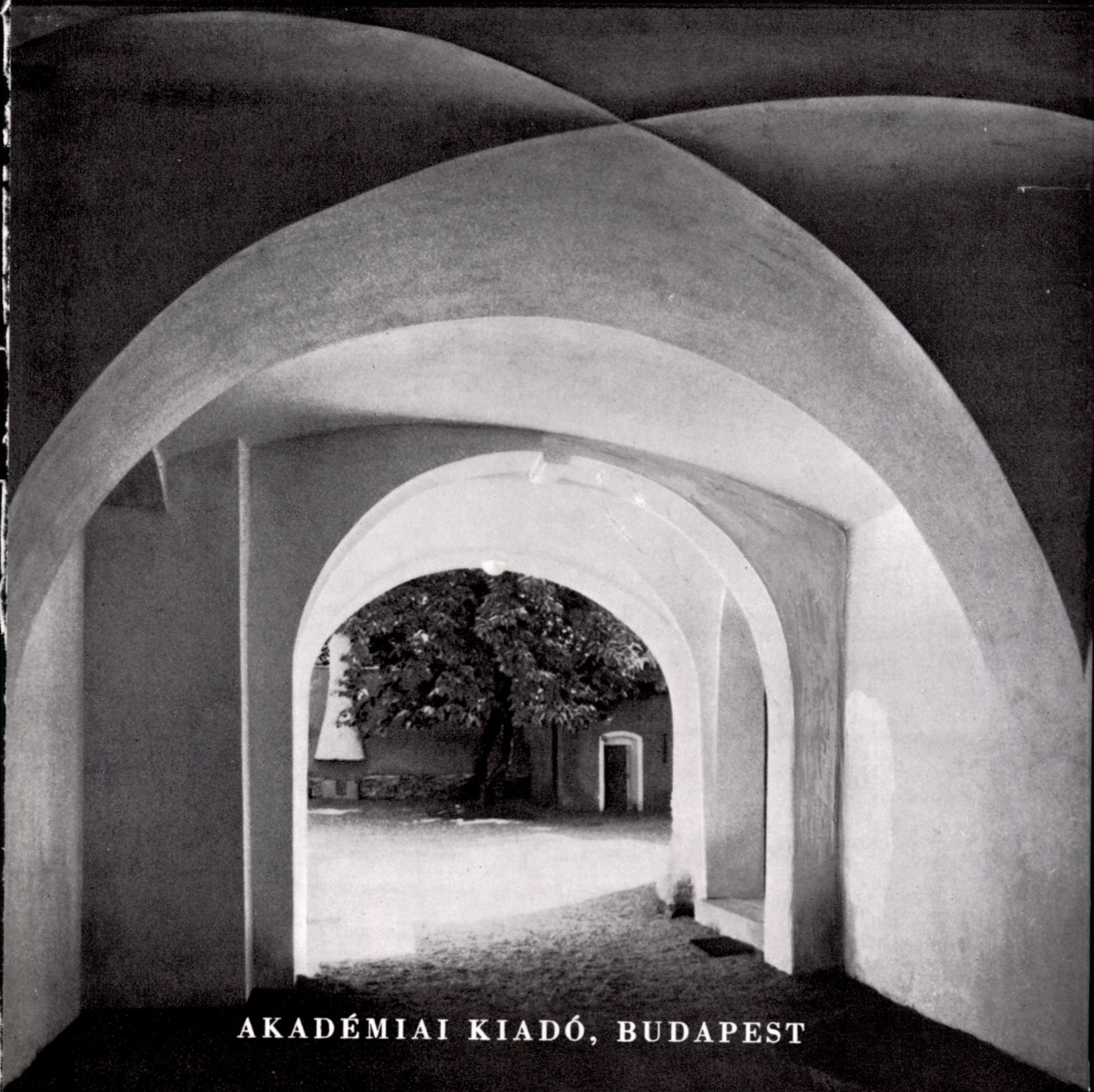

H. TAKÁCS MARIANNA

MAGYARORSZÁGI
UDVARHÁZAK
ÉS KASTÉLYOK

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

H. TAKÁCS MARIANNA
MAGYARORSZÁGI
UDVARHÁZAK ÉS KASTÉLYOK

A könyv a későfeudalizmus udvarház- és kastélyépítészetének történetét dolgozza fel a mohácsi vésztől a Rákóczi-szabadságharcig.

Az ebből az időből származó emlékek — szükségképpen — azokon a területeken találhatók, ahol a török nem vetette meg a lábát, tehát Erdélyben, valamint az ország nyugati és északi területein. Míg a festészetnek és szobrászatnak aránylag kevés emléke maradt fenn ebből az időből, addig éppen a török háborúk és a belső viszályok miatt az építkezés viszonylagos fellendülését tapasztalhatjuk. Az épülő udvarházak és kastélyok a nemesség új, kényelmi és védelmi igényét voltak hivatva kielégíteni. Alaprajzi elrendezésük és szobrászati díszítésük az olasz reneszánsz hatását tükrözi.

A könyv több, mint 200 fényképfelvételt és alaprajzot, valamint igen gazdag, részletes adattárat tartalmaz, amely az anyagra vonatkozó levéltári kutatásokat, irodalmi említéseket is magában foglalja. A kötetet mutatók és bibliográfia egészíti ki.

MAGYARORSZÁGI UDVARHÁZAK
ÉS KASTÉLYOK

БЗ К / ЗДЕЛАОК

МЛОЖУКОВЕЗУСИ ОДЛУВНИЧУК

H. TAKÁCS MARIANNA

MAGYARORSZÁGI
UDVARHÁZAK
ÉS KASTÉLYOK

(XVI–XVII. század)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1970

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1970

Printed in Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

Rövidítések	7
Bevezetés	9
I. A nemesi udvarház és kastély. Szerepe a lakosság védelmében A három részre szakadt ország művészete	19
II. A későgótikus udvarház. Mintaképek és mesterek	24
III. Erdély építésze a XVI. században	36
IV. Erdély építésze a XVII. században	53
V. A felvidéki udvarház- és kastélyépítészet mintaképei a XVI. században (vár, erődítés és bányavárosi építkezések)	85
VI. A Felvidék építésze a XVI. században	92
VII. A Felvidék építésze a XVII. században	120
VIII. Nyugat-Magyarország építésze a XVI—XVII. században	146
Adattár	165
Bibliográfia	251
Mutatók	267
Mesterek névmutatója	269
Általános névmutató	272
Helymutató	280
Képek	287

RÖVIDÍTÉSEK

- Adalékok = Adalékok Zemplén vármegye történetéhez
 AÉ = Archaeológiai Értesítő
 AK = Archaeológiai Közlemények
 B. Nagy = B. Nagy M., A bethlenszentmiklósi kastély. Kelemen Lajos-emlék-
 könyv. București 1957
 Balogh J. (1943) = Balogh J., Az erdélyi renaissance. I. Kolozsvár 1943
 Balogh J. (1954) = Balogh J., A magyarországi négysarokbástyás várkastélyok. Művé-
 szettörténeti Értesítő II (1954)
 Bél = Bél, M., Hungariae antiquae et novae prodromus. Norimbergae 1723
 Benkő = Benkő K., Csik, Gyergyó és Kászon múltja és jelene . . . Kolozsvár
 1853
 Bethlen Miklós
 Önéletírása = Bethlen Miklós gróf Önéletírása. Kiadta Tolnai Gábor. Bp. [1943]
 Biró = Biró J., Erdélyi kastélyok. Bp. [1943]
 Bubits—Merényi = Bubits Zs.—Merényi L., Hg. Esterházy Pál nádor, 1635—1713. Bp.
 1895
 Forráskiadványok = A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Forráskiadványai.
 IV. Urbaria et Conscriptioes. I—II. Bp. 1967
 Frey = Frey, D., Das Burgenland. Wien 1929
 Garas = Garas K., Magyarországi festészet a XVII. században. Bp. 1953
 Gen. Füzetek = Genealógiai Füzetek
 Genthon = Genthon I., Magyarország művészeti emlékei. 2. kiad. I—III. Bp.
 1959—1961
 Géresi = Géresi K., A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Bp. 1887
 Gerő = Gerő L., Magyarországi várépítészet. 2. kiad. Bp. 1968
 Győri Tört. és Rég.
 Füzetek = Győri Történeti és Régészeti Füzetek
 Hadt. Közl. = Hadtörténeti Közlemények
 Károlyi—Szalay = Károlyi Á.—Szalay L., Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Bp.
 1882
 Kővári = Kővári L., Erdély építészeti emlékei. Kolozsvár 1866
 Lechner = Lechner J., Renaissance építési emlékek Szamosújvárott. Kny. Bp.
 1917
 Lukinich = Lukinich I., A bethleni gróf Bethlen család története. Bp. [1928]
 M = Művészet
 Magy. Műv. Tört. = A Magyarországi Művészet Története. 3. kiad. Bp. 1964
 Makkai = Makkai L., I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Bp. 1954
 Maksay = Maksay F., Urbáriumok, XVI—XVII. század. Bp. 1959
 MKÉ = Múzeumi és Könyvtári Értesítő

- MM = Magyar Művészet
Művt. Dok. Csopt. = Művészettörténeti Dokumentációs Csoport (MTA)
Művt. Ért. = Művészettörténeti Értesítő
MV és V = Magyarország Vármegyei és Városai
OL = Országos Levéltár
OMM = Az Osztrák—Magyar Monarchia Írásban és Képben. Magyarország. V—VI. Bp. 1899—1900
Orbán = Orbán B., A Székelyföld leírása. I—IV. Pest 1868—1873
P a M = Pamiatky a Múzeá
Rados = Rados J., Magyar kastélyok. 2. kiad. Bp. 1939
Sárospataki
Magyar Krónika = Sárospataki Magyar Krónika. MDXXIII—MDCXV. Pest 1857
Schürer—Wiese = Schürer, O.—Wiese, E., Deutsche Kunst in der Zips. Brünn 1938
Sebestyén = Sebestyén, Gh.—Sebestyén, V., Architectura renașterii în Transilvania. H. n. 1963
Szilágyi = Szilágyi S., A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Bp. 1875
TT = Történeti Tár
Vályi = Vályi Á., Magyar Országának leírása. Pest 1796
Varju = Varju E., Magyar várak. Bp. 1932
Vlas. čas. = Vlastovedný časopis

BEVEZETÉS

A magyarországi művészet egyes korszakaival való foglalkozás a múltban nem volt egyenletes intenzitású. A XVIII—XIX. század fordulójának európai művészettörténet kutatásába a magyarok csak később, a XIX. század közepe táján kapcsolódtak, és így nálunk a klasszicizmus korának antikvitáshoz és reneszánszhoz való fordulása a maga idejében szinte teljesen hiányzik. Henszlmann, Rómer, Ipolyi, majd később Divald, Myskovszky és társaik a romantika középkor-kultuszához igazodnak. „A műemlékvédelem — írja Lechner Jenő 1915-ben megjelent dolgozatában — évtizedeken át külföldön ép úgy, mint nálunk, csak a román és csúcsíves kor hagyatékát érdemesítette figyelemre, mert a reneszánsz műemlékek s főleg a primitívebb építési emlékek iránti lelkesedés hiánya . . . a letűnt idők korszellemében gyökerezik.”¹ Mint ahogy Garas Klára is a XVII. század magyarországi festészetével foglalkozó könyvében megállapítja: „Minden középkori töredéket, téglácskát, gótikus faragványt, falképmaradványt, váromot vagy falusi harangot gondosan feljegyezték. A XVI. századnál későbbi alkotásokat azonban mint műbeccsel nem bíró s így nem műrégészeti emlékeket, figyelmen kívül hagyták, vagy legfeljebb (leginkább Ipolyi) futólag említették.”² Garas a barokk művészet kutatásának elhanyagolásáról beszél úttörő művészettörténészeink kapcsán, majd megvilágítja azokat a körülményeket, amelyek a Horthy-korszak neobarokk, feudálkapitalista szellemiségének megfelelően a barokk, elsősorban a barokk egyházművészet felé irányították a figyelmet.

Nem tartozott azonban Garas tárgyához és szükségképpen nem is tért ki arra a tényre, hogy néhány, inkább a XX. század elején jelentkező szórványos feljegyzéstől vagy dolgozattól eltekintve, ahol a szerzők elsősorban az emlékek összességére való tekintettel elemezték a XVI. század néhány jelentős műalkotását, a magyarországi későfeudalizmus építészetével jóformán alig foglalkozott a kutatás. Ha Myskovszky Viktor Bártfa középkori műemlékeit feljegyző munkájában a XVI., sőt XVII. századi emlékeknek és az ezekkel kapcsolatos forrásoknak is figyelmet szentel, az inkább a teljesség kedvéért történik.³

¹ Lechner J., Szemelvények a reneszánsz építés Magyarországon és határai körül című művészettörténeti tanulmányból. Bp. 1915, 33.

² Garas, 7.

³ Myskovszky V., Bártfa középkori műemlékei. I—II. Bp. 1879.

Kivétel a felvidéki származású Divald Kornél, aki a századforduló idején, a nagy középkor-kutatás korszakában, nemcsak a XVI—XVII. század felvidéki emlékeit jegyzi fel és méltatja, de ezek között is felfigyel a reneszánsz stílusú városi házak, kastélyok, udvarházak, tehát a világi építészeti emlékek különös szépségére.⁴ Ha a szepesi—sárosi—zólyomi—trencsényi reneszánsz épületek — különösségükönél fogva — fel is keltették érdeklődését, a későfeudalizmus korában virágzó magyarországi reneszánsz építészet általános vonásait, az emlékanyag ismerete hiányában, nem kutatta. A reneszánsz építészet körében végzett kutatásai szükségképpen a világi emlékekre korlátozódtak, hiszen néhány felvidéki harangtorony és két — a magyarországi korareneszánsz második korszakára, az 1500 és 1530 közötti időre tehető — önálló kápolna kivételével csak a díszítőművészet, szentségház, pastoforium, szentélykorlát, templomkapu területén találunk reneszánsz stílusú egyházi emlékeket. A templomok továbbra is gótikus stílusban épültek, ha egyáltalán épültek, bár a Mohács utáni időkből a politikai és gazdasági helyzet következtében ilyen építkezéssről jóformán semmi hírünk nincsen.

Annál több a világi célú épület, a vár, kastély, udvarház és városi ház, melyek között főként az „alapjaiból újjáépített” kastélyokon és udvarházakon érvényesül maradéktalanul a reneszánsz építészet harmonikus, világos, tiszta struktúrája és díszítő elemeinek derűje.

Ennek ellenére a magyarországi reneszánsz világi építészet kutatására alig került sor. A kivételekhez tartozik Divald 1900-ban megjelent *A felsőmagyarországi renaissance építészet* című dolgozata. Ebben felvázolja az érett és későreneszánsz művészet felvidéki elterjedését, és a maga korában szokatlan alaposítással vizsgálja az itáliai mintaképeknek a hazai művészetre gyakorolt hatását és az elterjedés okait. Ő az első, aki figyel arra a tényre, hogy a reneszánsz művészet főként világi téren vált népszerűvé. Ennek magyarázatát nem adja ugyan, de 1927-ben megjelent *Magyar művészettörténetében* már arról is beszél, hogy a magyarországi reneszánsz művészet elterjedése összefügg a reformáció térhódításával. Egyben azt is leszögezi, hogy a stílus virágzása „nemzeti harcaink bukásával”, a Rákóczi-szabadságharc leverésével ért véget.⁵ Azonban ebben a késői összefoglaló munkájában sem fejti ki azt a gondolatát, hogy a reneszánsz stílus Magyarországon a protestáns közép-nemességnél és az osztrák uralkodóháznak ellenálló nemzeti erőknél találta meg legerősebb pártfogóit, bár egyes mellékmondatokból kiolvasható, hogy ez — a maga korában korántsem népszerű nézet — már kezdett megérni benne. Divald a magyarországi reneszánsz művészetnek csak egy elszigetelt, bár kétségkívül jellegzetes irányát, a felső-magyarországi pártázatos építészetet tanulmányozta, és itt egy-egy szűkebb tájegység alapos ismeretével tűnt ki. Ő volt az, aki 1902-ben az

⁴ Divald K., *A felsőmagyarországi renaissance építészet*. Bp. 1900. — *Eperjes templomai*. Bp. 1904. — *Szepesvármegye művészeti emlékei*. I—III. Bp. 1905. — *A renaissance építészet Zólyom vármegyében*. M X (1911). — *Újabb adatok a felsőmagyarországi renaissance építésről*. M XI (1912). — *Trencsény vármegyei kutatások*. MKÉ (1912). — *Felvidéki séták*. Bp. 1925. — *Magyar művészettörténet*. Bp. 1927. — *Magyarország művészeti emlékei*. Bp. 1927. — *Old Hungarian Art*. London 1931. — stb.

⁵ I. m. 124.

első tudományos igényű monográfiát szentelte a magyarországi reneszánsz építészettörténetében előkelő helyet elfoglaló sárospataki várnak,⁶ utat nyitva a később meginduló kutatások előtt. Az erdélyi emlékekkel azonban csak olyan esetekben foglalkozott, ha azok a felső-magyarországi pártázatos reneszánszhoz voltak kapcsolhatók.

Érthető tehát, hogy — bár az itáliai, mintaképpül választott épületeket, az elterjedés útját és magyarországi diadalát vázolta — az erdélyi és nyugat-magyarországi emlékek figyelmen kívül hagyásával a kép, melyet e kor világi építészetről rajzol, hézagos és csak a jellegzetességek egyik oldalát képes megvilágítani.

Lényegében a Divald által megkezdett utat folytatja Lechner Jenő is. Divald módszereit követve vizsgálja a reneszánsz építészettörténet gyökereit, és a felső-magyarországi várkastélyok harmonikus strukturális elrendezését a római négysaroktornyos castrumokból származtatja. Míg Divald ebből a szempontból szinte kizárólag a pártázattal és annak speciális magyarországi fajtáival foglalkozott, addig Lechner, a képzett építész, felismeri a magyarországi reneszánsz építészettörténetet az olasz kastélyokkal megegyező alaprajzi felépítését, és azt is, hogy az észak-olasz városállamok vezető családjainak és a velencei köztársaság védelmi célból készült várkastélyainak mesterei találták meg az utat a szomszédos alsó-ausztriai területekre és innen Magyarországra is. Lechner megdönteni igyekszik a korábban gyökeret vert nézetet, hogy a pártázatos reneszánsz Lengyelországból terjedt volna át hazánkba, és ezt főként a határainkon kívüli, az egykori osztrák hercegség, tiroli grófság, salzburgi érsekség, trentói püspökség, cseh és lengyel királyság stb. területeiről vett példákkal támasztja alá.⁷ Felhívja a figyelmet arra, hogy az oszmán birodalom által fenyegetett vidékeken került sor először a régi várak átalakítására, és ezekre a területekre egyre-másra hívták a gyakorlott olasz várépítőket.⁸ Bár helyesen ismeri fel mind a magyarországi várkastélyok kialakulásának szükségességét és az itáliai mintaképek szerepét a típusok kialakításában, ő sem tudja mentesíteni magát a „pártázatos reneszánsz” bűvöletétől, és emlékeinken elsősorban a külső kép, a pártázat, a tetőszerkezetet eltakaró magas attika és a gyakran alkalmazott sgrafitto díszek vonják magukra figyelmét. Igen fontos az a tény, hogy felfigyel az erdélyi emlékekre is, és a szamosújvári vár reneszánsz emlékeinek ismertetésével új szempontokat vet fel a kutatók előtt.⁹

Noha Divald és Lechner munkái után a 20-as években magával a reneszánsz művészetrel nem foglalkozott önállóan dolgozó, a kutatás kétségtelenül tovább folyt. Bár a hivatalos hangulat a Horthy-korszakban reneszánsz-ellenes volt, az e korban haladónak tekinthető kiadók, nyilván a közönség érdeklődését követve, felfigyeltek ennek a nemzeti hagyományaink szempontjából oly fontos és kétségkívül magyar tradíciókat érvényre juttató stílusnak fennmaradt emlékeire.

Mindezek az előzmények csak próbálkozásoknak tekinthetők Balogh Jolánnak a Magyar Művészet című folyóirat 1933-as évfolyamában megjelent átfogó, az ország különböző területein levő emléktanyagot összefoglalóan tárgyaló dolgozatához.¹⁰

⁶ Divald K., A sárospataki vár. Bp. 1902.

⁷ Lechner J., A pártázatos reneszánsz építés Magyarországi határai körül. Bp. 1915, 3.

⁸ Lechner, Szemelvények i. m. 13.

⁹ Lechner.

¹⁰ Balogh J., A renaissance építészettörténet Magyarországon. MM IX (1933).

A széles tudományos apparátussal, a fennmaradt emlékek, a források és saját levéltári kutatásainak összevetésével készült munka látszólag az elődöktől függetlenül jött létre. Ezt az első (stílustörténeti) tanulmányt a szerző számos munkája követi. A Magyar Művelődéstörténet III. és IV. kötetében közzétett, a reneszánsz művészettel foglalkozó tanulmányai lényegében az első cikkben felvázolt körvonalak kitöltésére szorítkoznak. Balogh Jolán kutatásai és a haladó korszellem, valamint az intellektuális érdeklődés rezgéseit érzékenyen követő Csabai István doktori értekezése és az *Officina Kiadónál* megjelent képeskönyve mutatja azt az új szellemet,¹¹ mely a neobarokk világban is utat nyitott a reneszánsz művészet kutatása előtt. Szélesebb perspektívákat tár fel, s a nagy összefüggések tükrében vizsgálja az erdélyi reneszánsz művészet olasz gyökereit és elterjedését Gerevich Tibor finom tollal megírt munkája,¹² mely kitér a magyarországi reneszánsz emlékek erdélyi kapcsolataira is. Bár a részletekben nem támaszkodik új kutatásra, a szintézis világos következtetései tisztán tárják elénk a XVIII. században népi művészetté váló erdélyi reneszánsz sajátosságait.¹³

Tudomásunk szerint első ízben Gerevich Tibor veti fel az „alkati rokonság” kérdését, mely nemcsak a magyar nemesi megrendelők, de a magyar nép előtt is vonzóvá és egyszerűvé tette az olasz reneszánsz elemek hazai alkalmazását. Ma sem tudjuk világosan meghatározni, hogy mi volt az, ami oly gyors elterjedést (Itália határain túl a legelső virágzást) szerzett az olasz reneszánsznak hazánkban és mint közvetítő északra és keletre, fontos és hosszú szerepet szánt a magyarországi és magyar mestereknek az olasz reneszánsz elterjedésében. Kétségtelen az, hogy a reneszánsz nemcsak a főúri és középnemesi, a városi polgári és a jobbágy megrendelők ízlését hódította meg, hanem hosszas, mélyen a XVIII. századba benyúló virágzás után, a népművészetbe is befészkelte magát. Oka lehet ennek népünk racionalisabb gondolkodása, a derű, az egyszerűség, a harmónia szeretete, továbbá a római ornamentika továbbélése, melyhez néhol közvetlenül, az olasz díszítéseknek mintegy feje fölött nyúlt vissza egy-egy falusi kőfaragó.¹⁴

¹¹ Az erdélyi renaissance művészet. Bp. 1934.

¹² Gerevich, T., *L'arte ungherese nella Transilvania*. Corvina, N. s. III (1940) 513—590.

¹³ „La sua influenza (del rinascimento italiano) si estese anche all'arte popolare ungherese, favorita dall'affinità psicologica dei due popoli.” Uo. 567.

¹⁴ Elég a Magyar Nemzeti Múzeumban és Aquincumban őrzött sírkő- és más faragványtörédekekre futólagos pillantást vetni, hogy a motívumok, a technika és a díszítőelemek alkalmazásában egész sereg hasonlóságot találunk a pannóniai—dáciai emlékek és a reneszánsz, főként a későreneszánsz faragványok között. Ilyen: az ívkitöltő rozetták, a szőlőindás oszlopok, voluták, koszorúk, valamint különösen Erdélyben és a szomszédos területeken a timpanonos díszítések sűrű alkalmazása. Jelen tanulmánynak nem lehet célja, hogy ezekre a corpus-szerűen még fel nem tárt emlékekre vonatkozóan — főként annak ismerete nélkül, hogy mikor kerültek elő — konkrét összefüggéseket tárhasson fel. Nem lehet azonban véletlennek felfogni a Nemzeti Múzeumban őrzött 121/1914. lt. sz. sírkő csavart oszlopú, szőlőlevéllel és fürtökkel díszített faragványainak a XVII. században Alsómicsinyétől Gyergyószárhegyig használt és kedvelt oszloptörzsekkel való hasonlóságát, melyek még az erdélyi és kárpátaljai egyházművészetbe is megtalálják az utat. Azt, hogy ezt a típust mind világi, mind egyházi területen milyen mértékben kedvelték, az 1670-ben a gyergyószárhegyi templom részére készítendő oltárkép szerződéséből látjuk, ahol Lengyel Péter képiró- és kőfaragótól a második részen „két tekerős oszlop kíván-

Ma már csak igen alapos elemzéssel — visszaidézve az elmúlt negyedszázad különböző szellemi áramlatait, melyek hol a haladás irányában, hol a fasizálódó Kelet-Európa germanocentrikus szellemében jelentkeztek — lehetne eldönteni minden egyes kutatóról, hogy egy-egy cikkében jelentkező felfogása milyen tényezőkből tevődik egybe. Az összképet vizsgálva arra a következtetésre jutunk, hogy a 40-es évek elejétől kezdve a reneszánsz művészettel foglalkozó kutatók nem annyira a humanizmus szellemének magyarországi elterjedését, az itáliai polgári életforma derűt és életörömet sugárzó hazai hatását vizsgálták, inkább „alkati” okokat kerestek, melyekkel a stílus gyors elterjedését és átütő győzelmét magyarázták. Megpendítik nemegyszer, hogy a reneszánsz a józan, realizmusra hajlamos magyarságnak megfelelőbb művészi kifejezője volt, mint akár a gótika, akár a barokk — és a százsz vidékekkel ellentétben inkább a magyar lakta területeken virágzott. Ennek a felvetésnek azonban teljes mértékben ellentmond a felvidéki városok német ajkú lakossága körében virágzó „pártázatos reneszánsz”, mely összefügg a felvidéki nemesi kastélyokban uralkodó művészeti ízléssel és ezen keresztül az erdélyi udvarházak strukturális és díszítőelemeiben jelentkező reneszánsz stílussal. Mégis a reneszánszot, nem teljesen alaptalanul, nemzeti stílusnak nevezték, és így a második világháborút közvetlenül megelőző időtől kezdve kutatását bizonyos népi-nemzeti szempontok előtérbe kerülése is segítette. Az 1938-as bécsi döntést követő időkben ezt a tendenciát kétségkívül megerősítette az is, hogy a reneszánsz emlékek tekintélyes része az akkor Magyarországhoz csatolt területeken ismét a magyar kutatók rendelkezésére állhatott.

Lehetett ezenkívül a második világháborút közvetlenül megelőző és a háború kitörése utáni időkben a magyarországi reneszánsz-kutatásnak valamilyen határozott vagy határozatlan ellenállás jellege is, a hivatalos, pángermán és fasizálódó művészettörténetírással szemben — mely nagy igyekezetében a németeknek ajándékozta a régebbi korok művészeti életének minden kezdeményezését, és a gótika, valamint a barokk stílushoz kapcsolódó minden remekműben a német szellem érvényesülését, terjeszkedését ünnepelte. Hozzájárulhatott még a reneszánsz-kutatáshoz a bécsi döntéseket Magyarország javára kieroszakoló Mussolini Olaszországa előtt való hajbókolás, miután a magyarországi reneszánsz művészet természetes példaképét és ösztönzőjét látta Itália művészetében. Valószínű, hogy ennek az irányzatnak

tatik szőlővel”. Ismerünk egyébként budapesti magángyűjteményben olyan XVII. századi görögkeleti vagy görögkatolikus Madonna-képet, mely szőlőleveles, csavart oszlopos, faragott keretben van. — Dáciában is használatos volt a motívum, ezt a gyulafehérvári múzeum lapidáriumában őrzött hasonló motívumú római sírkő is bizonyíthatja. Ugyancsak római sírkövek kedvelt díszje a középrész hangsúlyozó timpanon és a félkörív sarkait kitöltő levéldíszbe foglalt rozetta, melynek analógiáit a küüllővári pincelejárón, az alvinci, egeresi, sárospataki, beregszentmiklósi ablakkereteken találjuk meg. A felületes szemlélőnek úgy tűnik, hogy ezek a motívumok csak a provinciális, hazai iskolázottságú mesterek kezén váltak általánossá s így hálózták be Erdélyt és a Felvidék északkeleti vidékeit. Mindez azonban egyelőre csak feltevés, egy tetszetős, kísértő gondolatsor elindítása, melyet a speciális részletkutatásnak kell a jövőben alátámasztania.

köszönhetőek a Corvina című folyóiratban megjelent tanulmányok,¹⁵ melyek közül magasan a többi fölött áll Gerevich Tibor már idézett összefoglaló cikke.

Magyarország korareneszánsz művészetének első módszeres összefoglalása, a legkisebb töredéktől, a legjelentéktelenebb forrástól a számottevő, európai nivójú emlékekig példamutató tudományossággal való összegyűjtése és közreadása ismét Balogh Jolán nevéhez fűződik, aki az olaszországi reneszánsz formáinak és szellemének magyarországi elterjedését, hazai formanyelvvé válását felülmúlhatatlan gondossággal deríti fel és fűzi egybe.¹⁶

Úttörő munkássága azonban csak egyes esetekben¹⁷ érinti vizsgálódásaink szorosan vett tárgyát. Egyébként is a későfeudalizmus kastély- és udvarházépítészetével önálló munka nem foglalkozott. Talán azért is, mert ezek az épületek nem a „nagy” főúri életforma keretei, hanem legtöbb esetben csak a biztonságra vágó, a főúri familiáris-rendszerből kiválni készülő, önálló otthont kívánó középnemesek lakhelyei. Viszonylag csekély kastély és udvarház maradt fenn ebből a korszakból, hiszen a kisebb méretű, gyengébb anyagból épült kastélyok és udvarházak jobban ki voltak téve az idő pusztításának, mint a főúri várak.

Ez a tény és a középkornak mint a feudalizmus hőskorának kutatása magyarázza, hogy a XIX. századból fennmaradt munkák között több olyan is akad, amely a magyar várak történetével foglalkozik, de kastélyainkról csak a 30-as évek elején készült összefoglaló munka. A várakat feldolgozó irodalom nagyobb része ma is igen fontos forrásul szolgál a XVI—XVII. századi világi építészetre vonatkozóan. Azonban mind Könyöki,¹⁸ mind Varju¹⁹ — és az egyes kisebb várak monográfusai — a várakkal elsősorban mint a feudális életforma kereteivel, jobb esetben a hősi múlt tanúival foglalkoznak. Kivétel Pataki Vidornak a XVI. századi magyar várépítészetéről írott alapvető cikke,²⁰ mely önálló levéltári kutatáson alapulva az ismeretlen adatok halmazát tárja fel. Elsősorban az ő cikke alapján ismerjük meg a XVI. században dolgozó hadimérnököket, királyi építészeket, és a cikkben közzétett rajzokról a várak és erősségek kéziratosa alaprajzai is szemünk elé kerülnek. Pataki nem törekszik szintézisre, és a különböző korszakok hadi építkezéseivel kapcsolatban megelégszik avval, hogy a század építőtevékenységét a harcászati-védelmi szempontokat alapul véve három korszakra osztja. Következtetést mindössze annyit von le, hogy e században a töröktől nyomorgatott országnak a Habsburg-ház mily hathatós segítséget nyújtott. Ezt a következtetést már ötven évvel korábban, a Monarchia virágzása idején sem próbálta az anyagot ismerő, a történeti összefüggésekkel tisztában levő magyar történetíró levonni. Hiszen haladó történetíróink már a XIX. század második felében felismerték és nyíltan hangoztatták a „bécsi király” fe-

¹⁵ Például: *Bánfi, F.*, *Salve Varadino, felice*. Corvina, N. s. III (1940).

¹⁶ *Balogh J.*, *Kolozsvár műemlékei*. [Cluj] 1935. — *Az erdélyi renaissance*. I. Kolozsvár 1943. — *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről...* Kolozsvár 1944. — *Vég-Várad vára*. Kolozsvár 1947.

¹⁷ *Balogh J.* (1954).

¹⁸ *Könyöki J.*, *A középkori várak*. Bp. 1906.

¹⁹ *Varju*.

²⁰ *Pataki V.*, *A XVI. századi várépítés Magyarországon*. Kny. Bp. 1932.

lelőtlenségét, a tényt, hogy a török iga és a Habsburg-hatalom között hányodó országban a magyarságot a legjobb esetben magára hagyta az uralkodóház a veszedelemben.

Pataki az ismeretlen adatok roppant sokaságát sűríti úttörő cikkében; előtte csak Herczog Józsefnek a Művészetben megjelent cikkeire támaszkodhattunk, és innen kerültek be a felbukkant művésznevek, építészek az irodalomba. Szorosabban kutatásunk területéhez kapcsolódik Rados Jenőnek két kiadást elért Magyar kastélyok című, rendkívül sok tudományos eredményt nyújtó könyve,²¹ melyben sajnálatos módon, nyilván kiadói szempontok miatt, a tudományos rész, az összefoglalások, az alaprajzok csak a Jegyzetbe kerülhettek. Természetes, hogy Rados érdeklődése is elsősorban a várkastélyok felé fordult, és az időrendben felsorolt anyagban a reneszánsz korának emlékei — miután csak a meglévő emlékekkel foglalkozott — igen csekély helyet foglalnak el. Ez nemcsak a kiválasztás sajátos szempontjai és a fennmaradt emlékek korlátozott száma, hanem a közreadott ilyenmű anyag gyér volta miatt is történt. Hiszen a régi történeti, had- és gazdaságtörténeti folyóiratok eldugott cikkeiben, az alig felkutatható helytörténeti irodalomban felemlített adatok alapján összeállítani a reneszánsz kor magyarországi kastélyépítészetét: nem volt sem módjában, sem szándékában a szerzőnek. Ennek ellenére hasznos adatok és alaprajzi vázlatok világítanak rá egy-egy fontosabb emlékünkre reneszánsz jellegére.

Rados törekvéseinek szellemében, de inkább történeti, művészettörténeti érdeklődéssel, sokszor líraibb hangvétellel, a művészet és feudális életforma szélesebb tárgyalásában mutatja be a méltatlanul elfeledett kitűnő barokk-kutató, Biró József Erdély kastélyait.²² Saját kutatásainak a barokkra korlátozódása miatt a későfeudalizmus építésze terén nagyrészt a Kővári László²³ és Orbán Balázs²⁴ által feltárt adatok átköltésére szorítkozik, és csak ott nyújt újat, ahol — mint Gernyeszeg esetében²⁵ — a régi leltárakat is tudja közölni. A későfeudalizmus nemesi lakóhelyeivel való foglalkozás nála is alig „száll le” az udvarházakig. Munkájának célja, figyelembe véve olvasóközönségét is, nem a szigorú tudományosság, inkább a népszerűsítő, irodalmi-művészeti ismertetés volt; a könyvből kicsengő szerető gondoskodás egyaránt szól a sok vihart látott erdélyi szülőföldnek és a feudális életforma szinte szeme előtt széthulló utolsó maradványainak. Munkásságának tragikumuma is egyben, hogy nemcsak ő maga, de az általa olyan gondos szeretettel ismertetett kastélyok nagy része is a német fasizmus rombolásának vált áldozatává.

Hasonló szellemben fogant Voit Pálnak több ismeretlen adatot közlő, széleskörű levéltári kutatásra támaszkodó munkája, mely a szerző szándéka szerint a magyar udvarházi pompa bemutatására törekszik.²⁶ A könyv elsősorban az udvarházak belső berendezéseivel foglalkozik, de az intérieurök kapcsán nemegyszer esik szó munkánkat közelebbről érintő problémákról is. Voit Pál, hasonlóan Biróhoz, a

²¹ Rados.

²² Biró.

²³ Kővári.

²⁴ Orbán.

²⁵ Biró J., A gernyeszegi Teleki-kastély. Bp. 1938.

²⁶ Voit P., Régi magyar otthonok. Bp. 1943.

régi magyar kastélyokat és udvarházakat mint a feudális hagyományok őrzőit mutatta be. Mintha valamennyien érezték volna, hogy ez az életforma végérvényesen felbomlóban van. Még egyszer, utoljára összefoglalták, az olvasók szeme elé tárták a nemesi udvarházak és kastélyok életét.

A háborús időkben keletkezett az a szemlélet, mely a magyar nemesi életformában — a szó másik értelmében — valami nemesebbet, igazibbat, tiszteletre méltóbbat látott a fasiszta-kispolgári ideálokért lelkesedők eszményeinél. Ez ellentétben állt a jelentős mértékben még mindig továbbélő feudál-katolikus barokk-kutatással — a hivatalos állásponttal —, mely a reneszánsz művészettel való foglalkozásban (nyíltan ki nem mondva ugyan) polgári és antiklerikális jelleget érzett és ezért vonzódott jobban az ellenreformációs barokk kutatása felé. Elég csak a megjelent munkák korok szerinti megoszlását és a jeles kutatók érdeklődési körét feljegyezni, hogy világossá váljék: milyen nagy a barokk korral foglalkozó értekezések száma és mennyire szinte elszigeteltek tekinthető a reneszánsz művészet köréből megjelenő egy-egy dolgozat.

Divald és Lechner elejtett mondatait a Magyarország iránt elfogultsággal igazán nem vádolható szerzőpár, a nagynémet eszme szellemében dolgozó Schürer—Wiese úgy fogalmazza meg, hogy míg a XVI. század első felében a Budáról kiinduló reneszánsz formák csak a főnemesség körében hódítanak, addig a reformáció terjedésével népszerűségük a lakosság széles rétegeiben is egyre nő.²⁷ Ebben a megvilágításban szerepe lehet annak is, hogy a Felvidék német ajkú lakosságának tekintélyes része protestáns és polgári eredetű, szemben a később mind nagyobb számban katolizáló magyar arisztokráciával; ez mégsem von le semmit a helyes megállapításból. Különösen akkor tudjuk elfogadni ezt a megfogalmazást, ha a XVI. századi vallási állapotot tartjuk szem előtt, amikor nemcsak a Thökölyek, Görgeyek, Máriásyok, Stansith Horváthok, Berzeviczyek voltak protestánsok, de a Thurzók, Rákócziak, Esterházyak, Pálffyok is. Továbbfűzve a felvetett gondolatot, bizvást kimondhatjuk, hogy a kor haladó világnézete, a reformáció segítségével érte el az egykor a királyi és főúri, főpapi támogatást élvező reneszánsz stílus legvirágzóbb fejlődését.

A felszabadulás utáni kutatás egyik legjellemzőbb sajátága, hogy igen nagy fontosságot tulajdonít a topográfiai műveknek. Ugyanakkor az építész-műtörténészek száma a korábbiakhoz képest rendkívül megnövekszik. Az újonnan megjelent építészeti művekben a későfeudalizmus korának világi építésze a többi koral egyenlő mértékben kap helyet.²⁸ Annak, hogy a későreneszánsz világi építésze mégis viszonylag kevés kutató érdeklődését keltette fel az újabb időkben, leginkább az lehet a magyarázata: az ország mai területén kevés ilyen emlékünk maradt fenn, s a régebbi kutatást és szakirodalmat, valamint az új műemléki vizsgálatokat felölelő Genthon-féle topográfiák sem hoznak sok ismeretlen anyagot.²⁹ (A határainkon kívül eső emlékek viszonylag nehezebben hozzáférhetők, az emlékek felkeresése

²⁷ Schürer—Wiese.

²⁸ Gerő L., Magyar építészet. Bp. 1954. — Gerő. — Rados J., Magyar építészettörténet. Bp. 1961.

²⁹ Genthon.

több időt és fáradságot igényel. A szlovákiai kastélyok és udvarházak tudományfeldolgozása és helyreállítása tervszerűen folyik, míg az erdélyi udvarházak és kastélyok közül csak a legjelentősebbeket méltatják figyelemre. Az erdélyi reneszánszszal foglalkozó romániai kutatók a magyarországi eredmények összefoglalásán és a számukra hozzáférhetőbb objektumok lerajzolásán nem mennek túl.³⁰) A hazai későreneszánsz világi épületek közül Sárospatak, Sárvár, Siklós, Pácin és Kéked emlékei találtak monográfusra; a műemléki füzetek és műemléki vizsgálatok több e korból való világi épületet tartanak számon. Genthon Istvánnak 1959–1961-ben második kiadásban megjelent háromkötetes műve a későfeudalizmus korának fennmaradt emlékeit a lehetőséghez képest hiánytalanul sorolja fel. A roppant levéltári anyag is hozzáférhetőbb lett néhány újabb, alapvető kiadvány megjelenésével.³¹ Rendkívül hasznos segítséget nyújt továbbá a Művészettörténeti Dokumentációs Központ levéltári kutatómunkája, mely számos eddig ismeretlen leltár, osztálylevél, urbáriális összeírás összegyűjtésével segítette az anyag áttekintését.

A felszabadulás után megjelent munkák között összefoglaló jellegűek is láttak napvilágot. A Magyarországi Művészet Története a reneszánsz építészet emlékeit két helyen is, a reneszánsz és a barokk fejezetben egyaránt tárgyalja. (Nézetünk szerint helyük a reneszánsz részben van még akkor is, ha sok közülük a XVII. században keletkezett.) Itt és Balogh Jolán A magyar renaissance építészet³² című füzetében, valamint Radocsay Dénesnek A magyar renaissance³³ című kiadványában, amennyire erre a terjedelem lehetőséget adott, világos, áttekinthető kép rajzolódik ki a későfeudalizmus korának világi építészetéről. Természetesen ezekben az inkább népszerűsítő összefoglalásokban sem új szempont, sem számottevő új eredmény kutatásaink területéről nem került elő. A körvonalakat azonban felvázolták, és így az üres foltok kitöltése sokkal biztatóbb eredményt ígér.

Az építésztörténeti irodalom rendkívüli lendülete igen sok mű megjelenését tette lehetővé. Ezek közül nem egy közvetlenül kapcsolódik témánkhoz. Gerő Lászlónak a magyarországi várépítészettel foglalkozó könyve rengeteg ismeretlen anyagot halmoz fel. Kutatásai és bő illusztrációs anyaga hasznos útmutatóként szolgál a védelmi célú épületeket illetően. Leghasznosabbak — ezen kívül — az új eredményeket feltáró műemléki füzetek, ahol Visegrád, Siklós, Sárvár, Eger, Sárospatak, Nyírbátor műemlékei között a reneszánsz stílusban készültek előkelő helyet foglalnak el. Nem lehet célunk az egész, témánkat csak távolabbról érintő irodalom felsorolása; erre jegyzetekben, ahol valamilyen formában kapcsolódnak kutatásainkhoz, úgyis történik utalás. Bár az egyházi célú reneszánsz emlékeket és azok feldolgozását is figyelemmel kísértük, ezeknek beillesztése az amúgy is nagy anyagba már csak célkitűzésünk miatt sem lehetséges.

A felsorolt újabb publikációk mellett a téma, éppen új, eddig fel nem vetett szempontjainál fogva, igen nagy és széleskörű történeti és levéltári kutatást igényelt, mely csak kisebb részben nyugodhatott személyes kutatáson, hiszen kétszáz év

³⁰ Sebestyén.

³¹ Makkai. — Maksay. — Forráskiadványok.

³² Bp. 1953.

³³ Bp. 1959.

többszáz objektuma kapcsán ez megoldhatatlan feladatot jelentett volna. Itt a legnagyobb segítséget a régebbi levéltári publikációk mellett a Művészettörténeti Dokumentációs Központ által végeztetett levéltári kutatások nyújtották, melyek számos nagy terület átkutatását megkönnyítették.

Mindez azonban nem mentesíthette attól e sorok íróját, hogy a lehetőséghez képest minden kiadott levéltári forrásmunkát, családi, politikai levelezést, levélgyűjteményt, családtörténeti kiadványt, önéletrajzi és naplószerű feljegyzést, útleírást, történeti és életrajzi irodalmat, a későfeudalizmus korának irodalmát és az azt tárgyaló újabb irodalomtörténeti műveket és néhány jelentős, ma is meglevő épület esetében a vonatkozó családi levéltárakat (Nádasdy, Melczer, Sibrik, Vay stb.) ne kutassa át a lehető legnagyobb alaposággal.

I. A NEMESI UDVARHÁZ ÉS KASTÉLY. SZEREPE A LAKOSSÁG VÉDELMEBEN. A HÁROM RÉSZRE SZAKADT ORSZÁG MŰVÉSZETE

A későfeudalizmus magyarországi udvarház- és kastélyépítészeti történetének vizsgálata szükségképpen csak nagy történeti határkövek közé szorítva lehetséges. Az emléktanyag, az írott források és az adott politikai helyzet felmérése után önkéntelenül adódik, hogy vizsgálódásaink kezdetének a mohácsi veszteséget tegyük meg, mint olyan eseményt, mely az ország politikai, gazdasági és kulturális életében alapvető változásokat hozott. A későfeudalizmus e korszakának politikai lezárását pedig a Rákóczi-szabadságharc leveréséhez kötjük. Ekkor ért véget a gazdasági és kulturális széttagoltság; ekkor szűnt meg a független Magyarország önálló művészeti kialakulásának lehetősége is, de megnyílt az út az Ausztriából hazánkba nyomuló kulturális és művészeti törekvések előtt. Az 1526 és 1711 közötti időszakra esik az ország három részre szakadása, a reformációnak az ország több területén való győzelme, a Habsburg-háznak az ország nyugati és részben északi részén való megerősödése, az önálló Erdély kialakulása, majd bukása. Ezen időszak alatt zajlik le a három főúri szabadságmozgalom: a Wesselényi-féle összeesküvés, a Thököly-féle szabadságmozgalom és a Rákóczi-szabadságharc — valamint számos népi és parasztmozgalom fellendülése és bukása.

A XVI. század első negyedében a gyenge uralkodók alatt megindult harc a főnemesi és köznemesi párt között Mohács után is tovább folytatódott. A köznemesség a XVI. század folyamán, a sűrűn tartott országgyűlések határozatainak tanúsága szerint, nem egy esetben aratott sikereket az uralkodó és a főnemesség ellen vívott küzdelem során. A reformáció ideológiai fegyvert adott a városi polgárság és a feltörekvő középnemesség kezébe. Egyben arra is ösztönözte a megfelelő anyagi erővel rendelkezőket, hogy megszakítsák a korábbi familiáris kötöttséget és kilépjenek az „urak” szoros érdekközösségéből. Ennek megfelelően az önállóvá válás, a saját, kényelmesebb és védhető lakóhely szükségessége is kényszerítőleg vetődött fel. A középnemességet Mátyás, a soraikból kiemelkedett uralkodó, a maga szövetségeseinek tekintette. Az idegen uralkodók azonban legfeljebb csak egy-egy tagjára támaszkodtak (a tanácsokban, kapitányságokban, kamarákban alkalmazott tisztviselőkre gondolunk), de mint osztályt kiszolgáltatták a királyhű, kiváltságait féltő főnemességnek. Nem véletlen, hogy a köznemesség a reformációban olyan fegyverre lelt, mely nemzeti és osztályküzdelseihez megfelelőnek látszott. A köznemesség szakadatlan harca és a reformáció szakadatlan küzdelme a

szabad vallásgyakorlásért, a török hallgatólagos és gyakran fegyveres segítsége mellett, tetőpontját a Bocskai-féle szabadságharc idején érte el. Ekkor aratott legnagyobb sikerei Bocskai váratlan halála után lassan elenyésztek. Erdélyben ugyan a szintén köznemesi sorból felemelkedett Bethlen Gábor — aki kénytelen volt az erdélyi főurakra támaszkodni, hogy uralmát megszilárdíthassa — a köznemesség támogatója maradt. Magyarországon azonban a Mágócsy család jelentéktelen református familiárisából a nádori székbe emelkedett neofita Esterházy Miklós már az uralkodó és a főnemesség érdekeit képviseli az állandó védekezésre és harcra kényszerített rendekkel szemben.

Az ország e rendkívül nehéz korszakában a különösen mostoha politikai és gazdasági körülmények az egész társadalomra rányomták bélyegüket. A két, illetve három részre szakadt országban ha nem is két külön nemzet, de két „különtáji” magyarság kezdett a politikai események hatására kifejlődni. Ezek a területek sem politikai, sem kulturális, sem művészeti szempontból nem voltak sem egymástól, sem a hódoltságú részekről hermetikusan elzárva. A határok változtak és hullámzóztak, az emberek vándoroltak, a területek gazdát és vallást cseréltek. A kettős királyság főnemessége egymásra acsarkodott. A jobbágyság a parasztfelkelések leverése és a török—német hadiszerezence változásai következtében még nyomorultabbá lett; a hódolatlan országrészekeken pedig a vár- és erősségépítkezésekkel további robotok teljesítésére kényszerítették. A szinte szakadatlan csatározások nagy tömegeket mozgattak; az átvonuló katonaság, a kóborló hajdúk, a menekülő vagy otthont változtató lakosság által okozott nyugtalanság az egész országban éreztette hatását. Ez a bizonytalan légkör nyilvánvalóan nem kedvezhetett a művészetek virágzásának. Míg azonban a meg-megújuló háborúk, az állandó bizonytalanság a három részre szakadt országban a képzőművészet más ágait, a festészetet, szobrászatot szinte teljesen megbénította, addig az építkezésekre az állandó veszedelem serkentőleg hatott.

A XVI. század 30-as éveitől a királyi, a fejedelmi, főúri kézen levő várak és végvárak állandó javítása és korszerűsítése napirendre került. Emellett a főurak és nemesek számára egyaránt életkérdés lesz, hogy lakóhelyük tartós, ostromálló anyagból készítve, kőfallal megerősítve, árokkal, palánkkal, sövénykerítéssel körülvéve, felvonóhidassal, védhető kapuval, lőrészeket és szuroköntőket rejtő oromzattal a sarkokon és a védőfalakon bástyákkal ellátva megfelelően a korszerű védelem követelményeinek. A török — általában — megerősített helyet csak szabályosan vezetett háború alkalmából támadott meg; hajdúk, felkelők, idegen zsoldosok portyázásai ellen is csak a megerősített kastélyok, a különféle erősségek, palánkok védtek. Tehát szükség esetén nemcsak az urak várai, hanem a nemesség udvarházai is védelmi központul szolgálhattak; és a hódolatlan országrészekeken csaknem minden nemesi család, ahol erre anyagi lehetőség volt, arra törekedett, hogy a maga és a környék számára védelmet nyújtó lakóhelye legyen. Azt, hogy az építkezés a XVI. században nem „kevélykedés” — mint Bethlen Miklós mondja egy évszázaddal később írott Önéletírásában —, hanem szükségesség: a kor viszonyai határozzák meg. Vallanak erről a levelek, naplók, okiratok. Legvilágosabban talán Károlyi Mihály fogalmazza meg mindezt, amikor 1592-ben Hardegg Ferdinándhoz

frott levelében nagykárolyi kőházának megerősítésére terjeszt elő kérelmet: „... quod hanc meam domum lapideam Karoliensem in comitatu Zathmariensi existentem et habitam... palibus fossisque ac lapidibus circumdare aliisque necessariis undique concederet, in qua cum mea familia ac miserrimis colonis tempore periculi permanere queamus...”¹

Természetesen az építkezési kedv a csaknem kétszáz év alatt nem volt egyforma. Egy-egy nagyobb hadjárat, hajdúk, kurucok, labancok, törökök vonulása után pusztán, leégetve, kirabolva maradnak a csatározások színterébe belekerülő gyengébb udvarházak. Ezek felépítése gyorsabban történik, mint a kényelmi célzatú bővítés vagy a ráépítés. Ezért is nehéz a tárgyalt időszak alatt több esetben is tönkrement, bővített vagy egyszerűen karbantartott épületek építési korszakainak pontos megállapítása. Jobbára csak egy-egy évszámos felirat vagy igen elszórt építkezési tudósítás követi a nagyobb kastélyok különböző építési fázisait; az inventáriumok és divisiók a már régebben felépült kastélyokra vonatkoznak; a helyreállítás legtöbb esetben a régi épület eredeti formáit követi. A legalább négy különféle építési periódust számláló Keresden a valószínűleg még későközépkori, zömök, hengeres „öregtornyon” korareneszánsz sgrafittók láthatók; a datált faragott emlékek közül az első fennmaradt 1519-ből való, de találunk 1559-, 1648-, 1675-, 1683- és 1691-es évszámot is. Nehéz törvényszerűségeket levonni és évtizedeket megjelölni, amikor ilyen vagy olyan okból az építkezés a politikailag széttagolt, de valójában egymással szakadatlanul érintkező, egymásra ható, a kapcsolatokat mind családi, mind művészeti téren fenntartó országrészekben hol új lendületet vesz, hol ellanyhul.

Kétségtelen az, hogy a Mohácsot követő évtizedekben a közvetlenül veszélyeztetett országrészek mintegy bénultan várták a fejleményeket. A XVI. század első felének építkezései inkább a távolabb fekvő, magyar fejedelmet uraló, a hegyek és völgyek rejtekeit kihasználó Erdélyben, valamint az északkeleti vármegyékben indultak meg. Itt az ösztönzést egyrészt a fejedelem és közvetlen környezete, másrészt a bizonytalan politikai helyzet okozta szükségesség adta. Az erődítések mellett azonban találkozunk egy-egy reneszánsz modorú faragvánnyal, mint a (bereg)-szentmiklósi udvarház földszinti ablakain, sőt egész reneszánsz szárnyakkal is, mint a sárospataki vár udvari részletei. A Perényiek erősítik a várat; 1534 és 1560 között felépítik a derűs-bájos, felső-olasz ízlésű Perényi-szárnyat, a loggiát, de a gazdagon faragott kőkeretes ajtók és ablakok, sőt az öregtorony faragott díszei is ebben az időszakban készülnek.

Ugyanebben az időben szakadatlanul építkezik Nádasdy Tamás nádor. Erősíti a várakat, szepíti, bővíti udvarházait és kastélyait. Sárvárrott olasz mesterek és kőfaragók dolgoznak; erősítik a kanizsai, pápai, lékai és kapuvári várat; építik a sopronkeresztúri és a hegykői udvarházakat. A fennmaradt faragványok tanúskodnak: noha az építkezések fő indítóoka az állandóan kísértő török veszedelem volt, a fundálók, pallérok, kőművesek és kőfaragók megtalálták a módját, hogy a reneszánsz ízlést elterjesszék az ország hódolatlan vidékein. A helyzeténél fogva biztonságosabb Felvidék a XVI. század második felében már önálló, reneszánsz elrendezésű

¹ Géresi, III. 561.

kastélyokkal jelentkezik. Bethlenfalván az építkezés 1564-es dátuma azt jelzi, hogy ebben az időben már az egész vidéken kialakult udvarházépítkezésnek kellett lennie, hiszen ilyen határozott körvonalú, struktúrában és díszítésben kiforrottnak látszó épületeket nem lehet első kezdeményezésként felfogni. A nagybiccsei Thurzó-kastély monumentális hatású hengeres sarokbástyáival és harmonikus árkádos udvarával a belső udvart kerítő négysarokbástyás típus egyik legvonzóbb darabja. Építkeznek a szerényebb eszközökkel rendelkező köznemesek is, mint 1583-ban Görgey Benedek, aki ügyes kőművesekkel másfél öl magas kőfallal erősítette meg egyszerű, egyemeletes, fatornácós házát.

A századforduló idején az ország különböző vidékein fokozott erővel indul meg az építkezés, elsősorban olyan vidéken, ahol „az töröknek minden igyekezeti arra volna”, mint 1592-ben Nagykárolyban,² de Golopon, Egervárott, Jánosházán, Küküllővárott, Kerelőszentpálon, Kisbunon, Alsórákoson, Csíkszeredán, Szamosújvárott, Déván, Aranyosmeggyesen, Makovicán, Nagysároson, Nagyőrben, Sávnikon, Bajmócon, Bozsókon, Marcaltón is — tehát mind a felvidéki, mind az erdélyi, mind a dunántúli részeken.

Az erdélyi és felvidéki kastélyok és udvarházak a későreneszánsz helyi változatait ismétlik. A Dunántúl azonban az ellenreformációs barokk formákhoz kapcsolódik; és az építetők politikai, vallási és néhol társadalmi helyzete megváltozásával a különbség az országrészek építészete között mind élesebbé válik. Míg Erdélyben a XVII. század közepén I. Rákóczi György a fő építető, és sűrűn építkeznek az erdélyi urak is, addig a Dunántúlon csaknem kizárólag a feudális arisztokrácia kastélyainak kibővítéséről, újjáépítéséről hallunk, melyek az újjáéledő egyházi építkezésekkel karöltve, rendszerint azonos mesterek tervei alapján kerülnek kivitelezésre.

Az ezeken és az Ausztriával közvetlen szomszédságban levő vidékeken a kastély- és udvarházépítkezés már a XVII. század 40-es éveiben az osztrák korabarokk jegyeiben jelentkezik. Az e kortól fogva itt dolgozó mesterek nagy része osztrák, burgenlandi, vagy Ausztriában élő olasz; és ez időtől kezdve ezeknek az országrészeknek az építészete sokkal közelebb áll az olasz ihletettséggű, ellenreformációs szellemű osztrák barokkhoz, mint a felső-magyarországi vagy erdélyi, jórészt még a reneszánsz szellemében készülő világi épületekhez. Fraknó, Lánzsér, Rohonc, Németújvár ebben az időben épül, de egész világ választja el ezeket a kastélyokat a meghitt, kissé vaskos, kissé provinciális, a reneszánsz strukturális elemeit fenntartó, díszítéseit azonos szellemben továbbfejlesztő erdélyi és északkelet-magyarországi épületektől.

A XVII. században a Felvidék építészete a másik két országrész között állt. Nem olyan nagyszabású, a barokk szertelenségtől, túl-nagyot-akarástól még idegen, de egyes főúri építetők ízlése gyakran hajlik a nyugati barokk felé. A köznemesség udvarházai is kissé tágasabbak, méltóságosabbak, néhol derűsebbek is, mint erdélyi rokonaik (a királyi várakban működő építésszek munkássága nyilván nem maradt

² Uo. 555. Hardegg Ferdinánd Károlyi Mihályhoz intézett levelében azt írja: „... kegyelmed . . . supplicáljon nekünk levele által, hogy mi a kő kerítést és az árkot meg engedjük csináltatni kegyelmed háza körül, mivel az töröknek minden igyekezeti arra volna . . .”

hatás nélkül). A korai, egyszerűbb, téglalakú típust ismétli, csak két szögletére egy-egy hengeres sarokbástyát helyez az osztrólokai udvarházat készítő Artzt Ábrahám selmecbányai építőmester. Négyszögletes, kétbástyás épület lesz az 1648-ban épülő Pazdics; belső udvart kerít az alacsony, tömzsi oszlopokon nyugvó, körbefutó loggiás folyosójú kistapolcsányi kastély, melynek nemcsak a szomszédos Nagybicse, de az újjáépült, nagyszabású, derűs Sopronkeresztúr is rokona. A század végén építkező kisebb családok is a helyileg kialakult típusokhoz ragaszkodnak, ilyen a hengeres sarokbástyás Garamolaszka a Garam völgyében, az 1667-ben újjáépült és néhány elragadó, naiv provinciális faragványt őrző Alsómicinye, melynek alaprajzi sajátosságai Márkusfalvától Alsókékedig számos későreneszánsz udvarháznál fellelhetők.

Ebben a szellemben haladnak tovább az építkezések Erdélyben a Rákócziak fejedelemsége után is. A 70-es évektől olyan jelentős építkezésekről maradtak emlékeink, mint Bonchida és Bethlenszentmiklós, melyek — bár rajtuk számtalan, az építettő ízlését és az építők tehetségét hírül adó egyéni vonás is felfedezhető — a későreneszánsz alaptípus egyszerű továbbfejlesztői.

Az 1663 után újjáépülő Kismarton ebből a képből csakúgy „kilóg”, mint Kabold vagy az Esterházy család más kisebb-nagyobb kastélya és kúriája. A török kiűzése után az új Habsburg-párti főnemesség, valamint az idetelepített idegen családok építkezései az építészetben is az osztrák mintaképek diadaláról beszélnek. Ezek azután a XVIII. században Erdélybe is eljutva, elsősorban a kiemelkedő nemesi családok, a Bánffyak, Telekyek, Bethlenek építési tevékenységének eredményeként a kastélyépítészetnek olyan gyöngyeit hozzák létre, mint a barokk Bonchida, Gernyeszeg, Sáromberke vagy Zsibó.

II. A KÉSŐGÓTIKUS UDVARHÁZ. MINTAKÉPEK ÉS MESTEREK

Az esztergomi érsek, a váci, a pécsi, a váradi és a zágrábi püspökök, valamint a Báthoriak Nyírbátorban az új stílus buzgó terjesztőinek mutatkoztak. Az Itáliát járt főpapok hazájában ismerkedtek meg a reneszánsz formákkal, mások érdeklődése a budai udvar fényes épületei, könyvtára, iparművészeti kincsei nyomán fordult az új művészet felé. A XV—XVI. század fordulóján, bár az idegen mesterek mellett számos magyar kőfaragó tevékenysége is megállapítható (ilyen volt Báthory András Madonnájának mestere is), csak a legfelsőbb uralkodó réteg mecénási tevékenysége jegyezhető fel. Kisugárzása éppen a vizsgálódásaink tárgyához szorosabban kapcsolódó kastélyokig és udvarházakig, tehát nem az „urak”, hanem a nemesség lakóhelyeiig nemigen ért el. Balogh Jolán rámutatott arra, hogy a reneszánsz formák terjedése először a Duna vonalát követte, bár itt-ott elszigetelve felbukkantak távolabbi vidékeken is.¹ Ennek egyik oka: a főuraknak és főpapoknak a nagy víziút mellett fekvő birtokai. Ide kell sorolnunk a Tiszától nem messze fekvő Báthori-birtokokat is, de figyelemmel kell lennünk az ország különböző vidékein széttagoltan fekvő főúri birtokokra, valamint a baranyai főpapi székhelyeken (Pécs, Tettye, Márévár) folyó építkezésekre is. Valami szerep juthatott a vándormestereket országszerte űző véletlennek is.

Kétségtelen az, hogy a mohácsi vést közvetlenül megelőző időkből kisebb kastélyokon, udvarházakon kevés biztosan datálható faragvány maradt meg. Még kevesebb az újonnan készült épületet vagy építkezést jelző írásos emlék, hiszen az új stílus első formái a gótikus szerkezeteken jelentkeznek, zömmel díszítő funkcióban. Valószínű azonban, hogy ennek az időszaknak kisebb igényű világi építészetébe is utat törtek a reneszánsz formák, mint ahogyan a XVI. század első tizedeiben egyes falusi templomokban is megtaláljuk a nyomát. Ilyen a többi között a baktalórántházi r.k. templom 1519-ben készült provinciális jellegű feliratos ajtaja és három zömök oszlopon nyugvó előcsarnoka, a tereskei szentségház, a kisszebeni templomajtó, a héthársi templom, a ményői faragványok és a gombai Forgách-sírkő, Johannes Fiorentinus datált és szignált munkája.

Bár az e korból fennmaradt udvarházakon a későgótika szerkezeti és díszítő jegyei jelentkeznek — mint Harina, Alsóörs és a golopi ún. ócska kastély hálóboltozatos

¹ Balogh J., *A magyar renaissance építészet.* Bp. 1953, 20.

földszinti terme —, a nagyobb, kastélyszerű épületeken és várakon, valamint a talán lengyel mintaképek után épülő városházákon e korban végbemenő építkezések a reneszánsz szellem térhódítását mutatják.²

A régebbi kutatások már felderítették, hogy Mátyás halála után Ulászló udvara is élénk kisugárzó központ volt nemcsak a belföld, de a szomszédos Lengyelország felé is.³ A kezdetben királyi, főpapi, főúri körökre korlátozódott reneszánsz ízlés viszonylag gyorsan szétsugárzott az országban, és néhány fennmaradt emlék tanúsága szerint eljutott a köznemesi megrendelők, sőt a jobbbágy-donátorok szintjére is.⁴ Nyilvánvaló, hogy az építkezést kezdő köznemesség — melynek az egyszerűbb, világos, kisebb arányokra is alkalmazható, áttekinthető, a díszítetlen felületeken kis méretekben is derűt keltő reneszánsz formák jobban megfeleltek, mint a bonyolult, nagyobb felkészültségű mestereket, sokszor nemesebb anyagot igénylő gótika —, amennyiben módja volt lakóházát díszíteni, a reneszánsz ízlést tekintette követendő példának. A reformáció terjedésével pedig a reneszánsz formák racionális világossága, az egyházi mintaképen való szűkebb körű felhasználása még külön okot is szolgáltatott arra, hogy az új vallást követő megrendelők ebből az újszerű, a haladás, a humanista gondolat szolgálatában álló formakincsből merítsenek művészi gondolataik kifejezései számára.

A reneszánsz művészet első, udvari hulláma után — úgy látjuk — az ezt követő terjesztők, a főpapi és főúri udvarokban dolgozó mesterek továbbra is az olasz (közelebről toszkán, később felső-olasz, esetleg dalmáciai) vagy olasz iskolázottságú fundálók és kőfaragók maradnak. Ilyenek dolgoztak a felvidéki városokban is. II. Lajos fennmaradt számadáskönyvei azonban olasz művészneveket nem őriztek meg, noha 1526 január havában Felix firenzei olasz kereskedőt külön említik az elszámolások.⁵ Az előforduló művészek között két festő, magister Jacob és Joannes pictor szerepel, de ezek feltehetően németek vagy osztrákok.⁶ Egyébként a szórakozásaival, vadászattal, udvari multságokkal elfoglalt uralkodópár nem teremtett művészeti életet Budán, pedig a brüsszeli helytartói udvarban, ahol Mária királyné nevelkedett, Ausztriai Margit szolgálatában ismert művészek tevékenykedtek. II. Lajos és Mária királyné fennmaradt arcképei is azt bizonyítják, hogy az olasz művészetnek nem sok tere volt a budai udvarban.

Ugyanekkor a főpapi megrendelők körében a reneszánsz ízlés tovább terjedt, mint azt a gyulafehérvári Lázói-kápolna, az esztergomi Bakócz-kápolna, Szakmáry püspök pécsi és tettyei építkezései bizonyítják. A török veszedelem híre pedig, ha az uralkodót nem is, de az ország lakosságát építésre készítette. Az építkezés azonban a feltartóztathatatlanul az ország szíve felé nyomuló török hírére elsősorban a véde-

² 1506-ban Bártfán Alexius mester olasz formájú ablakokat („fenestris yticalibus”) készít: *Myskovszky V.*, Bártfa középkori műemlékei. I—II. Bp. 1879—1880, 32.

³ 1498-tól 1526-ig kimutathatók a lengyelországi művészetben azok a kapcsolatok, melyek révén a nálunk időző olasz mesterek Krakkóban elterjesztették a reneszánsz ízlést: *Divéky A.*, Magyarország szerepe a lengyel renaissanceban. AÉ XXX (1910) 109.

⁴ Magy. Műv. Tört. I. 288. — Az adatok itt a XVII. századra vonatkoznak és kizárólag egyházi jellegűek.

⁵ *Fraknói V.*, II. Lajos király számadási könyvei. Bp. 1876, 19.

⁶ Uo. 45—55.

kezés, nem pedig a kényelem vagy díszítőigény kedvéért történt. A század első negyedében Perényi Imre építkezései a siklói várban néhány kiváló szépségű reneszánsz faragvánnyal gazdagították a lakószobákat és a kápolnát. Keresden, Pécsen, Nyírbátorban és az ország más vidékein nem egy olasz vagy olasz igazodású kőfaragó-díszítő kezenyomat fedezhetjük fel. A 30-as évektől fogva pedig elsősorban a királyi és főúri várak erősítésére került sor az egész országban. Mindkét király birtokán olasz hadimérnökökkel folyik az építkezés, erősítés, erősítés. Ferdinánd területein az 1556-ban felállított osztrák királyi kamara irányítja az építkezést, mely zömmel ugyanazokat az építőmestereket és mérnököket foglalkoztatja, mint a birodalom más területein. Ezek a hadimérnökök olasz módra erősítik a várakat, építenek ki védőműveket. Az erődrendszereket az itáliai mesterek szimmetrikusan építik ki; kiindulásul a Balogh Jolán által felvetett quattrocento várpalota alaprajzok szolgálnak, mint azt Giuliano da Sangallónak Pisa várához készült tervrajzán vagy Siena vára erősítésének Baldassere Peruzzi-féle tervein láthatjuk.⁷

Nálunk a belső várat négy, néhol öt, hat vagy több bástya védi, melyek az első időben hengeresek, később inkább ún. oldalazó bástyák, az olasz modorhoz hasonlóan három csúcsban végződnek. Ugyanilyen bástyák kerülnek néhol magára a kastély- vagy udvarház-testre, mint Egervárott, Alsókékeden, Márkusfalván, de megjelennek a külső erősítések falain (Sárvár, Sárospatak, Bethlenszentmiklós), a kisebb méretű várakon és a városokat övező falakon is (Bártfa, Késmárk, Fogaras, Szamosújvár). Ilyen bástyákkal találkozunk az e korban kiépülő városfalaknál nálunk is, Itáliában is, Lengyelországban, a skandináv államokban, Moszkvában, Dániában, Hollandiában (Naarden, a régi Amsterdam, Zwolle városfalai); nagyjából erre a mintára dolgoztak a belga hadimérnökök is. Másutt csak a középkori bástyákat, falakat erősítik hengeres vagy szabálytalan szögletes bástyákkal, és ilyenek terjednek el összeszűkített formában az erősített, kisméretű udvarházak saroképitményein ugyanúgy, mint a nagyobb szabású várkastélyok vagy várak védőműveiben. Pentagon bástyarendszerrel épült fel a XVI. század második felében Kanizsa, Várad, Érsekújvár, Sárvár, Palota, ilyen volt Székelyhidán, Csíkszeredán, Szigetvárott, Tokajban és számos más hadfontosságú végvárunkon.

Az udvarházaknál és kastélyoknál a kapuk és a sarkok megerősítésére alkalmazott, gyakran lőrésekkel is ellátott bástyák elnevezésében a Balogh Jolán által felvetett terminológiát kell alkalmaznunk, mert ezek a sarokbástyák rendszerint az épülettel azonos magasságúak és belsejükben általában lakószobák vannak. Előfordul az is, főleg a kapubástyák esetében, hogy őrséget rejtenek, sőt tetejükön nemegyszer figyelőállás, esetleg ágyúállás van. A fundáló ezeket a bástyákat az udvarház- vagy kastélytesttel együtt konstruálta, és ezek annak szerves részei, mint azt akár az alsókékedi, alsómicsinyei, osztrolukai, bonyhai hengeres sarokbástyák esetében, akár az alsókékedi újabb kastély, az egervári, pácini, szentbenedeki kastélyok szögletes bástyáinál tapasztalhatjuk. Ezeket az épületrészeket nem nevezhetjük tehát tornyoknak, mint azt Gerő László proponálja, mert bennük a védelem és a lakóépület kombinációját látjuk — már a XVI. század közepétől kezdve egészen az 1700-as években

⁷ Balogh J. (1954) 247—252.

épült szentbenedeki szegletes kapubástyaig. A XVII. század végén a védelmi funkció elhalványul, sokszor csak az emeleti erkélyben találjuk nyomát, mint Garamolasz-kán vagy Okolicsnón. Ezeket az épületelemeket a XVI—XVII. századi magyar nyelvű leírások mindig „bástya” néven említik. Latin elnevezésük általában „propugnaculum”. Ugyanakkor a lakótornyot pl. 1639-ben Sárospatakon hol torony-nak, hol „veres bástya”-nak emlegetik. Az udvarházakat és kastélyokat körülvevő falakban levő védőművet is általában bástyának nevezik. 1670-ben Murány várának összeírásában a védőműveket a következőképpen sorolják fel: „In propugnaculo vulgo paraszt bástya dicto . . . In propugnaculo vulgo dobolo bástya dicto . . . In propugnaculo terra impleto Földbástya dicto . . . In propugnaculo fás ház felől”, de „In turri: Horologium cum campanula”. 1684-ben a nagysárosi udvarház leltára is „Kis Kerekdét Bástya”-t és „Boltos Bástya”-t emleget.

Ez az új építészeti stílus, mely igen hamar elterjedt az országban, nem annyira díszítőelemekben, mint inkább az újfajta tűzfegyverek elleni védekezésre legalkalmasabb alaprajzi elrendezésben mutatkozik meg. Ugyancsak olasz mintára a sarkok és a kiszögellések megerősítését is szeretik faragatlan rusztikával hangsúlyozni, másutt egy-egy nagyobb szabású kapubejáratra összpontosul a díszítőtevékenység (Siklós, Sárvár, Kőszeg, Vöröskő, Fraknó, Sopronkeresztúr, Szamosújvár stb.). Mindez kétségkívül hatott a középnemességnek arra a rétegére, amelynek lakóhelye a hódoltsági területtől megfelelő távolságra esett és anyagiakban is lehetősége volt házának átépítésére, megerősítésére, esetleg új épület emelésére.

Nyilvánvaló, hogy az építési kedv, vagy inkább a szükség és a lehetőség, a mohácsi katasztrófa után, a három részre szakadt ország bizonytalan viszonyai között elsősorban a biztonságot szolgáló udvarházépítkezésekre terjedt ki. A hódoltsági részen csak a jobbágyok és a kialakuló mezővárosok kézműves vagy kereskedő lakossága maradt az építendő réteg; a nemesség családjait a szabadon maradt Felvidék és Erdély városaiba vagy kastélyaiba helyezte el, ő maga gyakran végvárakba szorult s az erdélyi fejedelem vagy a bécsi király szolgálatába állt. Az ország nyugati, a török által kevésbé fenyegetett részein a nagybirtokok osztrák kézen vagy császárhű oligarchák tulajdonában voltak, és itt az építőtevékenység csak a nagy családok várain és elszórt udvarházain figyelhető meg.

A császári várak építészeit nemegyszer a nyugati országrészek főúri birtokosai, tisztviselői a maguk szolgálatában is foglalkoztatták. Tudjuk, hogy Bernát mester („Magister Bernardus Magnus”), aki Győr, Kanizsa, Érsekújvár, Pozsony építésénél működött, dolgozott Nádasdy Tamásnak Sárvárott. Nem lehetetlen, hogy Kapuvár és Kanizsa folytonos építése mellett neki, vagy a Győrt építő Domonkos mesternek, esetleg az 1554-ben Sárvárott a bástyák felmérésével foglalatoskodó Ferenc mesternek⁸ volt valami szerepe a sopronkeresztúri udvarház építésében is. Az utóbbi kapcsán 1560-ban azt írta Nádasdy Tamás Bécsből a feleségének, hogy siessen ő is „a keresztúri udvarral, mert eltekéltem, hogy míg az úristen éltet

⁸ OL. Nádasdy-lt. Számadások. 1552. 82—100. és Uo. Missilis levelek. Sfortia Pallavicini levele Nádasdy Tamáshoz. 1556. okt. 14. Egervár.

veled és Ferkóval egyetemben, nagyobb részét üdönknek itt [ti. Bécsben] és Kereszturatt mulassok el”.⁹

★

Ahhoz, hogy a mohácsi vészt követő idők udvarházairól megközelítő képet alkothassunk magunknak, röviden fel kell mérnünk azt a keveset, amit a későgótikus udvarházról mai ismereteink alapján tudhatunk. Miután a leltárak, összeírások és egyéb források arról vallanak, hogy az udvarházak zöme még a XVII. században is részben vagy egészben fából épült, sőt nem ritka a vályog- vagy paticsfalú sem, természetesnek tűnik: igen kevés épület maradt meg napjainkig. A kőépítkezésekhez még a XVII. században is külön királyi engedély kellett.¹⁰ Így minden esetben külön említik az okiratokban, ha kőházról („domus lapidea”) van szó. Nem egy esetben, mint Alsóporumbákon a XVII. század elején, a leltározások során vagyunk tanúi annak, hogy egy nagyméretű, fából készült udvarházat Bethlen, egy hasonló beosztásút pedig I. Rákóczi György kőből építtetett ugyanabban a községben.¹¹ Érdemes ugyanekkor felfigyelni arra, hogy — nyilván a városokban gyakran pusztító és gyorsan terjedő tűzvészek miatt — Eperjesen 1440-ben a királyné nagysárosi birtokán fejtett követ használják fel a lakóházak építéséhez,¹² tehát viszonylag korán emelnek a polgárok kőházat.

Még a XVII. században is, főként Északkelet-Magyarországon, a Tiszántúlon és Erdélyben igen sok újonnan épülő, teljesen vagy részben fából készült udvarházról emlékeznek meg az okiratok. Ez nem kizárólag a kőben szegényebb vidékek természeti adottságának tudható be. Sokhelyütt a régi kőkastély mellett épült fakúria, mint az 1631-es és 1641-es inventáriumban említett felsővadászi Rákóczi-kúria, melyet „fából épített udvarház”-nak neveznek.¹³ Fából készült az őrhegyaljai emeletes Telegdy-„ház” is, melyben az 1596-os divisio szerint a földszinten két „faból csinált” szoba és „egi fa pituar” van, az emeleten egy fa „Palota”, pitvarral és kívül orsós, tehát esztergált fabábos folyosó.¹⁴ A nyugati vidékeken azonban, ha erre lehetőség kínálkozott, és a királyi engedélyt megszerezték, inkább téglá vagy kő udvarházakat építettek, a faházakat „szolgáknak való”-nak mondták.¹⁵

⁹ Károlyi—Szalay, 56.

¹⁰ 1632-ben I. Rákóczi György titkárának adott utasításában, mellyel Pázmányhoz küldi, hogy a császártól néhány dolgot eszközöljön ki számára, kéri: „... eő Felségét akarnók erről requirálni: mivel ez előtt még uraságunkban, mutatta volt abbeli kegyelmességét hozzánk az Pataki várunknak épületében, hogy feöld és fa épületeket szabadon csináltathassunk keőbéli épületen kívül: kérvén azon eő Felségét, hogy mutatná ebből is tovább való kegyelmességét, és az keőből való épületeknek is kegyelmesen annuálna, melyből semmi illetlen dolgot nem kívánnánk eő Felségétől.” (A rövidítések feloldva!) Adalékok I (1896) 186.

¹¹ L. az Adattár vonatkozó részében.

¹² Divald K., Eperjes templomai. Bp. 1904, 29.

¹³ Puky A., Felsővadász. Történeti Közlemények. Kassa 1910, 267.

¹⁴ OL. Esterházy (hg.) lt. Rep. 25. Fasc. E. n. 293. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése. Régi nevén, Podhering alatt.)

¹⁵ Uo. „Ittem alat az uduaron egi o fa istallo, egi zoba es pituar, fa haz zolgaknak valo, sindelliesek . . .” A Telekdyek szentmiklósi házával kapcsolatban.

Mint a fentiekből kitűnik: a XVI. századi udvarház elhatárolása az egyszerű parasztháztól (majorháztól, vendégfogadótól) egyfelől és a kastélytól, várkastélytól másfelől, sem terjedelem, sem építőanyag, sem külső kép szempontjából teljes bizonyossággal nem lehetséges. Valószínű, hogy a nemesi telken épült udvarházak, bármily terjedelműek is, ha emeletesek, az egyszerű parasztháztól máris különválnak. Azonban igen sok olyan udvarház leírását ismerjük a XVII. századból is, melyek földszintesek és egy középső pitvarból nyíló egy-egy vagy két-két szobából, kamrából állnak, tehát terjedelem tekintetében a nagyobb majorháztól alig különböznek. Ugyanakkor pl. Franciaországban és Felső-Itáliában a módosabb gazdaudvarokat már a későközépkorban emeletesre építik, szilárd építőanyagból;¹⁶ egyes ilyen régi parasztudvarok igen sok hasonlóságot mutatnak a mi kisebb, későgótikus udvarházainkkal.

A XVI. századból fennmaradt osztálylevelek vagy leltárak várakat, lakótornyokat sorolnak fel, de udvarházakat vagy kastélyokat szinte sosem említene. Igen ritka az olyan eset, mint a Zemplén megyei Nagymihály kapcsán, amikor 1385-ben Nagymihályi Györgynek, Jánosnak és testvéreinek faházairól történik említés egy oklevélben.¹⁷ Ezek a faházak, bár nemesi lakóhelyek, sem kastély-, sem palotajellegű épületek nem lehettek.

Az okleveles anyagban általában még a várakra és lakótornyokra vonatkozó részletesebb leírások is igen ritkák a XVII. század előtt. A kisebb nemesi kúriák esetében a legtöbbször az egyszerű említéssel kell megelégednünk. Igaz, a XV. században számos helyen találunk olyan adatokat, melyek bizonyosan nem a nemesi telket, hanem magát az udvarházat, a nemesúr lakóhelyét jelölik; ezekről azonban a pusztán említésen túl semmit sem tudunk.¹⁸ Visszakövetkeztetve későbbi, feltehetően még a későgótikus épületmagot őrző leírásokból és a típusok továbbéléséből, feltehetjük, hogy a kisebb nemesi kúriák általában két-három szobából, pitvarból, kamrából, az épület előtt elvonuló tornácból álltak. Ez a beosztás olvasható a XVII. századból ránkmaradt udvarház-leltárakban, és ez a szerkezet maradt meg a mai napig a falusi házakban Magyarországon. A lakóház-maghoz gazdasági épületek csatlakoztak, istállók, csűrök, ólak, melyek a birtokos kialakuló majorsága részére szolgáltak elhelyezésül. Ilyen jellegű falusi kúria még a múlt században is nem egy állt. Az Osztrák—Magyar Monarchia részletes leírását adó munka illusztrációi között is találunk egy-egy ilyen épületet, mint pl. az Abaúj vármegyei Buzitát,¹⁹ melyről már 1599-ből van említés — mint egyszerű, kisméretű kúriáról, amelyet úrnője egy szakállas puskával védett meg a töröktől.²⁰

Az egyszerű felsorolás vagy említés és a szórványos emlékek után az első ismert bővebb építkezési feljegyzések főpapi tulajdonban levő épületekre vonatkoznak,

¹⁶ Patzak, B., Palast und Villa in Toscana. I—II. Leipzig 1912,

¹⁷ Adalékok XVII (1912) 270.

¹⁸ Ilyen az 1457-ben említett vízaknai (R., Ocna Sibiului), az 1460-ban előforduló beregdaróci (Szabolcs-Szatmár m.) kúria, továbbá Bárándi Kasza Tamásné békésszentandrászi udvarháza, melyről 1482-es, Szentiványi Tharnok Oszvald pöstyénpusztai (Nógrád m.) kúriája, melyről 1499-es megemlékezést ismerünk.

¹⁹ OMM. Magyarország. VI. 259.

²⁰ Sárospataki Magyar Krónika, 21.

melyek méreteiknél fogva nem sokban tértek el a köznemesi építkezésektől. Bakócz Tamás volt az építtetője 1492-ben a Zemplén megyei *hidvégardói* udvarháznak, melynek építési elszámolásai a bécsi levéltárban, az ún. Bakócz—Ipolyi-kódexben maradtak fenn. Bár a kastélyból napjainkra már semmi sem maradt, az építtető személye és az elszámolások valószínűsítik, hogy művészi igénnyel készült épület emelkedett az egri érsek birtokán, ahol talán a díszítőelemekhez a királyi udvar reneszánsz ízlése is megtalálta az utat.²¹ Az elszámolásokból kihámozható, hogy öt új „ház” készült két tető alatt,²² továbbá kapuk, valamennyi fából, mert csak ácsokról esik szó és faanyagról. Ahol kővel dolgoznak, mint a kútnál, ott azt külön felemlítik; és ott a költség is jóval nagyobb. Vajon nem Mátyás visegrádi kútjainak mintája hatott a hidvégardói faragott kútkávéban?!

Igaz, a *carpentarius* kifejezés, mely az elszámolásokban szerepel, nem feltétlenül „ács”-ot jelent, mivel a XV—XVII. században számos esetben „építész”, „fundáló” értelemben is használták. Itt azonban, mivel a számadásokban sem kő, sem téglát nem fordul elő, ellenben külön fizettek a tárkányi favágónak 6 forintot favágásért, valószínű, hogy a kúria, legalábbis részben, fából készült. Érdekes, hogy az építkezés nemcsak jobbágyokkal, hanem pénzen fogadott mesterekkel is folyt, s még az egyébként az érsekségnek bőven rendelkezésre álló fát is vásárolták a házkészítéshez.

Ugyanebben az évben, ugyane forrás emlékezik meg a Zemplén vármegyei *kistárkányi* (Malé Trakany) épületekről, melyek romok felhasználásával épültek újjá 1492 körül. Itt nagyobb szabású kúria készülhetett, mert külön említik Kele Máté pallért, aki a palotára tetőt készített; és egy másik mester, Benedek fedte be ugyanakkor a major tetejét. Megint más, fogadott mester volt a pallér, aki új ablakokat csinált, a házakat vakolta és meszelte, a boltozatokon pavementumokat készített és a kéményeket újjáépítette. Ezenkívül asztalosok (többen) dolgoztak a mennyezeten és az ablakkereteken, tehát kisebb boltozott szobák és nagyobb, famennyezetes terem készült Kistárkányban. A díszesebb, faragott ajtókat az egri karthausi asztalos készítette, aki még más, valószínűleg fa műveken („*alia aedificia*”) is dolgozott. A számadásokból nagyobb szabású épület képe bontakozik ki, mely feltehetően kőből és téglából épült. Miután a felsorolásban a nagyobb terem értelemben használt „*pallacium*” (sic) kifejezés is előfordul, itt már az új idők kényelmi igényeit kielégítő nagyobb udvarházzal van dolgunk, mely valószínűleg alapul szolgált a XVI. század közepétől kezdve fontosabb szerepet vivő kastély számára. Ennek az udvarháznak sem ismerjük reneszánsz ízlésű díszítését, de az építtető személye azt a gondolatot veti fel, hogy a pallérok, kőfaragók, építőmesterek, akik közül egyet Gyórból küldött az érsek, ezeken az épületeken az új formákat alkalmazták.

Ugyancsak felvidéki, ez időben köznemesinek számító család építkezésével van dolgunk 1504-ben a Nyitra megyei *Komjátban* (Komjatice), ahol a szűknek bizonyult régi kőház bővítése helyett Forgách Simon a maga és fiai számára új ház építését határozza el. Az új házat négy szobából, pincéből, konyhából, gazdasági épületekből állónak tervezi, és építését a család közösen vállalja. Jellemző, hogy

²¹ *Kandra K.*, Szendrői regesták a XVI—XVII. századból. Adatok az egri egyházmegye történetéhez. I. Eger 1885; és Adalékok XVI (1910) 111.

²² A „ház” elnevezésen rendszerint lakószobát értettek.

ekkor már a házat fallal és védelmi célra szolgáló kaputoronnyal erősítették, tehát nagyjából a később is ismert erődített udvarház-típus jelentkezik a XVI. század elején — olyan időben, amikor a viszonylag védett Nyitrában a török elleni védekezés szempontja alig merülhetett fel. A kőház építéséhez II. Ulászló 1505. március 5-én adta engedélyét.²³

Mindhárom idézett épület terjedelme, beosztása hasonlóan látszik, így — bár kettő főpap, egy pedig birtokos köznemes részére készült — az e korban épült udvarházakra vonatkozóan tipikusnak vehetők. Nem tudjuk, hogy kik voltak a mesterei a komjáti udvarháznak. A kastély mai formájában már semmiféle reneszánsz jellegű díszet nem mutat. Miután azonban azt tudjuk, hogy 1515-ben Johannes Fiorentinus készítette Forgách Gergely síremlékét a közeli elefánti pálos templomban (ma Gombán, a volt Forgách-kastély kertjében),²⁴ lehetséges, hogy a komjáti házon is dolgoztak olasz, vagy a reneszánsz művészet szellemében működő, olasz iskolázottságú kőművesek, kőfaragók.

Noha XV—XVI. századi udvarház vagy kastély eredeti formájában nem maradt meg, számos, később nagyobb fényvel felépült kastélyról tudjuk, hogy egykori kúria helyén emelkedett. A reneszánsz és a barokk kastélyok földszinti helyiségei, az alapfalak gyakran őrzik a gótikus vagy reneszánsz udvarházak falrészzeit, bástyatornyát, pincéit, egy-egy lakoszobáját.

A meglevő objektumok és az okleveles anyag egybevetése igen gyakran arra az eredményre vezet, hogy a később kastélynak nevezett épületek a XVI. század elején még kisméretű, gyakran földszintes, illetve mély pincén nyugvó magassídszintes épületek voltak. Néhány esetben azt is nyomon követhetjük: mint lett az egyszerű kőházból fallal és árokkal körülvett udvarház, majd emeletes kastély, amikor az eredeti épületet mind magasságban, mind szélességben kibővítették. Így 1446-ban a Szolnok-Doboka megyei *Somkeréken* (Sintereag) Erdélyi Miklós és István birtokában még csak „locus curiae”, egyszerű ház („domus”) és mellette fatorony van, de 1514-ben már kőházzal és mellette másik házzal történik említés örökösük, Erdélyi János tulajdonában.²⁵

A *golopi* (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) ún. ócska kastélyt egy 1525-ös okirat kúriának nevezi. A kúriát az 1567-es törökdzulás alkalmával a környék falvaival együtt felgyújtották. 1592-ben már kőfallal és vizesárokkal vették körül. 1613-ban egy protestációban mint Golopi Dorottya atyai háza, „domo paterna” szerepel, 1616-ban is „domo lapidea et curia nobilitaris”-ként említik, de az Ibrányi-örökösök 1678-as divíziója világosan kastélynak nevezi az egyemeletes, kisméretű, téglány alakú, szabálytalan alaprajzú épületet.

Ugyanígyen ingadozást látunk a Golop közvetlen közelében fekvő *monoki* kúria elnevezésével kapcsolatban is.²⁶ Hasonló a helyzet a Vas megyei *jánosházi* Erdődy-kastéllyal, melynek tulajdonosai a XVI. század folyamán a köznemességből a fő-

²³ *Bártfai Szabó L.*, A ghimesi Forgách család története. Bp. 1906, 697.

²⁴ Uo. 199.

²⁵ Teleki oklevéltár. Bp. 1895, II.

²⁶ *Szegő P.*, Végváraink szerkezete a török betelepедéstől a tizenöt éves háború kezdetéig (1541—1593). Bp. 1911, 31.

nemesség sorába emelkedtek. Ezt az udvarházat 1510-ben a források egyszerűen mint „ház”-at emlegetik, melynek fallal és árokkal való körülkerítését Ulászló engedélyezi,²⁷ 1583-ban azonban deveceeri Choron János a jánosházi erősségről úgy emlékezik meg végrendeletében, mint amit saját költségén „de novo” épített.²⁸ Később várnak, a XVIII. század elején pedig kastélynak mondják. (93. kép.)

Még számtalan példát sorolhatnánk fel: hogyan lett az egyszerű udvarházból erődített kastély, hogyan változott az elnevezés, máskor maga az épület az évszázadok folyamán. Ha a *kistapolcsányi* (Topol'čianký) nagyméretű, loggiás udvart kerítő kastély tipikusan XVI—XVII. századi épület is, már egy 1324-es divisióban említenek Kistapolcsányban udvarház-helyet. A család monográfusa szerint a XV. század közepén a családnak már erődített kastélya volt itt,²⁹ melynek lerombolását a család különböző erőszakoskodásai miatt 1460-ban Mátyás király rendelte el.³⁰ Ekkor az épületről mint „megerősített kőház”-ról beszéltek. 1535-ben az épületet „fortalium”-nak nevezték, melynek őrtornya is volt. Az őrtorony mellett kőházakat emlegettek, melyeket az égés után leromboltak.³¹ Egy 1570-es okirat nemesi kúriának nevezte a kastélyt; új formáját a XVII. században kapta, a XIX. században klasszicista mintájú főhomlokzattal bővült. Tehát itt nemcsak az elnevezés állandó változását, de magának a kastély-udvarház-vár épületnek szinte gyökeres átváltozását tapasztalhatjuk.

A későbbi reneszánsz vagy barokk kastély építője — felhasználva a régebbi épület épébb részeit, vagy éppenséggel egy-egy szárnyát — gyakran olyan harmonikus egészet alkotott, hogy a felületes szemlélő a büszke feliratnak hitelt adva „alapjaiból újonnan épített” kastélyoknak képzelhette ezeket. Ugyanekkor a régi, gyakran középkori alapok és építőanyagok felhasználása a fundálók részére igen nehéz, szinte megoldhatatlan helyzetet teremtett. Ezeknek a jórészt szerényebb felkészültségű mestereknek számolniuk kellett a fennálló körülményekkel. A későközépkori épületmaradványokhoz kellett illeszteniük az új, korszerű kastélyt vagy udvarházat; képességeik kibontását állandóan gátolták a régi alapok, melyeket fel kellett használniuk. A kékeddi kastélynak például két különböző szárnyát kellett a fundálónak egységbe foglalnia. Itt az első fundálótól való a harmonikus alaprajzi elrendezésű, a sarkokon négy (ma már csak kettő áll) hengeres sarokbástyás épület; míg a XVII. századi, valószínűleg 1613 körül történt fundálás, illetve hozzáépítés a sokszögű bástyákat, a loggiás udvart felhasználva építette ki a szabálytalan alaprajzú, a belső udvart bezáró, de a XIX. század második felében bekövetkezett szerencsétlen romantikus újjáépítésig bizonyára harmonikusan ható kastélyt.

Sorolhatnánk tovább is a példákat, amikor a régi udvarházak újjáépítése, átépítése, esetleg a régi épületnek új ízlésű díszekkel való ellátása, vagy a régi épület egyes faragványainak az új kastélyba, más helyen való beillesztése nehezíti a kastélyok

²⁷ Kazáry K., A jánosházi gr. Erdődy birtok és vár rövid története. Dunántúli Szemle VII (1940) 65.

²⁸ OL. Esterházy (hg.) lt. Rep. 10. Fasc. A. n. 1. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

²⁹ Haiczl K., A Kistapolcsányiak. Bp. 1934, 34.

³⁰ Uo.

³¹ OL. NRA. Fasc. 610. n. 32.

datálását. Ez utóbbi a helyzet a nagydobosi volt Perényi-kastély esetében, ahol a klasszicista, Genthon szerint 1808-ban átépült kastély homlokzatán a legutóbbi időben sikerült felfedezni a régi, a XVI. század első feléből származó várkastélyról való vörösmárvány címert, mely akár a Báthoryak valamelyik Nyírbátorban dolgozó mesterének műve is lehetne. Így történt ez a toporci kis udvarház esetében is, melyet 1618-ban építtetett Görgy István. A kisméretű, háromszobás kúriát 1875 táján lerombolták, és a kőbe vésett, csonka feliratot a Görgy-címerrel a toporci nagy kastély kapuja fölé falazták be.³² Másodlagos elhelyezésben van, de a régi kastélyon a pácini, 1581-ből való Magóchy-címer; ma már nem az eredeti helyén található a marosvécsi kastély 1555-ös felirata; régebbi épület emléke az 1579-es felirat a hédervári kastélyon is. Általában minden épület esetében csak alapos kutatás, az okleveles anyag, a környékbeli emlékek egybevetése és ahol lehetséges, építészeti felmérés döntheti el egy-egy kastély vagy udvarház építési idejét. Az okleveles anyagnál pedig, mint arról már említést tettünk, igen nehezíti a helyzetet a váltakozó szóhasználat, mely ugyanazt az épületet hol kőháznak, hol udvarháznak, hol kastélynak nevezi. Maguk az összeírók sem voltak mindig tisztában avval, hogy hol a határ az udvarház és a kastély között. Ezt a tolcsvai udvarház összeírója úgy fejezi ki, hogy a „domus ad modum castelli”, „kastélyforma ház” kifejezést használja.³³ Számos más XVII. századi leírás is tanúsítja ezt az ingadozást, főként a fából készült, kisméretű, emeletes kúriák esetében.³⁴ Lehetséges, hogy az ingadozást a funkciók keveredése is előidézte. Az egyszerű lakóhely a török veszedelem esetén erődített kőházzá változott; másutt a faházat palánkkal védték, melybe őrtornyokat vagy védőbástyákat helyeztek (Görgő, Pácin, Nagykároly). Később pedig, a XVI—XVII. század fordulójától kezdve, magát az udvarházat tervezik úgy, hogy a rendszerint hengeres, sarokra helyezett bástyatorony lakóhelyiség és védőmű is legyen egyben³⁵ (Osztroluka, Hájnik). Ezért látják el szurokontóval és lőréssel a bástyatornyot, mint Alsómicsinyén, másutt a pártázat mögé rejtik el a lőréseket (Pácin, Frigyesvágás, Gyergyószárhegy).

Ma olyan nagyobb méretű, rendesen emeletes, díszesebb külsejű épületet nevezünk kastélynak, mely az egyszerű kúriánál nagyobb, de a várkastélynál kisebb méretű — és erődítése nincs.

A XVI. században viszont kastély néven a kisebb erősségeket emlegették, melyek többnyire csak kerített falból és azon belül a katonák, valamint a tisztek, esetleg a várnagy és családja lakásául szolgáló épületekből álltak. Ezeknek a „kastélok”-nak falai, palánkjai, erődítési szinte kivétel nélkül reneszánsz alaprajzú, szimmetrikus

³² Görgy Á., A toporci és görgői Görgy nemzetség és a svábóczi és tótfalvi Sváby nemzetség történetéből. Igló 1909, 45.

³³ OL. U et C. Fasc. 82. n. 41. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

³⁴ 1681-ben pl. a mikóházi (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) kastélyt az összeíró „castellum per modum arcis extractum”-nak nevezi. Egy 1684-es összeírásból tudjuk, hogy a kastélyban hét lakószoba és két pitvar volt: Forráskiadványok. IV. II. 433.

³⁵ Így írja le pl. 1671-ben a nagymihályi leltár a kastély egyik bástyáját: „Kis palotából niló bastya a vagy szenellő haz boltozatos”. Uo. 475.

építmények. Az építkezés nem szakaszonként elhúzódva folyt, hanem egységes tervek alapján, rövid idő alatt. Ilyen kastély volt az 1581-ben épült mérgesi erősség, melyet Győr megye építtetett a helység előtti dombra.³⁶ Ilyen kastély volt a bodonhelyi, melynek építése Nádasdy Tamás nevéhez fűződik; őrséggel való ellátását, a mihályi, vági és keszői kastélyokkal együtt 1594-ben Nádasdy Ferenc szorgalmazta a királynál.³⁷ Ezeknél és késői utóduknál, a segesdi erősségnél, melyről egy 1664-es alaprajz maradt fenn,³⁸ világosan látszanak a reneszánsz szerkezetű erődítések között egymással összefüggésben nem levő épületek. Általában az alaprajzi elrendezés elárulja, hogy gótikus udvarház bővítésével vagy átépítésével van-e dolgunk, mint Monokon, ahol a hengeres bástyatorony valószínűleg egykori lakótorony maradványa az emeletes kastélyban. Másutt a szabályos, harmonikus alaprajz, mint az egy tömbből álló Bethlenfalva, a két hengeres sarokbástyás Osztróluka, vagy a loggiás udvart kerítő Nagybicse a reneszánsz szellemű fundálást példázza.

Mint látjuk tehát: sem a külső, sem a terjedelem, sem a szóhasználat nem határozza meg bizonyosan a XV—XVII. századi kastélyt vagy udvarházat. Szinte minden egyes esetben külön kell mérlegelnünk a meglevő adatok összevetése alapján, hogy erősség, udvarház, vagy erősített várkastély-e egy-egy objektum. A fentiekén kívül még az is jelentősen megnehezíti a kutatást, hogy kisebb igényű, szerényebb terjedelmű köznemesi kastélyok és udvarházak építéséről alig maradtak fenn írásos feljegyzések. Viszont az olyan főúri családok, mint a Nádasdyak, Thurzók, Batthyányak, Esterházyak, Rákócziak hatalmas birtokainak adminisztrálásához az írásbeliségre feltétlen szükség volt. Nem nélkülözhettek ilyent a királyi várak elszámolásra köteles várnagyai és az egyházi birtokok provisorai sem. Azonban még a nagykárolyi Károlyi, a bethleni Bethlen vagy a viczay Héderváry család építkezéseiről sem maradtak fenn számadások — vagy éppen az ott dolgozó mesterek nevei.

Pedig a XVI. század derekán az ország szinte valamennyi részében — a hódoltságot kivéve — elterjedt reneszánsz díszítmények, a feliratos kapuk, címerek, ajtó- és ablakkeretek, kandallók, boltindítékek, faldíszítések csak ott élték túl az évszázadok viszontagságait, ahol a későbbi kastély megtartotta az egykori udvarház-magot (mint Gyergyószárhegyen vagy Keresden), és ahol az új idők építőkedve s a tulajdonos anyagi ereje nem semmisítette meg a múlt emlékeit.

★

A magyarországi udvarház- és kastélyépítészet alakulását vizsgálva a XVI—XVII. században, a három különböző területet, melyek ha nagy vonalakban összefüggően fejlődtek is, de mégis erős helyi sajátosságokat mutatnak, külön kell tárgyalnunk. Tesszük ezt elsősorban azért, mert Buda elestével a királyi Magyarország természetes kulturális központja megszűnt, és irányító szerepét sem Pozsony, sem a váltakozó nádorok udvara nem vette át. Pozsony az ország nyugati szélén a bécsi kultúrkörbe

³⁶ Ráth K., A bodonhelyi erősített kastély Sopron megyében. Győri Tört. és Rég. Füž. III (1865) 276—279.

³⁷ Uo. 275.

³⁸ *Bubics Zs.*, Eszterházy Pál Mars Hungaricusa. Bp. 1895, 56.

kapcsolódott; az ide menekült primások és a király építkezései, az országgyűlésre sereglő bel- és külföldi urak igényei, ízlése, kényelmi és díszítőkedve hamarosan megmutatkozott. Hatása csak a közvetlen környékre terjedt ki, és legfeljebb a nagyszombati építkezések mutatnak Pozsonnyal rokonvonásokat a XVI. és XVII. század folyamán. Ehelyett a viszonylag nyugalmasabb, lassan határozott politikai és szellemi központként szerepet játszó Erdély kulturális kisugárzása válik érezhetővé. Itt még külön fel kell jegyeznünk azt a jelenséget is, hogy a budai udvar olasz igazodású művészete, ha halványan is, de folytatást talált János király, majd özvegye és fia udvarában, mely megfelelő talajnak bizonyult a humanista, reneszánsz törekvések számára.

Ami a török hódoltság területét illeti, itt nemhogy új, az európai áramlatokhoz hasonlatos építkezésekre nem kerülhetett sor, de a már meglévők is pusztultak, elenyésztek. A hazánkon átutazó nyugati utasok siralmas képet festenek a XVI. század második felének Budájáról. Stephan Gerlach 1573-ban írott naplója szerint Budán a templomokon kívül, melyek közül egyet a keresztények használnak, más látnivaló nincs. Keserves dolog, írja, hogy ez a szép város „zu einem Sau- und Hundstall worden ist”.³⁹ Ugyanő írja, hogy a törökök sem Budán, sem Esztergomban, sem Pesten nem építenek és nem állítanak helyre semmit: „... halten auch nichts in Gebau, lassen die schönsten Schlösser ... auch abgehen verhalten und einfallen, dieweil sie keine Zierd in Gebäuden nicht suchen.”⁴⁰

³⁹ Stephan Gerlach's Tage-Buch . . . Frankfurt a. M. 1674, 12.

⁴⁰ Uo.

III. ERDÉLY ÉPÍTÉSZETE A XVI. SZÁZADBAN

Az ország kulturális és művészeti központja, amennyiben erről egyáltalán beszélhetünk, Erdélybe tevődik át. Itt van a „magyar király” Zápolya János, majd korai halála után özvegye, Izabella udvara. Izabella királyné a lengyel király és Bona Sforza leánya. Neveltetése, ízlése, családi kapcsolatai az olasz divatot vezetik be Erdélybe. Kisérete olaszos ízlésű lengyelekből áll; kincstartója a dalmát Martinuzzi, aki évtizedeken át a tényleges hatalom birtokosa, maga is az olasz ízlés követője.

Fennmaradt építkezései közül a János királytól megkezdett *Szamosújvárt* (Gherla), másnéven Újbálványost nemcsak a fennmaradt töredékek, faragványok vallomása, de Tinódi szerint is „olasszal építetté”. (174—179. kép.)

A mai, megnagyobbított formájában a XVI—XVII. századi részleteket viszonylag épségben őrző szamosújvári vár reneszánsz részleteinek alapos ismertetését Lechner Jenőnek köszönhetjük,¹ aki számos fényképet közölt és a Martinuzzi-palota feliratait is lejegyezte. Az első feliratos emlék szép, harmonikus betűivel egy oroszlános címerpajzs alatt foglal helyet; arról tudósít, hogy az épület a Bács megyei Bánk Pál várnagy vezetésével kezdett készülni és azt be is fejezték 1540-ben. Miután a váron egy faragvány két angyal által tartott Zápolya-címert örökített meg, feltehető, hogy Bánk Pál már Zápolya alatt várnagy volt Szamosújvárott és az építkezés még akkor kezdődött, de Martinuzzi folytatta és fejezte be. Lechnernek igazat kell adnunk abban, hogy a kastélyt 1540-ben még nem fejezték be, mert más feliratokon későbbi dátumok is szerepelnek; Bánk Pálról pedig mint várnagyról Lechner szerint 1552-ig emlékeznek meg az okmányok.² Sajnálatos módon a Martinuzzi nevének megőrkítő feliratos táblán az évszámok már Lechner idején is olvashatatlanok voltak. Ez a felirat eredetileg a bástya emeleti ablaka alatt volt, s a vár 1857-i átalakításakor került mai helyére, a pincebejárat mellé.³ A faragványok mellett a XVI. század közepén készülhetett az épület hatalmas, kb. négy méter széles és ötödfél méter magas nyílású kapuzata, mely a magyarországi cinquecento szép, érett alkotása. Analógiáit a toszkán művészetben megtalálhatjuk; rovátkolt félpilléreinek fejezetén három rozetta talán a tervező hazai segédeinek munkája. A megtört, de szigorú ízlésű párkány alatt az antikva felirat — „DOMINUS ADIUTOR ET

¹ *Lechner.*

² Uo. 13.

³ Uo.

PROTECTOR MEUS QUEM TIMEBO” — jól iskolázott mester keze nyomát dicséri.

A kutatók egybehangzóan állapítják meg, hogy a kapuzat mellé falazott, olasz-koszorúba foglalt párkánytöredék, melyet, mint a Zápolya-címert, két angyal tart, nincs eredeti helyén. Véleményünk szerint ez a talán hazai mester által készített párkánytöredék feltétlenül Martinuzzi rendelésére jött létre (ezt egyébként a felirat is igazolja).⁴ Ugyanebből az időből valók a finom profilú ablakkeretek és a vár bástyafokaira később falazott Martinuzzi-címerek, valamint a Lechner munkájában a 11. ábrán közölt párkánytöredék.

A kapu Martinuzzi halála után, valószínűleg Báthori István idején készült, amikor besztercei kőfaragók dolgoztak a szamosújvári váron. Beszterce város levéltárában ugyanis van egy 1553-as okirat, melyben Ferdinánd elrendeli Báthori Istvánnak, hogy a Beszterce vidékieket ne kényszerítse Szamosújvárra menni munkára.⁵ Besztercén a század közepén dolgozott az a luganói származású Ivovi Petrus Italus, akinek a vár kapujához hasonló ajtóját a Ivovi via Ormianska 20. és a besztercei str. Malinowski 5. számú házon láthatjuk.⁶ (23. kép.)

Kétségtelen az, hogy a szamosújvári vár püspöki palotája a XVI. század 40-es éveiben épült, de feltehető az is, hogy az ún. Rákóczi-ház földszintje ugyancsak még a XVI. századból való. Ezt már Lechner is megpendíti idézett könyvében;⁷ legjobb bizonyítékként azonban a 17. képen közölt faragott ajtókeret és az a boltozati gyámkő fogadható el, melyet Lechner könyvének 16. képe közöl. Ehhez a gyámkőhöz hasonlóak a XVI. század első felében számos magyarországi épületen előfordulnak. Ilyen volt a tettyei Szakmáry-palotán,⁸ a gyalui váron, Radnóton, és maradtak meg ehhez hasonlóak a budai várból is.

Miután sajnálatos módon a szamosújvári vár ma nem hozzáférhető, XVI. századi részleteinek ismertetését illetően a közölt fényképekre és adatokra vagyunk utalva. Ide tartozik még az ugyancsak Lechnertól közölt Martinuzzi-kápolna kettős reneszánsz ablakokkal díszített apsisa, mely — hasonlóan Martinuzzi alvinci kastélyához — a lombard ízlésű reneszánsz stílusjegyeit követi.

⁴ A felirat Lechner közlése alapján a következő:

QUESIVIT . PRESVL . VIRTVTE . GEORGIVS . AMPLA . HEC . ARMA .
ET . TITVILOS . NATUS . DE . STIRPE . CROATA HIC . VNICORNO .
VT . CORVVM . PREBERE . ALIMENTA CERNIS . SIC . FIDE . ET . CVRIS
. VIGILANTIBVS . APTVS . ASSIDVE . REGI . STVDVIT . SERVIRE .
IOANNI . ET . POSVIT . IMPENSIS . LONGEVE . HEC . PREMIA . FAME .
M . D . XLII .

Fordítását ugyancsak Lechner adja: A címert és címetek fényes erényével maga szerezte magának György, a horvát eredetű főpap. Amint látod az egyszarvút etető hollót, úgy iparkodott ő is hűen, éber gonddal, kitartóan János király szolgálatára lenni, és felállítja önköltségen sokáig tartó hírnevének ezt a jutalmát. 1542. — Uo. 18.

⁵ Századok XXXIII (1889) I.

⁶ Közli: *Kozakiewicz* az *Arte e artisti dei laghi Lombardi* c. gyűjteményes kötet (Como 1959) CVII. tábláján.

⁷ *Lechner*, 26.

⁸ Vö. *Parádi N.* cikkét a Janus Pannonius Múzeum Évkönyvében. Pécs 1958, LXIII. t. Schulz Ferenc vázлата alapján.

Olasz fundáló és kőfaragó működése feltételezhető az 1545 körül épült *alvinci* (Vințu de Jos) kastélynál,⁹ ahol a lombard ízlésű, timpanonnal koronázott, finom faragásokkal díszített ikerablakok és maga a konstrukció is az olasz reneszánsz szellemét sugározza. Martinuzzi, aki ifjúkorában Corvin János, majd Zápolya János anyjának udvarában volt apród, még a Mátyás-kori korareneszánsz ízléssel ismerkedett meg, ezt ültette át azután az erdélyi talajba. Miután ismeretes, hogy ebben az időben a vezető olasz mesterek keze alatt magyar kőfaragók is dolgoztak Erdélyben, világos: ezek tevékenysége nem szorítkozhatott kizárólag a fejedelmi udvarra és közvetlen környezetére. (9–13. kép.)

Bár bizonyos, hogy már a királynéval jöttek olasz mesterek Erdélybe, és nagyon valószínű, hogy települtek át ilyenek Budáról még Zápolya idejében, az első olasz várépítők Pataki Vidor szerint Castaldo seregével kerültek Erdélybe,¹⁰ tehát lényegében Ferdinánd várépítőinek modorában dolgoztak itt is.

Ha a datálás a magyarországi emlékanyagnál a viszonylag kevés írásos anyag és a feliratos emlékek hiánya, későbbi másodlagos beillesztése miatt nehéznek mutatkozik, fokozott mértékben áll ez az erdélyi kastélyok és udvarházak esetében. Itt az írásbeliség még a fejedelmi udvarban is sokkal kevésbé általános, mint Magyarországon. Tulajdonképpen I. Rákóczi György uralomra jutása előtt szorosan vett gazdasági számadásokról alig beszélhetünk. Az építkezésekre, díszítésre, művészeti életre vonatkozó adatok a levelezésekben bújnak meg, amennyiben egyáltalán szó esik ilyenekről. Az írásbeliség hiányánál is nagyobb nehézségeket rejt az emlékanyag stiláris elrendezése, melyre — úgy tűnik — az ország más területeitől eltérő törvények érvényesek. Itt az elszigeteltebb, konzervatívabb, a keleti és török területekkel is élénk kapcsolatot tartó köznemesség lassabban tart lépést a kor változó ízlésével, kevesebb külső hatás éri az erdélyi reneszánszt, amely bizonyos belső fejlődés sajátos törvényszerűségeire van utalva.

Míg az iparművészetben számos adatunk van arról, hogy a szász kézművesek munkái keresettek, ismertek a feudális kastélyokban is, szász városi fundálók, kőfaragók foglalkoztatásáról nemigen tudósítanak a források. Tudjuk ugyan, hogy Báthori István Besztercéről és Váradról kért kőműveseket pl. Görgény várának építéséhez, de Bethlen és Rákóczi hasonló esetben Kassához és a Felvidékhez fordulnak, ha nem külföldi (velencei, belga, német) fundálókat foglalkoztatnak. A XVII. században pedig nemegyszer a fejedelmi udvar „bejáró”-i, „diák”-jai működnek közre az építkezések irányításánál. A kolozsvári kőfaragóműhely kisugárzása igen erős volt, de biztos adatunk arra ez ideig nincsen, hogy a középnemesi megrendelők is foglalkoztatták volna ezeket a mestereket. Míg a XVI. században nem egy olasz építőmesterről történik említés, addig a XVII. században részben a Felvidékkel való családi és politikai kapcsolatok, részben a szomszédos országokkal való kölcsönhatás révén német, belga, olasz és talán francia mestereket is foglalkoztattak. A XVI. században felbukkanó idegen fundálók közül pl. Domenico da Bolognának tulajdonít-

⁹ Az egykor négyszegletű kastélynak ma már csak északi szárnya áll lombard típusú kettős ablakokkal. 1538-ban Martinuzzi Maylád Istvánnak adta Bálványosért cserébe. 1551-ben itt ölték meg Martinuzsit. Vö.: *Veszely K.*, *Az alvinczi plébánia*. Magyar Sion I (1863) 361.

¹⁰ *Pataki i. m.* 25.

ják egyes kutatók a szamosújvári vár és az alvinci Martinuzzi-kastély korai részleteit.¹¹ Erről nekünk bizonyosnak vehető adat nem került a kezünkbe, csak egy 1540-es okirat-közlemény, melyben egy Dominicus nevű olasz építész magát büszkén „architector et edificiorum regalium fundator”-nak nevezi.¹² Más kutatók pontosabban alá nem támasztott formában felvetik Maurizio Venieri nevét, aki a XVI. század végén a Báthoriak hadi építésze volt,¹³ valamint Domenico dei Ridolfi da Camerinóét, aki Bánfi Florio szerint talán Báthori Kristóf részére épített a váradi váron.¹⁴ A század második feléből írásos adatunk van arról, hogy Petrus Italus krakkói és Lvovi (Lemberg) királyi építész 1561—63 körül a besztercei gótikus templom újjáépítésénél működött közre.¹⁵ Petrus Italust mint az Lvovi reneszánsz úttörő messterét emlegetik a lengyel kutatók. Működéséről először 1543-ból értesülünk, ettől kezdve a 70-es évekig dolgozik Lvovban. Munkássága az erdélyi és a lengyelországi reneszánsz művészet szinte szakadatlan kapcsolatának egyik hiteles dokumentuma.

A század végén jelentkezik Simone Genga neve, aki a nagyváradi váron a centrális olasz-reneszánsz alaprajzi elrendezés szellemében dolgozik.¹⁶ A fentiek szinte valamennyien a fejedelmi udvar vagy az azzal szorosabban összefüggő épületek mesterei. Köznemesi szinten tevékenykedő fundálókról, mai ismereteink alapján, nem számolhatunk be.

Erdély XVI. században épült kastélyaiból és udvarházaiból eredeti alakjában nem maradt ránk egyetlen egy sem. A nagyobb, többszörösen átépített kastélyszerű épületeknek is csak néhány faragványa, egy-egy szárny elrendezése őrzi a XVI. századi állapotot. Az irodalomban szinte kivétel nélkül XVII. századi épületként szerepelnek ezek a kastélyok. Csak ott, ahol a személyes tanulmányozás lehetővé tette, állapíthattuk meg több-kevesebb biztonsággal, hogy a XVII. századi épület régebbi részek átépítéséből keletkezett.

Az olyan közismert, jelentős, általában XVII. századinak ismert épület is, mint

Rákócziak híres *radnóti* (Iernut) kastélya, az irodalomban mindenhol mint a fejedelem velencei építészének, Agostino Serenának 1650 körül készült műve szerepel. Ilyennek mondja azt Balogh Jolán is mind 1954-ben, mind 1964-ben smegjelent munkájában.¹⁷ Természetesen a kastély hátsó homlokzatába illesztett felirat, melyet majd a XVII. századi építészettel foglalkozó fejezetben fogunk bővebben tárgyalni, alkalmas arra, hogy ilyen nézeteket támasszon alá. Alkalmas erre a négy szegletes sarokbástya közé fogott, belső udvarú épület alaprajzi elrendezése is, melyhez hasonló nem egyet találunk a XVII. században Magyarország más részein is. Azonban a kastély a sokszoros átépítés és megrongálódás ellenére is őríz még néhány,

¹¹ Biró, 40—41. — Balogh Jolán nyomán: *Gerő*, 430.

¹² *AÉ I* (1889) 274.

¹³ *Bánfi i. m.* 825.

¹⁴ *Uo.*

¹⁵ *Wortitsch, T.*, Das evangelische Kirchengebäude in Bistritz. Bistritz 1885, 33—35. — Idézi: *Kozakiewicz i. m.* 418: „Magister Petrus Italus de Luugon, civis Leopoldiensis”. — A besztercei str. Malinovski 5. számú ház homlokzatával való kapcsolatát részletesebben tárgyalja: *Sebestyén*, 92.

¹⁶ *Gerő*, 470.

¹⁷ *Balogh J.* (1954) 245—247. — *Magy. Műv. Tört. I.* 346.

jórészt eredeti helyén levő ajtó- és ablakkeretet, boltozattartó gyámkövet a főhomlokzat földszinti és emeleti részein, valamint az attól jobbra és balra fekvő szárnyakon, melyek a XVI. század első felének építési ízléséhez kapcsolódnak. Ezek az egyszerű profilú ajtókeretek és néhol még a későgótikus ízléshez közelálló gyámkövek a toszkán quattrocento szigorúbb formáihoz igazodnak.¹⁸ Az ajtókeretekhez hasonlók jelentkeznek a keresdi kastély korai ajtóiban; a gyámkövek — úgy látszik — az egész országban elterjedt formái láthatók az 1520 előtt épült tettyei püspöki nyaralón,¹⁹ a budai és a gyalui várban — és másutt is. Az ajtókeretek közül az épület helyszíni vizsgálata alkalmával sajnálatos módon nem sikerült megtalálni azt az eredetileg egyszerű profilú ajtót, melyet Lukinich közölt a Bethlen családról szóló művében.²⁰ Az ajtót ugyanis valószínűleg a XVII. században „INVIDIA PREMITUR QUEM NULLA INAMIA TAXAT” felirattal látták el, de a közölt rajzon a felirat alatt még kivehető a régi, ma már kissé elmosódott 1514-es évszám.

Nyilvánvaló, hogy ez az ajtókeret és évszám nélküli, talán a későbbiekben felirattal ellátott társai, valamint a hátsó homlokzat gyámkövei — melyeknél világosan látható, hogy korábbiak, mint az ajtókeretek — egy a XVI. század első felében vagy még korábban épült udvarház maradványai, melyet azután 1650 körül Agostino Serena épített át mai formájára. A XVI. századi udvarház feltevésünk szerint U-alakú volt, az udvart egyszerű fal zárta le, mint amilyen ma is látható az alsórákosi kastély hátsó homlokzatánál. Agostino Serena tehát már készen kapott bizonyos formákat, amelyeket csak korszerűsített, felújított; de nem tulajdonítható neki a radnóti kastély építése. Erre vonatkozóan egyébként ő maga sem nyilatkozik az évszamos feliratban. Talán tőle való a déli oldal egykor nyitott folyosója és a külső ablakkeretek érettebb profilja. Annak, hogy ő tervezte az egész kastélyt, elsősorban a viszonylag kis méretek és az igen szűk udvar mond ellent, mely fejedelmi udvarházhoz méltatlannak látszik. Az alaprajzi elrendezés a XVI. századi épületek típusához igazodik.

A faragványok és az épület alaprajza mellett még más is szól amellet, hogy a radnóti kastélyban Szamosújvár és Alvinc kortársát, sőt elődjét lássuk. Varju szerint ugyanis már 1495-ben említik a Bogáthy család radnóti nemesi udvarházát,²¹ ötven évvel később pedig kastélyról beszélnek az oklevelek. Varju egy bővebben ismertetett írásra hivatkozva azt írja, hogy 1553-ban a kastély már nagyobb méretű lehetett, mert Bogáthy János 2000 forintig zálogba adta anyjának, Bánffy Magdolnának a radnóti uradalmat annak fejében, hogy anyja ezt új erődítésekkel látta el.²² Így tehát nemcsak az épületen talált faragványok és az épület szerkezete, de egyes okleveles adatok is azt mutatják, hogy a radnóti kastély a XVI. század első felében készült — és ez a kastély méreteiben és szerkezetében feltehetően a mainak felelt meg. A „nótáztatott” Bogáthy Gáspártól 1575-ben a kincstárra, majd 1587-ben Báthory Zsigmond adományából Kendi Ferencre szállt. Tőle került a göncruszkai

¹⁸ Lukinich, 427.

¹⁹ L. a 8. jegyzetet.

²⁰ Lukinich, 427.

²¹ Varju, 132.

²² Uo.

Kornis családhoz. 1610-ben Kornis Boldizsár tulajdona volt.²³ A kastélynak akkor már fényes, kényelmes épületnek kellett lennie, melyben a tulajdonos Báthory Gábor fejedelmet vendégül láthatta. Ezen a vendégségen vetett szemet a fiatal fejedelem a szép Kornisnéra, és az itt bekövetkezett vagy csak feltételezett házasságtörés indította el később a fejedelem ellen szervezkedő főúri összeesküvést. Ezt követi az a feljegyzés, mely szerint 1648. november 3-án Kornis Zsigmond arany-sarkantyús lovag, bihari és zarándi főispán radnóti kastélyában halt meg, közel 76 éves korában.²⁴ Ez ugyancsak arra vall, hogy a kastély már a fejedelmi korszak előtt állott. (152—154. kép.)

Az ilyen és ehhez hasonló példák hosszú sorát hozhatjuk fel az ismert erdélyi kastélyokra vonatkozóan; az egykori udvarházak, amennyiben puszta létezésük-nél valamivel többet sikerült megtudni róluk, legnagyobbbrészt későbbi kastélyokba épültek.

Az első típusba a nagy, Erdély történelmében szakadatlan szerepet játszó épületek közül a *gyalui* (Gilău) várkastély tartozik. Itt alaposabb tanulmányozás után feltűnnek a vár kapubehajtója alatt befalazott korai faragványok, valamint a hátsó homlokzatnak a többtől eltérő szerkezete és falméretei. Mindez arra mutat, hogy az 1605-ös inventáriumból először elénk rajzolódó nagyobb szabású kastélynak,²⁵ melyről bővebben az 1643-as építési utasítás beszél, már a XV. század végén egy-egy részlete állt.²⁶ Mivel címeres faragvány is tanúskodik arról, hogy itt már 1501-ben vingárdi Geréb László erdélyi püspök vára volt,²⁷ a gyalui várnak is csak kiépítését tehetjük az 1643 és 1672 közötti időre.²⁸ (75—78. kép.)

Konstrukcióban és alaprajzi elrendezésben inkább Radnóthoz hasonlít, mert ugyancsak szűk udvart kerít, de méreteiben a gyalui várat közelíti meg, s mindkettő-nél magasabb *Marosvécs* (Brîncovenesti). 1228-ban már vár állott itt; mai alakját 1537 és 1555 között kapta. Az utóbbi építésről két, még gótikus betűvetésű felirat emlékezik meg. A felépítés szerkezeti egyenetlenségei, a főhomlokzat szegletes bástyatornyának a többtől eltérő szerkezete és a bal oldali bástya erőltetett kapcsolása a főhomlokzathoz azt valószínűsíti, hogy ez lehetett a középkorból a XVI. században átalakított épületrész — annak ellenére, hogy a

FRANCIS
WAYWOD
SICULOR

KENDY
TRANSILV
COMES

ANNO DO 1555

²³ Új Magyar Múzeum II (1860) 336. Kornis Gáspár feljegyzései.

²⁴ Veress E., A göncz-ruszkai gróf Kornis család anyakönyve, 1446—1917. Bp. 1917, 5.

²⁵ Újabb adatok Sennyey Pongrác br. élettörténetéhez. Adalékok VI (1901) 273.

²⁶ Memoriale pro provitore Gialuiensi. OL. Teleki-lt. (Marosvásárhely.) Miss. 1070. csomó. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

²⁷ Balogh J., A renaissance építészet Magyarországon. MM IX (1933) 18. — A címer ma a kolozsvári (Cluj) múzeumban.

²⁸ A törökök szerint mióta 1672-ben Várad elesett, a magyarok „5 várakat építettek Várad körül”; a felpanaszolt épületek között van Gyalu is. Megtekintendő: „ha új épület-e, nem-e”. Lukinich I., Az erdélyi hódoltság és végvárai. Hadt. Közl. XIII (1912) 384. — 1676-ból újabb leltára került elő: OL. Erdélyi Fiscus lt. IV. 259. A. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

feliratú faragványt a hátsó homlokzat emeleti folyosóján, egy középső ajtó felett helyezték el. A kapubehajtó alá itt is, mint Gyalun, korareneszánsz faragványokat falaztak, a szűk udvaron még láthatók az egykori fafolyosót tartó kőkonzolok. A három sarokbástya közé illesztett nyolcszögletű öregtorony ma egységes, reneszánsz szerkezetre valló külsőt kölcsönöz a tömör, kétemeletes épületnek, melynek tárgyalására a XVII. századdal foglalkozó fejezetben fogunk visszatérni. (123—127. kép.)

A későgotikus eredetű *fogarasi* (Făgăraș) vár, Erdély egyik jellegzetes, történelmi jelentőségű épülete, a XVI. század első felében, pontosabban 1538—1540 körül szobasorral és bástyával bővült. Hírünk van az 1526 előtt épült Tomori-bástyáról, mely a kastély erősítéséhez tartozott,²⁹ de ma már nehéz volna az épületen az azonosítást elvégezni. Kétségtelen az, hogy Maylád István erdélyi vajda Fogaras várát megerősítette.³⁰ Ezt nemcsak korabeli feljegyzések jelzik, de a várnak egy a XVII. század elejéről származó leltára is, mely világosan beszél az öt, boltozatos „Maylád-ház”-ról.³¹ Talán a Tomori-építkezések, talán Maylád István idejéből való az az átmeneti jellegű gyámkö, melyet Varju Elemér közöl az 1640-es feliratú Lorántffy-ajtót ábrázoló rajz felső részén.³² Tovább bővül a fogarasi várkastély a Báthoryak idején 1580 körül; ekkor készülhettek az idézett leltárban előforduló „Báthory-paloták” (hét lakószoba és egy pitvar),³³ valamint az új bástyák. Bár nézetünk szerint a vár mai alakját a XVI. században kapta, jelentős módosítás következhetett be Bethlen építkezései alatt is, mert a fejedelem két, a fejedelemasszony hét szobáját, a pitvart és a tömlőcbástyában levő kerek palota mellett még négy új palotát és a pitvart emlegeti az összeíró. A sokáig fejedelmi lakhelyként szolgáló Fogaras XVII. századi részeire ugyancsak később fogunk visszatérni. (61—64. kép.)

A Rákóczi-birtokok összeírásaiban 1638-ban előforduló *mezőörményesi* (Urmeniş) kúria összeírója is megjegyzi, hogy az egyszerű karfás tornácú, egyszintű udvarházat még régen építették. Beosztása alapján a kománaihoz hasonló. Régiségére jellemző, hogy az épületet elől — hogy el ne dőljön — négy „uy tamaszokkal megh tamasztottak”.³⁴ A mezőörményesi udvarház a mai napig is ebben az egyszerű, elől nyitott, pilléres, árkádos tornácú formájában maradt fenn. Nyilván a karfás tornácot kissé „modernizálták”, 1638 után kőpillérekkel cserélték ki. Általában az irodalomban mint XVII. századi épület szerepel, de a fentiek alapján bizvást sorolhatjuk legalábbis a századforduló idején épültek közé és tekinthetjük Komána egy későbbi, szerényebb hasonmásának. (131. kép.)

Jelentős építkezés folyt az egész XVI. század folyamán a *keresdi* (Cris) Bethlenkastélyon is, melynek teljes kiépítése a XVII. század végén következett be. A nyilván még középkori eredetű öregtorony is reneszánsz ajtó- és ablakkereteket ka-

²⁹ *Makkai*, 450.

³⁰ Bethlen Farkas írja: „Maylád István . . . a maga várába, Fogarasba szaladván, mindennemű készületekkel Várát meg erősítette.” Széchényi Kvt. Kézirat. 16.

³¹ *Makkai*, 450.

³² *Varju*, 44—45.

³³ *Makkai*, 450.

³⁴ Uo. 556.

pott a század második felében; datált, reneszánsz ízlésű faragványt pedig már 1519-ből említenek a kastélyon. (100—107. kép.)

Legjelentősebb azonban a bájos árkádos íves tornác, melynek építését Balogh Jolán Bethlen György és felesége, Nagykárolyi Klára nevéhez fűzi,³⁵ akik 1559-ben építkeztek itt. Fiuk, Bethlen Mihály folytatta a kastély reneszánsz modorú kiépítését, melynek közvetlenül a hengeres saroktoronyhoz kapcsolódó szárnya számos reneszánsz ízlésű faragott ajtó- és ablakkeretet őriz. Az oszlopos tornác földszinti részén a széles, nyitott íves boltozott helyiségek itt is gazdasági célokra szolgáltak, míg a lakásra a felső, tornác mögött húzódó szobasor maradt. A keresdi egyszerű, erdélyi udvarház-jellegű szárny lényegében a sárospataki Perényi-loggia gondolatát veti fel. Az, hogy melyiknek adjuk az elsőbbséget, nem dönthető el határozottan. A pataki loggia-sor kisebb méretű, ott tulajdonképpen csak egy négy oszlop által tartott fedett lépcsőről beszélhetünk, mely az öregtoronyt és a palotát összeköti. A keresdi tornác azonban az udvarház szerves része, lehangsúlyosabb, domináns eleme. Oszlopai és a nyitott lépcső kőbábjai a reneszánsz formákat biztonságga alkalmazó mester kezére vallanak. Az 1519-ből való, reneszánsz ízlésű faragvány arról tanúskodik, hogy a radnóti kastély datált ajtójával egy időben már folyt építkezés Keresden. A keresdi kastély nyugati szárnya lényegében hasonló módon illeszkedik a hengeres lakótoronyhoz, mint Sárospatakon a vörös toronyhoz a Perényi-loggia. Ugyanilyen módon építette be a XVI. századi fundáló a monoki udvarházba a középkori eredetű hengeres sarokbástyát. Mivel azonban a keresdi, nagyobb méreteinél fogva, bízvást lakótoronynak tekinthető, inkább kapcsolódik a pataki példához. A sárospataki vár építkezéseit, a Perényi-loggia és a mellette levő palota elkészültét 1560 körülnek tekinthetjük.³⁶ A keresdi udvarház loggiáján az 1559-es évszám és a felirat világosan utal arra is, hogy itt sem új építkezés, hanem újjáépítés, javítás történt. Bár a lakótorony ugyanúgy kapott reneszánsz ajtó- és ablakkereteket, mint a sárospataki, további datált faragványról nincs tudomásunk. Feltehetően a század közepén készült a toronyban az emeleti kerek szoba régi ajtaja fölötti feliratos keret, és valószínűleg ekkor vagy a XVI. század elején faragták a kerek torony falában levő ikerablakokat; a század végén készültek a timpanonos ablakszemöldökök, melyekhez hasonlót a páncini kastélyon is láthatunk.

Megnehezíti a keresdi kastély tanulmányozását: itt is, mint Patakon, a XVI. századi részletek is több szakaszban készültek, majd az udvarházat beillesztették egy későbbi, négyszögletesre kialakított épület-komplexumba. Annyit az emlékek vizsgálata során megállapíthattunk, hogy az udvarház fundálója és az öregtorony feliratos ajtóinak mestere kétségkívül olasz iskolázottságú hazai kőfaragó volt, akit a Bethlenek inkább Kolozsvárról vagy Besztercéről — esetleg távolabbról —, mint a szász ízlésű Segesvárról hívtak magukhoz. Nem tarthatjuk azt sem teljesen kizártnak, hogy olyan fundáló dolgozott a XVI. század 50-es éveiben Keresden, aki látta a sárospataki építkezéseket — vagy éppenséggel a pataki mű-

³⁵ Magy. Műv. Tört. I. 335—337.

³⁶ *Dercsényi—Gerő*, A sárospataki Rákóczi-vár. Bp. 1957, 30—35.

hely egy magyar vagy elmagyarosodott olasz tagja került Keresdre. A Perényiek szolgálatában álló Alessandro Vedani (Sandrin) mind Perényi Péternek, mind fiának oklevelekben rögzített hasznos szolgálatokat tett. Ennek fia 1567-ben a padovai egyetem anyakönyvében már mint „ungarus de Patak” fordul elő.³⁷ Azt, hogy mit tanult az olasz egyetemen, nem tudjuk, de nem lehetetlen, hogy hallgatott várépítéssel, hadimérnökséggel foglalkozó előadásokat is. Természetesen különösen merész feltételezés volna a puszta külső hasonlóság alapján a Vedani-műhelynek tulajdonítani az egykor vizesárokkaal körülvett, jól megerősített keresdi kastélyt, de az oszlopos tornác finom arányai és az épülettestbe való szerencsés illesztése legalábbis jelentősebb példakép ismeretét valószínűsíti. Példaképnek a már ekkor is messze földön ismert Sárospatak minden tekintetben méltónak tekinthető!

Míg az eddig tárgyalt várkastélyok általában átalakított, XVII—XVIII. századi formában maradtak ránk, addig az 1581 előtt középkori várból egységes alaprajzi elrendezésű épületté formált *Küküllőváron* (Cetatea de Baltă) a későbarokk átalakítás nem sokat változtatott.³⁸ A lakószobáknak használt hengeres bástyatornyok közé szorított, viszonylag kisméretű emeletes épület egységes hatást kelt. A megmaradt ajtó- és ablakkeretek szigorú egyszerűsége az egeresi faragott ablakkeret közvetlen közelségébe utal. A sokszor átalakított kastély hengeres toronybástyái még őriznek néhány triglifes, guttasoros, faragott ajtókeretet, melyek az erdélyi reneszánsz szigorúbb változatához igazodnak; talán egy XVI. század eleji építési fázis emlékei. Az előcsarnok pincelejárójának faragott kőkeretes ajtaja, benne a provinciális ízlésű levéldíszbe bújtatott két rozettával, akár a kastélyt rövid ideig birtokló Martinuzzi valamelyik kőfaragójának munkája is lehetne. A várat Kővári mint 1565-ben „elromlott” épületet említi. Helyreállítójának személye nem ismeretes, de kétségtelen, hogy 1570 és 1580 között alaposan renoválták.³⁹ Varju szerint ekkor kaphatta a nagyobb ajtó- és ablaknyílásokat, s ekkor boltozták át helyiségeinek egy részét. Az érdekes boltozatok a hengeres sarokbástyák szobáiban vannak, a nagyobb, teremszerű szobák máig is famennyezetesek. 1581-ben Sövényfalvi Nagy Albert volt benne a tiszttartó; ekkor már teljesen rendbenlevőként szerepelt. 1596-ban a vár felét Báthory Zsigmond Sennyey Pongrácnak adományozta. Sennyey 1600-ban azt írja a feleségének: „... az mikorra megírom, bátor Küküllővárra jönnél...”⁴⁰ (113—119. kép.)

1686-ban az erdélyi rendek Apafi Mihály fejedelemre ruházták a várat, majd 1757-ben Bethlen Gábor udvari kancellár vette meg. Modernizálása ennek fia, gróf Bethlen Miklós nevéhez fűződik, aki az oromfalakat ledobatta, csúcsos tetőt

³⁷ Veress, E., *Matricula et acta hungarorum in universitatibus Italiae studentium*. Vol. I. Padova. Bp. 1915, 67.

³⁸ Kővári, 83. — Biró franciásnak mondja és építését Bethlen István fejedelemnek tulajdonítja (1615—1624 k.); ezt az adatot említi Balogh J. is a négysarokbástyás kastélyokkal foglalkozó cikkében (i. m. 251), illetve az építés idejét 1616 és 1624 közé teszi, noha ennek az idézett faragványok formái határozottan ellentmondanak.

³⁹ Varju, 84.

⁴⁰ Adalékok VI (1900) 145, 178.

helyeztetett az épületre és a sarokbástyákra; a két bástya között külső lépcsőházat építtetett, mely megbontja az eredetileg szigorúan szimmetrikus szerkezetű kastélyt. Az építkezést a hátsó homlokzat mögött elhelyezett emlékkő jelzi, mely szerint a vár restaurálása, megújítása és díszítése 1773-ban történt.⁴¹ Belső elrendezését a helyreállítás valószínűleg változatlanul hagyta, az emeletenként nyolc-nyolc szoba és két terem ekkor is meglehetett. Érdekes megjegyezni, hogy az épület nemcsak a reneszánsz elrendezés és egységes alaprajz szerint, de téglá építőanyagának egységes volta miatt is úgy látszik, hogy viszonylag rövid idő alatt készült el.⁴² A küüllővári kastélyt a XVIII. században hasonlóan átalakították, mint az alsómicinyeit, mely a négy hengeres bástyatornyos homlokzat elé ragasztott loggiával meglehetősen különös képet mutat. Feltehető, hogy itt a közeli Bethlenszentmiklós loggiasora hatott — azon kívül, hogy a kastély belsejében levő szűk csigalépcső a XVII. század végén a fokozottabb kényelmi követelményeknek már nem felelt meg. Újabb helyreállítása 1881-ben történt.

A XVI. század második felében már kétségtelenül állt a Kornisok Szolnok-Doboka vármegyei *szentbenedeki* (Mănăstirea) kastélya, melyet egy 1600-as okirat réginek nevez.⁴³ Balogh Jolán szerint Keresztúri Kristóf építette 1593-ban.⁴⁴ A kastély bástyás erődítményei szabálytalan négyszögben veszik körül az épületmagot; az egymásra halmozódó, különböző időben végrehajtott átépítések az 1720-ban, de a konzervatív szerkezetet érvényre juttatva épült kaputoronnyal együtt festői képet, Balogh Jolán szerint „csodálatos mesehangulatot” ébresztenek. Híres faragott lépcsőkoralját, a gerendatartókat és oszlopokat Molnár Albert asztalos-faragó készítette 1673-ban.⁴⁵ (180—184. kép.)

Későreneszánsz alaprajzi elrendezésű az 1592-ben épült *szilágysomlyói* (Simleul Silvaniei) Báthory-várkastély. Szigorúan egyszerű, monumentálisnak ható homlokzatát fogoros párkányszalaggal díszített faragott ablakkeretek s egyszerű kapuját timpanon koronázza. Belső udvart kerít, mint a korábbi faragványok alapján felté-

41

ANNO
17 ARCEM 73
HANC
RESTAVRARI INNOVARI
ET ADORNARI FECIT
EXCELL: AC ILLVST: D: COMES
NICOLAVS DE BETHLEN
SAC: CAES: REG: MAI: CAMERAR:
STATUS ET GUBERN: ACT: INT
CONSILIARIUS
ET PERM: AC NYM: TRAN.
NIAE PRINCIPATUM
THESAURARIVS
REGIUS

1773

⁴² AÉ I (1869) II. 157.

⁴³ Veress E., A göncz-ruszkai gróf Kornis-család anyakönyve, 1446—1917. Bp. 1917.

⁴⁴ Magy. Műv. Tört. I. 336.

⁴⁵ Vö. Kelemen L. cikkét: Pásztortűz X (1924) 6.

telezhetően XVI. századi részeket őrző Aranyosmeggyes, melyhez szerényebb méretei ellenére is sokban hasonlít. Építtetőjeként Balogh Jolán somlyói Báthori Istvánt nevezi meg.⁴⁶ (187—188. kép.)

Mint Szilágyosmlyó kiérlelt, reneszánsz elrendezése és faragványai is mutatják: a korábbi, Zápolya, Izabella, Martinuzzi és János Zsigmond idejéhez kapcsolható építkezések után új ösztönző, a Báthory család lép fel Erdély területén. Az itteni építőtevékenység az Itáliában tanult, Magyarország egyik leghatalmasabb családjából való Báthori István fejedelemmé választása után kapott újult lendületet. A roppant magyarországi birtokú, nagy tekintélyű, európai műveltségi színvonalon álló somlyói Báthori István Erdélyt ki akarta emelni provincializmusából, Erdély segítségével kívánta a szétszakított országot újra egyesíteni. Olasz mestereket hozatott építkezéseihez, udvartartását az itáliai tanulmányútján látottak alapján rendezte be. Ismerjük szűkebb tanácsosai körét; tudjuk, hogy bizalmas embereit gyakran küldte különböző megbízatásokkal Itáliába, ahol egyébként megszapordtak a magyarországi tanulók. Nemegetszer egész famíliák küldték le fiaikat tanulni Padovába vagy Bolognába, „peregrinatio”-ra olasz városokba. Báthori István unokaöccseit is ide küldi tanulni; és kétségkívül a magyar tanulók növekvő száma is oka annak, hogy az erdélyi építkezéseken olyan erős nyomot hagyott ebben a korban a szigorúbb, inkább felső-olasz ihletettségű reneszánsz stílus.

Báthori István — levelezése és a források tanúsága szerint — elsősorban Váradot, Görgényt, Fogarast, Gyulafehérvárt és Szamosújvárt építi. Egyszerű, védelmi célú erődítésekén kívül feltétlenül sokat törődött a díszítő elemekkel. Sürgető levelei az erdélyi városok vezetőihez — elsősorban a beszercei tanácshoz⁴⁷ — arról tanúskodnak, hogy a fejedelem nemcsak téglavetőket, kőműveseket, hanem kőfaragót is rendelt váraihoz. A görgényi vár nagyobb szobájába kettős kereszt alakú, faragott ablakléceket rendelt, a kisebb szobákba egyszerű kereszt alakúra faragottakat.⁴⁸ Valószínű, hogy ez időben nemcsak Kolozsvárott, hanem Besztercén is működött jelentősebb kőfaragó műhely. Tekintve, hogy a fejedelem három-négy építkezésnél is foglalkoztatta a beszercei kőfaragót (vagy kőfaragókat), arra következtethetünk: az egymástól oly távoleső épületek, mint a nagyváradi és a görgényi vár, egyazon műhely vagy akár egyazon mester működésének köszönheték faragott díszüket.

Biztos építési adatokkal nem rendelkezünk Báthory Kristóf rövid uralkodása idejéről. Valószínűleg maga nem is kezdett újabb építkezéseket a zavaros időben, de feltehető, hogy az ugyancsak Itáliát járt és olasz kapcsolatokat ápoló fejedelem, amennyire erre módot talált, nagy elődje és ösztönzője szellemében munkálkodott tovább.

⁴⁶ Magy. Műv. Tört. I. 342.

⁴⁷ Veress E., Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. I. 1557—1775. Kolozsvár 1944, 195.

⁴⁸ „... fabricandarum fenestrarum, maiorum quidem in forma duplicate Crucis pro maiori domo una, pro alys vero minoribus in formam Simplicis tantum crucis curam Solertem habere debeatis.” Uo. 196.

Báthory Zsigmondról tudjuk, hogy 1592-ben feleségért küldött Itáliába, „és az olaszokat hívatta Olaszországból, muzsikásokat etc.”.

A távolabb fekvő, köznemesi tulajdonban levő udvarházak építésére és díszítésére is hathatott a Báthoryak olaszos építkezési pompája, melynek már a XV. század végén kialakult tradíciói és remekbekészült emlékei voltak a nyírbátori váron és templomon.

Míg a XVI. században épülő kastélyok, várkastélyok közül — mint láttuk — nem egy maradt ránk, ha megváltozott formában is, addig az udvarházak közül eredeti formájában egy sem áll. Néhány olyat ismerünk azonban, mely romjaiban is némi képet adhat az erdélyi nemesi kúriákról.

Ezek közé tartozik az 1532-ben épült, téglalakú, kisméretű *gyergyószárhegyi* (Lázarea). A XVII. században megnagyobbított kastély boltíves kapujának belső oldalán olvasható — még gótikus jellegű betűkkel — az első építkezés időpontja. Az egykor vakárkádós-pártázatos falrészletek, az „olasz-fokos” pártázat, a fülkés díszítés még mai, romos állapotában is felismerhető. A négyszögre épült házat erős kőfal vette körül, melyről 1549-ben Lázár János végrendeletében mint „ház”-ról emlékezett meg. Ebben az udvarházban, a „kapu felett való boltban” neveltette Lázár András unokaöccseit, Bethlen Gábort, Erdély későbbi nagy fejedelmét és fivérét, Istvánt.

Az egyszerű, feltehetően szerény méretű, szerkezetében és díszében a szepesi-sárosi pártázatos reneszánsz stílushoz hasonlítható, kőkeretes, timpanonos ablakú udvarházhoz a XVII. században kétoldalt szárnyépületeket toldottak. A régi kúriát bástyák és falak közé fogták, melyeknek díszítése, a párkányok fülkés tagolása és a néhol még látható sgrafittók nemcsak — mint erre Kelemen Lajos is utal a kastélylyal foglalkozó kimerítő cikkében⁴⁹ — az egyik legszebb XVII. századi erdélyi reneszánsz emlékké teszik a csíki hegyek közé ékelt kastélyt, hanem világosan utalnak azokra a kapcsolatokra is, melyek Erdélyt a felső-magyarországi (Frics, Bethlenfalva, Pácín, Nagyőr stb.) és a galíciai reneszánsz kastélyokhoz és udvarházakhoz fűzik.

Gyergyószárhegy példája alkalmas arra, hogy mint a közlekedés fő vonalaiból meglehetősen kieső épület, mai formájában is vallani tudjon arról: olyan középnemesi családok is, mint a Lázárok, udvarházépítkezéseiknél mind a XVI., mind a XVII. században a kor divatos áramlatait hamarosan képesek voltak követni. Nemcsak a fejedelmi és az udvarhoz közelálló személyek, nagy családok építkezéseinek jelentkeznek már a XVI. század elején a reneszánsz formák, de elterjedésük annyira általános volt, hogy Gyalu, Fogaras, Alvinc, Szamosújvár, Marosvécs, Radnót után távolabb, a helyi mestereket vagy vándor fundálókat foglalkoztató építetők körében is megjelentek. Ha helyes Kelemen Lajos feltevése, és a kastély középrészének építését jelzi az 1532-es felirat, ez egymagában is világos, egyszerű arányaival a reneszánsz alap gondolatot példázza. A megmaradt ablakkeretek, a fülkesoros pártázat minden bizonnyal a XVII. századi építés idején készült. Gyergyószárhegy szinte az egyetlen olyan erdélyi udvarház, amely XVI—XVII. századi formában maradt

⁴⁹ Kelemen L., A szárhegyi romkastély. Művészeti Szalon III (1928) 7.

korunkra és amelyről a különböző építési fázisok szerkezete még ma is megglehetősen biztonságosan leolvasható. Részletesebb tárgyalására, mivel főként XVII. századi elemei maradtak meg, az erdélyi későreneszánsz épületekkel foglalkozó fejezetben fogunk visszatérni. (84—85. kép.)

A kisebb méretű, távolabb fekvő udvarház-kastély típusba sorolható a ma már csak romjaiból rekonstruálható Kolozsvár megyei *egeresi* (Aghireş) Bocskay-kastély, melyet 1572-ben építtetett Bocskay György. A négyszög alakúra épült, szögletes sarokbástyáin rusztikával és fülkesoros pártázattal díszített épület Biró József szerint kolozsvári kőfaragók közreműködésével épült.⁵⁰ Az egyszerű, méltóságteljes hatású, kevés tagolású, enyhén megtört párkányú, guttás frízű, feliratos kapubejáraton különösen érdekes a metópák aránytalanul keskeny kialakítása. A levélsorral kapcsolódó tojássor és az egyszerű rozetták a kolozsvári múzeumban őrzött kandallókereteken,⁵¹ valamint a Belmagyar utcában levő, 1559-ben készült ajtókereten⁵² és számos más kolozsvári faragványon megtalálják rokonaikat. Az ugyancsak guttasoros, kettős ívben elnyújtott rozettás-levéldíszes ablakkeret akár Martinuzzi alvinci építkezéseinek mesterétől is lehetne. Hasonló ablakkeret maradt meg a sárospataki várban, kissé gazdagabb formában (ma a kőtárban; eredeti helyén, a Perényi-palota udvari homlokzatán újrafaragott keret van). Kétségtelen, hogy az ívkitöltő levéldísz-rozetta kombináció kedvelt forma volt a XVI. század második felében az egész országban. (54—55. kép.)

Az egeresi kastély szerkezetében a gyergyószárhegyi udvarház első építési fázisához kapcsolható. A sarokbástyák szerkezetüket és díszítésüket tekintve erősen emlékeztetnek az 1585 után épült pácini kastély szögletes bástyáira, melyek eredetileg ugyancsak pártázottak lehettek — de ebből napjainkra már csak a fülkesor maradt meg mindkét épületben. Az Egeresen szabályosan végigfutó gerendahelyek alapján feltételezhető, hogy a kastélyfalon egykor fa védőfolyosó volt, mely az idők folyamán elpusztult.

A pontos építési adatok híján csak következtethetünk arra, hogy ebben az időben épült Sükösd Györgynek a Kis-Küküllő vármegyében, *Nagyteremiben* (Teremia Mare) levő mindkét udvarháza.⁵³ Ugyancsak a Báthoryak idején, 1568 körül történik említés Bethlen János házaról, melynek építésére végrendelete szerint felesége, Kállay Orsolya 700 forintot bocsátott rendelkezésére.⁵⁴ A bethleni udvarházból azután a XVII. század folyamán nagyobb szabású vár alakult, melynek kiépítése Bethlen Elek nevéhez fűződik.

Még kevesebbet tudunk a későgótikus *harinai* (Herina) udvarházról, melyet a faragott díszek tanúsága szerint valamikor a XVI. század végén vagy XVII. század elején átépítettek.⁵⁵

⁵⁰ Biró, 44.

⁵¹ Közli: Balogh J., Kolozsvár műemlékei. [Cluj] 1935, 47. kép.

⁵² Uo. 42. kép.

⁵³ Gen. Füz. (1905) 104.

⁵⁴ Lukinich, 44.

⁵⁵ Entz G., Harina (Herina) románkori temploma. Művt. Ért. I (1954) 51.

Noha a legegyszerűbb, egyszintű, kisméretű nemesi kúriák közül nem maradt meg egy sem, az anyag alaposabb ismeretében, némi merészséggel ugyan, de mégis vállalkozunk rá, hogy egy 1632-es és egy 1648-as összeírás alapján rekonstruáljunk egy XVI. századi udvarházat. A Rákóczi-birtokok összeírásában ugyanis szerepel a Fogaras vidéki egyik nagy birtokközpontban, *Alsókománán* (Comana) olyan udvarház, melyben XVI. századi épületet vélünk felfedezni.

Az emeletes udvarház „kőlábas” tornácú kőépület volt. A földszinten, a pitvar előtt 12 kőoszlop tartotta a tornácot, mely mögött nyolc szoba és a hozzájuk csatlakozó kisebb kamrák húzódtak. Valamennyi szoba üvegablakos, bennük „veres kályhas” kemencék. Az emeleten, a tornác fölött másik, 14 kőoszlopos tornác futott végig, mögötte két nagy és négy közepes nagyságú lakóhelyiséggel. Az emeleti szobák gerendás mennyezete nyilván faragott vagy festett, bennük zöldmázás kemencék, gazdag bútortzat. A kőlábas valószínűleg az Erdélyben szokásos tömzsi oszlopokat jelzik, mint amilyen a XVI. századból ránk maradt a meggyesi fejedelmi ház udvari frontján. Olyan oszlopok, melyek az esztergált „orsós” korlátokra emlékeztetnek inkább, mint a karcsú, magasabb nyugati típusra. Ilyenek maradtak a keresdi kastély XVI. századi szárnyán, melynek beosztásához hasonlíthatnánk a egykori alsókománai udvarházat. A XVII. században Erdélyben inkább a pillérszerű „kőlábas” divatoztak, mint az átalakított tornácú mezőörményesi kúrián,⁵⁶ az ugyancsak többször átalakított kerelőszentpáli kastélyon, vagy akár az oszlopos (de inkább pillérszerűnek ható) bethlenszentmiklósi udvarházon. Merész gondolat — kétségkívül — pusztá leírás alapján, néhány meglevő hasonló emlék és hiányos történeti adatok összevetésével az alsókománai udvarház építési korszakáról véleményt mondani. A hosszan elhúzódó, 12—14 oszlopos tornác (ugyancsak 14—14 oszlop hordja a sopronkeresztúri kastély belső udvarának tornácát, és ilyen „kőlábas” tornácú, téglalakú épület a keresdi kastélynak a főkaputól jobb felé eső szárnya, csakúgy, mint a sárospataki Perényi-loggia) viszonylag nagy, szinte főúrhoz, fejedelemhez illő épületet díszíthetett. Olyan nagyméretű udvarházra, mint a sopronkeresztúri, Erdélyben egyáltalán nem is gondolhatunk. Itt valószínűleg csak a sárospataki—keresdi—meggyesi orsós oszloptípussal számolhatunk, melynek zömökebb kőbájai nem foglaltak el annyi helyet, mint a fogarasi vagy mezőörményesi pillérek, vagy a szélesnyílású sopronkeresztúri oszlopsor. Az előbbieket pedig mind a XVI. század 60-as éveitől épültek.

Felmerül a kérdés: kinek a birtokában volt Komána, mielőtt fejedelmi birtok lett? Maylád Mátyás, a román családból származó Maylád István erdélyi vajda atyja 1480-ban magát Maylád de Komona-nak nevezte.⁵⁷ A birtok feltehetően az erdélyi fejedelmi székre törekvő vajda kezében volt ennek 1541-ben történt fogságba vetéséig. Azt is tudjuk, hogy felesége, Nádasdy Anna, Nádasdy Tamás nádor testvérhúga, Sárvárról visszatért Erdélybe és Fogarast, melyet felerészben bátyja, felerészben ura után bírt, nem adta ki kezéből. (A vár ebédőpalotájában az egyik kőkeretes ajtón

⁵⁶ Képe: *Biró*, 14. kép.

⁵⁷ *Turul* XI (1893) 4.

Nádasdy Anna címere volt.⁵⁸) Maylád István 1551-ben halt meg a Jedikulában; fia Morvaországba származott, és 1577-ben ott is halt meg.⁵⁹ 1595-ben Esztergom ostroinánál ennek fia is elesett; leánya, Margit pedig második férjének hűtlenség miatt történt kivégzése után, 1594-ben nem élt saját birtokán.⁶⁰ Kománáról időközben nem hallunk, csak annyi bizonyos, hogy 1661-ben alsóveniczei Boér János és alsókománai Boér László Kemény János fejedelemtől új armálist nyernek.⁶¹ Miután azt is tudjuk, hogy a nem sokkal azelőtt nemességet nyert családnak már 1598-ban birtokai voltak ezen a környéken, valószínű: ezeket a birtokokat egyenesen a magvaszakadt Maylád család után szerezte meg. A Boérok 1665-ben címermegújítást kaptak Apafi Mihálytól, valószínű azonban, hogy a birtokot és az udvarházat I. Rákóczi György már előbb megszerezte a maga számára. De vajon a közszármazású és magukat főként Báthory Gábor mellett kitüntető Boéroknak volt-e lehetőségük és igényük arra, hogy ilyen — viszonylag fényes és nagyméretű — emeletes udvarházat építsenek, mely kőből készült és két, oszlopos tornáca volt?! Az erdélyi viszonyokat ismerve: erre a kérdésre *nemmel* kell válaszolnunk. Sokkal valószínűbb, hogy a Zápolyák ideje alatt hatalmat, pénzt, méltóságot, birtokot szerző Maylád István — aki felesége révén a Báthoryakkal is rokonságba került, aki személyes tapasztalatból ismerte az ország jelentős építkezéseit, és a szűk Erdély hegyein túl is látott — volt a kománai udvarház építetője. Csak Maylád lehetett az a férfi, akit ereje és kevélysége alkalmassá tett arra, hogy ilyen lakóhelyet emeljen magának, mely azután a Mayládok férfi-, majd nőágának kihaltával az ugyancsak román eredetű Boér családhoz került.⁶² Később, 1632-ben Alsókomána I. Rákóczi György birtokai között szerepelt.

Ha a kúria, mint azt feltételeztük, csakugyan Maylád Istváné volt, akkor 1541 előtt kellett épülnie, körülbelül egy időben a Martinuzzi-kastélyokkal, Alvincsel és Szamosújvárral, valamint a fogarasi építkezésekkel. Érdekes megjegyezni, hogy Tinódi szerint Szamosújvárt is Maylád építtette, miután János király után birtokosa lett. Tőle vette el Martinuzzi.⁶³ Ezután a Maylád család nemigen építközhetett. Nádasdy Anna az 50-es években Sárosvárott lakott fivérével; 1552-ben, amikor Nádasdyné a pestis elől Lékára menekült, azt írja, hogy sógornője „az belső várban rih”, nem mehet fel hozzá az óvintézkedések miatt.⁶⁴ Férje halála után Fogarasban lakott, és valószínűtlen, hogy özvegyi sorban gondolhatott volna ilyen, erdélyi viszonyok között fejedelmi méretűnek számító udvarház építésére. Ilyenre módjuk a lassan a köznépi sorból udvaronci-familiárisi rangra feltörő Boéroknak sem lehetett.

⁵⁸ A fogarasi vár 1656-ban készült összeírásában több, faragott kőből és stukkóból készült címert sorolnak fel. Az ebédlőpalotában elhelyezett Nádasdy Anna-címer azt mutatja, hogy Maylád István és talán később özvegye is építkezett Fogarasban: Forráskiadványok. IV. I. 203.

⁵⁹ Nagy I., Magyarország családai. VII. Pest 1860, 248.

⁶⁰ Turul XVIII (1900) 23.

⁶¹ Turul XXXVIII (1924—25) 32.

⁶² Uo.

⁶³ „Frater addig királynál dolgát tekeré / Az új művet Mayláth kezeiből kivevé . . .” — Heltai Cancionale-ja nyomán: *Lechner*, 6.

⁶⁴ *Károlyi—Szalay*, 88.

Ha tehát nem maga I. Rákóczi György építtette az udvarházat — ezt egyébként az összeíró megjegyezte volna, hiszen az első összeírás 1632-ben kelt —, az csak Maylád István korában készülhetett, és így az erdélyi érett reneszánsz első korszakához kell számítanunk.

★

Mindazokat a kastélyokat, melyek reneszánsz faragásokat rejtenek magukban másodlagos elhelyezésben, vagy akár eredeti helyükön, beillesztve a későbbi barokk együttesbe, természetesen nem sorolhatjuk fel. Bizonyos, hogy volt már a XVI. században kastély Bonchidán, Bonyhán, Gernyeszegen — hogy csak a legjelentősebbeket említsük. A ma is álló kastélyok azonban csak XVII. vagy XVIII. századi építészetünk emlékei közé sorolhatók, tárgyalásukra majd ott kerülhet sor. Arra azonban, úgy hisszük, vállalkozhatunk, hogy a megmaradt emlékek segítségével felvázoljuk az erdélyi udvarház- és kastélyépítészet XVI. században használatos formáit.

Ezek szerint beszélhetünk *a)* egy egyszerűbb, tornácos, egy szobasoros udvarház-típusról, mint amilyen a keresdi loggiás-szárny, a gyergyószárhegyi 1532. évi épület, a feltehetően XVI. századi alsókománai udvarház, valamint *b)* egy hengeres vagy szögletes sarokbástyák által védett, erődített kastély-típusról, mint amilyen a radnóti, kükküllővári és talán a régebbi bonyhai kastély lehetett. Ezeknek változatai, kibővített, átépített, továbbfejlesztett formái élnek azután az olyan nagyszabású kastélyokban, mint a szentbenedeki, marosvécsi, gyalui, szamosújvári — melyekben a múlt idő változó ízlése számtalan nyomot hagyott. A gyér adatok és a faragott díszek csekély-mértékű fennmaradása, mint erre már utaltunk, nem teszi lehetővé, hogy az Erdélyben elszórtan említett udvarházakra és kisebb kastélyokra vonatkozóan határozott datálást végezhessünk. Minthogy az írásbeliség csak igen későn vonult be a magánbirtokok gazdasági életébe, az emlékiratok, naplók, a magán és politikai levelezések elszórt adataira vagyunk utalva. Építéshez kapcsolódó adatok — Báthori István építkezéseire vonatkozó levelein kívül — jelenleg alig ismeretesek. Legtöbb esetben avval kell megelégednünk, hogy egy-egy levélíró keltezése, egy-egy emlékiró elszórt feljegyzése alapján vonuljon be az irodalomba valamely család újonnan épített kastélya.

Míg a fejedelmi ösztönzés nyomán János Zsigmond és Martinuzzi idejéből nem egy udvarház és kastély építéséről van hírünk, és tudjuk, hogy ez a tevékenység elsősorban Báthori István, de talán Kristóf és Zsigmond idejében is tovább folytatódott, a századforduló idején az építkezések üteme lassúbbá válik. Pedig a fennmaradt emlékek népes, jól iskolázott kőfaragóműhelyek és fundálók működését valószínűsítik. Főként a kolozsvári műhely reneszánsz szellemű, de néhol már helyi, erdélyi sajátosságot mutató tevékenysége alapján kialakult művészetről beszélhetünk, mely ösztönzését a szigorúbb cinquecento formákból véve, azokat hamarosan a keleti hatások és helyi hagyományok ötvöződéséből adódó erdélyi elemekkel gazdagította.

Míg a városok műhelyeiben és főként a magyar ajkú lakosság körében a reneszánsz ízlés továbbterjedt és erős virágzása figyelhető meg, addig az udvari építkezések a politikai helyzetnek megfelelően alábbhagytak, vagy mint Báthory Gábor rövid

uralkodását megelőzően és a fiatal, szertelen fejedelem korszakában is, szinte teljesen szüneteltek. Ennek oka nemcsak az, hogy Báthory Gábor és Bocskai is inkább családi birtokait tekintette valóságos otthonának. Az erdélyi gondolat, az önálló, fejedelmi fényre emelendő Erdély díszítése majd a nagy építő-fejedelmek, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György nevéhez fog fűződni. Példájuk nyomán kettőzött erővel indul meg a kastély- és udvarházépítkezés, de ennek tárgyalása már az érett reneszánsz művészet második szakaszába, a XVII. századi építészettel foglalkozó fejezetbe kívánkozik.

IV. ERDÉLY ÉPÍTÉSZETE A XVII. SZÁZADBAN

A XVII. század elejének építésze Erdélyben a „Nagy Fejedelem”, Bethlen Gábor uralkodásával kezdődik. A Báthoryak felfelé ívelő csillaga, a kis Erdélyt az európai kultúrkörbe bekapcsolni vágyó, humanista műveltségű udvara már a múlté. A nyughatatlan vérű Báthory Gábort saját hajdúi gyilkolják meg Váradnál, rövid fejedelemsége nyugtalanság és háborúk időszaka.

A szertelen ifjú vitéz, aki inkább tékozolni, mint gyűjteni tudott, zűrzavart, rombolást és bizonytalanságot hagyott maga után. A török segítségével fejedelmi székbe emelkedett Bethlen Gábor ereje, józan mérséklete, előrelátása kellett ahhoz, hogy Erdélyország — magára találva — ismét az legyen, ami e korban hivatása volt: a magyarság nemzeti erejének oltalma, kultúrájának őrzője, a három nemzet különböző osztályainak és rétegeinek biztos védelme, érdekeik összeegyeztetése, erejük egyesítése a fejedelemség védelmére. Ezért olyan találó a kortárs Kemény János által rajzolt plasztikus kép, mely szerint 1613-tól fogva „a haza földét ellenség lova lába nem nyomta, sem hada nem ruinaltattott ez boldogtalan 1657 esztendőbeli hadakozásig. Az említett idő alatt terjedett vala híre neve az magyar nemzetnek, és birodalma is Erdélynek, kezdett vala tárházok lenni az erdélyi fejedelmeknek, épültek várak, városok, kastélyok, templumok . . .”¹

Ugyanő mondja Bethlen építkezéseiről: „Cselekedék sok építések, többek között nevezetéseket: az fejevári öreg templumnak és toronynak is renovatioját, csonka toronynak építését . . . fejevári bástyákat és fejedelmi házakat, váradi öreg bástyát és belső várat, Fogarasnak három bástyáit, ezeken kívül mennyi kastélyokat, udvarházakat építe . . .”²

Bethlen fejedelemségével kialakult az az ösztönző légkör, amely minden korban, minden országban magával hozza az építkezés virágzását. Az erős központi hatalom példamutatása, a béke és biztonság országszerte építésre ösztönözte az urakat. A protestáns Bethlen alatt az építkezések zöme világi jellegű. Az egyház számára csak néhány helyreállítás készült, hiszen a protestáns kézbe vett régebbi templomok elegendőnek bizonyultak. Bethlen elsősorban fejedelmi székhelyét, Gyulaféhevárt díszíti és díszítetteti, emellett gondja van a saját birtokain levő udvarházak és kastélyok

¹ Erdély öröksége. Bp. é. n. IV. 66.

² Uo. 68.

jó karban tartására is. Tudjuk: szüntelenül építkezett. Kőműveseket, kőfaragókat, kőpírókat sürgetett az erdélyi városoktól, csak úgy, mint a maga idejében Báthori István. Így írja 1617-ben a kolozsvári főbírónak Szamosújvárból, hogy *kisfaludi* házában a kőpíró — betegsége miatt — az ajtók festését félbehagyta, küldjenek ezért másikat, hogy befejezhessék a munkát.³ Tehát ha itt is, kis udvarházán, fontosnak tartotta a szépítést, elképzelhető, hogy a fejedelmi kastélyok és várak fényét hogyan igyekezett növelni.

A jelentős várakon és kastélyokon mind ott találjuk a keze nyomát. A Zápolya—Martinuzzi által megkezdett *Szamosújváron* 1572-ben Báthori István építkezett,⁴ Besztercéről kért ide téglavetőket, majd a hagyomány és a feliratok szerint Bethlen is épített a váron. Talán már az ő idejében dolgozott itt Giovanni Landi, akinek a várfalon levő felirata nem Lechner monográfiájában szerepel helyesen,⁵ hanem a Szongott-féle leírásban.⁶ A felirat a következő: „JOANES LANDUS FUNDATOR SERMITALUS”. Bethlen építkezéseiről egy a pincelejárat fölé befalazott, 1619-ből származó felirat tanúskodik, mely Győröfi György kapitány, Zólyomi János tisztartó, Vámos István és Borzási János várnagy nevét is megörökíti.⁷

Giovanni Landiról újabb kutatásainkban kimutattuk, hogy 1643-ban halt meg Sárvárott.⁸ Feltehetően még Bethlen idején került Szamosújvárra. Rákóczi György építkezéseinél, melyek valószínűleg csak a XVI. századi palota emeletének kiépítésére és talán boltozására vonatkoznak, már nem Giovanni Landi, hanem talán a fejedelem velencei fundálója, Agostino Serena működött közre.

Bethlen Gábor nevéhez kapcsolhatjuk a fejedelmi birtokok mellett — természetesen — saját házainak kiépítését is. Így a marosillyei udvarház mellett ő az, aki kiépítteti a *dévai* (Deva) Magna Curiát is; bár ma már nehezen dönthető el, hogy 1630-ban kialakult jelenlegi formája kinek köszönhető. Kétségtelen az, hogy 1542-ben már volt a vár alatt egyszerűbb udvarház. Ennek olyannak kellett lennie, hogy ott Izabella királyné több ízben (1546- és 1549-ben⁹) tartózkodhatott. A fejedelem halála után ifjú Bethlen Istváné az udvarház, majd annak özvegye, Széchy Mária a birtokos. Ekkor már „szép udvarház”-ként emlegették.¹⁰ Ezt a kúriát Széchy Mária — úgy tűnik: nem minden kényszer nélkül — eladta I. Rákóczi György fejedelemnek. Az ebből az alkalomból készült inventárium a várról és a kúriáról nagyjában a mai képet mutatja.¹¹ Ez a leltár a Bethlen-féle idők építkezéseinek felelhet meg. A szeg-

³ OL. Múzeumi törzsanyag. 1617. júl. 17. Újvár. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁴ Veress E., Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. I. 1557—1575. Kolozsvár 1944, 197.

⁵ Lechner, 15.

⁶ Szongott—Vajna—Hodorean, Szamosújvár szabad királyi város monográfiája. Szamosújvár 1901, I. 19.

⁷ Lechner, 22.

⁸ H. Takács M., A sárvári vár. Bp. 1957, 44.

⁹ Veress E., Hunyadvármegye János király és Izabella királyné korában. Déva 1904, 9.

¹⁰ Veress E., Déva vára és uradalma I. Rákóczy György fejedelem idejében, 1630—1648. Déva 1906, 4.

¹¹ Uo. 9.

letes, sarokbástyás, egyszerű, alig tagolt épület mint udvarház talán kissé nagyméretűnek tűnt az erdélyiek szemében. Tagolatlan, egyszerű struktúrája, díszítetlen homlokzati kiképzése miatt éppen kastélynak sem mondhatták; innen a „Magna Curia” elnevezés. Az „olasz fokra kőfallal kerített” udvarháznak a földszinten öt szobája és kulcsárháza volt; az emeleten a pince feletti tíz fokú, orsós fagarádics, előtte faorsós tornác (mint amilyent már láttunk az 1592-ben épült Podheringben, szinte ugyanígy leírva). A mennyezetes tornacról ebédlőpalota nyílt és ebből több oldalszoba. Az inventárium még külön feljegyzi, hogy a kúria kapuja kétfelé nyíló, bolthajtása olasz fokos, hogy az ajtók és az ablakok faragott kővekből készültek. Ilyen volt az udvarház, amikor Széchy Mária elhagyta, de nem sokkal különbözhetett ettől Bethlen Gábor idején, amikor Károlyi Zsuzsánna fejedelemszony lakott benne.

Régi leltárak emlékeznek meg arról, hogy a *fogarasi* (Făgăraș) vár is őriz építkezési emléket Bethlen Gábor idejéből. Egy 1616-ból keltezett levelében azt írja a fejedelem: „Én itt benn sohuva sem megyek, Fogarasban telelek.”¹² Az 1632-es inventárium külön említi Bethlen Gábor három új bástyáját és a hosszú „audientia ház” mellett Bethlen Gábor két szobáját, a fejedelemszony (Károlyi Zsuzsánna, Brandenburgi Katalin vagy már Lorántffy Zsuzsánna?) hét szobáját, pitvart és a tömlőcbástyán levő kerek palotát, valamint négy új palotát pitvarral.¹³ Ma már nehéz volna megállapítani, hogy a fejedelemszony szobái, a kerek palota és a négy új palota még Bethlen vagy már Rákóczi György rendeletére épült-e. Mivel Lorántffy Zsuzsánna építkezéseihez egy 1640-ben faragott ajtókeretet fűzhetünk, valószínűbb, hogy a fenti szobasorok még a bethleni idők emlékei.

Bár 1606-ból is van olyan hírünk, amely arra mutat, hogy a nemesség felismerte az építkezések fontosságát a maga és birtokainak megvédése szempontjából, és a bécsi béke megkötése a biztonságnak bizonyos érzetét kelthette,¹⁴ az építkezések általános szükségessége főként a messzebbre látó, nagyobb területet átfogó fejedelem számára vált világossá. A fejedelem példája és ösztönzése nyomán számtalan kastély és udvarház épült.

Ezek közül talán érdekes az 1617-ben épült *kisbuni* (Boiu Mic), mely sokszögű sarokbástyáival, zömök formájával, a homlokzaton levő szabálytalanul nyitott ablakokkal, melyek másodlagosaknak tűnnek, a sarokbástyák fölött levő fríz lőrésnyílásaival, mely felett, mint egykor Pácinban is, pártázat lehetett, tipikus példája az erdélyi későreneszánsz kúriáknak. A kastély egyik sokszögű sarokbástyáján Lukinich Bethlen Farkas 1617-es építésére vonatkozó feliratot jegyzett fel, melyet fia 1675-ben helyezett a kastélyra. (108—109. kép.)

¹² Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése. Közzétette Szilágyi S. Bp. 1887, 42.

¹³ *Makkai*, 450.

¹⁴ Az Erdélyben is, Abaújban is birtokos Sennyey Pongrác például 1606-ban azt írja Kolozsvárra feleségének Bécsből, amikor a bécsi békével kapcsolatos hírekről tájékoztatja, hogy kamarási (v. Torda-Aranyos vm.; ma Tordához tartozó dűlő) házat építtesse, amennyire lehet, üvegablakokat, bútorokat csináltasson, de ne csak Kamaráson, hanem „egyéb házaknál is, mellek kezed között vannak, építtess az mennyire lehet es erőd vagon hozzá”. Adalékok VI (1900) 298.

A felirat felső részén, a középben ovális koszorúba foglalt Bethlen-címer van. A betűk szabálytalanok, a rövidítések túlzottak, a szöveg nyugtalan, szinte szándékosan homályos,¹⁵ már a századvég későbarokk szellemét idézi. Ennek ellenére valószínű, hogy hatvan év távlatából az építési dátum, az 1617-es év megjelölése, legalábbis megközelítőleg helyesnek fogható fel. Más forrásból tudjuk, hogy Bethlen Farkas legszívesebben kisbuni birtokán tartózkodott, mely az ő idején „nagy berek volt és kaszáló”.¹⁶ Az erős bástyák, az eredetileg kevés ablaknyílás, a bástyák tetején nyíló lőrészek mind az országszerzte elterjedt erődített udvarházak ismert formáihoz kapcsolják a kisbuni kastélyt. Ahogyan a kisbuni udvarházra 1675-ben nemcsak az építetett Bethlen Farkas, de a fejedelem neve is rákerült, azt mutatja, hogy az ez idő tájt megindult építkezéseknél a fejedelem ösztönzése is közrejátszott.

Nem a fejedelem személyes építkezése, de fontos tanácsosáé a ma már teljesen átépített *kerelőszentpáli* (Sîmpaul), melynek alapkövét Haller István 1610. április 20-án tette le. Az, hogy milyen volt a ma U-alakú, tágas udvarház ebben az időben, már nem rekonstruálható. Annyit még tudunk róla, hogy 1674-ben Haller János lakta, aki „négy bástyáját külső, [Kővári idejében] még látható kőfalaival együtt megújította”.¹⁷ Ekkor felvonóhídja volt, és keleti szárnyában kápolna; ma talán a keleti szárny földszinti helyiségeiben lehet sejteni valamit az egykori várból. Az 1959-es restaurálás a XVIII. századi átépítéshez igazodik.

Minden valószínűség szerint már régi vár vagy kastély állott az *aranyosmeggyesi* (Medieșul Aurit) kastély helyén, mely a Morocz család kihalása után 1492-ben Báthory-birtok lett. A család nem lakta az igényeihez képest szerény váracsát, mely Báthori István halála után, 1630-ban Lónyay Zsigmondra szállt, akinek anyja Báthory-leány volt. Lónyay Zsigmond kezdte a várkastély megerősítését bástyákkal, sáncokkal, felvonóhidakkal.¹⁸ Neki köszöni a várkastély mai, a XVII. századi ízlésnek és igényeknek megfelelő alakját és méreteit. A várkastély a négysarokbástyás várak kialakult típusát követi. Homlokzatát csak a három emeletnyire emelkedő kaputorony, a rajta még szépen kivehető fülkesoros díszítéssel, és az ablakok feletti tipikusan erdélyi timpanon, valamint a keskeny elválasztó párkány szakítja meg. Kapujának hangsúlyozottabb díszítése már a cinquecento gondolatot variálja erdélyi ízlés szerint. A guttás-rozettás, erős kiülésű profilokkal készült ablakkeretek, melyeknek koronázó timpanonjába ugyancsak provinciális kézre valló rozettát helyezett a kőfaragó, akár dáciai vagy pannóniai sírköveken is lehetnének. A kastély egykori pártázata az 1707-es tűzvészt követő renoválás alkalmával semmisült meg. A főhomlokzati kapu timpanonjában Lónyay-címer és 1630-as évszám hirdeti az építkezést. A felirat Lónyay Zsigmondot építőjének nevezi.¹⁹

A betűk formája jó iskolázottságú, de helyi, talán kolozsvári kőfaragót sejtet; erre vallanak a más kéztől származó ajtókeretek is, amelyek között 1647-es felírású is akad.

¹⁵ Lukinich, 184.

¹⁶ Uo. 54. Idézet egy 1640-ben elhangzott tanúvallomásból. A Bethlen-lt. alapján.

¹⁷ Kővári, 224.

¹⁸ MV és V. Szatmár vm. 36—74.

¹⁹ L. a 19. képet.

Az alapgondolat és formakincs azonos az ajtókeret esetében is, a profilok hangsúlyozottak, a párkányok megtörttek, a rozetták díszei gazdag képzelőerőre vallanak. Van olyan feliratos ajtókeretünk is, amelynek oszlopfője akantuszlevél dísz, fríze különféle és változó formájú rozettákat variál. A faragásoknak az ismert kolozsvári ajtókeretekkel való hasonlósága itt is kolozsvári kőfaragók munkájára vallana, ami a Lónyay család hatalmi pozíciója alapján teljességgel elképzelhető. Miután nemcsak a hagyomány tartja úgy, hogy a büszke felirat ellenére Lónyay Zsigmond a várkastélyt nem alapjaiból építette fel, hanem inkább átalakította, díszítette, pártázattal, új ajtó- és ablakkeretekkel látta el, de ezt az állítást egy régi, nyilván még XV. század végi vagy XVI. század eleji, az egyszerű gótikus hagyományt folytató, pálcátagos profilú ajtókeret is valószínűtlenné teszi, joggal mondhatjuk: az 1492-ben a Báthoryak kezére került várkastély a századforduló idején már fennállt és nem szűkülődött szobrászi díszekben. A mértéktartó díszítésű, méltóságteljes, egyszerű szépségében lenyűgöző várkastély nagyjából (a hiányzó pártázattól eltekintve) XVII. századi alakjában maradt meg. A Lónyayokról a Wesselényi családra szállt a kastély, majd Teleki Sámuel birtokába került. Mint ahogyan a XVI. század végén Nagybicse a felvidéki, derűsebb, nyugatosabb építészeti hű kifejezője, úgy ismétli ugyanezt a gondolatot monumentálisabb, speciálisan zárkózott erdélyi formában Aranyosmeggyes. Egykori díszes berendezése és az aranyosmennyezetű ebédlő-palota elenyészett, de a külső forma nagyszerűsége szinte változatlanul őrzi a XVII. századi erdélyi érett reneszánsz szellemét. (14–22. kép.)

I. Rákóczi György uralkodása idején még a Bethlen-korszaknál is több kastély és udvarház újjáépítése, újonnan fundálása, bővítése történt. Elöl járt a fejedelem mind Erdélyben, mind magyarországi nagybirtokain, de az erdélyi nemesség is kedvet kapott az építkezésben való „kevélykedésre”.

1631-ben kezdték el újjáépíteni az előző fejezetben már tárgyalt *Gyergyószárhegyi* (Lăzarea) udvarházat. Kővári szerint²⁰ csak annyi történt 1631-ben, hogy egy másik Lázár István kijavíttatta az udvarházat és egy új bástyát építtetett hozzá, melyen felirat őrzi az építés évét és az építető nevét. Kelemen Lajos, már idézett részletes cikkében, felderíti a kastély különböző építési fázisait. A középső, zömök, egyemeletes épülethez filagória épült. A főépülettől jobbra és balra elhelyezkedő, díszesen tagolt, párkányos sgrafittók nyomait viselő falak, melyeknek végén egy-egy zömök sarokbástya van, nyilván akkor készültek. A régi és az új épület helyes érzékkel összeillesztett arányai, a nagyméretű (120 lépés hosszú, 100 lépés széles) udvar, az ablakok finom tagolása és díszítése Gyergyószárhegyet a XVII. század egyik legvonzóbb erdélyi reneszánsz udvarházává avatták. Kelemen Lajos galíciai kastélyokhoz hasonlítja. Ebben azonban csak annyi a helyes felismerés, hogy a felső-magyarországi pártázatos kastélyokhoz hasonlóan Gyergyószárhegynek is igen sok a közös vonása a lengyelországi nemesi-főúri pártázatos kastélyokkal. Azt a feltevést, hogy a kastélyt galíciai építész tervezhette, éppen azért nem tartjuk valószínűnek, mert Bethlenfalvától Töröcsvárig valamennyi pártázatos kastélyunknál felvetődhetnék ugyanez a

²⁰ *Kővári*, 238.

probléma. Azt, hogy jártak a lengyel építőmesterek hazánkban, már több ízben említettük; a kölcsönhatás az egész tárgyalt időszak alatt tartott.

A gyergyószárhegyi kastélyt 1707-ben Acton császári generális felgyújtatta. A falakon kívül állítólag csak a veresbástya menekült meg.²¹ Ezután Lázár Ferenc gróf építtetett a kastélyon, melyről — ugyancsak Kemény cikke nyomán — egy 1743-as tanúvallomásból értesülünk. Eszerint egy hosszú palotát építettek fedéllel, kőfallal az élén, a kapu alatt két szobát, egy boltozatos szobát „kőfallal” s a lóistálló feletti szobákat. A tanúvallomás figyelmes olvasása alapján kiderül, hogy itt helyreállításról és nem új épületek emeléséről lehetett szó. Ugyanis a továbbiakban arról ír, hogy Lázár Ferenc megcsináltatta a nagy palota üveglakait, a kapu fölött való belső lábas házat „alapjaiból”, a kapu fölött való külső filagóriát fából, kettős tornácot, a termék üveglakait és számos belső javítást. Az 1707-es égést megelőző időből ránkmaradt vázlatos leírás kétbástyás, palotás, négy-négy lakószobás épületet sejtet, melynek közepén, a kapu felett ekkor egyszerű, boltozatos szoba volt, de a XVIII. század elején, az első égés után oszlopos filagóriát és körbefutó tornácot kapott. Az átalakítások tehát ezen a kapu felett levő lábasházon kívül magát az épület szerkezetét vagy külső képét kevésbé érintették. Így fenntarthatjuk azt a nézetünket, hogy a gyergyószárhegyi romos kastély nagyjából megőrizte számunkra az 1631-ben jelzett újjáépítés képét. (84—87. kép.)

A Bethlen—Rákóczi-kor építkezései közé sorolható a már az 1940-es években romokban heverő *fehéregyházi* (Feriház) kastély is, mely Biró József szerint a legszébb kastélyok egyike volt.²² A négyszögre épített, bástyás kastély fontos erődített volt a fejedelemség korában. Valószínűleg nemcsak árkaiknak ásása, mint Biró gondolja, de egyéb építése is Haller Istvánnak köszönhető. Építését Balogh Jolán 1637 előttinek mondja.²³ Eredeti alakja az 1850 körüli romantikus átépítésnek esett áldozatul. Kazinczy még 1816-ban látta, csodálta a „klastromformájú” régi kastélyt, melynek XIX. századi alakját Neuhauser vízfestménye őrizte meg. A Keresd közelében, a Nagy-Küküllő partján fekvő kastély — külső és belső erődjében négy-négy szegletbástyával — valóságos várkastélynak számított. Feltehető, hogy a külföldi iskolákban erődítést tanuló, számos nyugati várost és várat tanulmányozó Haller Gábornak, az építtető fiának is van valami része az erődítésben. Haller Gábor, aki a fejedelem szolgálatában mint építő, fundáló működött, a fehéregyházi kastélyról nem emlékezik meg naplóiban, holott mind a fejedelem, mind a maga udvarházainak építéséről ír.

Haller Gábor 1635 elején érkezett haza sokéves külföldi útjáról. Naplóiban 1639-ben ír először saját *gyalakutai* (Gialacuta) udvarházának építéséről,²⁴ melynek kertjét készíttette és a házat zsindelezte.²⁵ Ugyanez év áprilisában írja, hogy „Itt udvarom kapuját állattam fel”.²⁶

²¹ Kelemen L., A szárhegyi romkastély. Művészeti Szalon III (1928) augusztus—szeptember. 9.

²² Biró, 66.

²³ Balogh J. (1954) 250.

²⁴ Erdélyi Történelmi Adatok. IV. Kolozsvár 1862, 75.

²⁵ Uo. 77.

²⁶ Uo.

Később, csak 1642-ben emlékezik meg másik, *mezőgerébenesi* (Grebenisul de Câmpie) udvarházáról, melynek építését a fenti évben kezdte meg.²⁷ Feltehető azonban, hogy mint I. Rákóczi György fejedelem „bejárója”, majd „főember számban” szolgáló udvari embere, aki az építkezéseknél szakértőnek számított, saját családja számára is szolgált hasznos tanáccsal. Lehetséges, hogy ajának még külföldi tanulmányúttja alkalmából küldött vázlatot vagy egyéb útmutatást építkezéseihez.

Miután a régebbi irodalomban még Balogh Jolán sem tett különbséget az udvarházak, kastélyok, erősségek erősítései és maga az udvarház-lakóépület között, és mivel az erősítések azok, amelyek — mint arra már rámutattunk — a legjobban tükrözik a korszerű olasz erősségek hazai viszonyokra alkalmazott formáit, emlétenünk kell az 1620 körül épült *csíkszeredai* (Miercurea Ciuc) várkastélyt, melyet Mikó Ferenc al-, majd főkapitány építtetett. A zárt udvart az emeletes főépület négyszögben fogta körül. Benkő Károly szerint²⁸ keleti és nyugati oldala 95, másik két oldala 85 lépés volt. A négysarokbástyás vár 1661-ben romlani kezdett. 1716-ban állította helyre gróf Steinville.²⁹ (48. kép.)

Ugyancsak ide tartozik az 1595-ben szabályos négyszögben, négy sarokbástyával felépített *székelyhidai* (Sacueni) kastély is, melyről egykorú rajz ad képet.³⁰ Újjáépítése az 1630-as években történt, de folyamatos javítása, erősítése az egész Rákóczi-korszak alatt tartott. Szalárdi azt írja Székelyhidáról, hogy „nagy bástyáit nagy öreg gerendákkal, reguláris formára” vonták fel és töltötték meg földdel.³¹ A „reguláris forma” kifejezésen nyilván a szimmetrikus alaprajzi elrendezés értendő.

Dolgozott itt Haller Gábor is, aki 1638 és 1639 között a fejedelem több várán, udvarházán végzett erősítési, tervezési, fundálási munkát. Első ízben 1638 márciusában említi Fogarason, hogy a fejedelem „ment Kőhalomba, engemet hagyott itt fundálni”.³² Később, ismét Fogarassal kapcsolatban azt írja, hogy ottmaradt „az város erősíteni”,³³ majd hozzákezdett a város bástyáinak erősítéséhez. A fejedelem rendelkezésére, elítélt szombatos rabokat használt fel az építkezéseknél.³⁴ — Elküldte a fejedelem családi várába, Patakra is. Erről 1639-ben azt írja, hogy „Az várbeli négy szegletű tornyot nézegettem, kiért urunk oda küldött volt”.³⁵ — Ugyanebben az évben, a naplóból kitűnőleg, több időt töltött az épülő Székelyhidán, ahol mint írja: „Az vár fundálásában értünk véget.”³⁶ Tehát a székelyhidai erősség bástyáinak fundálását az 1639-es évre tehetjük. Maga a lakóépület nyilván régebbi. Ssicha említett rajzán a lakóhelyiségek és az őrség szobáinak elhelyezésére szolgáló épületek láthatók, melyeket azután a négy új-olasz típusú pentagon szegletbástya fog közre.

²⁷ Uo. 80.

²⁸ Benkő, II. 7.

²⁹ Kővári, 100.

³⁰ Ssicha György Lukács rajza: Hadt. Közl. XIII (1912) 381.

³¹ Erdély öröksége i. m. V. 12.

³² Haller Gábor naplója. Erdélyi Történelmi Adatok. IV. Kolozsvár 1862, 95.

³³ Uo.

³⁴ Uo. 50, 54.

³⁵ Uo. 53.

³⁶ Uo. 54.

Haller Gábor építkezései feltehetően elsősorban erődítéssel kapcsolatosak. Tudjuk, hogy ugyanezekben az években dolgozott Gyalun is, talán köze is volt a nagy átépítéshez. Görgényben lerajzolta — talán, hogy mintául szolgáljon más építkezésekhez — a várat, és egy bástyát is tervezett,³⁷ hogy a még Báthori István által újjáépített, mintegy hatvan éve korszerűsített várat a modern védekezésre megfelelővé tegye. Nyilvánvaló, hogy a Németországban, Hollandiában, Angliában járt ifjú, aki a Balti-tengeren hajózva a norvég, dán és svéd erősségeket is látta, aki még Bethlen özvegye, Brandenburgi Katalin, majd Bethlen István gubernátor költségén kezdett el Leydenben matematikát és aritmetikát tanulni, nemcsak a nyugati erősségeket ismerte meg, de bizonyos technikai jártasságra is szert tett. Tette ezt legalábbis oly mértékben, hogy bástyák alapozásában, saját udvarházai, malmai építésében a szükséges irányítás megadására képes volt. Konyított valamit fundáláshoz, tervezéshez — ezt a fejedelmi feladatok mellett naplójának az a része világítja meg legjobban, ahol arról ír, hogy a görgényi várat le is rajzolta a fejedelem számára.

Valószínű, hogy mint borosjenői kapitány, ott is irányította az erődítéseket, javításokat. Az állandóan építő Rákóczi György, aki, mint újabban értesültünk róla, nemcsak Velencéből, hanem Belgiumból is — talán éppen az arra járt Haller Gábor tanácsára — hozatott drága pénzen erődítésben jártas mestereket, felhasználta a szolgálatában állandóan úton levő Haller Gábort építkezéseinél.

I. Rákóczi György építkezései, mint azt levelezése is tanúsítja, szinte sosem szüneteltek. Különös gondossággal építtette az Erdély határán fontos stratégiai helyet jelentő Székelyhidát is.³⁸ 1647 körül az „öreg bástyához” szegeket vásároltak, és ekkor készült a paloták (tehát az erősség lakóház-részének) zsindelezése is. Az építőanyagot Ácz Tamás kezéhez adták.³⁹ Az egykor oly sok gonddal épített erősséget 1664-ben „nem vérrel, levéllel” elfoglalták,⁴⁰ s végül is 1665. február 5-én lerombolták.

Az erősségeknél — tanulmányunk számára — jelentősebbek a valóban csak köznemesi birtokközpont céljait szolgáló udvarházak, melyekről éppen a XVII. század 30-as éveitől fogva viszonylag részletes képet kaphatunk. Ez elsősorban I. Rákóczi György birtokaival kapcsolatban érvényes, melyek igazgatása rendkívüli kiterjedésük és szétszórtságuk miatt csak a sűrű és pontos urbariális összeírások és leltárak segítségével volt lehetséges.

Az udvarházak alaptípusa, ha méreteik különbözőek is, a leírások segítségével meglehetősen pontosan rekonstruálható. Ez az erdélyi udvarház földszintes vagy egyemeletes, téglalakú, rendszerint tornácos épület. A védelmi igényt elsősorban a kerítés és a kapu, a kapu melletti darabonház vagy „vigyázó-ház”, esetleg a kapu fölött levő „faház”, „nyári ház” vagy „filagória” szolgálta.

A sokféle tulajdonból Rákóczi György birtokába került udvarházak közül 1638-ból részletes és az épület rekonstruálására alkalmas leírással rendelkezünk a mező-

³⁷ Uo. 56.

³⁸ Szilágyi, 259.

³⁹ Makkai, 546.

⁴⁰ Lukinich I., Az erdélyi hódoltság és végvárai. Hadt. Közl. XIII (1912) 381.

örményesi (Urmeniș) udvarházról. Ez méretei, rendeltetése és külső képe szempontjából a XVII. századi erdélyi udvarházakra nézve tipikusnak tekinthető. (131. kép.)

Az urbariális összeírás az udvarház és majorság részletes leírását adja, beszél állapotáról, és néhány kitétel a külső képre vonatkozóan is szolgál felvilágosítással. Mint félszázaddal előbb Görgőn, itt is kerítés, de nem kőfal, hanem „boronakból sasokban fel rott, az felí teövissel megh vert” kerítés övezi a kúriát, melyben két kapu is nyílik. A nagyobbik kapu fölött „eggj labakon allao nyari felhaz, keörös keörül tornaczos, feligh deszkas” zsindeleyel fedett, de tapasztott sövényből készült, padlós építményt ír le. Ebbe a nyári házba vagy filagóriába — számos példányával találkozunk a század 30-as éveitől fogva Erdélyben — két részből álló falépcsőn vezet feljárat; mind a nyári ház, mind a „gradicz” újonnan épült. Feltehetően ezt a nyári házat nem örökdésre, hanem lakásra használták, mert tornácán padszék, a házban bútorok vannak, a végén árnyékszék kapott helyet. Maga az udvarház, mint arra már utaltunk, talán még a XVI. század végén épült. A három részből álló tető között csatornák vannak, mint egykor Bethlenfalván; egy résznek a zsindeleyezése „uy szabasu”. A ház belsejében, a tornácból egy „kemenyes haz” vagy pitvar nyílik. Ezt a szokásnak megfelelően, valamint a bútorzat és felszerelés alapján feltételezhetően főzésre és étkezésre használták. A pitvarból balkézre „négy-lantornás” ablakú szoba nyílik; ebből „három-lantornás” ablakú szoba és egy árnyékszék. A leírásból az állapítható meg, hogy az ezután említett sütőház két „lantornás” ablakkal és az ebédlőház, melyből oldalkamra és árnyékszék nyílik, valamint az újabb szoba, melynek a pitvarra is van ajtaja, egymás mögött, a pitvart középre fogva két sorban helyezkedett el. Jobbra és balra a sütőházat és a konyhát, valamint a két árnyékszéket építették.

Az udvarház egyetlen dísze a karfás tornác lehetett. Nem tudjuk, hogy ez oszlopos volt-e, de miután a nyári háznál, a kapu fölött külön kiemeli az összeírás a lábakon álló tornácot, valószínű: itt egyszerű karfás „szakállszárító” volt, faragott oszlopok nélkül. A ma talán XVIII. századi felújításban álló egyszerű kúria beosztása az 1638-ban már réginek mondott udvarházával azonosnak látszik. Valószínű, hogy a karfás, deszkátlan tornác helyére — mely 1638-ban oldalt és elől övezte az udvarházat — került a homlokzat zömök pillérsora. Így lényegében nemcsak a XVI—XVII. századi épület alaprajzi elrendezését, de külső formáját is őrizheti a ma is álló egyszerű udvarház, melyhez hasonló számtalan lehetett az országban, hiszen csak a Rákóczi-birtok összeírásaiban többről szerzünk tudomást. A típus előfordulása nem köthető valamely vidékhez; célszerűsége, a téli-nyári viszonyokhoz való alkalmazkodás, a gazdasági épületek közelsége és bősége az átlag köznemes igényeinek és szükségleteinek felelt meg. Feltehetően a mezőörményesi udvarház fából épült, bár erről a forrás nem beszél.⁴¹ Az alaptípuson az sem változtathatott lényegesen, ha fa-, tapasztott sövény- vagy téglaház készült a nemesi telken.

Ugyanezen évben, ugyanez a forrás írja le a Kis-Küküllő vármegyei *kórodszentmártoni* (Croisînmartin) udvarházat.⁴² Érdekes megjegyezni, hogy ez az összeírás a „curia”

⁴¹ *Makkai*, 560. kk.

⁴² *Uo.* 565. kk.

kifejezésen a nemesi telket érti;⁴³ ezután külön cím alatt következik az „udvar haaz”, mely ugyancsak régi — de itt világosan megírja, hogy fából készült, „boronabol fel rott”. Kis méreteivel és egyszerű beosztásával a felvidéki vendégfogadókra, nagyobb majorokra emlékeztet. Itt egy pitvar, két lakószoba, „kamora szék” és az elmaradhatatlan tornác alkotja magát az udvarházat; valóban csak a tulajdonos személye és a tény, hogy nemesi telken épült, különbözteti meg a nagyobb parasztháztól, majorháztól vagy vendégfogadótól. Mint tudjuk, ma is ilyen az erdélyi parasztház hagyományos beosztása.

A kórodszentmártoni udvarházhoz hasonló lehetett a bővebben le nem írt *felsővenicei* (Veneția de Sus) is, melyről az 1648-ban készült összeírás csak annyit jegyez meg, hogy kétszobás volt. Maga a birtok a kománai uradalomhoz tartozott.⁴⁴

Akárcsak Felsővenice, *Kerc* (Cârța Săsească) is Fogarasban van, de Kerc az alsóporumbákai, ugyancsak nagyobb uradalom része volt. Itt 1648-ban az építkezés állapotát jegyzi fel az összeíró. Ekkor a „kúria” közepén álló udvarházat, melynek pitvara és három szobája volt, pusztának, romosnak mondja. Megjegyzi ugyan, hogy az építkezés folyik, az udvaron téglák és építőkövek hevernek, építik nemcsak az udvarházat, de a templomot is, melynek boltozata be van szakadva.⁴⁵

Miután a leírásban semmi olyan kitétel nincs, mely az udvarház erődített voltára vagy a védelemre vonatkozhatnék — az udvarház kerítésében a „galambbugos kapu mellett” levő drabantházon kívül —, feltételezhető, hogy az udvarház olyan birtokosé volt építése idején, akinek veszedelem esetére nagyobb védelmet nyújtó, biztos vár állt rendelkezésére. Azt azonban, hogy ez az udvarház birtokközpontnak, még hozzá tekintélyesebb birtok központjának tekinthető, a kétszobás, pitvaros, tornácos, szinte udvarháznak beillő majorház és az 1632-es leírásban az emeleti szobákat „palotá”-nak nevező összeírás tanúsítja.⁴⁶

Ugyanehhez a birtokkomplexumhoz tartozik a *kucsuládi* (Cuciulata), kőből épült, négyszobás udvarház is, melynek első, 1632-es összeírása csak nagy pincéjét találja feljegyzésre méltónak.⁴⁷ Az 1648-as inventárium azt mondja, hogy az udvarház kőalapra épült, „cöt lábón keőbeöl rakott” tornáccal. Pitvarából egy kamra, a tágas ebédlő, ebből egy kisebb szoba (nyilván hálólház) és az árnyékszék nyílik. A pincéről részletesebben szólva megjegyzi, hogy háromosztású, bolthajtásos.

Mint láttuk, a kucsuládi udvarház a kománai és mezőörményesi kúriáknak kisebb változata; szerényebb méretben, de azonos alap gondolatot, a falusi nemes leegyszerűsített igényének megfelelő típust tárja elénk.

A Makkai Lászlótól közölt gazdag anyagból az ugyancsak Fogaras környéki *Alsóporumbákot* (Porumbacu de Jos) azért emeljük ki, mert itt külön említik a Bethlen idején épült udvarházat, mely előtt és mögött kis, deszkával fedett „udvarló”

⁴³ „Az curia közepin vagion eggj labokra czinalt, faragott fabol felrott, kis tornaczos, gradiczos, resz szerint ros z sendeljes, resz szerint penigh io suppal keötött gabonas haz . . .” Uo.

⁴⁴ Uo. 533.

⁴⁵ Uo. 514.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo. 531; és Forráskiadványok. IV. I. 349—350.

tornác fut végig. Öt lakószobája, ebédlője és „udvarló ház”-a már 1632-ben állt. Erre vallanak a zöldmázás kemencék és az üvegablakok is.⁴⁸ Az udvarház mögött lugas kert terül el, ebben kétemeletes filagória vagy nyári ház, emeletén festett mennyezettel. A kertben haltartó medence van, nyilván ugyancsak Bethlen Gábor idejéből.⁴⁹

1638 körül építkezni kezdtek Alsóporumbákon. Az újonnan zsidelyezett, 12 lóra való istálló mellett új istálló épült; külön „házak” az udvarbíró, a sütőné számára, sáfárház, kétszobás, kétkamrás majorház és számtalan gazdasági épület. Az udvarházzal szemben, külön udvaron pitvaros, kétszobás, fából való másik kúria épült, egyszerű bútorzattal és külön gazdasági épületekkel, majd oldalt, megint külön udvaron egy harmadik, zsúppal fedett udvarház. Tartozott még hozzá egy épülőfélben levő régi udvarház, malmok, olajütő és pálinkafőző. 1648-ban azonban az összeíró „új kőházak”-ról beszél, melyek előtt hosszasan nyúlik el a deszkával fedett tornác. Az udvarház négy, kemencével ellátott szobából állt. Rákóczi György talán birtokközpontnak építtette ki Alsóporumbákot. Erre mutat a nagyszámú allodiális, gazdasági és a fejedelmi udvartartáshoz szükséges épület (külön kétszobás új ház a fejedelem kutyapecei számára is, vadászmeister háza stb.). Az összeíró felemlíti az „üvegcsür”-t is, mely minden bizonnyal a fejedelem részére, de talán eladásra is működött, mert az egyik helyiségben feljegyzett 14 600 ablaktányér nem kellhetett egyedül a fejedelmi építkezésekhez. 1649-ben több tízezer darab különféle üvegtárgyat írtak össze a fejedelemasszony, Lorántffy Zsuzsanna tulajdonában.⁵⁰

A Kárpátok északi szögletében, a Bereg megyei *Beregrákoson* (Rakosin) az 1638-ban romladozó, négyszobás udvarház helyén 1645-ben tízsobás, emeletes udvarházzal emlékezik meg az összeíró.⁵¹ Itt is birtokközpontra vallanak a gazdasági épületek, a négyszobás majorház, malom a Latorcán, korcsmaház pincével stb. Az, hogy a fejedelem tízsobás udvarházat építtet, ismét a növekvő igényt tanúsítja. Sajnálatos módon azonban az udvarház külsejéről semmi értesülésünk nincs, így csak a nagyobb méret vall az emelkedő igényekről.

A XVII. század közepén kialakult típust ismétli a Kolozs megyei *uzdiszentpéteri* (Sînpetru de Cîmpie) udvarház, mely előtt a megszokott, fedeles-deszkás tornác fut végig, ülőbútorokkal kényelmessé téve. A pitvarból ebédlő-palota és négy szoba nyílik. Ezek közül egy a fejedelem, másik a fejedelemasszony szobája. A kúria elhanyagolt állapotban van; külsejéről csak annyit árul el az összeíró, hogy a deszkatornác zölddel van befuttatva.⁵² Ugyanerről az udvarházzal az 1679-es inventárium annyi újat tud mondani, hogy „az úr házában Erkély és Író házacská” van, melynek „fele az Úr házábul való, fele ismét a házak végét meghalatta”; ezután a leányasszonyok két házát említi. Az erkély említése talán arra mutat, hogy az uzdiszentpéteri udvarház emeletes volt, de ez más összefüggésből nem derül ki. Sőt, a leírás

⁴⁸ Uo. 512; és Forráskiadványok. IV. II. 521.

⁴⁹ *Makkai*, 484—486, 512.

⁵⁰ OL. U et C. Fasc. 78. n. 36. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁵¹ *Makkai*, 331, 334, 362.

⁵² Uo. 609.

alapján inkább arra lehetne gondolni, hogy itt a harminc év előtti udvarházával azonos méretekkel van dolgunk.

Az udvarházak után meg kell emlékeznünk azokról a nagyobb méretű, középkori alapokon nyugvó várkastélyokról és kastélyokról, melyeket a XVII. században jelentősen átépítettek és amelyeknek mai alakja ebben az időszakban formálódott.

Ezek között van a középkori kastélyból a XVI. században továbbépített *marosvécsi* (Brincovenești) is, mely 1648-ban szintén a Rákóczi-birtoktest jelentős tagja. Természetesen ezt a nagyszabású, védelemre berendezett kastélyt a szerényebb udvarházakhoz nem lehet mérni. A szűk udvart kerítő kétemeletes épületet vizesárok (felvonóhíddal) vette körül. A belső udvarban kút, a földszinten tárházak, konyha, kulcsárház, szakácsház, tömlőc stb. Ezek előtt a helyiségek előtt, az udvar három oldalán, lábakon álló deszkás folyosó húzódott. Ma ennek már csak az egyik oldalon van nyoma, néhány konzollal tartott erkélytöredék formájában. Ezután — lényegében a mai állapotot tükrözve — megemlékezik az összeírás az első emeletre („középső rend házak”) felvezető 16 fokos lépcsőről és a szobák előtt végigfutó deszkás folyosóról, mely lábakon áll, ugyancsak a három oldalon. Az első emeleten egy nagy terem, öt szoba, két pitvar, négy „bolt” (kisebb szoba vagy kamra) és hat árnyékszék vall arra, hogy ez volt a lakó-emelet, tehát ahol a családi és társasélet általában zajlott. A szobáknak téglapadlója és gerendás, deszkás mennyezete volt; csak a két kisebb szoba boltozott. Ugyanitt volt a mosószoba is, melyben külön felemlíti az összeíró a fürdőkádat. Általában ebben a korban már mind sűrűbben találkoznak fürdőhelyiségekkel a kisebb jelentőségű udvarházakban is, míg az előző században csak a nagyurak váraiban, mint pl. Sárvárott fordult elő a „domus balneatoria”, vagyis a fürdőhelyiség. (121—122. kép.)

A marosvécsi kastélyban ebben az időben az első, fő-emelet felett a „felső rend házak”, tehát a mai, teljesen kiépített második emelet egy frontja állt. Itt egy nyári házat — valószínűleg a kapu jobb oldalán fekvő, ma a legrégebb saroktoronynak tartható, az épület középkori részével azonos épületrészben —, valamint egy ebédlőtermet, nyilván nyári összejövetelek céljára használtat, és két lakóhelyiséget említ az összeíró; ezenkívül őrfolyosó, raktárhelyiségek, valamint a bástyákra és az óratoronyba való feljárat szerepel. Az összeírás alapján feltehető, hogy a nagyméretű kastélynak még csak egy frontja volt a második emeleten, talán éppen a főhomlokzat (a hátsó homlokzat két emeletének ablakai nincsenek tengelyben), a bal oldali középkori, sokszögű saroktoronnyal és a jobb oldali, ma a harmadik szinten levő nyitott, faszlopos, nyári háznak nevezhető épületrésszel.

A marosvécsi kastély ekkor a sokféle építési fázis egységesítésén már túljutott, de nem jutott el az épület felső emeletének teljes kiépítéséig, mert a második emeleten felsorolt helyiségek nem vonatkozhatnak az egész, négyszárnyas épületre. Míg az első emeleten megjegyzi az összeíró, hogy ott kályhák, fűtőhelyiségek vannak, addig a második emeleten akkor még csak nyáron használható helyiségek, raktárak voltak. A teljes kiépítés később, talán (a tetők formája erre mutat) a XVIII. században következett be, míg a lábakon álló, a harmadik szinten levő fatornácós bástyarész újjáépítése a XIX. században történt. Itt ma az egykori korareneszánsz profiloknak megfelelő, újrafaragott, egyszerű kőkeretű, az első emeleten négynyílásos, fent guttás

szemöldökű ablakok, oldalt kétnyílásos ikerablakok, a második emeleten oldalt pedig íves záródású reneszánsz profilú, az ívkitöltésben két kis törpe-rozettával díszített, guttás szemöldökű ablakok vannak. A téglából és terméskőből épült kastély ekkor kaphatta az oldalsó szögletes bástyákon ma már csak nyomokban meglevő rusztikáját is. A kastélyt annyiszor átépítették a századok folyamán, hogy ma már lehetetlen biztonsággal megállapítani: egy-egy ablak- vagy ajtókeret (java részük a XVI. században készülhetett — l. 122. kép —, és ma már másodlagos elhelyezésben található) melyik építési fázisban melyik épületrészt díszítette. Valószínűnek látszik, hogy a hátsó bástyákban levő gyámkövek is az 1555 körüli építkezés idején készültek (l. 126. kép). A termék fiókos dongaboltozata a XVIII. századi átépítésről tanúskodik. A nyugati torony emeleti boltozása egyszerű keresztbolt, ennek folytatója a sarokoszlop. A keleti torony, melyet az épület legrégebbi részének tartunk, hétszögletű; helyenként három méteres falai vannak.

Mint erre az előző fejezetben már rámutattunk, valószínű, hogy 1555 és 1575 között alakult ki az egységes, négy sarokbástyát egybefogó épület. A Kendy-címeres ajtókerettől balra helyezkedik el a hétszögletű keleti torony, jobbra az oszlopos, ennél lényegesen kisebb bástya. Ez ma a hátsó homlokzat, valószínűleg az épület legrégebbi része. A főhomlokzat újított, belül csigalépcsős, márványkeretes újrafaragott ablakokkal ellátott, jobb kéz felé eső, faerkélyes bástyájának ablakai eredeti formájukban minden bizonnyal a XVI. század második harmadában készültek. Hasonló típussal a sárospataki Perényi-szárny udvari loggiáján találkozunk, avval a különbséggel, hogy ott a kőkeretes, szemöldökös, négyosztatú ablakon felső keresztosztás nincsen. Valószínű, hogy itt a keresztosztás a nagyobb világosságot igénylő XVIII. vagy XIX. század újítása, mely a XVI. századi ajtó- és ablakkereteket lehetőség szerint tágította.

A nagyobb szabású kastélyok közé sorolható és inkább várkastély jellegű a már ugyancsak az előző fejezetben tárgyalt *gyalui* (Giläu) fejedelmi lakhely, mely mint Marosvécs, belső udvart kerít. A kastélyon, mely Marosvécshez hasonlóan középkori maradványokat rejt falai között, számos építési fázis egységesítése történt a XVII. század közepén. A négy szabálytalan sarokbástyával védett, nagyméretű várkastély földszinti szobái és a nagyszabású kapubehajtó boltozott. Bár pontos építészeti felmérést nem ismerünk a várról, és a XIX. században, valamint napjainkban is alapos átépítés áldozatául esett, a hátsó homlokzat látszik itt is — mint Marosvécsen — a legrégebbinek. Ott is a bal oldali sokszögű bástya lehet az egykori öregtorony maradványa, és mint ilyen, ez tekinthető a várkastély legrégebbi részének. Erre vall az is, hogy a hátsó homlokzat falvastagsága 280—300 cm között váltakozik. Az ablaknyílások szabálytalan elhelyezése és formája ezt a részt mutatja a kastély ősenek. Az első eddig ismert inventárium 1605-ből való;⁵³ ebben főként a fegyverekről írt nemes Keőrössy István, a fejedelem (Bocskai?) tisztje. Szerepel benne „az ur szenes háza” a kapu felett, mellette „az ur ebedleő háza”, a palota előtt való tornác (a palota: nyilván az ebédlő), nyári ház, a nyári ház mögötti szoba, konyha bástya, „cöreg h palotaba valo haz” és a kápolna három alabástrom oltárral. Ez a szobasor

⁵³ Adalékok VI (1901) 273.

legfeljebb egy homlokzatot tölthet be, és többé-kevésbé ráillik a hátsó, szegletes bástya, legrégibbnek tetsző épületrészre.

I. Rákóczi György fejedelemsége idején 50 pontba foglalt utasítás készült a gyalui provisor részére.⁵⁴ Ebben az utasításban, talán a fejedelem személyes instrukciói alapján, olvashatók a nagyszabású építkezéssel kapcsolatos teendők, amelyek már, mint arról Haller Gábor naplóiból értesültünk, 1639-ben megkezdődtek.⁵⁵

Az 1643-as utasítás alapján a kastélyban folyó építkezéseket nagyjából fel tudjuk vázolni. Szó esik a fejedelemasszony emeleti és földszinti szobáiról, a bástya mellett, a kápolna oldalán — ahol egy egész szobasor elkészítését rendelik el. A padlásra való lépcsőt (talán a ma is meglévő csigalépcső a főhomlokzat jobb oldali bástyájában vagy a hátsó homlokzat szegletbástyájában) meghagyni rendelik, a toronyba órát és harangot készíttetnek. Ekkor készültek a boltozott szobák; elrendelik, hogy a bástyák legalsó — földszinti — részébe „illendő bé ljáró helyt kell készíteni”, a kápolna alatt egy boltozott fegyveresszobát kell építeni („kápolna alatt egy háznak kell lenni, ki cejtházacska legyen, de az is bolt legyen”). A várudvart, árkot, felvonóhidat, kaput rendbe kell hozni, meg kell erősíteni. Az építkezés nagyszabású, hiszen a boltozásokhoz százezer téglát vásároltak Kolozsvárott. A kőfaragóknak a két nagy palotának és a lakóbástyának, az ebédlőháznak, a helyiségnek, „kiben az könyörgés celebráltatik”, padlót kellett készíteni, valamint számos ablakkeretet, korlátot kellett részben készíteniük, részben áthelyezniük máshová. Így rendelik el az utasítás, hogy az „öreg palota” ablakait nagyobbítsák meg, a régieket rakják máshová. Új „keönyeklő”-ket faragtat a töröttek helyett. A „Gazda asszony házábul” (ez még mindig a hátsó homlokzatban levő, az 1605-ös összeírásban a „Fejedelem asszony háza” néven előfordulóval látszik azonosnak) a kápolna felé eső ajtón két ablakot csináltat, „ugy mint azt Imreh Deáknak eleiben attuk”. Külön szól arról is, hogy az ablakok kőkereteit pontosan illesszék be.

Az egyetlen hely (a 16. pontban), ahol valamennyire következtethetünk a kastély díszítésére, az ahol „kis palota” előtt „kis erkély szabású” építményről ír (talán az udvar felől, a bal oldali homlokzaton a középben). Ezt a kiugrót úgy jelöli meg, mint a helyet, ahol a deákok írnak, s itt „faragott orsó kövek” készítéséről és új boltozásról ír. Ebben a kis palotában tehát kőbábos erkélykorlát vagy belső könyöklő-szerű korlát készült.

Külön érdekessége a leírásnak az a rész, amikor a kapuról beszél. Először azt írja, hogy olyan nagyméretű kaput készítsenek, amelyen hintó is behajthasson. Azután nyilván eszébe jutott a megfogalmazónak, hogy a várnak nagyméretű, több kocsi és ló behajtására alkalmas kapuja van, mert megjegyzi: „az mely eöregh kapu keö formán vagion, ugian az io léssen”. Mint arra Szalárdi is utalt, a gyalui vár építésével kapcsolatban itt is kiviláglik: a fejedelem vagy megbízottja a kisebb szobákat, amennyiben lehetséges volt, megboltoztatta, és külön utasítást adott: a provisor annyi „alabástrom” követ hordasson a várba, hogy ott helyben faraghassanak. Tehát a — feltehetően kolozsvári — kőfaragók helybeli munkájára számítottak a nagy-

⁵⁴ OL. Teleki-lt. (Marosvásárhely.) Miss. 1070. csomó. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁵⁵ Haller Gábor naplója i. m. 56.

szabású építkezésnél. Lehetséges, hogy a gyalui vár 1648-as formájában áll ma is. Akkor építették ki a három hengeres sarokbástyát a nagyjából szabályos négyszöget kerítő udvar köré, akkor készülhetett a két új (fő és bal oldali) lakóhomlokzat szobasora, és talán az épület jobb oldali, magtárnak, raktárnak használt épületszárnya is, mely bezárta a négyszöget. A hengeres saroktornyok zömöksége elenyészik az épület szélesen elhúzódoó négyszögében. (74., 79—83. kép.)

A főhomlokzat romantikus kiképzésű, felül zárt, alul nyitott pilléreitől eltekintve, melyeket rizalit fog közre, a kastélynak építészeti díszje nincs. Az egykori erkély, a kőkeretes, faragott ablakok csakúgy elpusztultak, mint az „alabástrom kőből” faragott padlók és a többi díszek. Lehetséges, hogy a XVII. századi építkezés emléke a főhomlokzat jobb oldali bástyájába felvezető lépcsőt tartó kerek oszlop. Itt valamikor szépen kiképzett tornác lehetett, ma csak egyszerű fakorlát fut végig a nyitott folyosó könyöklőjén, mint a kastély udvarának bal oldali szárnyán is.

Valószínű, hogy a kastélynak nem ez volt az utolsó építése. Mind a magyarok, mind a törökök fontos erősségnek tartották; ez abból is kitűnik, hogy Várad eleste után, 1672-ben a török felpanaszolta: a magyarok öt „várat építettek Várad körül” — ezek között van Gyalu is. Bizottság indult megtekinteni: „ha új épület-nem-e”.⁵⁶

Egy igen szűkszavú leírásból csak annyi hámozható ki, hogy a „vár bástyáin négy vitorla” volt,⁵⁷ tehát a vár négysarokbástyás volt. Kővári azt állítja, hogy a mai főhomlokzat és a bal szárny volt a régi vár, de ezzel ellentétben a hátsó homlokzat falvastagsága és az egykori csigalépcső vall középkori eredetre. A kapubeajtó kétségkívül nem 1639 és 1648 között épült, ezt az utasításban előforduló „eöreg h kapu”-ról szóló rész is alátámasztja. Miután a kapu nem a főhomlokzat közepén helyezkedik el, arra következtethetünk, hogy régen talán egyszerű kőfal, az erősség bejárata volt itt és a kastély a mai hátsó homlokzat területét foglalta el. Az egykor nagyméretű kaput azután a kibővített várkastélytestbe illesztették be.

Szalárdi azt írja, hogy az ablakokat is Rákóczi György nyitatta. Ez nem felelhet meg a valóságnak teljes egészében, mert a fentebb idézett utasítás 42. pontja világosan megmondja, hogy az öreg palota ablakkereteit vegyék le és tegyék máshová, „mivel oda öreg [nagy] ablak kövek kívántatnak”. Az azonban a mi forrásunkkal is egybevág, hogy a fejedelem, mint Sárospatakon, a szobákat beboltoztatta és a boltozatok, valamint a fedél közötti várfalon lőrészeket vágatott.⁵⁸ Az ablakok kőkereteiből mára már semmi sem maradt. Valószínű, hogy egyszerű, téglalakú, későreneszánsz ablaknyílásokat vágatott a fejedelem, s a mai váltakozó, felül ível záródó és téglalakú ablakok közül talán az egyszerűbbek a régebbiek. Volt-e valamilyen szemöldökkiképzés vagy egyéb faragott dísz az ablakokon? Ezt ma már megállapítani nem lehet. A más összefüggésben már idézett, 1501 előtt készült Vingtárdi Geréb-címer és az ezzel talán egykorú, a kapubejárat alatt befalazott boltindítékek kivételével eredeti reneszánsz stílusú faragás a várkastélyon nem maradt. A

⁵⁶ Hadt. Közl. XIII (1912) 384.

⁵⁷ OL. Erdélyi Fiscus lt. IV. 259. A. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁵⁸ Kővári, 180.

XVII. századi átépítést a forrásokon kívül a tágas udvart kerítő épülettömb szerkezete is elárulja.

A XVI. századi erdélyi építkezések kapcsán volt már szó a *radnóti* (Iernut) egykori Kornis-kastélyról, amelyet a XVII. század közepén építettek újjá. Itt I. Rákóczi György építésének, a velencei Agostino Serenának munkájával van dolgunk, aki az alapokat és a hátsó homlokzatot, melyet a kisméretű kapu fölött nevével is jelzett, már minden bizonnyal készen kapta. Varju szerint a kastélyt a XVII. századi írások mint „az ország egyik legkényelmesebb s legtágasabb úri lakját” emlegették.⁵⁹

Feltehetően nemcsak a radnóti kastélyon épített a velencei Agostino Serena, hanem része volt a sárospataki vár Lorántffy-szárnyának és Rákóczi György más erősségeinek átépítésében is. Valószínűnek tartjuk, hogy ő az a velencei mester, akit Rákóczi György 1646-ban a tokaji vár restaurálásával kapcsolatban említ Zemplén vármegyéhez írott levelében. Itt „mind Belgiumból, Velenczéből, sok költségünkkel” hozott mesterekről ír, akik a tokaji víz által rongált bástyákra nézve szaktanáccsal szolgáltak.⁶⁰ Miután belga várépítőkről I. Rákóczi György szolgálatában másutt nem tudunk, kétszeresen becses a fenti levél idézett kitétele. Nem olasz, hanem kifejezetten velencei mesterről ír a levélben; ezért úgy véljük: megengedhető, hogy Radnóton, Tokajban és Szamosújvárott is Agostino Serenára gondoljunk, aki elsősorban erősségépítésben lehetett szakember, amint az a fenti levél további részeiből világosan kitetszik.

A radnóti kastély számos tulajdonos után 1650-ben II. Rákóczi György öccse, Zsigmond birtokába került. Újjáépítése az ő nevéhez fűződik, bár a kapu felirata Rákóczi György nevét említi. 1651. június 3-án írja öccsének a fejedelem, hogy bár több helyen dolgozik neki a fundáló, ha „oly sietős kegyelmeteknek dolga, kimehet öt-hat napra”.⁶¹ Az Agostino Serena nevét viselő, egyszerű, téglalap alakú, szabálytalanul elosztott, szinte hevenyészett faragású kő olvasása nem egységes. Valószínűleg Kővári olvasta helyesen a szűk helyet jól kihasználó és a kastélynak bizonyos méltóságot kölcsönző kapubejárat fölé illesztett felírást.⁶² A középén megtört párkányú, egyszerű profilú kapu frízén „GEORGIUS RAKOCI DEI GRATIA PRINCEPS TRANSILVANIAE PRINCEPS REGNI HUNGARIAE DOMINUS SICULORUM COMES” (feloldva), alatta pedig

AVGVSTINVS
SERENA
ARCHITECTVS
VENETVS
OPERA
REGIT [?] felirat olvasható.

Valószínűleg Serena irányítása mellett készült az udvari homlokzat emeleten beüvegezett, részben befalazott loggiája, és talán néhány finom timpanonos ablakeret is. Az ablakkeretek timpanonja a sárospataki öregtorony bejárati ajtajához, az

⁵⁹ Varju, 132.

⁶⁰ Kazinczy-lt. Sátoraljaújhely. Kiadatlan anyag. P. 229. n. 184.

⁶¹ Szilágyi, 432.

⁶² Kővári, 225.

aranyosmeggyesi, pácini típushoz illeszkedik; bár azoknál szélesebben elnyúlva és élesebben profilozva, leginkább az aranyosmeggyesihez áll közel. A kastélyban Varju szerint tágas lakószobák és egy nagy terem volt a XVII. század közepén.⁶³

Radnót Rákóczi Zsigmond halála után is fejedelmi lakóhely maradt. Itt lakott mindkét Apafi Mihály. Átmenetileg II. Rákóczi Ferenc is tartózkodott benne 1707-ben, később pedig a fiscus, majd vétel útján a bethleni Bethlen család kezére került. Ma teljesen helyreállítva, a meglevő faragott díszeket változatlanul hagyva, erdészeti iskolának ad otthont. (155—157. kép.)

A XVI. századi összefüggésben tárgyalt kastélyok közül meg kell említenünk az *alsórákosit* (Racoșu de Jos), amely mai formáját feltehetően a XVII. században nyerte. A kastélyt 1613-ban szerezte meg Bethlen Farkas és felesége, Kemény Anna.⁶⁴ A kastély déli bástyáján levő felirat szerint azonban az alsórákosi kastélyt Sükösd György építtette 1624-ben.⁶⁵ A felirat itt is túloz, amikor a kastélyt alapjaiból felépíttetnek nevezi,⁶⁶ mert az épületnek középkori falrészei, védőművei és XVI. századi részei is vannak, melyekből Sükösd György kiépíttette a négyszegletű udvart kerítő egyemeletes, megerősített, négy hengeres sarokbástyás udvarházat (ma már csak három hengeres sarokbástya áll; a kastély romos állapotban van). Sükösd György 1631-ben végrendelkezett, s az alsórákosi várkastély felét rokonára, Bethlen Ferencre hagyta.⁶⁷ A kastélyt a század végén ennek mostohaöccse, Bethlen Sámuel és felesége örökölte,⁶⁸ akik azt 1700 körül újjáépíttették. 1647-ben pártázott várkastélynak írták le.⁶⁹ (3—8. kép.)

Ma már pártázat nem látható az alsórákosi váron, de a bástyákon két lőrés-sor megmaradt, az egyik közvetlenül a tető alatt, a másik a külső erődmaradványok felett. A hátsó frontot erős kőfal védi. Talán itt is volt valaha épületszárny, istálló vagy más, gazdasági célú épület, de ma már csak a magas fal választja el a köré épült falu felől a kastélyt. Magának az épületnek a szép, hengeres sarokbástyáktól eltekintve semmiféle művészi érték nem tulajdonítható; csak világos alaprajzi elrendezése, a középkori falaknak az épületegyüttesbe való harmonikus beillesztése, enged jó példaképek után dolgozó fundálóra következtetni.

Ma a főhomlokzat udvari frontján fedett fatornác húzódik végig. Nem lehetetlen, hogy egykor itt is volt, mint más udvarházakon és kastélyokon, „deszkás tornác” vagy orsós korlátú folyosó. A romos, kisterjedelmű kastély alakja azt mutatja, hogy a XVII. század elején Erdélyben is határozott, kialakult típusok szerint építkeztek a nemesi családok. A középkori eredetű kaputornyot és a vastag védőfalakat a XVII. század elején reneszánsz alaprajzú kastélyegyüttesbe illesztették. A kastélyon az előre-

⁶³ Varju, 132.

⁶⁴ Lukinich, 490.

⁶⁵ Kővári, 237.

⁶⁶ Déli bástyáján felirat: „DEI GRATIA EX FUNDAMENTO FECIT GEORGIUS SÜKÖSD 1624.” — Kővári i. h.

⁶⁷ Lukinich, 148. — TT (1901) 302.

⁶⁸ Lukinich, 400. és 407. o. közli Bethlen Sámuel és felesége, Nagy Borbála 1700-ban készült címerét.

⁶⁹ OL. Teleki-lt. (Marosvásárhely.) Földvári Osztály. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.) — Ekkor Bánffy-birtok volt.

tolt ún. új-olasz (oldalazó) bástyák talán Bethlen Sámuel 1700-as építkezéseinek köszönhetőek, melyekről két, címeres felirat is beszél.⁷⁰

Ezután az alsórákosi kastélyt a XVIII. században díszítették, javították. Erre vallanak a kaputorony ovális ablakai, melyek Erdélyben csak a barokk művészet általános elterjedése után találhatók. A kastély belső díszítése jórészt 1690 és 1700 között készülhetett, amikor Bethlen Sámuel és felesége tulajdonában volt. Az angyalos stukkó mennyezetek⁷¹ és a bástyák erősítése készült ebben az időben, néhány kőbevésett felirat tanúsága szerint. A vár délnyugati bástyájának belsejében Bethlen Sámuel és felesége, Nagy Borbála egyesített címere — az 1700-as évszámmal ellátva — arra figyelmeztet, hogy ekkor már nemcsak a lakóhelyek erősítése, hanem belső díszítése, kényelmesebbé, lakályosabbá tétele is jelentőséget kapott. Noha Bethlen Sámuel újjáépítő tevékenysége a XVIII. század fordulójára esik, a várkastély, külső erősítésével együtt, az erdélyi későreneszánsz kastélyok közé sorolható. Kaputornya az egyetlen, minden bizonnyal a XVIII. század végén végrehajtott renoválás eredménye, amely már a nyugat-európai barokk stílusjegyeket hordozza.

A több építési periódusban készült, talán még későközépkori maradványokat is magába foglaló *keresdi* (Criș) kastélynak szintén főként az erősítés-része épült a XVII. században. Az épülettest egységesítése és díszítése folyt a XVII. század közepén is. Erre mutat a többi között az 1648-ból való, „HONESTA FAMA ALTERUM PATRIMONIUM” feliratú ajtó. Valószínű, hogy a bejárati kaputól bal kéz felé eső szárny, ha nem is alapjaiból épült ekkor, de lényegesen átépült. Maga a gondolat, hogy a hengeres későközépkori öregtornyot és a hozzá kapcsolódó loggiai szárnyat — hogy Szalárdi kifejezésével éljünk: „reguláris”, tehát szimmetrikus — reneszánsz jellegű épületkomplexumba foglalják, a XVII. századi Erdélyben gyakran előfordul.⁷²

Ugyancsak a XVII. századi virágzó kőfaragást hirdetik a kastély egykori parkjában levő síremlékek. Így Kamuthy Farkas leányának, Bethlenné Kamuthy Zsuzsannának és két leánykájának 1631-ben készült sírköve, melyet a híres nagyszebeni kőfaragó, Elias Nicolai készített. Nicolai faragta azt a talán kerti pihenőnek, talán síremléknek szánt, 1647-ből származó követ is, melyen a Bethlen—Váradi kettőscímert látjuk — inkább a német reneszánsz cifra ornamentikájába ágyazva, mint a hagyományos erdélyi puritán-provinciális formakincshez kapcsolódva. Ugyanebből a korból való a hátsó kertben a loggia oldalfalába süllyesztett, az eddigiéknél finomabb kidolgozású, több képzelőerőről tanúskodó címer, mely állítólag Kemény János síremlékéről való. A címer kétségkívül iskolázott, talán olasz vagy német kőfaragó munkája, melyet máshonnan hozhattak Keresdre. Különösen a koszorún kívül, a sarkokon elhelyezett gyümölcsdíszek árulják el a kőfaragó-szobrász iskolázott kezét. Ugyanez a mester készítette, felfogásunk szerint, a sajnálatos módon csak Lukinich közléséből ismert 1670-es Bethlen-címert, mely feltehetően ugyancsak Bethlen Elek építkezéseivel kapcsolatosan került a kastélyra.⁷³ A keresdi kastélyon egyébként a XVII. század

⁷⁰ Lukinich, 400, 407.

⁷¹ L. a 8. képet.

⁷² A kastély számos fa ragványának rajzát és fényképét közli: *Sebestyén*, I. kép, 31—33. t.

⁷³ Lukinich, 243.

második felében igen sokat építkeztek. 1657-ből való, Bethlen—Kemény-címerrel ellátott háziáldást közöl Lukinich idézett monográfiájában.⁷⁴

A családi vagyon elosztása alkalmával a keresdi kastély Bethlen Eleknek jutott. Építkezéseinek emlékét számos felirat őrzi: ő építtette az erődítéseket, bástyákat. A délnyugati 1675-ből való,⁷⁵ a középső épületen 1684-ből való nagy felirat, ablakkeret címerrel és gazdag díszel — mind Bethlen Elek építkezését hirdeti. Ez a szárny valószínűleg a XVII. században épült ki; Bethlen Elek, egy 1683-ból származó felirata szerint, alapjaiból építtette.⁷⁶ Lukinich még több, ma fel nem lelhető címert, faragást és töredéket közöl; mindet Bethlen Elek idejéből, akinek mestereire a szomszédos száz városok reneszánsz ízlése erős hatással volt. Míg a korai faragványok a kolozsvári műhellyel mutatnak rokonságot, addig a XVII. század második felében készültekre Elias Nicolai műhelyének stílusa jellemző. Az adatok és főként a faragványok ismeretében most már rekonstruálhatjuk a keresdi várkastély építési periódusait. Feltehetően legrégebb a hengeres, emeletes bástyatorony, melyben a XVI. század elejéről való feliratos faragványok is vannak. Ehhez csatlakozott az 1559 körül épült loggiás szárny, melynek felirata nem építésről, hanem restaurálásról, újjáépítésről beszél.⁷⁷ A kaput magában foglaló szárny valószínűleg még XVI. századi, ezt mutatják a kaput díszítő keskeny, karcsú oszlopok és az oszlopfők egyszerű díszítése. Hasonló ornamentikával a szamosújvári vár Martinuzzi-építkezésinél találkoztunk. (100—107. kép.)

Valószínűleg volt már ekkor is épület, vagy legalábbis kőfal, kerítés a loggiás szárnyal szemben; erre vall a délnyugati szárnynak ma már a komplexumba beépített két rizalitja. Az épületszárny végleges kiépítése azonban csak a XVII. században, Bethlen Ferenc vagy Bethlen Elek idejében készült el. Az 1648-as évszámmal ellátott, igen finom, faragott faajtó kőkeretének rovátkolt pillérformái, a guttás díszek inkább a toszkán igazodású quattrocento tiszta és egyszerű stílussajátosságaihoz, mint a XVII. századi, elvidékiesedett erdélyi kőfaragó ízléséhez kapcsolódnak. Van ugyanezen a szárnyon a XVI. század közepén készült ikerablak is, mely erősen emlékeztet az alvinci Martinuzzi-várkastély és a sárospataki Perényi-szárny (ma a kőtárban levő) lombard ízlésű, kettős, rozettával díszített ablakára. Hasonló, de hármas

⁷⁴ „LEGYEN A SZENT ISTEN E HÁZNAK ÓLTALMA ELLENSÉGE ELLEN GYŐZHETETLEN BETLENVÁRA MINDEN VESZEDELMÉT FORDITTSÁ ÁLDÁSRA AZ BENNE LAKÓKNAK BŐSÉGES HASZNOKRA”. — *Lukinich*, 80.

⁷⁵ Felirata: „DEO AUXILIANTE PROPUGNACULUM HOC EX FUNDAMENTO CURAVIT EXTRUI ALEXIUS DE BETHLEN A^o DNI 1675.” — *Lukinich* is közli, kissé eltérő olvasásban: i. m. 159. — Az északi bástya felirata is ehhez hasonló, de az évszám már nem volt kibetűzhető.

⁷⁶ „ALEXIUS DE BETHLEN CELSISSIMUS PRINCIPIS TRANSILVANIAE CONSILIARIUS AC SUPREMUS COMES COMITATUS SZOLNAK ITERQUE EX FUNDAMENTO EREXIT 1683” (a rövidítések feloldva).

⁷⁷ „... GEORGIUS SERENISSIMARUM: REGE
VESTATUM CONSILIARIUS NAG[Y?]
KAROLY. RESTAURAVIT AC REFORMAVIT
CELIAM SUBSTITUTUM CONCAMERAVIT
ANNO DOMINI 1559” (a rövidítések részben feloldva).

nyílású és provinciálisabb kivitelű van a töröcsvári (Bran) kastély udvarán, valamint az egyik szegletbástyán Marosvécsen is.⁷⁸ A tört címerpajzsba helyezett Bethlen-címer talán később, az ajtó megszelesítése után került az ajtófrízre. Kétségkívül Bethlen Elek az erődítések építtetője, melyekből ma már alig maradt fenn egyéb, mint a sarokbástyák magas tömbje és az egykori vizesárok nyomai. A XIX. században még őrizte Keresd erődített várkastély jellegét, ezt tanúsítja a Lukinich által ismeretlen forrásból közölt képe is.⁷⁹

Valószínű, hogy a régi épületrészek felhasználásával, de csaknem teljesen alapjaiból építtette a nagyműveltségű Bethlen Elek a kastélyt, melynek főként erődítéséről gondoskodott. Mint Lukinich mondja: „Benne is feltámadt a legjellemzőbb Bethlentulajdonságok egyike: az építkezés, melynek Erdély annyi kiváló műízléssel készült kastélyt, udvarházat és templomot köszönhet a középkortól fogva.”⁸⁰ Lukinich úgy tudja, hogy Bethlen Elek a kastélyt teljesen újjáépíttette a szászai szárnyak, a bástyának, továbbá a donjonnak felépítésével ő adta a kastélynak mai formáját.

Bethlen Elek nemcsak Keresden, hanem 1679 után *Bethlenben* (Beclean), mely ekkor került vissza a Bethlen családhoz, valamint az ősi bonyhai birtokon is építkezett. A betleni várkastély, melyet Bethlen János még apja életében kapott meg,⁸¹ ma már nincs meg.

A szórványos említések, feliratok alapján valószínű, hogy már a XVI. század első felében állt itt egyszerű, kisebb méretű udvarház, melyet 1549-ben Bethlen Farkas várrá építtett át.⁸² 1552-ben, Bethlen Farkas halála után a vár Pálóczy Erzsébetre és gyermekeire szállt; a XVII. században a Bethlen család minden ellenkezése és igyekezete ellenére Béli Pál volt a birtokosa. 1678-ban a fejedelmi kegy ismét a Bethleneknek juttatja. 1679. szeptember 24-én osztották fel egymás között Bethlen Farkas, Gergely és Elek a várat. A felosztási leírást ugyancsak Lukinich közli.⁸³ Ebből nem különösen nagyméretű, inkább udvarház-kastély forma, de bástyákkal megerősített épület képe bontakozik ki. Bethlen Farkasé lett: „a Szamos felől való palota három házzal és egy bolttal együtt, az alatt levő minden épületekkel, az végiben levő nagy pincével, úgy, hogy ha mit ő kegyelme azon házak felett akar építtetni, szabadon legyen”. Bethlen Gergelyé lett a „napkelet felé való három új ház és egyetmást tartó hely, az kerek bástyával együtt, azon új házak alatt való pincék, az alatta való épületek és az kerek bástya alatt való casamaták”; „szabadságában legyen ő kegyelmének az kapu felett való soron az templomig építtetni, mind alól és feljül”. Bethlen Eleké lett a csűrös kert felé eső három „bolt”, a kis kertben levő erkéllyel együtt „egy ház a kígyós bástyával együtt és ugyan az kis kertből, a mely szegletbástyába mennek, azon bástya; az boltpincék, az kígyós bástya alatt való casamata és az a rend épület, az hol az konyha vagyon; az szegletbástya alatt való szalonnásház, az kígyós bástya alatt való nyári házzal”. Bethlen Elek részére is megengedik, hogy ezeken építtethet.

⁷⁸ Ez utóbbi újrafaragva a XIX. században, valószínűleg a XVI. századi eredeti szellemében.

⁷⁹ Lukinich, 254.

⁸⁰ Uo. 360.

⁸¹ Vö. mostohaanyja, Kállay Orsolya végrendeletével. Közli: Lukinich, 44.

⁸² Uo. 42—43.

⁸³ Uo. 351.

A konyha és a sütőház, amíg maguknak mást nem építenek, ugyancsak közös marad.⁸⁴

A várat 1690-ben ismét elosztják, nyilván Bethlen Farkas halála miatt. Most a három birtokos: Gergely, Elek és László. Amennyire a leírásokból következtetni lehet, úgy tűnik, hogy Bethlen Eleké lett a tekintélyesebb rész; talán időközben épített a váron, talán Farkas birtokából jutott neki valami. Míg az 1679-es elosztás, ha helyesen olvassuk, három bástyát, a kerek, a kígyós és a szegletbástyát sorolja fel, addig a tizenegy évvel későbbi összeírás világosan utal arra, hogy Bethlen Elek birtokában két bástya van; az ezek között sorakozó szobák kőből valók.⁸⁵ A várudvaron, a kapuval szemben lépcső, melynek 12 foka és 12 faragott orsóból álló korlátja „cserefából” készült; felül pedig „tégelából való padimentum, ennek oldalai 17, cserefából való orsók”. Ebből a tornából kétablakos, kőküszöbös pitvar nyílik; mindkét ablak keresztje faragott kőből, a mennyezet fenyőfagerendás. A pitvarból egy kis boltozott helyiség, valamint sütőház nyílik — egyszerűbb, faragott fa ajtó- és ablakkeretekkel, egy üveges és egy lantornás ablakkal —, ebből elrekesztve ecetesház és „kamora szék”. Ezt a pitvart másutt „gabonás ház”-nak nevezi az összeíró. Innen „szalonnás ház”-ba nyílik kőkeretes, küszöbös ajtó. Ennek három ablaka és egy erkélye van. Utóbbi ablakát romladozottnak írja le. Nyilván eredetileg nem élelmiszer tárolására szolgált a teremnek is beillő háromablakos, erkélyes szoba, melyből egy ajtó a várban elhelyezett templom felé nyílik. Az ablakkeretek faragott kőből valók, de az ablakkeresztek már csak fából; a padló téglá. Ugyanebből a „szalonnás ház”-ból a harmadik ajtó egy kis szobába vezet, melynek kőkeretes ajtaja és egy ablaka van; javításra szorul, tehát az átvétel óta itt még valószínűleg nem történt jelentős építés. A kisebb helyiség mellett megjegyzi forrásunk, hogy a gabonatarató pitvarból „az grádicson alól egy alma tartó helyre” nyílik további ajtó.

Ebből a pitvarból, tovább felfelé, „két szakaszokban csinált grádicsokon” megy az út „az úr őkegyelme házaira való” közös grádicsra. Ebből a lépcsőházból „bécsi zárral” ellátott ajtó nyílik az ebédlő terembe, melynek két ablaka „fakeresztekből álló, négy szakaszokban”, benne faragott kőlábakon álló, kívülről fűthető zöldmázás kemence. Az erdélyi nemes udvarházaknál első ízben itt találunk — az ebédlő teremben — falakra szánt kárpitokat: „felvonva ház oldalaira szőrből csinált kárpitok nr. 5”, és ugyancsak az „udvarházi pompa” kiteljesedésére szolgáló „czifra iratos fenyőfából való” mennyezetet, mely arra vall, hogy a bethleni várkastély fényel és ízléssel berendezett lakóhely volt. Ebből az ebédlőből nyílik Bethlen Gergely lakószobája. Ennek is festett ajtója, egy fakeresztes ablaka és faragott kőlábakon álló, szintén zöldmázás és kívülről fűthető kemencéje van. Itt is négy, „szőrből csinált” kárpit van a falakon, és „írott famennyezet”, valamint kényelemre valló berendezés (zöld mennyezetes ágy, faragott, virágformás lábú asztal stb.).

Ebből a szobából jobb felé „egy erkélyben fenyüdeszkából csinált gyantáros, párkányzatos, bétlet ajtó” nyílik; itt is „három ablak négy szakaszból” és festett,

⁸⁴ Uo. 352.

⁸⁵ Hadtörténelmi okmánytár. Bethlen várának inventáriuma 1690-ből. Hadt. Közl. XIV (1913) 476. kk.

színes famennyezet volt. Innen „kamaraszék pitvara” és kamaraszék nyílik. A kastély urának lakószobájából bal kézre az asszony szobájába nyílik ajtó. Itt is egyablakos, kárpitos falú (három zöld szőrkárpit a falakon), festett mennyezetű, kényelmesen berendezett szoba volt, melyen belül még kis kamra ablakkal, lépcsővel egészítette ki a tulajdonképpeni lakóhelyiséget.

Mint már az előbbiekből kitűnt: ezek a helyiségek a vár udvarán, a kapuval szemben, a földszinten és az emeleten helyezkedtek el. Az összeírás külön említi a bolthajtásos, kőkeretes ajtójú pincét, melynek „mestergerendáját tartja az közepin egy cserefa stömpöly”. A pincében a hordók mellett „egy ablak szemöldökére való faragott kő alsó részével együtt lábai héjával” arról tanúskodik, hogy nemrégiben került ablakkeret cserére vagy újrafaragásra sor a kastélyban.

Bár a most tárgyalt összeírás főként Bethlen Gergely tulajdonrészével foglalkozik, megemlíti az északi részen, a vár kapujától bal kéz felé eső, hosszú, faragott kőből való, 23 lépcsős garádicsot, melyet közösen használt a három tulajdonos. Ennek felső pitvarából Bethlen László „palotájának” ajtaja nyílt. A lépcsőhöz hasonlóan a pitvar fele is közös. A pitvarból kőkeretes ajtó nyílik a „katonák házába”, mely a tömlöc felett volt.

Míg eddig jórészt lakóhelyiségekkel ismerkedtünk meg, és a felső emeleten levő ebédlő terem s a két lakószoba, kamráikkal és pitvaraikkal semmiel sem haladták meg az udvarházak szokásos lakóterületeit, addig itt most a Szamos felé eső „kerek szeglet bástya”, melyben talán lakni szoktak, nem a család lakóterületéhez tartozott, hanem vendégek vagy udvari tiszték elhelyezésére szolgált. Ez is meglehetősen fényes volt berendezve. Három lépcsőjű faragott garádicson lehetett bejutni; fenyődeszkából készült „bécsi záras” ajtó, faragott kőkeretes ablak volt — és négy, szőrből csinált zöld kárpit, valamint vörös csempékből összerakott, belül fűthető kályha egészítette ki a berendezést. Még három négyszakaszos ablak, fából való keresztekkel, talán mint a marosvécsi, díszíti és teszi lakályosabbá a bástyát, melynek ismét külön „kamora széke” van. Ez a kerek szegletbástya nagyméretű volt, mert középső részét külön is említi az összeíró, ahol azonban valószínűleg csak nyáron laktak; külön említi a zsalugáterhez hasonlítható „nyári rostélyos” fenyőfa ajtót és ablakokat is. Ez a helyiség is javításra szorult. A szegletbástya alsó részében, mely „pince torka formára kőből felrakott hely”, az egyik oldalon 34 darab „ajtó mellyéknek és ablak kereszteinek való faragott kő” találtatott.

A bástya legfelső része védelemre szolgált; itt muníciót helyeztek el, újonnan fedték, a padlást bükkfával gerendázták.

Jobb kézre a kaputól a porkoláb szobája nyílt. Ezenkívül tömlöc, tisztartóház, ezek fölött épülőfélben levő gabonásház — „melynek talpai és sasai fel vadnak állítva” — szerepelt a felsorolásban.

Sajnálatos módon az elpusztult keresdi levéltár anyagából közölt összeírás csak Bethlen Gergely részét, a „kerekded szegletbástya” és „czejtház” két bástya között fekvő épületrészeket írja le. A másik két birtokos részeinél kénytelenek vagyunk a tizenegy esztendővel korábbi leltárral megelégedni. Amint Bethlen Gergely része is nagy változáson ment keresztül, és az építkezés is állandóan tovább tartott (erre vall a tartalékban levő 34 darab faragott kő ablak- és ajtókeret, valamint az épülő

új gabonásház említése), úgy feltehető, hogy Bethlen Elek, a nagy építtető és talán Bethlen László is bővítették a váron.

Ami a vár külső formáját illeti, itt csak annyit jegyezhetünk meg, hogy a hengeres, valószínűleg meglehetősen széles, zömök bástyák az erdélyi későreneszánsz kastélyok együttesébe harmonikusan illeszkednek. A várkastély nagyobb méretei arra mutatnak, hogy évszázadokon át javították és bővítették. Igen nagy veszteség, hogy ez a nagyszabású épület elpusztult.

Még az 1679-es *divisio* előtti időből való az a sisakos, faragott kőcímer, amelyet Lukinich közöl már idézett munkájában. Ez Bethlen Elek nevét viseli, és rajta, koszorúba foglalt címer felett, az 1670-es évszám olvasható.⁸⁶ Itt a felső sarkokon elhelyezett szőlőfürtök kiképzése a bonyhai kastélytemplom kapujának szőlőindás bejáratára emlékeztet. Nem lehetetlen, hogy itt is, mint Keresden, Elias Nicolai műhelye dolgozott, mert az erdélyi virágos reneszánsz formaképzéséhez bizonyos németes-szászos vonás csatlakozik. A címer faragása hasonló a keresdi kastély falába illesztett címeres kőéhez, melyet Kemény János sírkövének tartanak. Az elosztás, a keretező koszorúk, a sarkokat kitöltő gyümölcsdíz egy műhely, egyazon kéz munkája lehet, noha a betleni címert csak K. Sebestyén Józsefnek a Lukinich-műben közölt rajza alapján volt módunk a keresdiekkel összevetni. Szoros rokonságot mutat a betleni címer a keresdi parkban ma már csak töredékeiben fellelhető, Elias Nicolai nevével ellátott, 1647-ből való Bethlen—Váradi-címeres kővel is. Valószínűnek látszik, hogy a sokat építő Bethlen Elek Keresden, Betlenben és Bonyhán a nagyszabású Nicolai-műhelyt foglalkoztatta. Elias Nicolai már Bethlen Ferenc idején dolgozott a családnak; ezt Bethlen Ferenc első feleségének és leánykájának már említett sírköve tanúsítja.

Azt, hogy mennyi része volt a XVII. század 70-es éveiben Bethlen Eleknek a *bonyhai* (Bahnea) kastély építésében, ma már nehéz megállapítani. Kővári szerint a kastély alapkövét 1545-ben Bethlen Farkas tette le,⁸⁷ mai alakját a XIX. században kapta.⁸⁸ Lukinich közli a „régőbbi bonyhai kastély” rajzát. Ez négy hengeres sarokbástyás, kisméretű, a már ismert típusba illeszkedő kastélyt mutat, ha leszámítjuk a valószínűleg a XVIII. század végén elépített oszlopos tornácot, a kettős manzárdtetőt és a megtört barokk oromdíszet a homlokzaton. A téglalakú, egyemeletes kastély alaprajzi elrendezésében a kisbuni és a küüllővári, távolabb az alsókékedi és márkusfalvi, vágváraljai kastélyokhoz hasonló. Lehetséges, hogy a XVI. században csak a földszint épült fel, az emelet talán a századforduló idején készült. Kétségtelen azonban az, hogy igen egységes hatású, átépített formájában is. Tehát itt nem régőbbi épületszárnyak egybehangelésével, hanem legfeljebb földszintes udvarház megnagyobbításával lehet dolgunk. A Műemlékek Országos Bizottságának anyagában őrzött, a Csányi Károly-féle hagyatékban levő fényképfelvétel és a Lukinich-től közölt rajz alapján⁸⁹ csak annyit állapíthatunk meg ezeken kívül, hogy a bástyák ablakai kőkeretesek és inkább a XVII. században, mint az állítólagos alapköle-

⁸⁶ Lukinich, 335.

⁸⁷ Kővári, 235.

⁸⁸ Biró, 42. o. szerint 1860-ban.

⁸⁹ Lukinich, 221.

tétel idején készülhettek. Miután a fentebb idézett betleni inventáriumából láthattuk, hogy a pincében 34 faragott ajtó- és ablakkeret volt, a már elkészült, beépítettek mellett, még az is elképzelhető, hogy ott tárolták a Betlentől nem túlságosan messzeeső bonyhai kastélyba beépítendő ablakok kereteit. (34–35. kép.)

A XVII. századi erdélyi építkezések egyik legtipikusabb példája Bethlen Miklós *bethlenszentmiklósi* (Sínmiclăuş) kastélya. A családnak már régtől fogva volt itt egy „a többinél rosszabb”, „négy rosz alacsony ház”-ból és egy kis „bolt”-ból álló kúriája.⁹⁰ Ezt a kastélyt Kővári szerint Bethlen Miklós Bethlen Farkas által építtetnek mondja. Az idézett hely a következőképpen hangzik: „Bátyám, Bethlen Farkas itten meglehetősen erődű kastélyt épített széles árokkal, melybe a Küküllő vizét bele lehet bocsátani.”⁹¹ Kővári ezt az idézetet is az apokrif Bethlen-önéletírás 1804-ben készült magyar fordításából vette, mert ilyen mondat az önéletírásban nincs. A szöveg fogalmazása is inkább a XIX. század eleji, mint a XVII. század végi magyar nyelvnek felel meg. Feltehető, hogy Bethlenszentmiklóson (régebben Szászszenmiklósnak is nevezték) volt egy második kastély vagy udvarház, Bethlen Farkas birtokában. Bethlen Miklós az Önéletírásban maga is utal egy második kastélyra vagy kúriára;⁹² eredetileg a Küküllő vize volt a választóvonal a két rokon kastélya között, s közös prédikátort tartottak, aki vasárnap reggel Bethlen Farkas, délután Bethlen Miklós házánál tartotta a könyörgést.

Valószínűleg ez a Bethlen Farkas-féle kúria volt az az épület, amelyben 1658 körül Bethlen Mihály özvegye, Bornemissza Kata lakott,⁹³ bár az sem teljesen kizárt, hogy a Bethlen Miklós által említett „négy rosz alacsony ház”-ból álló kúriát bírta az özvegy. 1667 táján a család úgy határozott, hogy a fiatal Miklós részére közköltéségen építenek házat, mint azt Bethlen Miklós írja: „aminéműt én szeretek, fundáljam magam”.⁹⁴ Mivel ez az egyetlen olyan udvarház, melyről ilyen részletes egykorú tudósításunk van, és maga az épület is, igen kevés változtatástól eltekintve, ma is jó karban és eredeti formájában áll, valamint az építkezés körülményei bizonyos mértékben tipikusnak tekinthetők a korszak építkezéseire: érdemes alaposan megvizsgálnunk mind a leghitelesebb forrást, mind az épülettel foglalkozó gazdag irodalmat.

Bethlen János kancellár legidősebb, szokatlanul művelt, széles látókörű fia a magyar főrangúak közül Haller Gáboron kívül, tudomásunk szerint, egyedül tanult külföldi egyetemeken építészetet. Nemcsak a külföldi városokban, Angliában, Hollandiában, Franciaországban és Itáliában látott épületek hatottak képzeletére, hanem a gyakorlatban is konyított a fundálás mesterségéhez.⁹⁵ Úgy látszott: nagy kedvet tellett az építés tudományában, mert Utrechtben lefordította „Ádám Freytag architecturáját németből magyarra”.⁹⁶ Az építészeti tanulmányokat Leydenben is tovább-

⁹⁰ Bethlen Miklós Önéletírása, 231.

⁹¹ Kővári, 235.

⁹² I. m. 239.

⁹³ Teleki Mihály levelezése. Bp. 1905, I. 8–9, 276.

⁹⁴ Bethlen Miklós Önéletírása, 231.

⁹⁵ Bethlen Miklós Utrechtben különórát vett hadiépítészetből egy Wasner nevű „nagy híres mathematicus”-tól, aki „fortificatoria vagy militaris architecturára” tanította. Uo. 178.

⁹⁶ Uo.

folytatta, ahol, mint írja: „egy Nicolaus Goldmanus nevű német öreg embernél (de ez profesor nem volt) tartottam collegiumot a civilis architectura és perspectivára német nyelven”.⁹⁷ Azt, hogy a valóságban a maga elképzelései szerint jár el, igen sok megjelenítő erővel ugyancsak önéletírásában mondja el: „Úgy rajzoltam, fundáltam el bizony nagy munkával, pepecseléssel, melyről alább eleget, s felettébb is szólhatok.”⁹⁸ (28—33. kép.)

A nehézségek nemcsak abból adódtak, hogy Bethlen Miklós a rövid utrechti tanulóidő alatt nem mélyedhetett el a fundálás tudományában, hanem elsősorban abból, hogy szakképzett segítsége egyáltalában nem volt az építkezéshez. Bár ő szeretett volna „más országból mesterembert hozatni”,⁹⁹ de ezt, nyilván a költségek miatt, az újonnan megnősült és új felesége befolyása alá került Bethlen János és a család nem akarta; sőt inkább „erdélyi módra mindent csak jobbágy, tudatlan parasztemberrel, pénz nélkül”¹⁰⁰ akartak végbevitetni. Ennek tulajdonította Bethlen Miklós, hogy az alapozásban számos hiba történt, főként, mert mint írja: „az fundamentom felvetésében ott nem lehettem, hanem csak az elsőt tétettem be s el kellett mennem a feleségem hozására, és másképpen jó serény praefectusa, de abban tudatlan ember teljességgel, olyan emberekkel is rakatta, akiknek soha addig csákány s kalán nem volt a kezekben”.¹⁰¹ Fiatal feleségével Bethlenszentmiklóstra hazatérve látta, hogy már a „víz felől való két bástya, és a dél és napnyugat felől való közfalak, s még a napkelet felől való is egy része ki volt rakva a földből”.¹⁰²

Egyetlen hozzáértő segítség a „jó vén német Tóbiás nevű kőműves” volt, aki még Bethlen Gábor idejében került Erdélybe. Most már igen öreg lehetett, meggyesi polgár, aki talán a maga ifjúkorában sem volt elsőrangú szakember. Az ő tanácsát követte („erre bízam volt az igazgatást”) a praefectus az építkezések során. Mivel nem volt megfelelő minőségű téglájuk, a boltozást lapos, „igen jó, erős kövekkel” csinálták, és szakember hiányában nem tudták megfelelően felrakni, így a bolthajtások megpattantak és süllyedni kezdtek. Ezért kénytelen volt Bethlen a pincékben a bolthajtásokat oszlopokkal alátámasztani („a pogonok alá vastag kőlabakat rakatni”). Ilyen „új lábakat és kőfalt” a folyosó külső fala alá is tétetett. Hazaérkezése után került sor a feltehetően a nyugati fal végében levő „tanuló bástya” rakására, csak ezután bontották le a négyszobás udvarházat. Ennek helyébe került az előcsarnoknak is beillő pitvar, az északkeleti, vagyis negyedik sarokbástya, valamint a kettő között levő szoba. B. Nagy Margit, a kastély monográfusa úgy gondolja, hogy a falrepedések okozta bosszúságból fakadt Bethlennek az a szinte közmondássá vált kijelentése, hogy „nem is Erdélybe való a szép épület; vagy kárba megyen szeme láttára az embernek, vagy veszekedés a gyermekeinknek, vagy mind a kettő, vanitas vanitatum”.¹⁰³

⁹⁷ Uo. 183.

⁹⁸ Uo. 231.

⁹⁹ Uo. 103.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ B. Nagy, 490.

Kétségtelen, hogy igen sok nehézsége volt Bethlen Miklósnak, míg az első szint 1673-ban beköltözhetővé vált. Leírja, hogy míg apja az első két évben pénzben és természetben sokkal segítette, később ez a segítség — nyilván mostohaanyja befolyására — megcsappant, majd teljességgel meg is szűnt. Ezért, miután az első szint — inkább magasföldszintnek mondhatnánk, mert néhány lépcső vezet a ma is meglévő, szépen faragott kapuhoz — elkészült, tíz éven keresztül nem hallunk az építkezésről. Eleinte csak földszintesre tervezte a házat, mert „szép állandó cserép alá intézett” tetőt rakatott rá. Ennek a formának csak a négysarokbástyás kastélyforma csökevényeként felfogható, de inkább rizalitnak nevezhető, négyszögletű kiszögellések voltak egyedüli díszei. Az alaprajzból és az önéletírásból úgy tűnik, hogy ekkor, noha kétségkívül tervben volt, a déli homlokzat loggiasorát még nem készítette el, mert csak a „dél és napnyugat felől való közfalakról” emlékezik meg, de a loggiát egyáltalán nem említi. Hacsak a támasztó „új kőlabakat”, melyeket — mint a beomló pincékbe — a „folyosó külső fala alá” is tétetett, nem azonosíthatjuk a zömök oszlopos tornáccal, mely az eredetileg négysarokbástyás fundálást megbontja és a déli falon a két szegletes bástyát tornáccal köti össze. Erre vallana a „vastag kőlabak” megjelölés, mely csakugyan szokatlan volt Erdélyben, mert noha ismerünk alacsony, oszlopos tornácokat, de az ilyen vastag, széles pillérnek is beillő oszlopok alkalmazását csak valamilyen külső szükség indokolja. Ha a keresdi, megygyesi, sárospataki oszlopos tornácokkal vetjük egybe a bethlenszentmiklósi udvarház különös, fent három oldalról oszlopfő formára faragott pilléreit, akkor azt látjuk, hogy míg azok egyszerű díszek, ezek támaszként szerepelnek. Maga Bethlen, aki feljegyezte, hogy az építésre nagy hajlandósága volt, „melyet öregbített az, hogy az architecturát, mind civilist, mind militarist tanultam volt az académiákban; és hogy a sok szép házakat láttam a keresztény országokban”,¹⁰⁴ egyetlen helyen sem említi az épületre oly karakterisztikus oszlopos loggiát — noha igen aprólékosan feljegyezte azt, hogy az első években, a régi udvarház elbontása után hol lakott a feleségével, milyen helyiségeket használtak, hol volt az átjáró az asszony és a férfi háza között stb.

Az egyébként olyan pontos Bethlen Miklós, különös módon, csak a „vén német Tóbiás”-t és a többi kőművest említi a házépítéssel kapcsolatban, de a kőfaragókról, akik pedig legalábbis a 80-as években, amikor az emeletet építették, feltétlenül dolgoztak Bethlenszentmiklóson, egyáltalán nem emlékezik meg. Ennek lehet oka az is, hogy ezek jobbágyfaragók voltak, akik saját szolgálói közül kerültek ki — ennek a faragások erősen provinciális jellege egyáltalán nem mond ellent —, de lehet az is, hogy ezek csak 1683 után kezdték el működésüket a loggiasor oszlopdíszzeinek, az erkélynek és a bejárati kapunak a faragásánál. Az első évek munkáit szinte naplószerű hűséggel jegyezte fel, míg az emelet építésével kapcsolatban csak igen szűkszavú megjegyzéseire vagyunk utalva. Először: amikor azt írja, hogy „in anno 1673 beköltöztem az első vagy udvar felől való részébe, én a tanuló bástyában, a feleségem az ellenibe valóban. Ebédlő ház volt, ahol most egy deszkarekesz vagyon, az leányok háza azzal ellenben való . . . a felső rend annyi esztendőre azután, sőt csak

¹⁰⁴ Bethlen Miklós Önéletírása, 102.

le is tettem az elmémről annak soha is megépítését.”¹⁰⁵ Mégis, 1683-ban, amikor mindenki szaladt a török seregek elől, „sokak csudájára . . . Szentmiklóson maradték és a felső rend ház falát ekkor rakattam”.¹⁰⁶ Ebből a szűkszavú tudósításból inkább a politikai érdekesség, mint az építésről való tudósítás világlik ki; nem mond többet, mint azt, hogy ekkor a falakat felhúzták. A ház külső díszéről nem emlékezik meg, pedig az „építésben kevélykedő, bujálkodó”, erején felül építő embernek a lakóház különös díszsel való ellátása nyilván örömet okozott.

Nem is említi a déli homlokzat gyönyörű, nyílt tornácát, melynek emeletét faragott kőbábok díszítették, a női lakás három konzolon nyugvó, faragott díszű erkélyét, sem a gazdagon faragott kaput, melynek feliratát Lukinich sokszor idézett művében még le tudta jegyezni (ma azonban már elenyészett).

A felirat szövege szerinte¹⁰⁷ a következő volt:

Spectabilis ac gen. d. Iohannis de Bethlen regni cancell.
Senatoris cottvs Alben. comitis sedis Vdvarhely ca-
pita. svpremi parentis collendissimi svbsidio
Nicolavs Bethlen sed. Vdvarh. cap. svpr. dominus aedis et rudis
Architectus erexit vncvm Helena Kun de Osdola vxore
Inchoat. A. D. M. D. C. LXVIII. absolut. A. M. D. C. LXXIII.

Nem szokatlan, hogy feliratokban régebbi események rögzítését is találjuk. Talán 1673-ban, de az sem lehetetlen, hogy csak 1683 után készült a felirat, mely Bethlen János támogatását és Bethlen Miklós „architectus” szerepét egyaránt hangsúlyozza. Bármikor vésték a kapun alkalmazott s körülötte levő faragásokat: az erkélyt, ablakszemöldököket, oszlopokat jól faragó kéz készítette. Nem lehetetlen, hogy az oszlopok faragott díszé is csak a 80-as években készült, egy időben a többi faragással.

Az alsó oszlopsor lényegesen alacsonyabb, mint a felső. A zömök nyílások a mezőörményesi pillérsorra emlékeztetnek, sőt a fogarasi vár udvarának pilléreire is. Ma már természetesen bizonyíthatatlan, de az a feltevésünk, hogy a kastély eredetileg négy kiugró, szögletes sarokbástyával, esetleg egy a déli oldalon húzódó tornáccal épült, és csak később került rá a XVII. század nyugtalan korszakában teljességgel szokatlan loggia. Azt azonban gondos szemlélő így is megállapíthatja, hogy a földszintet és az emeletet elválasztó párkány, mely az egész épületen végigfut, a déli homlokzaton a bástyák vonala után megtörik, és a kőlábas korlát alatti párkányrész — a fényképeken is észrevehetően — lejjebb helyezkedik el. Ugyanígy nem tapasztalható teljes illeszkedés a sarokbástyák rusztikadíszé és a könyöklő felső mellvédje között sem a földszinten, sem az emeleten. A tetőzet ácsolatában is látszik bizonyos törés (ezt az 1765-ben készült rajzvázlat — l. a 33. képet — is jelzi), mely a déli homlokzaton a bástyák fölött laposabb fedésre mutat, mint a tető középső részénél. Tekintettel arra, hogy a tető a maga egészében nyilván már

¹⁰⁵ Uo. 238.

¹⁰⁶ Uo. 343.

¹⁰⁷ Hasonlóan jegyezte fel ugyanezt a felírást a B. Nagy Margit által közölt 1765-ös conscriptio, mely egykor a Bethlen család bonyhai levéltárában volt, ma a Román Tudományos Akadémia kolozsvári (Cluj) Történeti Levéltárában őrzik: B. Nagy, 488.

erősen újított, s ennek ellenére ilyen egyenetlenség még mai formáján is tapasztalható, arra kell gondolnunk: eredetileg a déli szárny két sarokbástyája is külön tetővel készült, és csak később, amikor az emeleti loggiát megépítették, foglalták közös tető alá.

Arra, hogy a loggiás tornác az épület teljes elkészültekor, 1683-ban, mai alakjában készen volt-e, ma már nem tudunk biztos választ adni. Feltehetően Bethlen Miklós velencei emlékképei, melyekről oly plasztikus leírást ad *Önéletírásának* vonatkozó részeiben, hatással voltak rá, amikor a terveket elkészítette. Mégsem lett Bethlenszentmiklósból valamilyen külső országbeli palota mintájára Erdély helyi, késő-*reneszánsz* szellemétől idegen alkotás; Nagy Margit helyesen mutat rá, hogy a helyi mesterek, jobbágyfaragók közreműködése nem is tette volna lehetővé idegen szellemű épület emelését. Tudjuk, hogy még ott is, ahol olasz, francia vagy német fundálók működtek a fejedelmek szolgálatában, a helyi stílus győzedelmeskedett, mert az idegen fundáló csak a szakképzettséget adta, a tulajdonképpeni terv az építetőé; a kivitelezés pedig az erdélyi városi műhelyek vagy helyi jobbágyfaragók kezén mindig harmonikusan illeszkedett bele az erdélyi együttesbe.

Ha a bethlenszentmiklósi kastélynak csak a déli szárnyát, annak is az első szintjét nézzük, akkor az bármelyik Bethlen Gábor- vagy Rákóczi György-korabeli udvarházzal, a mezőörményesi, alsóporumbáki, kománai kúriával inkább mutat rokonságot, mint a velencei, utrechti, vagy franciaországi palotákkal. Ami Biró József véleményét illeti a franciás hatásról, az *Kővári* nyomán került a könyvébe: „Mihelyt e jószágot atyám nekem adta, azonnal feltettem magamban, hogy ide csinos, francia ízlésű kastélyt építtessek.”¹⁰⁸ Ez pedig nem az *Önéletírás* hiteles szövegéből való, hanem Réverend abbénak, Bethlen Miklós apokrif memoárja szerzőjének Bethlen Miklós' Gróff ifjúkori életének, úgy Erdély ország akkori Történeteinek tulajdon magától Frantzia Nyelven való leírása címen Kolozsvárt 1804-ben megjelent munkájából. Bethlen az *Önéletírásban* sosem utalt arra, hogy a francia városok vagy paloták hatottak rá kastélyának tervezésében, ez egyébként a kastélyon sem tűnik ki. A francia mintakép eszméje valószínűleg Réverend abbé agyában fogant, és így kísértett tovább *Kővári* nyomán a mai napig.¹⁰⁹

Az oszlopos tornác a XVIII. században már állt, erről az 1765-ös összeírás mellett levő alaprajz¹¹⁰ biztosít. Noha itt sokkal inkább vázlattal, mint pontos alaprajzzal van dolgunk, hiszen még az oszlopok számánál is téved, öt helyett négy oszlopot, hat helyett öt nyílást ad. A sarokbástyának az épülethez való aránya pedig olyannyira hibás, hogy már az iránt is kétség merülhet fel a rajz láttán: az valóban a bethlenszentmiklósi kastélyt ábrázolja-e?!

Az összeírás szövege egyébként, amelyet B. Nagy Margit inkább érint, mint kivonatossan közöl, abból a szempontból is különösen érdekes, hogy a Bethlen-féle építkezéseket a külső erődítésekben és gazdasági épületekben elhelyezett feliratos táblák lemásolása alapján az 1699-es évvel lezárja. Ekkor készült el az utolsó bástyá-

¹⁰⁸ *Kővári*, 235.

¹⁰⁹ Ezt a forrást vette át Rados Jenő is.

¹¹⁰ B. Nagy, 489.

val az erődítésgyűrű, amely a kastélyt körülfogja, és ekkor fejeződött be a később idegenben, hosszú számkivetésben, szerencsétlen körülmények között elhunyt Bethlen Miklós 31 évig tartó építőtevékenysége, mely az erdélyi későreneszánsz egyik legjellegzetesebb és legvonzóbb épületét teremtette meg. Ha a loggiák és faragásuk nem is magának Bethlen Miklós építőtevékenységének köszönhetik létezésüket, akkor is a kastélyszerű udvarház, az építkezés nehézségei, az erdélyi politikai helyzet bizonytalanságai, változásai mind arra utalnak, hogy a bethlenszentmiklósi kastélynál az Apafi-kor legtipikusabb épületének építési körülményeit ismertük meg.

★

Míg Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége alatt a köznemesi sorból felkerülő, a fejedelemhez hű emberek nyertek adományozás révén birtokot és építésre módot — továbbá biztonságot a hosszú béke idején a Bethlen-korszakban —, addig az Apafi-korszak bizalmatlan légköre és zilált viszonyai inkább csak a fejedelem körül forgoló meggazdagodó nagy családok, a Hallerek, Bethlenek, Telekiek, Bánffyok részére nyújtanak építkezési lehetőséget. Bethlen Miklós Önéletírása a legjobb tanú rá, hogy a köznemesség gyengén felszerelt udvarházai nem nyújtottak védelmet az egymás ellen hadakozó s közben a német, török, tatár becsapásaitól tartó lakosoknak. 1646-ban írja a fejedelmet szolgáló Kálnoki István, hogy kezdett „hitván kőröspataki [Sepsikőröspatak] háza körül egy kőkerítést rakatni négy szegben”. Ekkor 25 napig, a következő évben 12 napig, az azután következő évben pedig 10 napig dolgoztak rajta.¹¹¹ Bár az építkezés részleteiről nem tudósít, és a házról is csak annyit tudunk meg, hogy a körülötte levő kerítés négy-szegben helyezkedett el, meg azt, hogy 1646-ban „hitván” háznak nevezi a tulajdonos, valószínű, hogy az építkezés nehézségei hasonlóak voltak a többi ez időben épülő kúriáéval. A csonka napló csak 1670-ben tér vissza a sepsikőröspataki kúriára. Ekkor azt írja Kálnoki István, hogy „az pogányok tüze által megromlott” ház falait második emeletre, inkább egyszerűen emeletesre kezdte építtetni.¹¹² A falak rakatásának megkezdésekor a kor szellemének megfelelő kétsoros verset jegyzett a naplóba, mely a különleges nehézségekkel küzdő erdélyi köznemesség építkezéseihez akár mottónak is felfogható.¹¹³ Most már részletesebben is megemlékezik az építkezésről: gerendákat faragtatott, a boltozott szoba falait felrakva, augusztusban kezdte a koszorúfákat és a szarufákat felvonatni. Az időpont abból a szempontból érdekes, hogy ha kizárólag a maga jobbágyaival dolgoztat, ez az idő nem megfelelő, mivel a mezei munka legjelentősebb időszakába esik. A ház nem lehetett különösen nagy méretű, mert augusztus 18-tól 23-ig nagy részének zsindelezésével is készen lettek; majd újrakezdték október 6-án, és tíz nap alatt be is fejezték. Az udvarház alaposan tönkremehetett, mert a földszinten meszelés, padlózás, kemencekészítés következett, míg azután december közepén beköltöztek az újjáépített, megnagyobbított épületbe.

¹¹¹ Kálnoki István naplója. Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 141—155.

¹¹² Uo. 156.

¹¹³ „Nisi Dominus aedificaverit domum / In vanum laborat, qui aedificavit eam”.

A napló, tárgyunk szempontjából, két érdekes következtetést is megenged. Az egyik az, hogy a XVII. század 40-es éveiben a jelentősebb családból való, ekkor már portai követségre is küldött¹¹⁴ Kálnoki Istvánnak Sepsikőröspatakon csak jelentéktelen udvarháza volt, melyet azonban szükségesnek tartott megerősíteni. A második pedig az, hogy a kőfallal való megerősítés ellenére is felégette a pogány, de a fejedelmi udvarban mind jelentősebb szolgálatokat betöltő Kálnokinak módja volt nemcsak a ház kijavítására, hanem az emelet megépítésére is. Feltehetően: ebben a nyugtalan korszakban a nagy családok tagjai mellett leginkább a fejedelm körül forgoló uraknak volt alkalmuk az építkezésre. Ezeknek azonban nemcsak az anyagi erejük teremtdött meg, de a fejedelmi udvarban és a követségjárások, hadjáratok alkalmával megismerkedtek a közelfekvő európai országok építészetével is. Innen meríthettek azután udvarházaik külső formájának megtervezéséhez, ha nem is ihletést — mert úgy tűnik, hogy ebben igen konzervatívok az erdélyi urak —, inkább ösztönzést a kulturáltabb, kényelmesebb otthonok berendezésére.

*

A források és a fennmaradt épületek egybevetésével — mint említettük — meglehetősen világosan áll előttünk az erdélyi későreneszánsz udvarház. A XVI. század tisztán olasz igazodású, itáliai mesterekkel fundáltatott kastélyai és udvarházai után kialakul a sajátos erdélyi reneszánsz stílus. Ennek alaprajzi elrendezése a két évszázad alatt keveset változik. A díszítések a városi műhelyek (Kolozsvár, Beszterce, később Nagyszeben) mintáinak hatását mutatják, de provinciális ízt kapnak. Legjellemzőbb a kialakult formákhoz való ragaszkodás, ami a nagyobb kastélyok folyamatos építésénél is a konzervatív szellem érvényesülésében mutatkozik meg; inkább egységesít, mint újít.

Az udvarházaknál különösen ragaszkodnak a bevált téglalakú alaprajzi elrendezéshez, melyet egyik vagy mindkét oldalon tornác tesz derűsebbé. Ennek zömök oszlopai vagy pillérei a XVI. század első felétől a XVIII. századig kevés változást mutatnak. Itt nem tehetünk különbséget a fejedelmi vagy köznemesi udvarház között, mert Kálnoki István, Sükösd György vagy Bethlen és a Rákócziak udvarházai erősen hasonlítanak egymásra. A különbség csak az, hogy a XVI. század második felében kevés a fejedelmi építkezés, míg a századforduló idején nemcsak a jelentősebb kastélyok, mint Szilágysomlyó, de a fejedelmi udvarházak építése, bővítése is megindul. 1651—53-ig a fejedelmi udvar építkezései vezetnek; ezek szolgáztatják a mintát az urak számára. Ekkor II. Rákóczi György fejedelemsége, a lengyel trónra való igyekezése, Barcsay Ákos és Kemény János küzdelmei a hatalomért: sem az udvar, sem a főnemesség építőkedvét nem fokozták. A családi levéltárak, kiadott levelezések ez időben szinte semmiféle építkezésről nem adnak számot. Teleki Mihály igen sok tárgyra kitérő levelezésében építkezésről egyáltalán nincs szó, pedig anyja, felesége, rokonsága számtalan apró ügyről állandóan és részletesen tájékoztatja távollétei alatt. Ez természetes is, hiszen mindig csak menekülésről, várakba való húzódásról, futásról tudósítanak a levelek.

¹¹⁴ Kálnoki naplója i. m. 141—154.

A sok tudósítás közül hadd idézzük Aszalay István levelét 1644-ből, Szendrőből, melyben arra kéri a rozsnyói főbíró: „hogyha a mostani felháborodott üdő úgy hozná”, feleségét és gyermekét fogadja be házába Rózsnayon s adjon „egy kevés korig szállást nékik, minthogy mások is innen az nemes uraim közül . . . oda akarják küldeni feleségeket, gyermekeket”.¹¹⁵ Bornemissza Kata, Bethlen Mihály, később Bánffy Dénes felesége írja egy ízben, 1658-ban Teleki Mihálynak, hogy az általános dúlás közepette Besztercére menekült, és „az Isten csudálatosan megtartotta az én szentmiklósi házamat, hogy el nem égették”.¹¹⁶ Néhány nap múlva ismét azt írja, hogy „ha bátorságos ott kinn lakásunk lehet”, akkor hazamegy Szentmiklósról.¹¹⁷ Három évvel később így kesereg Teleki Mihály fiatal feleségének, 1661. szeptember 8-án írt levelében: „Oda van édes szívem, Paszmos, elégett.”¹¹⁸ Arról, hogy milyen mértékben vették igénybe a némi biztonságot nyújtó kő udvarházakat, a kisebb erősségnek számító Szerednye esetében értesülünk. A jelentősebb erőnek ellenállni nem tudó udvarházat 1684-ben a Munkácsról kitörő kurucok „felprédálták”. Az udvarházban nemcsak a tulajdonos holmija veszett el, hanem a többi között Barkóczy Lászlóné ládája is, aki „holmi portékájának szállást” kért Drugeth Krisztinától, noha tudta, hogy „igen vékony erősségben kérne ő nagysága helyet”, ahol még a birtokos saját javai nem lehettek biztonságban.¹¹⁹ Érthető, hogy ilyen időkben, mikor a fejedelmek váltogatták egymást, az építkezésben sem az udvari emberek, sem a köznemesség nem serénykedett. Bemekültek egy-egy kerített városba vagy várba, és ott várták meg a seregek elvonulását. A köznemességnek nem volt módja arra, hogy megfelelően erősített udvarházat építsen magának. Nyilvánvaló, hogy a bethlenszentmiklósi, négy alacsony szobából és egy „bolt”-ból álló ház, ha vizesárokmal volt is körülvéve, mint azt Kővári írja, nem tudott volna ellenállni nagyobb seregeknek. Még 1683-ban sem merte Bethlen Miklós otthon tartani családját, hanem beküldte Enyedre, amikor a Bécs alá induló tatár seregek végigszáguldották a megyét,¹²⁰ bár ekkorra a szentmiklósi házat már emeletes, négysarokbástyás, némileg védett épületté képezte ki. Ez lehetett az oka annak is, hogy a falrendszert 1699-ig olyan gonddal építette, hogy Keresden 1675 és 1690 között épültek ki az új, védelemre is alkalmas bástyák és a vizesárok, hogy Bethlenben is az 1679 és 1690 közötti építkezéssel erős várkastélyt hoztak létre. Éppen az Apafi-kor nyugtalanabbá váló légköre, valamint a veszedelemre való emlékezés indította a főrendek közé emelkedő urakat az építkezésre. Ez az építkezés azonban mind külsejében, mind belső elrendezésében a korábban kialakult szellemben folyt tovább. Itt nem épültek a nyugat-magyarországi, osztrák barokkhoz kapcsolódó „mulató kastélyok”. Erdélyben a terület elzártsága, a politikai viszonyok változásai, a konzervativizmus, a szakemberek hiánya, az építetők szűkösebb anyagi viszonyai következtében továbbra is az egyszerű téglány alakú udvarházakat építették,

¹¹⁵ TT (1885) 2—3.

¹¹⁶ Teleki levelezése i. m. I. 276.

¹¹⁷ Uo. I. 221.

¹¹⁸ Uo. II. 182.

¹¹⁹ *Lehóczky T.*, A szerednyei vár. Hadt. Közl. XII (1911) 405.

¹²⁰ Bethlen Miklós Önéletírása, 343.

és a négysarokbástyára formált kastélyokat, melyek mind a tradícióknak, mind a védelmi követelményeknek megfeleltek. Újabb idegen építészek nem kerültek Erdélybe. Ha maradt is egy-egy kőműves, mint a meggyesi polgárrá vált „jó vén német Tóbiás” még Bethlen idejéből, ezek alkalmazkodtak a helyi adottságokhoz s a kialakult stílussajátosságokhoz, és inkább szaktudásukkal, mint stílusformáló erejükkel voltak az építtetők segítségére. Csak a barokk kor koncentrálnódó városiasága, az osztrák gubernium tisztviselőinek példája és meggazdagodást kereső meste-rei hoznak új szellemet Erdély építészetébe. Ez az új szellem azonban igen sokáig csak az arisztokrácia városi palotáin és vidéki kastélyain mutatkozik meg. A köz-nemesség, a városi kispolgárság és a falusi építtetők körében tovább él az érett reneszánsz hagyomány, mely az épületek szerkezetében és faragott díszében ezután is a reneszánsz formakincséből merítve hozza létre provinciális voltukban is vonzó, jellegzetes alkotásait.

V. A FELVIDÉKI UDVARHÁZ- ÉS KASTÉLYÉPÍTÉSZET MINTAKÉPEI A XVI. SZÁZADBAN

(VÁR, ERŐDÍTÉS ÉS BÁNYAVÁROSI ÉPÍTKEZÉSEK)

A mohácsi csata után az észak-magyarországi építkezések más körülmények szerint alakultak, mint amilyenekkel eddig Erdélyben találkoztunk. A terület kapcsolata a Habsburg-birodalommal mind politikai, mind földrajzi szempontból szorosabb és egységesebb. A királyi és főúri várakban folyó építkezéseken a haditanács másutt is alkalmazott építészei működnek. Ugyanakkor az elszigeteltebb északi vidékek a Galíciából, Sziléziából szabadon érkező hatás alatt állnak. A keleti, délkeleti területek és a Partium pedig a mind két területen birtokos főurak és a hasonló települési viszonyok következtében Erdély építészeti ízléséhez kapcsolódnak.

Erdélyben a mohácsi vést majd Buda elesét követő időkben — Izabella rövid száműzetését nem tekintve — mindig volt fejedelmi udvar, mely ösztönző példája révén hatással volt az udvarban forgolódo és a kormányzásban résztvevő nemességre. A Felvidék a „bécsi király”-tól távol — Erdélytől a változó politikai helyzettől és a földrajzi adottságoktól függően elszigetelve — élte a maga sajátos életét. A Mohácsot közvetlenül követő időben a két király között hanyódo nemesség nemcsak a pártok vezetőivel, de egymással is állandó háborúskodásban élt. Nem volt ritka az olyan, főként jelentősebb vagy fontos helyen fekvő birtokkal rendelkező úr, aki többször is változtatta pártállását: a nemzeti király hívéből a Habsburg-ház támogatója lett — és viszont. A pártok és felekezetek közötti ellenségeskedés, melyhez a városok, a köznemesség és kismértékben a jobbágyságnak a főnemességgel vívott állandó küzdelme járult váltakozó intenzitással: az egyéni érdekek és a közállapotok, valamint a török elleni háborúk függvényeként jelentkezett az egész Felvidéken. A vallási ellentétek is mind erősebben éreztették hatásukat és osztották, sokszor az osztályellentétektől függetlenül is, két táborba az ország lakosságát. A XVI. század második felében a protestantizmus növekvő súlya már nemcsak a városokban, de a nemesek és a főurak között is megmutatkozott.

A városi polgárság, mely az erdélyinél magasabb fejlődési fokon állt és közvetlenebb kapcsolatot tartott a királlyal, mégsem szigetelődött el olyan mértékben a megyei nemességtől, mint Erdélyben a szászság, melyet a különböző fejedelmek szigora és harácsoló kedve már eleve elriasztott a közeledéstől. A bányavárosok vezető rétegének magasabb életszínvonala s ennek következtében a ruháztkodásban és lakberendezésben megnyilvánuló viszonylagos luxusa, valamint az idetelepülő kamarai tiszték példája nyomán a köznemesség kulturális színvonala is emelkedett. Erdély-

ben nem alakulhattak nagy latifundiumok, így a főurak és köznemesek között birtok szempontjából távolról sem volt oly nagy a különbség. A Habsburg-uralom alatt élő területeken viszont a birtokmegosztás, a királyi kegy vagy ügyes házasság, a század közepétől fejlődő pénzgazdálkodás, bányászat, kereskedelem, hadiszállítók következtében jelentős vagyonok keletkeztek. Az ércbányászat fejlődése nemcsak elnyomorodó és lázadó proletariátust teremtett Selmezbánya, Körmöcbánya, Besztercebánya és Libetbánya környékén,¹ hanem magasabb életszínvonalat, élénkebb pénzforgalmat, az ingó tulajdon védelmét szolgáló épületek szükségességét is. A bányapolgárok és az uradalmi, királyi tisztviselők magasabb kultúr- és lakásigénye pedig kétségkívül hatott a környék építkező nemességére is. Ezek — különösen a XVI. század második felétől — nem a királyi végvárhoz, hanem a városi házakhoz fordultak mintaképpért és szakképzett mesterekért is. A felvidéki városok és a környékbeli nemesség — éppen a polgárság magasabb igényei és anyagi lehetőségei, valamint a királyi tisztviselők sajátos társadalmi és kulturális fölényének következtében — állandó kapcsolatot tartottak egymással. Városi építőmesterek, kőfaragók, festők dolgoztak a városi lakosság és a köznemesség köréből kikerülő megrendelők számára. A Felvidéken építkező főurak, vagy a XVI. század második felében a főurak körébe emelkedő családok azonban, kastélyaik és udvarházaik fundálásánál, váraik helyreállításánál, az ajtó- és ablakkeretek, oszlopdíszek, kandallók faragásánál, valamint az épületek festői díszének és a nagyobb igényű műtárgyak elkészíttetésénél gyakran foglalkoztattak külföldi mestereket.

A feudális életformában sokkal tovább megragadt Erdély, melyre ily szempontból a törökkel való szorosabb kapcsolat, valamint a moldvai és havasalföldi szomszédság elmaradott társadalmi berendezkedése is hatott, a fejlődő kapitalizmus elől mind felekezeti, mind politikai okokból elzárkózott. A Felvidék, a Bécshez oly közel eső Pozsony és környéke révén, valamint a bányavárosokban fellendülő pénzgazdálkodás hatására, a tőkefelhalmozás hazai képviselői (Thurzók és a bányatulajdonosok), majd az ezekkel szövetkező külföldi tőkészekkel való kapcsolatok következtében (Fuggerek, Welsek; a Thurzó—Fugger-, majd a Pálffy—Fugger-házasság) az európai általános fejlődés szintjét jobban megközelítette, mint a többi országrész.

A Felvidéken, elsősorban a nyugatibb részekben, birodalmi urak szereztek birtokot, Végles várában Rappach, Murányban Herberstein, Zólyomlipcsében a bányapolgár Rubigai,² Vöröskő várában egy időben az augsburgi Fuggerek vetették meg a lábukat. Ezek a Habsburgoknál tevékenykedő hadimérnökökkel, valamint a hazai fundálókkal és kőfaragókkal egyaránt dolgoztattak.³ A királyi várak javítását, erősítését és átépítését ugyancsak külföldről behívott királyi építésszek végezték,⁴ s ezeknek nemcsak hatása, de működése is kimutatható a főurak építkezéseiben.

¹ Heckenast G., A besztercebányai bányászfelkelés. Századok (1952) 86, 367.

² Hóman—Szekfi, Magyar történet. III. 361.

³ Pálffy Miklós özvegye, Fugger Mária 1600-ban férje síremlékét az augsburgi Paul Mayr kőfaragóval tervezte: Aggházy M., A barokk szobrászat Magyarországon. Bp. 1959, I. 22.

⁴ Pataki i. m.

A köznemesség a Felvidéken nem olyan elzárkózott, mint Erdélyben, még a német ajkú városi polgárságnak is tapasztalható bizonyos beszívárgása a nemesség közé, amit néhány udvarház- és kastélyépítkezés is megerősít. — Ezek közül csak mutatóba említünk néhány esetet. Később a megyei nemesség körébe került Faigel Péter 1564 előtt veszi feleségül Probst Ilonát, bethlenfalvai Thurzó Magdolna leányát; ők építtetik a bethlenfalvi kastélyt.⁵ Az Alsókékeden birtokos Kékedy családban már 1568-ban Kékedy Gáspár feleségeként szerepel a cipszer Zwinger (?) Magdolna;⁶ 1586-ban Kékedy Györgynek Kassán az alsó kapunál volt háza,⁷ 1613-ban kassai házukon osztozkodnak Kékedy György és mostohafivére, Fuló Mihály.⁸ Volt a családnak Nagyszombatban és Eperjesen is háza, nyilván a polgári ágból rájuk származó örökségek révén. 1644-ben Kékedy Balázs leánya már az eperjesi Melczer János felsége.⁹ A felvidéki városok főterein a legpompásabb házak ma is a Thurzó, Rákóczi és Beniczky családok építkezéseinek emlékei. Éppen idetartozó, kastélyépítkezéssel kapcsolatos a korábban Zólyomban építkező Beniczky Tamás zólyomi főispán esete, aki 1667 előtt vette feleségül a besztercebányai polgárlányt, Mervald Katalint, mint erről az ekkor újjáépített alsómcinyei kastély felirata is tanúskodik.

Ezek a családi összeköttetések, melyekhez hozzájárult még az, hogy a nemesség sokszor házat is szerzett magának az élénk kereskedelmet lebonyolító városokban, a városok pedig szőlőbirtokokat, kúriákat a délibb borvidékeken, a kapcsolatok erősödésére, a kulturális eredmények kicserélésére vezettek. A bányapolgárok anyagi emelkedése, a nagy kereskedelmi utak mentén fekvő városok ügyes kereskedő dinasztiái (nem egy került a lánzsás nemesek közé), a nemesekkel összehasodó polgári családok közelebb hozzák a feltörekvő, gazdagodó polgárságot és a birtokain gazdálkodó nemességet. A nemesség is korán bekapcsolódik a vagyonszerzés újfajta módjaiba. Bortermelés és kereskedés, kiterjedt allodiális gazdálkodás jellemzi az élelmesebbeket, akiknek érdekei és érdeklődése sok tekintetben találkozik a városi — kisebb mértékben ugyancsak gazdálkodó — polgárság érdekeivel. Ez okozza az osztálykülönbségek ellenére is létrejövő házasságokat s a nemesi udvarházak és kastélyok, valamint a városi házak között mutatkozó hasonlóságokat.

A Felvidék, melynek uralkodója a távoli Bécsben, majd Prágában lakik, a kassai kapitány és kamarai tisztek irányítása alatt él, s a töröktől távolabb esvén viszonylag szabadabb, nyugalmasabb légkörben tudja művészeti igényeit kielégíteni. Míg Erdélyt csak nyugatról és egy kis területen északról éri jelentős kulturális hatás, addig a Felvidék Bécs, a fejlettebb kulturális és művészeti viszonyok között élő osztrák örökös tartományok, valamint az olaszos kultúrához kapcsolódó Lengyelország felől állandóan kapja az újabb és újabb művészeti impulzusokat, és belesik a vándorló mesterek útjába is.

⁵ *Menclová, D.*, Kaštieľ v Betlanovciach. P a M II (1953) 67—75.

⁶ OL. Melczer-lt. Kiadatlan anyag. Rendezetlen. Évszámsorban 1568.

⁷ Uo. Fasc. 24. n. 1.

⁸ Uo. Kiadatlan anyag. Rendezetlen. Évszámsorban 1613. ápr. 30.

⁹ Uo. Kékedy Balászné Szegedy Anna végrendeletében. Kiadatlan anyag. Rendezetlen. Évszámsorban 1644. dec. 31.

A magasabb kulturális színvonal és nagyobb anyagi lehetőség ellenére: az általános helyzet, a pártok, felekezetek, a török, majd az erdélyi fejedelmekkel folytatott háborúk, valamint az „alá ’s föl sétáló s quartélozó német vitézlő rendektől származó sok külön-különféle kárvallások” miatt¹⁰ a védekezés itt is igen fontos szemponttá válik. Így vetődik fel a meglevő kastélyok és udvarházak mielőbbi megerősítésének kérdése, mely a köznemesség létfenntartó érdekévé válik.

Valószínű, hogy az ebben az időben épülő nemesi kúriák és kisebb kastélyok a korszerűség igényével és bizonyos művészi dísszel készültek. A városi közösségi építkezések mellett a nagyobb várak is szolgálhattak az építető nemesség és a kivitelezők részére mintaképpül.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a hatást sem, mely a nemesi udvarház- és kastélyépítészetet érte a királyi várakban idegen építómesterek irányítása alatt folyó erősítések, újjáépítések részéről. Míg ugyanis egyfelől a nemesi udvarházak díszítésére, faragott ajtó- és ablakkereteire, kandalló- és oszlopdíszre, később stukkóműveire a városi polgárság művészete volt hatással, addig az alaprajzi elrendezés, a külső erődítés, a védőművek tekintetében a nemesi építetők, már csak a kénytelen szükségétől is vezérelve, a királyi várakhoz fordultak mintaképpért. A vidéken, szabadon álló udvarházak és kastélyok ugyanis magukra voltak utalva a védelmet illetően, míg a városi házakat a városfalak és a közösség ereje védte. Tudunk nem egy olyan esetről, amikor a tulajdonos néhány szakállas puskával, jól elhelyezett lövések és szurokontők megléte esetén, a kisebb csapatok, kóborlók ellen meg tudta védeni lakóhelyét. Érthető tehát, hogy az építetők otthonaik védelmi készsége tekintetében a királyi várakhoz, kisebb mértékben a városi védőművekhez fordultak példaképpért.

A XVI. század 30-as éveitől számos olasz és birodalmi fundáló jött az országba. Ezek részben királyi megbízásból, részben a nádor vagy egyes várkapitányok szolgálatában erősítették a korszerűtlennek bizonyuló és a török előrenyomulása folytán mind nagyobb számban végvárrá „előlépő”, fontos stratégiai pontokon fekvő várakat. Miután az itt tevékenykedő idegen hadimérnökök munkálkodása kétségkívül hatással volt a nemesség építkezéseire, röviden meg kell emlékeznünk az itt folyó vár- és erősségépítkezésekről is.

Tudjuk, hogy a leleszi konventnek várrá való átalakítása és megerősítése 1526—1532 között történt, ekkor épültek a konvent és a levéltár biztonságát szolgáló falak és sáncok.¹¹ 1534-ben erősíttette így Perényi Péter, aki négy évvel azelőtt valást cserélvén, elfoglalta a püspöki birtokokat, Eger várát is.¹² Ugyanekkor falakkal és sáncokkal vette körül Sárospatak várát; e célra Kassa városától kért erődítésben jártas mesterembereket.¹³ Az építkezés itt, hihetőleg, 1541-ig tartott, mert a vízi- kapu felett levő, egykor jól látható feliratos címer ezt az évszámot jelöli meg. Ez

¹⁰ Uo. Kendy István vallomásából, melyben kellemesi részbirtokát 15 évre elzálogosítja. Kiadatlan anyag. Rendezetlen. Évszámisorban, töredék 1663-ból.

¹¹ Adalékok VI (1901) 297.

¹² Zemplén az egri „Memoria Dignitatum” lapjain. Adalékok XIX (1913) 59.

¹³ Szirmay A., Zemplén vármegye politikai és helyrajzi története. Adalékok X (1905) 68. — Kaprinay T. kézírata alapján.

ellen az építkezés ellen egyébként Katziáner János és a felső-magyarországi városok tiltakoztak. Katziáner és Serédy Gáspár igyekeztek lebeszélni Perényit: „... auch in Schrift... das er von solcher Befestigung und Gebei absteen soll.” Erre a tiltakozásra Perényinek az volt a válasza, hogy meg kell erősítenie a várost, mert ellenségei (tehát nem a török) sok kárt tettek benne, többek között 600 hordó borát is elvitték, ha pedig a város meg lesz erősítve, mint régen, ez a királynak és a felső-magyarországi városoknak semmiféle ártalmára nem lesz.¹⁴ Az itteni és a várbeli építkezéseknek a mesterét is ismerjük: Alessandro Vedani (Sandrin), akiről Perényi Imrének két adománylevele is megemlékezik. Az egyik 1555-ből való, és mint kőfaragót említi; a másikban, mely 1560. január 14-én kelt, Perényi külön kiemeli, hogy az adomány azon szolgálatok elismerése, melyet atyjának, Péternek a pataki vár és más várak felépítése alkalmával teljesített.¹⁵ Ugyanezt az Alessandro Vedanit Gerő László mint királyi építész emlegeti, aki 1567-ben „magister muratorum regius”-ként szerepel az okleveles anyagban.¹⁶

1530 körül számos királyi váron folyt erősítés, olasz módon való bástyakiképzés, erősítés, korszerűsítés, javítás. Giovanni Spazio, a pozsonyi királyi vár egyik építőmestere 1532-ben a várkastély alatt kötőmb-védőházat, ún. ágyúházat épít; itt dolgozik 1539-ben is.¹⁷ Pozsonyban az építőtevékenység szinte folyamatosnak mondható. A XVI. században jeles olasz hadimérnökök segítségével nemcsak a vár, de az esztergomi érsekek kúriából átalakított palotája, a városháza, valamint több magán- és középület jelentős építkezése, javítása, korszerűsítése folyt. A legismertebb olasz mérnökök, mint Martino Spazio, Pietro Ferabosco, Bernardo Magno tevékenykedtek itt. A 30-as években kezdték erősíteni Esztergom várát is, 1543-ban Ferdinánd emlékezik meg Fráter Györgyhez intézett levelében Esztergom és Székesfehérvár erősítéséről, hogy azok „turcarum sustinere possint”.¹⁸

A királyi kamara a 40-es években fokozott figyelmet szentelt a végvárak építésének, hiszen ekkor már egymás után kerültek török kézre a veszélyeztetett területek várai. A tóketerebesi, hasznosi, diósgyőri újjáépítések mellett a felgyújtott hatvani várat 1544-ben már Mehmed török vezér erősítetteti és veteti körül árokkal.¹⁹ 1530 körül épültek mondják a garanyi várat is, melyet Losonczy István, Temesvár parancsnoka építtetett.²⁰ Az 50-es években az újabb török hadjáratok miatt a várépítőtevékenység ismét fellendült. Védelmi szempontokból úzte el a protestáns Némethy Ferenc 1556-ban a szerencsi apátot az apátságból és foglalta el azt a zárdával együtt Izabella királyné részére. A zárdából a ma is fennálló várat alakította, „és hogy Tokajnak védelműl lenne, ezt lelkesen megerősíti”.²¹ A belső udvart kerítő négyszögletű vár lényegében ebben a formában maradt ránk.

¹⁴ *Hidegpatak* A., Sárospatak erősítése 1530-ban. Adalékok X (1905) 335.

¹⁵ [Dessewffy S.,] *Fata arcis Patak*. Temesvár 1901, 17.

¹⁶ *Gerő*, 336.

¹⁷ Szentiványi Lexicon. Kézirat. (Múvt. Dok. Csop. őrzésében.) „Spazio”.

¹⁸ *Károlyi Á.*, Fráter György levelezése, 1531—1551. Bp. 1881, 129.

¹⁹ *Sebők L.*, Gyöngyös és vidéke. Gyöngyös 1880, 127.

²⁰ Adalékok VIII (1902) 6.

²¹ *Kassay J.*, Szerencs város leírása. Adalékok XI (1906) 36. — Istvánffy Lib. 20. nyomán.

1552-ben Huszt várának építésénél több olasz várépítő is működött,²² De Prato Vecchio Zsigmond és Felix nevű olasz építész (valószínűleg Felice de Pisa) dolgoztak itt.²³ Ugyanez a Felice de Pisa vezeti 1556-ban Kassa és Sáros erődítési munkálatait.²⁴ A számos olasz várépítő közül Pietro Testa Komáromban,²⁵ Secco Gianmartino és Bartolommeo de Ponte 1568-ban Szendrő várán dolgozik.²⁶ A tatai váron az országban sokat építő Suess Orbán munkálkodik;²⁷ 1570 után Győrött és Komáromban is találkozunk a nevével.²⁸ Jelentősebb építkezés folyik 1569 és 1571 között Szatmáron, ahol ugyancsak olasz hadimérnök, Giulio Baldigara működik; Miksa király 1571. május 9-én bocsátja el, és évdíjat állapít meg számára.²⁹ 1573 körül folynak a nagy építkezések Érsekújvárott, ahol az eddig a Nyitra bal partján levő erősség helyébe akkor tájt épített Verancsics érsek királyi segítséggel új várat.³⁰ Az építkezést 1588-ra már befejezheték, mert Ottavio Baldigara mint volt újvári építész szerepel az okmányokban.³¹ 1577-ben Mágócsi Gáspár arra kötelezte magát, hogy Munkács várát királyi építészek tervei szerint építteti. Ezért a király megígérte neki, hogy költségeit megtéríti.³²

Nyitra, Pozsony, Trencsén folytonos építése mellett ez idő tájt építkeztek Vöröskőn is. Erről vall az 1590-ben készült, a cinquecento gondolatot kifejező rusztikás kapubejárát is, melynek analógiáival az ország különböző vidékeinek kastély- és várépítészetében találkozunk.

A századforduló idején számos erődített kastély, vagy inkább erősség (fortalitium) épül. Ezeket nem sorolhatjuk a szorosan vett nemesi kastélyok vagy udvarházak közé, ezért csak röviden emlékezünk meg róluk. Ezek a „kastélyok” annyiban érdekesek számunkra, hogy új építkezések lévén, a maguk lehetőségeihez képest az olasz hadiépítkezések mintáit tisztábban követhették. Bár az erődítések, bástyák, falak nem mindig készültek téglából vagy kőből, de a földsáncok és földbástyák is a nagy építkezéseken alkalmazott rendszerekhez tartották magukat, mint ezt az egykori vázlatokról megállapíthatjuk.

Csak egykorú forrásból ismerjük az 1536-ban a *tokaji* várral szemben, a Tisza partján épülő erősséget, melyet Pemphlinger István építtetett.³³ Ugyanebben az évben emlékeznek meg a források az Ung megyei *Szobráncon* (Sobrance) épülő

²² OL. Ben. Res. Lib. No 4. Fasc. 58v. és Fasc. 71. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

²³ Magister Felix, Architectus Italus. OL. Litt. ad Camer. 1552. jún. 4.

²⁴ *Böheim V.*, A Habsburg ház műkincsei. Magyar Műkincsek. I. Bp. 1896, 15.

²⁵ *Divald*, A felsőmagyarországi renaissance i. m. 11.

²⁶ MM III (1927) 589.

²⁷ Uo.

²⁸ OL. Jankovich-gyűjtemény. B. 38. p. 11. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

²⁹ Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses XV (1894) 11500.

³⁰ *Szegő P.*, Végváraink szerkezete a török betelepедéstől a tizenöt éves háború kezdetéig (1541–1593). Bp. 1911, 20.

³¹ Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses XV (1894) 11664.

³² *Szegő* i. m. 110; és Hadt. Közl. VII (1906) 671.

³³ OL. Cam. Pos. Exar. Ser. I. Fasc. II. fol. 144–145. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

erődített kastélyról, mely azonban, mint írják, nem a lakosok védelmét szolgálja, hanem „mindkét megye nyomorúságainak” lett okozója.³⁴

Hasonló erősség lehetett az ugyancsak kastélynak nevezett épület a *huszti vár* alatt, melyet Kornis Zsigmond építtetett 1573-ban. Az erősséget, mint azt Miksa király írja Báthori István fejedelemhez 1573. április 6-án intézett levelében, Kornis Gáspár katonákkal rakta meg. A „castellum”-ról azt írja a király, hogy a huszti régi vár kárára van³⁵ — és lerombolását sürgeti.

Ezeknek a csupán forrásokból ismert erősségeknek külső képére még következtetni sem tudunk. Alaprajzi vázlatok alapján feltehető, hogy szabályos, bástyákkal ellátott erősségek voltak, melyeknek fő funkciója a nagyobb szabású őrség elhelyezése volt. Számunkra azért különösen érdekesek, mert a reneszánsz alaprajzi elrendezést tisztán érvényre juttatták.

³⁴ Uo. Fasc. II. fol. 195—196.

³⁵ „In damnum antiquoris et maioris alicuius castri”. Veress, Báthory levelezése i. m. 318.

VI. A FELVIDÉK ÉPÍTÉSZETE A XVI. SZÁZADBAN

A XVI. század derekától kezdve a megmaradt levéltári anyagban számos kisebb kúriáról olvashatunk — ezekből azonban ma már jóformán semmi nem áll. Számunkra a Felvidéken is a szerényebb, köznemesi lakóhelyül szolgáló udvarházak és kastélyok az érdekesekek, azonban igen nehéz — több évszázad távlatából — főként a jelentéktlenebb épületeket nyomon követni. A század első felében említett udvarházak és kastélyok jelentősebb része feltehetően már a XV. század utolsó negyedében állt; a későgótikus és korareneszánsz formák összefonódva, együttesen jelentkeznek rajtuk. Legtöbbjén azóta is számos átépítés történt, eredeti alakjuk szinte ki sem hámozható. Csupán egy-egy későgótikus ablak- vagy ajtókeret, lőrés, falazás árulja el XV. századi származásukat.

Felbecslési értéke alapján sorolhatjuk a kisebb udvarházak közé Dank István *jákfalvi* (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) kúriáját, melyet 1544-ben mint 40 forintot érő házat emlegettek.¹

A későgótikus vagy talán inkább átmeneti stílusú udvarházak közé tartozhatott a már más összefüggésben említett, 1492 körül épült Hidvégardó és a Zemplén megyei *Kistárkány* (Malé Trakany), a monoki máig is fennálló régi kastély, valamint a vele szomszédos golopi udvarház.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei *golopi* kastély az eddig ismert okleveles anyagban első ízben 1525-ben fordul elő.² A kúria a környék falvaival együtt az 1567-es török dúlás áldozatául esett. Nem tudjuk, hogy milyen mérvű volt a rombolás. Valószínű azonban, hogy a pincék és talán a földszint falai átérték a pusztítást. 1592 előtt kőkerítéssel és vizesárokkaal körülvett kastély volt Golopon — mely romos állapotban, de ma is eredeti formájában áll.³ A kastély a második világháború előtt a Vay család birtokában volt. Mély, boltozatos pincéi és földszintje minden bizonnyal még a XV.

¹ OL. Melczer-lt. Kiadatlan anyag. Rendezetlen. Évszámsorban. 1544. I. csomó.

² L. a Vay család 1822-ben lefektetett levéltári elenchusát, melyet e sorok írója talált meg helyszíni szemle alkalmával a ref. lelkészlakban. A levéltár legnagyobb része a második világháború alatt elpusztult. Az elenchus fennmaradt két kötete ma az OL-ban. Fenti adat a II. k. Fasc. CXXII. alatt szerepel.

³ Hardegg Ferdinánd levelében írja Károlyi Mihálynak 1592-ben: „Az mi kegyelmed házat Károlban illeti, arra ő felségétül én nekem immár jó válaszon vagyon . . . mint hogy Golopi Gáspárnak es nagy nehezen meg engedték.” *Géresi*, III. 265.

században készült; tehát egy régebbi nemesi kúria bővült a XVI. század végén, valószínűleg a török dúlás utáni idő és 1592 között, Golopy Gáspár alispánsága idején. A 110 cm-es falak, a földszint hálóboltozatos terme és a szépen boltozott pincék valószínűvé teszik, hogy az aránylag szerény kiterjedésű, kőből és téglából épült, emeletes kastély az egykori udvarház továbbfejlesztése — talán csak az emelet ráépítése által. Érdekes feljegyezni, hogy a golopi kastély egy 1613-as protestációban csak mint Golopy Dorottya apai háza, „Domo paterna” fordul elő,⁴ noha az udvarház feltehetően ekkor már nagyobb méretű volt, mert 1616-ban a kőházat három részre osztják az örökösök között.⁵ 1678-ból fennmaradt az Ibrányi-örökösöknek egy birtokelosztó irata, mely kastélynak nevezi ugyanezt az épületet.⁶ (70—72. kép.)

A golopi kastély újjáépítése valószínűleg egybeesik a monoki kastély helyreállításával. A négyszög alakú épület a hátsó homlokzaton egy hengeres sarokbástyával megszakított tömb; mind méretei, mind elrendezése tekintetében közeláll a golopi kastélyhoz. Faragott díszbe a szűk bejárat — valószínűleg XVIII. századi, íves, egyszerű faragott kapunyílás — fölött elhelyezett címerből áll. A kastély homlokzatán levő, két pilléren nyugvó előépítmény feltehetően a XIX. században készült. Az egykori kőfal és a benne levő hengeres sarokbástyák romjai 1954-ben még álltak. A kastélyt ezután az Országos Műemlékfelügyelőség helyreállította, ekkor építészeti felmérés is készült róla. Nyilván ugyanolyan elvek szerint épült, mint más ismert erődített udvarház, azzal a különbséggel, hogy itt a török vonulásának útjában levő birtokról lévén szó, az erődítésnek sokkal hatásosabbnak kellett lennie, mint a távolabbi Görgön vagy Bethlenfalván, ahol inkább az óvatosság, mint a kényszerűség emeltette a védőfalakat és bástyákat. A viszonylag kis méretek, a belső szűk lépcső a megyei tisztségviselő köznemesség anyagi lehetőségeit és igényeit tükrözi. Miután a kastélyt 1566-ban Hasszán temesvári basa bevette és felégette,⁷ tulajdonosát, Monoky Mihályt pedig a törökök elfogták és csak nagy összegért válthatta ki magát,⁸ feltehető, hogy újjáépítése a század végén következett be. Ekkor már olyan lehetett, mint ma, mert egy 1674-es összeírás (ekkor Thököly Zsigmond tulajdonában) kétemeletes, fallal körülvett kastélynak mondja, melyet 1500 forintra értékelnek.⁹ (132—136. kép.)

A kastély részletes leírását adó 1685-ös urbáriális összeírás mint Thököly Imre kúriájáról emlékezik meg az épületről. A romladozó árokról ír, majd rátér az udvarházra. Leírja, hogy az udvarházhoz kis fa feljáró lépcső vezet, melynek két ajtaja van. Az egyik ajtón belül üres, nagy, boltozott helyiség; ettől balra egy másik „bolt”, melyben kemence, két „lantornás” ablak, jobb kéz felől nyíló kis „bolt”, betapasztott ablakokkal, két másik hasonló, boltozott helyiséggel. A „nagy bolt”-ból nyílik a kétfelé nyíló erős pinceajtó. Ugyaninnen „hosszú fa garádics” vezet az emeletre, ahol egy deszkás mennyezetű pitvarból bal kézre egy szoba, nyugatra egy három-

⁴ A Vay család 1822-ben lefektetett levéltári elenchusa. Fasc. CXXII.

⁵ Uo. „Domo lapidea et Curia Nobilitari in Possessione Felső-Golop.”

⁶ Uo. Fasc. CCXLV. p. 581.

⁷ Nagy G., Zemplén vármegye a XVI. században. Sátoraljaújhely 1880, 17.

⁸ Istvánffy, M., Historia . . . 1685, 328.

⁹ OL. U et C. Fasc. 84. n. 71. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

ablakos boltozott szoba nyílik, emellett árnyékszék, pitvar és feljáró a padlásra. Ebből a pitvarból jobbra kemencés szoba nyílik, keletre újabb boltozott szoba és egy árnyékszék. Ez a leírás az udvarház mai állapotát tükrözi, feltehető tehát, hogy már ugyanez a kúria állt a XVII. századból ismert első összeírás alkalmával.¹⁰

A szabálytalan alaprajzú monoki kastély tehát, hasonlóan a golopi udvarházhoz, lényegében egy alig módosított későgótikus udvarház formáját őrzi, melyen a XVII. és XIX. századi kisebb átalakítások nem sokat változtattak. A későgótikus épületrészek felhasználásával épült golopi kastély véleményünk szerint a toszkán erődített udvarházak mintájára épült, de alaprajzi elrendezésére hathattak a városi építkezéseknél kialakult polgárházak formái is.

A golopi „ócska” kastélyhoz hasonló, egy tömbből álló, kevés ablaknyílással megszakított falfelületű, egyemeletes, egyszerű épületet nem egyet találunk ma is Toszkánában, Észak-Itáliában és Provence-ban. Ezek a típusban a parasztudvarok és nemesi kastélyok között elhelyezhető épületek, magányos villák, majorszerű mulató- és lakóházak Provence-ban már a XIV. században is sűrűn előfordultak. Tudjuk, hogy 1337-ben Petrarca is ilyent építtetett magának Vacluseban.¹¹ Annak a háznak is fedett oszlopos, tornácszerű külső lépcsője volt, mint amilyen a ma már valószínűleg megújított formában álló a golopi kastélyban. Még közelebb áll Golophoz az ugyancsak XIV. századi Casa Serristori Porrena di Casentinóban, ahol nemcsak az oszlopos külső lépcső, de az épület arányai is a régebbi golopi kastélyra emlékeztetnek. Ezek a toszkán villák, melyeket a helyi szóhasználat nemegyszer a „castello” névvel illetett, funkciójuknál fogva a mi megerősített udvarházainkhoz hasonlítottak. Itt is Patzaknak az ilyen települések megjelölésére leginkább alkalmas „manoir” kifejezése (olaszul maniero) használható, melyen a lakóházat és a vele szorosan összefüggő majorságot érti. Ez a típus Itáliában is a római villa rustica továbbélése, mint nálunk, s a fogalom a lakóhely, a hozzá kapcsolódó gazdasági épületek és a fallal körülvett majorság, kert, gyümölcsös értelemben használatos; tehát a manoir, valamint a magyar nemesi telek (sessio, curia) és udvarház megjelölésünk lényegében azonos fogalmat fed. Már így jelentkezik Viollet-Le-Duc megfogalmazásában:¹² a manoir egy nem túlságosan nagyméretű lakóház, melyet kerítés övez. Ez gyakran a gazdasági épületek együttesét is magába foglalja. Ezek a manirok rendszeren egy nagyobb teremről (nálunk ebédlő-palota vagy egyszerűen palota) és az ahhoz csatlakozó lakószobából állnak; a francia vagy toszkán típusban gyakran előfordul már igen korán a kápolna is. Nem lehetetlen, hogy volt ilyen a golopi vagy monoki udvarházban is. Bár inkább arról van tudomásunk, hogy a magyar köznemes, főként a protestantizmus terjedésével, a község templomának építésénél, a már meglévő díszítésénél működött közre — melyet, mint később látni fogjuk, nemegy-

¹⁰ OL. U et C. Fasc. 152. n. 27. (Uonnan.)

¹¹ Idézi: Patzak, Palast und Villa i. m. (*Capefigue, M., Les Cours d'Amour, les comtesses et chatelaines de Provence.* Paris 1863, V. II. 81—83. o. nyomán.)

¹² Dictionnaire raisonné de l'architecture française au XIe au XVIe siècle. VII. Paris 1864, I.

szer ugyancsak fallal körülvéve, közvetlenül az udvarház vagy kastély mellett elhelyezve találunk (Kéked, Görög, Nagyőr).

Az egy tömbből álló udvarház-típus érdekes, talán még XV. századi emléke a feltehetően ma is eredeti alaprajzi elrendezését őrző Zólyom megyei *hájniki* (Hájniky). A magas, eredetileg attikáján valószínűleg pártázott, emeletes, viszonylag kis-méretű udvarház fundálja a négy homlokzaton egy-egy toronyszerű, erkélyes építményt alkalmazott. Ezek a két keskenyebb oldalon a középben, a két szélesebb oldalon azonban szabálytalanul eltolva helyezkednek el. Mindkét szinten három lakóhelyiség van. A középső szobában egy nagyobb és két kisebb ablakot vágtak az erkélyre. A keskeny oldalakon a földszinten, az emeleten és a padlástérben is van egy-egy ablaknyílás az erkélyeken. A földszint és az emelet szobái boltozottak. A kastély attikáját feltehetően Bezegh György Zólyom megyei alispán tüntette el oly módon, hogy a magas oromfalak mögött új szobákat rakatott. (Bezegh György 1681-ben lett zólyomi alispán; később Caraffa perbe fogta és rettentő kivallatás után kivégeztette Eperjesen.¹³) Lehetséges, hogy már a XVII. század 80-as éveiben készültek a felső szint ovális ablaknyílásai, amelyekhez hasonlókat az alsórákosi várkastély 1700 táján történt átépítésénél is alkalmaztak. (90—92. kép.)

A kastély belső elrendezése nem sokat változhatott, mert ma is az egyik oldal-szobából nyílnak a felvezető lépcsők. A legfelső emeleten a kettős félereszű tetőre is lépcső vezet. Innen lehet megközelíteni a szurokontöt és a lőrészeket, melyeket a tagolatlan, emeletnyi magas oromfal rejt. Így bujtatják a lőrészeket az attikába Páciban, és így helyezkednek el Bethlenfalván, Fricsen, Frigyesvágáson, Gyergyószárhegyen is a szépen díszített pártázatok mögött. Az érdekes kastély kétségkívül a későgótikus típusú erődített udvarház továbbfejlesztéseként fogható fel, mely formát azután mind a Szepességben, mind Sárosban, Abaújban, Borsodban és Hevesben az egyszerűbb, tagolatlan udvarházak építésénél szívesen tekintettek mintaképnek.

Ugyancsak találhatunk későgótikus elemeket a Sáros megyei *Deméte* (Demjata) régebbi kastélyán, amelynek kiépítését hevesi Bornemissza Benedek címere alapján Balogh Jolán a XVI. század második felére teszi.¹⁴ Átépítették, talán bővítették is a XVIII., majd a XIX. században. Ma ismét alapos renoválásra szorulna.

Valószínűleg a kastély hátsó része volt a legrégebbi. Itt két szegletes, szabálytalanul elhelyezett épületrész bontja meg az épülettömb egységét. A főhomlokzat bejáratától balra levő kiszögellésben a faragott későgótikus ablakfülke még ma is áll. (49—51. kép.)

Az egyemeletes kastély szűk belső udvart keríti. A főhomlokzat és a bal szárny megőrizte reneszánsz profilú ablakkereteit; az udvarban több későgótikus ablak- és ajtókeret van, talán már másodlagos elhelyezésben. A főhomlokzat két erkélye a frigyesvágási és a hájniki erkélyekhez hasonló. A hátsó homlokzaton eredeti formájában maradt meg a XVI. századi, kétfordulós szűk lépcsőfeljáró, míg a főhomlokzat előcsarnoka és lépcsőháza a XVIII. században készült. 1685-ben mind

¹³ Nagy I., Magyarország családai. I. Pest 1857.

¹⁴ Magy. Műv. Tört. I. 322.

a két demétei udvarházat (egyik Bocskai István, másik Szemere László tulajdona volt 1670-ben; 1685-ben mindkettő Szemere Lászlóé) „desolata”-nak, elromlottnak nevezik.¹⁵

Az 1670-es összeírások közül feltehetően a Bocskai-kastélyra vonatkozó foglalkozik a máig is fennmaradt kastéllyal, mert ez emeletes, bástyás, erkélyes épületet ír le, melyben „Palota ... Asszonyhaza ... Uram háza ... Erkélyhez nyíló aytó ... folyó sórul más ház ... Scholába nyíló aytó ... boltok” stb. szerepelnek.¹⁶ Ez a kastély 1675-ben „ruinosissimum desertum” volt, míg a Szemere-féle udvarház, melynek részletesebb leírását 1670-ből és 1674-ből is ismerjük,¹⁷ ekkor jó állapotban volt. Felvonó hidas kapuját és tornyát, melyben „elegans” lakószoba volt, több leírás is említi. Ma már csak a nagyobb kastély áll, melyet 1724 után állíthattak helyre, amikor ismét Bocskai-birtokként szerepel.¹⁸ Ennek a helyreállításnak a lépcsőházon kívül még a főhomlokzati bejárat díszítéseiben is van nyoma.

Az ismert, máig is fennmaradt típusokhoz tartozó udvarházak és kastélyok sorából kiemelkedik egy olyan szerényebb, bár kőfallal kerített, a kőfalban bástyákkal ellátott udvarház, mely a bővebb tárgyalásra nem építészeti szépsége miatt érdemes. Ez az udvarház az egyszerű, téglalakú tagolatlan tömbből álló udvarházakkal rokon. Azért foglalkozunk vele bővebben, mert egykori alakját egy korabeli rajz megőrizte számunkra. 1583-ban ugyanis Nogarola kassai kapitány hírül vette, hogy Görgey Benedek *görgői* (Spišský Hrhov) udvarházát ügyes kőművesekkel fallal és a fal erősítésére szolgáló bástyákkal erősíttette meg.

A Görgey család dilettáns jellegű okmánytár-kiadása Görgön 1541-ben udvarházat, 1559-ben két kúriát is említi.¹⁹ A görgői udvarház-rajzot közlő cikk szerint²⁰ a kőházat is Görgey Benedek építtette. Valószínűbb, hogy a kérdéses építkezés csak az udvarházat körülvevő falra vonatkozik. A kassai kapitány ugyanis a bejelentésben foglaltak ellenőrzésére kiküldte Andreas Illenfeldt hadimérnököt. Ennek jelentése szerint az udvarház 1½ öl magas, 2 láb vastag, 50 öl hosszú kőfallal volt körülveve. A jelentéshez Illenfeldt rajzot is mellékelte.

A rajz és a jelentés alapján Nogarola az udvarházat körülvevő falat erődítésnek tekintette, különösen azért, mert a jelentés szerint a kőfalon belül három-négy ezer ember részére is volt hely. Azt írja továbbá a jelentés, hogy bár a kastély nagyobb ostromnak nemigen tudna ellenállni, de háború esetén nagy kárára lehetne az egész vidéknek — s mások is követvén Görgey példáját, szintén építenének hasonló erősséget. Hiába sietett Görgey Pozsonyba, majd Bécsbe a határozat megváltoztatását kieszközölni, és hiába írta, hogy a kastélyt a maga kényelmére, a török becsapások elleni védelem szempontjából építtette.²¹ (Azt is hozzátette, hogy el-

¹⁵ Forráskiadványok. IV. I. 107—109.

¹⁶ Uo. 107.

¹⁷ Uo. 108—109.

¹⁸ Uo. 110: „datur hic castellum lapideum duarum contignationum in quo circa 15 cubacula reperintur, majori tamen in parte desolata . . .”

¹⁹ Görgey Á., A Görgey nemzetség. . . Igló 1909, 19.

²⁰ Veress E., A Görgeyek egykori görgői várkastélya. Hadt. Közl. XIII (1912) 446—448.

²¹ Uo. 447. Nogarola főkapitány Kassán 1583. márc. 6-án kelt német nyelvű jelentése. Bécs. Hofkriegsarch. 1583. May 35. Expedit. aktacsomó nyomán.

határozásában az önvédelem is vezérelte, főleg vármegyéje hatóságainak féktelen erőszakoskodásai miatt, melyeknek atyja is áldozatává vált.) Érvelései és könyörgései ellenére a kastély lerombolását elrendelték. Ma már nem tudhatjuk, hogy valóban lebontották-e a kastélyt vagy csak az erődtítéseket semmisítették meg. A család fő ága Toporcon, az ottani megerősített udvarházban lakott; az okmányokban később sem találunk görgői udvarházzal említést. A ma álló görgői kastélyról alaposabb építészeti vizsgálat nélkül nem deríthető ki: vajon az 1583-ban lerombolásra ítélt kastély maradványainak felhasználásával vagy újonnan épült-e a XIX. században?

A fennmaradt rajz és jelentés rendkívül becses számunkra. Még ma is unikumnak számít, mert megtudjuk belőle, hogy milyen cél vezette az építetőt kő udvarház építésére, hogy nagyjából milyen volt az udvarház, és hogy az önvédelmi és korszerű kényelmi szempontoknak megfelelő építkezéseket a bécsi haditanács, de a felsőmagyarországi kapitány is rossz szemmel nézte — keletkezésüket megakadályozni igyekezett, sőt attól sem riadt vissza, hogy a már meglevő épületek lerombolását elrendelje.

Illenföldt hadimérnöknek a görgői udvarházzal készült rajza emeletes, egyszerű, külső — valószínűleg deszkás — fakorlátos tornácú, téglalap alakú udvarházat mutat. A kis ablaknyílásokkal ellátott háznak — a rajz szerint — semmi tagolása nincs. Sem bástya, sem torony, sem rizalit nem szakítja meg a homlokzatot. Faragott dísz természetesen nem jelez. Érdekesség, hogy az említett kőfalon belül helyezkedtek el a gazdasági épületek; a ház közvetlen közelében két másik épület, talán istálló és majorház található.

A nagyméretű kőfalon belül kaptak helyet a górék, ólak, színek, magtárak mellett a gyümölcsfák is. A kőfal kapujában nagyobb méretű kapubástya, a két hátsó oldalán ugyancsak — amennyire a rajzból megállapítható — vigyázó erkéllyel ellátott két sarokbástya helyezkedik el. Az udvarház közvetlen szomszédságában, de külön kerítéssel is kerítve látható a támpilléres, gótikus templom, melynek kerítésében ugyancsak nagyobb szabású kapuépítmény látható. Mivel a templom és az udvarház közvetlen környékének kerítése ívelt, és az udvarházé világosan kivehetően lőrésekkel ellátott, valószínű: ezek régebben épültek, és a tulajdonképpeni új építmény a gazdasági épületeket az udvarház-komplexumba foglaló, részben palánk kerítés. (73. kép.)

Művészettörténeti szempontból még azért is jelentős a rajz, mert a görgői templom is szerepel rajta. Ennek a templomnak a tornya, mely a szepességi harangtoronyok egyik kiváló példánya, ekkor még nem volt pártázott, tehát a torony pártázatát 1583 után, valószínűleg a poprádi, nagyőri, késmárki harangtoronyokkal egy időben, a XVII. század első felében építették.

Az eddig tárgyalt kisebb kastélyok és udvarházak zömmel későgótikus alaprajzi elrendezéshez kapták reneszánsz díszeket vagy erődtítéseket. Van azonban néhány olyan objektum is mind az udvarházak, mind a kastélyok között, melyeknél bizonyosra vehető, hogy fundálóik a reneszánsz alaprajzi elrendezést érvényesítették anélkül, hogy esetleges régebbi épület maradványaira figyelemmel kellett volna lenniük.

A kastélyok között ilyen az 1564-ben épült Szepes megyei *bethlenfalvi* (Bethlanovce), a pártázatos kastélyépítészet remeke. Az egyszerű, téglalakú, egy tömbből épült, magas attikával ellátott kastély építettségének felesége a már egy évszázada az ország történetében jelentős szerepet játszó Thurzó család leányági leszármazottja. A XVI. század eleje óta a hazai és a külföldi kapitalizmussal szoros kapcsolatban álló Thurzó család anyagi javait nem a szűken termő felvidéki földből, hanem a bányák és pénzüzletek hasznából szerezte.

A család ősi fészke az erdős dombok koszorújában nyugvó Bethlenfalva volt. A Thurzók már Mohács előtt a magyar koronának főméltóságokat, kincstartókat, egyházfejedelmeket adtak, és korán gondoskodtak arról, hogy fiaik iskoláztatása a kor európai színvonalának megfelelő legyen. Már 1489 és 1502 között tanultak Thurzók a padovai egyetemen. 1513-ban Thurzó Zsigmond a nagy velencei könyvnyomtatóval, Aldus Manutiussal volt kapcsolatban.²² 1565-ben pedig, éppen a kastély építésének évében, Thurzó Mátét emlegetik a padovai okiratok²³ — hogy csak néhányat emeljünk ki az Itáliát járt Thurzók közül. Soruk a Padovában szereplő Thurzó Mátéval nem zárul le. 1591 és 1593 között bethlenfalvi Thurzó Szaniszló és Miklós Bolognában, Sienában és Padovában több évet töltenek.²⁴ A Thurzók tehát, akik közül művelt főpapok, udvari emberek kerültek ki már a XV. század végén és az egész XVI. század folyamán, közvetlen kapcsolatot tartottak Itáliával, ahonnan kastélyaik, váraik, udvarházaik építésére újabb és újabb ösztönzést nyerhettek. Talán a XVI. század második felében Padovában időző Thurzó Máté az ismeret-ségnél szorosabb kapcsolatba is került a Sárospatakról ugyancsak ide került Francesco Vedanival, akinek apja a magyarországi reneszánsz építészet egyik legfontosabb objektuma, Sárospatak erődítésében, díszítésében és talán a Perényi-palota fundálásában játszott főszerepet. (25—27. kép.)

Ez magyarázná a bethlenfalvi Thurzó-kastély harmonikus, olasz ihletettségű, de hazai talajra alkalmazott szerkezetét, egyszerű méltóságát, mértéktartó, kiérlelt szépségét. A kastély egyike a számos restaurálás ellenére is eredeti állapotban fennmaradt épületeknek. Néhány évtizeddel később a család főága újabb, nagyobb szabású kastélyt építtetett olasz építész közreműködésével Nagybiccsén, mely a nádorságra emelkedett Thurzó család rezidenciája lett. Bethlenfalva azonban változatlanul megmaradt XVI. századi formájában. A tagolatlan, téglalap alaprajzú épülettömbön homokkő keretbe foglalt (ma újrafaragott) ablakok fölött egyszerű homlokpárkány és az egykor talán orsós korlátú faerkély rekonstruált mása, valamint a későközépkori, erődített felső-olasz villák, várkastélyok, tornyok hatására készült magas pártázat alkotja a díszítést.

A főhomlokzat földszinti kapuja fölött kettős címer, alatta latin nyelvű felírás és az építtető Faigel Péter monogramja (P. F.), valamint az 1564-es évszám látható. Az emeleti erkélykijáró sgrafittóján ugyancsak a reformáció szellemére emlékeztető feliratot helyezett el a fundáló. Itt a házaspár névbetűi (P. F. = Faigel Péter; H. P. = Probst Heléna, Cyriak Probst és Thurzó Magdolna leánya), az emelet fel-

²² Veress, *Matricula et acta* i. m. I. 27.

²³ Uo. 30.

²⁴ Uo. 96, 114.

építésének a földszinténél négy évvel későbbi (1568-as) évszáma, valamint a latin nyelvű felirat hibátlan átfogalmazása szerepel.²⁵

A kőből és téglából épült kastély, mint ahogyan azt Hájnikon, de alacsonyabb formában Golopon és Monokon is láttuk, egyetlen zárt tömböt alkot. A földszintről szűk, kétszer megtört lépcső vezet az emeletre — hasonló a monoki, golopi és a demétei kastély hátsó szárnyában elhelyezett belső lépcsőhöz. A földszinti előcsarnok szép, szabálytalan hálóboltozatos helyiség. Ebből jobb és bal felé egy-egy nagyobb terem nyílik. A bal oldali gerendás mennyezetű; az oldalszobába az ajtók és ablakok faragásánál provinciálisabb, de vonzóbb, rozettákkal díszített ajtó nyílik. Az emeleten gerendás mennyezetű nagyterem van, melyet a néhány évvel ezelőtti, meglehetősen szerencsés restaurálás kultúrteremmé alakított anélkül, hogy a kastély eredeti beosztását elrontotta volna.

Az ajtók és ablakok nem esnek tengelybe, a boltozat is szabálytalan, az együttes azonban, talán éppen ezért, nagyon vonzó. A magas pártázat mögött a kettős félereszű tető lőrésüket rejti; ennek meglehetősen ellentmond a rekonstruált, az épület egész homlokzatán körülfutó, ma belül betonoszlopokkal megerősített, faragott fatornác. A XVI. század harmadik negyedéről lévén szó: nehezen hihető, hogy az építetető a hódoltságtól nem is távol eső vidéken nyílt fatornácot csináltasson egyébként lőrésekkel ellátott, szakállas puskákkal védhető kastélyára.

Varju Elemér azt írja, hogy a szokatlanul magas oromfal mögött egykor laposan fedett tető volt, mely helyett a XVIII. században készült a kettős félereszű, vályúformán befelé lejtő tető;²⁶ ez a feltevés azonban nem bizonyított. Kétségtelen, hogy a kettős lőrés a kastély védelmét jól biztosíthatta. A szepesszombati főtér körül sorakozó városi házak kettős, vályúformán befelé lejtő tetői, melyek feltehetően XVI. századi minta után készültek, ma is ilyenek. A bethlenfalvi kastély alaprajzi elrendezése is egyfelől a golopi, belső udvar nélküli, „manoir”-szerű épülethez állt közel, tehát részben az olasz villa- és palotaépítészettől kapott ösztönzést, másfelől pedig a felvidéki városokban szokásos városi házak elrendezéséhez, díszítéséhez kapcsolódott. A puritán ízlésű, egyszerű ajtó- és ablakkeretek, a főhomlokzaton az ablaknyílások szabálytalan elosztása, valamint az érdekes pártázat a szepesi—sárosi bányavárosokban működő kisebb jelentőségű, talán olasz eredetű, esetleg Lengyelországból, Ausztriából hazánkban keresztül vándorló fundálók és kőfaragóműhelyek közreműködését teszi valószínűvé a bethlenfalvi kastély építésénél.

Mai formájában a felső-magyarországi reneszánsz díszítőmotívumait csak igen szűkszavúan érzékelteti, külső sajátosságainak provinciális báját, a pártázatot és a loggiás udvart egyaránt nélkülözi a Munkács közelében álló, egy hengeres sarokbástyás *beregszentmiklósi* (Cinadievo) udvarház. Építési körülményei miatt azonban behatóbb tárgyalást igényel. Sem szakember, sem megfelelő építőanyag nem volt, amikor 1589-ben Telegdy János folytatta az apjáról rámaradt szentmiklósi ház építését.

²⁵ A kastély kapujának felirata: „SI DEUS NOBISCOM QUIS CONTZA NOS” (sic!). A két íráshiba — a „nobiscom” és a „contza” szavakban — feltehetően a latinul nem tudó, gyakorlatlan kőfaragó elírása.

²⁶ *Varju*, 18—19.

Fivéréhez intézett levelében azt írta, hogy téglavető egész Beregben nincs, ablaktányérokat Lengyelországból hozat, zszindelyezőt szinte erőszakkal fogott, a kőműves sem akart jönni.²⁷ Ekkor két padlós házat és egy orosz palotát említ, melynek tetejére mohot hordatott. Ez az „orosz palota” elnevezés eddig az egyetlen példa a kor építészettörténetében. Sajnos nem tudjuk, hogy pontosan mit értett rajta Telegdy János — talán az olasz-fokos pártázatot, esetleg egy mohával a hidegtől védett, famennyezetes termet. Kétségtelen, hogy kisebb felvidéki kastélyokban még századunk elején is szokásos volt télen a két ablak közé mohát rakatni és így védekezni a nagy hideg ellen. Lehetséges azonban az is, hogy a levelezésben egy ízben előforduló „orosz palota” kitétel valamilyen északi-keleti speciális építészeti típust jelöl és a lengyel építészettel való kapcsolatra utal. Miután maga írja, hogy ablaktányérokat Lengyelországból hozatott, lehetséges, hogy mestert is olyant kapott, aki a közeli Galíciában dolgozott. Mindez természetesen csak feltevés.

A kastélyról utolsó leírásunk 1867-ből való,²⁸ amikor a feljegyző szerint a következő kőtábla jelezte az egykori építkezés időpontját: „IOANNES TELEGDI 14. 4”. Ezt a kőtáblát az 1839-es renoválás is változatlanul hagyta. Az Országos Műemlékfelügyelőségen őrzött, 1940 és 1944 között készült fényképeken kőkeretes ablakok és egy hengeres bástya látható.²⁹ Itt az emléktábla nem szerepel. Így még az sem látszik teljesen kizártnak, hogy a közlő az évszámokat rosszul olvasta és az első 4-es helyén 5-ös áll. Erre vallana az is, hogy Telegdy János 1593-ban azt írja végrendeletében az apai házról: azt öccsének, Pálnak hagyja, „noha fele sem uolt, mikor az attjank megh holt, hanem en ippjtettem es czinaltattam meg Es kizen attam oczjim kezjben”.³⁰

Az 1596-os *divisio* az Esterházy-levéltárban maradt fenn;³¹ Telegdy Pál és János osztozkodásával kapcsolatban készült. Ebből a *divisio*ból kitűnik, hogy a szentmiklósi ház pincéi boltozottak voltak. A földszinten egy szenes ház, egy szoba, egy kapu közötti pitvar, egy sütő ház, egy „öreg” szoba, tárház és egy kis szoba — nyilván tárolásra és főzésre szolgáltak. Az első emeleten „Egi Palota meniezetiuel, egi pituar, egi öreg zoba, az mellet egi kis tar hazaczka es egi kis zoba” volt. Tehát a leírás és a fénykép összevetése alapján látható, hogy a szentmiklósi Telegdy-kúria mind méretben, mind elosztásban a már ismert, egy tömbből álló, téglalakú udvarházakhoz igazodott.

Az összeírás ezenfelül említ az udvaron egy „fa istallo”-t, melyhez szoba és pitvar, valamint szolgálknak való faház csatlakozik; ezek zszindellyel fedettek. Nem tűnik ki világosan a leírásból, hogy a „kohnia zeglet bastia” és a három „felzer palank baastia” az istállóval összefüggő épületek-e. Valószínűbb, hogy ezek különállók és talán az épületet körülvevő fal vagy kerítés részei.

²⁷ Két vitéz nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről. Közzétette Eckhardt S. Bp. 1944.

²⁸ Századok I (1867) 280.

²⁹ L. a 185—186. képeket.

³⁰ Eckhardt i. m. 127.

³¹ OL. Esterházy (hg.) lt. Rep. 25. Fasc. E. n. 293. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

Érdeemes megjegyezni, hogy az a helyiség, melyet Telegdy János a levelezésben „orosz palota” néven említ, a divisióban csak mint „Palota meniezetiuel” szerepel, tehát az összeíró semmi különlegeset nem talált rajta. Nyilvánvalóan: a korban szokásos gerendás mennyezettel fedett nagyobb terem volt ez is, mint a bethlenfalvi emeleti terem. Bár az összeírás nem említ sem bástyát, sem bástyaszobát, az alaprajzi elrendezés rekonstrukciója alapján feltételezhető, hogy az már a XVI. századi építkezéskor elkészült. Ez az elrendezés a bethlenfalvi, frigyevágási, hájnikai udvarházakéhoz hasonló. Azonban míg a bethlenfalviban a bejárati pitvartól jobbra és balra két-két szoba volt, addig Szentmiklóson egy nagyobb terem („palota”) volt az egyik oldalon, a másikon pedig két kisebb szoba. Ez a „palota” a XVII. századi nagyszobás udvarházaknál már csaknem minden esetben szerepel. Az erdélyi fejedelmek udvarházaiból szinte sosem hiányzik a palota, ebédlő palota vagy „audientiás ház”. Lehetséges, hogy Telegdy János szentmiklósi házánál is ilyen jelentősebb, a vendéglátás és kényelem szempontjait figyelembe vevő lakószobával van dolgunk.

Ugyanez a divisio beszél a Telegdy-fivérek *örhegyaljai* (Podhering) udvarházáról, melynek földszintje ugyancsak boltozott pincéken nyugodott. Itt két fából készült szoba és egy fapitvar volt, fenn az emeleten egy fapalota, annak pitvara és kívül orsós folyosója. Mint a divisióból látható, ez a szentmiklósinnál kisebb méretű ház volt, de az emeleten a fapalotát kívülről fából készült, esztergált korlátos folyosó, tornác díszítette. Az udvarházat palánk, ebben három bástya védte, de 1594-ben még arról panaszkodott Telegdy János öccsének, hogy veszedelem esetén kénytelen Munkács várába menekülni, mivel Podheringben „megh kapum sinch vdvaromon . . . megh hazamon sinch aito, mint egj mezöben laknam”.³²

A Podheringben említett fafolyosó, mely minden bizonnyal olyan nyitott fatornác, mint amilyen Menclová rekonstrukciója szerint Bethlenfalván és egyszerűbb formában Görgön lehetett,³³ itt első ízben fordul elő a folyosó elnevezéssel. Mai szóhasználatunk, különösen a városi köznyelvben, ugyancsak folyosónak nevezi a bérházak udvari frontján végigvonuló „Gang”-okat, de a régi leírásokban ezt a kifejezést nem találjuk. Viszont a román nyelvben ismeretes a porticus értelemben használatos „foisor” szó, tehát ott inkább előcsarnok, pitvar, mint „deszkás tornác” értelemben használják. S. Micu-Klein is így értelmezi: „Foishór <Porticus>”.³⁴ Ez az elnevezés még ma is használatos, és erkélyt, nyitott, loggiás előcsarnokot értenek rajta; pl. így nevezik a mogoşoiaiai Brâncoveanu-kastély udvar felé néző, faragványokkal gazdagon díszített előcsarnokát. Ez a kifejezés, valamint a fivérek levelezésében említett orosz palota arra mutat, hogy a rutén lakta Beregben fekvő udvarházakra vonatkozóan sokkal inkább az orosz és a román jobbágység szóhasználatát volt az irányadó, mint a magyarság kultúréletébe erősebben kapcsolódó Erdélyben vagy a cipszer városok mesterembereit foglalkoztató Felvidéken.

Az 1596-os divisio alapján azt is megtudjuk a podheringi házról, hogy zsindelezett palánk kerítette, melyben három bástya, egy konyha, őrház és vendégház volt. Ugyancsak említés történik a szentmiklósi ház külső palánkjáról is, melyben földszintes,

³² Eckhardt i. m. 136.

³³ P a M II (1953) C. I. 67—75.

³⁴ Dictionarum Valachico—Latinum. Kiadta Gáldi L. Bp. 1944, 342.

szalmával fedett istálló, egy régi szekérszín és egy kis zsendelyes bástya volt, melyet „mostan czinalnak”, valamint egy fatömlőc. Feltehető ennek alapján, hogy mindkét udvarház olyan módon lehetett megerősítve, mint az egykorú vázlatról ismert Görgő vagy az újtott formában ma is meglevő Pácin. Mindkét udvarház emeletes volt; boltozott pincéi felett a földszint a gazdasági és tárolásra szolgáló helyiségeket foglalta magában, míg az emeletet a földesúr és családja lakta. A viszonylag szerény méretek, a szobák kis száma azt mutatja, hogy a Felvidék távolabbi, északkeleti részén a gyengén termő földek elszigetelten élő birtokosainak a kényelemre való lehetősége korlátozottabb volt.

Az ez időből ismert felvidéki polgárházak kényelem és célszerűség szempontjából kétségkívül elérték, sőt nem túlzunk, ha azt írjuk, hogy igen sokszor túl is haladták a nemesség otthonait. Amikor Podheringben 22 lóra szolgáló istálló és fatömlőc volt a hárombástyás, zsendellyel fedett palánkban, addig a földszinten két fából készült szoba és pitvar, az emeleten egy „palota” pitvarral és tornáccal szolgált az uraság kényelmére. Pedig az, hogy az összeíró külön felemlíti a külső folyosó orsós, tehát esztergált korlátját — ilyen van ma is Küküllővárott a padlástér utolsó fordulóján, a csáktornyai várkastély loggiás udvari homlokzatának felső emeletén, a szentbenedeki Kornis-kastély belső faragott lépcsőjének egy részén, megújítva a monoki kastély emeletén —, arra vallana, hogy a sokfelől összeszerzett vándor mesteremberek és jobbágyfaragók között volt olyan is, aki nemcsak a ház biztonságára, de annak díszítésére is gondot tudott fordítani.

A szentmiklósi udvarház a Telegdyek kezéről az Esterházyakhoz, majd I. Rákóczi Györgyhez került. Az ő tulajdonában van 1648-ban, amikor az urbariális összeírás a következőképpen emlegeti: „Vagion egy kastel, mellybe jo házak, palota, eles haz, io istallok etc. Az kastel mind bold pinczeken áll. Egy kis templomis vagjon az urake . . .”³⁵ Podhering egyébként Szentmiklóssal együtt II. Rákóczi Ferencé volt később, aki serfőzött rendeztetett be a kúriában. Az összeírás meg is jegyzi, hogy az épület: „Quod antiquitus non pro Braxatorio verum pro Curia exstinctum fuerat.”³⁶ Feltehetően ezt az állapotot találta az 1839-es helyreállítás Szentmiklóson, mely — úgy tűnik — nem sokat változtatott az udvarház eredeti formáján.

Csupán építési utasításunk van Berzeviczy Mártonnak a Sáros megyei *Berzevicén* (Brezovica) 1592-ben épülő házaról. Az építető rokonát utasítja a ház építésére, s aprólékos figyelme a kényelem és biztonság számos fontos részletére kiterjed. Figyelmeztet Berzeviczy Márton a Felvidék zord éghajlatában oly fontos fűthetőségre és a tűzbiztonságra; a vegyesen fából és kőből épülő házon a kéményeket kőből kívánja csináltatni. Boltozott, kőkeretes ajtójú pincét tervez; az udvart és a kertet (nyilván zöldséges- és gyümölcsöskertet) jó erős, zsendellyel fedett kerítéssel kívánja körülkeríttetni. Ebből az utasításból is az derül ki, hogy az ilyen kisebb igényű udvarházaknál a tervező rendszerint a tulajdonos maga (így volt ez Beregszentmiklóson is), aki ezután a nem különösen hozzáértő jobbágyokkal és vándor mesterekkel bajoskodik, hiszen ő maga sem tudja pontosan, milyennek is kell lennie a háznak. Az uta-

³⁵ *Maksay*, 519.

³⁶ *Forráskiadványok*. IV. II. 518.

sításból³⁷ nem világlik ki, hogy a ház emeletesnek készült-e, de ezt a hasonló emlékek valószínűvé teszik.

Sem Bethlenfalva, sem Frigyesvágás fundálójának neve nem maradt ránk. Nem lehetett a szó határozott értelmében vett tervezője sem a szentmiklósi, sem a berzevici udvarháznak.

Azonban az 1571 és 1601 között kiépült *nagybiccsei* (Bytča) várkastély építőjének, a milánói származású Kilian Syröthnek nevét újabban sikerült a levéltári kutatásnak fellelnie.³⁸ Még két olasz kőfaragó és három kőműves nevét ismerjük, akik Nagybiccsén dolgoztak.

A magyarországi reneszánsz építészet szépséges nyugalmát és harmóniáját sugárzó várkastély iskolapéldája lehetne az olasz vár-kastély-palota szerencsés egybeolvasztásából és a hazai viszonyokra alkalmazott alaprajzi elrendezéséből keletkezett kastélyainknak. (137—141. kép.)

Jóllehet oklevelek már 1403-ban³⁹ és 1509-ben⁴⁰ beszélnek a biccsei kastélyról, illetve várkastélyról, kétségtelen, hogy a ma álló kastély 1571 és 1601 között épült. A nagybiccsei kastély esetében elfogadhatjuk a felirat állítását, mely szerint bethlenfalvi Thurzó Ferenc 1571-ben a várat alapjaiból építtette fel. Ma már lerombolták a sgrafittóval dúsan díszített oromzatos attikát, eltűntek a szobák festett mennyezetei és a gazdag berendezés. Egyedül a gyönyörű, harmonikus elrendezés, az emeleti loggiás folyosó toszkán oszlopai, néhány ajtó- és ablakkeret, valamint a magas, reneszánsz ízlésű, faragott kémények vallanak a XVI. század végi magyarországi reneszánsz stílussajátságairól.

Az építtető, Thurzó Ferenc, egykor nyitrai püspök volt. Később áttért a protestáns hitre és megházasodott. Első felesége, Kosztká Borbála hozta a házasságba Biccset,⁴¹ de a várkastélyt csak második felesége életében építtette. A következő birtokosok közül Thurzó György nádor és második felesége, Czobor Erzsébet sokat díszítettek a kastélyon. Az ő idejükben kerültek az udvari loggiás folyosóra a ma is többé-kevésbé épen meglevő sgrafittók. Ők építtették az 1600 körül elkészült, az egykori középkori vár alapjait őrző különálló épületet, az ún. nászpalotát is, mely a kastélyudvar délnyugati oldalán, az egykori vár helyén terül el.⁴² Az épület 40 m hosszú és 32 m széles emeleti terme a lakodalmi ünnepségek céljára készült. Még az olasz herceg-fejedelmek sem építtettek egyetlen alkalomra állandó jellegű, kőből és téglából készült palotát, megelégedtek festett díszekkel ellátott fadekorációk-

³⁷ OL. Berzeviczy család kakaslomnici levéltára. 1592. dec. 10. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

³⁸ *Hromádová, L.*, Štatný Kašticel' v Bytči. P a M IV (1955). Idézi a turócszentmártoni lt. LIX. számú iratát, mely szerint: „Magistri Kiliano Syröth de Mediolano muratoris... a fundamento istius castelli Bytchae exhibuit.” A Biccscén dolgozó kőfaragók közül közli *Andreas Pocabella lapicida*, *Andreas Italus*, *Georgius* et *Joannes muratores* és *Josephus* a Mikulin nevével: i. m. II.

³⁹ *Lukinich I.*, A Podmanini és Aszódi báró Podmaniczky család oklevéltára. Bp. 1937, I. 245.

⁴⁰ Uo. 574.

⁴¹ *Varju*, 110—111.

⁴² E. Križánová (Bratislava, Műemléki Hivatal) szíves közlése.

kal. Ilyenre csak Magyarország nádora, Thurzó György gondolhatott, akinek elegendő pénz és munkaerő állt rendelkezésére ilyen vállalkozáshoz.

Maga a kivételes szépségű, szabályos alaprajzú várkastély nemcsak az olasz palotaépítkezések mintaképi vétele miatt emelkedik ki hasonló épületeink sorából, de méreteinél fogva is. A kastély külső falai 35 × 35 métereseek. A belső udvar 19,25 × 13,35 méteres téglalapját — mind az emeleten, mind a földszinten — négy oldalán árkados, loggiás folyosó keríti, melyet később gazdag stukkódíszsel láttak el. Mindez csak kivételes anyagi erővel rendelkező főúr olyan építkezésén lehetséges, ahol valóban „ex fundamento” épül, egyfolytában a kastély. A várkastélynak mind külső, mind belső képe, a négy hengeres sarokbástya és a főhomlokzat imponáló kaputornya teljes összhangban van egymással.

Thurzó György halála után özvegye gondozta a kastélyt. Fia, Thurzó Imre korán elhalt, ennek özvegye Esterházy Miklós nádor második felesége lett. Leánya, Erzsébet pedig a nádor fiához ment nőül. Így szállt a Thurzók legfényesebb lakhelye az Esterházy családra, mely már emelkedése kezdetén is megmutatta, hogy a házasság révén gyűjthető vagyont nem veti meg. Azonban a nagy Esterházy-uradalmak között a régies Nagybicse, a múlt tipikus, de magyar-provinciális jellegű emléke a nyugatos-katolikus Esterházyaknak nem jelentett különös értéket. A nádor új vagy újjáépült kastélyai, Fraknó, Eszterháza, Kismarton mellett jelentéktelen, uradalmi tisztek által lakott kastélyvá vált, melyet éppen ezért megkíméltek a sokat újíró, sokat építő Esterházyak. Így maradt meg a ma kopár-kopasz, málló falú Nagybicse XVI. századi alakjában; és mint ilyen, egyik legjellemzőbb példája az e korban divatozó zárt, gyakran loggiás udvart kerítő kastélyoknak, melyek inkább az olasz palazzók, mint a falusi lakok, villák, kastélyok típusához sorozhatók.

Az a nagyvonalúság, mellyel fundálójá szimmetrikus elrendezésű, imponáló méretű, kívül hatalmat és erőt, belül pedig olaszos derűt sugárzó kastélyt teremtett, szinte példátlan a magyarországi reneszánsz építészetben. A régi várak helyén felépült kastélyok — mint arra már számos példát idéztünk — több-kevesebb sikerrel használták föl és olvasztották magukba az elmúlt korok udvarház- vagy kastélymaradványait. Ott is, ahol ismerünk építési dátumokat, mint a már idézett Kistárkányon az 1493-as évet, a számadások feljegyezték, hogy romok felhasználásával készült az épület. Ezek a régi maradványok azután szinte kivétel nélkül nyomot hagytak az épületen. Egy szárny, egy-két régi bástya vagy torony illeszkedik bele az új együttesbe, és legtöbbször nem is kell a falméretek, síkok, szintek, ablaktípusok alaposabb vizsgálata, hogy felismerjük a régi épület beillesztett maradványait. Nem így Nagybiccsén, mely az egy alapgondolatot kivételre juttató épületek egyik legszebb emléke. Nyilvánvalóan azért, mert az oklevelekben említett régi vár a mai ún. nászpalota helyén volt és ott kerültek felhasználásra a középkori falmaradványok.⁴³ A várkastély fundálójá, a milánói Kilian Syröth a Thurzó-birtokon telepedett le, s a hengeres sarokbástyás kisebb udvarházak egész sorát köszönhetjük neki és műhelyének.⁴⁴

⁴³ A nászpalota feliratát az 1601-es évszámmal, valamint bethlenfalvi Thurzó György és felesége, Szentmihályi Czobor Erzsébet névbetűivel közli: *Hromádová* i. m.

⁴⁴ Hricsón 1625 körül is egy Kilián tevékenykedett. P a M IV (1955) 11.

A nagybiccsei típushoz, a belső, zárt udvart kerítő kastélyhoz áll közel, de nem a középponti, harmonikus alap gondolat kiteljesítője a Horváth Stansithok érdekes, a hegyi környezetnek megfelelőbben kialakított *nagyőri* (Strážky) kastélya. A szabálytalan elrendezésű, nyilvánvalóan több építési periódus nyomait őrző épület udvarfelőli homlokzatán az egykori pártázat maradványait találjuk. Itt is négy kiugró sarokbástya készült, de kettő közülük szegletes, míg a másik kettő hengeres. Az 50 × 60 méteres épület udvara szintén loggiás, mint a nagybiccsei, de szabálytalan elrendezése miatt középkorias hatást kelt. Ezért valószínű, hogy Divald helyes nyomon jár, amikor azt írja: alighanem régi vár helyén épült a nagyőri kastély.⁴⁵ Inkább egy XV. század végi és egy XVI. század végi építési periódusról beszélhetünk, amit a különböző formájú sarokbástyák is alátámasztanak. Hengeres és szegletes sarokbástyák egyidejű alkalmazását csak a katonai célú erősségeknél láthatunk, ahol azok a terep és a védelem céljaitól függően alakultak ki. (142. kép.)

Külön érdekessége még a kastély építésének, hogy ez is egy „külföldi iskolából” hazaérkezett protestáns főúr nevéhez fűződik, aki külföldi tapasztalatait is gyümölcsöztethette. Az 1581 és 1590 között egységesített, de pártázatot talán csak a következő század elején nyert kastély — építése után nyomban — helyet adott az itt működő hírneves humanista iskolának, melynek jó híre katolikus tanulókat is vonzott. Protestáns humanista központ volt a XVI. század végétől kezdve mintegy 60 éven át Nagyőr. A kastéllyal szemben levő templom szép, pártázott harangtornya 1629-ből való, talán a késmárki harangtorony mestere készítette. Bár mai szemmel úgy látjuk, hogy a kastély változatlanul megtartotta eredeti alakját, Divald azt írja, hogy a XVIII. században gyökeresen átalakították.⁴⁶ Egy 1798-ból való összeírás 14 szobát említ itt, vasrácsos kőlépcsőt és jobb oldalt kő csigalépcsőt, mely a pincéig megy le. Ez az összeírás is azt mondja, hogy a kastély közepén kis udvar van, jó kúttal. A szabálytalan alaprajzot nem említi, 18 öl széles, 18 öl hosszú, négyzet alakú nagy kastélyról beszél.⁴⁷ Ha a kastély alaprajzi felmérését ismernénk, minden bizonnyal kiderülne a falvastagságokból és a falak elhelyezéséből, hogy mennyit használt fel a fundáló a régi kastély épületéből.

A már több ízben említett nagybiccsei alaptípushoz több hasonló, de kisebb méretű kastély kapcsolható. Valamennyi a Vág környékén helyezkedik el.

Közülük a XVI. század utolsó évtizedére esik a Trencsén megyei *szulyóváraljai* (Sul'ov-Hradná) udvarház építése is. A provinciális jellegű kúria aránylag kisméretű. Hosszanti homlokzata héttengelyes, a két sarkon hengeres sarokbástyák három-három ablaknyílással. A XVII. században már mind sűrűbben alkalmazott hengeres sarokbástyás típushoz tartozik, annak egy korai előfordulása.⁴⁸ A kastélyt néhány provinciális ízlésű, olasz igazodású faragvány díszítette. Ezek közül Wagner egy 1594-es évszámmal ellátott, faragott ajtó fényképét közli a nagybiccsei és vágváraljai körzet műemlékeivel foglalkozó cikkében. Az épület mai, rongált állapota is világosan jelzi a hengeres sarokbástyás, kisméretű udvarház-típus kialakuló formáját.

⁴⁵ Divald, Szepesvármegye i. m. 73.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ OL. U et C. Fasc. 163. n. 1. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁴⁸ Wagner, V., Vyskum v okresoch Bytča a Považská Bystrica. P a M IV (1955) 29. kk.

Ugyancsak önálló, reneszánsz szellemű fundálást feltételezhetünk a sárospatak—sátoraljaúj helyi környékhez tartozó, újabban eredeti formájában helyreállított *pácini* (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) kastély esetében is. Lényegében ez az emeletes, téglalakú épület is a nagybiccsei és bethlenfalvi kastélyok rokona. Méreteiben a kettő között áll, alaprajzi elrendezése az egy tömbből fundált udvarházakéval rokon. Az 1581 és 1591 között felépült kastély nagyjából megőrizte eredeti formáját. A főhomlokzat két sarkán szegletes sarokbástya, a nyomok szerint eredetileg pártázott épület volt, melyben két faragvány, a sarokbástyák lőréses fülkesora, valamint az ablakok fölött kettős timpanonok, a kastélyt kerítő kőfal és az abban elhelyezett hengeres bástyák világosan mutatják XVI. századi eredetét. (148—151. kép.)

Az építés körülményeiről két, évszámmal ellátott, reneszánsz motívumokkal ékes faragvány is tanúskodik. A korábbi a kastély főhomlokzatától jobb kéz felé eső külső oldalon befalazott címer. Ezen latin nyelvű felirat, a Mágócsy család címere és a következő magyar nyelvű felirat látható: „BÁTORSÁGOS AZ ISTENT FELNI VEZEDELMES W ELENE ELNI” (Vele nem élni vagy Ellene élni?).⁴⁹ Ez a címeres kő ma már nem eredeti helyén van. Az 1856-os renoválás alkalmából került le a főhomlokzatról, ahol Szirmay leírása szerint a kapu fölött volt befalazva.⁵⁰ Nyilván a földszint elkészültét jelezte, mint ahogyan a bethlenfalvi és fricsi kastélyok esetében is történt, míg az épület befejezésének évszámát az emeleten szokták feljegyezni. Így történt ez Pácini esetében is. Itt az emeleti „pitvar”-ra nyíló ajtó faragott kőkerete, mely eredetileg bizonyosan alacsonyabban volt, egy keskenyebb ajtónyílás díszeként elhelyezve⁵¹ az Alaghy család címerével díszített.⁵² A faragott ajtószemöldök megtört, reneszánsz párkányú guttasorral és két rozettával díszített. Rajta gyakorlatlan kézre valló vésett felirat ékeskedik. A címerállat alatt az 1591-es évszám látható.

A címer, valamint a feliratos, címeres ajtó díszítményeinek és betűinek faragása olyan, a reneszánsz ízléssel ismerős provinciális kőfaragó alkotását sejteti, aki inkább Erdély emlékeihez igazodott, ahol ugyancsak az 1580-as év tájékán kezdenek megjelenni a magyar nyelvű feliratok.⁵³ A faragott ajtókeret formái is emlékeztetnek a kolozsvári kőfaragóműhelyben készült néhány ajtó keretére. Hasonlóképpen az ablakok fölött kiképzett timpanonok mély profiljai is az Erdélyben kialakult faragványokéhoz állnak közel.

⁴⁹ A kastélyra vonatkozólag: *H. Takács M.*, A pácini kastély építéstörténete. Művt. Ért. I (1954). — A felirat és a címer első leírása: *Szirmay, A.*, Notitia topographica, politica incltyi Comitatus Zempleniensis. Budae 1803, 294.

⁵⁰ „... cuius porta sequentem inscriptionem ostentat.” Uo.

⁵¹ L. a 150. képen, mely világosan mutatja, hogy az új ajtókeret a régi kőfaragását utánnozva, fából készült.

⁵² A kastélyt, mint a földszinten befalazott feliratos címerkő mutatja, Mágócsy András építtette. Felesége, a dúsgazdag Alaghy Judit mintegy 300 000 hold birtokosa. Férje halála után Rákóczi Zsigmond, a későbbi erdélyi fejedelem felesége lett. 1593 előtt már nem élt. Alaghy Judit javainak egy részét Mágócsy Andrától származott két fia örökölte, más része visszazállt az Alaghy családra. Így jutott Pácini, melyet 1591-ben „várszerű kastély”-nak neveznek, Alaghy Menyhértnek.

⁵³ *Balogh J.*, Kolozsvár műemlékei. [Cluj] 1935, 21.

A kastély részletes leírását egy 1676-ban készült leltár őrzi, melyet közlője a Sennyey-levéltárban talált.⁵⁴ Ekkor a tulajdonos, Sennyey Albert báró, Széchy Mária grófnőnek, Sennyey Ferenc özvegyének adta zálogba a kastélyt, valamint a birtokot, és a „lázadók” (kurucok) által háromszor fenyegetett kastélyról leltárt vettek fel. Először a kőfalat és az abban levő négy bástyát említi a leltár, ezután beszél a kastély két részből való, nyilván lepketetejéről, melyben „két rész heazat között két uy csatorna” van. A kastély nyugati részének teteje új, kivéve az „olasz fok között való csatornát”. Ennek a pártázatnak a maradványai a bástyák lőréses fülkés ívsorában még ma is láthatók, hasonlóképpen a külső kerítés egyszerűen pártázott szegletbástyáiban — nyilvánvalóan a régi állapotot utánzó, de már az 1720 körül történt renoválás alkalmával is idejétmúlt formák voltak. Nem derül ki világosan, hogy a pártázat és a kettős lepketető a XVI. század végén, avagy talán 1631 után, már a Sennyeyek idején készült-e. Valószínűnek látszik azonban, hogy eredetileg is ilyenre tervezték a kastélyt.

Mágócsy Andrásnak 1588 előtt bekövetkezett halála idején, talán még félig készen, cserélt gazdát a kastély és jutott unokafivére, Alaghy Ferenc birtokába. Ennek halála után a katolikus, királyhű főúr, Alaghy II. Menyhárt, később országbíró, felső-magyarországi kapitány majd zempléni főispán birtokolta, aki a nemzeti érzelmű nemesség között sok ellenséget szerzett magának. Esterházy Miklós nádor levelezésében mint a király feltétlen híve szerepel.⁵⁵ Alaghynek több módja volt a költséges építkezéshez, mint a két Magyarország között hányódó, az erősödő ellenreformáció nyomása alatt szenvedő protestáns megyei nemességnek.

Halála után, 1631-ben II. Ferdinánd leválasztotta Pácint, Karcsával együtt, a ropant kiterjedésű regéci birtoktestről és az ugyancsak királyhű, katolikus Sennyey családnak adta. Nem lehetetlen, hogy Pácin — mely egyes elemeiben leginkább az 1630 körüli, Lónyay-féle átépítés formáját őrző Aranyosmeggyeshez hasonlít — a Sennyeyek kezén kapott pártázatot, s talán ekkor készültek az ívsoros, lőréses fülkék és az ablakok timpanonos díszítése. Tudomásunk szerint a kastélyt 1720 után restaurálták, ekkor készülhetett a manzárd tető is.⁵⁶ Egy következő restaurálás 1856-ban történt. Ekkor a szegletes toronybástyákra kerek erkélykiképzés került, és minden bizonyosan ekkor történtek a klasszicista ízlésű belső átalakítások, feltehetően ekkor készült a két oszlop által tartott lépcsőház és helyezték az 1591-es évszámú ajtókeretet a kétszárnyú, megnagyobbított ajtó fölé.

A kastélyt körülvevő kerítés, a négy bástyával, még az 1676-os leltár előtt készült; ezek újjítva, de az eredeti alakot megőrizve maradtak ránk. Ha a pácini kastély teljes egészében nem is 1580—1590 között épült, az alapok, a Mágócsy-címeres fe-

⁵⁴ *Lojda J.*, Adatok Páczin és a páczeni kastély történetéhez. Adalékok VI (1901) 161.

⁵⁵ *Géresi*, IV. 237.

⁵⁶ L. a sárospataki múzeum kőtárában levő, renoválást jelző kőtáblát, melynek felirata:

STEP
 SENNI
 DE KISS
 SENNYE RE
 PARARI CURAT [?]
 ANNO D 172?

irat és az Alaghy-címeres ajtó kétségkívül ebből az időből való. Mai alakját legkésőbb a XVII. század 30-as éveiben kapta. Az 1960-as évekbeli restaurálás ezt állította helyre.

A magyarországi későreneszánsz építészetnek mai határainkon belül igen kevés emléke van. Tulajdonképpen: alapjaiból újonnan épült reneszánsz alapgondolatú udvarház vagy kastély a XVI. századból, Pácin kivételével, nem is maradt meg. Azonban egy nagy, korábban lakótornyos erősség, később egységesített várkastély, történelmünk számos jelentős eseményének tanúja, a Bodrog-parti *Sárospatak* igen jelentős reneszánsz faragványokat és egy önállóan fundált XVI. századi szárnyat őrzött meg számunkra. (158—163. kép.)

Jelentőségét emeli faragott díszjeinek magas művészi értéke, a kor leghaladóbb áramlataiba való kapcsolódása, és az is, hogy itt Nagybicrséhez hasonlóan olasz mester, Alessandro Vedani nevéhez fűzhetjük az építkezések zömét.

Sárospatakon már 1506 körül, a Pálóczyak idején készültek reneszánsz ízlésű díszítések. Ezután, talán az 1526-os éveket követően, az a milánói olasz mester épített itt, aki Perényi Gábor ugocsaí főispán budai házában is dolgozott és akit „Niccolò da Milano”-nak neveznek az okiratok.⁵⁷ A legtöbbet itt működő mester, Vedani, valószínűleg Egerből került Sárospatakra. Az erősítések, a lakótorny reneszánsz díszekkel való ellátása, a középkori, védelmi célokra már alkalmatlan épület feltöltése és korszerűsítése, valamint a lakótornyot és a palotát összekötő loggia, és talán maga a palota építése is Alessandro Vedani s társai nevéhez fűződik. A várat és birtokot a mohácsi csatában elesett Pálóczy Antal után Perényi Péter szerzi meg. Megrendelésére készültek a lakótorny reneszánsz ízlésű faragványai, az ablakok, a feltöltés után készült, dúsan faragott kapu, a kőkeresztes ablakok a reneszánsz ízlésű szemöldökpárkányokkal, az oszlopokkal keretelt, háromszögű oromzattal, virágokkal díszített kisméretű ablakok. 1542-ben történt fogságba vetése után művét fia, Gábor folytatta. Alkotásai közé tartozik a megújított, de összhatásában ma is az eredeti formákat őrző loggia és a XIX. században erősen átépített palota, melynek csak udvari homlokzatát fogadhatjuk el többé-kevésbé hitelesnek.⁵⁸ Teljes mértékben igazat kell adnunk a vár monográfusainak abban, hogy a velencei palotákhoz hasonlatossá tett épület már csak a védelmi szempontok miatt sem készülhetett a XVI. század 60-as éveiben. A szerzők a faragásokat Vedani mellett hazai mestereknek tulajdonítják, és három csoportot különböztetnek meg közöttük. Balogh Jolán a palota kőfaragójában a Sanmicheli-féle cinquecento kör egy helyi, észak-olasz ihletettséggű mesterét keresi. A palota földszinti faragványai eredetileg nyitott loggiát díszítettek. Az oszlopok faragásához hasonló motívumokat számos, a cinquecentóban működő lombard mester formakincsében találhatunk. Az emberfejes díszek a németes igazodású reneszánsz művészetből vették példaképeiket.

Bár a sárospataki faragványok között igen sok az újrafaragott, és az ún. Perényi-sárny Bodrog felőli homlokzatának egykorúsága is erősen vitatható, a várkastély összhatásában mégis az ország egyik legvonzóbb reneszánsz együttese.

⁵⁷ Vö.: Magy. Műv. Tört. I. 321—322.

⁵⁸ *Dercsényi—Gerő* i. m.

Nagyobb szabású, sok építési periódus nyomait őrzi, és jelentős reneszánsz kori részletei miatt külön említést érdemel a *kistapolcsányi* (Topol'čianký) kastély, mely 1531-ben Sámbockréty Boldizsár csejtei várnagy birtokában volt.⁵⁹ XVI. századi kiépítése feltehetően kissé később, Tapolcsányi János idején következett be. Ekkor kaphatta az erődtített kastély szabályosabb alaprajzát és talán a földszint udvari homlokzata az árkádos pillérsort.⁶⁰ Az alaprajzi elrendezésből ma már sem XVI., sem XVII. századi fundálás nyoma nem hámozható ki. (Tárgyalására a XVII. századi épületeknél fogunk visszatérni.)

Nem lehet célunk, hogy a Felvidék gazdag udvarház- és kastélyépítészeteiből mindazokat az épületeket kiemeljük, melyeken a XVI. század második felében építkezés folyt. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy szinte valamennyi jelentősebb vár, kastély, sőt kúria is kapott ekkor újabb részleteket, erődtítést, vagy részesült alaposabb helyreállításban.

Hasonló módon nem vállalkozhatunk arra sem, hogy a csak forrásokban felemlített, azóta nyomtalanul eltűnt épületek felsorolását adjuk, hiszen nagyobb részükről a puszta említésnél többet nem is tudnánk nyújtani.

Ha mégis foglalkozunk a délkeleti Felvidék egyik csaknem nyom nélkül eltűnt kastélyával, a Szabolcs-Szatmár megyei *Nagydoboson* állott Perényi-kastéllyal, az azért van, mert a gyér forrásanyag, az egykori kastély pontos helyrajza, valamint egy Perényi-címer őrzi az erődtített udvarház emlékét, melyet Perényi Mihály 1552-ben egy levele keltezésében várnak nevezett.⁶¹ A kastély építési idejét — nagyjából — Perényi Mihály életkörülményeinek vizsgálata alapján határozhatjuk meg. Perényi, aki 1551 és 1557 között Zemplén megye főispánja volt, nyilván ekkor jutott olyan anyagi lehetőséghez, hogy rangjához méltó hajlékot építhessen magának. 1544-ben még Nagyidán lakott; ekkor nagydobosi birtokáról, de nem kastélyáról emlékeznek meg az egykorú okiratok és levelek.⁶² Valószínű, hogy csak 1551 után kezdett hozzá az egykor árokkal körülvett, feltehetően erődtített, várszerű kastély építéséhez. Lehetséges, hogy építészeti felmérés kimutatna az 1808-ban épült, ma rossz állapotban levő, klasszicista ízlésű egyszerű épület alatt régi nyomokat. Az új kastély minden bizonnyal a régi helyén, kissé kiemelkedő dombra épült. Téglá alakú alaprajza akár egy XVI. század második felében készült, egy tömbből álló kastélyé is lehetne. Egyetlen díszét a szobák falán levő, erősen rongált klasszicista stukkók adják. A régi épületből mindössze a homlokzatba beépített, olasz koszorúba foglalt, finom faragású vörösmárvány Perényi-címer maradt meg. A hulló vakolat és a bejárathoz vezető lépcső fölé újabban helyezett villanyvezeték miatti csonkítás világosan mutatja, hogy itt másodlagosan elhelyezett kőemlékkel van dolgunk, melynek faragása jól iskolázott, provinciális olasz, vagy olasz műhelyben tanult helyi kőfaragó kezére

⁵⁹ Győri Tört. és Rég. Fü. III (1865) 234.

⁶⁰ Križánová, E., Kaštieľ v Topolčiankach. P a M III (1954) 123.

⁶¹ „Ez levél kelt az váramban Nagydoboson pünköst havának 8. napján, a mikor irának születés után 1552 esztendőben.” Közli: *Doby A.*, Egy dinasztia a XVI. századból. Adalékok I (1896).

⁶² *Géresi*, II. 68.

vall. Feltehető, hogy a mai épület négy sarkán alkalmazott négy enyhe, rizalitszerű rész a régi kastély egykori sarokkiképzéseinek nyomait őrizte meg.

Teljesen beleépült a későbbi épületkomplexumba a *felsővadászi* (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) ún. Rákóczi-kastély, mely már 1567 előtt állt. Egy földszinti, dongaboltozatos szobáról azt tartja a hagyomány, hogy Rákóczi Zsigmond fejedelem született benne.⁶³ A családnak, mely 1517-ben szerezte meg Perényi Imre nádortól Felsővadászt,⁶⁴ másik kastélya is volt itt. Az 1641-es urbariális összeírásban, melyben egy „fából épített udvarház”-ról olvashatunk, ugyancsak szerepel a „fejedelem szobája, ... kamra, ... fejedelemasszony szobája, pitvar, tornác, barátház [?] és kamrája” stb.⁶⁵ Egy másik, ugyancsak 1641-es összeírás két „új ház”-at ismertet.⁶⁶ A nagyobb, „öles falú” kastély emeletes volt, két szeglettoronnyal. Rákóczi Zsigmond kastélyának alakját az 1870-es renoválás alkalmával Puky szerint alig változtatták meg,⁶⁷ ma azonban a jó karban tartott, általános iskolának használt emeletes kastélyból vajmi nehéz volna XVI. századi alakjára következtetni. Az udvaron levő, régebben említett kúria romjait 1945-ben hordták széjjel. Ma már nincs nyoma.

A Makkaitól közölt kisméretű, fából készült kúria, melyet első ízben 1631-ben említenek, amennyire a szűkszavú leírásból következtethetünk, az ismert típusú, középen pitvaros, abból nyíló kétszobás, oldalkamrás, téglalap alakú udvarházhoz volt hasonló. Talán újabban, a XVII. század első negyedében épült. Miután az urbárium nem említi a szegletbástyás, kőből készült Rákóczi-kastélyt, feltételezhető, hogy az akkor nem I. Rákóczi György fejedelem, hanem a család valamely más tagjának birtokában lehetett.

A XVI. század végén vagy a XVII. század elején épülhetett a Rákóczi családdal ugyancsak kapcsolatba hozott, érdekes *tállyai* ún. Rákóczi-kúria, melynek oldallépcsős, különös megoldása némileg Felsővadászra és az ugyancsak Borsod megyei, Tállyához közel fekvő Golopra emlékeztet. XV—XVII. századi a ma is álló bodrogeresztúri, egykor Rákóczi-, később Thököly-udvarház. Az egy tömbből álló, négy lakószobás épület nyilván a szüretnek idején szolgált a családnak lakásul. Ezeknél nagyobb méretű, de alaprajzi elrendezésben hasonló az állítólag a XVI. század végén épült *tállyai* kastély,⁶⁸ melynek mind emeletén, mind földszintjén középső pitvarból kiinduló két-két szoba nyílik. Csupán a főhomlokzat később kialakított teraszos része mutat XVIII. századi, esetleg későbbi átépítésre.

Inkább középkori várkastélyhoz, mint reneszánsz udvarházhoz hasonlítható az 1564-ben, a bethlenfalvival egy időben épült Turóc megyei *kisselmeci* (Štiavnik) kastély, mely 1537 óta Báthori István országbíró egykori titkárának, Réwai Ferencnek a tulajdona volt. A nagy hatalmú protestáns főúr fiait Itáliában taníttatta, részben a maga, részben Wárdai Pál esztergomi érsek költségén.⁶⁹ A fiúk közül kettő,

⁶³ Puky A., Felsővadász. Történeti Közlemények. Kassa 1910, 267.

⁶⁴ Turul XXXVIII (1924—25) 33.

⁶⁵ Makkai, 79.

⁶⁶ Forráskiadványok. IV. I. 171.

⁶⁷ I. m. 14.

⁶⁸ Genthon, II. 289.

⁶⁹ Frankl V., Réwai Ferenc nádori helytartó fiainak ... iskoláztatása, 1538—1555. Bp. 1873, 31.

Mihály és János később a bécsi udvarhoz, Lőrinc pedig Oláh Miklós érsek szolgálataiba került.⁷⁰ Valószínű, hogy a XVI. század végi építés vagy átépítés az Itáliát és Bécset jól ismerő fiúk nevéhez fűződik, akik igyekeztek külföldi tapasztalataikat hasznosítani, emlékképeiket rögzíteni a családi váron. A négy, illetve öt emelet magas épület kétemelet magasságig felmenő, kerek, bástyaszerű építményekkel van a négy sarkán ellátva. A fából készült hagymakupolás, erkélyes toronytetők, mint az északi felvidéki épületeknél általában, a XVIII. században készülhettek.

Ugyanebben az évben épült a kisselmecihez némileg hasonló *selmebányai* (Banská Stianica) „új vár”, mely tulajdonképpen egyszerű téglalap alaprajzú, erősfalú torony, sarkaihoz ragasztott kerek tornyocskákkal. Arra, hogy nem lakóhely, hanem őrtorony volt, az első emeleten nyíló bejárat mutat. A „cikkelyes boltozatú” földszint Varju szerint az őrség lovainak téli istállójául szolgált.⁷¹ Az első emeleti bejáratú ajtó fölötti kőlapon az építés évszáma — 1564 — állt. Belülről az emeletek tagolatlanok, csak a fióktornyok adnak egy-egy kisebb szobát. Az „új vár” csupán szimmetrikus alaprajza miatt érdekes számunkra, mely itt is a környéken szokásos téglalap alakú tömb és a sarkokon kiemelkedő tornyok harmonikus példája.

★

Végigvizsgálva — nagyjából — a Felvidék legfontosabb XVI. századi udvarházait és kastélyait, fel kell vetnünk az ott dolgozó mesterek kérdését, annak ellenére, hogy biztosan fundálóhoz köthető épület igen kevés van még ebben az időben. Sőt a kisebb objektumok, mint Beregszentmiklós és Berzevice építési körülményei inkább azt mutatják, hogy a tulajdonos maga vezette az építkezést, mely a már korábban kialakult formák szerint folytatódott tovább. Valószínű, hogy a királyi várak és hadifontosságú erősségek fundálói, illetve tervező-építészeinek munkássága hatott az épülő kastélyokra és udvarházakra is. Nagybicsén és Sárospatakon kívül azonban másutt mesterekről nincs említés a levéltári adatokban, levelezésekben vagy naplószerű feljegyzésekben. Feltehető, hogy a kisebb kastélyok vagy udvarházak fundálói, mint arról nem egy esetben az építkezés erőteljesebb fellendülése idején, a XVI. század derekán értesülünk, a XVI. században a városokban működő mesterek közül kerültek ki.

A városi számadáskönyvek számos építési elszámolást őriznek, melyekből mesternevek is kerültek elő. Ezek közül való a Bártfán 1563-ban működött luganói testvérpáré, Pel Bernát és Jánosé, akik a húsarulóház (macellum) egész épületét faragott kőből készítették és a tetőre színezett szobrot faragtak. A luganói Pel Bernát még 1582-ben is Bártfán dolgozott, ahol egy bástya sgrafittódíszében örökítette meg a nevét.⁷² Ugyanez a Giovanni da Lugano dolgozott 1585 körül Sziléziában, Niemczában, a reneszánsz kastélyon Bernardo Niuron da Luganóval; 1591-ben mint capomastro halt meg.⁷³ Másutt az okiratok Pel-nek, vagy de Pello-nak nevezik. Bernardo

⁷⁰ Uo. 35.

⁷¹ Varju, 148.

⁷² Myskowszky V., Bártfa középkori műemlékei. Bp. 1879, II. 33.

⁷³ Kozakiewicz i. m. 403, 414.

Niuron da Lugano, akivel ezekben az években ugyancsak Lengyelországban találkozzunk, 1567-ben ír alá egy szerződést a krakkói S. Floriano kanonokaival a templom helyreállítására.⁷⁴ Ez a mester talán azonos a mi Bártfán dolgozó Pel Bernátunkkal. Egy más említés szerint 1585-ben ő is a sziléziai Niemcza kastélyán tevékenykedett. Budinis azt írja róla, hogy a bártfai Szt. Egyed-templom mellékoltárain dolgozott.⁷⁵ A bártfai iratokban másutt „János olasz kőfaragó”-ként⁷⁶ emlegetett mester, aki a húsáruházzal tetejére a színezett, nagyméretű szobrot és kőajtókereteket faragta, nyilván Pel János. Talán ugyanőt említik 1564-ben Kassán az okiratok.⁷⁷ Egy olasz kőműves, ugyancsak János nevezetű, bukkan elő a közeli Kiszsebenben 1593-ban és 1595-ben, amikor június 16-án egy gyilkossági perben hallgatják ki „Joannes olasz kőműves”-t.⁷⁸

Feltehető, hogy rajtuk kívül még számos mester járta meg a Magyarország—Szilézia—Lengyelország utat és hozta-vitte az Itáliából való, de itt a helyi követelmények, hagyományok és ízlés által módosult terveket, faragásokat, díszítő elemeket. A nagy ösztönző természetesen a hazai, felső-itáliai művészet volt, melyet azonban a megrendelők szükségletei, az objektumok formája, adottsága alapján módosítottak és változtattak. Ilyen vándor mesterek közreműködését tételezzük fel a kiérlelt alaprajzi elrendezésű, harmonikus bethlenfalvi kastély fundálásánál is, melynek kivitelezése a városi műhelyek kőműveseire és kőfaragóira maradt.

1572-ből van írott adatunk Natalis Angeliniről, aki nyilván ugyancsak olasz származású. A bányavárosok építőmestereként emlegetik. Egy új bástyaformát mutatott be ekkor, melyet azonban a bécsi haditanács nem tartott kivitelezésre alkalmasnak.⁷⁹ Tudjuk róla, hogy a városokon kívül Csábrág várában is épített. A bányavárosi kerület superintendense egyébként 1578-tól fogva a Bakabányán működő, ugyancsak olasz Giulio Ferrari.⁸⁰

Kassán két olasz kőművest is találunk a forrásokban, Zoietta Benedeket és Györgyöt 1577-ben.⁸¹ Ugyanekkor megjelennek már a németesített nevű olaszok is, mint 1567-ben „Peter Maurer” és „Anthoni Maurer”,⁸² valamint a német Schomberger György, aki 1596-ban Kassa város kőművese volt.⁸³ A városi építőmesterek feltehetően dolgoztak a nemesség részére is; ezek között a mesterek között kell a felvidéki kastélyok építőit is keresnünk. Bethlenfalva rekonstrukciós tervének készítője, Dobroslava Menclová is hasonló összefüggéseket tételez fel rövid, már idézett cikkében. W. Wagner is jelzi a kastély alaprajzának feltűnő egyezését a márkus-

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ I. m. 152.

⁷⁶ *Myskovszky*, Bártfa i. m. 119.

⁷⁷ „Johannes architectus”. *AÉ XXX* (1910) 265.

⁷⁸ OL. Pechy család levéltára. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁷⁹ *Pataki* i. m. 28.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Vö.: Benedek kőműves végrendelete 1577-ből. Kassa város lt. 18.855. — *AÉ XXX* (1910) 347.

⁸² Uo.

⁸³ Uo.

falvi újabb udvarház alaprajzával;⁸⁴ ehhez még hozzávehetjük az alsókékedi, egykor ugyancsak négy hengeres sarokbástyás kastély, a vágváraljai régi kastély, a szulyóváraljai, a fricsi és frigyevágási kastélyoknak a bethlenfalvival azonos elrendezésű alaprajzait. Az alsókékedi kastély alaprajzának a márkusfalvival való összevetését már 1954-ben, a kastély publikálásakor megtettük,⁸⁵ azóta még számos hasonló elrendezésű kastélyt sikerült az ismertekhez kapcsolni. A bethlenfalvi és a márkusfalvi, kékedi, szulyóváraljai stb. kastélyok között a különbség mindössze annyi, hogy míg az utóbbiaknak négy, illetve két sarokbástyája van, addig a bethlenfalvi kastély tagolatlan tömb. Belső beosztásuk szinte teljesen azonosnak mondható, és sokkal inkább a városi házak beosztására, mint nemesi kastélyra, várra jellemző. Talán ez is a városi mester közreműködésére vall, aki megszokta a szűk telkeken a téglalakú elrendezést. Ilyen pl. a szepesszombati (Spišská Sobota) 110. számú ház és számos eperjesi, bártfai, besztercebányai polgárház alaprajza. Nyilvánvaló, hogy sem a Lőcsével, Besztercebányával kapcsolatban álló Thurzók és Máriássyak, sem a Kassával, Eperjessel kapcsolatot tartó Kékedy család nem fordulhatott királyi építészhez vagy fundálóhoz, amikor kastélyához, udvarházához tervezőt keresett. A hazánkba származott olasz kőművesek és fundálók azonban, akik nemegyszer a szomszédos Galícia nemessége részére is dolgoztak, megtalálhatták az utat, akár mint városi mesterek, akár mint vándorló fundálók, az építkező köznemességéhez.

A lengyelországi analógiák arról tanúskodnak, hogy élénk kapcsolat alakult ki már a XV. század végén a két terület között. Maga a pártázatos építési mód, kutatóink egy része szerint, Lengyelországból jött hozzánk. Bár sokkal valószínűbb, hogy a felső-olasz építészek először a mi attikás későgótikus épületeink tetőszerkezetén alkalmazták a lőrések elrejtésére igen célszerű díszítési formát, kétségtelen, hogy a XVI. század utolsó negyedében Sziléziában, Galíciában, Alsó-Ausztriában, később Lengyelországban is számos példájával találkozunk. Eljutott Oroszországba, majd az északi országokba is. Nálunk mint ismeretes, a Szepességen és Sároson kívül jelentkezik Erdély és Magyarország határán (Pácin, Aranjosmeggyes), de felbukkan mélyen bent Erdélyben is (Gyergyószárhegy, Törösvár).⁸⁶ Mindezekre a területekre, természetesen, végső fokon az itáliai várkastélyok és városi paloták, falusi villák mintája nyomán az olasz építészek közvetítésével került.

A magyarországi és lengyelországi reneszánsz építészet kapcsolata már igen korán, a XV. század végén létrejött. Már elfogadott tény, hogy Zsigmond lengyel herceg közvetítésével jutottak el az első olasz és magyar lapidák Budáról Krakkóba.⁸⁷ Tudjuk azt is, hogy a kapcsolatok később sem szakadtak meg. Nemcsak magyar vagy Magyarországon dolgozó olasz lapidák kerültek Lengyelországba, de nálunk is dolgoztak, főként a Felvidéken és Erdélyben, lengyelországi olasz vagy helybeli mesterek. Ilyen lehetett az az újszandeci Magister Thomas, aki a XVI. század legele-

⁸⁴ Umelecké pamiatky Spiša. P a M II (1953) 20—21.

⁸⁵ H. Takács M., Az alsókékedi Melczer-kastély. Emlékkönyv Lyka Károly születésének 85. évfordulójára. Bp. 1954.

⁸⁶ L. a 189. képet.

⁸⁷ Divéky A., Magyarország szerepe a lengyel renaissanceban. AÉ XXX (1910) 1—9.

jén ajánlotta fel szolgálatait a bártfai tanácsnak az épülő városháza építéséhez. Ebben a latin nyelvű levélben lengyelországi működésére hivatkozva kívánja elnyerni a megbízatást. Nem tudjuk, hogy dolgozott-e „Magister Thomas de Nova Sandecz” a bártfai városházán; kétségtelen azonban, hogy 1507-ben a városházán dolgozó Elek mester olasz ízlésű ablakok faragásával („fenestris ytalicalibus”) számolt el.

Az erdélyi emlékek kapcsán már megemlékeztünk a luganói származású lvovi építőmesterről, Petrus Italusról, aki az erdélyi Besztercén a régi gótikus templomot javította. Talán még mint Izabella királyné vagy Martinuzzi embere került Erdélybe és onnan jutott tovább Lengyelországba, majd ismét behívták Erdélybe 1561—1563 körül. Mind lengyelországi, mind erdélyi munkásságát oklevelek igazolják.

1560. március 5-től 1561. április 10-ig dolgozott a szigetvári váron Foltelina Jakab olasz lapicida, aki valószínűleg azonos azzal a Jacopo (Jakup) Woltelini nevű kőműves- vagy építőmesterrel („capomastro o muratore”), aki 1577-ben Poznanban szerepel a forrásokban.⁸⁸ A számos, a két ország között vándorló mester közül csak néhányat ismerünk név szerint, feltehetően a későbbi kutatások még újabb neveket fognak felszínre hozni mind a XVI., mind a XVII. századi építkezésekkel kapcsolatban. Kétségtelen az, hogy tekintet nélkül az átadó vagy átvevő elsőbbségére a reneszánsz művészet egyes speciális válfajai tekintetében, a kapcsolat Magyarország és Lengyelország között igen szoros volt: mesterek, motívumok, épülettípusok vándorlása és átvétele az egész XVI. és XVII. század folyamán tartott. Közös a két ország reneszánsz művészetében az olasz formák helyi változatban való alkalmazása, de különböző a ráánkmaradt emlékek rendeltetése, valamint a megrendelők társadalmi és osztályhelyzete.

Míg ugyanis Lengyelországban a XVI. században is az udvar, majd a klérus, később pedig a főnemesség a legfőbb megrendelő, és a városi közösségek egészen elvétve, a köznemesség pedig igen kis számban szerepel a megrendelők között, addig Magyarországon a XV. század végének és a XVI. század első negyedének kivételével a megrendelők legnagyobb része a köznemesség, a városi polgárság és a városi közösségek közül került ki. A főnemesség és a főpapság csak a helyreállítások és kibővítések során alkalmazza a reneszánsz díszítőelemeket, s igen hamar az osztrák közvetítésű barokk művészet formáit részesíti előnyben az egyszerűbb, derűs-provinciális ízléssel szemben.

Noha a XVI. században a Felvidéken tevékenykedő mesterekről nem sokat tudunk, az itt épülő vagy újabb díszítést, védőművet kapó kastélyok és udvarházak mintaképeivel kapcsolatban levonhatunk bizonyos következtetéseket. A téglalakú tömbből álló udvarházak esetében inkább az alaprajzi elrendezés egyszerűsége jelzi az új idők szellemét. Ez még olyan objektumokban is megmutatkozik, mint a pataki Perényi-szárny, vagy a kistapolcsányi udvari loggia. Itt lényegében a későgótikus, csak funkcionális elrendezés korszerűsítésével van dolgunk. A faragott ajtó- és ablakkeretek, címerek, kandallók az egykori budai műhelyek ösztönzése folyán hazánkban elterjedt reneszánsz formákat alakítják a helyi igényeknek és lehetőségeknek megfelelően.

⁸⁸ *Warschauer, A., Der Posner Stadtbaumeister Johann Baptista Quadro. Posen 1913.*

A század dereka után az újonnan fundált kastélyokon megjelenik a hengeres sarokbástya (Nagybicse), kissé később, a 80-as években a szegletes sarokbástya (Pácin és Nagyőr, ahol mindkettőt megtaláljuk) mint az udvarház- vagy kastély-test funkcionális tartozéka. Lényegében az egy tömbből álló bethlenfalvi, frigyevágási típus sarkait erősítik ilyen bástyaépítményekkel. Gyakran találkozunk velük még a XVII. század közepén is a Vág, a Hernád és a Garam környékén. Eljutnak Erdélybe és a Felvidék távolabbi, elszigeteltebb részeibe is.

A hengeres sarokbástyás udvarházak, mint a szulyóváráljaihoz hasonló *vágváraljai* (Povážské Podhradie), valamint a háromtengelyes, földszintes *kisselmeci* (Štiavnik) — és társaik — ehhez a bástyatípushoz kétségkívül a várerődítmények rondelláiról vették a mintát.

Ilyen hengeres, kizárólag a védelem célját szolgáló zömök bástyákat — főként a Felvidék nyugati részén — számos váron és erődítmény sarokkiképzésén, valamint az erődített városok védelmi rendszerében találunk. A középkori eredetű hengeres bástyatornyok, különösen ha később pártázott tetőkiképzést kaptak, kitűnő lehetőséget nyújtottak a tűzfegyverek elrejtésére, a kisebb kóborló csapatok fékentangolására. Az erődített udvarházaknál valószínűleg először a falrendszert védték; ilyen lehetett Görgön a másfél öl magas kőfal két sarkán,⁸⁹ és ilyen volt számos, több építési periódust átélő nagyobb kastély falrendszerében is. Ezek a kezdetben csak erődítés jellegű védőfalak gyakran bekapcsolódtak magába az épülettömbbe is (Kistapolcsány, Bajmóc, Keresd, Monok). Így alakulhatott ki, részben a középkori bástyák, részben az itáliai származású centrális alaprajzi szerkezetek hatására a hengeres sarokbástyás udvarház-típus, mely az erődítést magába az épületmagba olvasztva, az ez időben kialakult nagy erősségrendszerek mintegy kicsinyített másává lett. Véleményünk szerint a hazai védelmi célú sarokbástyáknak több közülük van a típus kialakulásához és megerősödéséhez, valamint mintegy évszázados virágzásához, mint az alaprajzilag ugyan hasonló gondolatot felvető, de mind funkciójában, mind külső képeben teljességgel különböző itáliai paloták bástyáihoz.

Ilyen hengeres sarokbástyák védik a bozói várat,⁹⁰ ilyenek épültek talán már a XV. században a krasznahorkai váron, ilyen került ugyancsak a XVI. század végén a késmárki kastély sarkaira. Ezeknek az eredetileg kizárólag védelmet szolgáló bástyáknak erődített udvarházzá szelidített formái jelentkeznek mind nagyobb számban a XVI—XVII. század fordulóján. Azt, hogy ez a típus az eredetileg erősségformából — mely vázlatrajzok útján az ország töröktől veszélyeztetett, az átvonuló katonaság, hajdúk, kurucok útjába eső területein nyilván gyorsan elterjedhetett — mint válik reneszánsz alap gondolatú erődített kastélyvá a XVII. század első felében, számos példán tapasztalhatjuk. Az olasz erődített várak bastione-formája is számos esetben a lakóépülettel szerves kapcsolatba került, vagy legalábbis a legkiválóbb tervezők agyában megfogant ennek a gondolata.⁹¹ Az olasz várakon

⁸⁹ Veress E., Hadt. Közl. XIII (1912) 446—448.

⁹⁰ Hajduch, J., Slovenské Hradý. Martin 1955, 158.

⁹¹ Ilyent idéz Balogh J. Baldassare Peruzzi munkásságában: (1954) 247.

minden esetben szegletes, a főépület tömbjéhez csúcsban csatlakozó pentagon bástyákat láthatunk; ilyeneket nálunk lakóháztestben csak ritkábban (pl. Eger-várott és az alsókékedi kastély újabb részén) alkalmaznak. A kerek sarokbástyás típus csak az erődítésekben fordul elő Itáliában, tehát a magyarországi elterjedés inkább helyi fejlődés, mint idegen mintakép alkalmazásaként fogható fel.

Kétségtől kívül összefügg ez a forma avval a magyarországi sajátossággal, hogy a mohácsi véstől fogva nemcsak a külső ellenség, de a belső pártviszályok is a családi otthon védhetőségének szükségességét vetették fel. A XVI. század második felében az a köz- vagy akár főnemes sem érezte biztonságban magát, akinek lakóhelye nem volt kőfallal kerítve és maga a ház védelmi eszközökkel felszerelve. Tehát az eredetileg a feudális várak védőrendszerében kialakult erődítéstípus a szükség és a lehetőség együttes hatóereje folytán összeszűkül és a lakóépület szerves része lesz. Magyarországon, ahol a külső ellenség és belső viszályok mellett a portyázó, fegyvernyugvást figyelembe nem vevő török és beszállásolt idegen katonaság túlkapásai ellen sokszor egy-két szakállas ágyú és a tulajdonos személyes bátorsága egymagában képes volt megvédeni egy-egy udvarházat (mint 1599-ben Bécs Ferencné az Abaúj megyei buzitai kúriát⁹²), életmentő lehetett egy-egy vastagfalú sarokbástya és a tűzfegyvereket rejtő magas oromzat. A téglalakú, egy tömbből készült kastélyok és udvarházak építetői a nagy várak példáját követve, de a maguk szerényebb erejéhez mérve, az olasz várak terveiből a hazai lehetőséghez szabottan azt vették át, ami elengedhetetlenül szükséges és megvalósítható volt. Így keletkeztek az újonnan épített vagy újjáépített nemesi udvarházak, hogy veszedelem esetén ne kelljen a birtokosnak és háza népének egy nagyobb vár oltalmára szorulnia és birtokát az ellenség prédálásának átengednie.⁹³

Mint láttuk, az ilyen hengeres vagy szegletes bástyákkal védett kisebb méretű udvarházak nagyobb része — mint Pácin, Alsókéked, Szulyóvár-alja, Vágvár-alja, Osztróluka, Alsómicinye — nem évszázadok folyamán, hozzáépítések, bővítések és átalakítások eredményeként jött létre, hanem reneszánsz szellemben fogant centrális alapgonddal megvalósításaként. Néhány közülük — egyszerűen, inkább a védelem és a célszerűség szempontjait tükröző eredeti formájában máig fennmaradva — megőrizte a köznemesi tulajdonban levő udvarházak egykori elrendezését és külsejét.

Összegezve tehát az elmondottakat, leszögezhetjük, hogy amíg a XVI. század első felében épült udvarházak és kastélyok külső alakjára, beosztására, terjedelmére vonatkozóan jóformán semmi határozott támpontunk nem volt, addig a század második feléből már olyan emlékeink vannak, melyeknek segítségével a korszak világi építészetének képét, több-kevesebb hitelességgel, képesek lehetünk meghatá-

⁹² Sárospataki Magyar Krónika. 21.

⁹³ Vö. Telegdy János levelével a podheringi udvarházzal, melyben azt írja, hogy még kapuja sincs udvarán, olyan, mintha mezőn lagnék, veszedelem esetén Munkács várába kell menekülnie (*Eckhardt* i. m. 136). Hasonlóan ír Görgey Benedek Nogarola kapitánynak 1583-ban, ezért cseréli ki Nádasdy Ferenc 1588-ban a sárvári, fából készült bástyákat kő, illetve téglá erődítményre, mely művet majd fia, Pál fejez be 1615-ben (*H. Takács*, A sárvári vár i. m. 28). Ezért kéri 1592-ben Károlyi Mihály a királyt, hogy engedélyezze háza körül a kő kerítést és árkot; mint azt a válaszában Hardegg Ferdinánd írja: „mivel az töröknek minden igyekezeti arra volna” (*Géresi*, III. 555).

rozni. Itt van szinte eredeti alakjában 1564-ből a bethlenfalvi kastély, ismerünk 1583-ból egy vázlatot a görgői udvarhárról és a hozzá tartozó gazdasági épületekről. Ma is áll a beregszentmiklósi udvarház, melyet csaknem alapjaiból építettek fel 1589-ben. Hírünk van nemcsak az 1589-es beregszentmiklósi, de a szomszédos ör-hegyaljai építkezések nehézségeiről, és az épületek terjedelméről is az 1594-es összeírás alapján. Romos állapotban, de áll az 1594 előtt épült szulyóvárjai udvarház, és nagyjából ebből az időből származtathatjuk a nagyőri, frigyevágási, hániki, demétei, kisselmeci kastélyokat is. A nagyobb szabású kastélyok közül épségben van a sárospataki vár ún. Perényi-szárnya, mely akár különálló reneszánsz kastélyként is felfogható — valamint az öregtoronyt és a Perényi-szárnyat összekötő derűs-bajos loggia, az öregtorony reneszánsz ízlésű faragott díszei, melyeknek befejezését az 1540-es évekre tehetjük. Nemrégén állították helyre a Thököly Sebestyéntől a XVI. század végén építeni kezdett és sok korabeli részletben bővelkedő késmárki várkastélyt, és eredeti alakjában áll az egész korszak egyik legharmonikusabb, a kisebb építkezésekhez sokáig mintául szolgáló, jellegzetesen magyarországi reneszánsz kastély, a nagybicsei Thurzó-rezidencia.

★

Visszatekintve a tárgyalt időszak világi építészetére: most már világosan kirajzolódik előttünk a felső-magyarországi udvarház- és kastélyépítészet három típusa. Az első az *egyszerű udvarház*. Mint Erdélyben is, rendszerint téglalakú épülettömb, egy sor szobával és a szobák előtt húzódó fedett tornáccal. Rendszerint emeletes. Alacsony földszintjét gazdasági és tárolási célt szolgáló helyiségek, emeletét a lakószobák foglalják el. Épülhet fából vagy téglából — ez a típuson nem változtat.

Második a *kőház* néven emlegetett *nagyobb udvarház*. Ez ugyancsak egy tömbből áll, rendszerint emeletes. Itt általában emeletenként 4—8 lakóhelyiség nyílik a középen elhelyezett pitvarból. Ezeket már építészeti díszítésre és védelemre való törekvés érvényesül. *Sarokbástyák*, rizalitszerű tagolások, emeleti erkélyek, az épületek jelentős részénél magas, *pártázatos oromzat* tette jellegzetessé külső képüket.

A harmadik típus a század harmadik negyedében jelenik meg, ez már mintegy átmenet a vár és a kastély között. *Árkádos udvart kerít, és a sarkokon két vagy négy bástya szolgálja a korszerű védelem céljait.*

Az egyszerűbb, kisebb igényű a görgői—bethlenfalvi—szentmiklósi típus, melynek a XVII. században csakúgy számtalan követője van, mint a zárt, árkádos, oszlopos-folyosós udvart kerítő, nagyobb szabású nagybicseinek. *A XVII. században sokszor találjuk a kettő kombinációját szerte az országban: olyan négysarokbástyás vagy -saroktoronyos kastélyt, mely kis méreténél fogva nem kerít belső udvart, de melynek alaprajzi elrendezése a bethlenfalvinak továbbfejlesztése — azzal a különbséggel, hogy a sarkokon hengeres vagy szegletes tornyokat alkalmaz.* Mindkét változat végső soron Itáliából jött hozzánk. Az elsőről a golopi kastéllyal kapcsolatban kimutattuk, hogy a felső- és középső-itáliai villák, illetve falusi lakok mintájára épült, melyek ilyen jellegű, emeletes, gyakran nyílt lépcsővel, máskor szűk kapubejárattal ellátott, kőfallal kerített erődített udvarházak. A falusi parasztudvarok mind Felső- és Közép-Itáliában, mind Franciaországban ma is őrzik ezt az épületípust.

A másik, fejlettebb forma a hazánkban tartózkodó idegen, elsősorban olasz hadimérnökök tervei alapján emelkedő *végvárak hatására készült*. Azok és a városok lekicsinyített védőműveit utánozta ugyanakkor, amikor a klasszikus reneszánsz palotaépítkezés mestereinek, B. Peruzzinak és G. da Sangallónak centrális palotaterveit alkalmazza a helyi kívánságoknak, lehetőségeknek és éghajlati viszonyoknak megfelelő módon.

Azok a felmérések és alaprajzok, amelyeket Carlo Theti, II. Mátyás hadimérnöke készített a dunántúli erősségekről,⁹⁴ valamint a XVII. századból megmaradt felmérési rajzok és vázlatok magyarországi várakról és kastélyokról azt mutatják, hogy a reneszánsz centrális alapgondolata, a harmónia és a szimmetria minden olyan építkezésen világosan fellelhető, mely a helyi, elmaradott, gyakorlatlan jobbágy-mesterek képességein túl valamelyes igényt, legyen az a korszerű védelem vagy a korszerű kényelem igénye, felmutatott. Így erősítették a végvárrendszerhez tartozó, a néhány katona befogadására alkalmas „fortalitium”-ot, melyet magyarul hol erősségnek, hol kastélynak neveznek, így alakították át a nagyobb kastélyok külső védőműveit, befoglalva ezeket egy egységes szerkezetbe, így alakították át a késő-középkori kőházakat, udvarházakat — megtartva mindazt, ami a kő- és munkáskészegény világban megtartható volt, de alávétve az olasz derű és szimmetria nálunk oly hamar diadalmaskodó egységének.

A XV. század folyamán csak az udvar, a művelt, Itáliát járt főpapok, főurak szereznek meg egy-egy „olasz módon” faragni tudó mestert, és így díszítik régebbi váraikat és kastélyaikat, ragasztanak a gótikus katedrálisokhoz reneszánsz szellemű kápolnákat, vagy néhol csak díszeket, ajtókeretet, címert, síremléket, epitáfiumot, szentségfülkét. A XVI. század folyamán azonban a reneszánsz szellem hatása az egész országban érezhetővé válik, elterjed a távolabbi vidékekre, meggyökeresedik a német ajkú lakosság városaiban, és a főúri mecénások mellett a köznemesség építőtevékenységébe is utat tör.

A főpapi építkezések a XVI. század 40-es éveitől, a terjedő reformáció, a mind nagyobb területeket hódító török és birtokaikra különböző ürügyekkel igényt tartó, azokat erőszakkal elfoglaló főurak miatt szinte csak Pozsonyra és környékére szorítkoznak. Egyházi célú építkezésekről nincs hírünk, csak a Pozsonyban levő prímási palota bővítése, díszítése, karbantartása jelentkezik a feladatok között.

Miután ez a világi épületekhez annyiban csatlakozik, hogy ugyancsak kisebb méretű lakóépület, érdemes feljegyezni: az első palota Oláh Miklósnak köszönhető. Vagy ő építtette, vagy ő korszerűsítette, bővítette, és azután utódai egymás után javítottak, díszítettek rajta. 1562. szeptember 14-én kelt végrendeletében azt írja az érsek, hogy a pozsonyi házat alapjaiból ő építtette fel.⁹⁵

Az érseki kúria első leírása 1566 utánról maradt fenn. A leírás szerint nagyméretű, 29 helyiségből álló kőház, melyben a hivatali és gazdasági célú helyiségek, az érsek nagy szobája és a mellette levő kisebb szobácska, valamint a „palota” kapott helyet. Méretei azt bizonyítják, hogy inkább főnemesi palotához, mint nemesi udvarházhoz

⁹⁴ Gerő, 335.

⁹⁵ OL. Esterházy (hg.) lt. Rep. 4. Fasc. C. n. 23. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

áll közel. A kúriához emeletes kerti ház csatlakozott, ennek 15 helyisége között földszinti palota is volt, az emeleten az érsek fűthető szobája, a „domo caminata”, tornác, valószínűleg oszlopokkal díszítve.⁹⁶ Ez a ház és a mellette levő kert („Lustgarten”), ahol a virágágyak jegyzékét is megadja a leltár, a császári palotákra és a hozzájuk csatlakozó kertekre emlékeztető leírásával a nyugati kultúra közelségére utal.

1577 körül cserélték ki a pozsonyi városháza tanácstermének csúcsíves boltozatát, és ekkor épült Pasteiner szerint az északi szárnyon végigfutó, emeletes oszlopos folyosó is.⁹⁷ 1581-ben az érseki kúrián a Sárvárról, Érsekújvárról ismert királyi építőmester, Albertus Magnus dolgozott.

⁹⁶ OL. U et C. Fasc. 76. n. 19. (Uonnan.)

⁹⁷ OMM. Magyarország. V. 156.

VII. A FELVIDÉK ÉPÍTÉSZETE A XVII. SZÁZADBAN

A XVII. század folyamán Erdély fejedelmi székében felváltva ültek a különböző képzettségű, jellemű és felfogású fejedelmek, akik saját képességük, családi kapcsolataik, társadalmi és osztályhelyzetük szerint voltak képesek az ország kormányzására, megtartására vagy elvesztésére, a békés építésre, a kultúra felvirágoztatására vagy a céltalan rombolásra, a háborús készülétekre. A Felvidéken — bár a különböző Habsburg-uralkodók között is volt eltérés erély, képesség és felfogás tekintetében — valamennyi uralkodót egységesen irányított a birodalom és a dinasztia érdeke, a katolikus restauráció megvalósítása, valamint a magyarság gazdasági és politikai háttérbe szorítására való törekvés.

Voltak természetesen, az adott külső és belső politikai helyzettől függően, fokozati különbségek az egyes uralkodók és tisztjeik alkotmányellenessége, magyarellenessége és némileg protestánsellenessége között, de az alapvető mégis a távolban székelő, akarátát udvari tisztviselők, helytartók, generálisok, kapitányok útján érvényesítő idegen király akarata volt. Nem lehet célunk, mint az eddigiekben sem volt, a magyar történelem eseményeinek felsorolása, sem pedig újraértékelése, ezt a feladatot a történészek hivatottak elvégezni. Csak annyiban kívánunk az egyes eseményekre és jelenségekre utalni, amennyiben azok az udvarházak és kastélyok építetői sorsának alakulására kihatással lehettek.

Mint a XVI. század folyamán, az ország területén művészeti-kulturális központtal most sem számolhatunk. Bécs, Prága távol van, a kulturális ösztönzés csak a közeli területekre érkezik közvetlenül. Hiába mondja ki az 1608. évi koronázás előtt alkotott XVIII. törvénycikk: „Ut Majestas Regia in Regno habitet” — a király továbbra is távol van az országtól, legfeljebb egy-egy országgyűlésre érkezik Pozsonyba. Nincs példát mutató uralkodói székhely, virágzó művészeti élettel rendelkező központ, mely az ország építetőinek mintaképpül szolgáljon. Buda régóta török kézen romlik, pusztul. A nádori udvar sem mintaképe többé a sajátos magyar kultúrának, mint volt Nádasdy Tamás idejében. Az építetők tehát a királyi várak fundálói, a vándorló mesterekre, később pedig a városi építőkre, kőművesekre vannak utalva, akik között még most is igen sok az olasz, az Ausztriában megtelepedett észak-itáliai. Csupán a század közepe tájától találkozunk az okmányokban a lengyel és a helyi, tehát bányavárosi, szepességi, borsodi mesterekkel — közöttük nem egy magyarral is.

Ezek a helyi mesterek mind a városi építkezéseken, mind a nemesi kastélyok, udvarházak fundálásánál, kivitelezésénél közreműködnek. Míg a század elején a helyi mesterek között a német és az olasz nevéek keverve fordulnak elő, a század második felében sűrűsödnek a magyar nevű mesterek a Felvidéken is. 1620-ban a késmárki Kőműves Antal Kassán mezőszegedi Szegedy György sírkövének faragásáért 35 forintot kapott;¹ Sátoraljaújhelyen és Cékén 1668-ban a magyarul beszélő, írástudó Lapispataki Mihály,² 1668-ban Kőfaragó György ismert,³ akik városi és vidéki építkezéseken (tehát udvarház, kastély, városi ház és kőfaragói munkák) egyaránt tevékenykedtek. Vannak konkrét esetek, amikor tudjuk, és nemcsak feltételezzük, hogy a városi közösségi megrendeléseken és a vidéki kastélyokon vagy udvarházakon ugyanazok a mesterek dolgoztak. Így a fricsi kastélyon, valamint a poprádi harangtornyon és a poprádi templom egykori freskóin Waxsmann Márton, az osztrlovakai kastélyon a selmecebányai Artzt Ábrahám dolgozott. Az alsómicseyei faragások mesterének kezennyomát Besztercebánya főterén ma is megtalálhatjuk. Valószínűleg besztercebányai kőfaragó dolgozott a zólyomradványi kastélyon is. Mindez a polgári és feudális építészet szoros kapcsolatait, összefonódásait mutatja.

A XVI. században a legfőbb építetők, legalábbis a jelentős kastélyok és várkastélyok építetői, a feudális arisztokrácia tagjai voltak, akik támogatták a Habsburg-birodalom minden részében dúló belső viszályok ellen és az európai hatalmi helyzet megszilárdításáért küzdő, gyengülő bécsi udvart, hogy saját birtok- és osztályérdekeiknek kedvező légkört őrizhessenek meg. A XVII. században viszont a birtokviszonyok változása és a társadalmi küzdelmek élesedése következtében nagyobb számban jelentkeznek a köznemesi építetők. Ugyanekkor bizonyos megosztás figyelhető meg a királyi uralom alatt álló felvidéki területek keleti és nyugati része között. A nyugati rész már a XVII. század 40-es éveiben az osztrák kultúrkörrel mutat szoros kapcsolatokat, az ellenreformációs kezdeményezések nemcsak egyházi célú építkezésekben, azok nagyobb méreteiben, agitatív jellegében mutatkoznak meg, hanem a világi építkezéseken is felbukkannak a korabarokk stílusteremtői.

Az építetők elsősorban a nagybirtokosok és az udvarral vagy a főúrral szoros (tisztviselői, familiárisi, családi) kapcsolatban álló „nagy” családok. Nyugaton építkeznek az Esterházyak és a Pálffyak, a Nádasdyak, Illésházyak, Batthyányak, valamint a Thurzók, a keleti végeken csak az olyan jelentős famíliák, mint a roppant anyagi előnyöket, hatalmas birtokkomplexumokat összegyűjtő Rákóczi család, az ugyancsak nagy birtoktestekkel rendelkező Thökölyek, és az erdélyi végekhez közel az ország egyik leggazdagabb családja, az Ecsedet újjáépítő Báthory-dinasztia. Ezek közül főként a nyugati területeken birtokosok és azok, akik az uralkodó környezetében bejáratosak vagy az idegen főpappal kapcsolatot tartanak, építkezéseikben igen sokszor nyugati — vagy nyugatiasabb — mintaképeket követnek. Elsősorban bécsi vagy ausztriai olasz mestereket foglalkoztatnak, a Thököly család esetében lengyel mester nevét is halljuk emlegetni; feltehetően egy részük, különösen erődítések esetében, mint már az előző korszakban is, igénybe vette a kassai

¹ AÉ XXX (1910) 347.

² Adalékok XXX (1919) 344.

³ Adalékok XXI (1915) 345.

kapitány mellett állandóan dolgozó hadimérnökök, építési felügyelők szolgálatait, akik közül nem egynek várépítői vagy legalábbis várakat felmérő, alaprajzokat készítő tevékenységét ismerjük.⁴

A helyi mesterek közreműködése elsősorban a köznemesi kúriák és kisebb kastélyok esetében tételezhető fel. — A királyi várakba Ausztriából küld a császár építómestereket — ha ugyan küld, mint ahogyan ígéri 1640-ben a veszélyeztetett, romlott Szendrőnek.⁵ Esterházy Miklós nádor is a királyhoz intézett feliratában állandó építésszt kér Érsekújvárra, hogy a várat korszerű állapotban tarthassa.⁶ Ezek a feliratok és kérelmek a legtöbb esetben teljesíthetetlenek maradtak, a várnagyok és várkapitányok a maguk tapasztalatára és a helyi erőkre voltak utalva.

Az ország illetően megoszlása természetesen a politikai helyzet következménye. A nyugati háborúkkal lekötött Habsburgok a korábban fő feladatnak tekintett török elleni harcra nem képesek. Erdély vonzóereje mind vallási, mind nemzeti tekintetben igen nagy az ellenreformáció küzdőterévé vált, az idegen abszolutizmus-tól fenyegetett királyi Magyarország köznemessége és városai előtt. A bonyolult érdekszférák által megosztott országban, bár a főnemességnek, köznemességnek, városi polgárságnak és jobbágyságnak érdekei nem egyezhettek, de az a tény, hogy az idegen uralkodó nemcsak vallásuk, hanem nemzeti érzéseik elnyomója és gazdasági érdekeik elgáncsolója is, az erdélyi szellem expanziójának tág teret nyitott.

Az önálló Erdély nagy fejedelmei, Bethlen Gábor és mindkét Rákóczi György azért tudtak sikeres hadjáratokat vívni a királyi Magyarország keleti területein, mert mindig voltak tekintélyes számban olyan csatlakozók, akik valamilyen törekvésük megvalósítóját látták az erdélyi fejedelmekben. Bethlen is, a két Rákóczi György is tekintélyes részeket szakított le a keleti országrészből, Thökölyt egyenesen Felső-Magyarország urának tekintették. Voltak olyan törekvések, hogy a meggyengült Habsburg-hatalom ürügyén a hatalmi tényezővé vált Erdélyhez kellene csatolni a királyi Magyarország egy részét — tehát Erdély és a keleti részek összefüggése politikai téren erősebb volt a XVII. század közepe tájától, mint a török hódoltság kezdete óta bármikor. Ezt a politikai arculatot tükrözte azután a művészet is, mely főként az újjáépítésre nehezebben hajlamos építészetben a későreneszánsz formákat megtartotta, és világos határvonalat húzott a főurak nyugati, dunántúli orientációjú mecénási tevékenysége, valamint a köznemesség és városi lakosság ízlése, szükségletei között.

A Felvidék keleti részében épülő udvarházak és kastélyok szerkezetén és külső képén továbbra is a későreneszánsz formákkal találkozunk. Az állandó veszélynek kitett vidékeken nem is lett volna célszerű a nyílt építésmód alkalmazása — ahogyan a nyugati abszolút monarchiák kastélyainak mintájára az Esterházyak és Batthyányak az ország nyugati részein lassanként építkezni kezdenek. Ott, már csak a földrajzi helyzet miatt is, a helyi vagy ausztriai mesterek az osztrák barokk stílusához köze-

⁴ Ilyen volt a többi között Ssicha György Lukács, akinek számos felvidéki és erdélyi vár alaprajzát, illetve látképét köszönhetjük.

⁵ Kazinczy-lt. Sátoraljaújhely. Kiadatlan anyag. Fasc. 224. n. 326. — III. Ferdinánd levelében: „... Architectum quoque, ne quid desideraretur, in eas partes expedierimus.”

⁶ Szalay L., Galántai gróf Eszterházy Miklós, Magyarország nádora. Pest 1863, I. 332.

lednek. Garas Klára ugyan kimutatta, hogy 1611-ben a protestáns Thurzó György nádor az Árva vára kápolnájába készíttetett oltárnál mind formájában, mind szellemében a barokk bonyolultabb, nyugtalan, szimbolikus kifejezőerejét vette igénybe az áhitat felkeltésére.⁷ Bár ez az építkezésekre kisebb mértékben vonatkozik, mint a díszítőművészetre: a feudális nagyurak birtokaitól függetlenül nem vonhatunk éles, határozott határokat a nyugati fejlődéshez közvetlenebbül kapcsolódó vagy a provinciálisabb, a konzervatív formákhoz ragaszkodó épülettípusok megjelenése között. Sokkal inkább attól függ egy-egy kastély vagy udvarház külső formája, hogy építtetője az udvarhoz hűséget fogadó, rekatolizáló feudális úr-e, avagy szepességi, zempléni, sárosi, zólyomi, nyitrai kismemesi família tagja, aki — mint a megyei önkormányzat harcosa — küzd az idegen vezetés alatt álló abszolút monarchia ellen, a nemzeti kiváltságok fenntartásáért. A feudális nemesség melletti másik nagy építtető, a katolikus klérus építkezéseinek, művészetpártoló tevékenységének vizsgálata nem tartozik tanulmányunk körébe. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy akár templomot, kolostort, iskolát, egyetemet, püspöki lakot, nyaralót építtettek, az a katolicizmus propagandája érdekében, a katolikus eszmény érvényrejuttatása és a bécsi udvar főhatóságának — mint a hit legfőbb protektorának — megerősítése céljából történt. Ezeken az épületeken a helyi, későreneszánsz formák helyett az olaszos barokk stílus jegyei érvényesültek; a foglalkoztatott mesterek is jórészt idegenek.

Míg a XVI. században a protestantizmus kerekedett felül a királyi Magyarországon minden részében, még a Béccsel szomszédos területeken is, addig 1625-ben a protestáns (ekkor még protestáns!) Nádasdy Pál ellenében elsőprő többséggel Esterházy Miklóst választják nádorrá. Többé nem is választottak protestáns nádort Magyarországon. A XVI. század végén mindössze három főúri család volt katolikus hiten, de rövid hatvan év leforgása után, 1655-ben már csak négy protestáns főnemesi család volt az országban.

A külföldről jött barokk művészet elsősorban az egyházi alkotásokban vert gyökeret. Később azonban hatása mind jobban megmutatkozott — főként az idegen művészek közreműködése révén — a világi építészetben, elsősorban a főúri építtetők által kiviteleztetett világi építészetben is. Ha a művészetek új szelleme és új formái nyugatról jöttek is, és a mintegy importárúként idekerült oltárképek, templomdíszek formájában hamarosan elterjedtek a katolikus mellett részben az evangélikus egyházművészetben is, addig az új szellem az építkezésekben csak részlegesen, inkább a tervezés, mint a kivitelezés területén jutott érvényre. A keleti és a partiumi részeken pedig még a század végén is az előző század formáinak helyi változataival, továbbfejlesztésével, az érett és későreneszánsz szebbnél szebb változataival találkozunk. A hazai pártázatos reneszánsz továbbfejlődött a Felvidéken akkor, amikor már álltak a pompás barokk templomok. A kastélyokban a „virágos”, reneszánsz faragványok, kapu- és ablakkeretek, kandallók és oszlopos loggiák jól megfértek az újdivatú stukkóboltozatokkal; a belső, oszlopos udvarok, kőlábas tornácok mel-

⁷ Garas, 15.

lett a kapuk fölött szuroköntő, a pártázat alatt lőrések védték a köznemesség birtokát.

★

A Felvidék életére a XVII. század első tizedében folyó, jórészt a vallási ideológia köntösében jelentkező harcok nem maradtak hatástalanok. Mégis, a bécsi békét követő nyugodalmasabb korszakban az építkezések száma növekedni látszik. A felvidéki, pártázatos, éretreneszánsz kastély-udvarházak egyik kialakult típusát, az előző század tárgyalásánál már bővebben érintett Bethlenfalvát, több hasonló, kisméretű, egyszerű beosztású, téglalakú, emeletes kastély felépítése követi.

A századforduló idején épülhetett az 1918-as renoválás folytán sajnálatos módon minden díszétől megfosztott *frigyesvágási* (Frydman) emeletes kastély. Az épület, mely hajdan a palocsai Horváth családé, Nedec vára egykori birtokosáé volt, derékszögű négyszög alakú. Főhomlokzatán erősen kiugró, toronyformájú rizalit van, mely az épületet két egyenlőtlen szárnyra osztja. A hátsó homlokzaton két négyszegletű, a sarkokhoz ragasztott zömök bástya helyezkedik el, a sarkokon egy-egy ablakos zárterkéllyel, a XVII. századi kastélyépítészet kedvelt, célszerű díszével. A darabos kőből épült kastélynak egykor arkatúrás oromfala volt, melynek félköríves fülkét a régi leírások szerint emberi alakokat ábrázoló sgrafittó díszek, az oromokat sgrafittó díszes virágok ékítették.⁸ Divald 1905-ben megjelent leírása szerint a vakolat lemállott falairól, melyek maguk is romladoznak, s a sgrafittóknak csak nyomai maradtak. Kapuját Divald a nedeci váréval veti össze. A kastély egykori és XX. század eleji alakjáról Lechner Jenő⁹ és az ő nyomán Varju Elemér¹⁰ közöl érdekes fényképfelvételeket. Fundálója Varju szerint azonos volt a nedeci vár építőjével. (67. kép.)

Ugyanezt a típust variálja a pontos építési dátumhoz köthető, ma is eredeti formájában létező, rendkívül harmonikus szerkezetű *fricsi* (Fričovce) kastély. Erről az ugyancsak téglalakú, 30 m hosszú, 16 m széles és kb. ugyanolyan magas kastélyról igen sok adatunk van. Építőmestere, stukkóinak készítője és építetője egyaránt gondoskodott róla, hogy nevét az utókor számára megörökítse. A vizesárokmal és sáncokkal védett kastély emeleti helyiségeibe a sáncokról felvonóhid vezetett. A földszinten, Divald leírása szerint,¹¹ egykor csak lőrések voltak és szelelő nyílások, maga a földszint élelmiszerek és fegyverek tárolására szolgált, tehát követték a már korábban mind a Felvidéken, mind Erdélyben kialakult gyakorlatot. Az eredeti főbejárat a hátsó homlokzaton volt. Már egy 1675-ös összeírás, mely a „lázadó” Bertóthy János kúriáját említi „castellum... vetustae structurae”-nak nevezi a fricsi kastélyt. 1680-ban „castellum olim pulchrum”-nak mondja egy újabb összeírás, de megjegyzi, hogy rossz állapotban van. 1693-ra helyrehozhatták, mert 1200

⁸ Divald, Szepesvármegye i. m. 76.

⁹ Lechner J., Tanulmányok a lengyelországi és felsőmagyarországi reneszánsz építésről. Bp. 1913, 31—32.

¹⁰ Varju, 54—55.

¹¹ Divald, A felsőmagyarországi renaissance i. m. 18.

forintra becsülték, de 1715-ben rossz állapota miatt csak 800 forintot érőnek tartották.¹²

Mai alakját 1840-ben kapta, amikor a földszinten ablakokat törtek, a főhomlokzatra félkörívvel záródó kaput készítettek és az emeleti ablakokat a főhomlokzaton hármastagolású ablakokkal cserélték ki. Arról, hogy eredetileg kőkeretes, erősen profilos párkányú ablakai voltak, a keleti és a hátsó homlokzat néhány megmaradt ablaka tanúskodik. A földszinti keresztboltozatok megmaradtak, de az emeleti szobák tükörmennyezetei annyira megrongálódtak, hogy azokat a renoválás alkalmával el kellett bontani. Mint ez általában e korban szokásos volt, a nagy emeleti „palota”, a díszterem, az emelet kétharmad részét töltötte be. Itt egyszerű, kőkeretes ajtók vezettek a szomszédos helyiségekbe; az ablakokkal szemben a csak nagyobb szabású kastélyokban szokásos „muzsikások karzata” helyezkedett el, melynek Divald szerint festett díszje is volt. (65—66. kép.)

Valószínű, hogy mint Menclová a bethlenfalvi kastélyon kimutatta, itt is nyílt folyosót tartottak a keleti oldalon fennmaradt gyámkövek. Divald leírja továbbá, hogy a tükörmennyezet gerendáinak beágyazására szolgáló nyílások fölött sgrafittós keretbe foglalt lőréses sorakoztak, melyek fölött gyémántfríz húzódott végig. A kastély legkiemelkedőbb díszje a szépen formált pártázat, mely az első emelet horonnyal élénkített léctagozatú párkányán áll. A koronázat herma alakú, zömök ormai egymással szimmetrikusan váltakozó kétféle nagyságúak, s kör alakú nyílásokkal vannak szabályos térközökben áttörve.

A pártázat téglából készült sgrafittó díszjeinek Myskovszky Viktor külön értekezést szentelt az *Archaeologiai Értesítő* 1891. évfolyamában.¹³ Ugyancsak Myskovszky vélekedett úgy, hogy a fricsi kastély sgrafittókkal gazdagon díszített oromfala lengyel hatásra keletkezett.¹⁴ Érdekes a feltevése: az említett nagyterem két faragott ajtóját, melyeket ritka művészi ízlésűeknek mond, a sgrafittók mesterének, „Axmann Márton”-nak tulajdonítja. Igen jelentős, hogy az építkezésen feljegyzés nevezi meg Sorger Mihályt, a kastély kassai építőmesterét is. Erről a főhomlokzat jobb sarkában az emeleti párkányról lecsüngő sgrafittó keretbe foglalt felirat tudósít: „Michael Sorger aedificavit”. A hátsó homlokzat egyik emeleti ablakának kőpárkányába vésvé az építető nevét és az építkezés évszámát találjuk: „G. D. Valent. Bertholti E. E. Anno 1623”.¹⁵ Ugyancsak az építető nevét és valószínűleg az építkezés befejezését jelző feliratot jegyezték le Myskovszky Viktor is: „HOC OPUS EXTRUXIT VALENTINUS BERTOTI ANNO 1630”.¹⁶ Miután a két felirat egymástól lényegesen különbözik, összetévesztésről vagy helytelen olvasásról nem lehet szó. Myskovszky azonban a felirat helyét nem adja meg, így nyilvánvalóan két különböző felirattal van dolgunk. Bár az építkezés tartamára a hét éves időszak az aránylag kisméretű kastélynál talán túlzottnak tűnik, mégsem zárható ki, hogy

¹² Forráskiadványok. IV. I. 225—227.

¹³ A fricsi várkastély sgrafittói. *AE XI* (1891) 38. kk.

¹⁴ Két ajtó a fricsi várkastélyban. *MKE III* (1909) 40—43.

¹⁵ *Divald*, A felsőmagyarországi renaissance i. m. 19. o. nyomán.

¹⁶ *Myskovszky*, Bártfa i. m. II. 38.

az építkezés itt is több éven keresztül tartott, mint pl. Bethlenszentmiklóson, ahol az elkészült földszintet csak kilenc évvel később követte az emeleti rész felhúzása.

A két különböző felirat feltételezése ellen szólna az a tény, hogy a Myskovszkytól közölt többi felirat csak kis mértékben tér el Divald feljegyzéseitől, és az, hogy Myskovszky, mint azt a sgrafittókról és a két faragott ajtóról korábban közölt cikkei, valamint a kastélyról sajátkezűleg készített rajzai bizonyítják, behatóan tanulmányozta az épületet. A felső párkányzat alatt a következő feliratot találta:

VNICA DIVITIAS DOMINI BENEDICTIO DONAT
SIS. PIVS ET VICTVS . COPIA. LARGA. FLVET.
MICHAEL SORGER AEDIFICAVIT.

ANNO 1630

Az első feliratnak egy harmadik változatát jegyezte le a Pamiatky a Múzeá 1955-ös számában megjelent részletes, kitűnő felvételeket és alaprajzokat közlő cikk.¹⁷ Ez a Divald által lejegyzett felirathoz áll közel: „G. D. Walent Bertholti E. E. ANNO 1623”. Valószínűleg ugyanazt a feliratot, a hátsó homlokzat ablakán elhelyezett, közli mindkét kutató. Ez a cikk a stukkók mesterében felismeri Waxsmann Mártont, anélkül, hogy a vonatkozó, 1630-as évszámmal ellátott feliratot közölné. A cikkben közölt fényképek kitűnő alátámasztását adják eddigi ismereteinknek: a keleti homlokzaton megmaradt kőkonzolok az egykori nyitott folyosó helyét határozzák meg,¹⁸ ugyanitt látható egy eredeti, kőkeretes, egyszerűen profilozott szemöldökpárkányos reneszánsz ablak is. A 76. kép a pártázat egy tagját ábrázolja a tetőről, tehát hátulról nézve, míg a számunkra legértékesebb 77. kép a kastély alaprajzát közli. Ez az alaprajz tökéletesen beleillik a megszokott udvarház-kastély típusba — mint a szomszédos Márkusfalva, vagy a kissé messzebb eső Alsókéked, azzal a különbséggel, hogy ott a sarokbástyák hengeresek, míg itt négyszögletben illeszkednek a kastélytesthez, akárcsak Bethlenszentmiklóson. Előcsarnokból jobbra és balra nyíló lakószoba, valamint szemben nyíló „palota”, a nagyteremből nyíló kisebb lakószoba és a két oldalon két kisebb bástyaszoba alkotja a kastélyt, melynek felső emeletét használták lakás céljaira.

Ugyanez a beosztás volt Bethlenfalván is, azzal a különbséggel, hogy ott a sarkokon nem alkalmazott a fundáló sarokbástyát; ugyanilyen beosztást látunk majd Márkusfalván és a kékedi hengeres sarokbástyás, korábbi szárnyon, valamint az erdélyi két-, illetve négysarokbástyás kastélyok nagy részén is. Az apokrif Bethlen-önéletrajzban az Erdélyben hosszú ideig követeskedett Révérend abbé is így írja le az erdélyi kastély típusát Bethlenszentmiklóstra alkalmazva: „Je fis donc un grand corps de Logis de pierre, avec un Vestibule dans le milieu, et deux Apartements aus deux cotez avec un grand Jardin . . .”¹⁹ Ezt a magyar fordítás, amelyet sokáig az Önéletírás

¹⁷ Habetin, J.—Beisetzer, A., Štátný kaštieľ vo Fričovciach. P a M IV (1955) 131. kk.

¹⁸ Uo. 74. kép.

¹⁹ Mémoires . . . du Comte Bethlen-Niklos . . . Amsterdam 1736, 337.

eredetijének tartottak, a következőképpen adja: „Tehát magamnak kőből egy nagy lak épületet csináltattam, melynek közepén egy nagy Folyosó, jobbról, balról lak-szobák voltak építve . . .”²⁰

A korabeli összeírásokban alkalmazott „pitvar” kifejezés jobban megközelíti a francia „vestibule” fogalmát, mint ahogyan valójában a bethlenfalvi, fricsi, márkusfalvi, alsókékedi és bethlenszentmiklósi kastélyok bejárati terme is — melyből az emeletre a lépcsők vezetnek — inkább előcsarnok, mint folyosó. A fordító számára azonban nem volt természetes az előcsarnok-pitvarból kétfelé, gyakran háromfelé nyíló szobasor, noha az a népi építészetben még a mai napig is — mind Szlovákiában, mind Erdélyben — használatos.

A fricsi kastéllyal kapcsolatban Varju Elemér azt a nézetét fejezte ki, hogy bizonyos — jobban meg nem határozott — nyomok szerint „eredetileg a hátsó homlokzat is tagolt lehetett a középen kiugró folytatással, hihetőleg egy harmadik toronnyal bírt”.²¹ Ezt a feltevést a kastély 1715-ben készült összeírása dönti meg, mely világosan leírja a négyszögletű, kőből épült kétemeletes kastélyt: „. . . in cuius duobus cornualibus lateribus, meridiem versus tendentibus sunt duo propugnacula . . .” Tehát csak a két sarokbástyát említi, valamint a szobák ma is meglévő beosztását — mely szerint az alsó részben két lakószoba volt, egy kisebb, egy fűthető helyiség és egy előcsarnok, „atrium”, melyből lépcsőkön lehet az emeletre felmenni. Az emeleten egy nagy terem és egy fűthető lakószoba, mely romos, ezenkívül egy bástyaszoba és egy konyha helyezkedett el.²²

A fricsi kastély rendkívül vonzó, az eredeti állapotról meglehetősen hű képet mutat ma is. Ennek alapján az épület a XVI. században kialakult hagyomány egyenes folytatójának látszik. A kastéllyal kapcsolatban igen nagy jelentőségű az a tény, hogy építőjét és a homlokzat sgrafittó díszének, talán az ajtó- és ablakkeretek faragásainak mesterét is ismerjük. Sorger Mihályról annyit tud a művészettörténet, hogy kassai építőmester volt. Waxsmann Márton eperjesi mesterről ennél is többet sikerült megállapítanunk. Schürer—Wiese idézett művükben ugyanis azt írják, hogy 1639-ben a poprádi harangtornyon és a templomon Waxsmann Márton dolgozott.²³ A szerzők, akik a fricsi sgrafittókkal kapcsolatban Waxsmann nevű festőről beszélnek, ugyanúgy nem azonosítják a fricsi sgrafittók mesterét a poprádi harangtorony építőjével, mint ahogyan Myskovszky sem volt képes, hibás olvasás miatt, a mesternév azonosítására. Myskovszky utalt azonban arra, hogy a fricsihez hasonló sgrafittók Eperjesen is vannak. Waxsmann Márton személyében nyilván szepesi—sárosi festővel és talán építéssel van dolgunk, aki templomok, polgárházak és udvarházak-kastélyok díszítésével egyaránt foglalkozott. A fricsi kastély alakos sgrafittói, a magyar és egyetemes történetből, valamint allegorikus és mitológiai tárgykörből vett figurái és az érett reneszánsz faragott ajtó- és ablakkereteiről ismert virágmotívumai számos felső-magyarországi és erdélyi kastélyon, udvarházon láthatók.

²⁰ Bethlen Miklós' Gróff ifjúkori életének, úgy Erdély ország akkori Történeteinek tulajdon magától Frantzia Nyelven való le-írása. Kolozsvárt 1804, 315.

²¹ Varju, 52.

²² OL. U et C. Fasc. 72. n. 14. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

²³ Schürer—Wiese, 177.

A XVI. század második felében szórványosan megjelenő hengeres sarokbástyás típus is továbbél a XVII. század folyamán. A „klasszikus” nagybiccei elrendezést kisebb méretekben, belső udvar nélkül megtaláljuk a Trencsén megyei *Vágváralja* (Považské Podhradie) 1631-ben épült régi kastélyánál, melynek hengeres sarokbástyái földszintes épületet fognak közre. A kastélyt már századunk elején futólag leírták,²⁴ részletesebben a Pamiatky a Múzeá cikkeiből²⁵ és a közölt fényképekből ismerkedhetünk meg vele. (194—195. kép.)

A kastélyt Balassa Simon és felesége, Ghiczy Magdolna építtette 1631-ben. Alacsony földszintje a főhomlokzaton egyemeletes; sarkain két hengeres sarokbástya faragott, sima ablakkal megszakított emeletet fog közre. A téglából készült kapu fölött kettős címer, felette egy épen maradt ikerablak, a kaputól jobbra, valamint a hengeres sarokbástyákon kiugró szemöldökpárkányú, szegletes, faragott kőkeretű ablakok vannak. A kastély történetét részletesebben közlő dr. V. Wagner itt is a biccei, olasz származású, Thurzó-szolgalatban dolgozó Kilian Syröth kezét vagy hatását feltételezi²⁶ — úgy tűnik, nem alaptalanul.

A más összefüggésben és analógiaként már több ízben említett *alsókékedi* (Kéked; Borsod-Abaúj-Zemplén m.) udvarház első része is a XVII. század elején, valószínűleg 1613-ban épült. Ekkor készült az eredetileg négy hengeres sarokbástyás, a fricsihez, bethlenfalvihoz és márkusfalvihoz hasonló beosztású, kisméretű udvarház, melyet a források hol „régii kastély”-nak, hol pedig „alsó kastély”-nak neveznek.²⁷ Az udvarházat a XVII. század 40-es éveiben, az I. Rákóczi György szolgálatában álló Kékedy Balázs idején, talán 1644 előtt,²⁸ oly módon bővítették ki, hogy a dél felé eső oldalon a sarokbástyákat lebontva, belső udvart kerítő szárnyat építettek hozzá. Ez a „felső” kastély délnyugatra és délkeletre eső sarkán két pentagon bástyát kapott. A régi udvarház hátsó homlokzatához épült belső udvart a fundáló alacsony pilléren nyugvó loggiával díszítette. A régi udvarház hátsó homlokzatának hengeres bástyái az idők folyamán eltűntek, csak a hozzájuk épített „felső” kastély, melynek fala a bástyaszelelések vonalával esik egybe, jelzi az egykori sarokbástyák helyét.²⁹

A Kékedy családnak kiterjedt felvidéki rokonsága volt, de szoros kapcsolatokat tartott fenn az erdélyi fejedelemséggel is. A köznemesi Kékedy család története jól példázza az állandó határral szinte soha el nem választott Felvidék és Erdély kapcsolatát. Kékedy Balázs halála után leányát, Kékedy Katát az eperjesi, német eredetű Melczer János vette feleségül. A kastély Melczer János gyermekeivel a Melczer családra szállt, akik révén a család kapcsolata a közeli Felvidékkel még szorosabbá vált. Nyilvánvaló, hogy az eperjesi, kassai, nagyszombati városi házakkal és szepességi udvarházakkal (Kellemes, Jákfalva) bíró Melczerek a kékedi kastély javításainál, helyreállításánál is a felvidéki mesterek szolgálatait vették igénybe. Így joggal sorolhatnánk a kékedi kastélyt a felvidéki épületek közé akkor is, ha alaprajzi elrendezésé-

²⁴ *Divald*, Trencsén vármegyei kutatások i. m. 246.

²⁵ P a M I (1952) 20; IV (1955) 33—34.

²⁶ Výskum v okresoch Bytča a Považská Bystrica. P a M IV (1955) 29—34.

²⁷ OL. Melczer-It. Kiadatlan anyag. XVII. század. 18. csomó. Számozatlan.

²⁸ *Szilágyi*, 177.

²⁹ *H. Takács*, Melczer kastély i. m. 73. kk.

ben nem nyilvánulna meg világosan a szepesi—sárosi, téglalap alakúra fundált sarokbástyás kastélyokkal való rokonsága. (96—99. kép.)

A keleti Felvidék udvarházai között új, de hamarosan igen népszerűvé váló típus jelentkezik a Szepes megyei *Márkusfalván* (Markušovce). Itt a bethlenfalvihoz és fricsihez hasonló alaprajzú egyemeletes, viszonylag kisméretű kastély épül 1632-ben, négy sarkán négy hengeres sarokbástyával. A középső „pitvar”-ból kétoldalt két-két lakószoba nyílik, melyekhez hengeres bástyaszobák kapcsolódnak. A szepesi köznemesség között jelentős szerepet játszó Máriaássy család a régi, a XVI. században szép reneszánsz ablakkeretekkel ellátott vár alatt építtette fel a kisméretű udvarházat, melyre feltehetően a környező városokkal való háborúskodás miatt volt szüksége. Máriaássy Ferencnek a lőcseiakkal támadt összeütközése. Ennek folyamán kúriáját megostromolták, bevették, sőt részben le is rombolták.³⁰ (Máriaássy Ferenc fia, Pál itt — a nagyőri és komjáti református iskolához hasonlóan — nemesi iskolát alapított, mely 1663-ig működött. Szenczi Molnár Albert őt és bátyját, a Patakon és Wittenbergben tanuló Máriaássy Zsigmondot a magyarországi protestantizmus „oszlopos tagjai”-ként emlegeti.³¹) A nemzeti függetlenség eszményéért és vallásáért küzdő Máriaássy Ferenc szepesi alispán (meghalt 1649-ben) építtette a vár alatti udvarházat. Minden emeleten, a toronyszobákon kívül, négy-négy tágas, boltozott lakószobát rakatott. Maga az udvarház mind méreteiben, mind elrendezésében a XVI. század utolsó negyede óta szokványos építkezési típus harmonikus képviselője.

Máriaássy Ferenc alispán a bécsi udvar monarchikus, nemzeti és vallási elnyomást folytató politikája ellen küzdő magyar köznemesség jellegzetes alakja, aki ezenfelül a rendi kiváltságok mellett és vallása védelmében is küzdött. Mint azt Mihalik idézett cikkében találóan leírta, a Máriaássy család története „rebelleiózásból” és „nótáztatásokból” áll. Korán kapcsolatba került a család a Rákócziakkal, Máriaássy Ferenc 1639-ben a Rákóczi-árvák magyarországi javainak gondviselője lett. A család egy másik tagját, Máriaássy Imrét 1671-ben a Wesselényi-féle összeesküvés kapcsán mint „rebelleit, gyanús lázadót” fogták perbe. Máriaássy Ádám, a híres kuruc vezér pedig Rodostóba is követte urát, II. Rákóczi Ferencet.

A család történetével csak azért foglalkoztunk behatóbban, hogy alátámasszuk: a márkusfalvihoz hasonló szerkezetű, kisméretű, de védelemre is alkalmas felvidéki udvarházak³² építetői között általában a köznemesség nemzeti érzelmű családait találjuk. Feltehetően a Rodostóba ment Máriaássy Ádám vagyoni helyzete okozta, hogy Máriaássy Gábor halálakor, 1732-ben az udvarházat mint romladozót jegyezték fel az összeírók.³³ Az átalakítás a XVIII. század második felében történt. Ekkor pártázatát lebontották, a karcsú őrtornyokra hagymatetőket építettek. A kastélyt ma későbarokk, cikornyás díszítések borítják. Egyedül az alaprajz mutatja az egykori harmonikus reneszánsz szerkezetet. (128. kép.)

³⁰ Mihalik J., A márkusfalvi Máriaássy család levéltára. MKÉ XII (1918) 73. kk.

³¹ Uo. 75.

³² 1632-ben az idézett forrás világos különbséget tesz a márkusfalvi, ma várnak nevezett (ott „Castellum”) épület és az udvarház (ott „Curia”) között.

IV. I OL. U et C. Fasc. 82. n. 56. és n. 99. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.) — Forráskiadványok.

³³I. 421—424.

Ilyen udvarházat fundáltatott 1641-ben a Zólyom megyei *Osztrolukán* (Ostrá Lúka) Osztrolucky Menyhárt is. Divald Kornél közli azt a szerződést, mely szerint Artzt Ábrahám selmecbányai kőművesmester köteles 16 1/2 öl hosszú, 12 1/2 öl széles, téglalap alakú házat építeni, melynek falvastagsága négy lábnyi lesz. A szerződésben foglaltak között leglényegesebb az, hogy a földesúr „az ket szögleten egj egj bastiat kereghdedet” rendelt építeni, melyeknek „tömrdeksége” is az épülettel azonos legyen. A belső szélességet harmadfél ölnyinek határozta meg, és mindegyikben boltozott szobát építtetett. A kőfalat az alapozással együtt hatodfél öl magasságra kívánta csináltatni. Megegyeztek ezenkívül abban is, hogy a két szöglet faragott kőből fog készülni.³⁴ Ez a kastély a mai napig eredeti formájában áll. Restaurálása 1968-ban indult meg. (146—147. kép.)

Az osztrólukai kastély építési körülményei mutatják, hogy a XVII. század közepén is ugyanolyan elvek szerint folyt az építkezés, mint fél századdal előbb. Ez az udvarház igen kevéssel különbözik az 1592—94 között épült és romladozó állapotban napjainkig fennmaradt Szulyóvárálja két hengeres saroktornyú, egyszerű téglány alakú udvarházától.³⁵ Divald máshelyütt azt írta az osztrólukai kastélyról, hogy az kész múzeum, tehát nyilván személyesen is látta az akkor Osztróluczky Miklós főispán tulajdonában levő épületet.³⁶

Alaprajzi elrendezése a nagybiccsei alaptípusnak szulyóváráljai—márkusfalvi—vágváráljai változatához kapcsolja az eddig a művészettörténeti irodalomban a XVII. század végére helyezett, rendkívül vonzó és érdekes külsejű *alsómicinyei* (Dolná Mičiná) kastélyt, mely eredeti formájában nem készülhetett később a XVII. század első tizedénél. A négy hengeres sarokbástya közé szorított, viszonylag magas, szokásos belső elrendezésű épületnél a kutatókat a homlokzatba befalazott, az 1667-es építésre vonatkozó megtevesztő felirat, valamint az addig jó állapotban levő épületen az épülettömbbel egykorúnak látszó homlokzati loggia vezette félre. Miután komoly felmérés nem történt, az először a XIX. század elején leírt épületet úgy tekintették, mintha az a kapufeliratnak megfelelően a XVII. század második felében valóban alapjaiból épült volna fel. Nem figyeltek fel sem az épület szerkezetének egyszerűségére, mely még a bethlenfalvi típus továbbfejlesztését mutatta és az 1600 körül épült udvarházakéhoz hasonlatos, sem pedig a még a XVII. század végén is szinte elképzelhetetlen nyílt loggiás kiképzésre, mely 1667-ben sem a kor politikai viszonyainak, sem az általánosan ismert stílári törekvéseknek nem felelt meg. (1—2. kép.)

Így Divald Kornél, a kastély első részletes leírója sem kételkedett abban, hogy az épület 1667-ben készült el.³⁷ Kétségtelen azonban: csak mai, rongált állapotában és a XVI. század analóg épületei ismeretében válhatik világossá, hogy a kastély eredetileg nem Beniczky Tamás idején, hanem talán 1582 után épült, amikor Beniczky Márton lett az alnádor Thurzó György mellett (és a XVI. században igen jelentősnek számító tiszteletdíjat, évi 300 forint fizetést kapott).³⁸

³⁴ Divald K., Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927, 205.

³⁵ P a M IV (1955) 29.

³⁶ Divald K., Zólyommegyei kutatások. MKÉ III (1909) 81—87.

³⁷ A renaissance építészeti Zólyom vármegyében. M X (1911) 32—33, 39.

³⁸ Ila B., A Thurzó család levéltára. Levéltári Közlemények X (1932) 12—66.

Ekkor talán még csak egyemeletes volt a ma magas attikás, pártázatos, négy hengeres sarokbástyás udvarház. Bővítése, illetőleg egy emelet ráépítése és helyreállítása talán 1667-ben történt; erre vonatkozhatik a Beniczky Tamás és felesége nevét megörökítő felirat. Ezzel egy időben néhány faragott dísz is készülhetett, a többi között ma az emeleti loggiában levő kandalló kerete, mely eredetileg egészen bizonyosan más célt szolgált. A kastély a XVIII. század végén harmadik szintet kapott, és ugyanekkor került az addig zárt épülettömb homlokzatára a földszinti és emeleti loggia. Ez a derűs, elnyújtott ívű, téglából készült oszlopsor világosan kivehetően másodlagosan épült a már régebbi épület két sarokbástyája közé. Ezt nemcsak a földszint két középső ívének elnyújtott volta, de a loggia alá kivívó lőrések és a harmonikus épülettestnek a XVII. században teljesen szokatlan megtörése is alátámasztja. Ekkor kerülhetett a megmagasított épületre a manzárd tető, ekkor készült a hátsó homlokzat, közepén az erőteljesen kiugró, négyszögletes lépcsőtoronnyal, továbbá a rokokó díszű kápolna, és lehetséges az is, hogy felmagasították a sarokbástyákat, a harmadik szint befogadása céljából. A kapu felett elhelyezett feliratos kőcímer alaposabb vizsgálata a kastély mai, rongált állapotában megmutatja, hogy másodlagos elhelyezésben van a vörös téglából és kőből készült loggia mögött.

A kőcímerhez hasonló faragású a kandalló is, melynek címere azonban újabbkori. Érdekes: már Divald is megjegyezte, hogy a kandalló szokatlanul magas, inkább ajtónyílásnak tűnik.³⁹

A kastély átépítője a főhomlokzaton barokk ízlésű, csavart szőlőindás, rusztikás kaput faragtatott. Teljességgel lehetetlen, hogy ugyanakkor loggiasort is készített ez elé a kapu elé. Beniczky Tamás ekkor zólyomi alispán volt, felesége pedig besztercebányai patríciuscsaládból származott. Néhány évvel a kastély újjáépítése előtt Besztercebánya főterén építettett kettős telken nagyméretű emeletes házat. A faragott kőkapu és az emelet faragott díszének mestere valószínűleg ugyanabból a műhelyből került ki, mint azok, akik később a kastélyon dolgoztak. Ma már világosan látjuk, hogy a kastélynak 1667-ben csak helyreállítása történt; a négy hengeres sarokbástyás épület korábbi. Erre vall a pincebejárat kőkapuja, mely kidolgozása alapján akár a régi kastély kapuja is lehetne. A pincében egyébként világosan kivehető, hogy a főhomlokzat loggiasora és a hátsó homlokzat közepén erőteljesen kiugró lépcsőtorony a későbbi újjáépítéskor készült. A kastély első részletes leírója, Divald Kornél, idézett cikkében külön kiemelte, hogy a látszólag nyílt építésmód mellett mind a sarokbástyákon, mind a loggia földszinti részén lőrések vannak, tehát a kastély a védekezésre is felkészült.⁴⁰ Az ellentmondás a loggiasor és a lőrések között neki is feltűnt, de nem lévén sem elegendő összehasonlítási alapja, sem építészeti vizsgálatra módja, tovább nem kutatott.

Az alsómicseyei kastély nyílt loggiasorát összevetették már a vele csaknem egyidős bethlenszentmiklósi loggiasorral. Azonban, mint fentebb már utaltunk rá, a bethlenszentmiklósi kastély loggiái sem bizonyosan a XVII. század végén keletkeztek, ezért ez az összevetés nem megalapozott. Sem Erdélyben, sem a Felvidéken

³⁹ Divald, Zólyommegyei i. m. 39.

⁴⁰ Uo. 32. kk.

ekkor a politikai helyzet még nem volt alkalmas arra, hogy a zárt kastélyok homlokzatát védhetetlen oszlopsorral bontsák meg. Sokkal inkább az a tapasztalat, hogy ebben az időben kezdenek épülni országszerte a kisebb udvarházak köré a védelmet nyújtó kőfalak, sőt kőfal rendszerek, mint ahogyan azt Sepsikőröspatakon és Bethlenszentmiklóson is láttuk. Régebben az volt a vélemény, hogy mind Alsómicinye, mind Bethlenszentmiklós, mind az utóbbi mintájára átalakított Küküllővár átmenet az egyszerű tornácos udvarház és a csak nagyobb anyagi erővel kivitelezhető belső udvaros kastély között. Ez a bethlenszentmiklósi építési körülmények helyszíni és az Őnéletírás filológiai vizsgálata, valamint az alsómicinyei kastély helyszíni tanulmányozása után nem tartható álláspont. Ezek a homlokzaton szórványosan jelentkező loggiák csak később, a XVIII. század derekán készülnek a régi kastélyokra, amikor a védekezés helyett a kényelem szempontjai kerülnek előtérbe.

Ugyanakkor a kisméretű udvarházak fatornácjai, melyeknek néhol orsós korlátuk, máshol „kőlábaik” vannak, hódolhattak a városi házak udvari homlokzatán már a XVI. század derekán megjelenő olaszos divatnak. Hiszen az ilyen épületeknek a palánkokon, ritkábban kőkerítésekén kívül más védelmük nem létezett, és nem is volt reményük arra, hogy bármiféle szervezett támadásnak ellenállhassanak. Érdemes azonban elgondolkozni azon, hogy az ilyen loggiák vagy tornácok is csak a biztonságosabb területeken fekvő udvarházakon, vagy a nagyobb, belső udvarú kastélyokon és a városi házak belső frontján jelentkeznek — szinte az egész tárgyalt időszak folyamán.

A ma is eredeti, XVII. századi formában álló udvarházak és kastélyok mellett számos objektumról tudósítanak az írásbeli források, melyek vagy teljesen átépítve állnak, vagy nyomtalanul elenyésztek, esetleg még nem kerültek a századunk derekán erőteljesebben megindult kutatás reflektorfényébe. Így igen nagy a száma azoknak az udvarházaknak, melyeknek sem szerkezetéről, sem külső formájáról ma már nem alkothatunk képet. Talán nem egy ma is álló udvarházzal a tüzetesebb vizsgálat kideríthetné, hogy eredeti alakját a XVI. vagy a XVII. század folyamán kapta.

Az anyag jelentősebb részét az egykorú összeírásokból, leírásokból, missilis levelekben vagy naplókban való említésekkel ismerjük. Csupán néhányat szeretnénk kimagadni, melyek a későreneszánsz kastélytípus szempontjából fontosnak látszanak és művészi díszüket tekintve is megérdemlik a részletesebb tárgyalást. Mások azért érdekesek számunkra, mert a leírásokból azok beosztását, terjedelmét rekonstruálhatjuk.

Az udvarházak közül még a XVII. században is igen sok fából készült, mint a *csobaji* (Borsod-Abaúj-Zemplén m.), zsindellyel fedett, két üvegablakos udvarház,⁴¹ a kifejezetten újdivatúnak mondott *bertóti* (Bertotovce) kúria, melyet mint nagyobb szabású kastélyt, 2000 forintra becsültek.⁴² Ilyen a Sáros megyei *Dobó* (Dubovica) faluban levő fa udvarház, melyet a részletesebb leírás „hosszu rend fa épület”-nek nevezett. Három szobából, egy pitvarból, két oldalkamrából és az egyik szoba alatti

⁴¹ 1672. OL. U et C. Fasc. 73. n. 15. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁴² 1682. „In possessione Bertoth. Curia nob. lignea . . . pro statu moderno.” OL. U et C. Fasc. 82. n. 37. (Uonnan.)

fapincéből állónak,⁴³ tehát a megszokott nemesi udvarházhoz hasonlóknak írták le. Bár kastélynak mondta az összeírás, inkább nagyobb, emeletes kúria lehetett a Szepes megyei *Illésfalván* levő, alul kőből, felül fából épült, kényelmes épület, mely özvegy Csáky Istvánné tulajdona volt ekkor.⁴⁴ Ilyen volt Kemény János fejedelem özvegyének, Lónyay Annának Bereg megyei, *kászonyi* fa udvarháza, mely 1673-ban az „udvarbirónak gondviseletlen volta miatt” romladozó volt.⁴⁵ Az 1695-ös összeírásban is mint nagyjából romlott, négy fűthető szobából álló, kőpincés udvarházat említették, melyet palánk vett körül.⁴⁶ Volt ugyanitt egy kisebb kő udvarháza is Lónyay Annának.⁴⁷ Ilyen fa udvarháza volt a Sáros megyei *Lapispatakon* (Ploské) Keczer Menyhértnek kettő is; az újabbikat 600 forintra, a régebbit 300 forintra becsülte az összeíró.⁴⁸

A kisebb udvarházak közé sorolhatjuk az 1618-ban épült, de 1875 körül lebontott *toporci* (Toporec) kisméretű kúriát, mely a nagyobb kastély parkjában volt. A földszintes udvarház emlékét a nagyobb, ma is fennálló kastély falába illesztett emléktábla őrizte meg, melyen Görgey—Sennyei-címer és az építés évszáma látható.⁴⁹

A Zemplén vármegyei *Imreg* községben a kétemeletes kastély négy hengeres bástyás volt; ezek a kastélytesthez közvetlenül hozzáépültek. A hálószobában talált felirat 1614-ben épültnek mondta a kastélyt,⁵⁰ mely ekkor a Barkóczyak birtokában volt. 1689-ben ugyanitt Serédi Benedek kétemeletes udvarházát és egy elromlott kastélyt írtak össze.⁵¹

A század közepén szerződött az olasznak nevezett Dominicus Ursulinus az Ibrányiakkal, hogy kívánságuk szerint nekik kőből épült udvarházat készít.⁵² Nem tudjuk, hogy milyen volt ez a kastély; a Szabolcs-Szatmár megyei *Ibrányban* ma semmi nyoma sincs az épületnek. A község régi templomában 1648-ban készült harang jelzi az Ibrányi család építő-műpártoló tevékenységét.⁵³

Valószínűleg ugyanez a Dominicus Ursulinus dogozott 1667-ben és a következő években Zemplén vármegye részére. A forrásokban mint „Nemes Zemblen Varmegyenek Zembleni hazanak epiteo mestere” szerepel. Ilyen minőségében vett fel a „varmegye haza epulletire” 20 forintot.⁵⁴ 1668-ból egy nyugta maradt ránk, mely szerint Dominik Ursulinnak („alias: Fundalo”-nak) mecenzéfi kovácsok készítették a vármegyéházához szükséges vasholmikát.⁵⁵ A továbbiakban arról értesülünk, hogy

⁴³ 1672. OL. U et C. Fasc. 78. n. 63. (Uonnan.)

⁴⁴ 1688. OL. U et C. Fasc. 82. n. 73. (Uonnan.)

⁴⁵ 1673. OL. U et C. Fasc. 79. n. 6. (Uonnan.) — Részletesebb leírása 1679-ből, másik 1680-ból: Forráskiadványok. IV. I. 325.

⁴⁶ Forráskiadványok. IV. I. 328.

⁴⁷ Ezt az 1680. ápr. 4-én történt összeírás szerint újonnan javították: uo. 325.

⁴⁸ OL. Melzer-lt. Kiadatlan anyag. 1647. jún. 28. Évszámorban. 15. csomó.

⁴⁹ Forráskiadványok. IV. I. 301—302. Leírás az 1676, 1678, 1680 és 1681-es évekből.

⁵⁰ Adalékok VI (1901) 327.

⁵¹ OL. U et C. Fasc. 82. n. 79. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁵² OL. Ibrányi család levéltára. 1647. Évszámorban. (Uonnan.)

⁵³ *Genthon*, II. 134.

⁵⁴ Adalékok XXI (1915) 343.

⁵⁵ Uo. 344.

a vármegyeháza ólmos vasa és a szélkakas vitorlája eperjesi mesterek műve volt.

Emeletes, de valószínűleg bástyák nélkül épült udvarház lehetett a Borsod megyei *Vékén*. A kúrián 1633-ban Perényi Imre és Zsigmond osztozkodtak. Amennyire az osztályoslevélből a kastély formájára és terjedelmére következtetni lehet, kisebb méretű, emeletes kőépület volt, melynek földszintje boltozott, emeleti termei gerendás mennyezetűek. Mind a földszinten, mind az emeleten volt egy-egy nagyobb terem („alsó kőpalota” és „felső mennyezetes ház”), tehát nagyjából a századforduló idején épült kényelmesebb, lakályos udvarházak megszokott típusát követte. A leírásban sem erősségről, sem kőfalról, sem bástyáról nincs említés.⁵⁶

Korábban, talán még a századforduló idején, fából épült a nagyobb méretű Abaúj megyei *rozgonyi* (Rožhanovce) udvarház. Az 1636-os inventárium „felső fenyő ház”-ról, „alsó palotá”-ról, „másod fenyő ház”-ról beszél, és külön említ egy újonnan épített házat, melynek alsó részében négy istálló van hat-hat lóra, felül pedig két szoba és pitvar. Tehát a forrás itt a „ház” kifejezést már nem szoba, hanem épület értelemben használja.⁵⁷

Az egész XVII. század folyamán hírünk van a Gömör megyei *Csetnekről* (Stítnik), melynek egy része 1636-ban az erdélyi fejedelemé volt; a többin más földesurak osztoztak.⁵⁸ Itt a forrás csak kőházzól, kőház előtti deszkás házacskáról, grádics alatti deszkás házzól, továbbá gazdasági célú szobákról és épületekről emlékezik meg. 1643-ban⁵⁹ és 1649-ben⁶⁰ a kőház mellett „deszkás író házacská”-t említ az összeíró. Első részletesebb leírása, Báthory Zsófia tulajdonában, 1662-ből való. Ekkor a három különböző „contignatio” más-más birtokosé volt.⁶¹ 1667-ben Thököly Zsigmond javainak konfiskálása alkalmából az egész kastélyt részletesen leírták. A földszinten ekkor csak előtér és gazdasági eszközök tárolására alkalmas helyiségek, valamint a pincelejárát volt. Az első emeleten („Secundam contignationem”) előtér és három lakószoba, a második emeleten előtér (atrium) és nagy palota, a harmadik emeleten négyablakos „palota”, fölötte védőmű a negyedik emeleten, melyet bástyának (propugnaculum) neveztek.⁶² Az 1683-as leírás pontosan megmondja: „A házak felett való vigyázó bástya köröskörül a kőépületen felül fával vagyon beróva; holott vagyon egy öreg tarack és három szakállós, melyek a castély oltalmára valók.”⁶³ 1685-ben a kastélyt „rebelles seu Kuruczones” teljesen feldúlták, felégették. 1696-ban is romos kastélyt említenek az összeírások.⁶⁴

Egy 1694-ből való leírás nyilván másik csetneki kúriát említ Rákóczi Ferenc tulajdonában.⁶⁵ Itt, amennyire a leírásból követhető, „első kis ház, . . . ezen kis ház

⁵⁶ *Lojda J.*, A br. Sennyey család levelestárából. Adalékok VI (1901) 86.

⁵⁷ *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* (1894) 264. — Forráskiadványok. IV. II. 530. — Említése Forgách Miklós birtokában, 1674 és 1681 között.

⁵⁸ *Makkai*, 158.

⁵⁹ Uo. 174—178.

⁶⁰ Forráskiadványok. IV. I. 95.

⁶¹ Uo. 96.

⁶² Uo. 96—97.

⁶³ Uo. 97.

⁶⁴ Uo. 98—99.

⁶⁵ *OL. U et C.* Fasc. 78. n. 20. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

pitvara, . . . felső első ház, . . . egy ebből nyíló kamra”, az emeleten „az folyosorul menvén az közébső kőház”, emellett sáfárkamra és hátsóház pitvarral, mely pitvarból bolthajtásos szoba nyílt, került összeírásra. A kúria méretei valószínűsítik, hogy a lerombolt kastély mellett levő kisebb, talán a század elején készült udvarházzal beszél az összeírás, mely nem haladhatta túl a szokványos, téglány alakú, emeletes udvarházak méreteit. Sem bástyát, sem más, erősítésre való részletet nem említett az összeíró, csak annyit jegyzett meg, hogy ez a csetneki kúria is igen rossz állapotban van.⁶⁶

Valamivel nagyobb méretű volt a Pozsony megyei *etrekarcjai* (Etrekarca) kastély, ahol toronyról is írt az 1641-es okmány, valamint az emeleten egy „eregh bolt”-ról, mely felett „palota” és „Toronyban lévő Bot”, előtte pitvar volt. Említett ezenkívül egy folyosót és „grádics”-ot, melyet az osztozkodóknak közösen kell használniuk.⁶⁷

Pusztá említésénél több nem maradt reánk a Károlyi László 1688-ban kelt végrendeletében szereplő *füzéri* (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) udvarházzal. Csupán annyit tudunk, hogy 1625-ben már állt, és a vár alatt lehetett.⁶⁸ Ugyane végrendeletben fordul elő a „Radvan nevű kastél”, a mai Füzérradvány, melyet a XIX. században teljesen átalakítottak.

Ugyancsak a Sátoraljaújhely és Füzér közötti völgyben épült az 1671-es urbariális összeírásban „Castellum lapideum sat pulchrum”-nak nevezett *mikóháza* (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) udvarház,⁶⁹ melynek ma már csak a helye rekonstruálható a falu szélén. Valószínű, hogy pincéit a XIX. században épült, ma termelészövetkezeti tagok lakásául szolgáló egykori kastélyhoz felhasználták.

A Felvidék keleti részének nagyobb udvarház-típusába tartozónak vehetjük az eccsedi vár tartozékai között szereplő, egykor tekintélyes, ma már nyomtalanul elenyészett *fehérgyarmati* (Szabolcs-Szatmár m.) kúriát. 1688-ban az összeírás szerint kétemeletes ház volt, zsindelellyel fedve. Az emeleten négy szoba, az egyik nagyobb, teremszerű („per modum Palaty”), melyben a fejedelemasszony ebédelni és vacsorázni szokott. Az emeleti előcsarnokból nyíló két szobában a fejedelemasszony (Bornemissza Anna?) lakott egykor, nőcselédeivel. Ugyancsak a felső emeletre helyezi az összeíró, valószínűleg tévedésből, a négy éléstárnak szolgáló szobát, melyeket igen elhanyagolt állapotúaknak ír le. Külső díszet, bástyát, tornyot nem említ. Tehát feltehetően egyszerű, téglá alakú, egy nagyobb tereméből és több szobából álló, még a XVII. század elején épült udvarház lehetett, mely a már ismert kúriák típusába illeszthető.⁷⁰

A XVII. század második felében említett vagy összeírt, leltározott, felbecsült kastélyoknál az összeírók rendszerint megjegyzik, ha a szokványos, négyszögletű épületet találják. Ilyen az *Abaúj megyei semsei* (Šemša), melyet 1681-ben mint négy-

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ OL. Múzeumi törzsanyag. 1641. Másolat. (Uonnan.)

⁶⁸ OL. Nádasdy-lt. Kamarai O. XVII. század. Számadások. 393. (Uonnan.)

⁶⁹ OL. U et C. Fasc. 146—147. n. 2, n. 56. (Uonnan.) — Más említései 1670-ből, 1671-ből, 1677-ből, 1681-ből („castellum per modum arcis extractum”), 1684-ből („desolatum”): Forráskiadványok. IV. II. 431—433.

⁷⁰ OL. U et C. Fasc. 13. n. 20. (Művt. Dok. Csup. gyűjtése.)

szegletes, fallal körülvevett, felvonóhíddal ellátott kastélyt emlegettek.⁷¹ Inkább a fehérgyarmatihoz hasonlítható az egy szobasorból álló, valószínűleg fából készült, 1696-ban összeírt *sonkádi* (Szabolcs-Szatmár m.) kúria, mely három fűthető szobából, két oldalkamrából és egy rossz állapotban levő tornácból („pergola”), valamint konyhából állt.⁷² Ilyen lehetett a *nagymajtényi* (Moftinul Mare) udvarház is, melynek egy nagyobb ebédlő szobája és három lakóhelyisége, fűtő- és sütőháza, konyhája, pítvara, pincéje volt, mint a hasonló erdélyi és felvidéki udvarházaknak.⁷³

A XVII. századi nagyobb kastélyok zöme ma felismerhetetlenül átépítve áll, leg többje mind a barokk, mind a klasszicizmus stílusjegyeit magán viseli.

Négy sarkán bástyaszerű kiszögellések nyomait őrzi a *zolyomradványi* (Radvaň) régi kastély, mely 1600 körül épült. Többször átépítették. Alaprajzán még ma is kivehető az építőnek a centrális szerkezetre való törekvése. A régi bástyaszerű építmények egy része a későbbi átépítések folyamán eltűnt.⁷⁴ A kastély egykor a Radvánszky családé volt, az ún. Rákóczi-terem mennyezetét hat öl hosszú, vörös fenyőből faragott mestergerenda tartotta.⁷⁵ Szép, faragott ajtó- és ablakkeretei, valamint árkádos-loggiás udvari folyosója az újabkori átépítések ellenére is őrzik egykori üde-provinciális szépségének nyomait. Bél Mátyás is két régi kastélyt jegyzett fel a községben, mely Besztercebánya közvetlen közelében lévén, bizonyára odavaló mesterek közreműködésével készült. (198—202. kép.)

A XVII. századi nagyobb kastélyok közül is sok olyanról maradt okiratos említés, mely ma már teljesen átépítve, felismerhetetlen alakban áll. Vannak ismét olyanok, amelyeket csak az egykori összeírások őríztek meg számunkra. Ilyen az 1636 után épült Szepes megyei *kluknói* kastély (Kluknava), melyről Dénes Ferenc azt írta, hogy négytornyú „várépítményt utánzó” épület.⁷⁶

A XVII. század elején épült ki négysarokbástyás kastélyá Lippay és Pázmány Péter kezdeményezésére a *garamszentbenedeki* (Hronský Beňadik) konvent épülete is.⁷⁷

Több hírünk van a Sáros megyei *Kecserpeklény* (Kecserovské Pekl'any) egykori kastélyáról. 1678-ban az urbariális összeírás kétemeletes, kőből épült kastélyról beszél, melyet 800 forintra értékelték.⁷⁸ A kastély eredetileg a Thököly szolgálatában állt, sokat utazott, sokat látott Keczer Ambrusé volt, aki a maga otthonát is igyekezett korszerűen felépíttetni, berendezni. 1754-ben ugyanezt a kastélyt úgy írják le, hogy az emeleten négy nagy és két kisebb szobája volt, az előtérben (régén pítvarnak mondták volna) biliárd asztallal. A kastélyon óratorony; tetejét újonnan fedték. Bár a XVIII. századi leltár, legalábbis a tető esetében újabb építésről vagy inkább

⁷¹ OL. U et C. Fasc. 82. n. 24. (Uonnan.) — Forráskiadványok. IV. II. 537.

⁷² OL. U et C. Fasc. 82. n. 39. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.) — Részletes leírása 1713-ból: Forráskiadványok. IV. II. 541—542.

⁷³ *Makkai*, 289.

⁷⁴ P a M IV (1955) 82.

⁷⁵ OMM. Magyarország. VI. 18.

⁷⁶ A művészet és művelődés lelőhelyei Szepes megyében. Lőcse 1900, 60.

⁷⁷ *Balogh J.* (1954) 247.

⁷⁸ OL. U et C. Fasc. 89. n. 22. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

helyreállításról tanúskodik, feltehető, hogy a viszonylag kevés helyiségből álló kastély — leírásakor — még nagyjából a XVII. századi állapotot tükrözte.

Nem sokkal többet tudunk a Sáros megyei *licsértiről* (Ličartovce) sem, melyet hegyen épült, észak felé kéttornyú kastélynak mond az 1699-es összeírás.⁷⁹ A kétemeletes tornyokban boltíves szobák voltak. Dél felé egy harmadik, rozoga tetejű tornyot említett az összeíró. Valószínűleg egyemeletes kastély volt, ahol csak a tornyok emelkedtek magasabbra. Miután az összeíró kifejezetten toronyról és nem bástyáról beszél, feltehető, hogy nem a vágváraljai—márkusfalvi, hanem a későbbi, nyugatias típushoz kapcsolható az épület. A kastélyt 1767-ben renoválták. Egy újabb részletes leírása 1798-ból való,⁸⁰ melyből visszakövetkeztethető a régi, viszonylag kisméretű kastély XVII. századi alakja. Itt világosan kis, egyemeletes kastélyt emlegetnek, melynek földszintjén három szoba és két „bolt”, az emeleten öt szoba, egy „bolt”, egy előszoba, fel- és levezető lépcsővel, valamint a kastély két sarkán egy-egy négyszögletes, emeletes, toronyszerű épületke van „szilárd építő anyagból”. A jobb oldali szeglettornyóban a földszinten konyha és kamra, a bal oldaliban szoba, az emeleten mindkettőben egy-egy szoba van.

A XVII. századi leírásokból, említésekéből ismert udvarházak száma igen bőséges. Eddigi ismereteinket különösen az idézett Forráskiadványok IV. kötete gyarapítja, melyben a közzétett urbariális összeírások zöme XVII. századi épületekkel foglalkozik. Tekintettel arra, hogy a kötet 1968 derekán, munkánk kéziratának lezárását közvetlenül megelőzve jelent meg, adatait csak ott vehettük figyelembe, ahol az eddig levont következtetések módosítása vált szükségessé. Adattárunkba azonban valamennyi lényeges épület összeírását felvettük, tekintet nélkül arra, hogy az épület ma is áll-e vagy az idők folyamán nyomtalanul elpusztult.

A kisebb udvarházak és kastélyok mellett részletesebben kell tárgyalnunk azokat a kastélyokat, amelyek bár középkori alapokon nyugszanak és építésük a XVII. században korántsem fejeződött be, mégis lényeges módosításon, átépítésen mentek át századunk folyamán.

Ilyen a nagyméretű, ma már teljesen átépített Nyitra megyei *bajmóci* (Bojnice) kastély is. A hatalmas, szabálytalan alaprajzú, romantikus lovagvárrá átépített várról Szerdahelyi G. azt írta, hogy királyokhoz méltó lakóhely.⁸¹ Hírünk van arról, hogy 1618 körül építkezés, belső díszítés folyt a várban, mely ekkor a Thurzók birtoktestéhez tartozott.⁸² Nyilvánvalóan készültek új vagy csak helyreállított részletek mind a XVI., mind a XVII. században. 1726-os állapotának részletes leírása is ránk maradt, melyben főként a vár erődítéseit sorolják fel.⁸³ A maga egészében azonban restaurált, vagy inkább rekonstruált középkori lovagvárnak tekinthetjük.⁸⁴ A vár alaprajzából négy különböző udvart kerítő, bonyolult komplexus tárul elénk,

⁷⁹ OL. U et C. Fasc. 173. n. 3. (Uonnan.)

⁸⁰ OL. U et C. Fasc. 179. n. 19. (Uonnan.)

⁸¹ „Regia sane digna habitatione.” *Celebr. Hung.* 135.

⁸² OL. Thurzó-lt. Irregestata. Fasc. 4. (Művt. Dok. Cso. gyűjtése.)

⁸³ Forráskiadványok. IV. I. 18—24.

⁸⁴ Vö.: *Menclová, D.*, *Bojnický zámok.* P a M III (1954) 110.

ahol talán a kápolnához csatlakozó szárny rejti a XVII. századi épületrészeket. Ennek faragott oszlopai kétségkívül XVII. századiak.

Nagyobb szabású, ugyancsak belső udvart kerítő, számos építési perióduson keresztülment, de egészében ma is XVII. századnak hat a Nyitra megyei *kistapolcsányi* (Topol'čianky) kastély, mely részben helyi hagyományok hatására, részben nyugati közvetítésű olasz vagy alsó-ausztriai példák nyomán készült. Ez az épület, melynek jelentős XVI. századi részei és a XVII. századi szárny mellett XIX. századi frontja van, a későfeudalizmus kastélytípusának jellegzetes képviselője. A hrussói vár alatt levő kastélyt egyes források szerint Rákóczy László 1656 után építtette át.⁸⁵ Rákóczy László állandóan a zborói várban lakott, és nyilván a nyugatabbra fekvő, szelídebb éghajlatú birtokán is kívánt magának korszerű kastélyt építtetni. A négyszögben épült kastély 1661-ben már állott.⁸⁶ Itt, a kastély kápolnájában őrizték az 1663-ban fiatalon elhunyt Rákóczy Lászlóné Bánffy Erzsébet ravatalképét.

Keserves idők következtek a nagyméretű, díszes, minden korszerű kényelemmel ellátott kastélyra, amikor 1664-ben I. Lipót katonasága Suskovich főkapitány parancsnoksága alatt megszállta és felprédálta.⁸⁷ A kastélyt felvonóhidakkal, vízesárokkal kerített, védőművel ellátott épületnek emlegették. Itt tartották egy ideig Bars megye gyűléseit is.⁸⁸ Az 1694-ben helyreállított kastély Rákóczy László leányáé, Rákóczy Erzsébeté volt; mai formája valószínűleg ekkor alakult ki.⁸⁹

A nagyméretű belső udvart három oldalán kőoszlopos árkádos folyosó keríti. A földszint és az emelet árkádjainak elosztása nem egyforma. Ezért valószínűnek látszik, hogy a szabálytalan alaprajzú, az 1662-es átépítés után a XIX. század elején újabb, klasszicista szárnyal bővült kastély eredetileg földszintes volt. Nem lehetetlen, hogy a földszinti pillérek a három fronton még XVI. századi építés eredményei. 1555-ben Tapolcsány vára Sámbokréty Balázs csejtei várnagyé lett.⁹⁰ Valószínűbb azonban, hogy a régi vár első reneszánsz jellegű átépítése Tapolcsányi János idejére tehető.⁹¹ Ekkor kaphatta az erődített, már a XIV. századi okleveles anyagban előforduló vár szabályosabb alaprajzát és talán a földszint pillérsorát. A legjelentősebb átépítés azonban Rákóczy László idejéhez fűződik, mert a források 1662 után már nagyméretű kastélyról emlékeznek meg.⁹²

A vár alaprajza⁹³ példázza a középkori várból az érett reneszánsz idején szimmetrikus jellegre törekedő átalakítás ismérveit, melynek során meghagyták a két sarkon a két különböző időben készült, egymástól is különböző méretű és szerkezetű, szabálytalan alakú hengeres sarokbástyát, de a mai hátsó homlokzatot két, talán már ekkor három szárnyal bővítették. A klasszicizmus idején, amikor a kastély Keglevich-tulajdon

⁸⁵ Századok XXXIV (1900) 482.

⁸⁶ *Gyalokay J.*, Rákóczi László. Hadt. Közl. XIV (1913) 435.

⁸⁷ *Botka T.*, A Rákócziak ifjabb ága. Győri Tört. és Rég. Füz. III (1865) 10.

⁸⁸ Uo. 14.

⁸⁹ *Ráth K.*, Rákóczi Erzsébet emlékezete. Győri Tört. és Rég. Füz. II (1863) 348.

⁹⁰ Uo. III (1865) 234.

⁹¹ *Križánovd* i. m. 123. kk.

⁹² Győri Tört. és Rég. Füz. II (1863) 30.

⁹³ Közli: *Križánovd* i. m. 127.

volt és minden várszerű jellegét elvesztette, oszlopos kupolás főhomlokzati kiképzést, reprezentatív lépcsőházat és klasszicista díszeket kapott. Csupán az udvar derűs-provinciális loggiasora őrizte meg a felső-magyarországi reneszánsz sajátos levegőjét.

A XVII. század derekától számos kastély és udvarház leírását, felosztását ismerjük. Nem egy — erősen átalakított formában — ma is áll. A legtöbb középkori eredetű, mint a Zemplén megyei *bacskai* (Bačkov), mely többbástyás, emeletes kastély volt 1670-ben — amikor már mint „rondgyos” állapotú, kidúlt-bedúlt épületet írták le.⁹⁴ Még ekkor is a későfeudális korban megszokott beosztást találjuk, amikor kőfallal kerített, vár módjára épült, négyszegletű kastély rajzolódik ki a szemünk elé. A kastélyba kelet felől vezetett fel lépcső. Az előcsarnokból „hosszú palota” nyílt, melyben megtaláljuk a „musikusok Deszkából csinált helyé”-t. Innen ajtó nyílt kelet felé a bástyába, nyugatra a szolgálók és az úrnő szobájába; ebből kis előcsarnok, másik oldalon pedig a konyha és az éléstárak következtek. A hosszú palotával szemben ismét szoba, melyből bástyaszobába jutottak, ahonnan a gazdatiszti lakáson túl ismét bástya emelkedett. 1670-ben a kastélyt a bástyák kivételével újonnan zsindelyezettnek írták le.⁹⁵ A kuruc harcok következtében erősen megromlódott épületet 1680-ban mint rombadólni készült említette az összeírás,⁹⁶ de azután helyreállíthatták, mert az 1713-as urbáriális összeírás mint „curia nobilitaris sat bone comoditatis”-ről emlékezett meg az 1400 forintra értékelt udvarházzal.⁹⁷

Feltehetően a XVII. század első negyedében épült a Szepes megyei *Sávník* (Spišský Štiavnik) kastélya, mely Divald szerint egykor pártázott volt. Régi romok, az elpusztult ciszterci kolostor kövei segítettek az újjáépítő Thököly Istvánt, hogy a Serédy Gáspár katonáitól elpusztított kastélyt 1619-ben helyreállítsa.⁹⁸ A kastélyt Soós Elemér a munkácsi váron ez időben bekövetkezett építkezésekhez kapcsolja, sőt egyazon mestert tételez fel mindkét építkezésnél.⁹⁹ Az 1673-as leltár nagyméretű, négybástyás, egytornyos (kaputornyos?) várat rajzol elénk, melyben több nagyobb terem, kápolna, fürdőszoba, fegyvertár és több mint 45 lakóhelyiség volt.¹⁰⁰ A kastély teteje 1695-ben igen rossz állapotban volt, az összeíró szerint „totius Castellum tectum reparari deberet”. A nagyszabású kastély Thököly Imre bukása után, 1703-ban az egri jezsuitáké lett. Ma csak tornyainak és hátsó homlokzatának tagolása árulja el XVII. századi eredetét.¹⁰¹ Az épületben jelenleg fiúnevelő intézet van; helyreállítása befejeződött. (167—168. kép.)

A forrásokból feltehető, hogy a Zemplén megyei *Parnó* (Parchovany) kastélyát is a XVII. században építették át. 1633-ban egyik Bocskay István keltezi innen egy leve-

⁹⁴ Adalékok VIII (1903) 130.

⁹⁵ Uo. XI (1906) 225.

⁹⁶ Uo. 256. kk.

⁹⁷ OL. U et C. Fasc. 84. n. 35. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁹⁸ Divald, Szepesvármegye i. m. I. 76. kk. — *Pirhalla M.*, A szepesi prépostság vázlatos története. Lőcse 1899, 170.

⁹⁹ Soós E., A munkácsi vár. Hadt. Közl. XI. (1910) 438.

¹⁰⁰ OL. U et C. Fasc. 70. n. 3. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

¹⁰¹ XIX. századi alakját Ligeti festménye őrizte meg számunkra, ma az egri múzeumban.

lét,¹⁰² tehát ekkor a kastélynak már lakható állapotban kellett lennie. Az 1670-ben kelt magyar nyelvű összeírás alapján nagyszabású, a XVII. században épült, erődtített, majorsággal, gazdasági épületekkel körülvett kastély képe rajzolódik ki előttünk. A kastélyba felvonóhídon lehetett bejutni; darabonház, tömlöc, sütőház, káposztás bolt, konyha következett; a kastély belső kerítése és a tulajdonképpeni udvarház között az udvaron egy „fa hát” volt. Az utóbbi valószínűleg deres, melyen — mint az összeíró megjegyezte — Bocskay „Embereket kenoztatott”. Ott volt a kastély mellett a kőből épült, boltozott templom is, romlott fedelű tornyával, sekrestyével, alatta kriptával. Az udvaron belül kétemeletes, romlott kőházat írt fel, mely „Soós György portiója”; valószínűleg ez volt az 1656-ban „desolata”-nak nevezett kúria, melyet Bocskay nem engedett felépíttetni.¹⁰³ Ennek a háznak az egyik oldala földig leomlott. 1670-ben már csak a köve volt meg.

A kastély részletes leírásából a következőket emelhetjük ki: az emeletre, az épület felső részébe lépcső vitt, mely folyosóra torkollott. Ezután előcsarnok („pitvar”), ebből dél felé egy nagyobb lakoszoba következett, melynek falán „környül mind virágos vászon kárpit” volt felvonva. Ez volt Bocskay István és felesége lakoszobája. Ebből a szobából tovább délre nyílt a szolgálóleányok szobája. Észak felé, valószínűleg a pitvarból, ebédlő palotába értek. Ezután emleget egy bástyát és egy bástya alatti házat, melyben „egi irot Erkelj” volt. Innen is indult egy lépcső a felső emeletre és a tárházba (talán ez a pincében vagy részben a föld alatt volt). Az ebédlő palotából keletre is nyílt egy szoba, ebből egy nagy terem, melyben a „musikusok helje deszkából két fa lábra csinálva”. Ez lehetett maga a lakópalota. A kapu fölött további helyiségek, így a tömlöc is, a legfelső emeleten ismét raktárnak használt szoba volt. A kastélynak, a leírás szerint, ekkor egy bástyája volt, melynek padlásán egy kis „házacska”-t említettek, melyet később filagóriának nevezett az összeíró.¹⁰⁴

A parnói kastélyról három év múltán, 1673-ból is van egy urbariális összeírásunk. Ez nagyjából megegyezik az elsővel, csak annyiból egészíti ki, hogy beszél egy harmadik emeletre, nyilván csak a bástyára vezető lépcsőről is.¹⁰⁵

1711-ben ugyanez a kastély Molnár István tulajdonában volt, és mint teljesen leromlottat emlegette az összeírás. Ez a két előzőnél szűkszavúbb, de sokkal áttekinthetőbb latin nyelvű leírás kétemeletes, kapuépítményes („in quo castello porta”), a felső és az alsó emeleten három-három szobás kastélyról beszél, mely zsindegyel fedett.¹⁰⁶ Bár a szűkszavú leírás csak három szobáról beszél emeletenként, tehát az előző leírásoknál kisebb méretű kastélyra következtethetünk belőle, valószínű, hogy a bástyát a kaputoronnyal helyettesíti, az ebédlőt és a nagy palotát, valamint a vászonkárpittal bevont falú lakószobát egyaránt „cubacula” néven említi — és nem vett tudomást a kisebb helyiségekről.

¹⁰² Oklevelek a Nádasdy család nádasdladányi oklevéltárából. Bp. é. n. 39.

¹⁰³ Adalékok VIII (1903) 26.

¹⁰⁴ Közölve: Zemplén vármegye történeti földrajza. Adalékok XII (1907) 140.

¹⁰⁵ OL. U et C. Fasc. 78. n. 68. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

¹⁰⁶ OL. U et C. Fasc. 166. n. 20. (Uonnan.)

Középkori vár helyén épült 1648-ban a Zemplén megyei *pazdicsi* (Pozdišovce) kastély, melyet Szirmay Antal erős kőfallal körülvett, tágas épületként emlegetett.¹⁰⁷ Ez a négyszögletű, emeletes kastély két sarkán két bástyával készült. Talán ezek a bástyák őrzik az 1403-ban már „fortalium Pazdice”-ként említett épületet,¹⁰⁸ de ezt megállapítani ma már igen nehéz volna. Szirmay Péter végrendeletében mindenesetre azt írja, hogy „Szirmay Péter fiamnak hagyom Zemplén vármegyében Pazdics nevű faluban örökös igazsággal szerzett és fundamentomából újonnan épített kőházaimat”.¹⁰⁹ A kastély fényképét is közli az idézett Adalékok, melyről egyemeletes, két végén egy-egy bástyával ellátott, nyolcablakos kastélyt ismerünk meg.¹¹⁰ A vár belső beosztásáról csak annyit tudunk, hogy volt ott egy „főterem”, melynek boltozatára Szirmay István a XVII. század végén megfestette Nádasdy, Zrínyi és Frangepán arcképeit, valamint Metzner Ézsaiás festővel nagyméretű vászonképet készíttetett a Caraffa-vértörvényszék képével.¹¹¹

Ugyancsak középkori alapokon nyugvó, a XVI. században jókarban levő kastély vagy inkább vár volt a Nyitra megyei *csejte* (Čahtice), mely 1565-ben Kanizsay Orsolya, később fia, Nádasdy Ferenc tulajdonában volt.¹¹² A kastély 1645-ös összeírásában a hat régebbi helyiség után „Uy épület”-ről írtak, melyben lépcső, a lépcső alatt „erkél, az ur uy háza alatt való ház, ezen boltból nyíló szenes ház” található.¹¹³ Nyilvánvaló, hogy ekkor, talán Nádasdy Ferencnek Esterházy Juliannával való egybekelése alkalmából, itt is építkeztek, mint más Nádasdy-birtokon. Valószínűleg egészen új szárny épült, mely a korszerű kényelemnek és díszítő igénynek megfelelőbb volt, mint a Báthory Erzsébet számára 1614-ig börtönül szolgáló vár. Ez az épületszárny, mely az 1670-es összeírás szerint a kastély bejáratától bal felé nyílt, kétemeletes, kőből készült „Uy Épület” volt; a lakóhelyiségek kétfelől, előcsarnokból nyíltak.¹¹⁴

1619 és 1641 között épült újjá — egyes kutatók szerint — a Zemplén megyei *homonnai* (Humenné) kastély. Helyén már 1449-ben kastély állt. Építője Homonnai (Drugeth) III. György, vagy ennek fia, Homonnai IX. János országbíró.¹¹⁵ 1641-ben említik az „új palota ház”-at. 1646-ban két boltozott bástyáról emlékeztek meg a források, 1661-re az építkezés elkészült, mert a cikkíró Molnár B. szerint a helyiségek száma és beosztása a századforduló idején fennállott kastélynak felelt meg. 1674-ben épült ki a folyosók rendszere. 1711-ben külön említik a részletesebben is leírt „márvány köves ház”-at, melynek falait hat selyemkárpit díszítette. Ennek a palotának a mennyezete deszkás volt, a padlót fekete márvány fedte.¹¹⁶ 1787-ben, Csáky István

¹⁰⁷ Adalékok X (1905) 205.

¹⁰⁸ *Csánki D.*, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. Bp. 1890, 39.

¹⁰⁹ Szirmay Péter végrendelete 1659-ből. Adalékok X (1904).

¹¹⁰ Adalékok VIII (1903) 317.

¹¹¹ Századok XIII (1879) 360—361.

¹¹² OL. U et C. Fasc. 77. n. 7. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Adalékok XIX (1914) 15.

¹¹⁶ Vö.: Homonnai-lt. I. 27. Fasc. 2. 14. — Közölve: Adalékok XIX (1914) 15.

idejében a bástyákat lebontották. Ekkor négy toronyról maradtak feljegyzések Homonnán. A belső udvart kerítő várkastélyaink közé tartozó épületet ekkor, a leírás szerint, minden oldalon erkélyek ékesítették és folyosók vették körül, amelyek erős gerendázatú szobákba vezettek.¹¹⁷

1641-ben kelt leltár számol be a Felvidék északkeleti részén, a lengyel határnál fekvő *makovici* (Makovica) várról, melyet a leírás alapján inkább udvarháznak rekonstruálhatnánk. Valószínű, hogy lakóhelyiségei nem haladták meg a szokványos kúriák kényelmi igényeit, miután az összeírás csak egy alsó palotát, néhány boltozott szobát, előcsarnokot, az emeleten nagyobb termet, számos élestár céljára szolgáló helyiséget sorolt fel. Miután az „egyik bástya” kifejezés is előfordul a leírásban, feltehető, hogy ekkor már több bástyája volt. 1497-ben, amikor Perényi Imre megvásárolta, nagyobb szabású lehetett, amint ezt a vételárból gyaníthatjuk, de inkább erősség, mint kényelmes lakhely számba ment.¹¹⁸ Ebből a várból vagy erősségből alakította át a XVII. században valamelyik Rákóczi a kastélyt, mely a család kedvenc tartózkodási helyévé vált. Itt tartották I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona esküvőjét is. A Thököly-felkelés idején kemény harcban adta meg magát a császáriaknak, akik elfoglalása után felgyújtották. Azóta csak romjai állanak.

A középkori várak közé tartozik a hegycsúcson fekvő, nagyméretű, szabálytalan alaprajzú *zôlyomlipcei* (Slovenská Lupča), melyen a reneszánsz különböző építési korszakai is erős nyomot hagytak. A várkastély a XVI. század végén Trübel Gáspár sziléziai főúr kezére került, aki a templom oltárát 1615-ben megújíttatta, pastofóriumot, fehér márványból faragott sírboltot készíttetett. 1620-ban Széchy György, majd leánya, Széchy Mária, utóbb ennek férje, Wesselényi Ferenc tulajdona lett. Később az államkincstár árvaházat rendezett be a nagyméretű, de régies-provinciális jellegét híven megőrző várkastélyban.¹¹⁹ (196—197. kép.)

Viszonylag hű képet kaphatunk ma is az 1687—1695 között épült Nyitra megyei *Brunóc* (Brunovce) érdekes kastélyáról. Az emeletes épület földszintjén, ugyancsak a védelmi szempontok miatt, nem voltak ablakok. Ez már fejlettebb, nagyobb szabású épület volt, mely téglalakú belső udvart kerített. Az épületnek négy szegletes, aránylag kisméretű saroktornya van, pártázatát a XVIII. században bontották le. Bercsényi Miklós építtette 1687 után. Ma a tornyok tetejét hagymakupola fedi. A homlokzat kőlábas árkádsora is a XVII. század végének tipikus, provinciális ízlésű alkotása.¹²⁰

A Nyitra megyei *Szobotist* (Sobotište) 1665-ben készült leltára erődített, egykor vizesárokka kerített, ötbástyás kerítéses, felvonóhidás kastélyról ad hírt. A kastélykapu fölött „olasz fokos Torony szabású Úrnak való ház” volt, melynek négy szegletén „kerekded Bastiackák n. 4” és egy kis, fedél nélküli folyosós tornác, melyből a felső emeletre ajtó nyílt. A kastély sarkán falépcső helyezkedett el.¹²¹

¹¹⁷ Adalékok IX (1904) 77.

¹¹⁸ *Makkai*, 123.

¹¹⁹ *AE IX* (1889) 320.

¹²⁰ *OMM. Magyarország. VI. Bp. 1900, 6. — Divald K., M X (1911) 29—35. — Varju,* 28—29. — *Garas*, 117.

¹²¹ *OL. U et C. Fasc. 78. n. 42. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)*

Amennyire a leírásból kihámozható, a kastélynak voltak pártázott részei, emeletes volt, és a középső részt „egy hosszú Pitvar, az egész épületen keresztül által” menő, osztotta el. Belső udvara volt, innen rekesztettek el valahogyan a betelepített habánok részére külön részeket. A boltozott szobák mellett „egy örögh Ebédlő Palota” volt az emeleten, melynek beosztása a földszinttel teljesen megegyezett, de míg az tárolásra és tisztviselők lakására, valamint tömlőcnek és konyhának szolgált, addig az emeleten lakás céljára volt néhány kisebb-nagyobb helyiség. A kastély már ekkor igen rossz állapotban lehetett. A fedél is, a falak is sok helyen romlottak, pedig a leírás szerint egykor jól berendezett, kényelmes épület volt. A szobotisti kastély nemcsak erődítésrendszere miatt érdekes számunkra, hanem azért is, mert pártázatot említenek a leírók, mely legalábbis az olasz fokos kaputorony fölött ekkor még épen állt.

Bár az összeírás a szokásosnál nagyobb méretű kastélyra nem mutat, érdekes megjegyezni, hogy itt „castellum” elnevezést használ az összeíró, míg máskor hasonló méretű épületek esetében a „curia” (pl. Márkusfalván) vagy a „kőház” elnevezés használatos.¹²²

Nem XVII. századi, hanem még részben középkori eredetű a *likavai* (Likava) várkastély, melyet 1664-ben „Xanthó nevű krakkói építőmesterrel” építtetett újjá Thököly István, aki a fundátorral Árva várán is dolgoztatott.¹²³

Árva (Orava) várán a XV. századtól szinte szakadatlan építkezés folyt. Ennek eredménye az ún. Corvin János-palota, a XVI. századi faragott részletek, az 1610-ben készült szép, pillérek közé fogott, levéldíszes, frízes, megtört párkányú, provinciális ízlésű kápolnaajtó, a már a német korabarokk jegyeit mutató Thurzó-síremlék 1616-ból stb.

Xanthó lengyel építőmestert a forrás hol kőművesnek, hol fundátornak emlegeti; feltehetően gyakrabban is dolgozott Thököly részére. Felbukkanása a naplókban ismét egy adat arra, hogy nemcsak a XVI. században volt élénk kapcsolat a magyar és a lengyel építészet között, de ez megszakítás nélkül tartott tovább a XVII. század folyamán — a felvidéki és az észak-erdélyi vidékeken.

★

A magyarországi reneszánsz építészet egyik jellemző problémájával találkozunk Xanthó lengyel építőmester szereplésével kapcsolatban. Az egész tárgyalt időszakban meg-megjelenik egy-egy lengyel vagy lengyel földön is működő mester neve, kezdve az újszandeci fundálótól a luganói Petrus Italusig és a Bártfán is működő Pel-testvérekig. Ez a kölcsönhatás az adatoktól függetlenül is világosan leolvasható a lengyelországi épületekről, melyek a viszonylag nyugodalmasabb politikai helyzet folytán jobban megőrizték eredeti formájukat, mint a magyarországi kastélyok

¹²² Pl. 1641-ben, amikor Szemere Pál szemerei „kőház”-át mint nagyméretű, kőből és téglából készült, 2000 forintos költséget felemésztő épületet emlegetik, de nem használják a nagyobb, jelentősebb épületek esetében szokásos „kastély” elnevezést. OL. Múzeumi törzsananyag (1624—93).

¹²³ Keczer Ambrus naplója. Mon. Hung. Hist. Scriptorum. XXXIII. Bp. 1894, 149, 161—164.

és udvarházak. Ott nagyobb szabású együtteseken szemlélhetjük ugyanazokat az alaprajzi és kivitelbeli sajátosságokat, a végeredményben az olasz villa- és palotaépítészetben gyökerező, szabályos négyszög alakú, sarokbástyákkal ellátott elrendezést, a pártázatos oromzatot és a homlokzati stukkódíszítést. Arról, hogy vándoroltak az országok között fundálók, kőművesek, szobrászok és festők, számos írott forrás mellett legvilágosabban az épületek egybevetése tanúskodik.

Több adatunk volt arról a XVI. századból, hogy ugyanazok az olasz építésszek és kőfaragók dolgoztak mind Magyarországon, mind Lengyelországban. A Sziléziában, Galíciában működő olasz (főként lombard) építésszek és kőfaragók, kőművesek könnyen eljutottak nemcsak a közeli Szepességre, mely ekkor lengyel starosta fennhatósága alá tartozott, de Árvába, Likavába, sőt Erdélybe is. Az északról hozzánk kerülő olaszok a későreneszánsz formákat terjesztették tovább, de nem a reneszánsz németes változatát, hanem a tisztább, bár provinciálisabb, népiesebb formákat honosították meg, melyeket majd a velük együtt dolgozó helyi kőfaragók hazai ízzel telítettek.

Így találkozunk a már említett krakkói Xanthó kőművessel vagy fundátorral Likaván és Árva várában, és nyilván még több lengyel építőmesterrel, fundálólal, kőfaragóval fogunk találkozni a levéltári anyag feldolgozásának előrehaladásával. A XVII. századi lengyel udvarház- és kastélyépítészeti tanulmányozva: világosan látható ennek a korabeli magyarországi építészettel való szoros kapcsolata és függése a közös ihlető, a horvátországi, alsó-ausztriai, sziléziai, galíciai közvetítő úton mind Lengyelországba, mind hozzánk beszivárgó olasz későreneszánsz szerkezetektől és formáktól. Mindkét ország a maga szükséglete, ízlése és lehetőségei szerint változtatott ezeken, de alapvető különbséggel kell számolnunk az építetők, megrendelők személyét és osztályhelyzetét illetően.

A közösségi célú építkezéseket, elsősorban a városházák építését (Lőcse, Bártfa nálunk; Krakkó, Tarnów, Sandomierz, Poznań a lengyeleknél) azonos elgondolás és belső elrendezés jellemzi. A lengyel későreneszánsz kastélyok méretei és kivitelezése azonban világosan elárulja, hogy ott a feudális urak a fő építetők, akik elsősorban a királyi udvarban és a főpapok környezetében szereplő mesterek munkáját veszik igénybe. A gazdagon kiképzett oromzat, a pártázat különféle, rendszerint a magyarországinál szeszélyesebb formái, az oszlopokkal díszített árkádos udvarok — mindezek az ott dolgozó olasz mesterek hatására a krakkói Wawelből és a főpapi rezidenciákból hamar szétterjednek az országban. A szükség ott is meghonosítja a lőrészekkel ellátott hengeres és négyzetes bástyatornyokat a kastélyok sarkain. Ezeket az épületeket a nagyobb méretek is jellemzik. Kétségtelen, hogy pl. az olasz S. Guccinak tulajdonított baranowói várkastély (épült: 1579—1602) számos rokonvonást mutat szerkezetében és kivitelében a nagybiccei kastéllyal, de mérete és elrendezése arra vall, hogy a feudális nagyurak szükségleteire és nem — mint a felvidéki későreneszánsz udvarházak zöme — köznemesi hajléknak készült. A G. Appiani nevéhez fűződő, a XVII. század első felében épült krasiczyni várkastély szeszélyes, csipkeszerű pártázata, gazdagon faragott díszei, méretei, elrendezése csak úgy ezt mutatják, mint a kisebb méretű, a XVI—XVII. században épült wisniczi várkastély, melynek különböző alakú sarokbástyái több egymást követő építési korszakról tanúskodnak. Mindezek a kastélyok belső udvart kerítő, többemeletes épületek, melyeket, mint

azt a wisniczi várkastélyról készült kiváló felvétel mutatja, külső erődítésöv vett körül.¹²⁴ Az egyetlen ismert udvarház jellegű épület — mely a XVI. század végén keletkezett és igen sok rokonvonást mutat a fricsi kastélytípussal — a szymbarki. Pártázott, sarkain kiugró, szegletes bástyaszerű építményű, támpillérekkel megerősített udvarház, melynek fülkesoros pártázata (feltehetően efelett még volt pártázat) a pácini kastély sarokbástyáinak ívsorára és több felvidéki harangtorony pártázatára emlékeztet. Nem lehetetlen, hogy ehhez az udvarházhoz a magyarok adtak kölcsönfundálót. Mindezek az egyezések azonban csak a galíciai építészetre érvényesek. A részben német lakta északnyugati területeken igen korán jelentkezik a németes ízlés, már a XVII. század első felében megmutatkozik a barokk művészet formavilágának hatása.

Hasonló a helyzet a sziléziai és csehországi későreneszánsz építészet esetében is. A magyarországi későreneszánszhoz csak a hozzánk közvetlenül kapcsolódó, a kereskedelmi utak folytán állandó, szoros kölcsönhatást mutató Galícia és a szomszédos területek, a hágók vidékének művészete áll közel. Bár a lengyelországi fundálók, esetleg más mesterek (kőműves, üveges, kőfaragó) közreműködése a XVII. század folyamán is kimutatható, a felvidéki mesterek zöme ekkor a városi fundálók, kőfaragók és festők köréből került ki. Ezek a tervezők és kivitelezők a városokban és vidéki birtokokon egyaránt építkező vidéki köznemesség szolgálatában szebbnél szebb, reneszánsz szerkezetű, helyi ízzel és ötletességgel fűszerezett épületeket, épületrészeket alkottak. Sokszor csak egy-egy épületrész, toldás, emeletráépítés, faragott ajtó-, ablak-, kandallókeret került ki a kezük alól, másutt a régi épületrészek „regulárisra való” összehangolását végezték. Azok a jelentős udvarházak vagy kastélyok azonban, melyek alapjaikból épültek a XVII. század folyamán, és ma is eredeti alakjukban tanulmányozhatók, mint Frics, Márkusfalva, Alsókéked, Vágvár-alja, Osztróluka, szorosan kapcsolódnak az előző század második felében kialakult formákhoz. Ezeket az épületeket az egyszerű szerkezet, a sarkokon alkalmazott rendszerint hengeres bástyák, később csak az egykori bástyákat jelző erkélyek jellemzik.¹²⁵ Nagyobb szabású kastélyoknál sokszor találkozunk belső udvarral, melynek egy vagy két oldalán oszlopoktól tartott árkádos folyosó húzódik. E kastélyok faragott díszei kissé szeszélyesebbek, nyugtalanabbak és gazdagabbak az előző századokban megszokottaknál (pl. az alsómicsinyei kapubejárat és kandalló). A barokk művészet új formái azonban csak a nyugati, a császárvárossal és Pozsonnyal, valamint Nagyszombattal szomszédos vidékek épületein jelentkeznek.

¹²⁴ Zachwatowicz, J., *Architectura Polska*. Warszawa 1952, 199. t.

¹²⁵ Ilyen van a lipitói Okolicsnón (Okoličné) és a Garam menti Garamolaszkán (Valaská); l. a 144–145. és a 68–69. képeket.

VIII. NYUGAT-MAGYARORSZÁG ÉPÍTÉSZETE A XVI—XVII. SZÁZADBAN

Míg a királyi Magyarország felvidéki területein az építőtevékenységnek inkább módosulását, mint szünetelését láthatjuk az egész tárgyalt időszak alatt, addig Nyugat-Magyarországon a XVI. századból szinte kizárólag csak Nádasdy nádor erődítései-ről és védelmi célú építkezéseiről tanúskodnak a források. A XVII. század elején újabb mecénások — Esterházy Miklós nádor, majd a Batthyány család — most már elsősorban kényelmi-díszítő célú építkezéseivel találkozunk.

A délebben fekvő udvarházaknak és kastélyoknak a XVI. század közepétől való kényszerű feladását, feldúlását, majd teljes pusztulását nem követik — mint a Felvidéken — az újjáépítések. Borsod—Abaúj—Zemplén—Torna kastélyait és udvarházait a Buda elestét követő mintegy 150 esztendőben törökök, hajdúk, német és kuruc katonák gyakran feldúlták, felégették. Az 1580 után a töröktől elpusztított Golop, Monok, az 1644 után a „talpasok”-tól felpredált Alsókéked, a 70-es évek végén legázolt zempléni, szepesi, sárosi és zólyomi udvarházak mégis rendre újjáépültek. Az ország délnyugati végében azonban olyan közel volt a török és oly sokat vonultak a császári seregek zsoldosai, hogy az udvarházak lakói — a mindenkintől sanyargatott jobbágyok kivételével — északabbra menekültek.

Így tolódott mindig felfelé a védelmi rendszer, egészen a Balaton vonalának északi részére. Az ezen a vidéken folytatott építkezések jelentősebb része is inkább a védekezést és nem a lakosok kényelmét szolgálta. XV. századi leltárak gazdagon berendezett kastélyokról, élénk építkező kedvről, díszítésről, csinosításról, drága ötvösművekkel ellátott kápolnákról tudósítanak. 1490-ben Egervárott több festő és kőfaragó dolgozott; zágrábi ötvös állt a horvát bán szolgálatában. Ugyanilyen gazdag várkastély lehetett Szigetvárott, Varasdon, Csáktornyan is, de a török dúlások után jó, ha a puszta falak megmaradtak. A legtöbb épületről ma már csak az egykorú források, levéltári említések, összeírások tudósítanak. Zömük elpusztult, másik részüket olyannyira átépítették, hogy csak egy-egy részlet vall a későrenezánsz formákról.

A nyugat-magyarországi építkezések legbiztosabb és legbőségebb irodalmi forrása mindmáig a Nádasdy család levéltára. Nádasdy Tamás mint roppant birtokokkal rendelkező nagyúr, mint nádor és befolyásos udvari ember az országban folyó építkezések egyik vezetője volt. A gazdag levéltárban így számos építkezési adat szerepel részben a meglevő, részben a már elenyészett épületekre, várakra, várkastélyokra, udvarházakra, majorokra vonatkozóan. Nádasdy Tamás a kisebb végvárak

építésén is rajta tartotta a szemét, kapitányai jórészt familiárisai közül kerültek ki. Kanizsa, Győr, Sárvár és Léka építtetése mellett kastélyait és udvarházait, sőt bécsi lakóházát is állandóan javíttatta. Ő az első itt, akinél az építkezésnek olyan szinte megszállott sürgetését, serkentését, szorgalmazását tapasztalhatjuk, mint amilyennel csak Mátyás király és később az erdélyi fejedelmek tevékenységénél találkozhatunk. Mint Bethlen és Rákóczi György, a védelemre szolgáló építések mellett Nádasdy Tamás saját és családja érdekében is igen sokat építtet — figyelmet fordítva a korszerű díszítésekre és a kényelem sokáig elhanyagolt szempontjaira is.

★

Így építteti a családi birtokközpont legfontosabb objektumát, a Kanizsay Orsolya kezével elnyert *sárvári* várat, melynek igen sok részlete, talán egész mai alakja, a XVI. század második felében épült. (164—166. kép.)

A szabálytalan ötszög alakra kiépített vár valószínűleg rejt falai között középkori elemeket is, hiszen egy 1192-ben kelt okmány szerint „Castrum Sarvar” létezett ezen a helyen.¹ Anonymus földvárként említi, nyilván már ekkor felhasználták a mocsaras, patakoktól övezett sík terület természetadta védelmi lehetőségeit.² Említik mint várat 1341-ben,³ de komolyabb kiépítésére feltehetően csak 1400 után került sor, amikor a Kanizsay család királyi adományként kapta Lékával, Csepreggel és Szigetvárral együtt.⁴ 1411-ben és 1421-ben Ozorai Pipo birtokában említik a források,⁵ de 1424-ben birtokcsere útján ismét a Kanizsayaké lett.⁶ Kanizsay Orsolya fiúsításával, házasság útján jut Nádasdy Tamás kezére, aki már az esküvő előtt is foglalkozott védelmével. 1532-ben Nádasdy Ferenc egy fiához írt levelében „castro et domo Magnificentiae Vestrae Sárvár vocato”-nak nevezi a várkastélyt, és megnyugtatta, hogy a család és a jobbágyok a töröktől békeségben vannak.⁷

A források már 1520-ban olasz kőfaragókról emlékeznek meg a sárvári várral kapcsolatban, tehát Kanizsayék is javíttattak, szépíttettek az épületen.⁸ Nádasdy Tamás idején jelentős bővítések, javítások történhettek. Valószínűleg az ő rendelkezésére készült a bejárati kaputorony nagy terme és az ehhez kapcsolódó szobasorok. A levelezésből értesülünk arról, hogy 1546-ban ismét olasz kőfaragó, a pozsonyi „Johannes Italus” dolgozott Sárvárott.⁹ 1549-ben a kapuépületben és a nagy tornyon dolgoztak, akkor készült a fürdőház is.¹⁰

Jelentős szerepet játszott az 1560 körül Sárvárra került Pietro Spazio, az Ausztriában és az örökös tartományokban másutt is sokat dolgozó Spazio (Spatio, Spozzo)

¹ Cod. Dipl. VII. 3, 17. — Czobor B., Magyarország középkori várai. Századok (1877) 610. o. szerint.

² Uo. 614.

³ TT (1884) 229.

⁴ Szeibert J., Sárvár monográfiája. Szombathely 1926, 14.

⁵ TT (1884) 229, 425—426.

⁶ Uo. 426: „Castrum ipsorum Saarwar vocatum”.

⁷ Károlyi—Szalay, 219.

⁸ OL. Dl. 26231. p. 31: Martinus lapicida és „Lapicidis italicis”.

⁹ OL. Kamarai lt. Nádasdy-lt. Számadások. II.

¹⁰ Uo. 661, 907.

család egyik tagja.¹¹ A levelezés és a levéltárban őrzött elszámolások szerint 1552-től állandó építkezés van Sárvárott. Két királyi építész, Dominicus és Franciscus¹² mellett „magister Bernardus”, Vinzenz, Antonius, Andreas,¹³ „magister Mathie Thyran”¹⁴ dolgozott a várkastélyon, de Sopronkeresztúrott (két olasz kőfaragó 1559—1560-ban¹⁵), Egervárott, Kapuvárott, Lékán és Nadasdy más kastélyain, várain is. Egy helyütt „tót” kőfaragókat említenek a források,¹⁶ majd az altenburgi „Franciscus lapicida” nevével találkozunk. Talán Ferenc mester, „aki az bastiakat merte” 1554-ben,¹⁷ azonos Franciscus királyi építésszel. Az a Donát mester pedig, aki 1589-ben mint a Nadasdyak sárvári építésze szerepel, másutt „az sarwari Kw mester”-nek nevezik,¹⁸ talán az a Donato Grazioli, akinek nevéhez Balogh Jolán a kaputorony rusztikás bejáratát fűzi.¹⁹ Ez utóbbit azonban építhette az 1571-ben Sárvárott dolgozó Pietro Orsolino,²⁰ de akár Spazio vagy Plenio mester is.

A nádor halála után fia, Ferenc és ennek fia, Pál továbbfolytatták a várkastély erősítését. Főként a korábbi fa védőművek új divatú, pentagon bástyákkal való átépítése jelentős ebből a szempontból. Nyilván szerepe van ezeknek az építkezéseknek a véghezvitelében az 1613-i országgyűlés VIII. törvénycikkének is, mely Sárvár és Egervár megerősítését rendelte el.²¹ 1614-ben Nagy József Jakab „minden Sarwarij Uar Épületre walo külső munkások Pallersaganak gondviselő”-je.²² 1615-ben, a vár falába illesztett felirat szerint, Nadasdy Pál átépíttette a külső erősségeket. Ezzel azonban még nem fejeződött be az állandó erősítés munkája. 1630 körül Kristóf, Jakab és Miklós kőművesek dolgoztak Sárvárott.²³ A várkastély első részletes leltára is ebből az évből való.²⁴

1645-ben az újabb leltár lényeges változásokról tudósít. Nyilván az országbíró Nadasdy Ferenc házassága idején bővítették a várat.²⁵ Valószínűleg ezek az építkezések a régebben Szamosújvárott működött Giovanni Landi nevéhez kapcsolhatók, aki Sárvárott halt meg 1643-ban.²⁶ 1653-ban készültek a díszterem stukkói és falkepei, „HRM” mester művei.²⁷ Az 1671. évi ítélet idején felvett leltár páratlan értékű

¹¹ OL. Nadasdy-lt. B. 1558. Leltár. p. 193.

¹² OL. Kamarai lt. Nadasdy-lt. Számadások. III. p. 82—100. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ OL. Nadasdy-lt. Missiles. Sombory Gergely neve alatt, 1559. nov. 10. Sombory levelében Nadasdy Tamásnak 1560-ban azt írja, hogy a két olasz kőműves, akit Nadasdy Sárvárra küldött, Keresztúron van. TT (1911) 473.

¹⁶ Uo. 475.

¹⁷ OL. Nadasdy-lt. Számadások. 1551—1555.

¹⁸ Herczog J., Adatok a hazai építészeti XVI. századi történetéhez. MM (1927) 113—114.

¹⁹ Magy. Műv. Tört. I. 313—315, 391—392.

²⁰ MV és V. Vasvármegye. Bp. 1898, 201.

²¹ Uo.

²² OL. Nadasdy-lt. Szegődvények. B. 1562. p. 208.

²³ OL. Nadasdy-lt. Lajstromok. p. 14.

²⁴ OL. Nadasdy-lt. Leltárak. B. 1563. p. 927.

²⁵ OL. Nadasdy-lt. Inventáriumok. 1645. B. 1565. p. 297.

²⁶ H. Takács, A sárvári vár i. m. 44.

²⁷ Garas, 47.

kincsekről tudósít, melyeket a kincstár elkobzott.²⁸ A várat a későbbi tulajdonosok is jó karban tartották. 1769-ben Szily Ádám megbízásából Dorfmeister István freskókat festett a kaputorony lakószobáiban.

Jelentős építkezések történtek Nádasdy Tamás egyik udvarházán, a Győr-Sopron megyei *hegykőin*. Itt már a XVI. század közepén dolgozott egy ismeretlen olasz kőműves. Az udvarház többször is szerepel a levelezésben és számadásokban. Először 1552-ben említenek építkezést Hegykőn,²⁹ ahol valószínűleg már a XVI. század második felében néhány lakószobás, földszintes, tornácos, üveglakos udvarház állt.

A család birtokában volt 1628-ban is, amikor az országbíró rendeletéből nagyobb szabású renoválás és korszerűsítés történt. Soproni mester üvegezte az új ebédlőterem négy ablakát, dolgozott az asszony „ruhás házában”, „kis uram ő nagysága házában”, az inasok és a szolgálóleányok szállásán, az „öreg szobában, szenes házban” stb.³⁰ Kitűnik az is a számadásokból, hogy az asszony „ruhás házában”, valamint az inasokét „ujjonnan fundamentomából építvén föl”, négyezer zsoldot használtak el, s a régi termeket újonnan padlózták. Említés történik a régi ebédlőházról és az „öreg” szobáról is, tehát bizonyosan nagyobb szabású épület volt a Nádasdyak hegykői udvarháza, melynek újjáépítése 1626 és 1628 között történhetett.³¹ A „Leani aszoniok haza”-ban 1629-ben „vörös kályhás” kemencét csináltak, tehát a csinosítás, kényelmessé, lakhatóbbá tétel még folyt. Feltehetően a család egyik kedvelt tartózkodási helye volt a hegykői kúria.³²

A jelentősebb, nagyméretű udvarházak és kastélyok között kiemelkedő hely illeti a *sopronkeresztúrit* (Deutschkreutz). Talán már 1560-ban állt a négy szegletes sarokbástyás, loggiás, árkádos, boltozott folyosójú épület. A régebbi irodalom építését Nádasdy II. Ferenc és fia, Pál nevéhez kapcsolja. Az épület vizsgálata és a Nádasdy-levéltárban folytatott kutatás, valamint a kiadott levelezés azt tanúsítja, hogy igen lényeges építkezés történhetett 1560 és 1590 között a Nádasdy család e kedvelt kastélyán. A négyszögletes sarokbástyák nem illeszkednek teljesen egyformán az épülethez; különösen a hátsó homlokzat tetőszerkezete különbözik a két oldalsó- és a főhomlokzatétól. A főhomlokzat bal oldali sarokbástyájának gótikus ablakai arról vallanak, hogy ezt az épületrészt legkésőbbben 1500 körül készítették, tehát az megelőzte a Nádasdy-építkezéseket. A bal oldali szárny hátsó, rokokó díszű bástyája ismét más periódusról árulkodik, míg az udvar harmonikus toszkán oszlopokon nyugvó árkádjai, legalábbis a földszinten, biztosan egyszerre épültek. Nézetünk szerint a kastély mai formája a XVI. század második felében alakult ki. Egykorú

²⁸ AÉ XXI (1901) 147. kk.

²⁹ A hegykői, ma már nyomtalanul eltűnt udvarház építkezései 1552-ben szerepelnek először, amikor „magister Franciscus murator de Hegkew” 50 dénárt kapott. 1558-ban András mester, aki Itáliába indult, Hegykőn kapott 2 forintot (OL. Nádasdy-lt. Leltárak. p. 62—110. Múvt. Dok. Csop. gyűjtése). A kúriát ezután 1626-ban említik; 1628-ban kibővítették. — Részletes adatok az Adattárban.

³⁰ OL. Nádasdy-lt. B. 1563. p. 575. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

³¹ OL. Nádasdy-lt. Szegődvények. 1628—1638.

³² OL. NRA. Fasc. 977. n. 13.

források tanúsítják, hogy Keresztúrt 1560 tavaszán erősen építették.³³ 1574-ben az udvarházat Parnas János Nádasdy II. Ferenchez írott levelében „castellum”-nak nevezte.³⁴ 1589-ben a Sárvárról ismert Donát mester, Donato Grazioli állt meg Keresztúron, „Bécsbe menet”.³⁵ Talán dolgozott is az olaszos elrendezésű épületen, melynek hangsúlyozott cinquecento ízlésű kapuja igen közel áll a sárvári főkapuhoz.

1596-ban a Nádasdy-számadások nemcsak városi iskolamester fizetését jegyezték fel Keresztúron, de Horváth Markó pallérét is, tehát feltehető, hogy a kastély nem 1632 és 1649 között, mint azt Balogh Jolán³⁶ és nyomában Zádor Anna³⁷ állítja, hanem már a XVI. század második felében mai formájához hasonlóra kiépült. Talán az épület bezárása az udvar körül, esetleg a régebben csak fallal összekötött bástyák között kiépített lakószoba-sorok elkészülte tehető az 1628—1630 körüli időszakra, amikor Nádasdy III. Ferenc országbíró feleségül vette Esterházy Julianát, a nádor leányát. Ekkor Sárvárra is, más birtokain is építkezett, hogy a fiatalasszonyt méltó hajlékokkal fogadhassa. (169—173. kép.)

A sopronkeresztúri kastély olyannyira reneszánsz elrendezésű, a kivitelben oly mértékben kapcsolódik a XVI. században divatozó formákhoz, hogy a feltett 1632—1649 közötti kiépítés az ország eme nyugatibb részén már szinte valószínűtlen is. A belső udvar harmonikus hatású toszkán oszlopai, a szélesen elterülő épület elrendezése az előző században divatozó építkezésekkel rokon. — Csábító volna az Országos Levéltárban őrzött és legutóbb Zádor Annától közölt Palladio-levellet a sopronkeresztúri loggia építésével kapcsolatba hozni, ez azonban a levélben említett egyéb körülmények miatt nem vonatkoztatható Nádasdy-építkezésekre. Ha egyáltalán magyarországi volt a címzett, akkor az inkább Zrínyi Miklós lehetett, akinek 1560-ban az olasz—horvát Frangepán Kata a felesége és kapcsolatai szorosabban Velencével, mint a Bécshez kötődő nádornak, akiről nehezen tételezhető fel, hogy gályát rendelt volna magának.³⁸

Nádasdy Tamás udvarházai kapcsán több alkalommal találkozunk a Kapuvárhoz közeleső Szentmiklós (Miklósfalva) említésével. Itt kisméretű épület lehetett, de valószínűleg volt némi erőssége. A nádor ugyanis többször javasolta feleségének, hogy Sárvárról vagy Lékáról, ahol az asszony nem szívesen tartózkodott, költözzék Szentmiklóstra, bár arra figyelmezteti, hogy ott „kevés házad leszen”.³⁹

Nyilván azért is jöhetett számításba Szentmiklós, mert közel feküdt az egyik legkomolyabban erődített Nádasdy-várkastély: a *kapuvári*, mely bizonyosan állandó használatban volt. Amikor 1544-ben Kanizsay Orsolya szalonná szállítat

³³ Károlyi—Szalay, 56.

³⁴ OL. Nádasdy-It. Missiles. Parnas J. neve alatt. 1574.

³⁵ Herczog i. m. 113—114. — OL. Cam. Hung. Lymbus III. saec. XVI. Fasc. 18. 1589. jan. 3-ról Grazioli nyugtája.

³⁶ Több munkájában, legutóbb: Magy. Műv. Tört. I. 315—317.

³⁷ La penetrazione delle forme Palladiane in Ungheria. Bolletino del Centro Internazionale di Studi d'Architettura VIII/2 (1966) 141.

³⁸ Uo. 149.

³⁹ Károlyi—Szalay, 34.

Kapuvárra, azt írja férjének Sárvárról, hogy „az kegyelmed házába, Kapuba” küldi.⁴⁰ A várkastély 1545-ben és 1555-ben is előfordul a házaspár levelezésében.

Azt, hogy a többi Nádasdy-kastéllyal és erősséggel együtt itt is állandóan folyt a javítás, egy 1549-es okirat bizonyítja. Ebben falak, ablakok és ajtók készíttetéséről, „középső” és „felső új házak”-ról, folyosókról, lépcsőkről és kőből faragott „erkel”-ről esik szó; az utóbbi a kastély sarkában, melyhez faragni való követ hoztak.⁴¹ Arra, hogy a nádori család számára mint viszonylag a töröktől távolabb eső vár számba jöhetett, Nádasdy Tamásnak egy 1559-ben kelt levele utal, melyben azt írja feleségének: „Válassz azért magadnak jó idein helyt, ahol lakjál, vagy Kapuban vagy Leukán, vagy Kereszturatt vagy Sejteren avagy penég Szent Miklóst.”⁴²

A nádor nagy fontosságot tulajdonított a várnak, ezt abból a tényből is láthatjuk, hogy Pietro Orsolino, akit „Paumaster in Kapuwar”-nak neveznek, 600 forintot kapott fizetségben.⁴³ Az építkezés még a 80-as években is tartott. 1587-ben szó esik a „kapuy kü mywesek”-ről.⁴⁴ 1588-ban Győrbe mentek a kapuvári „fundalo Mestererth”⁴⁵ két ízben is.⁴⁶ 1590-ből 27 helyiséget felsoroló inventárium maradt fenn. Az első 13 helyiség gazdasági és tárolási célokat szolgál. Maguk a lakószobák: az „Eregh Palota”, „a Palotha feolötth”, az ebédlőház, az „Uraim haza melletth valo zeneshaz”, valamint az „oregh bolth zoba”; a többi a tisztéké.⁴⁷ Ebből is látható, hogy a kapuvári kastély nem különösebben kényelmes lakóház lehetett. Semmivel sem volt tágasabb, mint az ebben az időben az ország más területein épült udvarházak. Építettek Kapuvárt 1596-ban is. Ekkor Kozma Andrásnak hívták a pallért.⁴⁸ 1614-ben ismét magyar pallér, Tóth István nevével találkozunk.⁴⁹ 1669-ben felvett leltára arról tanúskodik, hogy lényeges bővítés — az 1587-es állapottal összevetve — nem történt.⁵⁰ Maradványainak felhasználásával épült 1750-ben a ma is álló Esterházy-kastély.

Ismerve a kor és a terület politikai helyzetét, kétségtelen, hogy a XVI. század második felében az erődtések, valamint az új védelmi vonal mentén kialakult végvárak és erősségek voltak a fontosabbak, nem pedig az újonnan épülő udvarházak vagy kastélyok.

Az erősségek közé tartozik az új, észak felé szorult végvárrendszerben a *pápai* vár, melynek építési nehézségeiről, állapotáról Mártonfalvy Imre deák naplójából értesülünk: „... megláttam a várat, pusztán találám, épületlen, igen megbúsulék rajta; mint olyan hertelenséggel amivel lehet, kezdém várat megrakatni és várossát

⁴⁰ Uo. 74.

⁴¹ OL. Kamarai lt. Nádasdy-lt. Számadások. II. 661. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁴² *Károlyi—Szalay*, 34.

⁴³ OL. Kamarai lt. Nádasdy-lt. Számadások. 1562—1570.

⁴⁴ OL. Nádasdy-lt. B. 1560. p. 618. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁴⁵ Uo. p. 796. (Uonnan.)

⁴⁶ Uo. p. 791. (Uonnan.)

⁴⁷ Uo. Leltárak. p. 66—87. (Uonnan.)

⁴⁸ OL. Nádasdy-lt. Szegődvények. 1596. p. 190.

⁴⁹ Uo. p. 216.

⁵⁰ OL. U et C. Fasc. 78. n. 44. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

raggatni és támogatni ez palánkot hol bedőlt s hol kidőlt.”⁵¹ Másutt „rossz toldozott, támogatott palánk”-nak nevezi.⁵² Ebben a várban lakott egy ideig Török Bálintné is a gyermekekkel, de nem találta eléggé biztonságosnak és Debrecenbe menekült. Mártonfalvy Imre pedig erősíteni kezdte a várost, új palánkokat építtetett, árkokat ásott, „jó bástyákkal” látta el a második évben az új falakat.⁵³ Mindaddig az erősítések építéséről adott számot, és csak most beszél a vár javításáról. Megjegyzi: „... az nagy palotát leszakadóan találtam, az várba hordókat raktak az eső ellen, bele hogy ne hasson az boltba alá az eső vize, az palotát mind nádával, szarufával, kötésivel egyetembe sok emberrel csoda mesterséggel fölcapatám és föllyül az palotán öreg gerendákhoz sok vasakkal csatoltatám erősen, és az mennyezetem alól egy iratos faszlopot csináltattam segítségül, ki mostan is ott vagy, az két kapu fölöt is, az két kőfalnak felső részit lövőhelyökkel én építém meg, az belső várban alatt lövőhelyöket én csináltattam, de jelösbem az kiülső építésre volt nagyobb gondom, az honnét az belső várat kellett oltalmazni az szegény községgel...”⁵⁴ A napló közölt helye világosan rámutat arra is, hogy a dunántúli birtokosok, várkapitányok és tisztségviselők legfőbb gondja az erődítés és a védelem volt. A kényelmes lakásra csak ott gondolhattak, ahol a védelem biztosítva volt, és inkább a helyreállításra, mintsem az újonnan való építésre futotta erejükből.

1555-ből fennmaradt Pápa várának egy felmérése a Nádasdy-levéltárban,⁵⁵ azonban itt is kizárólag a hadifontosságú részekkel foglalkozik az összeíró. A vár stratégiai fontosságával a bécsi udvar is tisztában volt, ez Salm generálisnak Nádasdy Ferenchez 1572 decemberében intézett leveléből is kiviláglik, amelyben a „fekete bég” lekére köti, hogy erősítse Pápát.⁵⁶

Hasonló gondokat okozott az ugyancsak veszélyeztetett helyen levő *Kanizsa* várának erősítése. 1556 májusában Magyar Bálint kapitány Nádasdy Tamást arra kérte: gondoskodjék pallérról, aki az építkezéseket vezeti, hogy amikor a vármegye népe megérkezik, ne töltsék hiába az időt, hanem fát, földet hordjanak és „míveljenek”, mert az épületekre nagy szükség van.⁵⁷

A kanizsai vár tervezője Pietro Ferabosco, aki miután a mocsarakat lecsapolta, a várnak fából való mintáját 1577-ben Bécsbe küldte. Ezután a haditanács a vár térképét is felkérte, majd a tervet Polath Jeromossal, korábbi győri „Bauschreiber”-rel kivitelezette. Ő készítette a bécsi Hadilevéltárban levő színes alaprajzot is.⁵⁸ Ebből a rajzból jellegzetesen reneszánsz elrendezésű, belső oszlopos udvarú palota rajzolódik elénk.⁵⁹ Világosan felismerhetők az épülő pentagon bástyák és a palánk is. A haditanács rendkívül fontosnak tartotta a kanizsai várat, s jóformán minden jelentős hadiépitész

⁵¹ Mártonfalvy Imre emlékiratai, 1501—1585. Mon. Hung. Hist. XI/31 (1881) 145.

⁵² Uo. 146.

⁵³ Uo. 152.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ OL. Nádasdy-lt. Lajstromok. 170—172. 1555. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁵⁶ OL. Nádasdy-lt. Missiles. Salm gróf neve alatt.

⁵⁷ Komáromy A., Magyar Bálint kapitány életéből. Hadt. Közl. XIII (1912) 260.

⁵⁸ Pataki i. m. 17.

⁵⁹ Wien, Kriegsarchiv. 1572. — Közölyve: Pataki i. m. 24. o. után.

dolgozott rajta a XVI. század második felében. Pataki V. publikációjában szerepel Secco Sallustius és Ottavio Baldigara 1571-ben, Albertinus Antal és Scolaino (Salaino) József három kőművessel 1572 körül. Járt itt Suess Orbán, valamint a Győrből és Nádasy más építkezéseiről ismert Magno Bernát is, aki 1576—77 körül működött. 1574—1584 között Arconato János „Bauoffizier” kezdi itt gyakorlatát. A század vége felé inkább német mesterek dolgoznak a kanizsai váron, s gyönyörű árkados-oszlopos palotájának már a XVII. század közepére sem maradt nyoma.⁶⁰

A dunántúli végvárok és erősségek építésével, melyeknek adatai jórészt a várak irodalmából ismeretesek, nem foglalkozhatunk részletesen. Egyrészt ez nem is lehet célja jelen munkának, mely döntően az udvarház- és kastélyépítéssel problémáit vizsgálja. Másrészt ezeknek a hadi-védelmi jellegű építkezéseknek, miután a várak jelentős része ideig-óráig — néhol évtizedeken át — török kézen volt, a mai napra jóformán semmiféle nyoma nem maradt.

Hiába keresnénk az egykori kanizsai, győri, tihanyi, kapuvári várat, a mérgesi, mihályi, vági, keszői, patonai, bodonhelyi erősségeket, de még a nemesi udvarházakat vagy kastélyokat is. Csupán ott kerülték ki a török vagy később a német csapatok romboló jelenlétét, ahol a török nem járt, vagy ahol a birtokos olyan hatalmas, királyhí főúr volt, mint a Nádasdyak, Esterházyak, Batthyányak. Ezért törekedtünk arra, hogy a dunántúli építkezések odavetett felvázolásával inkább csak rámutassunk a történeti valóságra, mint hogy a jelen dolgozat szorosabb témáján amúgy is kívül eső várépítkezések bevonásával teljes képet adjunk.

Nem Nádasdy Tamás, hanem öccse, Nádasdy Kristóf építőtevékenységének köszönheti mai formáját a középkori alapokból a XV. és XVI. század folyamán újjáépült *egervári* (Zala m.) várkastély. Ez az emeletes, négy szegletes sarokbástyás, belső udvart kerítő épület ma teljesen helyreállítva tanúskodik egykori várkastélyaink komor, méltóságteljes szépségéről. Az egész XV. század folyamán hallunk az Egerváryak kastélyáról. Először 1409-ben, amikor a nádori gyűlésen azt bizonyítják, hogy birtokukon őseiknek mindig volt várak, de azt Henrik bán fiai lerombolták. 1476-ban Mátyás megengedi, hogy Egerváry László horvát bán és családja az „erődítvény”-t kijavíthassa. 1498-ban mint „castellum Egervára” fordul elő a forrásokban.⁶¹ 1490-ben kelt leltára gazdagon berendezett kastélyról szól. Különösen a fancsikai kápolna volt dúsan felszerelve. 1490-ben, 1491-ben és 1498-ban festő működött itt. 1493-ban zágrábi ötvös és két kőfaragó (Petrus és Ladislaus) dolgozott a horvát bánnak Egervárrott. 1552-ben Simon téglavetőről hallunk.⁶² 1564-ben Reziről hoznak faragni való köveket Egervárra;⁶³ ez valószínűleg a Nádasdy Kristóftól megindított építkezésekhez kellett.⁶⁴ A várkastély egyik szegletbástyáját Nádasdy Kristóf és felesége, Choron Margit címere, valamint az 1569-es évszám díszítette⁶⁵ (ma a zala-

⁶⁰ *Bubics—Merényi* 173. o. közli az ötszögű, pentagon bástyákkal ellátott vár rajzát 1664-ből. Ezen a rajzon a Ferabosco-féle palotának már nyomát sem látni.

⁶¹ OL. Dl. 20668, 20781.

⁶² „magistro Simon lateriparo . . . fl. 2.” szerepel az egervári munkák kifizetései között: OL. Kamarai lt. Nádasdy-lt. Számadások. III. 82—100.

⁶³ OL. Nádasdy-lt. Számadások. B. 1559. raktári szám. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁶⁴ Nádasdy Kristóf a nádor öccse volt.

⁶⁵ Magy. Műv. Tört. I. 315—317.

egerszegi múzeumban). 1613-ban ismét erősítik.⁶⁶ 1664-ben a török felgyújtotta; helyreállítását Széchenyi György kapitánynak köszönhetjük, aki a negyedik bástya szélkakashának zászlajára névbetűt helyezett el.⁶⁷ Tetőzete a XVIII. században készült, néhány dísz a kapuján ugyancsak ebből az időből való. A befalazott pillérsort az udvar két (déli és délkeleti) homlokzatán kinyitották. (56—60. kép.)

Míg Egervár és Sárvár — megközelítően — XVI—XVII. századi alakjában áll ma is, a nyugat-magyarországi kastélyok és várak többsége jórészt XVIII. századi átépítésben maradt ránk. A balatoni védelmi vonal fölött elhelyezkedő kisebb erősségek közül nem egy a veszedelem hírére vált várkastéllyá.

Így történt ez 1530 után a *deveseri* (Veszprém m.) kúriával, melyet Choron András — előbb sümegi, majd veszprémi várnagy — a püspöki jószágok robotmunkájával építtetett ki „valódi várrá”.⁶⁸ Mai alakját a kétemeletes, tízablakos, téglalap alaprajzú kastély az 1790-es átépítéskor és az 1890 körül történt restaurálás alkalmával kapta.⁶⁹ (52—53. kép.)

Két Sopronkeresztúrhoz közel fekvő kastély, Lakompak és Kabold, sok részletében még ma is őrzi az olaszos igazodású, derűs-bájos későreneszánsz formák nyomait, noha a XVII. és a XVIII. század folyamán jelentősebb újjáépítéseken mentek át.

Egykorú források és datált faragványok szerint a Sopron vármegyei *lakompaki* (Lackenbach) 1553 körül épült. Ekkor kisebb várkastéllynak számított, Oláh Miklós érsek építkezett rajta.⁷⁰ Lehetséges, hogy nemcsak a kápolnát, mint ezt végrendeletében felemlíti,⁷¹ de magát a kastélyt is ő építtette alapjaiból. Az érsektől Oláh Császár Miklós, majd ettől leánya, Orsolya örökölte. Oláh Császár Orsolya leányával, Dersffy Orsolyával jutott a kastély Esterházy-kézre. Adataink vannak arról, hogy 1556-ban Oláh Miklós „Baptista olasz kőműves”-t küldte Lakompakra, hogy megépítse „az Capolna oszlopath”.⁷² Lehetséges természetesen, hogy a ma is álló, árkádos udvarú kastély őrzi még Oláh Miklós építkezéseinek nyomát. Valószínűbb azonban, hogy Esterházy István állíttatta helyre vagy építtette át házassága előtt. Balogh Jolán az 1618-as évet adja meg, melyben szerinte a kastély felépült.⁷³ Jellemző egyébként, hogy Oláh Miklós a végrendeletében „curia Lachumpach”-nak nevezi,⁷⁴ míg egy 1629-ben kelt osztálylevelében,⁷⁵ valamint Esterházy Miklós egy levelének keltezésében „castellum”-ként fordul elő.⁷⁶ A barokk kapuépítmény mögött, a bejárat kapu felett az Esterházyak címere látható, 1618-as évszámmal. (120. kép.)

⁶⁶ Az 1613-as országgyűlés VIII. törvénycikke, mely Sárvár, Peleske és Egervár megerősítéséről gondoskodott, Egervárt, fontosságára való tekintettel, a király birtokába kívánta bocsátani.

⁶⁷ *Genthon*, I. 77.

⁶⁸ *Hóman—Szeksfű* i. m. III. 181.

⁶⁹ *Genthon*, I. 68.

⁷⁰ *Bubics—Merényi*, 58.

⁷¹ OL. Esterházy-lt. Rep. 4. Fasc. C. n. 23. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁷² OL. Esterházy-lt. Oláh család lev. II. I. 1556. máj. 27. (Uonnan.)

⁷³ *Magy. Műv. Tört.* I. 315.

⁷⁴ L. a 71. jegyzetet.

⁷⁵ *Győri Szemle* (1943) IV. 251.

⁷⁶ *Beke A., Pázmány, Lippay és Eszterházy levelezése* I. Rákóczy Györggyel. Bp. 1882. 33.

A kapuhoz régen felvonóhíd vezetett, a kastélyt vizesárok vette körül. Az udvar árkádjai Frey szerint későbbi hozzáépítések. Eredetileg kőkonzolokon nyugvó folyosó volt itt is, mint számos más magyarországi kastélyon a századforduló idején (Bethlenfalva, Gyalu, Marosvécs stb.). Az egyszerű kápolna is 1618-ban épült, felirata Esterházy Miklóst és első feleségét, Dersffy Orsolyát nevezi meg.⁷⁷ Talán még az 1618-as építkezések idején készült a belső udvar földszinti pillérein nyugvó árkádos loggia, melynek emeletén keresztboltozatos folyosó és toszkán oszlopok helyezkednek el,⁷⁸ mint Kaboldon és Sopronkeresztúron. A család szívesen tartózkodott a kastélyban.⁷⁹

Későközépkori maradványok felhasználásával jelentősebb építkezés folyt a *kaboldi* (Kobersdorf) kastélyon is. Az egykor vizesárokmal kerített kastély 1563-ig a Weisspriacher családé volt, ekkor készülhetett az északi és a nyugati szárny, valamint a három hengeres bástya, mely más XVI. századi sarokbástyás kastélyainkhoz hasonló. Az árkádos udvar földszinti oszlopsora is a XVI. században készült, mint a székvarareneszánsz ablakkeretek és szemöldökök, valamint a folyosó faragott ajtói. A kastély 1589-ben magyarországi főnemes, deveceeri Choron János hagyatékában szerepelt.⁸⁰ 1638-ban a kastély a Kéry család birtokába jutott. Rusztikás kapubejárata — az 1658-as évszámmal — valószínűleg az ő idejükben készült. (94–95. kép.)

1648-ban Kéry János megegyezett Joó Miklóssal, hogy utóbbi átadja Kabold várában levő részeit és kap helyette az udvaron, a lépcső felé eső részen egy kis konyha „sáfár házacskát”, az alatta levő „pinczécskét” és a lépcső fölött, „az mint az krádicson föl mennek, az aranyos palotában azon alól” egy sáfár házacskát. Ezenkívül Joó Jánosnak adja az „Aranyos Palotát” és a „mellette való kis szobácskát”-t, hogy itt építkezessen. A felső emeleten tartották a gabonát; erre való helyet is kaptak a Joó családbeliek.⁸¹

A fenti forrásokból csak arra következtethetünk, hogy akkor már nemcsak a régi vár, hanem azonkívül az újabb kastély is létezett, melyben „aranyos palota” és több helyiség, valamint emelet is volt. Egy évvel később, 1649-ben Kéry János Listius Jánosnak enged át a kaboldi várban részeket. Itt ugyancsak a belső várat emlegetik, ahol jobb felől, „az toronbelj grádicson hogy fölmennek, az első nyilo pitvar legyen köz”, a kályhás szobácska és az előtérből nyíló kis boltozott helyiség, valamint a torony melletti „öreg kálhás bolt szoba kamarastul” Listius Jánosé.⁸² Egy további szétosztás 1664-ben következik, amikor Kéry János Lippai Jánosnak a „cwingeren által való ó várnak faláig az bástyával való fundus”-t enged át. Itt említés található új erősségről („cwinger”) és új épületről, melyek között Lippai kaput kíván csináltatni.⁸³ Az írásokból az világlik ki, hogy Kéry János lassanként mind több

⁷⁷ Frey, XXII.

⁷⁸ Uo. 89—90. kép.

⁷⁹ Bubics—Merényi, 51.

⁸⁰ OL. Esterházy (hg.) lt. Rep. 10. Fasc. A. n. 2. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁸¹ Uo. n. 31. (Uonnan.)

⁸² Uo. n. 37. (Uonnan.)

⁸³ Uo. n. 104. (Uonnan.)

teret engedett idegen családoknak a várban, továbbá az is, hogy ekkor új erődítések és új épületszárnyak készültek.

Merényi—Bubics azt írják Kaboldról, hogy ott régi erődítésre emlékeztető várkastély van belső udvarral. Az épületet hat hengeres bástya övezi, melyeken hegyes tető van és egy magas, szegletes torony, kettős, középen oszlopos sisakkal. Ezek a hengeres tornyok még nem szerepeltek a felosztásokban, de a torony, melyben óra és lépcső volt, már 1589-ben állt. Az árkádós udvar valószínűleg még a Kéryek idején készült. Ezt a fenti okiratok mellett a kútkáván levő, 1654-es évszámmal ellátott Kéry-címer is igazolni látszik, melyet D. Frey említ.⁸⁴ A kastélyt 1704-ben váltották meg az Esterházyak, s mind az ó-, mind az új-vár a kezükbe került.

Az idézett okleveles anyag és a felírt kövek azonban nem szolgáltatnak elegendő alapot arra, hogy biztosan meghatározhassuk: a ma álló épületből mi volt eredetileg az ó- és mi az új-vár elnevezésű rész. Valószínűnek látszik, hogy a kaputorony még az ó-vár része volt, és az új-várnak nevezett épületrészek később kerültek köréje, vele harmonikus egészet alkotva.

Ugyancsak ó- és új-vár volt a Moson megyei *Köpcsenyben* (Kittsee), melyet 1676-ban vásárolt az Esterházy család. Óköpcseny kastélya kétemeletes, négyszögletes, lapos tetejű épület. Újköpcseny, melynek mai alakja sokat köszönhet az Esterházyak építőkedvének, U-alakú, elől nyitott kastély. Főhomlokzatán kétkarú lépcső vezet az emeletre. A lépcső felett négy oszlopon nyugvó, hagymasisakos torony volt. Tetőzete erősen hegyes, magasratörő alakját nyilván meghatározza a pozsonyi vár szemben levő négyszöge.⁸⁵ 1792-ben Bél Mátyás is megemlékezett a két kastélyról, melyekről azt írta, hogy Esterházy herceg restauráltatta.⁸⁶

A XVII. század 20-as éveiben építkezett Esterházy Miklós a *lánzséri* (Landsee) kastélyon is. A ma romban álló épületről már a XIII. századból vannak adataink.⁸⁷ Legrégibb része a hatalmas öregtorony, melyhez kis belső udvar kapcsolódik a régi konyhaépülettel, továbbá a palota és a kápolna. Ez utóbbi rész eredete a XV. századra nyúlik vissza. 1556-ban itt is dolgozott Baptista olasz kőműves, mint Lakompakon. 1612-ben az erődített kastély Dersffy Orsolyával szállt az Esterházy családra. Az egyenlőtlen alaprajzú hegyi vár kényelmesebbé és lakhatóbbá tétele bizonyosan Esterházy Miklós idején történt. A nádor az erődítéseket is megújította, mint azt egy 1620-ból való „ordonancziá”-ból látjuk.⁸⁸ Ebben említi a felső várat, a középső várban „az mostan csinált kerekded kis bástyá”-t, fokokat, lövőutakat, kapu és konyha fölött való bástyát, középső várkaput, az alsó várban a konyhabástyát, viceporkoláb házát, az alsó vár kapuját, külső kaput és a középső vár piacát. Valószínűleg a külső falban levő, újabbnak látszó épület — a Bubicsnál közölt⁸⁹ képen — az a kastély, melyről 1638-ban Esterházy Miklós ír fiának az esküvői utasításban: „... jószágaimban

⁸⁴ Frey, XX.

⁸⁵ Képe: Bubics—Merényi, 249.

⁸⁶ Bél, 130—131.

⁸⁷ Frey, XX.

⁸⁸ Szalay, Eszterházy Miklós i. m. 152.

⁸⁹ Bubics—Merényi, 58.

több a lánzséri puszta kőfalnál én kezemben meg nem maradt . . . im szépen föl-
épült és rakott házba bocsátunk be.”⁹⁰

Már a XVI. században volt kúria *Nagyhöflányban* (Grosshöflein). Johannes höflá-
nyi kőfaragó 1564-ben és 1567-ben dolgozott a Nádasdyaknak itt és Sopronban.⁹¹
Ebben a kúriában lakott 1640 körül gyermekeivel Esterházy Miklós nádor. A kúria
1630-ban még az ebenfurthi Unversagt családé volt; tőle vásárolta a nádor. Ked-
velt tartózkodási helye volt az épület. Itt is halt meg 1645-ben, „az fölső kis szines
házban a nyári palota mellett”.⁹²

A jelentősebb feudális várkastélyok sorában említhető a *németújvári* (Güssing)
Batthyány-kastély, mely már a XII. században állt. 1459-ben Ujlaky Miklós erdélyi
vajda a tulajdonosa. 1522-ben nyerte II. Lajostól Batthyány Ferenc. Ettől fogva a
család tulajdonában volt; 1571—72-ben Batthyány Katalin (nevét feliratok őrizték
meg), majd Batthyány Ádám építtet rajta a XVII. század első felében. A körmendi
Batthyány-levéltárban több, építkezésével kapcsolatos számadás, feljegyzés és mis-
silis levél maradt ránk, melyekből olasz és osztrák mesterek nevei is előkerülnek.
Az építkezés oroszlánrésze 1630 és 1650 között bonyolódott le. Ekkor azonban már
készen állhatott az újabb palota, mert a mesterek között kőfaragók, szobrászok,
festők szerepelnek. 1634 májusában pl. a „Bibliotheca házban, a kiben feles Keuw
vagyon es wij Keresztin edenek”, dolgoznak;⁹³ ide tették az újonnan faragott ajtó-,
kandalló- és ablakköveket, mielőtt rendeltetési helyükre kerültek. A nagyméretű
kastélyban a következő helyiségekről történik említés: „az ur eo nagysága háló háza,
ebédlő ház, cancelláriája” (fekete márványból rakott padlóval), mellette nyári ház,
iskolaház, ablakos új ház, kék szoba, Bibliotheca . . . az úr külső háza, patika, palota
(ebben 9 képet festett vászonra Christian Kner, és még 10 képet kell szállítania),
. . . torony (faragott ablakkövei újonnan készültek), . . . „az kis urak háza, kis
asszony háza, asszonyom eő nagysága első háza, háló háza” stb.⁹⁴

Az itt dolgozó mesterek közül Rohoncon is működött az olasz Abundi Bolla,
valamint a hartbergi kőfaragó. Új nevek: a gráci Wolfgang Resch, aki az „írott
palotá”-t a lakodalom alkalmából vászonra festett képekkel díszítette, Johann Michael
Tripsius aranyozó, Antonio Goys dobzonaki kőfaragó, aki címeres sírkövet készített
1647-ben 35 forintért; egy másik sírkövet a már Rohoncon említett Antonio Butz
készített. Érdekes feljegyezni: Abundi Bolla 1640-ben, amikor azt jelenti Batthyány
Ádámnak, hogy a kályhaajtókat (valószínűleg kandallókereteket) és ablakkereteket
elkészítette, egy ónöntőt ajánl, akiről azt írja, hogy csak nagyuraknak dolgozik és
szintén olasz. A Batthyány-építkezések szempontjából az a legszembevetőbb, hogy
ausztriai olasz vagy osztrák művészek vesznek részt a díszítésben — már ebből is
adódik, hogy az itteni emlékek az osztrák stílusterkvésekhez kapcsolódnak.

⁹⁰ Uo. 42.

⁹¹ OL. Nádasdy-lt. Lajstromok. 1621. p. 1046. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁹² *Bubics—Merényi*, 72.

⁹³ OL. Batthyány család körmendi levéltára. 1634. máj. 5—7. 11/a. XVII. századi számadások.
(Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁹⁴ Uo. XVI—XVII. századi számadások és missilis levelek. Jobbágy Jeremiás tisztartó
Abundi Bolla kőfaragó és Wolfgang Resch gráci festő nevét említi.

Miután a Dunántúlon — Sopronon és Kőszegen kívül — jelentősebb iparral rendelkező város nincs, itt nem is alakulhattak ki olyan helyi műhelyközpontok, mint Erdélyben vagy a Felvidéken. Ezért a megrendelők a közeli Bécs, Graz, Hartberg mestereit vették igénybe, és a nyugat-magyarországi, a dunántúli, valamint a kelet-felvidéki építkezéseknél a többtől eltérő stílustörekvéseket engedtek érvényesülni.

Ugyancsak régebbi a *dobrafalvi* (Dobersdorf) kétemeletes kastély, melyről első említésünk 1572-ből való: a Széchyek egy osztálylevele. Itt elsősorban kárpitokat említ az összeíró.⁹⁵ 1641 és 1677 között osztálylevelekben és leltárakban szerepel. 1645 körül történt itt építkezés, erre az „új épület” elnevezés utal. 1647-ben a hímes palota mellett „uram eő nagysága háló háza” szerepel a bástya fölött. Egykori formája, külső képe ma már ismeretlen.

A nyugati országrészek építészete a török veszedelem és a birtokmegosztás egyenlőtlenége miatt sokkal kevesebb kúriát és kastélyt alkotott a XVI. században, mint akár a Felvidéké, akár Erdélyé.

A kastélyok közül megemlíthető a ma már csak romjaiban létező, sem felméréssel, sem számottevő levéltári adattal nem rekonstruálható *bozsoki* (Vas m.) régi kastély. Már a XVII. század elején korszerűtlennek bizonyult, s a Sibrik család a községben másik, belső udvaros, loggiás, sarokbástyás kastélyt épített.

Középkori alapokon áll, de hihetőleg a XVI. században újjáépítették a *körmendi*, négy hengeres saroktoronyú, nagyméretű belső udvart kerítő várat, melynek 1605-ben kelt leltára három bástyatornyot („propugnaculum”) és egy kaputornyot („turri supra portam arcis”) sorol fel.⁹⁶ Ekkor a vár az Erdődy, 1606-tól a Batthyány családé. (112. kép.)

Talán a XVI. századból származik a *szarvaskendi* kastély kúria-őse.

Egyébként azonban a kisebb nemesi családok udvarházépítkezéseiről a XVI. század második feléből nemigen van hírünk. Az építőtevékenység az ismertetett okoknál fogva ellanyhult; a nagyobb birtokosok inkább a szomszédos örökös tartományokban igyekeztek birtokokat szerezni maguknak. Olyan élénkülő építéskedvről, mint a Báthoryak idején Erdélyben vagy a viszonylagosan konszolidálódó és városias kultúrájú Felvidéken, itt nem beszélhetünk. A nádor számos familiárist, köznemest vont udvarába. Ezek és családjuk számára biztonságosabb volt valamelyik erős várban tartózkodni, mint a maguk, a portyázó török csapatoknak ellenállni alig tudó gyenge udvarházában. Éppen ez az oka annak, hogy a századvég megélénkülő építőtevékenysége nyugaton elsősorban a „végházak”-nál tapasztalható, melyek egymás után emelkednek az új védelmi vonalakon. Az udvarházakat és kastélyokat is, amennyiben erre lehetőség volt, védelmi rendszerrel látták el. Ezt tanúsítja Nádasdynének egy 1557-ben írott levele is, melyben engedélyt kér férjétől, hogy neki és háza népének az általa gyűlölt Lékára ne kelljen mennie, melyet „börtön”-nek nevez. Ebben a levélben arra kéri a nádort, hogy „Sennyébe vagy Szelestére” mehessen, „mán mindeniknek vagyon erőssége”.⁹⁷ Ezek az erősségek nyilván palánkból, esetleg erősebb falból állhattak, megerősített kapuval és a lőfegyvereket rejtő bástyaépítményekkel.

⁹⁵ OL. Batthyány-lt. Acta Ant. Alm. 2. lad. 5. Dobra 98. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁹⁶ OL. U et C. Fasc. 78. n. 13. (Uonnan.)

⁹⁷ *Károlyi—Szalay*, 99.

A Vas megyei *Mesteri* kastélyáról 1543-ból osztálylevél maradt fenn. Ebben torony és bástyák, a tornyokban kisméretű szobák, „unacum parva domo in turri” kerülnek szétosztásra. Az „in tecto” kifejezés valószínűleg a felső emeletre vonatkozik, miután itt három „domus propugnaculum”-ról történik említés.⁹⁸

Az egyházi méltóságok lakópalotáinak és kastélyainak elrendezése nagyjából a világi rendeltetésű udvarházakéhoz és kastélyokéhoz hasonlítható. Legalábbis erre mutat a *szombathelyi* püspöki várkastély 1565-ben kelt leltára, melyből némileg felvázolható az épület egykori struktúrája.

Az egyszerű említésnél természetesen többet mond, ha egy-egy udvarházzal vagy kastélyról a XVI. század második feléből leírás vagy leltár maradt fenn.

Így következtethetünk Draskovich György bíboros *fertőrákosi* (Győr-Sopron m.) „kastély”-ának legalábbis a terjedelmére. Inkább préház, mint udvarház lehetett az emeletes épület, melyben a leírás szerint az emeleten egy fűthető helyiség („Hypocaustum superior”) és egy lakoszoba („cubiculum ex opposito Hypocausti superioris”), a földszinten egy szoba („stuba”), a préház és pincék nyertek elhelyezést.⁹⁹

Az eddig tárgyalt udvarházak és kastélyok, jórészt középkori alapokon nyugodva, mind a XVI., mind a XVII. században tovább épültek, és nem egy közülük késő-*reneszánsz* formában maradt ránk. Vannak azonban mind a kisebb épületek, mind a várkastélyok között olyanok, melyekről először csak a XVII. század folyamán hallunk.

Bizonyosan az 1600-as években építtette Marczaltői Miklós a Marcal mocsarában a XVII. század derekán már elpusztultnak jelzett *marcaltői* (Veszprém m.) kastélyt.¹⁰⁰ Először Marczaltői Miklósné Zay Anna végrendeletének hitelesítésekor említik, 1610-ben. A végrendeletben azt írja Zay Anna, hogy marcaltői kastélyát zálogul köti „5000 magyar forintban, miuelhogi én építtem az kastelt fundamentumabul, az Viz közepin, semmi ot nem lévén, chak egi kö is, sem penig egi szalfa, az mellj katielomra költöttem eggjel massal kész penzt . . . többet 12.000 forintnál”.¹⁰¹

A kastély építését több évszámmal jelzett téglá alapján 1608 és 1613 közé tehetjük. Az 1608-as téglá, a közlő szerint, magyar felirat töredékét mutatta („MAR MIK 1608”), míg egy másik latinos formában közölte az építető nevét („NICOLAUS MARCZALIO 1612”). — Egy más közlemény szerint egy régi várból való téglákat is felhasznált Marczaltői Miklós az építkezésnél.¹⁰² Szerinte itt tágas kastély volt, folyosóit simított téglák borították; színes, mázas kemencék kályhacsempéinek töredékei és színes vakolatdarabok alapján arra lehetne következtetni, hogy az udvarház a korszerű kényelem és díszítőművészet követelményeivel is számolt. Ez az épület védhető volt, mert a szemben levő vámházban laktak a kastély őrizetére tartott hajdúk.¹⁰³ 1645-ben Marczaltői István — valószínűleg Marczaltői Miklós fia — végrendelete „marcaltői házánál” kelt.¹⁰⁴ Ennek halála után Thury György

⁹⁸ OL. Múzeumi törzsanyag. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

⁹⁹ OL. U et C. Fasc. 75. n. 44. (Uonnan.)

¹⁰⁰ Ráth K., A marcaltői régi kastély. Győri Tört. és Rég. Füz. III (1865) 150.

¹⁰¹ OL. Múzeumi törzsanyag. 1652. évi átiratban. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

¹⁰² Vég helyi D., A marcaltői régi kastély és az utolsó Marczaltőviek. Győri Tört. és Rég. Füz. IV (1865) 160.

¹⁰³ Uo. 289.

¹⁰⁴ Uo. — Marczaltői-lt. II Fasc. 4. cs. 131. alapján.

tíz ugodi, fogadott hajdúval a kastélyt és az itt őrzött családi levéltárat hatalommal elfoglalta. Ekkor a kastélyról egy adománylevél már mint romladozóról emlékezik meg. 1650-ben Amadé János kapta új adományként, ekkor javíthatták, mert jövedelméről is említés van az okmányokban.¹⁰⁵ 1683-ban azonban törökdzulás áldozata lett, köveit Amadé Ádám és Antal új kastélyukhoz használták fel.

Sokkal előnyösebb a helyzetünk a Vas megyei *bozsoki* kastély esetében, melynek eldugott, határszéli fekvése tette lehetővé, hogy a mai napig fennmaradhasson. A földszintes, eredetileg négy sarokbástyás, erődített udvarház egy része, egy L-alakú épületrész, mely belső udvart kerít, — úgy tetszik — eredeti formájához hasonlóan maradt ránk. Kapuján a Sibrik család kettős címere az 1614(?)—es évszámmal jelzi az épület keletkezésének idejét. A Sibrik család még 1471-ben, Mátyás királytól nyerte szarvaskendi birtokát és címerét; ekkor Bozsok tolnai Bornemissza János helyettes kincstartó birtokában volt. 1616-ban azonban már Bozsokon szerepelnek a Sibrikek, amikor Batthyány Ferencnek eladják 8000 forintért összes birtokaikat, beleértve a „Bozsokon kőből épült atyai kastélyt annak tartozékaival”, és lemondanak az óvári várban netán még fennálló jogaikról is.¹⁰⁶ 1629-ben Sibrik III. István végrendeletében panaszolja, hogy bátyjától, Tamástól a bozsoki alsó kastélybeli részt felettébb pusztá állapotban vette át, csak a pusztá kőfalak álltak. Az az alsó kastély, melyet 1661 után a Batthyány család kétemeletesre épít fel és négy sarkára egy-egy tornyot húzat, nem a fentemlített Sibrikek „apai kő ház”-a, hanem a falu alsó végében ma már romladozó nagyobb épület, mely közönségesen Batthyánykastély néven ismert és 1832 óta lakatlan.

A Sibrik-kastélyról 1670-es urbarium emlékezik meg,¹⁰⁷ majd egy későbbi inventárium 1673-ból, melyben főként ingóságok szerepelnek.¹⁰⁸ Közben a család növekedésével számtalan pörösködés keletkezik és több újjáépítés, megosztás történik, melyekről a családi levéltárban őrzött okmányok hű képet adnak. Azonban nem szükséges ezek hosszadalmas rekonstrukciójába fogni, miután a közelmúlt korszerű, de műemlékjellegű restaurálása megőrizte számunkra az alacsony árkádós udvart, az íves kocsibehajtót, melynek kettős címere — Sibrik Oswald és felesége (névbetűi: P. E.) — alatt a századforduló idején szokásos latin nyelvű felirat ékeskedik:¹⁰⁹ „CUSTODI DOMINE INTROITUM / ET EXITUM TUUM A [1614?]”. A kastély tehát földszintes, nagyobb kiterjedésű, alacsony árkádós udvarú épület, mely típusában inkább a szomszédos alsó-ausztriai épületekhez, mint a keleti területeken fekvőkhöz kapcsolódik. (42—47. kép.)

Emeletes kastély volt a Vas megyei *széchenyikúti* (Petanjci), melynek leírását a Nádasdy-levéltárban találjuk.¹¹⁰ Itt az emeleten három üveglakos szobát, s az egyikben beépített szekrényt említenek. Ezek alatt „kü ház alatt való bolt pincze,

¹⁰⁵ Uo. 296.

¹⁰⁶ Körmend-i. Alm. 2. lad. 3. 61. — Közli: Vég Gy., Bozsok. Dunántúli Szemle (1944) 3—4.

¹⁰⁷ OL. U et C. Fasc. 7. n. 24. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

¹⁰⁸ OL. Lymbus III. Fasc. 28. XVII. sz.

¹⁰⁹ Közölve: MV és V. Vasvármegye. 190. — Mai állapotáról: Genthon, I. 46.

¹¹⁰ OL. Nádasdy-lt. Lajstromok. p. 1046. B. 1563. raktári szám.

egy puszta konyha” szerepel az összeírásban. Sokkal érdekesebb azonban: külön felsorolják, hogy „vannak faragott kő lábok épületre valók”, és kétfelé nyíló „öreg kapu” is. A kőlábak kifejezés azt mutatja, hogy a dunántúli, nyugatiasabb építésmódban igen elterjedt volt a kisebb kúriáknál is az oszlopos, nyíltabb építésmód, melyre az ország belsejében csak nehezebben szánhatták rá magukat az építetők.

Puszta említésnél többet nem tudunk a Sopron megyei *locsmánda* (Lutzmansburg) kastélyról sem, mely 1630-ban Marczaltói Katalin végrendeletében szerepel, s melyet az a malommal együtt 10 000 forint erejéig leányának, Annának és férjének, Pathy Zsigmondnak adományoz.¹¹¹

A Batthyányak tulajdonában volt 1646-ban a *pinkafői* (Pinkafeld) kastély, melyről mint kétemeletes, többszobás házról emlékeznek meg a számadások. A kapu mellett zsindeyes bástya volt, az emeleten „fölső bolt” és „iratott ház”, kis kápolna és „audienciás ház”. A szövegből kitűnik, hogy üvegezett folyosója volt.¹¹²

Ugyancsak a Batthyányak építkeztek 1630- és 1631-ben a Vas megyei *rakicsányi* (Rokytzan) kastélyon. A faragott kapu ekkor készült.¹¹³ 1640-ben említik a „középső ház”-at, a mellette levő „ház”-at, a palotát és egy ahhoz csatlakozó „ház”-at. 1645-ben a „Bastiában niló szobá”-t említik, míg 1652-ben a kasznárház padlása, az új háló ház és a régi tárház szerepel a forrásanyagban. 1655-ben új emeletet húzhattak az épületre, mert ekkor ezt írja az összeíró: „Az uy contignatioban bastya föleöt való uram eö nagysága háló háza”. Egy 1702-ből származó irat az épületet „Castellum”-nak nevezi, s öreg palotát, „szenelő ház”-at, valamint harmadik és negyedik lakószobát emleget.¹¹⁴

Inkább várnak nevezhetjük a ma is álló *rohonci* (Rechnitz) kétemeletes várkastélyt, négy sarkán négy háromemeletes, tömör bástyatoronnyal. A főkapu felett nagyméretű torony áll. A belső udvarral ellátott Batthyány-várkastélynak mai formájára való átépítése a XVII. században történhetett. A század első felében folyó építkezésekről részletes ismeretünk van a Batthyány család körmendi levéltárában fekvő iratok alapján.

1634 és 1657 között kőfaragók, festők dolgoztak a kastélyon. 1634-ből említés van a pohárnok házáról, az ebédlő palotáról, az úr új házáról és háló házáról, az azon belül levő kis kamráról, az asszony kis kamrájáról, szenes házáról, valamint az úr háza alatt levő boltozott szobáról.¹¹⁵ Dobronaki kőfaragók dolgoztak négy éven át a váron,¹¹⁶ 1638-ban pedig az olasz Abundi Bolla, aki ajtót, oltárkövet, lépcsőt, kemencét és oltár „környül valo ketreczt” csinált. Abundi Bolla Bécsből jött Rohoncra;¹¹⁷ a dobronakiak közül egy olasz, a másik kettő német. A kápolnában 1641-ben „Filibera” (valószínűleg Filiberto Lucchese) stukkátor dolgozott.¹¹⁸ Abundi

¹¹¹ Győri Tört. és Rég. Fü. IV (1865) 167. — Marczaltói-lt. XXI. Fasc. 9. cs. 2399. alapján.

¹¹² OL. Batthyány-lt. XVII. századi számadások. 18/b o. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

¹¹³ OL. Batthyány család körmendi levéltára. Számadások. XVII. sz. (Uonnan.)

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ Uo. 1634. máj. 24—1638. máj. 17. — 1640. szept. 13. — XVI—XVII. századi missilis levelek között Jobbágy Dániel németújvári tiszttartó neve alatt.

¹¹⁷ Uo. Abundi Bolla neve alatt.

¹¹⁸ Uo. Batthyány Ádám számadáskönyvében „Filibera stukkátor”-ról: 1641. jan. 1-én.

Bolla az ebédlő palota ajtóit faragta 1642-ben, de dolgozott még 1649-ben is mind Rohonc, mind Szalonak részére.¹¹⁹ Olyan nagyszabású munkát végzett ebben az évben, hogy a faragott kövek elszállításához 100 szekérre volt szüksége. 1650-ben Antonio Butz hartbergi kőfaragó dolgozik Batthyány Ádámnak; követ farag Rohonc részére, melynek elszállításához 30 kocsi, a szalonaki munkák elszállításához 24 szekér szükséges.¹²⁰ Feltehetően Carlo de Latorre olasz építész dolgozott a váron is, mert 1657-ben Batthyány Ádám gróf szerződést kötött vele a rohonci kápolna építésére, melyért 1900 forintot kötött ki.¹²¹

Sokkal erőteljesebben jelentkezik az újtó szellem a nádori család Sopron megyei építkezéseiben, elsősorban az 1634 körül újjáépülő *fraknoi* (Forchtenau) várkastélyon. Ekkor keletkezett a kettős várfal és a belső falon emelkedő négyszögű épület, melyen azonban a későreneszánsz stílusjegyeit viselő kapu kivételével semmi sem utal az építés idejére. A roppant tömegű épületen a lakószobák és a termek is ma már dísz nélküliek, noha adataink vannak arra, hogy 1634-ben Bécsből hozattak kész faragott köveket, melyeket azután a kőfalba helyeztek.¹²² A vár eredetileg a XIV. században épült, 1622-ben került ajándékozás útján Esterházy Miklós birtokába. Fia, Esterházy Pál építtette 1652-ben a külső erődöket. A rusztikás kapu fölött — talán ennek köveit hozták Bécsből 1634-ben — Esterházy Miklós és második felesége, Nyáry Krisztina címere látható. Az oromzat 1635-ös évszáma, a kápolna 1643-as alapítási éve, valamint Esterházy Pál 1687-ben készült lovasszobra a XVII. századi építés emlékei.¹²³

★

Nem lehetett célunk felsorolni mindazokat az építkezéseket, melyek a XVII. század közepe tájáig a régebben fennálló várokon és kastélyokon végbementek. Mint fentebb láttuk, csaknem valamennyi nagyobb váron és kastélyon vannak XVII. századi részletek, épületszárnyak, átépítések. Soknak, a legtöbbször azonban nem ez volt az utolsó korszerűsítése, és így — hiába rendelkezünk okleveles adatokkal az építkezésekről, eredeti faragványokkal, kőbe vésett feliratokkal, félreismerhetetlenül későreneszánsz dekorációkkal — ezeknek az épületeknek XVI—XVII. századi alapja ma már alig vagy egyáltalán nem hámozható ki. Csaknem valamennyi XVII. századi kastélyon az oromfalakat ledobták, helyükbe kettős manzárd tetőt építettek (Alsómicsinye, Márkusfalva, Körmen, Szarvaskend, Pácin). Igen sok esetben oldal-szárnyakkal, emelettel bővítették, vagy a XIX. század elején klasszicista előcsarnokokkal, timpanonnal, oszlopsorral díszített rizalitokkal (Kistapolcsány, Nagymihály) tették „korszerűbbé” a régi kastélyokat. Mindezek az újjáépítések azonban együttesen sem okoztak annyi pusztítást a reneszánszkori kastélyok harmonikus szerkezetében és külső képében, mint a múlt század végi neogót, spanyol-gót, romantikus-ekletikus átépítések, melyeknek cikornyái alatt az egykori kastély- vagy udvarház-mag teljesen eltűnt (Alsókéked, Parnó, Malacka, Enyicke).

¹¹⁹ Uo. Missilis levél Jobbágy Dániel neve alatt. 1649. júl. 3.

¹²⁰ Uo. Antonio Butz neve alatt. 1650. máj. 27.

¹²¹ Uo. Kamarai lt. Lymbus II. Fasc. 10. utolsó darabja.

¹²² *Merényi L.*, Esterházy Miklós levelei. TT XXIII (1900) 278.

¹²³ *Frey*, XIX. 65, 69. kép.

A Felvidék területén a kastélyok és udvarházak mesterei, mint arra már utaltunk is, a városi mesterek és igen kis számban a vándorló idegen fundálók voltak. A királyi várak építései legfeljebb csak az ösztönzést szolgáltatták egy-egy kastély vagy udvarház fundálásához, leginkább a bástyák és erődítések esetében. Olyan példa, mint azt a XVI. század 70-es éveiben a munkácsi építkezéseknél láttuk, hogy a tulajdonos kötelezte magát: várát királyi építőmesterrel építteti, illetve erősítteti, a XVII. századi udvarházak vagy nagyobb kastélyok esetében nem fordul elő.

Míg az északi és keleti Felvidék épületeinél nagyjából azt tapasztalhattuk, hogy azok konzervatív, inkább az erdélyi fejlődéshez kötődő későfeudális típusú építkezések, melyek az előző században kialakult sémák továbbfejlesztői vagy egyszerű ismétlői, addig a Bécshez közel eső és kiterjedt nagybirtokokkal rendelkező területekre — mint ez a bemutatott anyagból kitűnt — már a XVII. század 40-es éveiben az osztrák barokk művészet erősödő hatása jellemző. Esterházy Miklós nádor és rokonsága, a királyi szolgálatban álló főurak, akik mind nagyobb számban tértek vissza a katolikus hitre, valamint az ország egyik legjelentősebb szellemi irányítójának tekinthető Pázmány Péter, és a befolyása alatt álló főnemesség, szakítva a reneszánsz művészet hagyományaival, a nyugtalan, csapongó, pompa- és fényűzés-szerető, mindent egy központi gondolatnak alárendelő barokk művészet felé fordult. Az élen természetesen a nádori család és a bíborosi udvar állt. A barokk térhódítása kezdetben csaknem kizárólag az egyházi épületeken figyelhető meg. Később a sokat építő Esterházyak, Nádasdyak, Batthyányak, Illésházyak és Pálffyok kastélyaikon, váraikon és udvarházaikon is megvalósítják ezt a stílust, mely a keleti országrészekben csak mintegy száz évvel később terjed el — és akkor már a fejlettebb, rokokóba hajló formájában. Azért tárgyaltuk a keleti és középső területeken fekvő olyan kastélyokat és udvarházakat is a nyugati épületek előtt, melyek a század második felében épültek, mivel ez utóbbiak a későreneszánsz építészetnek másutt az országban továbbélő formáit elvetve már a barokk szellem beszívargását, majd diadalát jelzik. A jelentős feladatokat idegen, főként osztrák vagy ausztriai olasz mesterekkel végeztették, és a megrendelők kapcsolatai erősebbek a nyugattal, mint a keleti részek provinciális, de a hazai hagyományokra támaszkodó művészetével.

Erdélyben, a Partiumban és a Felvidék elszigeteltebb területein, főként Trencsénben, Zólyomban, Szepesben, Sárosban és a bányavárosokban, a későreneszánsz mintegy megreked, helyi formát, egyéni, provincializmusában is megragadó ízt nyer. Egyes emlékei szinte változatlanul őrizték meg számunkra az olasz harmóniából, a gazdag népi képzelőerőből, a római kövek stílusába illő faragványokból táplálkozó művészeti irányt. Kutatóink legjelesebbjei már több ízben utaltak arra, hogy az olasz, lengyel vagy német—osztrák fundáló rendszerint csak a kezdeti lépést adta egy-egy kastély vagy udvarház építése, helyreállítása alkalmából. Nem az idegen mintaképek rideg alkalmazása, szolgai másolása volt a szokás, csupán ezeknek a hazai hagyományokba illő, a helyi szükségleteknek megfelelő, a kisebb anyagi lehetőségekkel számoló kivitelezése. A munka azután, mint ezt nem egy idézett forrás is kimutatta, a helyi vagy az országban vándorló mesterekre, a nemzeti-ségi vidékek jobbágy kőműveseire, faragóira, ácsaira, molnáraira maradt. A díszítés különösen a Kárpát-medence kőművesei, kőfaragói, kőpírói, stukkátorai, fazekasai,

fafaragó molnárai képzeletében virágzott ki. Ezek alkották Törösvártól Bozsokig az ablakok, ajtók, kandallók, rusztikás kapuk faragott díszeit, ők készítették az orsós, kőbábos korlátokat, a faragott mestergerendákat, a filagóriák szakállszárítóinak, tornácainak lépcsőit, a homlokzatok stukkóit, a szobák mázas kályhacsempéit, festett mennyezeteit, falait, ajtóit.

A magyarországi későreneszánsz udvarházak és kastélyok felkutatása, jellegzetességeik felderítése olyan feladat volt, mely — úgy érezzük — megérte a fáradságot. A fennmaradt emlékek a megpróbáltatásokkal teli csaknem kétszáz esztendő ellenére is az elszánt élni akarást, a béke és a biztonság utáni vágyat, a családi otthonok védelmére és szépítésére való törekvést tárják az utókor szeme elé.

ADATTÁR

Az Adattárban közölt leírások és idézetek az eredeti helyesírással és az iratban előforduló szóhasználattal szerepelnek. Néhány ma más értelemben használt kifejezés:

- bolt = általában boltozott lakószoba
contignatio = általában emelet, de a két contignatiós ház nem kétemeletes, hanem egyemeletes (földszint + egy emelet) épületet jelöl
cubiculum = lakószoba
filagoria, filegoria, nyári ház = fából épült, gyakran nyitott tornác, mely az udvarház kertjében, vagy a kapu felett, vagy a felső emeleten található
ház = általában lakószoba
hypocaustum = fűthető lakószoba
kamra = kisebb lakószoba
kastély = gyakran csak erősség értelemben használják; védelmi célú építmények összessége
nyári ház = l. filagoria
olasz fokosan épített = pártázott; ha a szobák belsejében szerepel, akkor ajtó vagy mennyezet pártázott díszé
pitvar = előtér, benyíló; lépcsőfeljáró és konyha is szokott benne lenni; latinul rendszerint „atrium”-nak írják
pogon = boltozat, bolthajtás

Rövidítések: **E** = erősség, **K** = kastély, **U** = udvarház, **V** = vár, **VK** = várkastély; **A** = Ausztria, **CS** = Csehszlovákia, **J** = Jugoszlávia, **L** = Lengyelország, **R** = Románia, **SZU** = Szovjetunió

ABUCSA (v. Hunyad vm. — R. Abucea)

1542 e. U

Említés hunyadi Literatus Péter dévai várnagy abucsbai nemesi kúriájáról 1542-ben. Veress E., Hunyadvármegye János király és Izabella királyné korában. Déva 1904, 18.

ÁCS (Komárom m.)

XVII. sz. v. K

Az emeletes, ma is álló, volt Esterházy-kastély állítólag a XVII. század végén épült. Megújították 1901—1903-ben.

Genthon, 15.

ACSÁD (Vas m.)

1723 e. U

Talán a barokk ízlésű volt Szegedy-kastély (ma betegotthon) rejtje az 1723-ban emeletes, téglából épült udvarházat, melynek alsó szintjén két lakószobát („cubacula”), egy kamrát, konyhát és két pincét, emeletén ugyancsak két lakószobát, egy kamrát („camera sat spatiosa cum camino italico”) írtak le, mely utóbbiban talán étkeztek. Az épület mellett egy kisebb, ugyancsak emeletes, fából épült udvarház is volt.

Forráskiadványok. IV. I. 3.

- ADONY** (Fejér m.) **1602—1603 e. E**
 Az adonyi „kastély”-ba Buda és Pest ostromakor Pogrányi Benedek ment 500 hajdúval, de olyan gyengének találták, hogy nem akartak benne megmaradni.
 Hadt. Közl. IX (1910) 415.
- ADORJÁN** (v. Szatmár vm. — R. Adrian) **1602 E**
 Adorján és Keresztszeg 1602-es urbáriumában előfordul az adorjáni kastély, melyet a török s a tatár elfoglalt és most lakhatatlan. Benne fegyvereket és lőszert írnak le.
 Forráskiadványok. IV. I. 4.
- AJNÁCSKŐ** (v. Gömör vm. — CS. Hajnáčka) **1596 e. V**
 1596. II. 29-én Fülek várának tartozékkaként írták le az igen rossz állapotban levő („valde desolata”) várat, melyből minden vasanyag hiányzik, a teteje romlott, helyreállításra szorul.
 Forráskiadványok. IV. I. 4.
 1684-ben a pozsonyi Kamara utasítására összeírják Vay Ádám és felesége, Fekete Erzsébet elkobzott ingatlanait, melyekhez tartozott „ezen Aynácskő várának osztályszerint jutott fele”. Az összeírás említi az ebédlőházat, hálólőházat, „azon túl való Kőház”-at, másik „ebédlőház”-at és padlást.
 OL. U et C. Fasc. 79. n. 20. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)
 1685-ben részletes leírás foglalkozik a várral, melynek erősítését, majd lakóhelyiségeit is felsorolja. Ezek között: tágas palota, hat lakószoba, hombárok, pincék, konyha, előtér („atrium”) és lőszertartó pincék.
 Forráskiadványok. IV. I. 4—5.
 További összeírások 1711-ből.
 Uo. 6—7.
- AKLI** (v. Ugocsa vm. — SZU. Aklin) **1690 e. U**
 1690-ben Gyulai Ferenc javai között egy emeletes („duarum contignationum”), fából épült udvarházat írnak le, mely javításra szorul.
 Forráskiadványok. IV. I. 7.
 1691-ben ugyancsak Gyulai Ferenc javai között két udvarházat is említenek: „... valde ruinatea et nisi reaedificentur brevi corruunt, his applicatae camerulae collaterales tres pariter ruinatea...”
 Uo. 8.
- ALGYÓGY** (v. Hunyad vm. — R. Geoagiul de Jos) **1551 e. U**
 1551-ben a nemesi kúriát és tartozékait I. Ferdinánd Kendefy Jánosnak adományozza 15 000 forint lefizetése ellenében. Izabella királyné fürdőt építtetett itt.
 Veress, Hunyad i. m. 19, 25.
 Az udvarház leltárát 1684-ben készítik el: ebédlő az uraság részére, lakószobák, „... ismét ezen túl vagyón a kősziklából négy szegletre kivágott új feredő, kőfallal négy szegben környül véve... két grádics innen szolgál le az fürdőbe, ez még üszögében lévén, többire építést kíván...”
 OL. Erdélyi Fiscus lt. I. 103. H. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)
 1903-ban kastélyt említenek közelebbi leírás nélkül.
 Hegyi J., Hazánk történelmi nevezetességű helyei és meglevő műemlékei. Gyöngyös 1903, 55.
 Gróf Kun-féle kastélyról emlékeznek meg közelebbi leírás nélkül.
 Gerecze P., Magyarország művészeti emlékei. A műemlékek helyrajzi jegyzéke. Bp. 1906, 391.
- ALMAKERÉK** (v. Nagy-Küküllő vm. — R. Málncrav) **1679 e. K**
 1679-ben készült a volt Apafi-kastély leltára. Ez kemencéket, címeres üveglakokat, berendezési tárgyakat sorol fel.
 OL. Erdélyi Fiscus lt. IX. 30. A. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.) — Hegyi i. m. 77.
- ALSÓFÜGÖD 1.: FÜGÖD**
- ALSÓGYERTYÁN** (v. Zemplén vm. — CS. Nižný Hrabovec) **1666 U**
 1666-ban épült itt egy Újfalussy-kúria, mely később a Malonyay családé lett. 1904-ben átalakították.
 MV és V. Zemplén vm. és Sátoraljaújhely... Bp. [1906], 17.
- ALSÓKÉKED 1.: KÉKED**
- ALSÓKOMÁNA 1.: KOMÁNA**

ALSÓLÁPOS (v. Szepes vm. — L. Łapsze Wyżne) **1680 U**
1680 I. 14-i összeírásban említés Labsánszky Albert „Pago Also Lábs”-on levő emeletes kőházáról.

1682. XI. 20-án Lapsánszky (sic) János javainak összeírásakor részletesebben írnak az udvarházról: „. . . curia Nobilitaris ampla ex lapide et ligno erecta . . .”
Forráskiadványok. IV. I. 10.

ALSÓMÉRA (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) **1693 U**

1693. I. 16-án a Puky család javainak összeírásakor említés egy emeletes fakúriáról, melyet romjaiból Puky Márton építtetett újjá.
Forráskiadványok. IV. I. 10.

ALSÓMICSINYE (v. Zólyom vm. — CS. Dolná Mičiná) **XVI—XVII. sz. K**

Tégla alapú, sarkain négy hengeres bástyás, kétemeletesre bővített, eredetileg valószínűleg pártázott épület. Átalakítva 1667-ben és a XVIII. században, amikor a hátsó homlokzaton kápolnát építettek. Ekkor került rá a magasztott tetőszerkezet is. Felirat a csavart oszlopokkal, szőlőindákkal és levelekkel díszített kapun:

HOC CASTEL

LUM EX FUNDAMENTO

F. C. G. D. THOMAS BEN

ICZKY . DE . MICZINIA

CUM . CONSORTE . SUA

G. D. C. CATHERINA . MERVALD

1667

Könyöki J., A középkori várak. Bp. 1906, 665, a–b. — Divald K., A renaissance építéset Zólyom vármegyében. M X (1911) 32. kk. — Berzeviczy–Divald–Meller, A művészetek története. III. Bp. 1912, 429. — Magy. Műv. Tört. I. 325–326, 390.

ALSÓÖRS (Zala m.) **XVII. sz. U**

1700. XII. 24-i összeírásban szerepel a nemesi udvarház, melynek lakói valamennyien kálvinisták.

Forráskiadványok. IV. I. 11.

ALSÓPORUMBÁK (v. Fogaras vm. — R. Porumbacu de Jos) **1633 e. U**

Fából épült, belül vakolt kúria leírása, mely előtt és mögött tornác húzódik. Pitvarból és hét szobából áll. A lugas-kertben kétemeletes filagória, a felső emeletén festett mennyezettel. Ez 1633-ban készült el.

Makkai, 484.

Az 1638-as leltár az előbbihez még egy új darabantházat és az udvarbíró kétszobás házát, kulcsárházat, gazdasági épületeket sorol. Ugyancsak említ két kisebb, pitvaros, fából épült udvarházat; az egyik zsúppal fedett.

Uo. 468.

Az 1648-as leltár részletesen leírja az udvarházat. Ezek szerint a négy középső szoba egymásból nyílik, a két szélső szoba a tornácra is. A szobákban vasvesszős üvegablakok vannak. Itt említi az összeíró, hogy a régi „faházakat” még Bethlen Gábor építtette. Ebben öt lakószoba, egy ebédlő és egy „udvarló ház”. Tehát világos, hogy Alsóporumbákon volt egy hét szobából álló fa udvarház még Bethlen idejéből, valamint egy 1638 és 1648 között épült hatszobás kőház.

Uo. 512.

Az 1649-es újabb leltár, mely Lorántffy Zsuzsánna részére készült, az udvarházak részletes leírását adja.

OL. U et C. Fasc. 78. n. 36. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

Egy újabb leírás a felsőporumbáki kúriát mondja Bethlen idejében épültnek és az újabbat I. Rákóczi György építésének — nyilván személyes vizsgálat alapján, bár ez a szövegből nem derül ki és az sem, hogy áll-e ma az udvarházak valamelyike.

Sebestyén, 47, 49, 85, 115.

1718-ban Bonbardi Boër Simont ne vezi meg mint tulajdonost.

Bonbardi, M., Topographia . . . Bécs 1718, 353.

ALSÓRÁKOS (v. Nagy-Küküllő vm. — R. Racoșu de Jos) **1624 K**

Kisméretű, erődített kastély, sarkain négy hengeres bástyával, az Olt jobb partján.

A homlokzatban középkori eredetű falrészek, lőrészek, szuroköntők. A déli bástya felirata szerint 1624-ben épült: „DEI GRATIA EX FUNDAMENTO FECIT GEORGIUS SÜKÖSD 1624”.

Kövári, 237. — Orbán, III. 201–202; IV. 46.

Sükösd György 1631-ből való végrendelete szerint Bethlen Ferencé lett Olthévíz, Bogát és „az alsórákosi kastély fele”.

TT (1901) 302.

1647. IV. 13-án a Bánffy-birtokok összeírásában szerepel az az adat, hogy a vár bástyáinak két oldala „olasz fokos”.

OL. Teleki-lt. (Marosvásárhely.) Földvári osztály. Okirat 1647. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1660-ból Kövári említ Bethlen Sámuel nevével ellátott, kőbevésett feliratot.

Kövári, 237.

1700-ból való Bethlen Sámuel címeres emlékköve, ahol a kígyós címer körül a felirat: „COMES. SAMUEL. DE. BETLEN/COMES. COMITATIS. DE. KÜKÜLLŐ. AC./SEDES. SICULIS. MARUSI [?] CAPI /TANEUS. UTROBIQUE [?] SUPREMUS”. (Sok rövidítéssel, részben az értelem szerint feloldva, a feliratot Lukinich is hasonlóan adja.) A vár délnyugati bástyájának belsejében stukkódísz, ugyancsak 1700-as évszámmal és címerrel: „COMES SAMUELIS DE BETHLEN COMITISSA BARBARA NAGY”.

Lukinich, 148, 400, 407, 490. — Gen. Füz. (1905) 306 (Sükösd Györgyről). — Makoldi J., Alsórákos várkastélya. M XII (1913) 114–115. — Rados, 30. — Sebestyén, 40, 41, 44, 93. — Magy. Műv. Tört. I. 346, 390, 395.

ALSÓSEBES (v. Sáros vm. — CS. Nižná Sebastová)

1621 e. U

1621. V. 18-án leltárt vesznek fel az alsósebesi kúriához tartozó jószágokról: „Alsósebesen wagion keöböl rakoth egy szép curia, melynek az alsó hazay mind boltosok, az feölsö hazak penigh gerendassak.” A kemencék és üveglablakok, valamint a bútorzat ép. Mellette régi majorház áll.

Forráskiadványok. IV. I. 11.

ALSÓSVIDNIK (v. Sáros vm. — CS. Svidnik)

1641 e. U

1641-es inventáriumból való kivonat szerint itt újonnan épített kúria van alsó- és felsőházzal, pitvarral, kamrákkal, pincével. Mellette gazdasági épületek.

Makkai, 125.

ALSÓSZOMBATFALVA 1.: SZOMBATFALVA

ALSÓZSEMBER (v. Hont vm. — CS. Žembovice)

XVI—XVII. sz. K

Demkó a XVI. századi várkastélyok között említi a Zsembery-kastélyt.

Demkó K., Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században. Hadt. Közl. XV (1914) 214.

1672-ben Bartakovics János és felesége javai között említés a romos („desolatum”) kastélyról.

Forráskiadványok. IV. I. 12.

ALVINC (v. Alsó-Fehér vm. — R. Vințu de Jos)

1545 k. VK

Fráter György építtette az erődített, egykor négyszegletes várkastélyt, melyet vízes-árok vett körül. Ma a félig romos homlokzatban néhány szépen faragott timpanonos, egymástól messzeeső ablak, az udvari homlokzatban lombard igazodású ikerablakok. Biró József szerint (i. m. 41) talán itt is Domenico da Bologna működött. A kastély 1773-ban barokk kapuzatot kapott. Építtetője, Georgius Sorge címere ma is látható. Az 1676-os inventáriumban: „... az kastélynak külső kerítése, mely is alul egy darabig kőből rakatott fel újonnan, felül pedig égetetlen téglából... Ezen házon vagyon egy fa keresztű ablak, fűrész deszkából csinált rájája... Itt az kapu felett vagyon egy olasz fokosan épített és zsindey alá vettetett felházacska...”

OL. Erdélyi Fiscus lt. IX. 12. C. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.) — Tschischka, Fr., Kunst und Altertum in dem Österreichischen Kaiserstaate. Wien 1836, 306. — Veszely K., Az alvinczi plébánia. Magyar Sion (1863) I. 361. — Biró, 41. — Rados, 52. — Sebestyén, 13, 38, 40, 41, 59, 76, 99, 100, 236, 237 (az építéssel kapcsolatban Domenico da Bologna nevéet emlegetik, és közlik az egyik ikerablak rajzát és fényképét). — Magy. Műv. Tört. I. 335–336, 394.

ARANYOSMEGGYES (v. Szatmár vm. — R. Medieșul Aurit)

XVI—XVII. sz. VK

Négyszegletű, belső udvart kerítő, hangsúlyozott kapuépítményű kastély, mely mai alakját valószínűleg az 1630 és 1657 között történt átépítéskor kapta. A várkastélyba

beépítve későgótikus és korareneszánsz ízlésű ajtókeretek. Egyen 1547-es, másikon 1615-ös évszám és L. S. (Lónyay Zsigmond) monogram. Felirat a kapun:

ANNO DNI

MDC XXX

MAGNIFICUS SIGISMUNDUS DE LONIA COMES COMITATUS
CRASNENSIS A FUNDAMENTIS EXTRUXIT

Középen koszorúban angyalfej által tartott Lónyay-címer; előlött timpanonos, rozettás ablakkeret.

1673-ban Kemény fejedelemasszony javainak összeírásában szerepel: „Arx olim pulcherrima, ad formam quadrangularem extracta, nunc vero ruinosa . . .”

OL. U et C. Fasc. 82. n. 52. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1690. III. 19-én a fejedelemasszony javainak összeírásában: „In Aranyos Medgyes est Arx ad formam quadrangularem extracta, olim amoena, nunc ruinata . . .”

Forráskiadványok. IV. I. 14. — Rados, 31. — Sebestyén, 40, 41, 43, 44, 59, 60, 63, 93, 109, 206, 207 (1668-ban és 1707-ben a császári hadak, 1945-ben a hitleri sereg dúlta fel, égette meg; több fényképét és egy ajtókeret rajzát közli). — Magy. Műv. Tört. I. 345–346, 352, 391, 395 (több kitűnő fényképfelvétellel, a várkastély építési idejét 1630 és 1657 közötti időre helyezi, régebbi emlékekről nem szól).

BACSKA (v. Zemplén vm. — CS. Bačkov)

XVI—XVII. sz. K

Helyén állítólag már az Árpád-korban kastély volt.

1321-ben Zemplénerért cserébe kapták a Bocskayak.

1592-ben Bocskai István végrendeletében csak majorság szerepel Bacsán, de lehetséges, hogy akkor a kastély nem az övé volt.

A XVII. század második feléből Wilhelmus de Draheim összeírásában az urbárium a következőket írja: „. . . castellum muratum vetustae structurae, ruinosum, cum contiguo horto . . . 1500 . . .”

Forráskiadványok. IV. I. 17.

1670-ben leltár készült a kastélyról: „A Castélna nap keletrül való fel vezetű Grádicz jó, a' Felső végén két vas sarkas felvonó kis kapucska . . . tömléc . . . Ezen pitvarbul nilik egy hosszú palota, kinek festett vas hevederes aytója, ezen aytó felett a' musikusok Deszkából csinált helye, e'mellett egy eszve romlot pohar szék . . . Ezen palotából nap kelet felul valo Bastyaban . . . A palotabul nap nyughot feli nilo Frajcsémrek haza . . . Ined nilik a' Bastya aytois, . . . Ined a Frajcsimerek házábul nilik az Asszony házában két . . . aytók . . .” Kis pitvar, sütőház, palotával szemben „ház” fakilincses ajtóval, innen bástya, sáfárház, gazdatiszti lakás, ebből ismét egy bástya. „Ezen Castél a' Bastyaén kívül mind uy sendeles.”

A Bocskay birodalom történetéhez. Adalékok VIII (1903) 30; XI (1906) 225. — Forráskiadványok. IV. I. 16 (azonos szöveggel, de kissé eltérő helyesírással).

1681. V. 18-án néhai Bocskai István javainak összeírásában: „. . . castellum unum per modum arcis extractum, muro circumdatum, quadrangulare, scandulis tectum, sed jam ruinam minatur. Fornices duae per rebelles distractae . . .”

Uo. 17.

További összeírásokban 1682-ből és 1687-ből romos, elhagyott kastélyról emlékeznek meg.

Volt Bacsán egy emeletes kő udvarház is, melynek alsó része kő, felső része fa. Ennek 1673. X. 17-i leírásai: „Ez a curia két contignatióból áll. Az alsó contignatio kűből való, meliben vagion egy hosszú palota . . . Az felső contignatio pedig fából való, melleben vagion két kis szoba és egy pitvar.” Alatta végig pince, előtte „egy fából való ebédlő Filegoria; Annak az gradichka alatt vagion egy kis madaras ház”.

1675-ben említés egy „aula lapidea”-ról.

1678-ban említés egy „aula lapidea deserta”-ról.

Uo. 16, 17.

Ugyanezt a kúriát 1678 és 1713 között újjáépítették, mert egy 1713-as összeírásban így szerepel: „Ibidem existens curia nobilitaris sat bone comoditatis . . . fl. 1400.”

OL. U et C. Fasc. 84. n. 35. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

BALATONLELLE (Somogy m.)

1609 u. U

Zala megye vizsgálatot tart, hogy kié volt „totale et integrum praedium castelli

Lelle". A tanúk szerint régebben a Fóris család birtoka volt, de három éve elfoglalták a lengyeltóti Lengyelek.

OL. Múzeumi törzsanyag. 1609 után. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

BALÁZSFALVA (v. Alsó-Fehér vm. — R. Blaj)

1535 K

Feljegyzés egy XVIII. századi inventáriumban, mely szerint a „Veresvár”-ban az egyik szobaajtó „Szemöldöke párkányos, az mellyen vagon ki meczve ANNO Christi MDXXXIII”.

OL. Erdélyi Fiscus lt. IX. 49. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1681-es leltárban a helyiségek felsorolása közben: „Egy függő lábakon álló oszlopos folyosó . . . két alattvaló rejtek boltocska.”

Uo. IX. 49. B.

Az 1689-es leltár ír egy kerek, rakott bástyáról, mely építés alatt áll, egy toronyról, melyben három harang van. Említi a nagy palotákat (ezeknek falain „Czifra iratos kárpitok”) és egy „Vigyázó erkély”-t s rajta őrházat.

Uo. IX. 49. A.

Az 1696-os leltár külön megjegyzi, hogy a palota gerendái „no 11 már kiestek az kőfalból, csak valami stömpölyök tartják”.

Uo. IX. 45. D.

BÁNFALVA 1.: BÁNHORVÁT

BÁNHORVÁT (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

XV—XVIII. sz. K

A feltehetően középkori eredetű kastély szűk belső udvart kerít. Középső, széles, enyhén előreugró rizalitját kétoldalt egy-egy saroktorony fogja közre. A bejárati kapu felett a Plathy és a Szirmay család címere, alatta:

Emer Plathy. de N. Palugyay Divék

Anna de Szirma exererunt

1752

1457-ben husziták megrohanták bánfalvi Bárius László kúriáját. 1554-ben lakosai mind elfutottak (a török elől?) és a falu leégett. A kastély XVIII. századi alakban áll.

BÁNÓC (v. Zemplén vm. — CS. Bánovce)

1673 e. U

1673-ban a bánóci javak összeírásában emlitenek egy három fűthető helyiséges, berendezett udvarházat, kamrával, pitvarral. Padlására a nagy pitvarból van feljárás, két pincéje rossz állapotban.

Forráskiadványok. IV. I. 28.

1676-os összeírásban a Bocskai-javak között Bertóthi László feleségétől való udvarház szerepel, faszindellyel fedve. Két szélső kamrából, pitvarból és három lakószobából áll. Kőből épült pincéje romos.

Uo. 29.

BÁNYKA (v. Ung vm. — SZU.?)

1690 e. U

1690-ben Eödfönffy László javainak összeírásában említik az ekkor már tető nélküli udvarházat, melyet egy 1735-ös összeírás kétemeletesnek, kőből épültnek és romosnak nevez.

Hasonlóan említi egy 1738-as conscriptio is.

Forráskiadványok. IV. I. 29—30.

BARABÁS (Szabolcs-Szatmár m.)

1679 e. U

1679. VIII. 26-án Forgács Miklós javai között leírják a barabási részjóságában: „Est Curia Nobilitaris lignea duarum contignationum, Scandulis tecta. Superior contignatio constat ex quatuor hypocaustis, duabus Cameris lateralibus et ambulacro. Inferior contignatio ex duobus hypocaustis, et totidem Cameris lateralibus constat.” Alatta nagy pince, istállók, majorság.

Forráskiadványok. IV. I. 26.

A községben Genthon kúriát nem említi, de a XV. században épült ref. templomban 1581-ben készült harangot és több XVII. századi tárgyat ír le.

Genthon, II. 29.

BÁRTFAÚJFALU (v. Sáros vm. — CS. Bardejovská Nová Ves)

1618 e. U

1618. X. 3-án Rákóczi György, Zsigmond és Pál parancsára összeírják a makovicai vár tartozékaként emlegetett újfalui udvarházat. Ez rossz sövényrel kerített, kőből

épült, pitvaros, lakószobás, két kis boltozott kamrás épület, mely régebben épülhetett, mert benne „Egy fűtő ó rosz kályhás zöld kemencé”-t írnak össze.

Ugyanezen a telken állt egy faház is, mely előtt „rosz rongyos Tornác”, melyre lépcső vezet. Pitvarán ajtó és ablak, „eöreggh feir Szoba” három ablakkal, felette egy új tornác, ebből kamra nyílik. Vele szemben másik „feir Szoba”, három ablakkal, kemencével; ebből ismét kamra nyílik.

Forráskiadványok. IV. II. 599.

1641-es összeírásban az udvarház változatlan.

Uo. 599–600. – Makkai, 125.

1671. V. 20-án Rákóczi Ferenc tulajdonában ismét leírják ugyanezt az épületet, melynek azonban már fából készült emeleti helyiségei is vannak. Az említett két „szegelett ház” talán bástyát jelent, egyébként lakóhelyiség volt.

Forráskiadványok. IV. II. 601.

1688. V. 2-án az összeírásban kétemeletes udvarházat írnak le: „Curia ibidem duarum Contignationum inferior unum hypocaustum muratum cum atrio, camino murato et uno fornice continens; Superior vero atrium, quatuor Cubicula . . . gradus cum ambitu ante januam Superiorem.”

Uo. 602.

1690, 1691 és 1721-es összeírásokból is ugyanez az udvarház bontakozik ki. A felső emeletre felvonóhidas kapu vezetett, mely a tornácra vitt, 1691-ben már ezt a felső emeletet réginék, szüettének mondták. 1721-ben volt itt egy másik, a kapuépítmény felett levő épület is, mely csak annyiban különbözött az elsőtől, hogy a felső emelet szobáját tornác vette körül: „. . . in Superiori vero Contignatione supra ipsam Portam unum Cubiculum cum ambitu circumcirca adjuncta eidem Camerula.”

Uo. 603–604.

BATTYÁN (v. Zemplén vm. – CS. Bot'any)

XVI–XVII. sz. K

Ma is álló, téglalap alakú emeletes épület, két oldalán egy-egy enyhén hátranyúló szárnyszerű építménnyel. A homlokzaton eredetileg talán nyitott árkádok voltak.

1560-ban Bocskay Miklós Battyánban Székely Antalt a kastély építésétől eltiltotta. Adalékok VI (1901) 82. Bocskay-írományok III.

1648–1650 táján „hazai érdekből” Tárkányi István lutheránus földesúr és felesége, Szegedy Zsófia kastélyt építettek. Ezt a Rákóczi-hadak 1711-ben feldúlták. Helyreállította és romjaiból mai, megkisebbitett formájában díszesen újjáépíttette a Sennyey család.

Uo. VIII (1903) 259; I (1896) 47.

1674-ben Tárkányi István özvegye, Semsey Katalin kéri, hogy a bottyáni jószágot „avagy kastély”-t a Kamara ne foglalja le, mert nem az övé a jószág, hanem leányaié. „. . . amikor azon Rebellio tamadott, megh egy lovast sem praestaltam, Rebelli-sektul . . . is mindenképpen őriztem s oltalmaztam magamot, méghis abban estem, az mit kerültem.”

Kazinczy-lt. Sátoraljaújhely. F. 228. n. 48.

Ugyanebben az évben részletes leltár Tárkányiné Semsey Katalin jószágairól („Castellum Botyany”): kapuépítmény híddal, tömlőc, tömlőctartó szobája, előtér, fűthető szobák, várnagy szobája. Emeleten ebédlőház („Hipocaustum Tabulatum”), előtér, szolgálólányok szobája, több lakószoba („cubiculum”), nagyterem („Palatium majus”), sarokszoba aranyozott mennyezettel, bútorok, festmények (a császár és a császárnő képmása), másik szoba, gazdagon felszerelt kápolna és még néhány lakóhelyiség.

Forráskiadványok. IV. I. 73–75.

BECKÓ (v. Trencsén vm. – CS. Beckov)

1540 e., 1632 U

A Mednyánszky család levéltára szerint már 1540-ben említik a beckói házat, mely 1632-ben Mednyánszky Jónásé volt. Mednyánszky Jónás írja a naplójában: „Beczói ház épületéhez kezdettem 1° 1632 mivel udvara szűk volt, vettem hozzá szomszéd házat. A° 1633 Építettem serföző házat . . .” A következő években a gazdasági épületek építését jegyzi fel.

A Mednyánszky család levéltárából. TT III (1888) 773.

- BELATINC** (v. Zala vm. — J. Beltinci) **1666 e. K**
 Az 1666-ban felfektetett magyar nyelvű leltárból („Inventarium . . . Castelli et Bonorum Belatincz . . .”) a következő helyiségek bontakoznak ki: kapuköz, szakácsok háza, bástya, felső emeleten káposztásház, mellette istálló, tornác, „öreg holt ház”, ennek pitvara, a szemben levő kis „boot”, darabonház, tömlőc, majd „az új garadiczon föl menvén az ebédő és szenesházban . . . eoregh palotában . . . ezen belül való házban . . . kívül mellette való házban . . . ezen belül való szenes házban . . . szenesház mellett való házban . . . az ebédőház mellett való házban . . . azon belül való házban, . . . az pitvarban . . .” Ezenkívül: konyha, kamrák, tárolásra szolgáló helyiségek, pincék, a palota fölött való padlás és torony, három „élésház”, egy élésház a középső emeleten és a felső emelet.
 OL. U et C. Fasc. 78. n. 43. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)
 Az 1674-es inventárium lényegében az előző helyiségeket sorolja fel, kivéve a külső kapu fölött való „ház”-at, melynek felső részén „folioso, emelcső le vonio veszőkel” volt.
 Uo.
- BELÉNYES** (v. Bihar vm. — R. Beius) **1704 e. E**
 A belényesi „kastély”-hoz tartozó javak összeírásában 1704-ben a következőket olvassuk: „Vagyon it egy Kastelly négy Szegletre, Palánkal. Földtöltéssel vagyon körül véve; az hosszassága extentalodik 25 cölnyire, szélessége 16 cölnyire, az körül való töltésse három eöl körös körül font, s földel töltöt kosárokal meg rakva. A várnak négy Szegletin vagyon négi Vigyászó Strása ház . . .” A lakóépület néhány szobából és pitvarokból áll. Tornácot, tömlőcöket, pincéket is felsorol az összeírás, melyből azonban az épületet rekonstruálni nem lehet. Az összeírás végén szerepel a városon túl „az Cornis Familia udvarháza”, bővebb leírás nélkül.
 Forráskiadványok. IV. I. 33–35.
 Az 1727-es hivatalos összeírásból kiderül, hogy a belényesi megerősített kastély („Domus Dominale Lapidea”) jó állapotban van, de az egykori Kornis-féle kő udvarháznak csak romjai vannak.
 Uo. 36.
- BERCEL** (Nógrád m.) **XVII. sz. v. K**
 Az egykori Bene-kastély a XVII. század végén épült, négy saroktoronnyal, 1 + 7 + + 1 tengellyel, egyemeletes. A földszinti szobák boltsüvegesek, a saroktoronyok boltsüvegesek.
 Nógrád megye műemlékei. Bp. 1964, 147. — Genthon, II. 33.
- BEREGRÁKOS** (v. Bereg vm. — SZU. Rakosin) **1638 e. U**
 1638. VIII. 1-i kivonat a munkácsi inventáriumából, mely szerint Rákoson hatszobás majorház van, pitvarral és gazdasági épületekkel, valamint romladozó udvarház négy szobával, darabonházzal, istállóval stb.
 Makkai, 331.
 1645-ből újabb leltár kivonatában kőből épült, emeletes, tíszobás udvarházat írnak le. Másutt az udvarházat a fejedelem újonnan épített kúriájának mondják.
 Uo. 334, 362.
- BEREGSZÁSZ** (v. Bereg vm. — SZU. Beregovo) **1627 e. U**
 1627. X. 2-án a munkácsi vár leltárában egy elromlott udvarház berendezéséről emlékeznek meg.
 Forráskiadványok. IV. I. 40.
 1634. II. 10-én ugyancsak a munkácsi várhoz tartozó jószágok leltárában szerepel egy hét helyiségből álló udvarház ispotálllyal, fogadóval, iskolával stb.
 Makkai, 327.
 A részletesebb leírás közli, hogy a ház előtt egy grádicsos tornác van, az „elseo házból foguán az Negyedik házigh egy hoszu Tornác”, az udvaron konyha és szakácsolóház, alatta egy „Eöreg” pince stb.
 Forráskiadványok. IV. I. 40–41.
 További említések 1638-ból és 1645-ből.
 Makkai, 335, 339.

1685-ből részletes leírása van az időközben megújított udvarháznak. Itt egy nyolcadik „és végső Palota” csatlakozik az eddigiekhez. Valamennyiben kemence.

Forráskiadványok. IV. I. 42.

1704 és 1714 között több összeírásban szerepel. Az utolsó (1714. XII. 15.) azt írja az udvarházról: „Habetur Curia Dominorum Terrestrium ante hac sat elegans lapidibus longo tractu exstructa, etiamnun reparabilis, cujus murus extant . . .”

Ugyanitt egy kőből épült, elhagyott („deserta”) kúriát is említ.

Uo. 43.

1719-ben említik a beregszászi „ruinata et desolata Curia” kincstári renoválásának költségeit.

OL. Miscellanea Cassoviensis. rksz. 3759. 127–129. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

Az udvarházat 1723-ban újonnan zsindelezettnek, 1729-ben ismét teljesen romosnak nevezik, melynek sem falait, sem tetejét „non . . . conspici possint”.

Forráskiadványok. IV. I. 43, 44.

BEREGSZENTMIKLÓS I.: SZENTMIKLÓS

BERTÓT (v. Sáros vm. — CS. Bertotovce)

1682 e. U

1682-ben Bertóthy Ádám elkobzott jószágainak összeírásában szerepel Bertóton: „Curia nob. lignea . . . pro statu moderno, licet plus alias praevaleret, simul flor. 2000.”

OL. U et C. Fasc. 82. n. 37. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

BERZENCE (Somogy m.)

1664 e. K

1664-ből való az erősség rajza, török kézen.

Bubics—Merényi, 161.

A berzenci elhagyott uradalom összeírásában; 1699-ben: „Berzenc war vor alten und auch noch thürkischer Zeiten ein schön schloss undt Statt, anietzo aber wegen der durchmarschierenden Soldaten gaentz öd . . .”

Forráskiadványok. IV. I. 52.

Genthon XVIII. században épült Festetich-kastélyt említ itt, mely egyemeletes, manzárd tetős. Lehetséges, hogy a régi „szép kastély” átépítése folytán keletkezett.

Genthon, I. 36.

BERZEVICE (v. Sáros vm. — CS. Brezovica nad Torysou)

1592 e. U

1592. X. 10-én kelt levelében Berzeviczy Márton rokonának, Berzeviczy Jeromosnak a kúria építésével kapcsolatban a következőket írja: „. . . Irya azt is kegyelmed, hogy az én házamat Berzeviczen építeni kezdte . . . Igen akarnám, ha kedvem szerint lenne, és az kéményeket fundamentomból kübül rakathatná kegyelmed és úgy intézneje, hogy a szobák kemencéi mellett is tűz rakny való kémények lennének Prussiai mód szerinth: annak fölötte az ablakokat faragott kübül csináltatná, de azt adja Baxay István értenem és Gáspár is, hogy az házhoz valami fa konyhácskát akar kegyelmed ragasztatni, ki énnem semmiképpen nem tetszik, és ha volnais, elvonatnám onnét, vendég fogadó házhoz illik afféle épület, melyben nagy zaj s nyughatatlanság s egyéb féle alkalmatlanság szokott lenni, az mellett igen félő az tűz miat konyha mellett lakni. Azért az konyhának helt jobat nem arányozhatok, mint ellenben az kút mellett. Netalán job volna ez helyet az kü házacska mentében valami pitvart, kibül is az kü ház szobába mennének és mellette egy szobát csináltatni, kinek ablaki az udvarra és almás kertre nyílnak, azon pitvarból is az fa szobába ajtót vágatni. Az pincét pedig az kü háznak az végén az hol az hal tartó volt, az gyümölcsös kertben kew boltozással kellene építtetni, melynek lenne oly szélessége, mint az ky háznak hossza az ü proportioja szerint huszonkét lábnyit a fölött vagy kübül vagy fából csinálnának kéményes házat, kire az első házból ajtaja és menetele lenne, de az pince ajtajának küül kellene lenni bolth torokkal, miképpen Lyznon az itt való jószágomban; Kegeyelmed az én pincémén látta, kinek ajtajok az udvarra nyílnak, de jobb ítéletet tehetek felőle, ha láthatnám. Az udvart és kertet jó erőš korlálttal vagy »sarczolással« héjazat alatt környül foglalják.”

OL. Berzeviczy család kakaslomnici levéltára. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.) — AÉ (1917) 99.

1685-ben összeírják a rebellis Berzeviczy Zsigmond sárosi elkobzott javait: „. . . Curiae nobilitares duae, una in Berzevicze lapidea, bene accomodata . . .”

Forráskiadványok. IV. I. 52.

BETHLENFALVA (v. Szepes vm. — CS. Betlanovce)

1564—1568 K

Hosszas négyszög alakú, egyemeletes, pártázott kastély, mind a földszinten, mind az emeleten középső előtérből nyíló szobákkal. Ma az emeleten rekonstruált fatornác. Földszinti helyiségei boltozottak, az emeleten famennyezet volt. Kőkeretes, finoman faragott ablakai és ajtói közül néhány még eredeti.

A földszinten, a bejáratu kapu fölött kettős címer és felirat:

SI DEUS NOBISCOM QUIS CONTZA NOS [sic]

P. F. 1564

Az emeleti erkélyajtó sgrafittódíszében:

AN[n]O D[o]M[in]I 15 68

P. F. H. P.

SI DEUS PRO NOBIS QUIS CONTRA NOS

A monogramok az építető Faigel Péter és felesége, Probst Ilona nevére utalnak.

Divald K., Szepesvármegye művészeti emlékei. Bp. 1905, 73. — Varju, 18—19. — Schürer—Wiese, 175. — Mencilva, D., Kaštieľ v Betlanovciach. P a M II (1953) 2. — Chalupczyk, V., Jiraskovo Bratislavo v dokumentoch. Slov. archiv sv L., str. 94—95.

BETHLENSZENTMIKLÓS (v. Kis-Küküllő vm. — R. Sinmiclăuș)

1668—1672 K

A források Bethlenszentmiklóson több udvarházat említenek. Ezek közül az egyik Bethlen Miklós ma is álló kastélyának helyén volt. Erről azt írta Bethlen Miklós az Őnéletírásban, hogy az „négy rozsz alacsony ház és egy kis bolt”-ból álló udvarház volt.

I. m. 237.

1658-ban Bethlen Mihályné Bornemissza Kata írja Teleki Mihálynénak a másik udvarházzal: „Az Isten csudálatosan megtartotta az én szentmiklósi házomat, hogy el nem égették . . .”

Teleki Mihály levelezése. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1905—1906, 276.

A ma álló kastély négyszegletes, egy tömbből álló, emeletes épület. A bejáratu részen két bástyaszerűen kiugró rizalit. A hátsó, déli homlokzaton talán később épült loggia nyílik a Küküllő vizére. A loggia széles oszlopfejein és külső részén faragások. Egykor a homlokzati kapu felett felirat hirdette az építés körülményeit:

Spectabilis ac gen. d. Iohann. s de Bethlen regni cancell.

Senatoris cottvs Alben. comitis sedis Vdvarhely ca-

pita. svpremi parentis collendissimi svbsidio

Nicolavs Bethlen sed. Vdvarh. cap. svpr. dominus aedis et rudis

Architectus erexit vncvm Helena Kun de Osdola vxore

Inchoat. A. D. M. D. C. LXVIII. absolut. A. M. D. C. LXXIII.

Építésével kapcsolatban a legfontosabb forrás Bethlen Miklós Őnéletírása (Kiadta Tolnai Gábor. Bp. [1943]). A ház építésével többször is foglalkozik: „Az építésre való nagy hajlandóságom, melyet öregbített az, hogy az architecturát, mind civilist, mind militarist tanultam volt az académiákban; és hogy a sok szép házakat láttam a keresztény országokban. . .” Továbbá azt írja, hogy kénytelen volt építkezni, mert neki káros volt, mert mint írja: „. . . sokféleképpen bujálkodtam benne, kevélykedtem vele, erő felett igyekeztem s megszegényítettem magamat vele; nagy bajom, sok gond és bosszúságom volt, jó ahhoz tudó mestereket nem kaphattam Erdélyben, mert az igen szűk volt; magam nem tudtam épen úgy hozzá, amint kellett volna, kivált in praxi; ha mit magam tudtam volna is, nem volt kivel végben vitnem, kivált elein más országból mesterembert hozatni atyám nem akart, pedig közkölséggel tartoztak volna megcsináltatni a szentmiklósi házat, de erdélyi módra mindent

csak jobbágy, tudatlan parasztemberrel, pénz nélkül akart szegény végben vitetni, és úgy estek nagy hibák a szentmiklósi házban, kiváltképen hogy az fundamentom felvetésében ott nem lehettem, hanem csak az elsőt tetettem be s el kellett mennem a feleségem hozására, és másképpen jó serény praefectusa, de abban tudatlan ember teljességgel, olyan emberekkel is rakatta, akiknek soha addig csákány s kalán nem volt a kezekben, melyen csak elijedék, mikor a menyecskevel haza érkeztem három hét múlva. El nem hányathattam, mert a víz felől való két bástya, és a dél és napnyugat felől való közfalak, s még a napkelet felől valón is egy része ki volt rakva a földből, úgy kellett hagynom; de csak jó mesterember legyen, könnyű megorvosolni, mert az csakis attól esett, hogy ott sok búzaverem volt és kőnek, mésznek kémiléséért a praefectus a fundamentumot nem engedte aláásni, hanem azokat a búzavermeket pagonok alá tette (Erdbogennek hívják németül), egy jámbor jó vén német Tóbiás nevű kőműves tanácsából, aki még Bethlen Gábor idején jött volt el, fogott muskatélyos számban, Erdélyben, és már megyesi civis jó magabíró ember volt, erre bíztam volt az igazgatást, az jó tanácsot adott volt, de a pagonhoz téglajok nem volt, hanem lapos, igen jó, erős kövekkel pagonozták, melyet még jó derék kőműves is igen nehezen síférezhet úgy ki, amint kellene, azok pedig semmirekellők voltak. Már azok a pagonok fogtak megpattanni vagy süllyedni, csak azok alá kell erős jó lábakat lopni egymás után, de nem csak afféle külső támasztó forma kőlábakat, mert az haszontalan dolog, olyat csináltattam én az ebédő háznak a folyosóra nyíló ablakánál, de látom, kevés haszna, — hanem mind a pincéből, mivel a gabonás házból alája kell ásni egy jó tágas lyukat, igen jó mélyen, és úgy kell a lábakat egyenesen a pagonok alá csinálni, minél erősebben lehet, úgy, hogy az olyan lábnak az alja még szélesebb legyen a kőfalnál, és mindkét felől ugyan scárpázódjék alája annyira, mint a mostani kőfal vastagsága oda bé a földbe, hogy a láb teteje a fal két külső színével szint tartson; jó erős kő, és jó erős megégett téglá, jó kőműves kell hozzá, azt a dolgot is megtanítja, melyet egy lyukat megásnak és megcsinálnak; mert egyszersmind sok lyukat ásni nem jó, úgy vitettem én új lábakat és kőfalt a folyosó külső fala alá, mégsem lett a boltozásnak hibája. Ha ez az háborúság ne legyen Molnár Istvánnal, én azt megcsinálom vala jól. Ez tanúságért megírni szükségesnek ítéltam a maradékimmak és adom tanácsul: ha mire csakugyan nagy szüksége nem leszen, csak mulatságért, kevélységből ne építsenek, mert noha én az én építéseimet úgy igazgattam, hogy a jószágom el ne romoljék . . . Úgy látom, nem is Erdélybe való a szép épület; vagy kárba megyen szeme láttára az embernek, vagy veszekedés a gyermekeinknek, vagy mind a kettő, vanitas vanitatum.”

Bethlen Miklós Önéletírása. 231.

„Item 1667. esztendőben intézteték nékem közmegegyezésből a szentmiklósi ház, hogy a többinél rosszabb lévén, minthogy bizony négy rosz alacsony ház és egy kis bolt vala csak, azt rontsák el, és közköltséggel nekem csináljanak olyat, aminéműt én szeretek, fundáljam magam. Úgy rajzoltam, fundáltam el bizony nagy munkával, pepecseléssel, mélyről alább eleget, s felettébb is szólhatok.”

Tovább az építés körülményeiről és idejéről: a földszint „alsó rend ház” építése öt évig tartott, „a felső rend annyi esztendőre azután, sőt csak le is tettem az elmémről annak soha is megépítését”.

Uo. 238.

Erről még egyszer az 1683-as évvel kapcsolatban írja: „Sokak csudájára . . . Szentmiklóson maradék és a felső rend ház falát ekkor rakattam.”

Uo. 343. — Kővári, 235. — Csabai I., Az erdélyi renaissance művészet. Bp. 1934, 37. — Biró, 13, 27, 30, 33, 46, 51, 54, 64, 66, 68, 70, 73, 85, 87, 118, 129; IX. — B. Nagy, 486. kk. — Magyar. Műv. Tört. I. 346–347. (v. Fogaras vm. — R. Beclean)

BETLEN

XV—XVII. sz. VK

1438-ban Albert király engedélyt adott Bethlen Gergelynek a vár építésére.

Kővári, 202.

1549-ben Bethlen Gergely a maga és Bethlen Elek fiai nevében óvást emelt az ellen, hogy Bethlen Farkas Betlenben várat épített.

Lukinich, 43.

1568 körül, Lukinich szerint, Bethlen János apja halála után Betlenben akart letelepedni. — Végrendelete szerint felesége, Kállay Orsolya 700 forintot adott annak idején „jószága szükségére és háza épülésére”.

Uo. 44.

1670-ből való Bethlen Elek sisakos, faragott kőcímere Betlenből. Felirata:

COMES ALEXIUS DE BETHLEN

ANNO DNI 1670

Uo. 335.

1690-ben igen részletes leltár írja le a várkastélyt. Eszerint az a falu végén van, nyugati irányban, a Szamos vize és a Mellyes patak között, széles vizesárokkaal körülveve. A leltár Bethlen Gergely, Elek és László részeit sorolja fel: a bástyákat, lakóhelyiségeket, a 12 lépcsős „orsós faragott” grádicsot, a „kerekded bástyát, melyben lakni szoktak”. A korszerű, kényelemre valló berendezés leírását Lukinich szó szerint közli a keresdi levéltárban talált anyag alapján.

Hadt. Közl. XIV (1913) 477. kk.

BIHARDIÓSZEG (v. Bihar vm. — R. Dioşag)

1647 k. U (?)

A székelyhidai udvarbíró feljegyzéseiben előfordulnak vasszegek, lécszegek, zsindeleyszegek a székelyhidai és diószegi „paloták” héjjázására.

Makkai, 546.

Másutt a székelyhidai és diószegi paloták javítására 1400 lécszegegről és 7075 zsindeleyszegegről esik szó.

Uo. 549

BOCSÁRD (v. Abaúj vm. — CS. Bočar)

1673 e. U

1673. III. 14-én az Enyiczky-javak összeírásában szerepel egy kisméretű udvarház, melyet azonban az 1674-es összeírásban „curia nobilitaris satis commoda”-nak neveznek.

Forráskiadványok. IV. I. 58.

BOCSKÓ (v. Máramaros vm. — SZU. Velikij Bickov)

1711 e. U

1711. VI. 25-én leltárba vesznek egy két lakószobás, kamrás, régebben épített udvarházat. Istállója és a ház között új konyhát építettek.

Forráskiadványok. IV. I. 58.

BODONHELY (Győr m.)

XVI. sz. E—K

Ez erősített kastélyt Nádasdy Tamás építtette a török ellen a Rábaköz védelmére.

1594 után Győr eleste megrémítette a zsoldosokat és otthagyták.

1639-ben ismét úgy említik, mint ahol „örség is vagyon”.

1683-ban a török bevette és elpusztította; romokban feküdt, míg végre a jobbágyok házakat építettek helyébe.

Ráth K., A bodonhelyi erősített kastély Sopron megyében. Győri Tört. és Rég. Füz. III (1865) 275. kk.

BODROGKERESZTÚR (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1687 e. U

1687-ben a községben külön említenek egy „Rákóczi-jószág”-ot, mely azonban kisméretű, tapasztott ház; csak a „kőből rakott jó nagy Bor ház” jelentősebb benne. Ugyanez az összeírás a Thököly-jószág között ezt írja: „Wagyon edgy curia edgy felől kővel kerített, be járó kapujával . . . ezen építetett kőből való négy ház, két camarával . . .” A „Bor ház” már romlik.

Forráskiadványok. IV. I. 59—60. — Genthon, II. 41 (XVIII. századnak mondja).

BODROGSZERDAHELY (v. Zemplén vm. — CS. Bodrogserdahel’)

1672 e. K

1672-ben az összeírás megemlékezik a „Szerdahely kastél’”-ról. Itt a következő helyiségeket említi: felső leányok háza, onnan nyíló bástya, kis szenelő ház, kis bástya, ivó ház, téli cselédház, annak bástyája, nagy nyári palota, felső pitvar, alsó cselédház, annak bástyája, sütőház és bástyája, kapu köze, pitvar és még egy bástya.

OL. U et C. Fasc. 152. n. 14. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

BOGDÁNY (v. Pozsony vm. — CS. Bogdanovce)

XVII. sz. U

Özv. Bilkey Miklósné Semsey Julianna birtokainak összeírásakor Bogdányban fából épült kúria volt. Ebben „. . . est domus lignea magna, ubi cubicala ex atrio e regione invicem sunt n. 2. . . . ex his cellulae seu fornices lignae cum januis sunt 4. . . . In eadem curia datur domus alia lignea pro familia . . . extracta ubi cubiculum 1. Culina

magna ibidem n. 1. . . . Item datur in uno Angulo curiae Filagoria sub qua etiam cellula 1."

OL. U et C. Fasc. 85. n. 19. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

BOLY (v. Zemplén vm. — CS. Bol')

XVII. sz. U

1674-ben Farkas László javainak összeírásában szerepel először az egyemeletes udvarház, melynek felső traktusán két szobát, dél felé három másikat írnak le: „. . . curia nobilitaris unius contignationis, quae a parte superiori habet duas domos, unam ad plagam septentrionalem cum cubiculo suo, in qua habetur fornax una . . . Tres alteras vero domos habet versus plagam meridionalem, in qua habetur una fornax . . . ante fores harum domorum duarum extat filagoria, una a parte autem inferiori habetur una domus pistoria, versus plagam similiter meridionalem existens . . . Ex hac domo itur ad duo cubicula, uno quidem similiter ad plagam meridionalem, altero vero ad plagam septentrionalem se se extendente . . . Ex hoc cubiculo itur ad aliud cubiculum . . . Ante fores inferioris domus extat una domus . . .” Ezután konyha, alatta pince, istállók és majorság.

Az 1676-os összeírás Farkas László javaiból kétemeletes, fából épült udvarházat ír le: „. . . constans inferius a duobus hypocaustis et 2 cameris, atrio . . . superne vero 2 hypocaustis, 1 camera, atrio, extrinsecus ad ambitum aulae est culina . . .”

1678-ban ugyanez az udvarház már mint „parte majori desolata . . . ruinosa” szerepel a füzéri javak összeírásában.

1683-ban és 1690-ben ismét összeírják, utóbbi alkalomkor „commode aedificata”-nak nevezik és 500 forintra értékelik.

Forráskiadványok. IV. I. 63–65.

BONCHIDA (v. Kolozs vm. — R. Bonțida)

XVI—XVIII. sz. K

A nagyméretű, hengeres sarokbástyás kastélyt a XVIII. században építtette át Bánffy Dénes. Ma is kihámozható az eredeti alaprajz, mely szerint a belső udvart négy, valószínűleg különböző időkben készült hengeres sarokbástya fogta közre. A XVI. századi építésnek Biró József szerint felső-olasz mestere volt.

1536-ban nemesi kúriának említik.

OL. Kolozsmonostori lt. Comitatus Colos. B. 132.

1543-ban „Oppidum Bonczida . . . cum curia nobilitari”, 1547-ben „in domo nostra bonchadensi”, 1614-ben „udvarház”-ként említve fordul elő a forrásokban.

Biró, 196. — Biró J., A bonchidai Bánffy-kastély. Cluj 1935. — Sebestyén, 40, 59, 66, 69, 117, 118, 119, 138, 139, 140, 141 (Sipos Dávid faragványairól), 7. kép (ajtó 1703-ból). — Magy. Műv. Tört. I. 346 (építés említése).

BONYHA (v. Kis-Küküllő vm. — R. Bahnea)

1545 K

Négy hengeres sarokbástyás kastély; ma XVIII. századi átépítésben. Kővári szerint alapkövét Bethlen Farkas tette le 1545-ben.

A kastélytemplom bejáratának rajzát Lukinich közli. Ez a bejárat szőlőfürtös, indás díszítésével Elias Nicolai műhelyéhez áll közel.

Kővári, 235. — Lukinich, 221, 269. — Biró, 42. — Balogh J. (1954) 251. — Magy. Műv. Tört. I. 348.

BOROSJENŐ (v. Arad vm. — R. Ineu)

1647 e. VK

Hengeres sarokbástyás várkastély, a bonchidaihoz és az alsórákosihoz hasonló. Balogh J. (1954) 251.

1647-ben I. Rákóczi György utasításában: „Az ottvaló epeteo mestert, Laszlo Deakot ordinaluan az jenei udvarbíróságra . . .”

Makkai, 446. — Magy. Műv. Tört. I. 345–346.

BORSI (v. Zemplén vm. — CS. Borša)

1631 e. K

Belső udvart kerítő, mai formájában minden építészeti dísz nélkülöző kastély; itt született II. Rákóczi Ferenc.

Eddig ismert első leltára 1631-ben készült. Ebben emeletes, szépen bútorozott kastély leírását találjuk. A számos gazdasági célra szolgáló helyiség mellett „nagy palota”, mellette levő „ház”, ennek és a palotának a pitvara, „új szegletbástya ház”, mellette levő „ház”, asszony öngyógyása „háza”, pitvar, palota folyosója (mind bútorozva) került leírásra. A kastélyudvaron kút volt.

Makkai, 311.

1638. XII. 14-én ismét leltár készült a kastélyról. A felsorolt 47 helyiségből említésre méltó: „Az Szezelett Boltt” és pitvara, „Ezen Alsó Renden Uionnan Építetet” négy helyiség, „Az Kerekded Lisztes Bástya”. Ezután jönnek az emeleti szobák: „... első Pitvar ... Az Urfiak Háza ... Az Nagy Palota ... Urunk háza Pitvara ... Az Urunk elő Nagysága háza (négyablakos; lengyel mázas kemence) ... Inasok Háza ... Az Aszoniunk első Uy Háza ... második ... Harmadik ... Negyedik Uy Háza.” Ezután a régi asszonyház, annak pitvara, a szolgálók szobája és kamrája következett, majd a földszinten már szerepelt „Nagy Istálló” felett öt új helyiség arra vall, hogy 1631 és 1638 között a borsi kastélynak újabb szárnya épült (vagy talán kettő is, mely bezárta a belső udvart). A leltár körülfutó folyosót is leír, melynek két kőbábos (orsós) lépcsője volt; az egyik a nagy kapu, a másik a konyha felé vezetett le. — A leltár ezután részletesen felsorolja a kastély palánkját, árkát és a különböző majorzásokat stb.

Forráskiadványok. IV. I. 66–71.

1638. XII. 23-án az előzővel csaknem szó szerint megegyező újabb leltár készült. Makkai, 312.

Zemplén vármegye történeti földrajza szerint 1676-ban a kastélynak keleti szárnya, középső kastély (déli szárny) és nyugati szárnya volt. (A cikk írásakor a keleti szárnyat már lebontották.)

Adalékok X (1905) 198.

1731-ben egy vizsgálat szerint a kastély igen rossz állapotban volt. A déli szárny fedését hiányosnak nevezték. A keleti szárnyban a nagy palota és előcsarnoka fedetlen volt, a déli „szegleten kívül fedél, gerenda és ablak nélkül állt”. Bogdány László zsindelezte és szarufáztatta 1724-ben.

Dongó Gy. G., Adatok a borsii Rákóczi-kastélynak külső történetéhez. Adalékok XVII (1912) 319.

BOZÓK (v. Hont vm. — CS. Bzovik)

1544—1577 k. VK

Az egykori apátság, majd megerősített várkastélynak ma csak romjai láthatók. Ezek között kitűnnek a nagyméretű, hengeres bástyák, melyek között egy-egy faragott dísz, címert, évszámot találhatunk.

1530-ban Balassa Zsigmond elfoglalta a bozóki apátságot és ostromálló várrá építtet- te ki. Egy faragott kandallón az 1546-os évszámot jegyzték fel.

Varju, 22.

1577-ben akkori birtokosa, Fánscy Imre kéri a főkapitányt, hogy ácsot és kőművest küldjön az építkezéshez segítségül. Ekkor a környék egyik legerősebb végházának tartották.

Szegő P., Végváraink szerkezete. . . Bp. 1911, 109. — Hadt. Közl. VII. 671. — Gerő, 353.

1684-ben felújításához az országgyűlés adott engedélyt Szelepcsényi érseknek, aki 1686-ban fejezte be a vár helyreállítását.

Varju, 82.

A kastélyt különösen nagyméretű, az épületnél magasabbra nyúló hengeres sarok- bástyái teszik még ma is jellegzetessé.

Janota, J., Slovenské Hradý. Bratislava 1938, 127. kk. — P a M I (1952) 51.

BOZSOK (Vas m.)

1610 k. U

Egyemeletes, eredetileg négy hengeres sarokbástyás udvarház. Valószínűleg a nyugati szárny őrzi a XV. századi épület maradványait. Zárt udvart kerít. Ma a kastély L-alakú, mind a négy sarkon zömök sarokbástyákkal. Az udvaron megmaradtak az alacsony árkádok, melyeket pillérek tartanak. Eredetileg vizesárok vette körül. Kapuján kettős címer 1614 (?)-es évszámmal.

1616. X. 4-én Sibrik György és felesége, gyermekei valamint három fivére eladják a Batthyányoknak összes birtokaikat. Ezek között előfordul a Bozsokon kőből épült kastély és tartozékai is.

1629-ben Sibrik III. István végrendeletében panasolja, hogy bátyja, Sibrik Tamás „neki adta át a bozsok alsókastélybeli részét”, mely olyan állapotban volt, hogy csak a puszta kőfalak álltak.

Végh Gy., Bozsok. Dunántúli Szemle (1944) 3–4.

A kettős címeres kapu rajzán a Sibrik-címer és elmosódó felirat:

CUSTODI DOMINE INTROITUM
ET EXITUM TUUM A [1614?]

MV és V. Vasvármegye. 190.

1670-ből urbariális összeírás említi a bozsoki kastélyt.

OL. U et C. Fasc. 7. n. 24.

1673-ból leltár, főként ingóságokkal.

OL. Lymbus III. Fasc. 28. XVII. sz.

Az OL Sibrik-levéltárban több osztálylevél foglalkozik a kastély különféle helyiségeivel.

BRUNÓC (v. Nyitra vm. — CS. Brunovce) **1687 u. VK**

Eredetileg árokkal és kőfallal körülvett négyszögletű épület volt, a négy sarkán egy-egy négyszögű, zömök toronnyal; az egyik befejezetlen. Szűk udvart kerít. Az épület egyemeletes, a földszinten nem voltak ablakok. Bercsényi Miklós építtette 1687 után. Oromfalait a XVIII. században bontották le. Ablakai kőkeretekesek.

OMM. Magyarország. V. 152. — Thaly K., Bercsényiek. Bp. 1887, II. 246. — Varju, 28. — Plička, 45.

BUCFALVA (v. Sáros vm. — CS. ?) **1676 e. U**

1676. III. 22-én összeírják az újonnan épült, kőből készült udvarházat: „... curia lapidea recenter nitide exstructa, ubi camera fornacis januae et fenestrae per rusticos destructae. Est alia domus vicina pro familia cum anteriori hypocausto, atrio, posteriori hypocausto, camera...”

Forráskiadványok. IV. I. 77.

BUDAMÉR (v. Sáros vm. — CS. Budimir) **1673 e. U**

1673-ban, Osztrogh Sándor halála után összeírják budaméri kúriáját, mely az összeíró szerint „domus lapidea nimis deserta”.

Forráskiadványok. IV. I. 78.

BUZITA (v. Abaúj-Torna vm. — CS. Buzica) **1599 e. U**

L-alakú, földszintes udvarház, háromnyílásos, pilléres tornáccal.

OMM. Magyarország. VI. 259. Morelli rajzán.

Valószínűleg azonos azzal az udvarházzal, melyet 1599-ben úrnője egy szakállas puskával megvédett a töröktől.

Sárospataki Magyar Krónika. 21.

BÜK (Vas m.) **1696 K**

Egyemeletes, hattengelyes, balról jobbra lépcsőzetesen hármás kiugrással, korinthusi félpillérekkel díszített kastély. A negyedik tengely felett oromszobor. A kapuzaton felirat 1696-os évszámmal. Bolthajtásos földszinti helyiségek, a díszterem stukkóit 1697-ben P. A. Conti luganói szobrász készítette. Építtetője Felsőbüki Nagy István királyi jegyző volt.

Soproni Szemle II (1938) 248–256. — Genthon, I. 51.

CÉKE (v. Zemplén vm. — CS. Čejkov) **1668 e. K**

A valószínűleg a XV. században újjáépült várat 1670-ben felégették. A kastélynak tornya is volt; egy bástyája Szirmay Antal idejében még állt. Ugyanekkor még láthatóak voltak a vizesárok, a „sáncok”, valamint az egykori felvonóhid maradványai.

Zemplén vm. történeti földrajza. Adalékok XI (1906) 149.

1668. VII. 1-én Újhelyen kelt nyugtató szerint az akkoriban Újhelyt szépítő (talán Patakon lakó) írástudó építőmester, Lapispataki Mihály foglalkozott a cékei kastély helyreállításával.

Zempléni regeszták XVII. századi számadásokból. Adalékok XXX (1915) 344.

1692. I. 24-én Forgách András javai között: „... in castello Czekensi exigua portio in superiori contignatione versus pagum olim ex duobus cubiculis constans, cujus tantum muri a plurimis annis sine ullo tecto ruinosi exstant, valeat... fl.os. 50...”

Forráskiadványok. IV. I. 79.

CSÁKTORNYA (v. Vas vm. — J. Čakovec) **XVI–XVII. sz. V**

1672-ben nagyobb méretű építkezés folyt a váron, amikor a kőművesek költségét mintegy 20 000 forintra becsülték.

Forráskiadványok. IV. I. 82–83.

1720-ból való igen részletes leírásban külön érdekességű az a feljegyzés, mely a feliratos kövekről emlékezik meg: „Qua per portam sub turri in aream arcis intratur e regione sub oculis in pariete immuratum marmoreum insigne spectatur A. 1516 insignitum, quod supponitur praefuisse comitum Ciliae: Qua autem per pontes ligneos sub porta propugnaculi in fortalitiu aditus patet, in eodem propugnaculo supra portam est insigne lapideum Zrinianum propugnaculo immuratum, continens super inscriptionem: N. T. P. P. Z. hoc est Nicolaus comes perpetuus Zrini A. 1562...”

Uo. 85.

CSEJTE (v. Nyitra vm. — CS. Čachtice)

1565 e. VK

1565-ben Kanizsai Orsolya birtokában volt. Az összeírás kápolnát, felső szenes házat, pincét, a pince melletti boltozott helyiséget, valamint még egy helyiséget sorol fel, melyet „in teatro” névvel jelöl.

OL. U et C. Fasc. 77. n. 7. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

Az 1645-ös részletes leltár 43 helyiséget sorol fel. Az ekkor Nádasdy Ferenc birtokában levő kastélyban figyelemre méltó az „Uy épület” elnevezésű rész, melytől a „régii pitvar” stb. különül el.

Uo.

1670-ből újabb latin nyelvű leírás, melyben világosan látható, hogy a kaputól balra fekvő kétemeletes kőépület az „Uy Épület vocatum”. Jobb felé az „aedificium O Épület vocatum” néhány helyiségből áll; az emeleten új kályha, habán munka („Magnus Palatium cum fornace nova, operis Anabaptistici . . .”). A kastélyban több (egy helyütt zöldnek mondott) cserépkályhát írtak össze.

Uo.

CSENGER (Szabolcs-Szatmár m.)

XVII. sz. K

1713. IV. 26-án Milith Pál tulajdonában összeírják a négyszegletű, háromemeletes, zsindelel fedett, egykor palánkkal kerített, a harcok miatt romos kastélyt. Mind-egyik szintjén két-három nagyméretű szoba és előtér („cubiculum”, „atrium”); közöttük egyszerű falépcső. Említés még egy őrtoronyról, mely alatt kis, fából épült helyiség van.

Forráskiadványok. IV. I. 89–90.

1718-ban a kastélyt kétemeletesnek és „ruinae proximum”-nak írják le, melyben két lakószoba és körülkerített („murata”) kápolna van.

Uo. 90–91.

CSERHÁTSURÁNY (Nógrád m.)

1600 k. K

Valószínűleg eredetileg négysarokbástyás kastély volt, melynek két hátsó saroktoronyát a XIX. század elején lebontották. Az ablakkeretek felett erősen csúcsos, vakolt szemöldökök. Dongás, keresztboltozatos helyiségek.

Nógrád megye i. m. 88, 167.

CSETNEK (v. Gömör-Kishont vm. — CS. Stítnik)

1615 e. K

1615-ben Görgey István elzalogosította Margit nővérének csetneki birtokát. Az okmány szól a csetneki kastélyban való részről is.

Görgey Á., A toporczi és görgői Görgey nemzetség . . . Igló 1909, 42–44.

1635-ben egy leltár felsorolja az épület bútortatát, az épület leírása nélkül.

Makkai, 153.

1636-ban újabb kivonat leltárából. A kastély egy része I. Rákóczi György volt, más részei több földesúré. Itt csak kőház, kőház előtti deszkás házacska, grádics alatti deszkás ház, sáfár ház, konyha stb. szerepel.

Uo. 158. — OL. U et C. Fasc. 86. n. 40. 4. fol.

1643-ból újabb leltár. Ez említi, hogy a kastélybeli kőházban egy szoba a fejedelemé, továbbá ír „Sztáray úr pusztá felső háza”-ról. A piacon levő házban két szoba, bolt és pince; kőből, most részben fedél nélkül.

Uo. 166. — OL. U et C. Fasc. 174. n. 8/a.

1649. I. 7-én leírják az erdélyi fejedelem tulajdonában: „Chetneki kastélyban vagyon egy kőház . . . Ezen házból nyílik egy deszkás író házacska . . . folyosóról nyílik egy kis deszkás nyári házacska . . . Tárház . . .”

Forráskiadványok. IV. I. 95.

1662-ben a leírás közli, hogy háromemeletes a kastély, de több tulajdonosa van.

Uo. 95–96.

1667. XI. 20-án Thököly Zsigmond javai között már négyszintes, és a legfelső emeletet: „Tandem quintam etiam contignationem Seu Superficiem propugnaculi conscendimus . . .”

Uo. 96–97.

1683-ban a kastély egy része özvegy Apafi Miklósné (Széki Teleki Anna) és fia tulajdona. A részletes leírásból említésre érdemes „a kapun bemelve, jobb kéz felől való szegelet kerekded bástya, felitől fogva az allyáig, három contignatióban levő házakkal együtt. A házak felett való vigyázó bástya köröskörül a kőépületen felül fával vagyon beróva; holott vagyon egy öreg tarack és három szakállas, melyek a castély oltalmára valók . . . Vagyon azon Bástyának záros deszka padlása felül . . . Azon bástya mellett vagyon egy csatornás záros hajlék, a házak pitvárai fölött, a kerek bástyától külön sendelezett alatt . . . Vagyon egy konyha, a Thököly bástyája mellet, mely közös Rákóczival . . .”

Uo.

1685-ben kelt összeírás Rákóczi Ferenc- és Apafi-féle jószágnak mondja, és közli hogy a kastélyt a kurucok felégették.

Uo.

1694-ből részletes leltár. Eszerint: a pince fala kőből „tőgy gerendakal és Mesterge rendával vagyon megh rova”.

OL. U et C. Fasc. 78. n. 20. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.) — VU (1864) 53.

CSÍKRÁKOS (v. Csík vm. — R. Racul)

1667—1674 U

1667—1674 között épült kő udvarház, mely Benkő K. szerint a „régiségek egy remekének marad el porlásáig”.

Benkő, II. 25.

Nagyobbik szobájában a mennyezet egyik fenyőfa gerendáján a következő felirat:

HOC. OPUS. CURAVIT JOANNES, CSEREI ANNO DOMINI 1672. LAV.

DEO. SEMER: CUM S. R. E. SUA IUDITHA CSEREI VIESIMA. 4. MENSIS

MAY

Tetejéről az 1851-es helyreállításkor két bádogzástól vettek le. Az egyik „1667 CS J”, a másikon „1674 Cs Ja” felirat volt.

Uo.

CSÍKSZEREDA (v. Csík vm. — R. Miercurea Ciuc)

1620 VK

Fődvar körül négyszegben épült vár, mely Benkő K. szerint keleti és nyugati oldalán 95, másik két oldalán 85 lépés volt. — A bukaresti műemléki hivatal archívumában mint négysarokbástyás várkastély szerepel (szóbeli közlés).

Benkő, II. 7. — Kövári, 100. — Balogh J. (1954) 247–252.

CSOBAJ (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1672 e. U

1672-ben urbariális összeírásban szerepel a fából készült csobaji udvarház: „Curia nobilitaris lignea, scandulis tecta cum duabus fenestris vitreis fermentisque externis . . .”

OL. U et C. Fasc. 73. n. 15. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

DARMA (ŐRDARMA; v. Ung vm. — SZU. Jovro a Derma)

1678 e. U

1678. VIII. 20-án Dobai Gábor feleségének birtokában említik a három lakószobás („unum hypocaustum, duae camerae lignae”) udvarházat.

1680. IV. 4-én a füzéri várhoz tartozó jószágok között szerepel.

Forráskiadványok. IV. I. 103–104.

DARÓC (v. Sáros vm. — CS. Zdravce)

1674 e. U

1674. IV. 20-án a battányi kastélyhoz tartozó jószágok között szerepel két daróci kúria is. Az első emeletes; érdekessége, hogy az emeletre a tornácról visz fel külső lépcső.

1685. II. 19-én a Sáros megyei lázadók javai között két daróci kúriát írnak le. Az egyik Berzeviczy Zsigmondé és fából készült, a másik Berzeviczy Jánosé és ez kőház.

Forráskiadványok. IV. I. 104.

DEMÉTE (v. Sáros vm. — CS. Demjata)

XVI—XVII. sz. K

Szűk belső udvart kerítő, XVI. és XVII. századi részleteket egybeolvasztó kastély, melyet a XVIII. században újíttak. Eredetileg pártázott volt. Ma homlokzatán két zárt erkély és barokk kapu, valamint klasszicista lépcsőház.

Magy. Műv. Tört. I. 322.

1670-ből urbariális összeírás, Bocskai István tulajdonában: „Az Castélyban: az palotából nyíló Asszonyháza . . . Bástyában való rekez . . . Az Palotában . . . Palotából nyíló Uram háza . . . Erkélyhez nyíló aytó . . . Az folyó sórul más ház . . . Scholába nyíló aytó . . . Palota alatt való alsó ház . . . Azon házból nyíló boltok . . . Másik boltban . . .”

A kastélyt 1672-ben elhagyottnak nevezték. Ilyen volt az 1724-es összeíráskor is, amikor megjegyzik, hogy kb. 15 szobája („cubicula”) van és mintegy 720 forintot ér. Forráskiadványok. IV. I. 107—110.

A falut kettészelő folyó másik oldalán, Szemere László tulajdonában, ugyancsak említenek 1670-ben egy felvonóhidás kastélyt, mely ma már nem létezik.

OL. U et C. Fasc. 152. n. 10. (Múvt. Dok. Csup. gyűjtése.)

„Az garádicson fel járo haz elöt való Bastyán fel vont ajtó . . . Két felé nyílo Pohar székk erkélyin való ajto vas sarkas hevederes . . .”

Az inventáriumban előforduló helyiségek: palota, hálójáz, árnyékszék, „Fraunczimerék háza, Szenellő ház, Az katonák háza, Süttő ház, . . . sernevelő ház” stb. Úgy látszik, ezt nem tették tönkre 1672-ben, mert még később is (1674, 1675) épnek írják le. 1676. III. 22-én részletes összeírásban négy lakószobát, két kisebb helyiséget, előteret („atrium”) említenek, melyből lépcső vezet az emeletre és a toronyba, ahol „elegans quoque hypocaustum laqueari superinducto”.

1685-ben ez a kúria is elhagyott volt. Valószínűleg erre és nem a Bocskai-féleire érti az összeíró az „ad formam castelli” elnevezést.

További említései 1674 és 1675-ből.

Forráskiadványok. IV. I. 108—110.

DÉS (v. Szolnok-Doboka vm. — R. Dej)

1638 K

1638-ban a dési fejedelmi palotában asztalosmunkát végeznek Asztalos Ferenc, Neb András, Asztalos Mihály, Borsos János, Asztalos András és Borbély Asztalos Péter. OL. Múzeumi törzsanyag. (Múvt. Dok. Csup. gyűjtése.)

Kővári említi, hogy a palotát mint „régőtől fogva pusztá kőházat” I. Rákóczi György „fedél alá vétette”. A kastély udvarfelőli oldalán Báthory Zsigmond címere volt. Kővári, 307.

DÉVA (v. Hunyad vm. — R. Deva)

XVI—XVII. sz. K

A dévai Magna Curia már 1546-ban és 1549-ben is Izabella királyné fogadására alkalmas épület volt.

Veress, Hunyad i. m. 9.

1630-ból leltár maradt fenn a dévai kúriáról. Ezt a leltárt Veress közli kivonatosan, és úgy tűnik, hogy akkori állapota nagyjából a maival azonosnak mondható. Ebben „olasz fokra kőfallal kerített, alsó renden öt szobából és kulcsárházból álló épület” szerepel. Az emeleten a pince felett 10 fokú, orsós fagarádics vezet, mennyezetes tornác és a tornác előtt faorsós nagy ebédlőpalota és sok oldalszoba. A lugaskert szélén „kerengőház és lábasházak” adhatták meg az épület különös erdélyi jellegét. — Veress megemlíti, hogy I. Rákóczi György a vár nyugati oldalának védelmére hatalmas kőbástyát építtetett.

Veress E., Déva vára és uradalma I. Rákóczi György fejedelem idejében . . . Déva 1906, 9—10. (Újabb leltárát közli 1640-ből: 34. o.) — Kővári, 170. — Veress, Hunyad i. m. 9. kk. — Rados, 34, XXII. t.

DEVECSER (Veszprém m.)

1530 u. K

Choron András előbb sümegi, majd veszprémi várnagy a püspöki jószágok robotmunkájával építtette ki egyszerű devecseri kúriáját valódi várrá.

Hóman — Szekfű, Magyar történet. III. 181.

Ma kétemeletes kastély kőkeretes ablakokkal és két, a homlokzathoz kiálló támpillérral, téglalap alakú alaprajzzal. Átépítették 1790-ben, restaurálták 1890 körül. Genthon, I. 68.

- DIVÉKÚJFALU** (v. Nyitra vm. — CS. Diviacka Nová Ves) **XVII. sz. K**
 A ma is jó állapotban álló divéki kastélyt mint kényelmes épületet említi egy 1711-ben kelt összeírás, mely Újfalussy Sándor halála után készült.
 Forráskiadványok. IV. I. 124.
- DOBA I.: SOMLYÓHEGY**
- DOBÓ** (v. Sáros vm. — CS. Dubovica) **1672 e. U**
 1672-ben Dobay András elkobzott birtokainak összeírásában szerepel az „alsó udvarban” levő „hosszu rend fa épület, mellyben találtatik 3 ház, 1 pitvar, 2 oldal kamara. Szélső ház alatt fából épített pincze . . . olomban csináltatott ablakok . . . az pitvarban egy tüzhely és 1 sütőház . . .”
 OL. U et C. Fasc. 78. n. 63. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)
 A viszonylag kisméretű fa udvarházat többször is leírják (1673, 1674, 1679: „curia lignea honeste exstructa, commoda”; 1687: „desolata, ruinosa”).
 1714-ben már vannak kőből épült részei is, közöttük egy nagyméretű lakószoba, valamint rossz állapotban levő emeleti helyiségek.
 Forráskiadványok. IV. I. 125–130.
- DOBRAFALVA** (v. Vas vm. — A. Dobersdorf) **1641–1642 K**
 Kivonat a dobrai kastély osztályleveléből. Ebben előfordul egy képekkel ékesített palota kamrájával, efelett egy nagy „örögh” szoba kamrájával, a palota alatti pince, „himes palotán belül való ház” (új épület 1645-ből). 1647-ből említik a felső várban a két boltozott szobát; itt van a hímes palota, s az úr hálóháza a bástya fölött. Újabb leltár is van, lényegében a fentiek felsorolásával, 1677-ből.
 OL. Baththyány család körmendi lt. Keszthely. XVII. századi számadások. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.) — Garas, 118.
- DOLHA** (v. Máramaros vm. — SZU. Dovgoje) **XVII. sz. v. U**
 Az 1712-es összeírás alapján rekonstruálhatjuk a kényelmes, viszonylag nagyméretű kúriát, mely legkésőbb a XVII. század végén épült. Amennyiben a leírás alapján következtetni lehet, az épület az erdélyi udvarházakhoz volt hasonló. — A kapu fölött filagóriát, körül tornáccal, lakószobát ír le. A felső emeleten öt lakószoba üvegablakkal, „fores habet 7 . . . etiam chorus pro musicis inter duas fores positus”. Rossz állapotban van, az eső beesik a padláson, pusztá szobák és major jelzik a romlást. Az udvarházat palánk veszi körül.
 Forráskiadványok. IV. I. 130–131.
- DOMBÓ** (Somogy m.) **1687 e. E**
 1687. VI. 28-án leírják a Nádasdy-javak között a dombói kisméretű, többtornyos erősséget, melyben az egyik torony kétemeletes volt.
 Forráskiadványok. IV. I. 132.
- DÖBRŐKÖZ** (Tolna m.) **XVII. sz. K**
 1693. III. 16-án a Kapos patak mocsarában levő szigeten leírják a kastélyt, melynek csak téglá romjai állnak. Egy torony még ép, melyben „ein guette stuben, sambt einer kuchl, unterhalb ist ein keller”.
 Forráskiadványok. IV. I. 132–133.
 Ma várrom, középkori falmaradványokkal.
- EBESFALVA (ERZSÉBETVÁROS; v. Kis-Küküllő vm. — R. Ibaşfalău)** **1552 K**
 Egykor négyszegletű kastély, melynek keleti és északi szárnya Kővári idejében városházává volt alakítva. A nagyterem ajtaja feletti felirat szerint Bethlen Gergely dobokai főispán építtette 1552-ben.
 1605-ben mint „Abafi kastélyát” emlegetik. Erődített lehetett, mert az őrség megvédte a meggyesi németek támadásától.
 Erdély öröksége. III. 42.
 1671-ben Thököly Imre innen keltezi levelét Rottál Jánosnak.
 Károlyi–Szalay, 52–53.
 Leltár 1714-ből.
 OL. U et C. Fasc. 165. n. 4. — Kővári, 232. — VU (1905) 718. — Garas, 118.

EGERES (v. Kolozs vm. — R. Aghires)

1572 U—K

Emeletes, négyszegletű bástyás épület volt Kővári idejében, melynek öt szobáját még lakták. Homlokzatán felírás:

ANNO DONI MILESIMO QUINGENTESIMO SEPTUAGESIMO SECUNDO
FORTUNA VIRTUTEM SUPERANS / OMNE DURUM PACIENTIA
FRANGO / SEPE LESA PACIENTIA FIT FUROR / REBUS IN ADVERSIS
PACIENTIA PROBATUR.

Építője Bocskay György volt, 1596-ban Bocskai István tulajdona. Homlokzatán Kővári Báthory-címert említi. Ma már rom, pártázatának maradványai és néhány faragott ajtó- és ablakkerete őrzi egykori szépségét.

Kővári, 199. — Biró, 48. — Herepi J., Bocskai Gábor egeresi síremléke és mestere. Kolozsvár 1947. — Balogh J. (1954) 250.

EGERVÁR (Zala m.)

1569 VK

Négy pentagonbástyás, belső udvart kerítő, emeletes, nagyméretű várkastély. Az udvar déli részén a legutóbbi restaurálásnál újból kibontották a pilléres folyosót. Középkori eredetű épület, mely mai formáját valószínűleg 1569-ben nyerte. Ekkori birtokosai Nádasdy Kristóf és felesége, Choron Margit. Címerükkel ékes kő a várról a zalaegerszegi múzeumban. 1664-ben a törökök felgyújtották, 1687-ben Széchenyi György kapitány állíttatta helyre. A negyedik bástya szélkakasán levő betűk: P. Q. R. S. (Potest Quis Resister Széchenyi) erre a helyreállításra vonatkoznak. Tetőzete a XVIII. században készült.

OL. DI. 26048, 26054, 26076, 45666. — Csánki D., Magyarország történelmi földrajza ... II. Bp. 1892, 71, 713. — MV és V. Vas vármegye. Bp. 1898, 32, 196. — Varju, 42–43. — Rados, 17, 35. — Magy. Műv. Tört. I. 314, 315, 317. — Genthon, I. 77. — Zádor, A., La penetrazione delle forme Palladiane in Ungheria. Kny. 1966, 142–145, 152.

ENCS (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1671 e. K

1671. XI. 24-én készült leltárában, melyet a jászói konvent készíttetett, szerepel a palánkkal és — külső — latorkerttel kerített kastély. A kapu felett „Tornios varta háza” és ezután „Első feirház téglából rakot”, ebből nyílik egy kis „Kő bolt . . . Az Pituarbul Niló frauczimmer ház . . . ennek végiben vagion Szütü ház”, ezután konyha, tornác és több fából épült, zöldsegtartó „rendházak”; mind tornácos és folyosós. A kúriához feltűnően sok gazdasági célú helyiség (három szalonnaház, borház, pince) és cselédház tartozott.

Forráskiadványok. IV. I. 145–146.

Újabb forrásokban nem fordul elő.

ENYICKE (v. Abaúj-Torna vm. — CS. Haniska)

1621 e. K

1621. IV. 15-én a szűkszavú leltár az épületet kastélynak nevezi. Szerepel benne egy „fenyítő ház”, egy palota és az abból nyíló szoba, egy külső folyosó, sütőház (kettő), szabóház, szolgálóleányok „ház”-a, „éles ház”. Ekkor az épület ablakai között ép egy sem volt, „mind el rontottak”.

Forráskiadványok. IV. I. 146.

1673. III. 14-én részletes leírása. Eszerint legalább négy hengeres sarokbástyája volt, emeletén és földszintjén több elhagyott „deserta” (szoba). Egy hosszú tornác („ambulacrum longum”), mely felett 15 kőoszlop („Columnae lapideae”). A tornác alatt nagy palota. Külön említi az összeírás egy tornyot is. Az egész kastély elhagyott állapotban van, de viszonylag nagyméretű — tekintve a 15 kőoszlopos tornácot, melyről nem tudni, hogy az udvari vagy a főhomlokzaton volt-e.

Ugyanebből az évből magyar nyelvű inventárium is maradt ránk, mely 33 pontban sorolja fel a helyiségeket. Itt újabb, illetve pontosabb megjelölés csak annyi, hogy a palotából kápolna nyílik, és a 29. pontnál: „Kivül egy hoszu Folyassó, azon harminc két rud által Jaró, . . . Ugan azon Folyosón Tizen eött kő Oszlop”. Tehát ez a folyosó valóban hosszú volt, és valószínűleg egyik oldalon két „Szeglet Bastia”—vagy ahogy a latin nyelvű inventáriumban szerepelt: „Angularis Runtella” — között húzódtott. A kastélyt 1676-ban „bonum et satis nitide extractum”—nak nevezve 1500 forintra

értékeli, 1681-ben azonban már a katonaság megrongálta. 1687-ben romos, ajtói és ablakai hiányoznak, és teljesen kirabolták, ezért értéke csak 500 forint.

Uo. 150.

1688-ban készült a következő összeírás. Ennek érdekessége, hogy megadja az újjáépítés, illetve kibővítés évszámait.

Az 1621-ben már álló kisméretű udvarházat 1652 és 1656 között építették újjá és bővítették. 1680 körül tették tönkre a katonák.

Uo. 151.

ERDŐD (v. Szatmár vm. — R. Ardud)

XVII. sz. K

1713. XII. 3-án említés az egykor Drágffy-tulajdonban volt kastélyról, melynek romjait már bozót nőtte be.

Forráskiadványok. IV. I. 160.

FÁJ (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1589 e. U

1589-ben két oklevélben is említik a Fáy család Fájban levő kúriáját: „Totali Curia in predicta possessione Fay”.

Sárospataki Ref. Főiskola lt. A. I. 51. 2. — Abaújmegyei lt. Protocollum. XVI. sz. (1953-ban a miskolci levéltárban. Számozatlan anyag.)

FARKASFALVA (v. Szepes vm. — CS. Farkašovce Levkovce ?)

1706 e. U

1706-ban leírják Závor István farkasfalvi udvarházát: „Attyai Udvar házában Farkasfalván bé menvén, kinekis kapuja előtt lévén egy erkély, és bé menet bal kézről egy kertecske, azon traktuson vagyon az Attyai keő ház egy alkalmas szobabul és oldalaslag fekvő boltbul álló, . . . Annectált, és ex fundamento keöbül erigált egy alkalmas pitvart konyhástul, egy alkalmas házat melly épületnek oldalában vagyon 2 bolt . . .” „Ezen praemittált házak és boltok jó és ép földél alat vadnak, de az új épület noha fel álitatot mind az altal ad perfectionem nem deveniált, mert meg vakolatlanul ablakok és ajtók nélkeöl vagyon . . .”

Forráskiadványok. IV. I. 162.

FEHÉREGYHÁZA (v. Nagy-Küküllő vm. — R. Ferihaz)

1637 e. K

Kővári említi a négy szegletén négy ágyúra való bástyával védett, belül is négyszegletű kastélyt, melyet vízesárok vett körül.

Kővári, 23.

Balogh Jolán szerint Haller István építtette 1637 előtt.

Balogh J. (1954) 250.

FEHÉRGYARMAT (Szabolcs-Szatmár m.)

1671 e. U

1671-ben udvarházat említenek itt, melyben Körösi György a birtokos.

1676-ban fából épült, két lakószobás, két oldalkamrás, pitvaros udvarháznak írják le.

Forráskiadványok. IV. I. 285.

1688-ban az urbariális összeírásban az ecsedi vár tartozékai között szerepelt a fehérgyarmati udvarház: „Habetur hic una curia, in qua domus duarum contignationum sub tecto scandulari, habens in superiori contignatione 4 cubicala unum per modum Palaty, in quo tempore pie memoriae Cels. Principissa prandium et cenam sumebat: penes eundem Palatium alterum cubiculum fenestria fornacibus, parietibus, etiam destructis et maculatis. E regione horum, ex eodem atrio superiori sunt 2 iterum cubicala, in quibus mentionata Celsissima habitat cum familiis Feminei sexus . . . In superiori contignatione etiam sunt 4 cubicala, unum pro victualibus utpote panibus . . . sine fenestris . . . E regione eorundem etiam 2 cubicala proximae desolationi propinqua. E regione eorundem etiam 2 cubicala in quibus Pocolatores, pistores habitare solebant, sine fenestris . . .”

OL. U et C. Fasc. 13. n. 20. — Forráskiadványok. IV. I. 285–287.

1723-ban elhanyagolt állapotban volt.

Uo. 287.

FELSŐATTRAK (v. Nyitra vm. — CS. Horné Otrokovce)

XVII. sz. U

1693. IV. 13-án készült összeírás néhai Alvinci Éva jószágai között említi a felsőattraki kúriát, melyben egy torony („Ex muro”), az emeleten egy nagy lakószoba, a földszinten konyha „per modum atrii” és lakószoba van. A torony alatt pince, az udvaron új, még nem egészen kész épület áll.

Forráskiadványok. IV. I. 164–165.

- FELSŐBARANYA** (v. Ung vm. — SZU. ?) 1670 e. U
 1670. VIII. 8-i összeírás szerint itt szokványos, pitvaros, két oldalszobás, külső folyós kúria található. Részletesebben foglalkozik az udvarházzal az 1671-es összeírás. Megírja, hogy fából készült emeletes udvarháza volt itt Baranyi Gáspárnak, melynek emeletén néhány lakóhelyiség, földszintjén istállók, kamrák voltak.
 1675. XII. 17-én az összeírás új faépületet részletez, melynek az emeleten két lakószobája („hypocausta duo”), lent egy üres kamrája van; de az ablakok, küszöbök stb. hiányoznak. A régebbi épületről megjegyzi, hogy lakhatatlan állapotba került; ablakok, ajtók, kemencék nélkül áll. A harmadik, nagy szobából („hypocaustum sat magnum”) és kisebb helyiségből álló ház ugyancsak lakhatatlan.
 Forráskiadványok. IV. I. 167.
 1676-ban Baranlay (sic!) Gáspár kétemeletes kúriáját írják össze, és a gazdasági épületekkel együtt 600 forintra becsülik.
 Uo. 168.
- FELSŐKUBIN** (v. Árva vm. — CS. Višňý Kubin) XVI. sz. U
 1509-ben említik az apai kúriát: „Paternalem Curiam una cum stabulis”, melyet 1512-ben tartozékaival együtt eladtak 100 forintért.
 1545-ben a szepesi kamara előtt a következőképpen szerepel: „Curia Nobilitaris alias fuiset Nobilis Meskovicz, de eadem Felseo Kubin, absque aliis pertinentiis, sed solum dumtaxat Fundi Domusquae et curia Nobilitaris ejusdem medietatem.” Szontagh—Meskó, A felsőkubini Meskó család leszármazása és történeti emlékei. Bp. 1894, 92. kk.
- FELSŐMÉRA** (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) 1670 e. U
 1670. IX. 22-én Fáy László javai között: „... egy nemes curia . . . közepette egy nagy fából épült rend ház, annak pitvarában kőlábakra épült öreg konyha keményestől, azon pitvarbul job kézre niló öreg ház feirház . . . ezen házbul niló oldal kamara ...”
 Forráskiadványok. IV. I. 168.
 1730. IX. 26-án Répássy Mihály javai között Balassi István romos kúriájáról azt írja az összeírás, hogy századokkal előbb építették („ante saeculum exstructa”).
 Uo. 169.
- FELSŐMICSINYE** (v. Zólyom vm. — CS. Horná Mičina) XVII. sz. K
 XVII. század végi összeírásban a háromemeletes kastély leírása: „... in superiori contignatione cubicula duo . . . cubiculum majus in media contignatione . . . in ejusdem cubiculi vicinitate cubiculum minus, cum fornace et rondella. In oppositum ejusdem minoris cubiculi, aliud magnum sine fornace, atque sic per parvam culinam cubiculum aliud cum fornace et una camera. In inferiori contignatione . . . In inferiori castello . . . castellum est duarum contignationum quatuor, secundae contignationi consimilis, ferme et quintam excelsiorem, tenens turriculas: In quarum suprema habetur cubiculum, prospectu, vulgo Lusthaus: Hinc descendendo a dextris cubiculum fornicibus pictis et bona fornace, a sinistris aliud similiter bona fornace et sine pictura.”
 Forráskiadványok. IV. I. 169—170.
- FELSŐOZOR** (v. Trencsén vm. — CS. Horné Ozorovce) XVII. sz. K
 1709. VIII. 26-án az Ottlík-birtokok összeírásában említik a fából készült kastélyt.
 Forráskiadványok. IV. I. 169—170.
- FELSŐVADÁSZ** (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) XVI. sz. U—K
 Emeletes, XIX. századi, szabálytalan alaprajzú kastély, melynek egy-két földszinti helyisége még a XVI. századból való. Ma általános iskola.
 1517-ben szerzi meg Rákóczi Zsigmond 3000 aranyforintért Selyeb és Felsővadász birtokot.
 Turul XXVIII (1924—25) 33.
 1567-ben Rákóczi György várkastélya behódol Hasszán temesvári basának.
 Szegő, Végváraink i. m. 31. — R. Horváth J., Magyar hadi krónika. Bp. 1897, II. 95.
 1631-es inventáriumában a kastély következő helyiségei szerepelnek: „Az kastély padgyára egy fa garadics . . . Uram ő nagysága háza (gazdag bútorzat) . . . Az palotában . . . Asszonyunk ő nagysága házában . . . Leány asszonyok házában . . . szenes

házban . . . páterek házában . . . palota pitvarában . . . uraim házában . . . uraim házábul niló bótban . . .” Ezenkívül számos gazdasági és védelmi célú helyiség (sütőház, szabóház, sáfárház, darabonház, tömlőc, istállók, majorházak, „Templom felől való bástya”).

Vincze G., Felsővadásznak inventáriuma, 1631. április 15. TT I (1878) 925.

Ugyanez évben urbariális összeírásban szerepel.

Makkai, 77.

1641. XI. 10-én újabb inventáriumban szó esik a fából épített udvarházról, melyben a fejedelem szobája van kamrával, a fejedelemasszony szobája, pitvar, tornác, barátház (l. az 1631-es inventáriumban: „páterek háza”) kamrával, tömlőc, filagória, majorház. Uo. 79. — Forráskiadványok. IV. I. 171.

1689-ben a szerencsi uradalomhoz tartozó javak között szerepel „Castellum muratum desertum”.

Uo. 172. — Puky A., Felsővadász. Történeti Közlemények. Kassa 1910.

FELSŐVENICE (v. Fogaras vm. — R. Venetia de Sus)

1648 e. U

1648. XI. 22-én kelt összeírásban két udvarházat is említenek a kománai birtoktesthez tartozó Felsővenicén. Az egyik „boronából rakatott, faragott fából” készült, de „romladozott”. A másik „jó gerendás, padlásos, az ház előtt keöbeöl pagoniozással hat ki keöniekleö ablaki, be az pitvarra nilik”. Fedele régi, „sorvadozott”.

Forráskiadványok. IV. I. 172.

FELSŐVIST (v. Fogaras vm. — R. Viştea de Sus)

1638 e. U

1638. VI. 11-i leltár szerint a kerített udvarházban: „pitvar”, „ház”, két kamra, jobbra egy kis tornác. Ugyanitt „Az kert mellett vadnak valami reghi hazak, az hazak eleöt vagion egi hosszu tornác . . . az tornácból nilik iob kez fele egi aitö egi zobaba . . . azon beleöl egi kis kamora . . . Az pitvarbol bal kez fele be menven, vagion egi süteö kemencze”.

Forráskiadványok. IV. I. 171.

FERTŐRÁKOS (Győr-Sopron m.)

1578 e. K

1578-ban Draskovich György bíboros rákosi kastélyának inventáriumában:

„1. Hypocaustum superior . . . 2. In cubiculo ex opposito Hypocausti superioris . . . 3. In inferiori stuba . . . 4. In domo Torculari alias presnaz . . .”

OL. U et C. Fasc. 75. n. 44.

1598-ban a győri püspök tulajdonában levő ház leltárában: „1. In hypocausto superiori domus Episcopi versus plateam . . . 2. In hypocausto secundo . . . 3. In hypocausto propa tertio superiori . . . 4. In cubiculo prope cellarium . . .”

Uo. Fasc. 78. n. 4. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

FOGARAS (v. Fogaras vm. — R. Făgăraş)

XV—XVII. sz. V

Belső udvart kerítő, négyszegletes, kétemeletes, nagyméretű vár, az udvar egyik oldalán pilléres loggiával. Újjáépült a XVI. század elején. 1527-ben Maylád Istváné. Külső erődítései valószínűleg a XVI. század utolsó negyedében épültek.

Szalárdi 1630 körül azt írja róla, hogy „fő és gyönyörűséges lakóhely, hozzátartozó nagy sok jószágival, komanai, porumbaki, sárkányi udvarházakkal, külön majorkodó helyekkel”.

Erdély öröksége i. m. V. 3.

Urbariális összeírás 1632-ből. Ebben említés a vár kapujáról, belső várról, négy szoba a középső renden, öt boltozatos helyiség (Maylád-házak), aranyos tárház, Báthory-paloták (hét helyiség + pitvar), Tomori-bástyák, tömlőcbástya, kerek palota, négy új palota pitvarral. A veres bástyában egymás felett két nyári ház és óratorony.

Makkai, 450. — OL. U et C. Fasc. 14. n. 39. fol. 3.

Újabban közzétett igen részletes leltárából a következő, kutatásaink szempontjából fontos részleteket közöljük:

„Báthori Bástia

Ezen Bástia alatt leveö kasamatában . . .

Ezen Bástián leueö fedél alatt . . . Bástiára való keöbeöl faragot wduözwth kegyelmes Vrunck Címere ennihani darabban No 1. [Ez Bethlen Gábor címerére vonatkozik.]

Az Város feleöl ualó elseö Uy Bástia.

Az Báthori Bástiáról az wduöziölt Vrunck Bástiáiára menuén . . .
 Harmadik Bástia.
 Az wdueszwl't Vrunck csináltatta második Uy Bástia . . .
 Padimentomozni ualó hat szegeletw Téglá egy nagy rakásban
 Negyedik Bástia
 Az wdueszwl't Vrunck építtette harmadik Bástián vagion . . .
 Az Tomori Bástián . . .
 Az Kapu félen ualó kerengeő garadiczon fel menuén, iob kéz felé nilik az koniha
 felett ualó Tornáczos házra egj . . .
 aító . . .
 Ez felliwl specificált eőt házak mind uy Pandimentomosak . . .
 Ablak és Aító mellék köuej faragot keőből ualók . . .
 Ezen háazok eleőt ualó foliosó keötéses, fa oszlopokon álló, az allia deszkáual
 Padlott, az házattia uionnan sindeliezett . . .
 Az Német konihának . . . Egj olasz formán csinált eőregh kemény No 1. . . .
 Az ház uyonnan eppítettett keőbeől mind, padlásáual, uy fedeluel edgiwt . . .
 Teömleőcz Bástia, az Belseő várban . . .
 Számtartó ház . . .
 Udvarbíró háza . . . [stb. stb.]
 Az Maylád házai.
 Mellette leueő második kwlseő bolth.
 Harmadik Bolth.
 Az Uégseő keő oszlopos Bolth.
 Az Torony alatt ualó Aranas Tárház.

 Azon Tárház eleőt ualó Pituar-ház . . .
 Keözépseő boltos Tár ház.
 Innen ki jeőuén az Báthori Palota előtte ualó Pituarába . . .
 Az Pitvarbul nilik az Báthori Palotára egj . . . aító.
 Pituar. Ezen Pituarból egj aláíaró kerengeő fa gradicz, az felseő része fa rostélios.
 Réghi Bátori Paloták.
 melliet által szakasztottak keő fallal . . .
 Ezen házból Négy lépcseőiw gradiczon fel menuén . . .
 Egy olasz formán csinált mázas kemencze kémény alul fwteő, melinek kémény
 allia faragott keőbeől ualó . . .
 Az Bástiából ki ieőuén az réghi Báthori Palotára . . .
 Az nagy Palota eleött ualó Pituar.
 Az Tomori Bástián leueő legh felseő házak.
 Nagy Palota.
 Ebédleő ház.
 Az falon keőreös keörnwiwl hatt darab viseltes Flandriaj karpitok No 6.
 Báthori palotából be nilo hozzu Audientia ház boltásos.
 Az Belseő háló ház ban menuén, melliet kerek bástiának hinak . . .
 Az megh holt kegyelmes Urunk belseő háló háza.
 Megh holt kegyelmes Vrunck hátulsó háza.
 Fejedelem Asszony háza ellenében gradiczios bolt az Toroniban.
 Feidelem Asszony háza eleőt ualó Pituar.
 Vagion benne egj alá íaró kerengeő fa grádicz, felseő része faragot keő, keőreös
 keörwl cifrás vas rostélios . . .
 Elseő ház.
 Azon beleől ualó hozzu Paloták.
 Második Ház.
 A nagy Palotán beleől ualó házon
 Azon beleől ualó negyedik ház

Azon beleöl ualó uégseő ház.

Az Teömlöcz bástián leueő felseő kerek palota eleöt uagion egj Pituaraczka, nilik reá egj . . . aitó

Az Teömlöcz Bastián leueő Kerek palota . . .

Elseő . . .

Második . . .

Harmadik . . .

Negiedik uy Palota . . .

Pituar.

Vagion egj Ablaka . . . Az gradicz eleire nilik egj . . . aitó . . . Az Paloták eleött ualó hozzu foliosó, az elei deszkáual által szakasztott, az felí fa rostélios . . . Az Tornácznak felseő meniezete mind végigh tarkán festett Pártázott.

Az Tornáczból nilik az kerengeő gradiczra egj . . . aító . . .

Felseő niári ház.

Az órára felmenő keöbeöl rakott, Pléhel boritot kis Tornioczkának Tetején uagion egy gomb vitorlástól . . .

Az óra alatt ualó Tornácz keöreös keörneiwl foliosó, nemeli helien orsós, nemeli heljen semmi nincsen."

Forráskiadványok. IV. I. 172—186.

1637. IV. I. Részletes leírás kivonata, melyben új: a kőlabakra épített, zsendelyes gabonapadlás említése és a veteményes kertben egy zsendelyes, háromszobás, pincés udvarház az udvarbíró számára, kocsmaház, lugaskertben nyolcszegletű nyári ház stb.

Makkai, 473, 474.

Az 1656. III. I—31-én kelt leltár már Boer Zsigmond provisorsága alatt készült. Az 1632-es leltárnál részletesebb, de nehezebben áttekinthető. Ebből kiderül, hogy a Rákócziak alatt sokat csinósítottak a régi várkastélyon. Említi, hogy az új ebédlő palota kőkeretes ajtaja felett „Bátoriak czimere felső faragott Pagonián vagyon” (199); és részletesen leírja a kápolnát (200), Bethlen Gábor címerét egy kőkeretes, faragott ajtón (202), Nádasdy Anna címerét egy másik ajtó felett, mely az „ebédlő házra” nyílik (203). A hatodik palotában stukkódíszeket említ: „Külömb féle rósákra és virágokra mész metczésen vagyon menyezetes, melinek az Közepin az Betlen Gábor címere ki vagyon mész metczésben faragva” (208). Ugyanilyen van a nyolcadik palotában is (210). A berendezésből érdemes kiemelni a falakra függesztett színes bőr, festett vászon és szőr, valamint perzsa szőnyegeket és a pompás habán kályhákat.

Forráskiadványok. IV. I. 186—224.

1688. VI. 21—23-án készült „Inventarium variorum bonorum in Fogaras existentium: I. ház Boer Sigmondné asszonyom háza felenel, II. ház, két ház között pitvar, padlás gyalult fenyő deszkából, az pitvarbul az ház hosszára nyílik egy ajtó . . . udvaron kőpince, felette gabonás ház . . . praefectus uram háza fele . . . az urfiak scholája, a német kapitány háza, a várban az bástya alatt pince, leányok háza, Kemény János uram ő nagysága szállása, az bástya, az konyha mellett való bástya” stb. — Valószínűleg nem az egész várat érintő leírás.

OL. Teleki-lt. (Marosvásárhely.) Új rendezés. D. 109. csomó. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.) — Kővári, 184. — Lukinich, 329. — Biró, 43. — Gerő, 389. — Magy Műv. Tört. I. 311, 335, 340, 342, 356.

FONY (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1646 e. U

1646-ban a regéci uradalom inventáriumában szerepel a fából készült, tapaszos bordézsmaház, pitvarral, szobával, két kamrával, pincével, padlással és tornáccal. Ugyanitt egy másik kétszobás, pitvaros, két oldalkamrás udvarház, melyet Aszalay István alországbírótól foglaltak el.

Makkai, 379.

1688-ból összeírás, ugyanennek az udvarháznak leírásával: „. . . in superiori finis Curiam unam, quae antea Decimaria domus fuerat, cuius tectum valde desolatum . . .” A szoba háromablakos, benne habán cserépes kályha, a kamrákban is

fűtőhelyek, a pitvarból („ex domo atrio”) lépcső vezet a tetőre. Itt is van egy szoba.
OL. U et C. Fasc. 82. n. 58. (Művt. Dok. Cso. gyűjtése.)

FRAKNÓ (v. Sopron vm. — A. Forchtenau)

1634 k. VK

A XIV. században már szereplő épületet 1622—1638 között építtette újjá Esterházy Miklós nádor. Varju szerint csak a donjon maradt meg a régi várból.

Felirat a várkapu kettős (Esterházy Miklós — Nyáry Krisztina) címere alatt:

INSIGNIA COMITIS PALATINI HUNGARIAE
NICOLAI ESTERHÁZI DE GALANTA ETC ARCIS HUIUS
FRAKNÓ ERECTORIS
VIRTUTE DUCE COMITE FORTUNA
ANNO A PARTU VIRGI
NIS MDCXXXVII
COMITIS [sa] CHRISTINA NYÁRI DE
BEDEGH EIUSDEM PALA
TINI HUNGARIAE CHARIS
SIMAE CONSORTIS
VIVE UT VIVAS

1634-ben Esterházy Miklós faragott köveket várt Bécsből Fraknóba; meg kellett mutatni, „Hogy mint tegyék be a kőfalba”.

Merényi L., Esterházy Miklós levelei. TT (1900) 278.

1645-ben Esterházy Pál nádor megemlékezik a torony felső részének építéséről: „Ugyanakkor mikor annyi sokan lettünk volna Fraknóban, építette atyám uram a torony felső részit, kinek tégláit úgy vittük föl mindnyájan, hogy egyik a másik kezébe adta a téglát, az utolsó épen a torony tetéjén lévén a földre tette és így egy nap az egész téglát fölvitték s az után befödvén, Szent Mihály arkangyal képit tették föl, kinek tisztességére építtetett, s a vár is tutelája alá adatott . . .”

Bubics—Merényi, 71.

1695-ben számos mesterember, kőfaragók, szobrászok és Pallas nevű stukkátor dolgozott Fraknón. A mesterek soproniak.

OL. Lymbus III. Fasc. S. (XVII. sz.) (Művt. Dok. Cso. gyűjtése.) — Schmitth, Palatini Regni Hungariae. Tyrnaviae 1760. — Tud. Gyűjt. (1829) III. 52. — Regélő (1837) 33. — Századok (1843) 78. — Botgorschek, F., Forchtenstein. Historisch-Topographische Beschreibung. Wiener-Neustadt 1852, 38. — Hunfalvy J., Magyarország és Erdély képekben. Darmstadt 1856, I. 378. — Bubics—Merényi. — Varju, 46—47. — Schmeller-Kitt, A., Schloss Forchtenstein . . . Alte und Moderne Kunst (1967) 91. köt. 9. kk.

FRICS (v. Sáros vm. — CS. Fričovce)

1623 K

Tégla alakú, emeletes, 30 m hosszú, 16 m széles kastély, melyet Bertóthy Bálint építtetett. Építőmestere Sorger Mihály. A stukkók és sgrafittók s valószínűleg a kőfaragások mestere Waxsmann Márton. Datált feliratait lásd a szövegben.

1673-ból két összeírás is említi Bertóthy János birtokában. Az első szerint kőkastély, „non bene saltum tectum”.

Forráskiadványok. IV. I. 225—226.

1675 és 1677-ben „vetustae structurae”-nak nevezik.

Uo. 226.

1680-ban Bertóthy János elkobzott jószágá, és így írják le: „. . . est castellum olim pulchrum, sed jam majori ex parte desolatum.”

Uo. 227.

Újabb leírása 1693-ból, mely régimódi, fallal kerített, négyszögletű, kétemeletes, rossz állapotban levő épületnek mondja.

Uo.

Leltára 1715-ből: „Castellum quadrangulare lapideum, duarum contignationum, in cuius duobus cornualibus lateribus, meridiem versus tendentibus sunt duo propugnacula; In inferiori Contignatione ex duobus cubiculis, minoris uno, fornice una, et uno atrio constans, per quod gradibus ad superiorem contignationem ascenditur, in qua unum palatium absque pavimento, unum item cubiculum cum fornice uno ruinae proximo est, cum jam Collaterale unum hypocaustum Pistrinae deserviens una cum Propugnaculo et culina, septentrionem versus existentibus

corruerint . . ." — A pincéken kívül az istállókat, majorházat említi, melyeket azonban Bertóthy Miklós édesanyja építtetett. Az egész complexumot 800 forintra becsülték az összeírók.

OL. U et C. Fasc. 72. n. 14. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.) — Myskovszky V., A fricsi várkastély sgrafittói. AÉ XI (1891) 38. kk. — Divald K., M XI (1912) 18. kk. — Myskovszky V., Két ajtó a fricsi várkastélyban. MKÉ III (1909) 40–43. — Berzeviczy—Divald—Meller, A művészetek története. Bp. 1912, XXXIII. t. — Tóth S., Sáros vm. monográfiája. Bp. 1912, II. 703. — Varju, 52–53. — Habetin—Beisetzer, Štátný kaštieľ vo Fričovciach. P a M IV (1955) 131–133. — P a M VII (1958) 132.

FRIGYESVÁGÁS (v. Szepes vm. — L. Frydman)

1673 e. K

Emeletes, négyszegletű, 1918-ban minden díszítéstől megfosztott, egykor pártázott kastély.

1673. XI. 27-én a kastély összeírásában a földszinten előtér, ebben lépcső a pincébe és a felső emeletre. Fent ismét előtér, ebből kis szoba („camerula”), majd „Hypocaustum lapideum in eadem superiori contignatione pro inhabitatione valde commodum ad partem dextram supra stubam seu habitationes generosae Dominae Sophiae Mariassy, Generosi Domini Marci Horváth consortis habitum”. Ezentúl még néhány lakóhelyiség és a kastélyon kívül konyha, valamint majorház következik.

Forráskiadványok. IV. I. 227–228.

1685-ben a kastély már Máriássy Zsuzsánna birtokában volt. Az összeíró az emeleti nagy lakószobát „vulgo Palota dictum”-nak nevezi, és felemlíti a sarokerkélyeket is („cubicello ad formam propugnaculi”).

Uo. 228.

Az 1720-as összeírás, mely Máriássy Erzsébet—Ketzer Menyhért özvegye — tulajdonában írja le az épületeket, megemlíti, hogy a külső kapu felett, „ab extra vero hujus castelli supra portam insigne familiae Palossiana qua horum bonorum . . . haereditariae conspicitur”.

Uo. 229. — Divald K., Szepesvármegye i. m. 76. — Varju, 54–55. — Łoziński—Miłobedzi, Monuments historiques d'architecture en Pologne. Varsovie 1967, 77 (1660 körül).

FÜGÖD (ALSÓFÜGÖD; Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1576 e. U

1576-ban említés történik Fügedy István kőből épült udvarházáról.

OL. U et C. Fasc. 168. n. 32. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

Ma már nincs nyoma; az 1960-ban megjelent „Műemlékjegyzék” csak XVIII. századi ref. templomot említ a községből.

FÜZÉR (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1625 e. U

1625-ben gr. Nádasdy Pál részére összeállított regestrumban említés a füzéri várról és az udvarházról.

OL. Nádasdy-lt. Kam. O. XVII. sz. Számadások. No. 393.

1673-ban a kincstári birtokok között leírják a vár alatt levő, cseréppel fedett, kényelmes („sat comoda ad inhabitandum”) udvarházat.

Forráskiadványok. IV. I. 234.

1675-ben, 1676-ban és 1678-ban ismét említik.

1681-ben fából épült háznak írják le, melynek már csak egy tűzhelye van; kettőt a lázadók tönkretettek.

Uo. 236–237.

1688-ban Károlyi László végrendeletében ismét említi a füzéri „puszta vár, alatta levő udvarház”-at.

Géresi, IV. 561.

FÜZÉRRADVÁNY (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1688 e. K

1688-ban Károlyi László végrendeletében előfordul a „Radvan nevü kastél”.

Géresi, IV. 561–572.

1701-ben a kincstár birtokában levő kastély rövid leírása: „Castellum, Quamvis ante aliquot annos noviter tectum, verum antecederet multis annis sine tecto desertum, permanendo, nimis ruinatum et pro inhabitando vix unum aut alterum cubiculum aptum . . .”

OL. U et C. Fasc. 84. n. 24. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

GAGYBÁTOR (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1671 e. K

1671. XI. 26-án leírják a gagyai kastélyt: „. . . Gagy nevű faluban vagyon egy Cas-

telly, nap nyugat felől való fele részében, két contignatióban vannak házak és bótok, az alsó contignatióban vagyon egy kő konyha, abbul nyílik egy kő bolt, ugyan az konyhabul nyílik egy bolt. Az felső contignatióban is meg vagyon egy eöreggh pitvar, abbul nyílik egy ház, jó kemencze vagyon benne, ugyanazon pitvarbul nyílik egy kő ház, abbul ismég nyílik egy kerekded kő bolt. Item az kő torony felett való felső kicsiny kő házacska. Vagyon az alsó kő házban . . .” — Ugyanezt írják le az 1677-es leltárban is rövidebben.

Forráskiadványok. IV. I. 241.

1718-ban az összeíró Fuló Mária birtokában már csak romokat említ, és megjegyzi, hogy az egykor kényelmes kastély négyszegletes volt.

Uo. 241—242.

GARANY (v. Zemplén vm. — CS. Hraň)

1596 e. K

1596-ban a Losonczy-birtokok között említik a garanyi „valde desolatum” kastélyt. Forráskiadványok. IV. I. 249.

A kastélyt nyilván helyreállították, de az 1680 körüli hadakozások következtében 1682-ben így említik: „Garany mellett vagyon egy kastély, az mely igen el pusztult a tabor mia.”

Uo.

1717 előtt a Forgách-örökösök ismét helyreállították. Az emeleten hat lakószoba volt, de a földszinten három romos „palota”.

Uo. 250.

GERENDKERESZTÚR (v. Torda-Aranyos vm. — R. Grind Kristur) **XVI—XVII. sz. K**

1566-ban Apaffy Gergely és felesége, Gerendi Erzsébet a visszaválthatás fenntartásával 800 forinton örök áron megveszik Gerendi Pétertől a gerendi kastélyt és kúriát. Gen. Füz. (1906) 80.

1653-ban a gerendi kastélyban az összeírók feljegyezték „Az ur nyári házában négi darabból allo Persiai niomatott karpitot”, valamint a palota falain is szőnyegetek és perzsa kárpitokat. Az ajtó- és ablakkeretek nagyobb része faragott kőből való, az ajtók és mennyezetek festettek.

OL. U et C. Fasc. II. n. 49. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

A nagyméretű kastély további, igen részletes összeírásai 1653-ból és 1661-ből valók. Forráskiadványok. IV. I. 253—274.

GERNYESZEG (v. Maros-Torda vm. — R. Gornești)

XV—XVII. sz. K

Az 1462—1465 között épült kastély somkeréki Erdélyi István alvajdái volt; ekkor, Biró szerint, csak két oldala volt kőből, két bástyája, kaputornya s három kisebb bástyája. Ennek helyén épült a későbbi gernyeszegi kastély.

Biró J., A gernyeszegi Teleki-kastély. Bp. 1938.

1694-ből leltára maradt fenn a Teleki-levéltárban. Ebből inkább a berendezés, de bizonyos mértékig a helyiségek is rekonstruálhatók. Előfordul benne az „erkélyes ház, kis ház, nagy palota, palota vége, veres boltok, kis Asszonyok háza” stb.

OL. Teleki-lt. (Marosvásárhely.) Új rendezés. D. 109. csomó. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

Biró J. idézett művében 1687-ből adatot közöl, mely a vár építése alatti időre vonatkozik. Ekkor Teleki Mihály építkezett Gernyeszegen, aki alatt Cserei szerint a legjobban megerősített erdélyi községi várak közé tartozott Gernyeszeg. Teleki II. László építtette át. Már ezt az állapotot idézi az 1754 után készült részletes leírás.

Biró, Gernyeszeg i. m. 16—17, 87.

GESZTELY (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1686 e. U

1686. VIII. 26-án a kincstár összeírja a gesztelyi, kényelmes, tágas udvarházat, mely régen Máriássy Pálé volt, de a török felégette.

Az 1740-es összeírás már nagyméretű, ép udvarházat említ, melyet 1733-ban építettek fel.

Forráskiadványok. IV. I. 278—279.

GICE (v. Gömör vm. — CS. Hucin)

1677 e. U

1677-ben összeírják Giczei Zsigmond kétemeletes, fából épült udvarházát, mely „ex parte desolata”.

Forráskiadványok. IV. I. 279—280.

- GOLOP** (Borsod-Abauj-Zemplén m.) **XV—XVI. sz. K**
 Régi Vay-kastély, egyemeletes, szabálytalan alaprajzzal, déli homlokzatán 1 + 2 + 1, egyre előrelépőbb tengellyel, nyitott, faoszlopos feljáratall.
 Genthon, II. 104 (renoválást említi 1562-ből).
 A Vay család 1822-ben lefektetett levéltári elenchusának II. kötetében több említés a golopi kúriáról. 1525: „... super portione possessionaria ac Curia Nobilitari in Possessione Alsó Golop...”
 II. F. CXXII.
 1592-ben Hardegg Ferdinánd levelében Károlyi Mihálynak: „Az mi kegyelmed házat Károlban illeti, arra ő felségétül én nekem immár jó válaszom vagon ... mint hogy Golopi Gáspárnak es nagy nehezen meg engedték.”
 Géresi, III. 265.
 1678-ban Ibrányi László és Anna, valamint Vay Ábrahám Ibrányi J. halála után megegyeznek javaik elosztásáról „in castello et Possessione Golop”.
 OL. Vay-lt. Elenchusa. Fasc. CCXLV. p. 581.
- GOMBOSFALVA (GOMBOSSZENTGYÖRGY; v. Sáros vm. — CS. 1670 e. U**
 Gombošovce-Svätý Jur)
 1670. IX. 26-án említve „Nemzetes Gombos Uram jószága. Az Gombosfalvi Udvarháznál az kü ház pitvarán ... padra járó garádicsra ... az nagy házban niló aító ... Az, pitvarbul niló boltban ...”
 Forráskiadványok. IV. I. 281—282.
- GÖRGÉNYSZENTIMRE** (v. Maros-Torda vm. — R. Gurghiu) **1572—1644 VK**
 Báthori István levele Beszterce város tanácsához a görgényi várhoz szükséges kőfaragásokkal kapcsolatban 1572. IV. 22.-én: „Cum pro domibus in arce Gergen edificandis Lapidibus fabricandis pro fenestris videlicet postibus, liminibus et sustentaculis fumariorum opus sit ... hortamur te et committimus quoque firmiter, ut iuxta demonstratione[m] provisoris nostri et lapicide, quem ob id tantum ad te missurus est lapidum Sectionis et fabricandarum fenestrarum, maiorum quidem in forma dupplicate Crucis pro maiori domo una, pro alys vero minoribus in formam Simplicis tantum crucis curam Solertem habere debeatis. Simul etiam pro postibus, liminibus et sustentaculis fumariorum quicquid fabricandum erit summa diligentia fabricari cures ...”
 Veress E., Báthory ... levelezése. Kolozsvár 1944, 195—196.
 1573. II. 10-én Báthori István Beszterce város tanácsától ismét kéri, hogy küldjenek sürgősen „ad praeparationem Castri Georgen” faragni való köveket.
 Uo. 237.
 1639-ben Haller Gábor említi naplójában, hogy a fejedelem rendeletére lerajzolta a várat és egy bástyát is tervezett.
 Haller Gábor naplója. Erdélyi Történelmi Adatok. IV. Kolozsvár 1862, 56.
- GÖRGŐ** (v. Szepes vm. — CS. Spišský Hrhov) **XVI. sz. U**
 1583-ban Görgey Benedek megerősítette emeletes, tornácos kőházat kőfallal és a fal két sarkán egy-egy kerek rondellával. A kőfal kapuja is külön erősített. Rajza a fenti évből Andreas Illenfeldt hadimérnöktől.
 Veress E., A Görgeyek egykori görgői várkastélya. Hadt. Közl. XIII (1912) 446—448. — Görgey Á., A Görgey nemzetség. Igló 1909. — Görgey Á., A Görgeyek és a reformáció. Igló 1916.
- GYALU** (v. Kolozs vm. — R. Gilău) **XVI—XVII. sz. VK**
 A nagyméretű belső udvart kerítő, négy sarkán négy különféle bástyával erősített várkastély XVII. századi alakjában maradt fenn.
 1605. V. 4-én „A Gyalu várban létező tárgyak inventáriumá” főként fegyvereket ír össze. Szerepelnek benne a következő helyiségek: „az ur szenes háza a kapu felett ... az ur ebedleő háza ... palota előtt való tornác ... nyári haz ... nyári ... hazban belől való haz ... konyha bastiában valo haz ... eöregh palotaba valo haz ... kapolna ...”
 Újabb adatok Sennyey Pongrác br. élettörténetéhez. Adalékok VI (1901) 273.
 Felirat a váron:

PETRO MORE D
 GALAC PROCUR

TE OPUS CEPTUM
ET PERFECTUM

1639-ben Haller Gábor, a fejedelem „bejáró diákja” végzett építkezéssel kapcsolatos munkákat a gyalui váron.

Haller Gábor naplója i. m. 56.

1643-ban 50 pontba foglalt utasítás készült a gyalui provisor részére, melyből nagy-szabású építkezés képe bontakozik ki. Javítások, új boltozások, új ablakok faragása készül. Az erkélyes szobába faragott, orsós köveket kell készíttetni, a könyöklőket is faragott kövekből csinálják, a rosszakat cserélik ki, a padlókat alabástrom kőből faragják. A faragásokat helyben készítsék, a nagy palota ablakát cserélik ki nagyobbbal, ezt tegyék máshová. Kolozsvárott újabb százezer téglát vesznek a boltozások részére OL. Teleki-lt. (Marosvásárhely.) Miss. 1070. cs. (Művt. Dok. csop. gyűjtése.)

1676-ból újabb összeírás, melyben azonban az épület alig szerepel. A négy bástya már ekkor megvolt.

OL. Erdélyi Fiscus lt. IV. 259. A. (Uonnan). — Kővári, 180. — Adalékok VII (1902) 145, 180, 273. — Balogh J., Művészet (1933) 16. — Biró J., Erdély művészete. Bp. 1941, 53, 77. — Biró, 13, 14, 17, 32, 38, 46, 49, 50, 59, 78, 82, 102, 145, 146, 164, 169; LXVIII. — Magy. Műv. Tört. I. 452, 455, 457.

GYERGYÓSZÁRHEGY (v. Csík vm. — R. Lázarea)

1532—1631 U

Egykor négyszögre épült, ma jórészt romos épület, melynek egy része Kővári idejében még lakható volt.

Felirat 1532-ből (Kővári nyomán): „CRISTUS MARIA ANNO 1532”.

Benkő, II. 148. — Kővári, 238 — Orbán, 113. — Kelemen L., A szárhegyi romkastély. Művészeti Szalon III (1928) aug.—sept. 6. — Biró, 48. — Garas, 28.

GYULAFEHÉRVÁR (v. Alsó-Fehér vm. — R. Alba Iulia)

XVI—XVII. sz. V

A fejedelmi palota régi vár helyén épült. Építkeznek benne már Izabella és János Zsigmond, később a Báthoryak, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György, aki megnagyobbsítatja. Apafyné is díszítette. A XVII. század végén az osztrák kamara szállott bele, és amit a török dúlás megkezdett, ez tette véglegesen tönkre.

1576-ban Báthory Kristóf Szeben városának meghagyja, hogy Gyulafehérvár erősítésére a három nemzetnek közösen kell anyagot adnia és abban mindháromnak részt kell vennie.

OL. Múzeumi törzsanyag. Másolat. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1619-ben, 1624-ben és 1627-ben Bethlen Gábor kolozsvári képviselő kiküldetését kéri a gyulafehérvári palota díszítésére.

Kővári, 67—71. — Szendrei I., Erdély múkincsei. Magyar múkincsek. III. Bp. 1901, 73. — M (1903) 348. — M (1911) 393. — Kelemen L., Bethlen Gábor rendeletei Kolozsvár főbíráihoz a kolozsvári képviselőről. M VI (1927) 348. — Roth, V., Die deutsche Kunst in Siebenbürgen. Berlin—Hermannstadt 1934. — Csabai i. m. 38. — Biró, 93. — Bethlen Miklós Önéletírása. 485, 532—534.

HÁJNIK (v. Zólyom vm. — Cs. Hájniky)

XV—XVI. sz. K

Kétemeletes, viszonylag kisméretű, téglalakú kastély, homlokzatai közepén egy-egy négyszögletes, rizalitszerű bástyatoronnyal, ablakos erkélyekkel. Lőrések, szuroköntő; magas, egyenes oromfal, mely a kastély hosszában árktal formáló kettős félereszű tetőt rejt.

Divald K., A renaissance építéset Zólyom vármegyében. M X (1911) 32. — Divald K., Magyar művészettörténet. Bp. 1927, 125.

HANGÁCS (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

XVI. sz. U

Első említése 1535-ben Borovszkynál, mint Bertóthy Mihály tulajdona.

Borovszky S., Borsod vármegye története. Bp. 1909, 88.

1560 körül Puky „castellum”-ot említ Hangácson.

Puky, Felsővadász i. m. 13.

1629-ben a Melczer-levéltárban a következőképpen szerepel: „Curiam seu castellum Hangács”, majd „Hangács cum Castella ibidem erecto”.

OL. Melczer-lt. Kiadatlan anyag. Rendezetlen. Évszámokban. 1629.

HANUSFALVA (v. Sáros vm. — CS. Hanušovce)

1689 e. U

1689-ben Hanusfalván egy elhagyott udvarházat írnak össze.

Forráskiadványok. IV. I. 288—289.

HARASZT (v. Szepes vm. — CS. Chrast' nad Hornadom)

1687 e. U

1687-ben Máriaissy István elkobzott birtokai között szerepel a két lakószobából,

három oldalkamrából álló, konyhás, pincés, fa udvarház, melyet úgy látszik a háború megkímélt, mert 1689-ben és 1692-ben is ugyanígy írják le; ekkor 600 forint értékű.

Forráskiadványok. IV. I. 289–290.

HARINA (v. Beszterce-Naszód vm. — R. Herina)

XV—XVI. sz. U

Szamosújvár tartozékainak összeírásában olvassuk, hogy Harinai Ferencnek Harinán udvarháza volt. A házat Entz Géza emeletesnek írja le, melynek falai terméskőből és téglából készültek, a pince boltozott volt. A földszint egyszerű, élezett kőkeretes ablakai és a félköríves ajtónyílás 1500 körül készültnek mutatja az udvarházat. A déli homlokzaton két emeleti ablak között két cherubfej közé reneszánsz modorú címert falaztak be. A délkeleti sarok hengeres tagozatát ugyancsak faragott fejezet koronázta, mely felül címert, alatta cherubiejet mutatott. A fej két oldalán egy-egy jellegzetes ötszirmú rozetta, mindkét faragvány XVII. századi. Az 1603-as leírás valószínűleg az első udvarházra vonatkozik. A kastélyt 1900 után még lakták, 1948-ra nyomtalanul eltűnt.

Entz G., *Harina (Herina) románkori temploma*. Művt. Ért. I (1954) 20.

HÉDERVÁR (Győr-Sopron m.)

XIV—XVI. sz. VK

Kéteemeletes, szűk udvart kerítő várkastély, három sarkán három különféle alaprajzú és magasságú, szegletes bástyatoronnyal.

Régi vár alapjainak felhasználásával készült.

1361 után Nagy Lajos király privilegialis oklevélben adott engedélyt bazini Sebődi fiának, Jánosnak, hogy Hédervár nevű birtokán új várat építhessen, éspedig kívánása szerint kőből, fából, vagy bástyaszerkezettel.

Szendrei J., *Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon*. Bp. 1896, 867.

1542-ben Bakyth Péter a Héderváriak hédervári várát és szigeti kastélyát lerombolta.

Felirat befalazva a kastély homlokzatán:

ANNO 1579

IOAN HEDER

RY

Urbarialis összeírás 1658-ból: „Ezen Várat külső árok folyása Győrvármegyéhez hasította Pozsony vármegyétől. Ezen Vár, Tó álló árokkal, Palánk kerülettel, és azon belül környös körül erős vastag kő falakkal meg van erősítve. Ben való várban, három rendben bezületes Palotákkal . . .”

Závodszy L., *A Hédervári család oklevéltára*. Bp. 1922, II. 117, 119. — Rados, 17, 23, 34–35. — Genthon, I. 136.

HÉFLÁNY (NAGYHÖFLÁNY; v. Sopron vm. — A. Grosshöflein)

XVII. sz. U

1640 körül Esterházy Miklós nádor gyermekeivel lakott itt. Az udvarházat 1630-ban vásárolta a br. Unversagt családtól.

1645-ben „az felső kis színes házban a nyári palota mellett” halt meg Esterházy Miklós nádor.

Bubics — Merényi, 64, 72. — Oest. Kunsttopographie. XXVI. 209–210. — Frey—Ginhart, Wien, Niederösterreich, Oberösterreich und Burgenland. Wien — Berlin 1935, 648 (Esterházy-vadászkastély, XVIII. sz.).

HEGYESD (Veszprém m.)

1562 E

Magyar Bálint írja 1562-ben Nádasdy Tamáshoz intézett levelében: „Pajzset igen építeti Hegyesd várát; a kőfalak mellékét belül töltetik, kívül pedig széles árkot ásatnak, melynek a kőzit szintén megtöltetik.”

Komáromy A., *Magyar Bálint kapitány életéből*. Hadt. Közl. XIII (1912) 271.

Az erősség ostromáról tudósító levél alapján rekonstruálhatók egyes részei: „A kapuja felett való tornyot erősen lövik; már sok kárt tettek benne, s' úgy gondolja, hogy még ma annyira megtörik, hogy ostromot is tehetnek.” Két nappal később azt írja, hogy a tornyot már letörték, most a mellette való falakat töretik. Április 9-én gróf Salm a pallér mesterral felgyújtatta az erősséget. Híradása szerint egyébként a vár oly törött és romlott állapotban van, hogy „az ellenség sem kívánja lakóhelyének”. Uo. 253, 273, 274. — Genthon, I. 133 (várrom).

1552-ben a Nádasdy-udvarházon Ferenc kőművesmester dolgozott.

1552. IX. 17: „magistri Francisci muratori de Hegkew L d.”

OL. Kamarai lt. Nádasdy-lt. Számadások. III. p. 82—100. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1558-ban „Magistro Andree muratorio eunti Italiam in Hegkw dati sunt flor. 2.”

OL. Nádasdy-lt. Leltárak. p. 62—110. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1626-ban a majorház és kúria építésével kapcsolatban említés az „öreg ebédlő ház”, másik három szoba és az „uraim háza” helyreállításáról.

OL. Nádasdy-lt. Számadások. 1628—1638. Kiadatlan anyag.

1628-ban a számadások között ismét előfordul a hegykői kúria. Itt említés „Leani aszoniok haza”-ról.

OL. Nádasdy-lt. Számadások. 1628. — OL. NRA. Fasc. 977. n. 13.

1628. VII. 6-ról újabb építkezési adatok és ebben a helyiségek felsorolása: „Az soproni üvegyártóval csináltattam meg az új ebédlő háza 4 öreg ablakit ujonnan . . . Kis uram ő nagysága házán egy ablakra csinált 98 egész üveget, asszonyom ő nagysága ruhás házában egy ablakra csinált üveget no. 41. Az Inasok házában csinált 3 ablakra üveget no. 102. . . öreg szobában, szenes házban, leányasszonyok házában 348 és fél üveget.” — „Asszonyom ő nagysága ruhás házát és az inasok házát ujonnan fundamentomából építvén föl” négyezer zszindelyt ve’t, „az öreg házak padlóit” megdeszkáztatta, ajtókat csináltatott. „Kis uram ő nagysága házára pléhet, a régi ebédlőház és a leányasszonyok háza ajtajaira ugyancsak pléhet” tetetett. Említi még a régi öreg szobát és az „azon belől való ház”-at stb.

OL. Nádasdy-lt. B. 1563. p. 575. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

HERTNEK (v. Sáros vm. — CS. Hertnik)

XVI. sz. U—K

A Forgách család levéltárában előfordul a Forgách Simon által a hertneki udvarházból tetemes költséggel átalakított várkastély. Forgách Simon 1598-ban kelt végrendeletében „vár módjára nagy költséggel megépített kastély” szerepel.

Bártfai Szabó L., A Hunt—Pázmán nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom 1910, 305—306. 1717-ben urbáriális összeírásban a következőképpen fordul elő: „Castellum eleganter extractum cum Horto fl. 2.000.”

OL. U et C. Fasc. 84. n. 103. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

HIDVÉGARDO (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1492 U

1492—93-ban különböző elszámolások a hidvégardói udvarház építésével kapcsolatban: „Hydvegh Carpentarys qui curiam et portas fecerunt . . . Item ligna ad fabricam domus . . . Item Puteum feci ex lapide fieri . . . Item Conueni cum duobus Magistris carpentarys jn florenis XVII vt quinque domus nouas faciant sub duabus tecturya . . .”

Adalékok XVI (1911) III (Zemplén a Bakócz—Ipolyi-kódexben).

Ma a régi kúriának nincs nyoma, talán ezen a helyen épült a Gedeon-kastély, melyet 1700-ban építtetett Gedeon Kelemen.

Sziklay—Borovszky, Abaúj vm. és Kassa. MV és V. 307. — Genthon, II. 130.

HOLICS (GÁCS; v. Nógrád vm. — CS. Halič)

1612 VK

1612-ben épült várkastély. A feliratos kő szerint Forgách Zsigmond és felesége, Pálffy Katalin építtette. Hatszegletes bástyatornyán ma XVIII. században készült manzárd tetők. Homlokzata, külső képe későbarokk. Az alaprajz szerint talán a rövid homlokzat két bástyája és a közöttük levő helyiségek valók a XVII. század elejéről. Bél, IV. 55. — Vályi, II. 1. — TT (1891) 517. — OMM. Magyarország. VI. 122. — Garas, 119.

Felirata:

DEO OPT: MA. X: ADIVTORE

ANNO MDCXII

DRVTVM CASTRVM GACH EX FUNDAMENTO

EREXIT, AC PRO DEFENSIONE PATRIAE FINIT . . .

IN LOCO CONTRA TVRCAS. S: TO COMES SIGISMUN . . .

DVS FORGACH DE GHIMES S: R: M: MATHIAE

SECUNDI DEI GRATIA IMPERATORIS ROMANORVM

ET REGIS HUNGAR GENERALIS AC COMITATVVVM:

NOGRADIEN: SAROS: ET. DE. ZABOLCH COMES
CONSORTE SVA CHARISSIMA CATHARINA PALFFI DI
ERDEOD LIBERIS ADAMO EVA: ET MARIA FRANCISCA
PROPITIO NVMINE VIVENTIBUS CONSTRVSIT
MVNIVT

Križánová, E., Kaštieľ v Haliči. Vlas. čas. XIII (1964) 139–142.

HOMONNA (v. Zemplén vm. — CS. Humenné)

1610 k. K

A kastélyt 1610 táján valószínűleg Homonnai Drugeth György építtette. Századunk elején négyszegletes, négy „tornyos”, belső udvarú kastélynak írták le, melyet „minden oldalon erkélyek ékesítenek és folyosók veszik körül, melyek erős gerendázatú szobákba vezetnek”.

Adalékok IX (1904) 77.

Molnár szerint az újonnan épült kastélyról az első leltárak 1641 és 1661 között készültek (Homonnai-lt. I. 28. fasc. VIII). Építője vagy Homonnai III. György, vagy ennek fia, Homonnai IX. János országbíró. Az 1654-es leltárjegyzék már várkastélynak nevezi, 1641-ben szerepel az „új palota ház”, 1646-ban két bástyáról írnak, mindkettő boltozott. Az 1661-ben felsorolt helyiségek száma már megfelelt a század elején íródott cikk idején fennállott állapotnak. A folyosók rendszere 1674-ben épült ki. 1711-ben a leltár „márvány köves ház”-at említ, „item hat darab selyem spalér”-t, „vagysis kárpit”-ot, melyek a „márvány köves ház”-ban vannak. Ennek a teremnek a padlója fekete márványból volt, máshol „vulgo deszkas palota, huic contignum cubiculum nigro marmor substratum”-ként említi a leírás (Homonnai-lt. I. 27. fasc. 2.14).

Molnár B., A homonnai várkastély... Adalékok XIX (1914) 15; XVI (1913) 180. — Homonna történetéből. Adalékok XIII (1910) 241. — P a M VII (1958) 149 (1957-es restaurálás utáni állapot).

HOMORÓDSZENTPÁL (v. Udvarhely vm. — R. Pauleni)

1579 K

1579-ben Kornis Farkas új kastélyt építtetett, mely napjainkra már teljesen elpusztult.

Orbán B. szerint a kastélyon a következő felirat volt olvasható:

RARA QUIDEM VIRTUS, QUAM NON FORTUNA GUBERAT.

QUAE MANET STABILI QUUM FUGIT ILLA PEDE.

SCULPSIT BENEDICTUS MAGYARI. 1579.

Alatta Kornis-címer, egy ablakfán 1579-es évszám, szemöldökfán felirat: „TIMOR DOMINI EXPELLIT PECCATUM”.

Turul XXVII (1909) 24–27.

1673-ban Bethlen János végrendeletében említi a „homoródszentpáli nemes udvarház”-át, melyet idősebb fiainak hagyott.

Lukinich, 266.

IBRÁNY (Szabolcs-Szatmár m.)

1670 k. U

1670 körül Kéreffi Sándor elkobzott javai között szerepel egy fából készült, zsindelemmel fedett udvarház.

Forráskiadványok. IV. I. 298.

ILLÉSFALVA (v. Szepes vm. — CS. ?)

1688 e. K

1688-ban urbáriális összeírás emlékezik meg a kétemeletes, alul kőből, felül fából épített kastélyról, melyet „commode extracta”-nak mond.

OL. U et C. Fasc. 82. n. 73. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1710-ben két kúriát is említenek Illésfalván, melyek elhagytak; az egyik teteje ép, a másikban 1713-ban már laktak. Ugyanebből az évből részletes leírása is van; úgy látszik, lakhatóvá tették. (A falu Lőcse közelében volt, ma nem azonosítható.)

Forráskiadványok. IV. I. 298–300.

IMREG (v. Zemplén vm. — CS. ?)

1689 K

A kastély hálósobájában állítólag felirat 1614-es évszámmal. A kastély Szirmay leírása szerint tágas volt. Ekkor Barkóczy Imréc. (A falu Cécke közelében volt, ma nem azonosítható.)

Adalékok VI (1901) 327.

1676. XII. 7-én a kincstári összeírás Serédi Benedek jószágai között leírja az imregi kúriát: „... est castellum nitidum duarum contignationum, cum 4 propugnaculis

rotundis turritis immediate castello annexis. In superiore parte sunt tria hypocausta et unum vestibulum. In inferiori parte duo hypocausta, fornix cum camera et atrio." Említ még egy nagyméretű kőpincét, és feljegyzi, hogy az egész épület fából készült. Ugyanitt összeírnak egy ennél kisebb, emeletes fa udvarházat is, melynek emeletén tornác („ambulacro”) van.

1680-ban és 1681-ben újabb összeírások a kastélyról. Az elsőben a nagyobb kastélyt kőből épültnek („castellum lapideum perfractis fornacibus et fenestris”) mondják (valószínűleg a bástyák voltak kőből vagy téglából, de a lakószobák fából). Mindkét összeírás megemlékezik a kisebb fa udvarházzal is.

Forráskiadványok. IV. I. 301–302.

1689-es urbariális összeírás szerint két kastély is volt Imregen. Az egyik kétemeletes udvarház, a másik romos kastély; mindkettő Serédi Benedeké.

OL. U et C. Fasc. 82. n. 79. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

JAKABFALVA (v. Sáros vm. — CS. Jakubovany)

1685 e. U

1685. II. 19-én összeírják a sárosi lázadók jószágait. Ebben szerepel a korábban Madocsány Imre, majd Melczer István birtokában egy kőből épült udvarház.

Forráskiadványok. IV. I. 302–303.

Ugyenez a jakabfalvi udvarház több ízben előfordul a XVII. század közepén a kellemesi Melczer család okmánytárában, közelebbi részletezés nélkül.

OL. Melczer-levéltár. Kiadatlan anyag.

JÁNOSHÁZA (Vas m.)

XVI—XVII. sz. E—K

1583-ban devceseri Choron János végrendeletében emlékezik meg a „fortalitiium in possessione Jánosháza in pertinentiis castri Somlyo”, amelyet ő saját költségén, „de novo” épített.

OL. Esterházy (hg.) It. Rep. 10. Fasc. A. m. 1.

Ulászló 1510-ben adott engedélyt Erdődy Péternek, hogy Jánosházán levő házát fallal és árokkal körülvéthesse.

1609-ből Kazáry Károly közöl leltárt a várról, melyben Kapuköz, darabant- és rabházak, fölöttük ház, vártornya, bedült kapubolt, a bástyák között épületek voltak. A leltár közli, hogy az alsó grádics vezet magába a várba, melyben jobbra egy nagy szoba, balra szenes ház és sötét kamra van. A második grádicson felmenve a felső házakba: itt is szenes házát ír le. A toronyban óra és harang van, melyet Nádasdy Tamás hozatott Váshelyről. A bástyák között megnevezi a napkelet felől való vagy Szabó Pál bástyáját, vagy góréis vagy csardakos bástyát.

1640-ből ugyancsak a fenti cikk közöl leltárt, mely mint lakatlan, romlott, bomlott erősségről emlékezik meg Jánosházáról.

1703-ban így írják le az épületet: „Vagyon egy kastély, melynek mind külső, mind belső épületei, ugymint a kapuköz hidjával együtt, falai és fedele, oly romlásban vagynak, hogy egy ép hajlék avagy bolt sincs benne, sőt egy vas szeget sem láthatni a falakban . . .”

1758-ban Illésházy Anna teljesen újjáépíttette, és itt lakott 1765-ig, haláláig.

1777-ben egy ugyancsak a fenti cikkben idézett jegyzőkönyv szerint igen rossz állapotban volt.

1935-ben újjáépítették, átalakították a tornyot, és új fedelet raktak rá.

Kozáry K., A jánosházi gr. Erdődy-birtok és vár rövid története. Dunántúli Szemle VII (1940) 1–2. 65–77. — Genthon, I. 144.

JÁSZBERÉNY (Szolnok m.)

1583 E

1583-ig a töröknek nem volt Jászberényben kastélya. Ebben az évben a ferences zárdából kiűzték a szerzeteseket, és azt Musztafa budai vezér török kastéllá megerősíttette. 1594-ben a törökök felégették, a császáriak lerombolták. 1621-ben a palánk éjjel-nappali erősítését parancsolja a budai vezirpasa.

Györi Tört. és Rég. Füz. IV (1865) 144.

JÁSZÓ (v. Abaúj vm. — CS. Jasov)

XVI. sz. E

1591-ben Pethe prépost a jászói prépostsági épületet ágyúkkal látta el, mivel a „törökök közelvolta miatt véghellyé lett”. A költségek ekkor 1100 forintot tettek ki. Pirhalla M., A zsepesi présposztóság vázlatos története. Lőcse 1899, 319.

JESZTREB (ALSÓKÁNYA; v. Ung vm. — SZU. ?)

1676 e. U

1676. XII. 7-én a kincstár összeírja Jesztreben Banczi Márton jószágait. Itt előfordul egy kétemeletes, fából épült, zsindelellyel fedett udvarház, melynek emeletén három lakószoba („hypocausta”), egy oldalkamra és egy előtér („atrium”) van.

1681-ben ugyanez az udvarház romosként került összeírásra.

Forráskiadványok. IV. I. 305–306.

KABOLD (v. Sopron vm. — A. Kobersdorf)

XVI. sz. K

Későközépkori maradványok kiépítéseként keletkezett, zömmel a XVII. században; de már a XVI. század második felében jelentős, erődtített udvarház volt, melyet vízesárok kerített. Északi és nyugati szárnya, valamint a három hengeres sarokbástya még a Weisspriacher család birtoklása alatt, 1563 előtt készülhetett.

Frey, XX. 39, 40.

1589-ben, amikor devecseri Choron János hagyatékát felosztják az örökösök között, így írják le a kastélyt: „... in interiori arce stuba parva penes turrim ab occidente habita, cum eadem turri, atrio et quadam parva testitudine es ipso atrio extracta, nec non stuba, magna testitudinaria, et domo tavernicali ac cunctis aedibus, tam infra quam super eadem usque ad Capellam ibidem existentem habitis. Item uno cellario magno intra portam eiusdem arcis interioris versus occidentem habito” Margit nevű leányáé. — „Reliquae vero domus eiusdem arcis interioris omnes, tam inferiores, quam superiores a dicta Capella usque ad turrim praescriptam, tam ab oriente, quam ab occidente” Choron Anna, a másik leány kapta, kivéve az előcsarnokot, melyből közös lépcső vezet, és az óras tornyot, mely ugyancsak közös marad. — „In exteriore autem arce domus omnes a palatio (quod est in medio) et partibus ipsi commune versus orientem incipiendo unacum medietate stabuli infra easdem existentis, necnon duobus propugnaculis, uno magno, altero parvo, similiter ab occidente extractis” Margitnak jutott. — „Aliae autem domus ab ipso Palatio, versus orientem incipiendo, similiter simulcum medietate stabuli infra easdem existentis, nec non duobus propugnaculis, uno magno altero parvo, consimiliter ab oriente extractis” Annának jutott. — „Porta vero in medio existens, unacum domo portariorum penes eandem portam inferius adiacens, similiter et aliae duae interior et exterior portae” közösek maradtak. — „Praeterea stuba parva supra praescriptum portam in medio existens extracta, simulcum camera parva penes eandem habita” Margité, „domus autem aliae supra praescriptam domum portariorum habitae” Choron Annáé. — „Insuper horti in exteriori arce” egyik része Margit, másik Anna tulajdona, de Margaréta asszony külön kijáratot csináltathat magának a falon. Ugyancsak felosztják a külső kerteket, a haltartókat stb.

OL. Esterházy (hg.) It. Rep. 10. Fasc. A. n. 2. (Művt. Dok. Csopt. gyűjtése.)

1648 decemberében Kéry János megegyezett Joó Miklóssal. Eszerint Joó átadja a maga részét Kabold várában, és kap helyette az udvaron, a kápolna mellett, a lépcső alatt egy kis sáfár házat, egy pincéskét és „az mint az krádicson föl mennek, az aranyos palotában azon alól” egy sáfár házacsát. — „Az mint az aranyos palotában fölmennek, balkézfől vagon egy kis házacska, kiben egy árnyék szék és mellette való egy szurdokocska, kiben sütökemence is lévén... Amellett azon specifikált Aranyos Palotát és mellette való future [?] kis szobácskát napnyugatról. Azon kívül az mit azon Aranyos Palotának és mellette való kis szobácskának az hozza vagon annyira ki az kőfal kerítésik cedaltuk ő kegyelmének, hogy az magok io akarattyok szerint epithessenek arra ki ő kegyelmek. Minthogy az felső contignatioban az kiben gabonajuknak való helyek nincsen, tehát azon felső contignatioban, az gabona ház fölött adtunk helyt...”

Uo. Fasc. A. n. 31.

1649-ben Kéry János a következő helyiségeket engedte át Listius Jánosnak a kaboldi belső várban: „jobbkez felől az toronbelj grádicson hogy fölmennek, az első nyiló pitvar legyen köz: az abban levő kálhás szobácska pedig azon pitvarból nyiló és az toron alatt azon megnevezett pitvarbul nyiló apro bolt, és az toron

mellett levő öreg kálhás bolt szoba kamarastul éppen legyen Listius János uramé. Másodsor midőn az belső várban bemennének balkéz felől parkamban [bástya vagy erőd], az kinző bástya mellett deszkából való rendes istálló építetessék Listius uram részére. Harmadsor azon párkában tisztességes konyhának épületére való hely adatott hasonlóképpen Listius János uramnak. Ötödször és utolszor, hogy ezen felől megnevezett párkában . . . bástyáig szabad útja lehessen.”

Uo. Fasc. A. n. 37.

1654-es évszám a kútkáván Kéry-címerrel, és 1658-as évszám a rusztikás kapun.

Frey, XX.

1664-ben Kéry János Lippai Jánosnak engedett át részeket. Ekkor említés a „cwinger”-ről és új épületről.

OL. Uo. Fasc. A. n. 104. — Búbics—Merényi, 253. — Frey—Ginhart i. m. 653. — Szeghalmy Gy., Dunántúli vármegyék. Bp. 1937—1940, 414. — Rados, 35, XX. t.

KAPI (v. Sáros vm. — CS. Kapušany)

1691 e. U

1691. III. 25-én a kapi várhoz tartozó birtokok között két udvarházat is felsorolnak. Az egyik Kapy Gáboré; romos, a lázadók tönkretették. A másik kétemeletes, ugyancsak kőből épült. Mellette több újonnan készült, tágas faépület, melyeket mind Kapy Gábor emeltetett.

Forráskiadványok. IV. I. 308—309.

Egy másik urbariális összeírás ugyanebből az esztendőből valószínűleg a várra vonatkozik, mert 2000 forintra becsüli az épületet, és „commode extracta”-nak nevezi.

OL. U et C. Fasc. 156. n. 12. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

Vályi András azt írja az épületről: „Omladozott Vár Sáros Vármegyében . . . Építetett 1310-dik esztendőben a Tökölinek hatalmában vala, és a Tsászárnak Sultz vezérje hódoltatta meg. Rákóczinak hadakozásakor pedig 1711-dikben Keczer András felégettette s azóta pusztán áll.”

Vályi, 282.

KAPRONCA (v. Sáros vm. — CS. Koprivnica)

1685 e. U

1685. I. 29-én kelt összeírásban, mely a hűtlenségben talált Bertóthy Lajos javait írja össze, szerepel egy részben kőből, részben fából épült udvarház.

1691-ben ezt az udvarházat mint lakottat írják le; kőből épült, részben zsindelel fedett. Külön kiemeli a fűthető lakószobát („cubiculum calefactabile, cum Fornice Propugnaculi formam repraesentante ad angulumque ejusdem cubiculi situato, ac ex eodem cubiculo aperibili, nec non e regione illius cubiculi ligneum Aedificium formam Atrii representans, ad quod ingressus ex Atrio et egressus ad Aream”). További említései 1695-ben és 1699-ben, amikor egyemeletes, romos épületnek nevezik, melynek egy fűthető helyisége van.

Forráskiadványok. IV. I. 309—310.

KAPUVÁR (Győr-Sopron m.)

XVI. sz. V

1544-ből való az első utalás a Nádasdy-levéltárban a kapui „ház”-ról, melyben, úgy látszik, csak nyáron lakott a Nádasdy család. További adatok 1545-ből, 1555-ből.

Károlyi—Szalay, 34, 74—76.

1549-ben építkeznek Sárvárott, Kapuvárott és Lékán. — A Kapuvárra vonatkozó rész a következő:

„De resarciendis scissuris murorum novorum.

De finiendis fenestris et hostiis murorum novorum.

De scalis ad domos mediocores.

De disponenda scala ad curritor [?] in medio muri domus novae.

De disponenda scala ad domos novae superiores.

De disponenda erkel in reliquis angulis castris, pro quo labore reperiuntur lapides in Megyes.”

OL. Kamarai lt. Nádasdy lt. Számadások. II. p. 661. 1549.

1571-ben Pietro Orsolino volt a kapuvári építőmester („Paumaster in Kapuwar”), aki munkájáért 600 forintot kapott.

Uo. 1562—70.

1587-ben is folyt építkezés, a számadásban előfordul: „az kapuy kü myweseknek állas kötözny valo geplő”.

Uo. p. 618. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1587-ből magyar nyelvű összeírásban szerepelnek a következő helyiségek: „... sythő ház ... sythő ház előth walo pythuar ... pres ház ... öregh zoba ... nag' zoba előth walo pyttthuar ... azon piyttthuar mellett walo kamara ... az kys zoba ... az wr zobaya ...” Ezenkívül: a nagy szoba padlása, pajta és a szentmiklósi prés-ház.

Forráskiadványok. IV. I. 310–311.

Ugyanebben az évben egy részletesebb, több helyiséget felsoroló összeírás. Számos gazdasági célú tárházat sorol fel, és egy palotát említ padlásával (talán ez a „nag' zoba” az előző leírásban). Ezenkívül említi a tornyot és a torny alatti pincét is.

Uo. 312.

1588-ban fundáló mesterért mentek Győrbe („Győrré az fundalo Mestererth menth wolph”).

OL. Uo. p. 791, 796. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1590-ből való a vár egy újabb leltára. Ebből a következő helyiségek hámozhatók ki: öreg pince, torony alatt való pince, tárház a toronyban, tárház fölött való ház, zsindey alatt a toronyban, kenyeresház, ecetesház, számtartóház, Kerthy Gergely háza, hájasház, Vaghy János uram háza, sáfárház, majd a tulajdonképpeni lakószobák: „Eregh Palota”, „Palota feolöth” ebédlőház, „Uraim haza mellett valo zeneshaz”, Máté porkoláb háza, „Az orehg bolt zoba”. Ezután ismét élelmiszerek tárolására szolgáló helyiségek következnek, majd a konyha és a kapuköz.

OL. Kamarai lt. Nádasdy-lt. Leltárak. p. 66–87. (Uonnan.)

1596-ban a kapuvári pallér, Kozma András kapott fizetést.

OL. Nádasdy-lt. Szegődvények. p. 190.

1608-ból való a következő összeírás, mely lényegében az előzőkkel megegyezik, de külön említ egy „zalannas toron”-t (ez volt 1587-ben a nagy szoba padlása, melyen olasz módra füstölt szalonnákat említettek) és „az toronba való kozepsiő ház”-at. Ekkor Sennyey Ferenc, a Nádasdyak várnagya lakott itt. Az összeírást Báthory Erzsébet familiárisai végezték.

Forráskiadványok. IV. I. 312–313.

1614-ben Tóth István pallér nevével találkozunk.

OL. Nádasdy-lt. Szegődvények. p. 216.

1660. VI. 1-i összeírásból már egy bővített várról értesülünk, ahol szerepel „uram eő n.ga Kapolna fölött valo ebedleo háza”, ebből nyíló „szenes ház”, az ebédlőhöz való „bót”. Ezek nyilván újabbak, mert később a régi ebédlőházat is említi.

Forráskiadványok. IV. I. 313–314.

1669-ből az urbariális összeírás néhány helyiséget említ: Secretariusok háza, ecetes-ház, eletes ház, sütőház, az felső kapu fölött való ház, ezen házból kinyíló pitvar, „meg is azon pitvarból nyíló újonnan csinált ház, ezen házból nyíló kis kamorácska” stb.

OL. U et C. Fasc. 78. n. 44. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1676-ban került a vár Esterházy Pálhoz, aki 1681-ben örökös jogot kapott rá.

Bubics–Merényi, 252.

Vályi A. azt írja róla: „... napkeleti végén Vár vala régenten, négyszegű árokkal és vízzel körül vétetve; már most kevés része áll fen, a többi leomladozott ...”

Vályi, II. 286.

KARAKÓ (Vas m.)

XVII. sz. (?) K

Rómer Flóris jegyzeteiben mint „Régi vár, kastélyforma” szerepel.

Tombor I., Rómer Flóris útijegyzetei. Múvt. Ért. (1954) 2. 277.

KARKÓ (v. Alsó-Fehér vm. — R. Circău)

1682 e. U

1682. III. 9-én összeírják Thököly Imre jószágai között a karkói udvarházat, mely kerített, számos biztonsági épülettel és majorsággal ellátott, a templom mellett négyemeletes toronnyal. A toronyhoz kapcsolódnak a „Paloták”. Itt van külső „Pitvar”, kövel boltozott „Ur háza”, melynek erkélye van, összesen öt ablakkal.

Ezután jön a nőcselédék „háza”, „Belső Pitvar”, „Ebédlő Palota”, valamennyinek az oldala és alja kőből rakott, felső része gerendás. Mindenütt mázas kemencék. Ezután következnek, rossz állapotban, az „Asszony háza”, a felső és a régi pince. Mindkét pince lejárata („torka”) „kő boltos”. Külön említést érdemel az „Ur háza felett levő Erkély felső Contignátiója: oldala karfás, gyalult deszkával borított, sindelyezése jó: Gerendás, deszka mennyezetes”.

Forráskiadványok. IV. I. 315–318.

KASZAPER (v. Csanád vm., ma Békés m.)

1640 E

1640-ben I. Rákóczi György Váradra írja fiának: értesült leveléből, „hogy Kaszaperek építéséhez hozzáfogtak volna az törökök, kivel szabadok, mert övék az föld is, az kételenség is ösztönzi; impediálni nem lehet”.

Szilágyi, 90.

KÁSZONY (v. Bereg vm. — SZU. Kaszony)

1670 e. U

1670-ben Kiniczky Miklós „rebellis” elkobzott birtokai között szerepel a kászonyi, kőből épült udvarház. Ugyanezt az épületet 1674-ben zsindeleyel fedettnek és fallal körülvettnek említik.

Forráskiadványok. IV. I. 323–324.

Más összeírások több kászonyi udvarházat is emlegetnek ezekből az évekből; a többi között Kemény fejedelemasszony fa udvarházát, melynek négy lakószobája és több oldalkamrája van. Ezt az udvarházat 1680-ban mint három tető alatt levő, fából készült épületet írják le, melyben négy lakószoba („hypocaustum”), tornác, emeletes istálló és a ház alatt 100 hordóra való, téglából épített pince van.

Más, kisebb udvarházak Lehoczky Ferenc, Miskolczy István, Horváth János, Csomaközi István, Chernel Pál tulajdonában kerültek összeírásra az 1670-es években. Uo. 324–328.

KATONA (v. Kolozs vm. — R. Cătina)

1685 e. U

1685-ben kelt a kisméretű, fából készült udvarház leírása: az udvarházban „ajtó, melynek szemöldöke kéken festett . . . Ezen ház kéken festett fenyű deszkákkal mennyezeten, párkányosan fodoltatott mestergerendáival, kéken festett fenyű deszkával beborított.” „Az ebédlő palotában” festett bútorok; a „mennyezeten fölüül által folyó gerendákra rakott 19 fenyű deszka, az kiken szoktak járni, hogy a mennyezet be ne szakadjon”.

OL. Erdélyi Fiscus lt. IV. 225. T. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

KÁZSMÁRK (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1678 U

A Péchy-kúria pinceajtájának kőkeretén „1678 P. G. B. R.” felirat, mely Péchy Gábor és Bornemissza R. névbetűire utal. — A mai kúria 1798–1802 között épült.

Genthon, II. 150.

KECERPEKLÉNY (v. Sáros vm. — CS. Kecerovské Pekl'any)

1678 e. K

1678-ban kelt urbáriális összeírásban Keczer András kétemeletes kőkastélyának említése („Castellum lapideum duarum contignationum”), mely 800 forintot ér.

OL. U et C. Fasc. 89. n. 22. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

Részletesebb leírása az 1754-es urbáriális összeírásban. Ebben az emeleten négy hálószoba, két kisebb lakószoba, előtér, óratorony, újonnan zsindeleyel fedett tető szerepel. A kastély ekkor br. Petráss ezredes tulajdona.

Uo. Fasc. 146–147. n. 38.

KÉKED (ALSÓKÉKED; Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1613—1644 k. K

Emeletes, belső udvart kerítő, két hengeres és két szegletes sarokbástyás épület. Bővítése 1644 előtt, romantikus modorú átépítése a XIX. század második felében történt. Újabb részben helyreállították.

OL. Melczér-lt. Kiadatlan anyag. — Okmányok a kellemesi Melczér család levéltárából. Bp. 1890, 88. — H. Takács M., Az alsókékedi Melczér-kastély. Emlékkönyv Lyka Károly születésének 85. évfordulójára. Bp. 1954, 73–88.

KERC (v. Fogaras vm. — R. Cărța Săsească)

1648 e. U

A porumbáki uradalom inventáriumában rövid megemlékezés a kerci udvarházról. A romos udvarház három szobából és pitvarból áll, alatta pince. Újjáépítése

ekkor volt folyamatban; a templomot is helyreállították, ennek boltozata volt beszakadva.

Makkai, 514.

KERÉKRÉT (v. Sáros vm. — CS. Okruhlé)

1684 e. U

1684. IV. 24-én Makovica vár tartozékai között szerepel a kerékréti földszintes udvarház, mely zsindeleyel van fedve, külső „öreg kapuja” van és benne „kő háznak pitvara”.

Forráskiadványok. IV. I. 329.

1717-ből való részletesebb leírása alapján kényelmes, kőből épült, középiütt előteres („Atrium”) és ebből nyíló több lakoszobás és nagyobb termes („Palatium”) épület, mely régebben az Erdődyké volt, ekkor köztulajdonban („olim vero communis”) van.

Uo. 329—330.

KERELŐSZENTPÁL (v. Kis-Küküllő vm. — R. Símpaul)

1610 K

A kastély alapkövét Kővári szerint 1610. IV. 20-án tették le. 1674-ben Haller János lakta, aki négy bástyáját külső, Kővári idején még látható kőfalaiival együtt megújította. Egykor felvonóhídja és keleti szárnyában kápolna volt. Ma XVIII. századi formájában megújítva.

Kővári, 224. — Orbán, III. 33. — Petrivity-Horváth K., II. Rákóczi György veszedelméről. Erdély öröksége. V. 125.

1695-ben itt volt Kornis Anna és Haller György lakodalma.

Veress E., A... Kornis család... Bp. 1917, 8.

KERESD (v. Nagy-Küküllő vm. — R. Criş)

XVI—XVII. sz. K

Zárt udvart kerítő, három sarkán hegyes sarokbástyás, reneszánsz jellegű épület. Udvarán hengeres, valószínűleg középkori eredetű lakótorony, melyet a XVI. században néhányszobás, kétszintes épülethez kapcsoltak. Ez előtt alacsony oszlopokra ültetett, íves, árkados folyosó. Ezt a szárnyat valószínűleg Bethlen György és felesége, Nagykárolyi Klára kezdte építeni 1559-ben.

Feliratok és datált faragványok a kastélyon

1559:

GEORGIUS

SERENISSIMAR[um]: REGE

VESTATUM CONSILIARIUS NAC...

KAROLY RESTAURAVIT AC REFORMAVIT

CELIAM SUBSTITUM CONCAMERAVIT

ANNO DOMINI 1559

Feltehetően XVI. századi feliratos faragványok a hengeres tornyon és a kapcsolódó épületen:

NULLA IN AMICITIA

FESTIS MAIOR QUAM ASSENTATIO

HONESTA FAMA

ALTERUM PATRIMONIUM

1598:

A hengeres torony egyik rozettás ablakán monogram:

M. B. 1598

Rados szerint a névbetűk Bethlen Mihályra vonatkoznak.

Rados, 31.

1631:

Kamuthy Zsuzsannának, Kamuthy Farkas leányának, és két leánykájának, Bethlen Borbálának és Erzsébetnek sírköve a kastély kertjében. Készítette:

A[nn]O 1631 DIE 19 IAN

ELIAS NICOLAI S...

1647:

Bethlen—Váradí-címeres kő a kertben, 1647-es évszámmal és Elias Nicolai névvel.

1648:

A bejárattól balra eső szárnyon faajtón 1648-as évszám, Bethlen-címer és A. B. névbetűk.

1670:

Kígyós Bethlen-címer, dekoratív faragások közepette, melyeken szőlőfürtök vannak.
Felirata:

ALEXIUS DE BETHLEN CELS[is]S[i]Mis PRIN
[cipis] CONSILIARIUS
. . . . NTER EX FUNDAM . . .

1670

Közli: Lukinich, 243.

Feliratok a bástyákon, melyek egymástól csak kevésbé különböznek:

DEO AUXILIANTE
PROPUGNACULU[m] HOC
EX FUNDAMENTO
CURAVIT EXTRUI
ALEXIUS DE BET
HLEN A[nn]O D[omi]NI

1675

DEO AUXILIANTE
PROPUGNACULU[m] HAEC
EX FUNDAMENTO
CURAVIT EXTRUI
ALEXIUS DE BET
HLEN AN[no] DOM[ini]

1691

A bejárattól balra eső szárnyon felirat:

ALEXIUS DE BETHLEN CELS[issimus] PRIN[cipis]
TRAN[silva]NIAE
CONSILIARI[us] AC SUPR[emus] COMES CO[mita]T[u]S
SZOLNAK ITER[que] EX FUNDAMENTO EREXIT 1683

Kővári, 219. — Lukinich, 69, 80, 179, 243, 267. — Biró, 15, 25, 42, 44, 45, 85, 89, 97, 118, 122, 125, 162, 167, V. t. — Rados, 31, XV—XVI. t. — Magy. Műv. Tört. I. 335—337.

KERESZTFALU (v. Szepes vm. — CS. Križovány)

1673 e. U

1673. VIII. 22-én összeírják Stansith (Horváth) Márton udvarházát. A felsorolás szerint kőből épült, néhány lakószobás, kőkonyhás épület, ahol a palota oldalán „propugnaculum lapideum No 1, in quo fornax No 1. in vicino ejusdem propugnaculi palatio . . . In cubiculo sequenti . . . Penes illud cubiculum propugnacula No 1”. Tehát két olyan, lakószobának használt bástyája is volt, mint Kékeden, Osztrólkán, Szulyóvárálján stb.

Forráskiadványok. IV. I. 330—331.

KÉSMÁRK (v. Szepes vm. — CS. Kežmarok)

1577—1628 K

A kastélyt régebbi vár romjain Thököly Sebestyén építtette a XVI. század végén. 1577-ben már említés a várkápólnáról („Ecclesiam in dicta Arce Kesmark fundam”).

Pirhalla i. m. 209.

A kaputornyon Thurzó—Thököly-címer és felírás: „Delorata: Turris fortissima Nomen Domini. Stephanus Theökely de Kesmark Anno Salutis 1628. Hanc renovari curavit.”

1676. I. 22-én felvett rövid összeírása jó állapotban levő épületnek mondja.

1686-os összeírásában említés néhány újonnan épült magtárról, és részletesebb leírás az új, stukkóval gazdagon díszített templomról („Accedit his Templum in Arce a Fundamento novae Structurae et Stucatoriae fornicatum cum Organo”), valamint az itt elhelyezett és kirabolt sírboltokról.

Forráskiadványok. IV. I. 334—335. — OL. U et C. Fasc. 79. n. 23. — Uo. Fasc. 78. n. 49. — Századok III (1869) 167. — Divald, Szepesvármegye i. m. 74. — Bruckner Gy., A Thököly család késmárki magánföldesurasága. Pécs 1925. — Schürer—Wiese, 176. — P a M I (1952) I. 17. — P a M II (1953) I. 9. — P a M III (1954) 145. — P a M (1957) 55. — Magy. Műv. Tört. I. 330, 356, 385, 391.

A nagyméretű, XVIII. századi kastély őrzi a valószínűleg későközépkori épület maradványait.

1616-ban a vasvári káptalan előtt két Pethő-lány, Katalin és Sára megosztózik néhai atyjuk, gersei Pethő Kristóf hagyatékán. Az okiratban szerepel a keszthelyi kastély felosztása is. Itt a következő helyiségek fordulnak elő: „. . . hippocaustum magnum et cubiculum ex eodem hippocausto factum una cum tecto et foco eiusdem hippocausti magni ac cellario subtus portium nec non stabulo infra praedictum hippocaustum existenti memoratae dominae Catherinae Pethő cecissent et devovissent, praedicta porticus autem, pro ingressu et exitu communis et indivisa relicta exitissent. Domum pistoriarum vero pro carcere communis et indivisa relicta exitisset. Porro propugnaculum album cum tecto et domus sartoris eidem propugnaculo adnexa, hippocaustum insuper paternum cum fornice sive carcere subtus idem hippocaustum existenti nec non porticu prae foribus eiusdem hippocausti habita antelatae dominae Sarae Pethő cecissent et devovissent. Hoc per expressum declarato, ut quoniam Domus sive habitationes aequaliter et ad amos sim dividi nequiverunt, ideo partes easdem fatentes ab ostio praedicti forniciis seu carceris incipiendo usque ad Cloacam praedictae dominae C. Pethő unam seriem domorum et habitationum communibus sumptibus et laboribus erigi extruique facere debeant.” A majort és a kerteket kétfelé osztották.

OL. Múzeumi törzsanyag. 1616. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1686-ban a Nádasdy-levéltár lajstromai között van a valószínűleg már megnagyobbított, de még mindig gersei Pethő-tulajdonában levő kastély rövid leírása. Ennek egy része Nádasdy Istváné volt: „Keszthely ex Castello per gradus ascendendo, in Tertia contignatione abvenit Palatium magnum cum cubicello ruinatum ex parte. — In secunde Contignatione Cubicula quatuor. — In Infinita [?] Cubicellum cum stabulo ad equos novem . . . cellarij . . . Culina et Domus Pistoria . . .”

1687. XI. 6: „Elsőben a keszthelyi belső Várnak az mint bémenni bal kéz felől való szegletében vagon épület, az melyben alsó és felső Contignatioban szobák, kamorák, bótók, sütőház, konyha, azok alatt pedig három bőhajtásos pinczék is vannak, mely épületek egészben új földél és padlatok is kivántatnak.”

OL. Nádasdy-lt. Lajstromok. 1631–1687. p. 403, 407.

1705. II. 12-ről a keszthelyi jószág összeírása a herceg részére: van a várban „az felső contignatioban Palota 1, szobák 3, a középső részen bolt 2, pinczeboltozás 2, bolt-hajtásos istálló 12 lóra . . . egy kis kálhás szoba”.

OL. Esterházy-lt. (Budapest.) Rep. 39. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1739. II. 6-án 24 000 forintért Festetich Kristóf megvásárolta gróf Pethő Zsigmond-tól Keszthelyt, ahol 1745-ben kezdett építkezni. Egy XVIII. század közepéről származó leltár 34 helyiséget sorol fel a kastélyban. Tehát a XV. században említett és a XVII. században kétemeletesnek leírt szerény kastély teljes átalakításával, újjáépítésével van dolgunk az U-alakú barokk kastély esetében.

Péczy P., A keszthelyi Festetich-kastély és belső berendezése. Bp. 1958.

KIRÁLYFALVA (v. Zólyom vm. — CS. Král'ová)

1710 e. K

1710. IX. 4-én Gerhardt György javainak összeírásában szerepel a királyfalvi kastély, melynek négyszegletű udvarát fal keríti. Ebben négy saroktorony van („In quadrangulare area moenis muratis et 4 angularis turribus circumdata”); maga a kastély emeletes, és helyreállításra szorul.

További leltárai az 1713-as évből.

Forráskiadványok. IV. I. 337–344.

KIRÁLYHELMEC (v. Zemplén vm. — CS. Král Chlmec)

1654 e. V

1654-ben Királyhelmece a Rákóczi családé volt, akik ott igen kellemes helyen várat építettek, mint a kapuba vésett felirat tanúsítja:

SUSANNA LORÁNDFFY PRIN[cipissa] DOM[ina] GEORGII

RAKOCZY PR[incep] TRANSY[vaniae] RELICTA

Adalékok IX (1904) 328.

1679-ben felvett leltára kisméretű, tornácos, néhány lakószobás épületet jegyez fel, mely „romladozott, rongyos alapottyat” tekintve nem ér többet 150 forintnál.

Forráskiadványok. IV. I. 344–345.

1692-ben felvett újabb leltára már helyreállított kúriát ír le, ahol a kőből épült udvarházban öt lakószoba („cubacula”) és egy palota előtérrel („et sexto palatio cum vestibulo”) lakható állapotban van.

Uo. 346.

KISBUN (v. Kis-Küküllő vm. — R. Boiu Mic)

1617 K

Sokszögű bástyák közé fogott zömök, viszonylag kisméretű épület. Balogh Jolán szerint Diószegi István kolozsvári mester építette 1617-ben. Lukinich feljegyezte a Bethlen Jánostól 1675-ben állíttatott feliratos táblát, mely az építés körülményeit beszéli el. Az építkezést Bethlen Farkas kezdte, majd fia, János folytatta. A külső erődövezet valószínűleg Haller Gábor tervei szerint készült. (A kőtábla szövegét, mely 1675-ben az 1617-es építkezés körülményeit beszéli el, l. a 109. képen.)

Lukinich, 206. — Magy. Műv. Tört. I. 344, 348.

KISFALUD (MAROSKISFALUD; v. Alsó-Fehér vm. — R. Micești)

1617 U

Bethlen Gábor építkezik Kisfaludon. A munkálatokhoz Kolozsvárról kér képirót, mivel „házainkban való ajtókat a mely képiro legény festegette im most írja az Atyamfia, hogy keze fájdalma miatt hátra ment, az ajtóky felben elkészítve állanak”, s a munkát be kell gyorsan fejezni.

OL. Múzeumi törzsanyag. 1617. júl. 17. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

KISMARTON (v. Sopron vm. — A. Eisenstadt)

1622 K

A négy saroktornyú várkastélyon számos átépítés történt.

Felirat 1622-ből: „ME MATTHIA CORVINO REGE PRO CORONA HUNGARIE ARCHIDUCATUI AUSTRIAE, TITULO PIGNORIS ELATAM RARA FIDELITAS COMITIS PALATINI NICOLAI ESTERHAZY FAMILIAE AQUISIVIT, ANNO MDCXXII. CLARA VIRTUS CIMITIS LADISLAI ESZTERHAZY [?] REGNO FAMILAEQUE SUAE PERPETUAVIT, ANNO MDCXLIX . . .”

Bubics—Merényi, 79.

1653-ból fennmaradt a régebbi kastély leltára. Ebben említik az ebédlő palotát, a két palotán belül az audientiás házat, a „Frauzimerek” házat, „az háznak az pallása”-t „szépen megh irott főstékkal”, a házat, „meliben az paterek laktak”. Már ekkor kétemeletes volt.

OL. Batthyány-lt. 1653. jan. 18. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

A kastélyt 1663 után Carlo Martino Carlone tervező és Antonio Carlone, valamint Sebastiano Bartoletto kivitelezők közreműködésével Esterházy Pál teljesen újjáépíttette.

OL. Esterházy (hg.) lt. Rep. Fasc. G. n. 250. (Uonnan.)

1702 után készült részletes leírása hagyma alakú tornyokkal díszített, négyszegletes („cornua quaterna fastigiantur in turres”) kastélynak mondja; díszítésére és gazdag berendezésének ismertetésére is kitér.

Timon—Szerdahelyi i. m. 202. kk. — Frey—Ginhart i. m. 642–643. — Szeghalmy Gy., Dunántúli vármegyék. 407. — Frey, XI. 1. — Rados, 35. — Magy. Műv. Tört. I. 391, 392.

Egy látképe 1616-ból, másik 1690-ből. Az elsőn a négy sarokbástya közül kettő hengeres, hegyesdő toronysisakokkal; a másodikon négy szegletes saroktorony, kettős hagymakupolás tetőkkel. A négy toronyszeglet rizalitszerűen csatlakozik, a tetőn pártázathoz hasonló dísz. A hagymakupolák között oszlopos erkélyek.

Oesterreichische Kunsttopographie. XXIV. 2, 55.

KISSELMÉC (v. Turóc vm. — CS. Štiavnik)

XVI—XVII. sz. U

Kisméretű, négy hengeres sarokbástyás udvarház. Valószínűleg a Bicscén működött Kilián család fundálása.

P a M IX (1960) 171. — Plička, K., Slovensko. Martin 1949, 76.

KISTAPOLCSÁNY (v. Nyitra vm. — CS. Topolčianky)

XVI—XVII. sz. K

Kapufelirata szerint Rákóczy László alakíttatta át 1662-ben: „Castellum hoc proprium instauravit Illustrissimus Comes Ladislaus Rákóczi de Felső Vadász cum

consorte sua carissima Elisabeth Banffy de Nagy Mihály Anno MDCLXII".
Botka T., Rákóczi Erzsébet történetéhez. Győri Tört. és Rég. Füz. I (1861) 348. — Ráth K., Rákóczi Erzsébet emlékezete. Uo. II (1863) 30, 348. — Véghelyi D., A Ludányi nemzetség okmányai. Uo. III (1865) 234. — Botka T., A Rákócziak ifjabb ága. Uo. III (1865) 10. — Századok (1900) 482—483. — AÉ (1905) 55. — Gyalokay J., Rákóczi László. Hadt. Közl. XIV (1913) 435. kk. — Rados, 32—33. — Plička i. m. 103. — Križánová, E., Kaštieľ v Topoľčiankach. P a M III (1954) 123—127.

KISVÁRDA (Szabolcs-Szatmár m.)

XVI. sz. VK

A vár nagyrésze már a XVI. század elején állt. Hatalmas, négyszegletes ablaknyílásai és felül hajlított felületű pártázattal koronázott bástyatornya reneszánsz jellegű.

Genthon—Lux—Szentiványi, Szabolcs megye művészeti emlékei. Kny. 1939, 22. — Genthon, II. 165.

Leltára 1611-ből. Ebben említés „házak”-ról a „Fényes torony” alatt, az „Also Bolth”-ról, boltozott kamrákról, mely az említett toronnyal szemben fekszik; ezután pitvar, oldalház, konyha, alsó és felső ház, középső kapu. A pince felett „domo super se edificata et exstanti ad dimidam partem illius domus, quae nativa sermone Tanczolo Haz vocitaretur in exteriori Castro ipso existentis”.

OL. Múzeumi törzsanyag. 1651-es átíratban. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

Részletes, magyar nyelvű urbariális összeírás a XVII. század második feléből. Három emeletet, belső és külső várat sorol fel, bástyákat és toronyt; mind rossz állapotban.

OL. U et C. Fasc. 79. n. 48. (Uonnan.)

Ugyancsak a XVII. század második felében összeírásban szerepel a várdai várban „két felső kerekded ház”, előtte való „mulató helyel”.

OL. Kállay-lt. Fasc. 30. (Uonnan.)

KOMÁNA (v. Fogaras vm. — R. Comana)

XVI. sz., 1632—1648 U

1632-ben egy összeírásban szerepel a régebben Maylád-tulajdonban volt, 14 kő-lábon nyugvó tornácos udvarház, melynek az „alsó rend”-en hat szobája és pitvara van; az emeleten „hét palota” festett ajtókkal és ablakokkal.

Részletesebb leírása 1648-ból. Az udvarház kerítésén galambbugos kapu van, mellette darabont ház és két tömlőc, istállók, szekérszín stb. Eszerint a földszinten nyolc szoba van, és kamrák, téglapadlókkal és veres kályhás kemencékkal, üvegablakokkal, „mely alsó házak előtt pogonyozásokkal hajtva vadnak 12 kőlábok”. Az emelet előtt 14 kőlábon nyugvó tornác. Ebből nyílik a két nagy és négy közepes nagyságú szoba, gerendás mennyezettel, deszkapadlóval, színesmázás kemencékkal szépen bútorozva.

Makkai, 464, 530. — Forráskiadványok. IV. I. 351—357.

KOMJÁTI (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1670 e. U

1670. IX. 19-én kelt összeírásban Komjáti Zsigmond javai között szerepel a falu végén, a Boldva mellett fekvő, palánkkal kerített, fából épült udvarház, melynek alsó és felső szintje van.

Forráskiadványok. IV. I. 357.

Az udvarháznak ma már nincs nyoma.

KÓRODSZENTMÁRTON (v. Kis-Küküllő vm. — R. Croisínmártin)

1638 e. U

1638-as összeírás Kórodszentmártonban feljegyzett egy fából készült, zsúppal és szalmával fedett régi udvarházat.

Makkai, 565.

Részletes leírása ugyanezen évből.

Forráskiadványok. IV. I. 359—360.

KORONCÓ (Győr-Sopron m.)

1582 e. U

1582-ben a Győr megyei gyűlésen Hagymási Oswald özvegye, Katalin, Koroncó községben létező kúriájával fivéréit kínálja meg.

Győri Tört. és Rég. Füz. IV (1865) 344.

KÖPCSENY (v. Moson vm. — A. Kittsee)

XVII. sz. (?) K

Kívül a sárvárihoz hasonló bástyák védték a várat, mely kétemeletes, egykor talán pártázott, lapostetejű épület volt. Az U-alakú kastélyban elől nyitott lépcső vezetett az emeletre. A négy oszlopon nyugvó sisakos torony a XVIII. század második negyedében történt átépítés áldozata lett, amikor Esterházy Pál Antal a kastélyt gyökeresen átalakította. Egy kapu (ma a parkban felállítva) 1668-as évszámot és Comes Johannes Listiust említi.

Frey, XVI. 36—39.

1676-ban került Esterházy-tulajdonba.

Képe: Bubits—Merényi, 249. — Bél, 130—131. — Rados, 51.

KÖRTVÉLYES (v. Szepes vm. — CS. Spišský Hrušov)

1673 e. U

1673. XI. 24-én a frydmani (Frigyesvágás) kastély tartozékainak összeírásában szerepel a kétemeletes, kőből épült udvarház, melynek felső emeletén nincs tető.

1720-ban az udvarház részletes leírása tágas lakószobát jegyez fel a földszinten („in qua prout atrium nomine intrantur ad sinistram partem unum cubiculum sat amplum”). Az emeletre kőlépcső vezet. Az ottani szobák lakhatatlan állapotban vannak, de könnyen helyreállíthatók.

Forráskiadványok. IV. I. 361—363.

KRASZNAHORKA (v. Gömör-Kishont vm. — CS. Krásna Hôrka)

XIV—XVI. sz. V

A már 1341-ben „Castrum Krasznahorka” néven említett vár a XVI. század elején igen elhanyagolt. 1548-ban Bebek Ferencé, aki helyreállítását megkezdte. 1686-ban királyi vár, mely „kicsiny és mégis rendszerben a lázadások bölcsője szokott lenni”. Balázs N., Krasznahorka várának története és kalauza. Rozsnyó 1928, 7, 19, 28.

1580-ban lett Andrassy Péteré, aki azt írta 1581-ben, hogy a várát saját költségén jó karba hozta. 1588-ban a felső-magyarországi várakat ellenőrző bizottság Krasznahorkát jó karban találta.

Csucsomi Ö., Az... Andrassy nemzetség történetére vonatkozó adatok gyűjteménye. Rozsnyó 1900, 12, 22, 26, 32. — Magy. Műv. Tört. I. 32.

KUCSULÁD (v. Fogaras vm. — R. Cuciulata)

XVII. sz. e. U

Kőalpra épült, öt kőlábon álló magas tornácú, pitvaros, négyszobás udvarház, háromsztatú, bolthajtásos pincével.

Makkai, 464, 531. — Forráskiadványok. IV. I. 349—350.

KURIMA (v. Sáros vm. — CS. Kurimka)

1641—1684 k. U

Az 1618-as, 1634-es és 1641-es leltárak még csak majorházat említenek itt, de 1684. IV. 24-én Makovica tartozékai között részletes összeírás emlékezik meg a kőből épített, emeletes udvarházzal, melynek a földszintjén öt, az emeletén hat szobája volt.

1690. I. 1-én a Rákóczi-árvák részére készült leltár részleteket is közöl az udvarházzal. Ezek szerint a felső szinten „Folyosós Tornáca... Pitvara oldala kőfal... Belső ház... Szeplet ház az kapu felől: Oldala [erkélyével együtt] kőfal [hét ablak]... ezen házból nyíló Palota... oldala kőfal, allya [erkélyével együtt] téglával padimentumozott”. Az udvarház szobáit csaknem kivétel nélkül boltozottnak írja le.

1717-ben már Erdődy grófné tulajdonában „Castellum, seu Curia... duarum Contignationum quadrangulare”. Külön felemlítik, hogy az első szintről („Contignatio”) nincs feljárt a felső szintre, hanem „extrunsecus est in quatour Columnis ligneis aedificata Filagoria lignea, ad quam ascensus est per gradus ligneos... In hac Superiori Contignatione Orientem versus sunt pariter 2 Cubicula... praeterquam quod angularia 2 Propugnacula minora ad formam Philagoriarum habeant, ex quibus ad oppidum patet prospectus...” Nyugat felé ismét két lakószobát említ, majd rátér a majorsági épületekre, és említi a régi serfőző házat.

Forráskiadványok. IV. I. 364—369.

KÜKÜLLŐVÁR (v. Kis-Küküllő vm. — R. Cetatea de Baltă)

1581 e. K

A feltehetően a XVI. század elején épült kastélyt 1565-ben mint lerombolt várat említik.

AÉ I (1869) 157.

Varju szerint 1570—1580-ban alapos átépítés történt. Ekkor nyerte mai, négy hengeres sarokbástya, egykor attikás alakját. Varju szerint az attikát 1757-ben dobatta le Bethlen Miklós, ekkor tűnt el a felvonóhíd is.

Varju, 84.

A Bethlen Miklós által történt átalakítások feltehetően az attika helyett még egy emelet építését eredményezték. Erre vallhat a felirat is:

Arceum hanc cum superedificiis erexit adornavit

stabilivit comes Nicolaus de Bethlen

Provincialis consiliarius Anno D MDCCLXIX

Az udvarban levő torz figura hátán a helyreállításról, felújításról és díszítésről szóló felirat az 1773-as évszámot és Bethlen Miklós nevét örökítette meg. Újabb helyreállítás 1881-ben történt. A homlokzati zárt loggia, valamint az abban elhelyezett előcsarnok és lépcsőház valószínűleg még Bethlen Miklós műve. A XVI. századi eredetet néhány egyszerű, reneszánsz profilú, fogsoros ajtó, valamint a díszesen faragott, provinciális jellegű pincelejáró valószínűsíti. Az ajtók feltehetően a század első negyedéből valók, a pincelejáró faragott díszei a 80-as évekből.

Kövári, 83. — AAÉ, II (1869) 157. — Biró, 12, 26, 28, 36, 39, 78, 82, 85, 104, 143, VII. t. — Balogh J. (1954) 251.

LACFALVA (v. Zemplén vm. — CS. Lackovce) 1628 e. U

1628. VI. 3-án a Gyurichkay-jószágok összeírásában szerepel: „... udvarház, kiben vagion egy szoba; Pytvar, két kamra: mind rossz, elrohatt.”

Forráskiadványok. IV. II. 375.

LADAMÓC (v. Zemplén vm. — CS. Ladmovce) 1583 e. U

1583-ban Ibrányi Ferenc jószágai között említés a ladamóci nemesi kúriáról („Extractus instrumentorum litteralium... Ibrányi”).

Széchenyi Kvtár. Fol. Lat. 3354. Kézirattár.

LAJOSFALVA (v. Nyitra vm. — CS. Lajosová) 1696 e. U

1696. X. 30-án a Nyári-javak összeírásában előfordul a tönkrement, kisméretű udvarház.

Forráskiadványok. IV. II. 375–376.

LAKOMPAK (v. Sopron vm. — A. Lackenbach) 1553–1562 K

Kisméretű, belső árkados udvarú, egyemeletes kastély. Ma már csak északkeleti és északnyugati szárnya áll. Újjáépült 1618-ban Esterházy Miklós és első felesége, Dersffy Orsolya részére. Felirat a kápolnában, melyet Frey idéz. Bubics—Merényi 1553 körül épített várnak mondja, mely ekkor Oláh Miklósé.

Bubics—Merényi, 58.

1556. V. 27-én Baptista olasz kőműves dolgozott itt, hogy megépítse „az Capolna oszlopath”.

OL. Esterházy-lt. Oláh család lt. II. 1. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1562. IX. 14-én Oláh Miklós írja végrendeletében: „in Lachumpach, in capellula ibi per me fundata”.

OL. Esterházy-lt. Rep. 4. Fasc. C. n. 23.

1629-ben kastélynak nevezik („in Castello Lackenbach”).

Győri Szemle XIV (1943) 251.

Újabb helyreállítása valószínűleg 1650 körül történt, amikor Esterházy István ide hozta fiatal feleségét. Esterházy Miklós nádor pompás udvart tartott itt.

Bubics—Merényi, 51, 58.

LÁNZSÉR (v. Sopron vm. — A. Landsee) XIII—XVII. sz. U—K

A ma romokban álló épületről már a XIII. századból vannak adatok. Hatalmas öregtornyához kis belső udvar kapcsolódik. Az egyenlőten alaprajzú hegyi kastély egyik külső falában magasabb tetejű, újabbkeletű, kétemeletes épület.

1620-ban Esterházy Miklós rendeletében előfordul „az mostan csinált kerekded kis bástya”, felső vár, középső vár (piacával), alsó vár, külső kapu stb.

Szalay L.,... Esterházy Miklós... 152.

1638-ban Esterházy Miklós írja fiának az esküvői utasításban: „... jószágaimban több a lánzseri pusztá kőfalnál én kezemben meg nem maradt... im szépen föl-épült és rakott házba bocsátunk be.”

Bubics—Merényi, 42, 58; képe: 45. o. — Frey, XX.

LAPCSINA (TÜNDÉRLAK; v. Zala vm. — J. Lapšina) 1692 e. K

1692. IX. 6-án Muraközben levő birtokok között előfordul a lapcsinai bekerített, téglával fedett, kétszintes kastély, melyben emeletenként két-két szoba és egy-egy konyha van („in prima et secunda Contignatione ex Culinis sub fornice duabus Cubiculis”).

Forráskiadványok. IV. II. 376.

LAPISPATAK (v. Sáros vm. — CS. Ploské)

1672 e. U

1672. VIII. 22-én összeírásban szerepel egy fából épült udvarház.

Forráskiadványok. IV. II. 377.

1674. VI. 28-án Keczer Menyhért szökése után javait felbecsülik. Lapispatakon két fából épült udvarházat sorolnak fel, az újabbat 600, a régebbit 300 forintra értékelve.

OL. Melczér-lt. Évszámorban. 1674. 15. cs.

1677-ben Sennyey Istvánt itt fogják el a kurucok: „Én Segney István elfogatván lapispataki házamnál Magyar Rebellisektul (kik Kurutzoknak is mondatnak), melyektül különben fejemet ki nem válthattam . . .” — a váltságdíjra kölcsönt kér Kékedy Katától és fiaitól.

Uo. Évszámorban. 1677. III. 5. Egri káptalan előtt.

LEGENYE (ALSÓMIHÁLYI; v. Zemplén vm. — CS. Michal'any)

1680 e. U

1680. IV. 18-án Keczer Menyhért javainak összeírásakor említik a kétemeletes, kő udvarházat: „cum duobus propugnaculis instar castelli, ruinoso et lacerno tecto . . .”

Forráskiadványok. IV. II. 385.

LÉKA (v. Vas vm. — A. Lockenhaus)

XVI—XVII. sz. VK

1519-ben említés „Castrum Leuka” tartozékairól. Ezen a területen több kőfaragó is lakott: Martinus, negyedtelekkel, de szabados; Paulus lapicida, ugyancsak negyedtelekkel, szabados; Paulus lapicida, talán az előző fia.

OL. Urbáriumok. 1523. p. 114—115.

1527-ből való a Nádasdy-számadások között a lékai vár leltára.

OL. Nádasdy-lt. Számadások. I. B. 1555. raktári szám.

1528-ből a Kanizsayak sárvári uradalmáról készült összeírásban szerepel a lékai „Castrum” is.

Maksay, 89.

1544-ben Nádasdy Tamás orvosa a gyógyszerek készítésére alkalmas helyiséget keres Lékán: „Ipse interae temporis, donec fabricetur pro camera porticus scribarum ubi nunc domini militares cibum capiunt, in cubiculo Baptistae Napolitani ero. Foves enim illam soricum vel petuit, imo ne lectum quidem commode accipere potest, quare in eam foveam scribus intrudere visum est.” Ez a hely azért alkalmas, mert „Nullum enim locum in castello ad medicamenta praeparanda eo commodiorem potui”. Szmollényi N., A középkori Szeged műveltsége. Szeged 1910, 107.

1549-ből:

„Memoriale super aedificiis in Sarwar, Kapw et Lewka fiendis:

In Leuka.

De preparandis lapidibus ad murandum puteum.

De transecando monte penes thavernam.

De faciendis instrumentis ad extrahendos lapides et terram ex fossa ubi mons transecabitur.

De disponendo itinere penes piscinam.

De ordinando magistro qui cremabit cementum in Lewka.”

OL. Kamarai lt. Nádasdy-lt. Számadások. II. 661. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1553-ban Barthus Nádasdy Tamáshoz intézett levelében közli, hogy „magister Dominicus, architector Regiae Maiestatis” innen Lékáról Grácon át „versus Italiam se contulit”.

OL. Nádasdy-lt. Missiles. 1553. nov. 7. Barthus.

1556-ban Léka építéséről Sombory Gergely Nádasdy Tamásnak írja, hogy az ácsok gerendáit faragják, s Antal mester másodmagával követ farag. A konyhán is fognak dolgozni, téglát is égetnek.

Komáromy A., Magyar levelek . . . TT (1911) 445.

1557 júliusában ugyancsak Sombory Gergely írja a nádornak: „. . . az párkány karóit mind fel állattuk az mérés szerint, két felől az kapu helye, melyékét jól fel fonták . . . Az kőmiesek elvégezték a kő lábakat, hanem immár el bontattam az új konyha felit és azon raknak . . . mostan egyik boltot keztek rakni, az nagy toronba, mely házak vannak meg pallották spontolt deszkával és szépen bevakolták. Az Nagyságod házának job szerét megpadimentomozták . . .”

Uo. 446—447.

1557 szeptemberében Sombory Gergely ismét a lékai építésekről ír: „... az kőmie-
sek igen mielnek, régen be rakták mind a két háznak gerendáit, annak ajtaját es
kivágattam és az ajtó ragasztót be rakattam ... az toronra ajtókat csináltak ...”
Uo. 447.

1557 novemberében írja: „... az kohnya kéménét teljességgel elvégezték, oly magan-
san rakták, hogy nem sokba az toronnak az gombját éri.” Írja, hogy a házat lécezik és
zsindelyezik, de szükség volna faragott kövekre.
Uo. 451.

1558 áprilisában megint azt írja, hogy a kőművesek „igen rakják a házakat a klastrom
mellett”. Sárvárról küldött „Ferenc uram egy kőmiest, ki faragó köveket vegyen
Sárvárra valót”.

Uo. 456.

1559 januárjában nem kaptak mestert, aki a „kapuköz”-t csinálná, viszont az
üvegablakok készítése folyamatban volt. Az ablakramákat is elkészítették az asz-
talosok.

Uo. 457.

1597-ben kőműveseket említenek Lékán, akik a templomon dolgoznak.

Forráskiadványok. IV. II. 394.

1676-ban vette meg a várat a kamarától Esterházy Pál.

Bubics—Merényi, 249. — Frey, XXIV. I. — Dehio, G., Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Bur-
genland. Wien 1935, 656. — Garas, 122.

LENGYELFALVA (v. Abaúj vm. — CS. Košická Polianka) **1672 e. U**

1672. XI. 8-án Erős Gábor javai között összeírnak egy kétszintes kő udvarházat.
Ebben egy szoba, melynek ajtaja előtt van egy lépcső a padlásra, másik szoba, pitvar,
kis kamra, valamint „egy fából csinált eöreg palota, mennyezete festett ... A pa-
lota pitvarban egy fedél nélkül való nyoszolya ... Abbul nyíló cseléd házban ...
Vagyon cselédház tornáca alatt ...”

Forráskiadványok. IV. II. 393.

1692-ben már romjait említik.

Uo. 394.

LÉVA (v. Bars m. — CS. Leviče) **XV—XVI. sz. V**

1454-es és 1489-es oklevelek megemlékeznek „castrum Lewa”-ról.

Károlyi—Szalay, 27, 30.

1557-ben „Magister Hercules Murator” a vár építészé.

OL. Litt. ad Cam. 1557. XII. 9.

Urbariális összeírás 1558-ban a várról. Eszerint emeletes, bástyákkal, különféle ka-
pukkal megerősített vár, melyben nagy palota, fegyvertár stb. van.

OL. U et C. Fasc. 76. n. 10. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.) — Bubics—Merényi 180. és 181. oldala között
közli a szabálytalan alaprajzú, árokkal körülvett vár rajzát. Készítette M. I. O. hadimérnök.

LIKAVA (v. Liptó vm. — CS. Likavka) **XVII. sz. köz. V**

A várat Thököly István építtette újjá. Itt dolgozott 1664-ben Xanthó nevű krakkói
fundátor, aki Árvában is Thököly szolgálatában állt.

Vö.: Keczer Ambrus naplója. Mon. Hung. Hist. Scriptores XXXIII. Bp. 1894, 149. — Századok (1909)
937. — Garas, 122.

LIPÓC (v. Sáros vm. — CS. Lipovce) **1673 e. U**

1673. VI. 1-én Bertóthy János jószágai között említenek egy kisméretű, régi, fából
készült („vetus et ex ligno aedificata”), földszintes udvarházat.

Forráskiadványok. IV. II. 395.

LOCSMÁND (v. Sopron vm. — A. Lutzmansburg) **1630 e. K**

Marczaltői Katalin 1630-ban kelt végrendeletében locsmánda kastélyát és malmát
10 000 forint erejéig férjének, Pathy Zsigmondnak és leányának, Annának adomá-
nyozza.

Marczaltői-lt. XXI. P. 9. cs. 2399. — Győri Tört. és Rég. Füz. IV (1865) 167.

LOVÁSZPATONA (Veszprém m.) **1634 E**

1634-ben a győri káptalan Lovászpatonán erődített „kastély”-t építtet. 1638-ban a
török elől az őrség elfutott.

Ráth K., A bodonhelyi erősített kastély Sopron megyében. Győri Tört. és Rég. Füz. III (1865) 276. kk.

LUDÁNYHALÁSZI (Nógrád m**1700—1715 U**

1700-ban építtette Ráday Pál a ludányi „ház”-at. 15 évvel később pedig, mint naplójában írja: „építettem az ludányi háznak felső palotáját”.

Ráday Pál iratai. I. Bp. 1955, 38, 42.

MACSOLA I.: MOCSOLYA**MAGYARBÉL (v. Pozsony vm. — CS. Vel'ky Biel)****1682 e. K**

A mai nagyméretű, négysaroktornyos kastély őse lehetett az a XVII. század második felében épült kastély, mely Serényi András végrendeletében a következőképpen szerepel: „... az magyar-béli kastilomat, az kit fundamentumból építettem...” feleségének hagyja, míg a Bosmány család örökösei a kastély épületének az árát le nem teszik.

Thaly K., A br. Orlay és gr. Serényi család zábláthi levéltárából, 1566—1718. Bp. 1896.

1701-ből leírása; de csak egyes részleteiről.

Forráskiadványok. IV. II. 407.

MAGYARBERÉTE (v. Szolnok-Doboka vm. — R. Bretea)**1683 e. U**

1683-ban a Thököly-javak szétosztásakor a magyarberétei udvarház felosztása is megtörténik. Ekkor ösztobás, a kapu fölé épített szobával ellátott, pincés udvarház.

Századok III (1896) 221.

MAGYARBÓLY (Baranya m.)**1703 e. K**

1703-ban urbáriális összeírásban a Kinsky-tulajdonban levő kastélyt írják össze:

„I. Kastély mellyben első Asszony szobája

2. Azon szobából kimenvén in contiguitate más Ur szobája

3. U. azon szobából nyíló öreg Palota . . . Ugyanazon Palotából nyíló Filagória . . . Ugy abul a Palotából poharnoknak való kis szobácska

4. Ujjobban egy szoba, ki azelőtt Patvariának neveztetett

5. Patvaria mellett egy szoba

6. Egy szoba

7. Az Asszony szobája mellett másfeli Frajczimerek szobája egy kis konyhával

8. Az alsó Contignatioban kapu alatt levő kis konyha, merő Botocska forma

9. Bothbul nyló Sáfár ház szoba

10. Ugyanazon Sáfárházbul menvén egy sötétes üres botban, melyből más hasonlatos botban mentünk

11. Bémenvén Kastélban jobb kézre drabant háza

12. Egy öreg konyha

13. Konyha mellett való pintérház . . . szakácsház . . . sütőház . . .”

OL. U et C. Fasc. 85. n. 62. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

MAKOVICA (v. Sáros vm. — CS. Makovica)**XV—XVII. sz. V**

1497-ben Perényi Imre veszi meg a makovicai várat, melyért pénzt, aranyakat, ötvös-tárgyakat és két hímtett paplant ad. Utóbbiakon Mátyás király címere van.

AÉ IX (1889) 320—321.

1619. I. 7-én kelt, Rákóczi Zsigmond, György és Pál közötti osztálylevélben olvashatjuk a vár részletes leltárát: „Az felseő Wárban az kapun be menuén, iob kéz felől, az legalsó házak, kiknek eleien egi bótozat, az belől ismegh egi nagio bóot, kiből iob kézre egy Saffar ház nyilik, bal kéz felől egi árnyék szék. Ez bóton által menuén egi nagy mennyezetes Palota, kibén vagion egy kemencze. Ez Palotából nyilik egi szép öregh szenes boót, abbólis árnyék szék nyilik kj, és az felseő házakra egi gradicz, kit az alliaban be kell rakatnj. Ez részhez intéztük az kápolna boótot, és mellete való ecetes házat és az kapu felett leueó kis házaczkát, kibén most az Pattantys lakik. Az nagi Paloták felet való Padok kétfelé oszlatásának azok közöt, kiknek az eöregh Paloták iutnak egimás felet. Az felseő Wárbely feöld alatt való pintze, ki Vagion az Drabant ház alatt, az külseő Wárbely lisztes hácz . . .”

A bástyák között: „Az öregh bástia . . . az Kouách Bastia, az Suta bástia . . . az Torony . . . az Nagy Paloták alatt, az Istálló felet való bástia . . .”

Forráskiadványok. IV. II. 408.

Ugyanebből az évből külön van Rákóczi György, majd Rákóczi Pál részének felsorolása.

Uo. 409, 410.

Újabb leltára 1634-ből, tulajdonosok felsorolása nélkül. A lakóhelyiségek itt is csak: az „Alsó Palota Bótya”, „Alsó Palota” és „Pitvara”, felső palotához vivő lépcső, „szenes ház” és „eöregh felseő Palota”.

Uo. 411.

1641-ben I. Rákóczi Györgyé, ekkor a leltár emeletes, kisméretű épületet ismeretel. Benne „alsó palota”, „bolt”, pitvar, kis sáfárház, szenesház, „öreg felső palota”, tárház, az alsó várban a régi sütőház helyén épült két bolt, „felső palota padlása”, porkolábház, ecetesház, sáfárház, konyha, lisztesház stb. Előfordul még az „egyik bástya” (több volt?), valamint „nyári ház” is.

Makkai, 123. — Forráskiadványok. IV. II. 411–412.

1671-ben újabb építkezést említ a leltár, mely 1669-ben történt:

„Uj házak:

Alsó Contignatio: Ennek faláj keöböl Eppettetek, gerendások padlások . . . Ezen éppület ött részben vagyon Boltos Bástyaival edgyött, mely alatt vagyon egy kis Pinczeis . . .

Felső Contignatio: Erre fel íaró garadicz fábul éppítettet.

Házak:

1. Pitvar: Falay keöböl vannak, gerendás, padlásos
2. Bal kéz felé nyiló haz kőből rakot, padlásos
3. Pitvarból nyiló Középső ház kőből rakott, gerendás, padlásos
4. Belső ház kőből rakott, gerendás padlásos
5. Ezen házból nyiló boltos Bástya falat in 1669 renoválták ablakfelett való Lövő Lyuka három . . .

Az Ó kapu mellett lévő Uj házak, melyek nem réghen ujonnan épéttetnek.”

Főként erödítések mellett a felső várban:

„Erre feliaró fagaradicz, kapu előtt való filegória. Ezen felseő vár három Contignatióban vagyjon.

1. Ház. Alsó Palota külső Pitvara Kő Boltos . . .
2. Azon Palotta belső Pitvara Kő Boltos . . .
3. Ezen Pitvarbul ió kézre való ház oldalay kőből való, gerendás padlásos, Arnykszék . . .
4. Ugyan azon Pitvarbul nyiló Öregh alsó Palota, kőből rakott, gerendás padlásos . . .
5. Azon Öreg Palotából nyiló kerekditt Bolt, mely az Setét Bástya felet vagyon. Aitai Czirfrason rakott, Sarkas, hevederes, pléhes. Egy Ezen aitó az Circulusban is vagyon Andreas Balassa de Gyarmat czimer, mellette egy ökör fő . . .

Ugyanezen házból az felső házban fel íaró Garadicz kőből éppítettet.

Toronyban levő Bolt . . . Toronybeli felső Contignatio . . . Középső Contignatio az Wárnak

1. Sütő ház: . . .

. . . konyha Kő boltos kéményes.

3. Öregh Palota Pitvara kőből rakott,

4. Palota kőből rakot, gerendás padlásos, menyezetes . . .

5. Szegelett Ház kőből rakott, gerendás padlásos . . .”

Az 1684-es leltárban új említés:

„Felső Palota: . . . benne Égi zöldőn festet Erkély . . . kis pitvar . . .”

Forráskiadványok. IV. II. 412–419.

MARCALTÓ (Veszprém m.)

1610 k. K

Marczaltói Miklós a Marcal mocsarában erödített kastélyt építettet, mely 1652-ben még állt.

Magyar és latin feliratos téglák maradtak fenn:

NICOLAUS
MARCZALIO

MAR MIK
1608

1612

Ráth K., A marcaltői régi kastély. Győri Tört. és Rég. Füz. III (1865) 150.

1610-ben kelt özv. Marcaltői Miklósné végrendelete, melyben a kastélyról így ír: „Az Marcaltői kastellomat is . . . kötöm zálogul . . . 5000 magyar forintban, mielhogi én építettem az kastelt fundamentumabul, az Viz közepin, semmi ot nem lévén, chak egi kö is, sem penig egi szalfa, az mellj kastielomra költöttem eggiel massal kész penzt . . . többet 12.000 forintnál.”

OL. Múzeumi törzsanyag. 1652. évi átiratban. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1683-ban a már 1645-től fogva romladozónak nevezett kastélyt a török elpusztította. Köveit Amadé Ádám és Antal új kastély építésére használták fel.

Véghelyi D., A marcaltői régi kastély és az utolsó Marcaltőiek. Győri Tört. és Rég. Füz. IV (1865) 160, 163, 289, 291, 296. — Genthon, I. 191.

MÁRKUSFALVA (v. Szepes vm. — CS. Markušovce)

1643 K

A valószínűleg a XV. század utolsó éveiben reneszánsz díszekkel ellátott, szűk belső udvarú várnak 1527–1528-ban a löcseiektől történt lerombolása után Máriássy Ferenc építtette az egyszerű, négy hengeres sarokbástyás kastélyt.

A kastély építése 1632-ben folyamatban volt. („Admonitio pro parte G. Georgii Mariassy de Markusfalva erga G. Paulum Mariassy in eo premissa, ut aedificia inter Curiam suam et Markusfalvense Castellum posita diruat.”)

OL. Máriássy-lt. Elenchus. I. 114.

A kastély felirata: „Franciscus Mariassy de Marcusfalva hoc opus extrui curavit ex fundamento anno 1643”.

1673. VIII. 17-én Máriássy Imre elfoglalt jószágának leltárát vezetik fel. Itt előfordul: „In Cubicula Domini . . . In Fornice Vicino . . . In Atrio Palatii . . . In Cubiculo Dominae . . . In Fornice Sequenti . . . In Propugnaculo a Sinistris constituto . . . In Dispensa . . . In Fornice interiori . . . In atrio Dispensae . . . In Fornicibus interioribus . . . In Superiori Contignatione propugnaculi Hypocaustum unum . . . In Atrio ejusdem . . . In Fornice Sequenti . . . In Vicinio Ejusdem forniciis Domuncula una . . . Atrium . . . In sequenti Cubiculo . . . Eidem Cubiculo applicatum . . . Rotundum Propugnaculum . . . In Superiori Dispensa Domus . . . Eiusdem Dispensa . . . Atrium . . . In Superiori Domus Granario . . .” — A kastélyon kívül fából épült fürdőház.

1713-ban a márkusfalvi jószágokat három részre osztják. A két fa udvarház Máriássy Pálé és Andrásé, a romos kő udvarház Máriássy Ádámé. Ezt a kúriát 1732-ben, „ex parte lapidea unius contignationis ruinae proxima”-nak nevezik. Másutt hatablakosnak mondják.

Forráskiadványok. IV. II. 421–424.

Urbariális összeírás 1732-ben, Máriássy Gábor magtalan halála után a szepesi kamaránál. Ebben: „Curia nobilitaris, ex parte lapidea unius contignationis ruinae proxima, ibidem contiguum unum cubiculum ligneum cum contiguo reservatorio . . . In granarys Castellii murati superioris contignationis reperiuntur.”

OL. U et C. Fasc. 82. n. 99. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

Ezt a romos kastélyt az alapfalak meghagyása mellett a XVIII. század végén rokokó stílusban alakították át.

Divald, Szepesvármegye i. m. 72–73. — Dénes F., A művészet és művelődés lelőhelyei Szepes megyében. Lőcse 1900, 52. — Iványi B., Lőcsei levelek 1527–28-ból. Közlemények Szepes vármegye múltjából II (1910) 13. — Pirhalla i. m. 158. — Mihálik J., A márkusfalvi Máriássy család levéltára. MKÉ XII (1918) 73. — Rados, 38. — P a M II (1953) I. 21. — P a M VI (1957) 192. — P a M VIII (1959) 172.

MAROSVÉCS (v. Maros-Torda vm. — R. Brincovenesti)

XVI—XVII. sz. K

A belső udvart kerítő, négy sarokbástyás, zárt, kétemeletes épület már 1228-ban várként szerepel. Mai alakját a XVI. és XVII. századi átépítéskor nyerte. 1818-ban renoválták.

Az elsőemeleti folyosóra nyíló ajtó felett másodlagos elhelyezésben kőbe vésett,

gótikus betűs felirat:

FRANCIS
WAYWOD
SICULOR

KENDY
TRANSILV
COMES

ANNO DO 1555

Más feliratos ajtó 1587-ből.

1648-ból Makkai közli a kastély leltárát. Ebben a földszinten gazdasági célú helyiségek: sütőház, konyha, bolt, amiből casamata nyílik, szakácsház, kulcsárház, porkolábház, lisztsház. Alatta boltozott pincék, tömlőc, gabonásház. E helyiségek előtt, az udvar három oldalán lábakon álló deszkás folyosó megy végig. Az első emeletre 16 fokos lépcső megy fel. A szobák előtt ugyancsak három oldalon deszkás folyosó, kő (?) lábakon álló. Az emeleten egy nagy terem, öt szoba, két pitvar, négy bolt (kamra), hat árnyékszék. Ugyanitt egy égettborfőző és egy mosószoba fürdőkéddel. A szobáknak ekkor téglapadlója és gerendás, deszkás mennyezete volt. Zöldmázás kemencék szolgálták a fűtést. A második emeleten: egy nyári ház, egy ebédlő terem, két szoba, őrfolyosó, több raktár és feljárt a bástyákra és az óratoronyba.

Kővári, 204–207. — Kelemen L., A marosvécsi vár. 1927. — Biró, 42 (későbarokkos átalakításon ment át 1818-ban; a délkeleti torony a múlt század végén épült, mint „stylszerű restauratio”). — Makkai, 637. — Sebestyén, 38, 58, 59, 60, 63, 98, 99, 145. — Magy. Műv. Tört. I. 335.

MESTERI (Vas m.)

1543 e. K

A Mesteri család 1543-ban kelt osztálylevelében nagyobb méretű kastély képe bontakozik ki, mely tornyokkal és bástyákkal volt erősítve: „... quod porta subtus turri et praetorium inter stubam ac domum inferiores existentes, similiter et pretorium superius sit ambobus communis, stube due, inferior scilicet et superior ad palagam meridionalem adjacentes unacum parva domo in turri, ante stubam superiorem prescriptam existentem cedant domino Joanni, due domus inferior et superior ad plagam septentrionalem adjacentes, unacum parvo stuba in turri existentes cedant domino Georgio Mestery, locus secessi in superiori pretorio existens sit communis ambobus partibus. In tecto domus propugnaculum ad meridionalem plagam factum, cedat domino Joanni, et duo propugnacula, una ad occidentem, altera ad septentrionalem facta, similiter et domus supra stubam parvam sui turri et totalibus facta cedant domino Georgio Mesthery, tecturum turris et domus sue domino Georgio suis expensis propriis reformare debebit.”

OL. Múzeumi törzsanyag. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

MEZŐBÁND (v. Maros-Torda vm. — R. Band)

1647 e. U

1647-ben az uzdiszentpéteri uradalom inventáriumában szerepel a mezőbándi udvarház leírása. Az udvarház ekkor tornácos, pitvaros, háromszobás, kétkamrás épület volt, mely alatt pince húzódott. Mellette állott a zsindeleyel fedett sütőház, pitvarral és padlással.

Makkai, 611.

MEZŐCSÁT (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1557 e. U

Borovszky említi 1557-ből a megerősített, árokkal körülvett mezőcsáti udvarházat, mely 1563-ban még állt.

Borovszky S., Borsod vármegye története. Bp. 1909, 88.

MEZŐKAMARÁS (v. Torda-Aranyos vm. — R. Turda)

1606 e. U

1606-ban Sennyey Pongrác levelében biztatja feleségét, hogy mezőkamarási házát építtesse, amennyire lehetősége és ereje van hozzá.

Adalékok VI (1901) 298.

MEZŐKÁSZONY (v. Bereg vm. — SZU. Kosino)

1673 e. U

1673-as urbáriális összeírásban szerepel Kemény János özvegyének tulajdonában: „Egy fa ház romladozott alappal udvarbironak gondviseletlen volta miatt”. Alatta pince, felette padlás.

OL. U et C. Fasc. 79. n. 6. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1693-as urbáriális összeírásban: „Curia nobilitaris lignea, maiori ex parte ruinata. Palancis circumdata, et 4 hypocaustis constans cum cellarario uno ex lapidibus extruc-

to, sine fornice tamen lapideo, a latere vero unum stabulum ex lignis factum.'
Uo. Fasc. 82. n. 12.

MEZŐÖRMÉNYES (v. Kolozs vm. — R. Urmeniş)

1636 e. U

Szilágyi Sándor említi, hogy Rákóczi Zsigmond egyik kedvelt tartózkodási helye az örményesi kúria volt.

Károlyi—Szalay, 63—74. — TT I (1885). — Szilágyi S., Felsővadászi Rákóczy Zsigmond. Bp. 1886, 44. 1638-ból fennmaradt a kúria inventárium. Ez az igen részletes leírás kitér a körülkerített, a kerítésben két kapus nemesi kúriára. Az egyik kapu felett „vagjon eggj labokon allao nyari felhaz, keörös keörül tornaczos, feligh deszkas. Az nyari haáz oldalai seövény, kiüül, belöl tapaszos, alol feliüül fűrész deszkaual padlott, az feli sendeljes. Mennek fel rea eggj ket reszbol allo fa gradiczjon, melynek eggik oldala deszkas.” A tornából kis ajtó nylik, a lépcső fele is zindelyes, új. A tornác végén árnyékszék, a tornácon padszék, a nyári házban bútorok. Beljebb menve a kapun, bal kéz felé van az udvarház, melyet „megh regen epitettenek volt; az fedel harom reszbeöl áll, ciatornak vadnak keözöttek. Eggik resze sendelyes uy szabasu, az másik reszenek is nagjob resze. Az harmadik resze reghi, lyukadozott, rosz zsendelyes . . .” — A házak előtt és oldalt karfás, deszkátlan tornác van, egy helyen régi padlások. „Elöl ez hazat, hogj eleö ne deölljen, négy uy tamaszokkal megh tamasztottak . . .” A tornából egy pitvarra vagy kéményes házra nylik egy félszer. Innen balra nylik egy hársfa ajtó. Innen ismét más lakóhelyiség nylik; az előbbinek négy, ennek három ablaka van. Az árnyékszék után a sütőház, melyben konyhafelszerelés, két nyoszolya és asztal, karosszékék vannak. Ebből nylik az ebédlőház. Az ebédlőházból oldalkamra, majd ismét egy lakószoba következik, melyből a pitvarra nylik „egj vas sarkos, pantos, retezes, retezfös felszer paraszt aito”. Az épület alatt pince van, melynek „torka faragott fabol felrakva”. A konyha az épület végében van, mely mint a leírásból kitűnik, emeletes, egymás mögötti szobasorokkal. Méretei és elrendezése szerint a bethlenfalvi típushoz áll közel.

Makkai, 560. kk. — Forráskiadványok. IV. I. 151—152.

Biró J. szerint (i. m. 50, VIII. t.) ma is az eredeti épület áll, csak a tornácot alakították át.

MIKLÓSFALVA (Zala m.)

1550—1560 U

Régebben Szentmiklósként emlegetett község, melyben Nádasdy Tamásnak udvarháza volt. Nádasdy Tamás úgy emlegeti levelezésében, mint kisméretű épületet. Károlyi—Szalay, 34.

Ma csak a szentgyörgyvári hegy „II. hegyhát”-on emlegetnek várromot, melynek középkori alapfalai vannak. Talán ez azonos a szentmiklósi kastéllyal.

Műemlékjegyzék. Bp. 1960, 508.

MIKÓHÁZA (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1670 e. K

1670. XII. 12-én összeírják az egykor Ispán Ferenc tulajdonában volt, elhagyatott mikóházi kastélyt. Említés az emeletről („In superiori contignatione”), a templomról és egy felvonóhídról.

Forráskiadványok. IV. II. 432.

1671-es urbariális összeírásban Ispán Ferenc elkobzott javai között fordul elő a kőből épült mikóházi kastély, melyet az összeírás igen szépen mond („Castellum lapideum sat pulchrum cum hortis duobus”).

OL. U et C. Fasc. 146—147. n. 2, n. 56. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1672. VII. 3-án részletesen leírják az udvarházat: „. . . Eöregh kapu . . . kis ház . . . Pitvarból nyiló kamara . . . kamara végiben egy konyha . . . az konyhán tul egy kő ház, de nem épp . . . az Udvaron egy kő kutt . . . az Palotára menő Garadicz . . . az Csűrös kert felöl való Palotában . . . (4 üvegh ablak) . . . az Erdő felöl vagion egy Olasz fokos ház . . . az Eöregh Palotában Nap kelett felöl . . . Ezen Palotának az Menyezeti rozás. Az kapu felöl egy Uyház, de ez nem kész . . . Ugian ezen házból nyiló kis kamara . . . Az Palota pitvarában semi nincsen, hanem az pallasa festet menyezeti. Ezek a Paloták alatt pusza álló Házak Vadnak . . .”

1677. VI. 9-én „castellum unum vacuum”-nak mondják.

1681. V. 18-i összeírás szerint „castellum per modum arcis extractum”.

1684. III. 12-i összeírás az elhagyott épületből hét lakószobát („hypocausta”), két előteret („Atria”) és két konyhát említ.

Forráskiadványok. IV. II. 431–433.

A napjainkra nyomtalanul eltűnt kastélyt 1690 előtt helyreállíttatta Orosz Pál, az akkori tulajdonos.

1690-ben az urbariális összeírás Orosz Pál tulajdonának mondja, aki a kurucok által elpusztított kastélyt helyreállíttatta („Castellum lapideum, cuius aedificia praeriteritia disturbiorum temprobus per Rebelles totaliter fuerat distructe, extra aedificia medio suprafati d. Pauli Orosz de novo restaurata”).

OL. U et C. Fasc. 82. n. 82. U. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

MISLYE (v. Zemplén vm. — CS. Mislina)

1645 e. K

1645. IV. 29-i összeírás szerint: „... vagyon kastél ighen ighen szép helyen, ... de pusztá, sok helen a fala is leomlot.”

Forráskiadványok. IV. II. 437.

MOC SOLYA (v. Bereg vm. — SZU. Macsola)

1680 e. U

1680. IV. 4-én összeírás 1678-ban elszökött rebellisekkel tartó ifj. Chernel György javait: „Est domus lignea nobilitaris, duarum contignationum, cum porticu editiore, scandulis tecta; tria hypocausta, 2 camerae . . .”

Forráskiadványok. IV. II. 438.

MOGYORÓSFALU (v. Zemplén vm. — CS. Leskovec ?)

1619 e. U

1619. X. 28-án kelt összeírásban előfordul „cöregh zoba . . . Az zobabol nilo zenes ház . . . azbol nilo bott . . . pitvar”.

Forráskiadványok. IV. II. 439.

MONAJ (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1659 e. U

Rosályi Kun István 1659-ben kelt végrendeletében megemlékezik a monaji kúriáról.

Géresi, IV. 369–398.

MONOK (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1566 e. U—K

Kisméretű, emeletes, újabban helyreállított udvarház, egy hengeres sarokbástyával. Istvánffy említi, hogy a monoki kastélyt 1566-ban a törökök Hasszán basa vezérlete alatt bevették és felégették. Szegő P. a behódolást és pusztítást 1568-ra teszi.

Istvánffy M., Magyarország története... 328. — Szegő, Végváraink i. m. 31. — R. Horváth i. m. II. 95. — Genthon, II. 199.

1673. IX. 11-én a kastély leírásakor említik: „In Pallatio, ubi prandere solent, sunt Fenestrae ex vitro integrae No 3. . . In altero Superiori Pallatio . . .”

Forráskiadványok. IV. II. 440.

1674-ben az urbariális összeírás Monokot Thököly Zsigmond birtokának mondja. Ekkor itt kétemeletes, fallal körülvett kastély volt („Castellum duarum contignationum muratum”).

OL. U et C. Fasc. 84. n. 71.

1677-ben csak kőből épült, zsindegyel fedett kastélynak nevezik.

Forráskiadványok. IV. II. 440.

1685-ből való az a részletes, magyar nyelvű urbariális összeírás, mely a monoki kúriát Thököly Imre tulajdonának mondja. Ezek szerint a kúriát ócska sövény kerítette, árka omladék, a sövényben kapu és jobb felé kőből épült, alápincézett, mésszel tapasztott konyha. Az udvarházhoz kis fa feljáró lépcső vezet. Ennek két ajtaja van, az egyik felvonó, a másik fából van. Az ajtón belül egy üres, nagy bolt, ettől balra egy másik bolt kemencével, két ablakkal. Jobb felé nyíló kis bolt tapasztott ablakkal, egy másik boltzott helyiség, majd ebből ismét egy kis boltzott szoba. A „nagy bolt”-ból nyílik a kétfelé nyíló erős pinceajtó; a pince boltíves. Innen vezet a lépcső is az emeletre. Fenn egy „deszkás mennyezetű” romos pitvar van. Ebből bal felé szoba, nyugatra egy háromablakos, boltzott szoba, mellette árnyékszék, pitvar, benne feljáró a padlásra. E pitvarból jobbra kemencés szoba, keletre ismét bolt; ebből árnyékszék nyílik.

OL. U et C. Fasc. 152. n. 27. — Genthon, II.

MUNKÁCS (v. Bereg vm. — SZU. Mukacsevo)

1577 e. VK

Az 1577-ben Mágóchy Gáspár által királyi építészek igénybevételével megerősített várat a Rákóczi család is erősíti.

1627. X. 2-án kelt leltárában a lakóhelyiségek között:

„Uy kerek Bastia . . .

Eő Feölseghe uy felseő háza . . .

Eő Feölseghe második háza . . .

Antikamora

Ebédleő Palota

Az reghi kerek Palota

Az Bastian chinalt uy Niári ház . . .

Az kerek Palotának Zenes háza . . .

Abban beleöl ualó bolth . . .”

Forráskiadványok. IV. II. 443–460.

Makkai számos részletes leltárát közli, az elsőt 1634-ből. (Soós Elemér 1603-ból is említi összeírását.)

Timon–Szerdahelyi i. m. 224–229. — Thaly K., Thököly Imre leveles könyve. Pest 1866, II. 57. —

Századok I (1867) 287–288. — Szilágyi, 219, 267, 270. — Soós E., A munkácsi vár. Hadt. Közl. XI (1910)

420. kk., 514. — MM III (1927) 589. — Makkai, 326, 329, 333, 362. — Magy. Műv. Tört. I. 147, 345.

MURASZOMBAT (v. Vas m. — J. Murská Sobota)

1582 e. U

1582-ben említett Podgiriay Borbála kúriájáról, melyből értékes ingóságokat vittek el.

OL. Battyány-lt. Acta Ant. Alm. 2. lad. 2. Misc. Széchyana 29. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1647-ből Kovachich említ kastélyt Széchy Tamás tulajdonában.

Kovachich, M. G., Indices Reales Historici . . . 225.

NAGYBARCSA (v. Hunyad vm. — R. Barcia)

1592 e. U

1592. IX. 18-án Barcsay István említi nagybarcsai udvarházát, melyet feleségére hagy.

Gen. Füz. (1904) 128.

NAGYBICCSE (v. Trencsén vm. — CS. Bytča)

1571 K

1403. VII. 9-én, majd 1509. V. 16-án szó esik a biccsei kastélyról. (Ez a mai nászpalota helyén lehetett.)

Lukinich I., A Podmanini és Aszódi báró Podmaniczky család oklevéltára. Bp. 1937, I. 245, 574.

A zárt, árkádos udvart kerítő, négy hengeres sarokbástya, szimmetrikus alaprajzú várkastély mai, rongált állapotában is megőrizte egykori szerkezetét.

Felirat a kapu fölött:

SVB AVSPÍCIIS PII INVICTI CAESARIS MAXIMILIANI II
ET ELECTI ROMANORUM IMPERATORIS AC GERMANIAE HUNGA-
RIAE BOHEMIAEQUE REGIS FRANCISCVS THVRZO DE BETHLENFAL-
VA SVMPTIBUS PROPRIIS HOC OPUS A FVNDAMENTO FIERI CVRA-
VIT ERECTIQUE ANNO DOMINI 1571

Közli: Hromádová, L., Statný Kaštel' v Bytči. P a M IV (1955) 10–14.

Turócszentmártonban a Kilián-levéltárban 1575-ből a következő, a biccsei kastélyra vonatkozó bejegyzés olvasható: „Magistri Kiliano Syröth de Mediolano muratoris . . . a fundamento istius castelli Bytchae exhibuit.”

Uo. 10.

A festett díszek, sgrafittók 1621–1625 között készültek.

Uo. 11. — Urbariális összeírás alapján. 1625. Fasc. 158. n. 3; 1621. Fasc. 157. n. 5. — Vályi, 206. — Varju, 118. — Rados, 32. — Magyar Művelődéstörténet III. Bp. 1940, 653. — P a M IV (1955) 10–14. — Magy. Műv. Tört. I. 324–326, 356, 360, 400; képe: 313, 324. o.

NAGYECSED (Szabolcs-Szatmár m.)

1492 VK

1730. II. 16-án kelt összeírás a kapu felett levő feliratot közli, mely szerint Báthory

András építtette 1492-ben.

Forráskiadványok. IV. I. 136–142.

A már a XIII. század végén említett ecsedi várnak számos leltára maradt fenn.

1523. VIII. 14-én Báthory András utasítja ecsedi várnagyát: „Quidquid tegularum in Castrum importaverit, omnino intra vallum ipsius Castri in angulo post castrum, ubi est crux ex illice viridi prolata, collocare faciat. Domum autem et cementum etiam, quum primum adducerint, illico intra vallum eiusdem castri in ingressu porte,

secundo ubi ad manum sinistram est prima Bastya commode collocare et cum circa asseribus perstringere, desuperque cooperire faciatis, ne ventorum impetu deturbaretur.”

OL. Dl. 23794. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1647-ben Ecsedben 120 lovas és 120 gyalogos volt.

Hadt. Közl. XII (1911) 334–337.

1647-ből Makkai részletes leltárát közli. A külső várban 21 helyiséget, ezenkívül pitvarokat, kamrákat, valamint élettárat, mosóházat sorol fel. A belső várban ebédlőpalota pohárnokszobával és négy lakószoba, igen gazdagon bútorozva, flandriai kárpitokkal, selyemszőnyegekkal, képekkel, világtérképpel szolgált a tulajdonos lakás-céljaira. A földszinten egy lakószoba, raktárak, konyha, szakácsház, az épület alatt számtalan pince, tele borokkal.

Makkai, 388.

1688-ból a vár újabb összeírása, amikor a Rákóczi-örökösök részére a provisoroktól átvették. „Fortalitium notabile, circum circa muris et regularibus propugnaculis cinctum ac inter profundissimas aquas et ingentes paludes inaccessibiliter situm, ac ab ipse fere natura fortificatum.” Maga az épület „valde desolata, pene totali ruinae obnoxia”. — Az alsó emeleten két lakószoba, egy pitvar; egyikben a német őrséget tartják. A felső emeleten két fűthető, boltzott szoba az egyik részen; a harmadik emeleten palota, kilenc lakószoba, rossz állapotban, tornácok, zsindelemmel fedve („circum circa columnulis ligneis formati, tectum testis copertum, multisque in locis jam foraminosum”).

OL. U et C. Fasc. 13. n. 20. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.) — Sárospataki Magyar Krónika, 42. — Szendrei J., Hadt. Közl. (1890) 76. — Szendrei J., Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. Bp. 1896, 972. — Berey J., Nagyecséd község hajdan oppidum . . . az ecsedi vár . . . története 1930-ig. Mátészalka 1937, 11–24.

NAGYHÖFLÁNY I.: HÉFLÁNY

NAGYIDA (v. Abaúj vm. — CS. Vel'ká Ida)

1671 e. K

1671. VIII. 4-i összeírásban: „Nagy Ida varassában vagyon egy Kő Kastély, Palánkkal, Latorkerttel környül vetetett, mellyben vadnak fel házak No 6 . . . alsó ház No 3, . . . Vagyon a Palotán egy veres kalyhás kemencze. A palotából nyíló audentia házban . . . Abból nyíló házban egy level tartó Almarium Esztergálból faragott, 19 fiókból álló . . . az Palotán vagyon Mise mondo két felé nyíló Almarium . . .”

1681-ben Csáky Ferenc jószágaként említik a kastélyt, melynek csak falai és teteje van meg. Romos.

Forráskiadványok. IV. II. 473–474.

NAGYKÁLLÓ (Szabolcs-Szatmár m.)

XVI—XVII. sz. E

1559-ben Báthory András Balassa Menyhárthoz írott levelében a kállói erősség lerombolásáról ír.

Hadt. Közl. XIV (1913) 371.

1561-ben Zay Ferenc kassai főkapitány azt írja Ferdinándnak, hogy Kálló megerősítése folyamatosan van.

Uo. XII (1911) 334–337.

1570-ben oly nagy lelkesedés mutatkozott „az úri renden Kálló várának építése iránt, hogy Báthori Miklós országbíró nem szánta saját kezével hányni a földsáncot, hogy mindenknek jó példát mutasson”.

Szegő, Végváraink i. m. 42. — Komáromy A., Kálló mint végvár. Hadt. Közl. (1909) 27.

1612-ben írt levelében Lónyay András közli Forgách Zsigmond felső-magyarországi kapitánnyal, hogy a hadháziak „Sok palánk fával segítették meg az kallai Huzar varat, kinek felállítását Isten kegyelmességéből már az ki hátra volt benne, im szinten most el akarom végezni. Már mind körös környül új fundamentummal, új falakkal, ki sokkal több 2000 zálnál, im fel épitem, ha ez tel üdöngedi . . . csak vesszőt adnának meg valami keveset, tavasszal bizony úgy megtapasztanám, hogy az én életemben senki nem busulna annak épületi mián . . .”

OL. Múzeumi törzsanyag. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1660-ban készült urbáriális összeírás a kállói kúriát a következőkben érinti:

„Az Ur hazában belől szenelő kemence kalyhas . . . Istallo felett egy örögh Palota . . . ebből nyílik 3 haz.” Fedele és csatornája új.

OL. U et C. Fasc. 173. n. 2. (Uonnan.)

1672-ben Babotsay Izsák naplójában azt írja, hogy amikor a császári tábor Tokajnál átkelt a Tiszán, „Kálló várát elrontva, pusztán” találta, később a várat elfoglalták és „egészen felverték”.

Babotsay I., Tarczal város nótáriusának naplója. Adalékok VIII (1903) 301. — Balogh J. (1954) 250. — Genthon, II. 202 (várrom nyomai).

NAGYKAPORNAK (Zala m.)

1569 e. K

1569-ben készült urbáriális összeírásban említés a nagykapornaki kastélyról, ebben szerepel: „In propugnaculo penes portam . . . 2. In turri pulverum . . . 3. In cella superiori . . . 4. In sacristia Templi . . . 5. In camera interiori abbatiss supra porta, lapideam, Horologium ferreum mediocre . . . Instrumentum virginale Venety per Franciscus Ongaro ex cupresso factum . . .”

OL. U et C. Fasc. 77. n. 5. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

NAGYKÁROLY (v. Szatmár vm. — R. Carei)

XV—XVI. sz. K

A források szerint Károlyi Lancz László 1482-ben kezdett kőházat építeni Károlyban.

1592-ben a megerősített udvarház köré kőfal és árok készítését engedélyezi a bécsi udvar Hardegg Ferdinánd kassai kapitány útján.

Géresi, III. 555, 557, 561.

A század végén újabb átalakítás báró Károlyi Sándor alatt.

1794-ben gróf Károlyi József a régi várat lebontatja és kastélyt építtet. Újabb átalakítás 1894-ben, mely a régi várudvart előcsarnokként használja fel.

MV és V. Szatmár vm. 173, 184, 184. — Éble G., A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája. Bp. 1897, 41.

NAGYKEREKI (Hajdú-Bihar m.)

1569 VK

Kőből és téglából épült, egy hengeres lakótornyos, udvart kerítő földszintes épület, klasszicista, négy oszlopon ülő timpanonos kocsifelhajtóval. Bocskai István tulajdona volt.

1679-ben romosnak nevezték.

1850 táján Csanády László helyreállíttatta.

1870-ben Csanády László „úri lakká” alakíttatta.

1943-ban katonai légvédelmi állvány állt előtte.

1958-ban újjáépítették.

Alaprajzát is közli: Komoróczy Gy., A nagykereki kastély. Műemlékvédelem IV (1960) 74–81. — Genthon, II. 204.

NAGYMAJTÉNY (v. Szatmár vm. — R. Moftinul Mare)

1647 e. U

1647-ben az ecsedi uradalom leltárában szerepel a nagymajtényi udvarház, melynek három szobája, ebédlőszobája, fűtőháza, sütőháza, pitvara, konyhája és pincéje, valamint két kamrája van.

Makkai, 289.

NAGYMIHÁLY (v. Zemplén vm. — CS. Michalovce)

1671 e. K

1671. VII. 27-i összeírás szerint: „. . . vagon itt Nagymihályban egy három contignatiós castél, melynek a Felső contignatiója . . . gr. Erdődi Györgyné . . . számára biratik, az alsó két contignatio penigh Forgács Miklósné Asszonyomé volt . . . vagon az kapu felett egy eöreg palota formára való gerendás kis ház, belőle nyíló kamarájával együt, melynek sindelyezése jó, és köröskörül orsós karfás folyosója és azon házakra fel menő jó gradicsa sindelezésével együtt . . . Felső házakra menő garadics és keredged fellagoria jó deszkás menyezetes és sindeles . . . Középházakban menő aytaja előtt felvonó kapucska . . . Pitvarra niló felvonó kapucska mellet való aytó . . . Pitvarbul jobb kéz felé niló aytó kis palotára . . . Kis palotából niló boltozatos ház . . . Azon házbul niló második boltozatos ház . . . Kis palotából niló bastya a vagy szenellő haz boltozatos . . . Azon bástyából arnékszékre niló aytó . . . Eöreg palotából niló laborcz felől kis ház . . . Item eöreg palotából niló bal kéz felé niló ház . . .”

... Azon házból boltos bástyára niló aytó ... Város avagy lugaskert felől cöregh házból niló boltos szenellő ház ...”

Forráskiadványok. IV. II. 474–475.

NAGYŐR (v. Szepes vm. — CS. Strážky)

XV?—XVI. sz. K

Valószínűleg régi vár helyén épült a XVI. század végén a belső udvart kerítő, négyszarokbástyás kastély. Az 1798-ból származó összeírás feltehetően már a mai állapotot tükrözi. Ebben 14 boltíves szobáról emlékezik meg az összeíró. Az emeletre vasrácsos kőlépcső visz fel, mely jobbra kő csigalépcsőben folytatódik a pincéig.

OL. U et C. Fasc. 163. n. I. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.) — Divald, Szepesvármegye i. m. 73. — Schürer—Wiese, 175. — P a M I (1952) 17.

NAGYSÁROS (v. Sáros vm. — CS. Vel'ký Šariš)

XVII. sz. K

Az eredetileg négyszaroktornyos épületnek 1903-ban már csak L-alakban elhelyezkedett két szárnya volt meg. Oromfalait ledobták a XVIII. század végén, 1903-ban romladozott.

1619. I. 1-én birtokosztás történt Rákóczi György, Zsigmond és Pál között. Ebben a kastélyt részletesen leírják. A lakóépületek között említésre került: „Az Város felől való ebédlő nagj Palota az Erkéllyel eggiütt, és az Palotából nyló szenes kemenczes házzal”, egy mellette való hosszú ház, nagy palota alatt való boltozott szoba erkélyestül, a nagy palota alatt levő második boltozott szoba, még két másik boltozott helyiség, a konyha felett való alsó és felső „ház” kamrájával, a nagy palotával szemben levő felső és alsó „ház”. Említik továbbá a lépcsőket, az óratornyot, a nagy ebédlő palota előtti „pitvar”-t, az alatta levő „alsó pitvar”-t és a folyókat stb.

Forráskiadványok. IV. II. 479–482.

1684. IV. 24-én részletes leírásban szerepel: „... az Város felé való kapuja kőből rakott ... Rabház köz ... Pitvar ... kis Konyhával kőből rakot ... kis kamora ... más Rab Kis Kamara ... Kastélyba be járt Pitvar ... Szoba, boltos ... Kis Bástya Árnyék Székkal ... Szoba, boltos ... Boltos Bástya ... Bolt, ezen boltban az konyharul fel járó gradics; az konyhara meno ambitusból nyílik egy Sáfár ház ... Konyha — Felső Contignatio: feljáró gradics mellett való Patika ház boltos, kéken festet ... ebédlő Palota ... Pitvar ... Kis Kerekdét Bástya Mennyezetes ... Ebédlő Palota alatt vagon egy öreg Konyha ... Serfőzüház ... az kastély alatt vagon az Kastély Udvarán lévő Sütő Ház ... Majorház ... Malom ... Hallastó ... kert ... Öreg Hársfán lévő Filegoria el pusztult ... Eleven kut ... Kutház ... Granarium ... Korcsmaház.”

Uo. 482. — M II (1903) 210. — Tóth, Sáros vm. i. m. I. 710. — Balogh J. (1954) 251.

NAGYSZARVA (v. Pozsony vm. — CS. Velká Sarva ?)

1570 K

A XV. században már szerepel, a XVI. század elején feltehetően kellő kényelemmel rendelkezett (itt szállt meg 1521-ben II. Lajos király és Mária nászútjukon). Illésházy István, Liptó megye főispánja építtette át II. Mátyás idejében.

Ma teljesen átalakítva, egyemeletes, középen timpanonos, két oszlop által tartott erkélyes rizalitos kastély, melynek egyszerű, kőkeretes ablakai talán az 1570-es átalakítás idejéből maradtak.

AK (1859) 140. — MV és V. Pozsony vm. 97.

NAGYTEREMI (v. Kis-Küküllő vm. — R. Teremia Mare)

1589 u. U

Sükösd György (sz. 1589) bátyjával megosztotva, Teremiben a nagyobb udvarházat kapta. 1630-ban kelt végrendeletében Teremit feleségének hagyta.

Gen. Füz. (1905) 104. — TT (1901) 301.

1673-ban Bethlen János végrendeletében is előfordul „Küküllő vármegyében Nagyteremi udvarház”.

Lukinich, 266.

A régi Bethlen-kastély rajza emeletes, egyszerű, a főhomlokzat emeleti részén háromnyílásos loggia épületet mutat.

Uo. 521.

- NAGYVARSÁNY** (Szabolcs-Szatmár m.) **1693 e. U**
 1693. III. 19-i összeírásban Gyulai Ferenc elkobzott jószágai között említik a romos nemesi udvarházat.
 Forráskiadványok. IV. II. 490.
- NAGYVITÉZ** (v. Sáros vm. — CS. Vit'az) **1673 e. U**
 1673. VI. 1-én Bertóthy János elkobzott javai között összeírják a fából épült, zsinde-
 dellyel fedett udvarházat. A néhány lakóhelyiség között előfordul: „... alia Camera
 Turriculae instar lignae.” — Más leltárai 1673-ból és 1680-ból.
 Forráskiadványok. IV. II. 490—491.
- NAGYZABLÁT** (v. Trencsén vm. — CS. Záblatie) **1622 e. U—K**
 1622-ben a kastélyt még mint nemesi kúriát emlegették, de 1656-ban már „castel-
 lum”. Emelete 1643—1650 között épülhetett, ebből az időből való a kápolna is.
 Thal K., A br. Orlay és gr. Serényi család zábláthi levéltára. Századok (1898).
- NECPÁL** (v. Turóc vm. — CS. Necpaly) **1673 K**
 Emeletes kastély a falu közepén, melynek egyik keskenyebb oldalán Divald 1912-
 ben négyszögletes emeleti erkélyt, felette félköríves és fecskefarkú ormokból össze-
 rótt koronázatot talált. A magas oromfal mögött egykor félereszű tetők, melyek
 helyett a XVIII. században manzárd tetőt raktak; az oromfalat ledobták.
 Divald K., Turóc vármegyei kutatások. MKÉ IV (1912) 13. kk.
 Felirat a kastély déli oldalának párkányán: „Stet Domus Haec Fluctus Donec Formi-
 ca Marinos Ebibet Vaut Totum Temudo Perambulavit Orbem. A. J[usth]. D[e]
 N[ecpall]. A. D. 1673. May. 10°”. A felirat szövege azonos az osztrólokai udvarhá-
 zon ugyancsak Divaldtól feljegyzett feliratával.
 Divald K., Újabb adatok a felsőmagyarországi renaissance építésről. M XI (1912) 63. — Plička, K.,
 Slovensko. Martin 1949, 105. — P a M IV (1955) 2, 103.
- NEDEC** (v. Szepes vm. — L. Niedzica) **XIV—XVII. sz. VK**
 A XIV. században épült várat 1470-ben megerősítette és megtoldotta Zápolya Imre.
 1601-ben palocsay Horváth György megnagyobbította és kényelmes lakóhelyül
 rendezte be. Két hengeres toronybástyával megerősített magas kőfalat is építtetett.
 Dénes F., A művészet és művelődés... Lőcse 1900, 49—50.
 Pirhalla Márton feljegyzi, hogy Horváth János prépost, amikor 1532-ben a nedeci
 várban építkezni készült, megsarcolta a testvérület papjait.
 Pirhalla i. m. 151.
 A vár renezánsz részleteiből csak nyugati falának és északnyugati bástyájának fan-
 tasztikus oromsorát őrizte meg. A díszes kapu fölött kagylós keretbe foglalt, cimere-
 rel megtoldott márványtábla a következő felirattal:
GEORGIUS HORVATH DE PALOCHA DUNAJEC ET LANDEK
DOMINUS ac HAERES hoc CATELLUM virtute sua
acquisivit, ornavit amplificavit anno Dei 1601
 Divald, Szepesvármegye i. m. I. 72—73.
 1710. VI. 20-án br. Joanelli László és nővére, Erzsébet, Kálmánczay Pál felesége
 jószágá a várkastély, melyet három részre osztottak.
 Forráskiadványok. IV. II. 491—492. — Majevski, A., Nedec, egy magyar vár Lengyelországban. Műemlék-
 védelem IX (1965) 88—103. — Łoziński—Milobedzki, Monuments historiques d'architecture en Pologne.
 Varsovie 1967, 206. kép.
- NEMESKOSZTOLÁNY** (v. Bars vm. — CS. Zemianske Kostol'ani) **1709 e. U**
 1709. IV. 3-án az összeírások három kúriát említenek itt Kosztolányi György örök-
 sei tulajdonában. Valamennyi fából épült és rossz állapotban van.
 Forráskiadványok. IV. II. 492.
- NEMESKÜRT** (v. Nyitra vm. — CS. Nemecká) **1696 e. U**
 1696. XI. 2-án kincstári jószágként írják össze a nemeskürti egyemeletes, tető nél-
 küli, három lakószobás („cubuculum”) és kis pitvaros („atriolum circiter orgiae
 3/4 sub fornice”) udvarházat, mely elhagyott, romos.
 Forráskiadványok. IV. II. 493.
- NEMESVÁRALJA** (v. Turóc vm. — CS. Zemianske Podhradie) **XVII. sz. U**
 Divald szerint 1912-ben a „kastélyban” óriási terem, melyben hatalmas kandalló volt.
 MKÉ IV (1912) 247. — A kétsarokbástyás, kisméretű udvarház képét közli: P a M III (1954) 61.
 Az ión oszlopok későbbi hozzáépítéskor kerültek a homlokzatra.

NÉMETÚJVÁR (v. Vas vm. — A. Güssing)**XV—XVII. sz. VK**

A németújvári vár 1522 óta Batthyány-birtok. Kapufeliratok között: „C. C. D. B. 1572”. A ciszterna felirata: „Magnifica Catherina Batthiany 1571”. Az első kapu-íven az 1672-es évszám.

1630 és 1650 között Batthyány Ádám építkezéseiről számos okirat maradt fenn a körmendi Batthyány-levéltárban.

1634. V. 5—7-i számadások között: „Az Bibliotheca hazban, a kiben feles Keuw vagyon es wij Keresztin edenek . . .”

1640-ben Abundi Bolla kőfaragó ajtó- és ablakkereteket készített Batthyány Ádám megrendelésére.

1642-ben ismét kövek elkészültét jelzi, 1642 júliusában az ebédlőterem ajtaját készíti.

OL. Batthyány család körmendi lt. XVI—XVII. századi Missiles. Abundi Bolla neve alatt. (Ugyanitt számos képiró, kőfaragó, aranyozó nevével találkozunk a tisztartó Jobbágy Jeremiás neve alatt.)

1643-ban megemlékeznek az „írott palotá”-ról, a „kis ur” és „kis aszoni haza”-ról, a toronyablak faragott köveiről stb.

Uo. Jobbágy Jeremiás, Resch Farkas gráci festő, Christian Kner bécsi képiró és mások neve alatt. — Frey — Ginhart i. m. 648—649.

NÓGRÁD (Nógrád m.)**XV—XVII. sz. V**

A hagyomány szerint Báthory Miklós váci püspök építtette Giovanni Dalmatával. Az 1483-ból való vörösmárvány címert a közelmúltban ásta ki Héjj Miklós.

Tombor L., Rómer Flóris útíjegyzetei. Művt. Ért. (1954) 278.

Az új bástya külső falában durván megmunkált kváderkőbe vésett, címerbe foglalt felirat:

MELLIT
PRGUI
GAD

1622

A felirat értelmezése Mocsány Antal szerint: Melloravit Liturgus Plim. Moenibus provisum Neograd 1622.

Nógrád megye i. m. 309.

NYÁRSARDÓ (v. Sáros vm. — CS. Ražňany)**1673 e. U**

1673. VI. 1-én Bertóthy János elkobzott jószágai között szerepel egy kőből épült, zindellyel fedett, kisméretű udvarház.

Ugyanekkor, ugyanitt: Péchy Gáspár udvarháza, mely kényelmes, szépen berendezett, festett ajtókkal, színes bútorokkal ellátott épület volt. Külön említik a tornácot („ambitus domus per longum asseribus circumdatus”).

Szerepel a községben még egy egyszerű, kőből épült („domus lapidea vulgaris unacum fornice”) és egy kényelmes, fából készült udvarház is.

Forráskiadványok. IV. II. 495—496.

NYITRA (v. Nyitra vm. — CS. Nitra)**1582 e. V**

Urbariális összeírás 1582-ből a nyitrai vár helyiségeiről, elsősorban az ott található lőfegyverekről és lőszerokről. A 11 helyiséget felsoroló leírásban előfordul:

1. In propugnaculo, quod est supra organum Templi
2. In propugnaculo Turcico, quod est prope puteum Zeltoron vocatum
3. In atrio parvo testitudinato penes templum
4. In Arce exteriori
5. In statione ad vallum ligneum
6. Supra portam arcis exterioris
7. In propugnaculo versus pagum Tornioiss
8. In ea parte arcis, quae minor arx vocatur
9. In aestivali domo ex asseribus structo, quae est penes portam arcis interioris
10. In porta arcis interioris
11. In domo d. Castellani . . .”

OL. U et C. Fasc. 77. n. 17. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1587-ből újabb urbariális összeírás, ebben nyolc helyiség. A kisebbik várban „Zegleth Bastia”, a külső várban „Kylseo Bastia”, templom, sekrestye, a külső vár kapuja, az alkaptány háza, a belső várban boltozott helyiség a sekrestyével szemben, a „Zeel bastia”, a bástya „apud organum”.

Más holmik a cubiculariusnál a várnagy gondjára bízva:

„1. In domo supra portam arcis exteriorem, ubi d. reverendissimus mortuus est . . .

2. In domo viridi in arce

3. In domo juvenum

4. In domo picta ante testudinem

5. In testudine picta

6. In domo picta penes testitudinem

7. In bibliotheca cum camera sibi adjuncta

8. In domo ante culinam.”

További 13 helyiség felsorolása, melyekben a provisor kezére adott tárgyak voltak. Ezek főként élelmiszerek tárolására és gazdasági célra szolgáló helyiségek.

Uo.

Egy másik 1587-es inventárium a lőszerszámokat sorolja fel. Ebben új bástya-elnevezések bukkannak fel: „Tormossy bástya, Fekete Basthya, Monossy (Monos) Basthya”, és újabb lakóhelyiségek: „In palatio, In museo Zoldhaz dicta, In Ebédlőház, Szenes ház, Iratos ház, In domo Selleshaz, In hypocausto Zoldhaz dicto, In bibliotheca [egy fehér márvány asztal]” stb.

Uo.

1596-ban, Fejérvári István nyitrai püspök halála után újabb jegyzék. Más szavakkal, de lényegében az előbb leírt lakóépületet jegyzi fel. Nem tudni, hogy az „In stuba parva nova” valóban újabb építkezésre utal-e vagy csak más néven közöl egy régebben is fennállt helyiséget.

Uo. — P a M IV (1955) I, 18–23.

ÓFALU (v. Sáros vm. — CS. Opiná)

1685 e. U

1685. X. 1–16. között kelt összeírásokban előfordul a faluban egy teljesen elhagyatott udvarház, mely Keczer-birtok volt.

Forráskiadványok. IV. II. 497.

ÓNOD (Borsod-Abauj-Zemplén m.)

1565 e. E

1565-ben az ónodi erősségről a Károlyi-oklevéltár mint Perényi váráról emlékezik meg.

Géresi, III. 358.

1619-ben az ónodi birtokosztásnál Rákóczi Zsigmondnak jutott részek közül említést érdemel a veres torony mellett levő „szabó ház”, mely „az gradiczrul nylik”, a doboló bástya alatt levő „szenes Pituar, aból nylo egy kis szoba”, „Kamora”, „bolt”, „az Boltban felül egy eöregh szoba”, amiből a kapu felett levő „ház” nyílik stb. 1636. II. 1-én az erdélyi fejedelem javainak összeírásakor néhány újabb helyiség szerepel: „Asszoniunk háza . . . Pitvar . . . Az Pitvarból nyló Uy ház . . . Az Bastián való Uy ház . . . Ebedleo Palota . . . Kerengeő Gradiczós ház” stb.

1636-ban az inventárium 17 helyiséget említ, ebben sok a gazdasági célú, mint „szabó ház, czeit-ház, lisztes-ház, alsó bolt, sáfár ház, pince”. Itt is hangsúlyozzák, hogy a vár épületei és felszerelése sürgős javítást igényelne.

Makkai, 139–140. — OL. U et C. Fasc. 25. n. 37 alapján.

1644-ben I. Rákóczi György azt írja feleségének: „Onodban is igen rossz állapattal látánk tegnap az várat . . .”

Szilágyi, 270.

1664-ben Pethő Zsigmond várnagy (?) írja Zemplén megyének: „. . . egynehány izben irtam vala nagyságtoknak s . . . az onodi palánknak rongios es pusztulo allaptiatarul, de nem hogy többet, de csak választ sem obtinealhattam . . . Az Palank olly romlodozott alapattal vagjon, s . . . annyirais jutott az mint informaltatom, mind Lo, s mind egyeb Szarvas Marha szabadon ki mehetne rajta.” Kéri, hogy ne engedjék

„teljessegesen ki dülni, hanem az régi jó szokás szerint való építését prestaltassa . . . mert ki tudja az Pogany ebnek titkos szándokat”.

Kazinczy-lt. Sátorajtaújhely. F. 207. n. 85.

1670. IX. 15-én részletes leltár a berendezési tárgyakat is felsorolja. Talán újabban épült a női lakosztály mellett a nőcselédek szobája, egy pitvar, amely az asszony és a férfi lakoszobáit összeköti, „Urunk háza” és „Pitvarbul job kézre nyíló öreg gerendás Pallásos ház, melyben réghen Palotás gjalogok laktak. Ezen házbul nyíló öreg Szeglet ház gerendás, padlásos . . .” Az alsó „rendben levő házak” között grádics, folyosó, pitvar, „Pitvarbul bal kéz felől való szegelet ház feljáró garadicza kerekdeden kőből éppéttetet . . . innen jobra ebédlő Palota gerendás, deszka Padlásos”. Több 1670-ben újonnan épített gazdasági épületet említ, és közli, hogy a kapuban kőből épült lépcsők vannak.

Forráskiadványok. IV. II. 498–501.

ÓSVASCÁSÁKÁNY (v. Abaúj vm. — CS. Čakanovce)

1682 e. U

A füzéri várhoz tartozó jószágok között leírják az udvarházat: „. . . curia nobilitaris lignea scandularis cum horto fructífero, horreo, stabulo . . .”

Forráskiadványok. IV. I. 82.

OSZTROLUKA (v. Zólyom vm. — CS. Ostrá Lúka)

1636 U

Egyemeletes, két hengeres sarokbástya, ma is eredeti állapotában álló udvarház. Helyreállítása 1968 óta folyik.

A kastély földszinti folyosóján kőbe vésvé Divald a következő feliratot jegyezte fel:
Stet Domus Haec Fluctus Donec Formica Marinos Ebibet

Vaut Totum Testudo Perambulabit Orbem

A. D. 1636

Divald K., Újabb adatok a felsőmagyarországi renaissance építésztről. M XI (1912) 62–64.

Szerződés Osztróluczky Menyhárt és Artzt Ábrahám selmecebányai kőműves között kőház építésére:

„Anno 1641 die 20 Aprilis.

En Abraham Arcz Selmeecz Banian lakozó keömviveseknek egjk mestere wallom ez lewelemnek rendiben, hogj az Nemes es Vitezleö Ostroluczky Menihart urreal alkuttam megh, hogj eö kegyelmének Ostrolukán keöbeöl hazat csinalog, meljnek hosszaga tizenhatotfel eölni lesen az selesige penigh tizenketteöf fel eöl, az falaknak az teomeordeökssige negj czipeleosni az ket szeögleten egj egj bastiat kereghdedet, az bastiaknak is azon teömeördeökssige lesen, beleol az szelesige harmadfel eölni lesen, azon bastiakban ket ket bot lesen, padimontomokkal es vakolassokkal egjetemben, az kőfalnak magossága fundamentomal egjut hatotfel eöl, ehez valameni leöweö liuk es Arniek sek kiwantatik, azzal tartozom majd megh csinaltatni, kiweöl az keöfalt megh wakolni s megh fejriteni tartozom, es az ket szeögletet faragot keöwekbeöl tartozom csinaltatni. Ere az munkara magam tartok mesbewereöt és meshordot, az teöb munkast Ostroluczki uram tartozik tartani keöhdasra . . .” Fizetségül kapott 575 forintot, búzát, juhtúrót, sört, két disznót stb.

„Minden Ablaktul es Aitoktul ad eö kegyelme nekem florenos negjedielet. Az kaputol ad eö kegyelme tizen eöt florenos . . . minden ket ablaktul ad eö kegyelme egj korponaj fertalj buzat.

Melchior Osztróluczky

Abraham Artzt

Kőműves és Kőfaragó”

A hátlapon későbbi írással: „1641. Contractus cum Fabro Murario, ratione aedificandi castelli Osztróluczensis.”

Uo. 64. — Divald K., Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927, 205–206.

ÖRHEGYALJA (PODHERING; v. Bereg vm. — SZU. Podhering)

1593 e. U

Telegdy János 1593. IX. 29-én kelt végrendeletében írja: „Minden Jozagomath pedig Tudni illik Pottherin nevü udvarhazamat malmaual . . . feleségemnek hagyom.”

Eckhardt i. m. 125.

1594-ben arról ír Telegdy János, hogy veszedelem esetén Munkács várába kel menekülnie, mivel Podheringben „megh kapum sinch vdvaromon . . . megh hazamon sinch aito, mint egj mezöben laknam”.

Uo. 136.

Az 1596-os divisio szerint itt kisebb, fából készült kúria volt, melynek „az allia bolt pincze, az felet egi kis marhas haz, ki bolt, es egi kő haz . . . az meniezet neköl vagion, az pincze felet kett zoba fabol czinalt, es egi fa pituar, fen az felső renden egi fa Palota, aznak pituara es kiuöl orsos foliossoia. Minden megh írt hazakon azokhoz iellendő lueg ablakuiul özven. Ittem az egez haz es kerwleotte valo palank sindelliel heazuan leuen es annak az palanknak harom bastiai sindellies. Item egi kohnia es egi barbant (!) hazaczka es az vendegh haz. Item istallo, kj 22 lora valo, es egi fa tömlöcz.”

OL. Esterházy (hg.) lt. Rep. 25. Fasc. E. n. 293. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

ŐRÖS (Szabolcs-Szatmár m.)

1572 e. U

1572-ben a Szabolcs megyei Őrös az udvarházzal együtt Ibrányi Ferencé volt.

Extractus instrumentorum litteralium Familiam Ibrányi. Széchényi Kvt. Kézirattár. Fol. Lát. 3354.

PÁCIN (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1581 K

A két szélén szegletes sarokbástyás, emeletes kastélyon egykor a kapu fölött, ma a jobb oldali bástyába alul befalazva a következő felirat:

DEO PROPITIO SERUATORE AEDIFICIUM HOC
AUSPICIIS FELICIBUS MAGNIFICI DOMINI
GASPARIS MAGÓCHII PATRUI SUI ANGREAS MAGÓCHII
F. F. ANNO 1581

A címeres kövön további felirat:

G M A M
DEO PROPITIO SERUITORE
MD LXXX I

BÁTORSÁGOS AZ ISTENT FELNI
VEZEDELMES W ELENE ELNI [?]

Az emeleten, a folyosóra nyíló ajtó fölött, egykor kisméretű ajtó keretének befalazott maradványa a következő felirattal:

F A [Franciscus Alaghy]
PAX INTRAN TIBUS SALUS
EXEU 1591 NTIBUS
NONO POSSUMUS

1659–1660-ból osztálylevél, mely szerint az Alaghy család kihaltával a Sennyeyeknek jutott Pácint ekkor Sennyey Albert kapta.

Lojda J., Adatok Páczin és a páczeni kastély történetéhez. Adalékok VI (1901) 16.

1676-ból származó leltára nagyjából a mai állapotot mutatja. Megemlékezik a romjaiban ma is fennálló kőkerítésről, melyben négy hengeres bástya volt, az olaszok között való csatornáról stb.

Uo.

1720-as évekből származó feliratos kőtábla a sárospataki múzeum kőtárában Sennyey István helyreállítási munkálatairól emlékezik meg:

STEP
SENNI
DE KISS
SENNYE RE
PARARI CURAT [?]
ANNO D 172

Újabb helyreállítása 1856-ban (évszám a kovácsoltvas erkélyrácson), és 1960 után.

H. Takács M., A pácini kastély építéstörténete. Művt. Ért. I (1954). — Műemlékvédelem VII (1963) 254.

PÁLÓC (v. Ung vm. — CS. Pavlovce nad Uhom)

1675 e. U

1675. XI. 25-én Forgách Miklós és felesége javainak összeírásakor említik az udvarházat.

1680. IV. 4-én részletesebb leírása, mely tipikusnak vehető a XVII. századi felvidéki kúriákra: „Est domus lignea nobilitaris salta tecta, constans bona porta et valvi duabus hypocaustis, duabus Cameris Lateralibus, atrio, in quo culina et focus; stabulum est domui contiguum sub eodem tecto 8 equorum, in fine aedificii est protecta pro conservandis curribus.”

Forráskiadványok. IV. II. 507–508.

PÁPA (Veszprém m.)

1543 e. V

Mártonfalvy Imre deák naplójában részletesen ír a pusztán talált várépületről, melyet „rossz toldozott támogatott palánk”-nak nevez. Később a várost körülvevő falat kezdte építtetni, árokkal, bástyákkal, majd a vár körül való „hítvány palánkot is jó bástyákkal második esztendő fordulójában Isten segítségével újolag megépítem jó módon”.

„Ezek után Pápa várán is építettem, amihöz érközhetem az külső sok épülettől, az nagy palotát leszakadóan találtam, az várba hordókat raktak az eső ellen, bele hogy ne hasson az boltba alá az eső vize, az palotát mind nádával, szarufával, kötésivel egyetembe sok emberrel csoda mesterséggel fölcaptam és föllyül az palotán öreg gerendákhoz sok vasakkal csatoltatám erősen, és az mennyezetem alól egy iratos faoszlopot csináltattam segítségül, ki mostan is ott vagyon, az két kapu fölít is, az két kőfalnak felső részit lövőhelyökkel én építem meg, az belső várban alatt lövőhelyöket én csináltattam, de jelösbem az kiülső építésre volt nagyobb gondom, az honnét az belső várat kellett oltalmazni az szegény községgel . . .”

Mártonfalvy Imre emlékiratai, 1501–1585. Mon. Hung. Hist. XI/31. 1881, 145–152.

A Nádasdy-levéltárban fennmaradt a pápai várnak egy 1555-ös felmérése: „Totus circuitus oppidi corda 165, quelibet corda facit passus Regios, idest sex pedum MCCCCLXXXV.”

Belül: „Totus circuitus oppidi corda 173, quelibet corda facit passus novem et sic totus circuitus oppidi facis passus 1557 . . . Bastie unacum tribus portis sunt 31. Inter quamlibet Bastiam intercedunt corda quattuor, quelibet corda facit passum novem et sic inter quaslibet duas Bastias sunt passus 36. Vacuitates bastiarum intus saltem per latitudinem facit passus 1062. A parte piscine cordas 57, facit passus 495.”

OL. Nádasdy-lt. Lajstromok. 170–172. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1572. XII. 17-én Salm generális Nádasdy II. Ferencnek írja, hogy okvetlen erősíttesse Pápát.

OL. Nádasdy-lt. Missiles. Salm generális levele Nádasdy Ferenchez Győrből.

PARNÓ (v. Zemplén vm. — CS. Parchovany)

1656 e. K

1656-ban Bocskai István nevében ügyvédje tiltakozik az ellen, hogy az elpusztult parnói kastélyt a Soós-örökösök felépíthessék.

Adalékok VIII (1903) 26.

1670-ből a parnói kastély részletes leltárát közli az Adalékok. A kastélyt és erősségeit, valamint a boltozott templomot és a kriptát leírja. A kastély udvarán kéteemeletes, romlott kőházat mint Soós György portióját emleget. A leltár alapján feltételezhető, hogy a nagyméretű, egykor bizonyára kényelmes kastély szépen volt berendezve. Uo. XII (1907) 79, 140.

1670. IX. 27-én az összeírásban, mely igen részletes, előfordul „Bástya ala nyiló háznak ajtója . . . Egy irott erkély, melyben grádics az fölső contignatióra, és alá az Tárházba vagyon csinálva” stb.

Forráskiadványok. IV. II. 513.

1673-ből újabb urbáriális összeírás a kastélyről, mely szerint a lakóépületben az emeleten palota, folyosó, pitvar, asszony háza, „franczimerek háza”, ebédlő ház, gerendás ház, másik két „ház”, nagy palota, kapu felett való ház, mellette való kis ház, hosszú élés ház, folyosó és pitvar volt; ugyanitt leír egy bástyát és egy tárházat is. A harmadik emeleten, vagyis a harmadik szinten egy „bástya”-t jegyzett fel, és azt, hogy a kastély teteje romlott.

OL. U et C. Fasc. 78. n. 68. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1711-ből újabb urbáriális összeírás, mely a kastély nagyjából készült leírását adja:

„Castellum duarum contignation[um] in quo castello porta, in superiori contignatione tria cubricula in inferiori pariter tria, sed totaliter desolata, solum rudera existant, Tectum scandulis copertum.”

Uo. Fasc. 166. n. 20.

PAZDICS (v. Zemplén vm. — CS. Pozdišovce)

1648 K

Szirmay Péter 1659-ben halt meg. Végrendeletében írja, hogy „Szirmay Péter fiainak hagyom Zemplén vármegyében Pazdics nevű faluban örökös igazsággal szerzett és fundamentomából újonnan épített kőházaimat”.

Doby A., Szirmay Péter végrendelete, 1659. Adalékok IX (1904) 277 (az épület tágas, négyszögletű, emeletes). — Képe: Adalékok VIII (1903) 317.

1687-ben Szirmay István a főterem boltozatára történeti festményeket készíttetett Metzner Ézsaiás festővel.

Századok XIII (1879) 360–361. — A képekről: P a M IV (1955) 165.

Szirmay A. írja, hogy a pazdicsi kastély, melyről első említésünk 1403-ból való, 1640-ben Szirmay Péter birtokába jutott, aki ott 1648-ban erős kőfallal kerítet, tágas kastélyt emelt.

Szirmay A., Notitia . . . Adalékok X (1905) 205.

PETÁNC (SZÉCHÉNYKÚT; v. Vas vm. — J. Petanjci)

1621 e. K

A Nádasdy-levéltárban található a kastély leltára 1621-ből. Ebből kivehető, hogy emeletes, kisebb méretű épület volt. A kastély alatti boltozott pincében vagy egy földszinti helyiségben „vannak faragott kő lábok épületre való, vagyon az kastélyon öreg kapu ketiere nyiló” stb.

OL. Nádasdy-lt. Lajstromok. 1046. B. 1563. raktári szám.

PINKAFŐ (v. Vas vm. — A. Pinkafeld)

1646 e. U

Az 1646-os urbariális összeírás szerint Pinkafőn egykor kétemeletes, többszobás udvarház volt, a kapu mellett szindelyes bástya.

1648-ból a leírás részletesebb, mely „főlső bolt”-ról és „iratott ház”-ról beszél. Ebben szerepel egy kis kápolna és „audientiás ház” is, valamint zárt folyosó, melynek ablakai voltak.

OL. Bathányi-lt. XVII. századi számadások. 18/b o. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.) — Frey — Ginhart i. m. 665.

PODHERING I.: ŐRHEGYALJA

POLYÁNKA (v. Zemplén vm. — CS. Blatná Polianka)

1670 e. U

1670. IX. 27-én kelt összeírásban kétszintes, pitvaros, szobás, kétkamrás udvarházat írnak össze. A felső „contignatióban ide ki vagyon körül való folyosó” és kő kémény az első szobában. Ezzel a szobával szemben kamra, pitvar, folyosó és másik kamra alkotja az emeleti szintet.

Az 1672-es összeírás fából épültnek nevezi az udvarházat.

Forráskiadványok. IV. II. 519–520.

PORUMBÁK I.: ALSÓPORUMBÁK

POZSONY (v. Pozsony vm. — CS. Bratislava)

1562 e. U

A pozsonyi érseki kúriáról számtalan leírás, leltár maradt fenn a XVI. és XVII. századból. Első említése Oláh Miklós 1562. IX. 14-én kelt végrendeletében, melyben az őáltala épített házról emlékezik meg („de domibus per me edificata”); lehetséges azonban, hogy a már meglevő épület kibővítésére vonatkozik a „de domibus” kifejezés.

OL. Esterházy (hg.) lt. Rep. 4. Fasc. C. n. 23.

1566 után az érseki kúria 28 helyiséget felsoroló leltára emeletes, nagyméretű, az udvartartás tagjait is befogadó épületet ismertet.

OL. U et C. Fasc. 76. n. 19. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

Újabb összeírás 1568-ból, mely a „domus suburbanus Poseniensis”-t írja le. Emeletes, fent erkélyes („deambulacro”), 15 lakóhelyiségű épületről beszél.

1576-ban 29 lakóhelyiség, 1601-ben 17 helyiség, 1615-ben Forgách Ferenc halála után gazdag berendezés, vörös márványoszlopos helyiségek, márvány asztalok stb. Az 1616-os és az 1707-es leltárakban több műtárgy („imagines absque ramis in pariete vulgo Landschaft nominate n. 4.”), Mária-szobor fehér fából stb.

Uo.

1581-ben az esztergomi érsek pozsonyi kúriájának építésére ide küldték **Bernardus Magnus** újvári építész, aki másutt is sokat épített az országban.

OL. Zichy-lt. (Zsély.) Fasc. 32. et L. n. 4. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1596-ban az érseki kúriának 12 helyiségét sorolja fel az urbariális összeírás. Ebben volt nagy palota, könyvtár, előcsarnok stb.

OL. U et C. Fasc. 78. n. 8. (Uonnan.) — Kemény L., Az érsekprimások alkotásai Pozsonyban. Pozsony 1941.

PRIBISZLAVEC (v. Zala vm. — J. Pribislavec ?)

1692 e. K

1692. IX. 6-án készült összeírásban leírják a fallal körülvevett, kétemeletes kastélyt, melyben 11 lakószoba, két kamra és konyhák, valamint saroktornác („Culinas ac Angulari Ambitu duplici suo”) volt, és amelyhez fából készült majorsági épületek tartoztak. 1720-ból hasonló állapotot mutat az összeírás, mely már Csáktornya tartozékként említi. Ekkor már kis bástyáit („extant in super duo aedificiola per modum Propugnaculi olim extracta”) és kapuját romosnak mondja.

Forráskiadványok. IV. II. 523—524.

PUTNOK (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1576 e. K—E

1576-ban kelt urbariális összeírás szerint a putnoki kastélyban 10 helyiség volt, ezek közül valószínűleg csak a 3-as („domo supra portam castelli”), a 4-es („domo Palotha”) és a 8-as („Domo Michaelis Chizy”) lakóhelyiség.

OL. U et C. Fasc. 77. n. 2. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1621-ben Bethlen Gáboré volt: „Az mi az putnoki kastélyunk állapotját illeti, azt mi nekik meg nem adtuk . . .”

Szilágyi S., Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Bp. 1879, 346.

1642-ben az erősségben mintegy 50 katona lehetett (egy hónapra költség a lovasokra és gyalogokra 154 forint volt).

Hadt. Közl. XII (1911) 334—337.

1672-ből újabb urbariális összeírásban szerepelnek a várban levő ingóságok és fegyverek.

OL. U et C. Fasc. 52. n. 16. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1707-ben a putnoki kastély és jószág leltára felsorolja a felső palotát, a második palotát, benne a vörös nyoszolyákat és egy zöld nyoszolyát, a másik palotában vörös asztalt stb., miután másutt négy palotáról, boltozott bástyákról és gazdasági helyiségekről beszél.

Thaly K., A br. Orlay és gr. Serényi család zábláthi levéltárából, 1566—1718. Bp. 1896. — Genthon, II. 237 (a Serényi-kastély a régi vár anyagából épült).

RÁBAKOVÁCSI (Vas m.)

1616 e. U

1616-ban a vasvári káptalan előtt Gersei Pethő Kristóf hagyatékán osztoznak gyermekei. Pethő Katalinnak jutott a rábakovácsi kúriának az a fele, melyet Bakács Sándor a maga erejéből építtetett.

OL. Múzeumi törzsanyag. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

RÁBAPATY (Vas m.)

1655 U

Pathy Miklós megalkudott nagypathi udvarháza építésére 1655. V. 24-én „Kőmies Simon”-nal, aki „egy darab kőfalat leszedni és 30 botot véghez vinni es aytokat, ablakokat megigazíttatni, es megzegisivel, padimentomával . . . tisztesegezen” elkészíteni tartozik. Fizet ezért a megrendelő 45 forint készpénzt, 12 köből gabonát, 7 akó bort, 1 ártányt és amíg a munka tart, étel-italt természetben. A fentiekben kívül két kéményt is kell csinálnia és egy kemence alját a szobában, vakolásával.

OL. Múzeumi törzsanyag. 1655. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

RÁD (v. Zemplén vm. — CS. Rad)

1682 e. U

1682. VIII. 18-án a boldogkővári összeírásban említés a rádi nemesi telken volt épületről, mely „az Udvarházal, és Kertnek kerítésével, épen földig el égettet az Curucok miat”.

Forráskiadványok. IV. II. 527.

RADNÓT (v. Kis-Küküllő vm. — R. Iernut)

XVI—XVII. sz. K

A négyszegletű, kisméretű zárt belső udvart kerítő épület négy sarkán négy szegletes sarokbástya. Az udvart egykor loggia díszítette. Az eredetileg feltehetően XVI. század eleji kastély egyes ajtókeretei és gyámkövei a koracinqcento formáit

mutatják. Az egyik faragott, guttás, egyszerű profilú ajtókereten a felirat alatt 1514-es évszám.

Újjáépíttette 1650 körül I. Rákóczi György. Építője a velencei Agostino Serena volt. Felirat a hátsó homlokzaton a kapu fölött:

GEOR[gius] RAKOCI D[ei] G[ratia] PRINC[eps]
TRAN[silvaniae] P[rinceps] R[egni] H[ungariae]
DO[minus] S[iculatorum] C[omes]
AVGVSTINVS
SERENA
ARCHITECTVS
VENETVS
OPERA

REGIT [más olvasás szerint: FECIT v. FUERIT]

1651. VI. 3-án írja II. Rákóczi György öccsének: „Az fundálót jó szível kiküldjük, noha bizony édes öcsém uram igen nagy szükségünk reá most, épített itt is, Ujváratt is, nehezen lehetnek nála nélkül; mindazáltal, ha oly sietős kegyelmeteknek dolga, kimehet öt-hat napra.”

Kövári, 225. — Szilágyi, 432. — Lukinich, 427, 437. — Bánfi, F., Salve Varadino, felice. Corvina N. s. III (1940) 842. — Balogh J. (1954) 247–252.

RADVÁNY (FÜZÉRRADVÁNY; Borsod-Abaúj-Zemplén m.) 1688 e. K

Feltehetően a mai emeletes kastély helyén állott az az épület, melyet az elkobzott Nádasdy-javakból Károlyi László kapott 1687-ben. Ekkor már castellumnak nevezték.

OL. Múzeumi lt. 15. cs. 1687. II. 23.

1688-ban Károlyi László végrendeletében is előfordul a „Radván nevű kastély”.

Géresi, 561–572.

RAHÓ (RIMARAHÓ; v. Gömör-Kishont vm. — CS. Hrachovo) XVII. sz. K

Jánoky Gaspár a XVII. század második felében rahói kastélyában iskolát alapított. Káday Pál iratai I. 1703–1706. Bp. 1955, 36. — MV és V. Gömör-Kishont vm. 84.

1646-ban a kastély Kürthy Ferencné volt. Gyöngyösi István így énekelte meg:

„Ráhó Murány a Fülek között építetett,
S'az mint ezek közi szélessen méretett,
Talán ugyan szintén középre tétetett,
Alkalmatos Kastély, s kővel kerítetett.”

Márssal társalkodó murányi Venus. Kassa 1664, II. r. 94. sz.

RAKAMAZ (Szabolcs-Szatmár m.) 1536 E

1536-ban Horváth Ferenc regéci kapitány azt írja a Zemplén megyeiékekhez intézett levelében: „Nagyságod nehogy abból bizonyos rosszra következtessen, hogy a mi kegyelmes királyi Felséges urunk [ti. Zápolya] a Tiszán túl Rakamaz uradalmában egy egészen új várat építtetett.”

Adalékok III (1898) 175.

RÁKÓC (v. Zemplén vm. — CS. Rakovec nad Ondavou) 1617 e. U

Id. Rákóczi György 1617-ben kelt végrendeletében írja: „... én halálom után az Rákóczi udvarházam és ezen kívül ugyan ottan két udvarházhelyem ...”

Adalékok I (1896) 2.

1678-ban összeírás a Rákóczi-kúriát Rákóczi György és László tulajdonában említi.

1700 után „In Possessione Rakócz Curiola straminea ruinosa”-ként szerepel.

Forráskiadványok. IV. II. 527.

RÁSKA (v. Zemplén vm. — CS. Raskovce) 1610 e. U

1610-ben a Melczér-levéltárban említés a ráskai kúriáról.

OL. Melczér-lt. Évszámsorban. 1610.

1689-es urbariális összeírásban Peredi Benedek tulajdonában szerepel: „In Raska ...

Curia nobilitaris lignea commoda ...”

OL. U et C. Fasc. 82. n. 79. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

REGÉC (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) XV. sz. e. V

A nagyméretű falmaradványok egykor jelentős vár romjai. 1401-ben Zsigmond Tokaj és Tállya várával együtt György rác fejedelemnek adta.

Adalékok IV (1899) 167.

1537-ben Ferdinánd ostromolta a várat.

Adalékok III (1898) 175.

1646-ból részletes leltára maradt fenn. Ebben a jelentősebb, lakás céljára szolgáló helyiségek: a „görbe ház”, ebédlő palota, felső vár, tárház és „szelő ház” berendezve (írások, képek, bútorok), az udvarbíró vagy számtartó szállása, sok élelmiszer tárolására szolgáló helyiség és rengeteg pince.

Makkai, 381.

1682–83-ban Zrínyi Ilona lakott a várban. Építésére szorgalmazza Thököly Imre: „Az várat muniálja kegyelmed, míg ideje vagyon hozzá. Az meczenzéfieknek is az protectiót megküldöttük.” (A mesterembereket a vár javítására a királyi városokból szereztek rekvirálás útján, mint azt Thaly írja.)

Thököly leveleiben állandóan foglalkozik a vár építésével. 1684-ben azt írja, hogy hordasson mézskövet és „jóságbeli jobbágyaink fiaibul mind téglavetőt, mind penig kőmiveseket tanitasson kegyelmetek”.

Thaly K., Thököly Imre naplói, leveles könyvei. Bp. 1873, X. 22, 53. — Genthon, II. 241 (várrom).

ROHONC (v. Vas m. — A. Rechnitz)

1630–1650 k. VK

A középkori épületet Batthyány Ádám gróf építtette újjá. A szabályos négyszög alakú udvart kerítő kastély négy sarkán tömör, toronyszerű rizalittal, a főkapu felett kaputoronnyal, magas manzárd tetővel nagyjából őrzi eredeti alakját.

MV és V. Vasvármegye. Bp. 1898, 89–90, 183.

1634-ben készült összeírásából kihámozhatók a következő helyiségek: „Az poharnok háza . . . ebédlő palota . . . az ur háza . . . az ur háló háza, azon belül kis kamora, az asszony ő nagysága kys kamarája, szenyas háza, az ur háza alatt való bolt . . .”
OL. Batthyány-lt. (Körmentdi.) XVII. századi számadások. 1634. máj. 15. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)
1638-tól 1647-ig Abundi Bolla Bécsből jött Rohoncra dolgozni, ahol ajtó, ablak, grádics, kémény és kemence faragásokon dolgozott. Ő csinálta az „oltár környül való ketrecz”-et is.

Uo. 1636. IV.

Két német és egy olasz kőfaragó dolgozott a kastélyon 1640-ben; a németek Dobronakról jöttek.

Uo. Jobbágy Dániel tiszttartó levele. 1640. szept. 13. Missiles. (Uonnan.)

1641-ben Filibera (?) stukkátor dolgozott a kápolnában.

Uo. Batthyány Ádám számadáskönyve. 1630–1643.

1642-ben Abundi Bolla számol be Batthyány Ádámnak írt levelében: „... weitter hab ich Eur Gnaden 2 thür gricht zu den Spaz khamern gearbeitt, aines zu Rechniz. . .” 6 forintért. „Widerumben zu Rechniz 29 Schneggen Staifl gearbeith, ainem per r f.”

Uo. Missiles. Abundi Bolla neve alatt. 1641. (Uonnan.)

1649-ben Jobbágy Dániel tiszttartó írja az építkezésekkel kapcsolatban: „Az kwf- rago adszigh installa, hogj minden munkayatól mit tsinalt es megh tsinalny köl szamott uetessek uelle es Nagysagodnak küldgjem, amellet iryakis melette Nagysagodhoz, keretty azon Nagysagodnak mint kegyelmes vratt: Nagysagod valahonned masfelszaz auagy ket száz forintigh neki: Az szamuetsset penigen jm Nagysagodnak megh kwldette . . . Az kwf- ragois Rohoncz es Zallonok varayhoz az meny . . . kesz munkat modgja hogj uagion száz szekerett kiután . . .”

Uo. Missiles. Jobbágy Dániel neve alatt. 1649. júl. 3. (Uonnan.)

1650-ben Antonio Butz hartbergi kőfaragó írja Batthyány Ádámnak: „Die Arbeit auf Schläning die ist ferttig, khan man mit 24 Wägen dannach schickken, so wollen auch zu dem Prunen auf Rechnitz khan man auch 30 Wägen schickken.”

Uo. Missiles. Antonio Butz neve alatt. 1650. máj. 27. (Uonnan.)

1657-ben Batthyány Ádám szerződést köt Carlo de Latorre „muratore e capomastro”-val a rohonci templom építésére. Fizet 1900 forintot, ezért a mester: „Sia obligato di fare una capella con la casa de reponere.”

OL. Kamarai lt. Lymbus II. Fasc. 10 utolsó darabja. — Frey—Ginhart I. m. 668–669.

ROSKOVÁNY (v. Sáros vm. — CS. Rožkovany)

XVII. sz. U

Urbariális összeírásban előfordul Dobozy András elkobzott javai között Roskoványban „egy puszta fabul épített Curia”.

OL. U et C. Fasc. 78. n. 63. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.) — Forráskiadványok. IV. II. 529.

- ROZGONY (v. Abaúj-Torna vm. — CS. Rozhanovce) 1674 e. U
 1674. XII. 14-én említés egy nemesi udvarházról Forgách Miklós és felesége tulajdonában.
 1675-ben és 1681-ben is összeírják. Ekkor megjegyzik, hogy fából készült.
 Forráskiadványok. IV. II. 529.
- ROZVÁGY (Borsod-Abaúj-Zemplén m., ma NAGYROZVÁGY v. KISROZVÁGY) XVII. sz. U
 Zuthy János javai között összeírják a kétemeletes udvarházat.
 Forráskiadványok. IV. II. 529.
- ROZSÁLY (Szabolcs-Szatmár m.) XVI. sz. U
 1712-ben leírnak egy kisméretű udvarházat, mely néhány szobából és konyhából áll („aliquod cubiculum, necnon culinae, stabula, horreisque satis commodi”).
 Forráskiadványok. IV. II. 529.
 Az emeletes, tornyos, romantikus ízlésű Kun-kastély egy szárnya még a XVI. századból; ma már felismerhetetlen. A régi kastélyt Strassaldo 1669-ben leromboltatta úgy, hogy csak egy szárnya maradt meg.
 MV és V. Szatmár vm. 147. — Genthon, I. 409.
- SALABINA (v. Zemplén vm. — CS. Žalobin) 1628 e. U
 1628. VI. 3-án a Gyurichkay-javak elfoglalásakor összeírták az udvarházat, melynek palánkja rossz, két szobából áll, az egyik „fejér ház” (az urak lakták). Még néhány szobát, pitvart és kamrát említettek; de mind rossz, elrohadt.
 Forráskiadványok. IV. II. 531.
- SALÁNK (v. Bereg vm. — SZU. Salanok) 1679 e. U
 1679. VIII. 26-án és 1680. IV. 4-én összeírják Rákóczi Borbála salánki, fából épült, alacsony, zsindegyel fedett udvarházát, melyben két lakószoba („hypocausta”), két oldalkamra és egy pitvar volt.
 Forráskiadványok. IV. II. 531—532.
- SARKAD (Szabolcs-Szatmár m.) 1566 e. E
 Gyula eleste után a török követelni kezdte a kis alföldi várat, melyet „párkány”-nak neveztek.
 1592-ben Bocskai István utasítja a váradi kapitányt, hogy „az körülállók kastélyokra, Zsákára, Bakomra, Sarkadra, Béltre s a többire, mindazokra, kik a mi számunkra valók s mind az egyebekre gondja legyen”.
 Hadt. Közl. XXV (1926) 34—35.
 Szamosközi I. „gyenge kastély”-nak mondta, háromszor leégett; 1646-ban palánkját erősítették, 1659-ben felégették.
 Uo. 35.
- SÁRKÁNY (v. Fogaras vm. — R. Șercaia) 1656 e. U
 1656. III. 26-án felvett leltár részletesen leírja az udvarházat: „Vagyon az Udvarház előtt egy Teölgy fából faragot Padlásu hid (karfás). Ezen Udvarháznak Külseő része erős keőből rakott Tetelyes, mellyen vagyon két rend ház. Nyilik be deszkából csinált kapu. Ezen kapun vagyon egy kis gyalogh szer . . . fél szer ajtó. Ezen kapu közöi boltasos, Tetelyes. Az Kapu között job Kézre vagyon egy darabant ház, melyre nyilik job kézre . . . Teölgyfa mellyekes ajtó . . . Az háznak felső része gerendás, padlásos. Ezen darabant házról nyilik az Teömleöczre be job kézre . . . ajtó . . . Az fellyül megh irt Darabant házan fellyül egy kis edgyet mást tartó ház . . . Innét az Kapu alol Tornác avagy folyosó alá jutván, az Folyosónak allya Pogonossan 17 keő lábakon áll. Az Folyosó alól job kézre fordulván nyilik be az kertész házra, job kézre Pártázatos ajtó. Innét . . . fordulván, az Torony alat való alsó házra nyilik be bal Kézre . . . ajtó . . . Ezen háznak vagyon három ablaka . . .” — Ezután még néhány lakószobát, pitvart és pincét, valamint gazdasági célú helyiségeket ír le. Majd így folytatja: „Ezen Pinczébeől ki jeővén, fordulván az Felseő rend házakra, mennek fel 31 lépcsőből álló kar fás eőregh fa gradicsokon . . . Ezen gradicsról nyilik bal kéz feleől az felseő rend házak előtt való Tornácra . . . ajtó. Ezen tornácznak vagyon körös körül keőnyekleő kar fás deszkával bélett kerítése . . . Innét nyilik az eőregh

Palotára egy pártás festett ajtó . . ." — Ezenkívül a felsorolásban szerepelnek még a következő említésre érdemes helyiségek: első ház, felső végre való ház, harmadik ház, negyedik ház, bástya ház, pitvarocska. Említi a „bástya ház”-at, melynek felső mennyezete „külöön külöön féle festékekkel tarkazatosan megh vagyon festve”. Ezután különböző lakoszobák következnek: ebédlő palota, ebből nyíló tornác, utolsó szoba, és az innen levezető 36 lépcsős „grádics”.

Forráskiadványok. IV. II. 532—536.

SÁROSPATAK (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

XVI—XVII. sz. VK

A középkori lakótoronyhoz a XVI. század közepén reneszánsz ízlésű loggia és lombard hatást mutató palota épült. Ugyanekkor látták el a lakótoronyt faragott díszű ajtókkal, ablakokkal, kandallókkal. Mestere 1560 körül Alessandro Vedani, aki Patakon le is telepedett. Fia már mint „ungarus de Patak” szerepelt a padovai egyetem anyakönyvében.

1534-ben Perényi Péter erősíti, ekkor Kassától kér kőműveseket.

1599-ben Dobó Ferenc a város határát sánccal és árokkal véveti körül.

1617-ben I. Rákóczi György nagyobbította a palotát kelet felé. Ezt bizonyítja az ajtó fölötti felirat.

1643-ban Lorántffy Zsuzsánna, a kertfelőli erkélyen levő felirat szerint, új palotával ékesítette a várat.

1647-ben Rákóczi Zsigmond elrendelte, hogy Patak várát és a mellette fekvő kastélyt olasz stílusban megújítsák, a gyulafehérvári paloták mintájára, Rozsnyóról hozatván ácsokat.

Fata arcis Patak. Temesvár 1901, 21—26.

A sárospataki magyar krónika szerint 1599-ben „véveté Dobó Ferenc Sárospatak hóstátit körül sánccal oltalomnak okáért”.

Sárospataki Magyar Krónika. 21.

1613-ban Rákóczi György azt írta a pataki kapitánynak, hogy a fundálót kiküldte Patakra: „. . . minden szükséges építésre való helyeket mutogasson meg neki . . . intézzen úgy el, hogy delinealjon mindeneiket.”

Szilágyi S., Okmányok I. Rákóczi György történetéhez 1651-ben. TT I (1898) 66.

1617-es építkezésekről egy feliratos tábla emlékezett meg: „Deo favente haec palatia, Spectabilis ac Magnif. Dominus Georg. Rákocz de Felső-Vadász, intra diem 22. Apr. 1617. Et diem 22. Aug. anni 1618. fieri fecit”.

Dercsényi—Gerő i. m. 16.

1627-ből való az a vörösmárvány felirat, melyet a pataki múzeum kőtárában őriznek:

NON EST CVRRENTIS NEQ VOLEN SED MISEREN DEI
PSAL. XXVI. SI CONSISTANT ADVERSV MECASTRA MON TIMEBIT
COR MEUM HOC PROPVGNACVLV AVSPICE DEO EREGT CURAVIT
SPLIS AC MAGC DNVS
GEORGI RAKOCZI DE FELSŐVADÁSZ COMES BORSODIEN
ANNO MDCXXVII

Uo.

1632-ben jelentik Rákóczi Zsigmondnak: „. . . az párkány kőfalat is éppitetük . . . Az takarodás után az középső bástyának fedelét akarnánk megcsináltatni.”

Szilágyi S., Rákóczi Zsigmond levelezése. TT II (1891) 582.

1634. III. 1-én kelt leltár kivonatát közli Makkai. Ebben szerepel egy „új bástya, malomház padlása, nagy palota” stb.

Makkai, 239.

Az 1635-ös leltár kivonatában, mint az előzőben, főként gazdasági és tárolási célra szolgáló helyiségek; csak a nagy palota, az új bástya és a torony alatti kerengő bír némi érdekességgel.

Uo. 241.

Az 1639-es leltár nagyjában egyezik a megelőző kettővel. Érdekessége csupán annyi, hogy a nagy palotáról megjegyzi: a toronyban van. Nyilván a lakótorony lovagter-

mét érti itt. Másutt „veres bástya” néven említi. Kérdés azonban, hogy mit értsünk a torony alatti kerengő és torony alatti sáfárház kifejezéseken.

Uo. 243.

1643-ból való a vár északi, ún. Lorántffy-szárnya, mely a várfal felhasználásával készült. Az erkély könyöklőpárkánya alatt felirat: „ANNO DNI 1643”. Alatta domborműves griff és pelikán között a Lorántffy-címer látható. Szalagkeretén:

SUSANNA LORÁNTFFY D[ei] G[ratia] PRI[ncipissa]
TRA[nsilvaniae] ET PAR[tii] R[egni] HUNG[ariae]
D[omi]NA

Dercsényi—Gerő i. m. 38.

1644-ben I. Rákóczi György egy levelében részletesen megemlékezik a pataki építkezésekről.

Uo. 40.

1647-ből ismét a vár építésével kapcsolatos levelet idéznek, melyben először szerepel az olasz kőműves. Parancsolják, hogy „az fundamentomát ássák jól és állandóul”. „Az mely kerekded bástya is megmozdult, ott is egy derék, kazamatás erős bástyát kellene fundálniok, hogy isten jövendő esztendőtt adna érnünk, ahhoz is hozzá kezdenénk. Más bástya is kivátnatnék az két szegletbástya közt középhe . . .”

Uo. 42.

1647-ben Rákóczi Zsigmond anyjának a vár piaca és a garádics rakásáról ír, mely „elmulik az oroszlán-bástya és a közfalnak rosszullete miatt”.

Szilágyi, 371.

Ugyanez év augusztusában a palota kifestéséhez „képeskönyv”-et kerestetnek.

1650-ben a levelezésben ismét előfordul a pataki építkezés: „Az pataki bástyában való nagy fogyatkozás mind rosz Márton mester dolga, valóban nagy kárt tett, bajt szerzett, eddig ott lehet az olasz fundáló” [Serena?].

TT (1890) 450.

1651-ben ismét a pataki építkezésekről: „Az palotát hol intéztük . . . ott elég palota telik ki, csak az fákat, gerendákat csinálják idején, deszka, sindely legyen bőven hozzá. Az palota, ha tisztességes festett mennyezettel lészen, nekem ugy teteszik, nem kell fenyőágaztatni.”

TT (1891) 80. — Divald K., A sárospataki vár. Bp. 1902. — MKÉ (1908) 163; (1910) 198. — Műemlékvédelem VII (1959) 39.

SÁRVÁR (Vas m.)

XV—XVI. sz. VK

A középkori, nagyméretű, tágas belső udvart kerítő váron, melyről 1341-ben már mint „Castrum Sarvar”-ról emlékeznek meg, 1402-ben Egerváry Mihály végeztetett megerősítési munkálatokat.

A Nádasdyak idején szinte szakadatlanul erősítették és díszítették az épületet. A legjelentősebbek közé tartozik az 1550—1560 körüli építőtevékenység, amikor két olasz lapicida, Pietro Plenio és Pietro Spazio dolgoztak a váron.

1571-ben Pietro Orsolino kapuvári „Paumaster” nevével találkozunk.

1589-ben Donato Grazioli a sárvári építész, Balogh Jolán szerint ő a sárvári kaputorony mestere.

1614-ben Nagy József Jakab a főpallér, 1628-ban új emeletes szárny épül, mestere valószínűleg az ugyancsak olasz Battista Raza.

1630-ból való a várkastély első részletes leltára.

1643-ban az Erdélyből ismert Giovanni Landi „fundátor” Sárovarott halt meg, Nádasdy Ferenc országbíró szolgálatában.

1644-ben Nádasdy Ferenc és Esterházy Julianna házassága alkalmával tatarozást hajtottak végre a váron.

1645-ből való újabb leltár már megemlékezik négy földszinti és négy emeleti „Uyház”-ról, melyeknek két-két pitvara van.

1675-ben Johannes Walner építőmesternek a sárvári várban végzett munkájáért kifizetik a hátralékos 200 forintot.

H. Takács M., A sárvári vár. Bp. 1957 (régébbi irodalmat l. ott). — Genthon, I. 288. — Műemlékvédelem VII (1959) 39.

- SÁVNIK** (v. Szepes vm. — CS. Spišský Štiavnik) 1528 e. VK és U
 Nagyméretű, szabálytalan alaprajzú, belső udvarokat kerítő, többtornyos várkastély, klasszicista főbejáráttal. Pirhalla szerint Serédy Gáspár, a királyi katonaság vezére 1528-ban elhamvasztotta a várat; 1619-ben Thököly István újjáépíttette.
 Pirhalla i. m. 170.
 1673-ból fennmaradt urbariális összeírása 48 helyiséget sorol fel. Ebben négy bástya, egy torony, kis és nagy palota, az úrnő és szolgálóinak szobái, a praefectus lakása stb. szerepelnek. Érdekes, hogy a leltárban könyvek, egy nagy, feketére festett keretű velencei tükör, Thököly-arcképek, más portrék, festett bútorok, a kápolnában új oltár, kárpitok, közöttük spanyol festett ágykárpit, egy óra és egy harang is szerepelnek.
 A „Nova curia seu praedium” egy mérföldre fekszik a kastélytól. Ott az „alsó renden” két szoba, fűtő kemence, két másik szoba, nyolc-nyolc üvegablak, előcsarnokból emeletre vivő lépcső, ott is felső „atrium”, valamint két fűthető és két másik „cubuculum”, az udvaron („in foro curiae”) két szoba és egy konyha.
 Az épület leírása erősen emlékeztet az ugyancsak szomszédos bethlenfalvi kastélyra.
 OL. U et C. Fasc. 70. n. 3. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)
 1695-ből az urbariális összeírás a romos kastélyról ezt írja: „. . . cuius maior turris et propugnaculum cum fornice majoris Palatii subjacet extraemae ruinae, necessario aliquot canales ad tectum, attrahi et totius Castellum tectum reparari deberet.”
 Uo. — Divald, Szepesvármegye i. m. 76–77. — P a M IX (1960) 171. kk.
- SEGESD** (Somogy m.) 1664 e. E
 Bubics Zsigmond közli a segesdi erősség rajzát Esterházy Pál Mars Hungaricusából. A rajzon két oldalozó és két hengeres védőbástya szabályos négyszögén belül elhelyezkedő épületek láthatók.
 Bubics Zs., Esterházy Pál Mars Hungaricus. Bp. 1895, 56.
- SEMPTE** (v. Nyitra vm. — CS. Šintava) 1639 e. V
 A nádori vár urbariális összeírásában 1639-ben 15 helyiség szerepel: tárház, a várba menet bal kéz felől a víz-bástya, a kopjás bástya, a sütő bástya, a Kopasz bástya, a Torony, a „Czaich ház”, a kovácsház mellett való „Bot”, a Tárház végiben való „Bott”, az első porház, a másik porház, a harmadik bástya, a belső „emelzős kapu”, a külső „emelzős kapu” stb.
 OL. U et C. Fasc. 85. n. 7. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)
 1660–1670 között főkapitányi rezidencia, társadalmi központ volt a semptei vár.
 Bubics—Merényi, 195.
- SEMSE** (v. Abaúj vm. — CS. Šemša) 1681 e. K
 1681. V. 12-én összeírják a fallal körülvett, elhagyott kastélyt.
 Forráskiadványok. IV. II. 537.
- SEPSIKŐRÖSPATAK** (v. Háromszék vm. — R. Valea Criștului) 1645 k. U
 1645-ben már állt Kálnoki István köröspataki udvarháza, mely köré 1646-ban kezdett „egy kőkerítést rakatni négy szegben”. Ekkor 25 napig, 1647-ben 12 napig, 1648-ban 10 napig dolgoztak rajta.
 Kálnoki István naplója. Erdélyi Történelmi Adatok IV (1872) 141, 154, 155.
 1670-ben azt írja naplójában: „Isten őfelsége kegyelméből kezdettem építtetni az pogányok tüze által megromlott köröspataki házamnak falait második contignatiora . . . Gerendáit faragtatván, egyéb fáit szállítatván, 2. aug. végeztvén az bolt felett való falait, die 14. Augusti szarufált vonattam fel . . .” — Novemberben kezdte az alsó házakat tisztíttatni, a padlókat, kemencéket csináltatni, és végre december 12-én költöztek be.
 Uo.
- SOMLYÓD** (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) 1620 e. U
 1620-ban a Lorántffy-nővérek közötti birtokelosztáskor említik a háromszobás, kamrás udvarházat.
 Forráskiadványok. IV. II. 539–540.
- SOMLYÓHEGY** (DOBA; Veszprém m.) XIV—XVIII. sz. V
 1594-ben készült urbariális összeírás a vár 33 helyiségét sorolja fel:

- „Az varbéli hazakban való Inventarium
 1. Az wdvarbirosaghoz ualo Belső haz . . .
 2. Az középső haz . . .
 3. Az kwlseő zenes haz . . .
 4. Az eczetes haz . . .”

Sáfár ház, lisztes ház, zabos ház, nagy pince, fehér lisztes ház, élés ház, sötét ház, gabonás ház, régi konyha, belső sütő ház, külső sütő ház, ifjak háza, ifjak háza mellett való ház, szabó ház, muzsikusok háza, belső kapu mellett, másik gabonás ház.

- „22. Az Krazna feleől ualo zegelet Bastia . . .
 23. Az Pap haza feleől ualo Bastia . . .
 24. Az Konhia . . .
 25. Az Thoroni alat ualo Tharhaz . . .
 26. Az Nagj Palota . . .
 27. Az Piarcz feleöl ualo kerek Bastia . . .
 28. Azon kiuöl ualo haz . . .
 29. Az Wr zenes hazan ualo Belseő haza . . .
 30. Az Wr zenes haza . . .
 31. Az külseő kis Palota . . .
 32. Az Azzon Thar haza . . .
 33. Az Thoronban ualo felseő haz . . .”

OL. U et C. Fasc. 78. n. 7. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

A csúcsfves jellegű vár több helyisége ma is áll. Első említése 1093-ból. Himfi, Garai, Rozgonyi, Kanizsay, Mátyás király, Kinizsi, Szapolyai, Bakócz-birtok volt. 1563–1566 között a töröké. 1707-ben Bottyán János kijavíttatta.
 Genthon, I. 69.

SONKÁD (Szabolcs-Szatmár m.)

1696 e. U

1696. V. 1-én összeírják a fából épült, három lakószobás, kamrás, földszintes, zsinde llyel fedett udvarházat.

1713-ban nagyméretűnek mondják az udvarházat, melynek három tágas lakószobája és pitvara mellett régi, rossz fafilagóriája is van.

Forráskiadványok. IV. II. 541–542.

SOPRONKERESZTÚR (v. Sopron vm. — A. Deutschkreutz)

XVI—XVII. sz. U—K

A nagyszabású, sarokbástyás, árkaDOS-loggiás udvarú, emeletes kastélyt 1560 körül átépítették. 1621-ben feldúlták, 1625 és 1643 között újjáépítették. Az átépítés az egykor valószínűleg a homlokzat két sarkán álló két szegletes bástyához (egyikben gótikus, mérműves ablakú kápolna) nagy belső udvarú, szabályos alaprajzú kastélyt alakított. Csak a tetőcsatlakozások és a hátsó homlokzat sarokablakai árulják el az egykori épület harmonikus egységbe illesztett maradványait. Rusztikás kapuja Frey szerint 1625-ben készült.

1559-től fogva Nádasdy Tamás nádor több levelében javasolta feleségének, hogy menjen ki Keresztúrra lakni, melyet biztosabbnak tartott a töröktől fenyegetett Sárvárnál.

Károlyi—Szalay, 34, 38, 56.

1574-ben Parnas János levelét „ex castello Keresztur” keltezi.

OL. Nádasdy-lt. Missiles. Parnas J. neve alatt. 1574.

1589-ben Donato Grazioli is dolgozott itt.

1651-ben a sárvári számadások megemlékeznek „Maiszter Hansz kümies”-ről, aki a keresztúri várban („in castro Keresztur”) dolgozott.

OL. Nádasdy-lt. B. 1564. raktári szám. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.) — Bubic—Merényi, 66. — Frey, 95—100. kép. — Frey, D., Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. II. Österreich. Wien—Berlin 1935, 637—638. — Balogh J. (1954) 250.

SÓVÁR (v. Sáros vm. — CS. Solivar)

XVII. sz. 2. f. U

Említés két, részben fából épült udvarházról.

Forráskiadványok. IV. II. 542.

- SÖJTÖR** (Zala m.) 1590 e. U
 1590-es leltár szerint a söjtöri majorban, mely kisebb udvarház-épületnek is beillik, a következő helyiségek vannak: nagyszoba, „Az Wr zobaia”, a szenesház, sütőház, pince, házhéjja, udvar, pajta.
 OL. Nádasy-lt. Leltárak. 1590. p. 66–87. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)
- SÜMEG** (Veszprém m.) 1538 e. V
 1538-ból való a vár első leltára.
 Részletesebb inventárium 1568-ból. Ebből kiemelhetjük a következőket: külső kapu, belső kapu, kapu mellett levő nagy torony, tönkrement kápolna mellett harang, kelet felé néző kis fabástya, szoba a konyha fölött, „Chaby Toron” nevű fabástya, új bástya feletti kis torony, a „Redneky Toron”, az emellett levő új bástya, „Sub gradu, quo in palatium itur, stuba communis supra portam”.
 OL. U et C. Fasc. 76. n. 17.
 Az 1572-es összeírás nagyjában megegyezik az előbbivel: „In propugnaculo ligneo Zakall szarazto noncupato”, másik nyitott bástya, neve Nagy bástya, belső vár tornya, az úr és számtartó deák szobája, kis bolt, öreg ház, várnagy szobája, torony, kapuköz stb.
 Uo.
 1588-ból az előzőknél részletesebb összeírás. Ír a nagy szoba előtti hosszú folyosóról és egy „Feöl zelről valo uy zoba”-ról. Más összeírások 1597-ből, 1601-ből, 1604-ből, 1609-ből, mely utóbbiban szerepel az úr hímes szobája három ablakkal.
 Uo. — Genthon, I. 333.
- SVIDNIK** (v. Sáros vm. — CS. Svidnik) 1618 e. U
 1618. X. 3-i összeírásban a makovicai vár tartozékai között szerepel egy kétszintes „Uionnan erigált Curia”, ahol az alsó szinten pitvar és két kamra, a második szinten a feljáró „garadics”, „körös környül deszkás folyosóval keritet”, ebből nagy, öt üveglakos pitvar nyílik, melyet kívülről lehet fűteni, valamint kamra és lépcső a padlásra.
 Forráskiadványok. IV. II. 545–547.
 1641-ben ismét összeírják az új udvarházat.
 Uo. 547–548.
 1675-ös összeírásban szerepel, hogy fából épült, 1688-ban pedig a régebbi udvarházat „Palatium obsolutum et ruinosum”-nak nevezik, és említenek egy újonnan épült, három lakószobás („tria Cubicula, atrium et duae Camerae Scandulis tectae”) fa udvarházat.
 1690-ben is nagyjából ugyanezt az épületet említik, míg 1691-ben nem udvarháznak, hanem majorháznak nevezik.
 Uo. 548–550.
- SZAMOSÚJLAK** (Szabolcs-Szatmár m.) 1697 e. U
 1697. VII. 1-i összeírásban Ujlaki György elkobzott jószágai között egy kétszobás udvarház fordul elő. Ma semmiféle udvarházzal nem tudnak, de a ref. harangláb 1647-ben készült.
 Forráskiadványok. IV. II. 552. — Genthon, II. 260–261.
- SZAMOSÚJVÁR** (v. Szolnok-Doboka vm. — R. Gherla) 1540 e. VK
 Nagyméretű, pentagon bástyáktól erősített, számos átépítés nyomait viselő várkastély. Építeni kezdték Zápolya János, majd Martinuzzi (Fráter) György idején, 1540 előtt. Feliratos kő Zápolya címerével 1540-ből, 1542-ből Fráter Györgyre vonatkoztatva (szövegét I. a III. fejezet 4. sz. jegyzetében). A források általában Domenico da Bolognát nevezik fundálójának. G. Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya „Compendio della Transilvania” című munkájában így írta le: „... con quattro braui fianchio alla moderna, et uno soccorso fuori del fosso, quale fiancheggia con gran sicurezza la due parti del Castello: le mura grosse et forti con grosso terapieno et fosso pieno d'acqua, profondo et largo...”
 1607-ből leltárát emlegetik, erődítése 1619 és 1652 között épült Giovanni Landi, majd Agostino Serena irányításával. Ekkor talán az épület is módosult, mert 1644-

ben is építkeztek rajta. Újították 1703-ban, 1760-ban. Újjáépült 1857 után. — 1786-tól fogva fogház.

Századok XXXIII (1889) I. — Szongott K., Szamosújvár szabad kir. város monográfiája. Szamosújvár 1901, I. 19. — Lechner J. — Gromo, G., Compendio della Transilvania. Apulum 1934 — 1935. — Biró, 17, 40. — Biró J., Erdély művészete. Bp. 1941, 79. — Veress E., Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. I. 1557—1575. Kolozsvár 1944, 197. — Sebestyén, 32, 38, 40, 59, 84, 95, 100, 103, 104, 118.

SZÉCHÉNYKÚT I.: PETÁNC

SZEMERE (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1641 U

1641-ben Szemere Pál számadásai között írja: „... építettem az én szemerei kőházamat, rakonczay kő bányákból hortattam az követ... tégláját ugyan Szemerén csináltattam és égettem...” Az építkezés mintegy 2000 forintba került.

OL. Múzeumi törzsanyag. 1624—93. Egy vastag füzetben, 93. o. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.) — Forráskiadványok. IV. II. 556—557.

Ma klasszicista kastély, földszintjén gótikus keresztboltozatos helyiséggel. A kertben grottába befalazva vörösmárvány címer 1647-es évszámmal, talán a régi udvarházról való.

Genthon, II. 270.

SZENDRŐ (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

XIV—XVII. sz. V

1380 körül, a Bebekek idején épült fel a vár, akik a XVI. századig birtokolták. 1566-ban Schwendi Lázár elfoglalta. Az 1578. 27. tc. 9. §-a szerint építésére több megye és város ad segítséget. Végvárként szerepelt. 1614 és 1626 között az alsó vár kiépítése folyik.

1637-ben a király megígérte, hogy Szendrőre gondja lesz, Kassán állandóan fog lakni egy hadi építés.

1645-ben azt írja Móré István Borsod vármegyének: „... ez becsületes végház, az ki ez felsőmagyarországi végházaknak metropolisa vala, annyira elromlott... hogy a maga oltalmára is minden bizonnal erőtlen és elégtelen.” (1707-ben lerombolták.)

Borovszky S., Szendrő vára. Bp. 1908.

1568-ban Giammartino Secco és Bartolommeo de Ponte épít a váron, munkájukat 1572 körül is több Bécsből hozott olasz kőművessel együtt „szorgalmasan és hűségesen” folytatták.

MM III (1927) 589.

1593-ban a szepesi kamara meghagyja a szendrői provisoroknak: „... Architecto Christoforo Stella, quando ille in Zendrő est, et aedificationi incubit, detis singuli septimanis in defalcationem sui stipendii vini pintas 14, cerevisia quoque 14, panes 28, avenae cubulos 3...”

OL. Múzeumi törzsanyag. 1593. VIII. 10. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1630-ban III. Ferdinánd levelében megígéri Szendrő vára építéséhez: „... architectum quoque, ne quid desideraretur, in eas partes expedierimus...”

Kazinczy-lt. Sátoraljaújhely. Fasc. 224. n. 326. Győr. 1630. VII.

SZENTBENEDEK (v. Szolnok-Doboka vm. — R. Mănăstirea)

1592 K

A négy különböző, szegletes sarokbástyás erődtímnnyt, mely eredetileg kolostor volt, 1593-ban építették ki árokkal övezett, felvonóhidás, védelmi kastéllyá. Mai alakját a XVIII. században kapta.

Kővári, 221. — Veress, Korniss oklevéltár i. m. 3, 4. — Kelemen L., A legrégebb magyar hímesoszlopok. Páztortúz X (1924) 6. — Rados, 30, XII. t. — Biró J., Erdély művészete. Bp. 1941, 81, 128, 237. — Magy. Múv. Tört. I. 349—350.

SZENTGYÖRGY (v. Pozsony vm. — CS. Jur pri Bratislave)

1596 e. K

Illésházy István írja 1596-ban kelt végrendeletében: „Epitetem is teobet 2000 tallernal ez ket varra [ti. Bazin és Szentgyörgy], minthogy az Z. Georgy vdwar mind el ys eget vala.”

OL. Esterházy (hg.) lt. Rep. 4. Fasc. A. n. 4. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.) — Timon—Szerdahelyi i. m. 218. — MV és V. Pozsony vm. 715.

Felirat az 1609-es évből:

COMES STEPHANUS ILESHAZI
PALATINUS REGNI HUNGARIAE ZC

ET CATHARINA PALFY CONSORS
FECERUNT [?] 1609

PaM VII (1958) III, 112.

SZENTJOB (v. Bihar vm. — R. Saniob) **1621 e. E**

Rédey Ferenc 1621-ben kelt végrendeletében meghagyja, hogy „Az szentjóbi kaput csináltassák meg kőből, legyen erőssége az várnak”.

TT (1884) 130.

1667-ben IV. Mohamed szultán rendeletet ad ki a szentjóbi „vár” kijavítására. Ez a javítás a rendelet szerint 2080 gurusba kerül, a lakosok segítségét is igénybe kell venni.

Karácson I., Török—magyar oklevéltár. 281.

1695-ben az erősséget „una Arx valde ruinata”-nak nevezik.

Forráskiadványok. IV. II. 563.

SZENTMIHÁLY (v. Liptó vm. — CS. Svätý Michal pri Vahu) **1644 e. U**

Istenmezei Györgyné Csató Zsófia végrendeletében írja 1644-ben: „... Végeztre mivel mostani szerelmes uram engemet igen pusztá állapattal és tűz miatt való nagy kárvallással vőtt el, udvarházamat épen fundamentumból megépítette...”

TT (1884) 567.

SZENTMIHÁLYFALVA (v. Sáros vm. — CS. Michal'any) **1672 e. U**

1672-ben a szepesi kamara összeírta Fejérpataki Ádám vagyonát:

„1. Van egy udvarház, az kinek egy része kőből vagyon építve, mellette kis bolt.

2. Pitvar.

3. pitvar alatt pince,

4. pitvarban tüzhely, abból nyíló kis sütőház.

5. első faház.

6. mellette kamra.

7. padra járó grádics,

8. új boltocska,

9. boltocska felett egy nyári házacská.”

OL. U et C. Fasc. 78. n. 65. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1677-ben ugyanezt az udvarházat fából épültnek és romosnak írják le.

Forráskiadványok. IV. II. 565.

SZENTMIKLÓS (BEREGSZENTMIKLÓS; v. Bereg vm. — SZU. Cinadievo) 1589 e. U

Telegdy János 1589-ben öccséhez intézett levelében beszámol a szentmiklósi ház építéséről: „Azth Irhatum kegy: hogj az tegla ueto beregsagban ninczj, se az, se mas ualtig kerestettem. Lengjel orzagban el kultem az kj ablakokatth czinalna uegh talnirral. Immar kettejt az haznak meg padoltattam miulta Itthon wagjok. Az orosz palotara mohotis hordattam, aztis Isten uelem liujj az heten rea toltetem. Es az hasdjkokat moual czjnalntatom be. Es ugj ottetem megh oztan megh az mezzel . . . az kegy sindeles emberit megh fogtam es itth uagjon zentmikloson, de filek rajta hogj azzal ez niaron nem sindeleztegh kegy: mert hazug ember . . .”

Eckhardt i. m. 83.

Ugyanebben az évben a többi között ismét beszámol Telegdy János az építkezésről: „Az eöregbhik ház hiath teghnap pagimenthomoztattam meg teglaw'al tegnap vegeztek el, a'kisebbiket meg cöttettem talam adgia Isten, hogj mindent keth hetigh vegeznek az keo miusek.”

Uo. 92.

1593-ban kelt végrendeletében Telegdy János írja: a szentmiklósi házat öccsének, Pálnak hagyja, „noha fele sem oult, mikor az attjank megh holt, hanem en ippjtem es czinaltattam meg Es kizen attam oczjim kezjbe”.

Uo. 127.

A kastély bal szárnyán vésett felirat: „IOANNES TELEGDI 14·4”.

Századok (1867) 280.

1596-ban Telegdy Pál és János megosztoznak Szentmiklóson: „Az Zent Miklossi haznak az allia mind bolt pincze, azon felewl vagion egi zenes haz, egi zoba, egi pittuar, ki kapu közi, egi swtő haz, öregh zoba, az mellett egi tart haz es egi kis zoba.

Ezek mind boltok. Ezen fellwl másik rend: Egi Palota meniezetiuel, egi pituar, egi öregh zoba, az mellett egi kis tar hazaczka es egi kis zoba. Ittem alat az uduaron egi o fa istallo, egi zoba es pituar, fa haz zolgaknak valo, sindelleiesek, egi kohnia zeglet bastia, azon kiuöllis három felzer palank baastia sindelliesek.”

OL. Esterházy (hg.) It. Rep. 25. Fasc. E. n. 293. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1648-ban a szentmiklósi kastélyt összeírják: „Vagion egy kastel, mellybe jo házak, palota, eles haz, io istallok etc. Az kastel mind bold pinczeken áll. Egy kis tplomis vagjon az urake . . .”

Maksay, 519.

SZENTMIKLÓS I.: MIKLÓSFALVA

SZEPESVÁRA (v. Szepes vm. — CS. Spišský Hrad)

XII—XVI. sz. VK

A XII. századtól fogva szereplő vár palota-része a XVI. században alighanem reneszánsz ízlésű díszítést nyert, s egy emelettel és valószínűleg pártázattal is megemelték. Divald, Szepesvármegye i. m. 70—71.

1550. II. 25-én I. Ferdinánd jóváhagyta a Báthory András és Thurzó János között Szepes várára létrejött egyezséget. Báthory András ugyanis „pro illa restauratione seu aedificatione” sok pénzt költött, ezért Thurzó János 200 forintot fizet neki a vár átvétele után.

Csáky oklevéltár. I. 2. — Dénes F., A művészet és művelődés lelőhelyei Szepes megyében. Lőcse 1900, 48. — Menclová, D., Spišský Hrad. P a M V (1956) 32—39.

SZEPESVÁRALJA (v. Szepes vm. — CS. Spišské Podhradie)

XVII. sz. U

1672. VII. 8-i összeírásban Chaák Ferenc javai között szerepel a szepesi vár alatt levő „allodium ad formam castelli”.

1693-ban kétemeletesnek („domus duarum contignationum”) mondják, 1713-ban teljesen elromlott, tető nélküli kastélyként szerepel, 1720-ban is romokban van.

Forráskiadványok. IV. II. 566—567.

SZERDAHÉLY I.: BODROGSZERDAHÉLY

SZEREDNYE (v. Ung vm. — SZU. Seredne)

XVI—XVII. sz. U—K

1617-ben Czobor Mihályné Thurzó Zsuzsánna Pázmány Péterhez írt levelében „kis udvarhazaczka”-ként emlegeti.

Szontagh D., Magyar nők okmánytára. Győri Tört. és Rég. Füz. IV (1865) 108.

1658-ban udvarháznak nevezik Barkóczy László végrendeletében. Ekkor kisebb erősség lehetett.

Lehóczky T., A szerednyei vár. Hadt. Közl. XII (1911) 402.

1680. IV. 4-én Forgách Miklós jószágai között írják le a szerednyei várat, melynek néhány lakóhelyisége és egy hengeres bástyája („rotundum propugnaculum”), melyben laktak, valamint palotaszerű, háromablakos helyisége volt.

Forráskiadványok. IV. II. 570.

1684-ben a kurucok felverték. Ekkor azt írja róla Drugeth Krisztina, hogy „igen vékony erősség”.

Lehóczky i. m. 405.

SZERENCS (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

XVI. sz. e. VK

A középkori eredetű szerencsi apátságot 1556-ban foglalta el Némethi Ferenc, és Izabella részére várrá alakíttatta át, „hogy Tokajnak védelmül lenne, ezt lelkesen megerősíté”.

Istvánffy nyomán (Lib. 20). Adalékok XI (1906) 36. — Uo. XII (1907) 162, 201.

1558-ban azt írja Telekessy Imre Kassa városához, hogy siessenek azok is tüzzel-vassal lerombolni segíteni az újból épült Szerencs várát. „Ut castellum de novo prope abbatiam Zerench extrui et aedificari fecerit, unde non pauca damna ditioni praefatae Maestatis caeserae iam intulerit. Propterea quum adhuc castellum dictum non sit satis fortificatum . . .”

Adalékok XXI (1915) 316.

1617-es birtokosztásban a szerencsi vár a három Rákóczi-fivér között oszlott meg. Itt említésre méltó a toronyház a toronnyal, ebédlő palota, úr háza, öreg folyosó, kis bástya, alsó kis bolt, melynek a várudvarra nyílik az ajtaja, nőcselédek szobája, pitvarok, bástyák, kápolna stb.

Forráskiadványok. IV. II. 571—573.

1635-ből való a vár részletes leltára, melyben a következő helyiségek szerepelnek: ebédlő kis palota, palota előtti folyosó, Balika boltja, a kapu feletti ház, az úr öngyásága háza, az asszony öngyásága háza, a leányasszonyok háza, a kis „kamora”, a mosó ház, az úr háza előtt való pitvar, a „tortai ház”, a fegyveres ház, toronyóra, por ház, ecetes ház pitvara, kamra, sütőház, az „fördő ház”, kápolna tornáca, kápolna, pince előtti ház, pince. A kapu köze közös Rákóczi Pállal. Tovább: belső darabont ház, külső bástya, konyha, külső kapu köze, tömlőház, vár árka stb. Makkai, 870–880.

1643-ból újabb leltár, mely csaknem egyezik az előzővel.

Uo. 920.

1648-ból újabb leltár. Ez leírja, hogy a vár kerítése félig kő, félig palánk, körülötte vizesárok. A fejedelem helyiségei előtt folyosó, onnan nyílik az ebédlő palota, Balika boltja, torony alatti szenes ház, az úr háza, az asszony háza, leányasszonyok háza, öregasszony kis háza, alsó pitvar, sötét pitvar, ecetes ház, számtartó ház, sáfár ház stb.

Uo. 950.

1688-ból újabb leltár, mely tíz kényelmes lakoszobát említ, kápolnát és két boltozott helyiséget; valamint a tornyot, mely Erdődy grófné részével közös.

Forráskiadványok. IV. II. 573. — Genthon, II. 275.

SZIGETVÁR (Baranya m.)

XVI—XVII. sz. V

A ma már csak a külső erődítésekkel álló vár egykor korszerű erősség volt. 1561-ben Foltellina Jakab lapicida dolgozott itt. Többhavi munkájáért 112 magyar forintot kapott.

OL. Lymbus III. Fasc. 9–10. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1566-ból való rézmetszetét közli Szendrei János. Készítette Ant. Lafrery. Felirata: „Il Vero Ritratto de Zigeth. Con il suo Castello, fortezza Nuoura, Paludi, Lago, Fiume et ponte . . .”

Szendrei J., Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. Bp. 1896, 156–157.

1568-ban Szokoli Musztafa sarokbástyáit építtette.

Genthon, I. 361.

SZILÁGYSOMLYÓ (v. Szilágy vm. — R. Simleul Silvaniei)

1592 K

1592-ben építtette a szilágy-somlyói kastélyt somlyói Báthori István. Belső udvart kerítő, szigorú timpanonos kapudíszű, emeletes kastély, fogsoros párkányzattal díszített, nagyméretű, faragott ablakkal.

Magy. Műv. Tört. I. 304.

SZINNA (v. Ung vm. — CS. Snina)

1675 e. U

1675-ben említik először Forgách Miklós elkobzott birtokai között a szennai (sic!) udvarházat. Egy másik összeírásban mint „castellum ligneum duarum contignationum” szerepel.

1676. XII. 7-ről részletesebb leírása van. Ez az alsó szinten négy lakoszobát („hypocaustum”) és egy kamarát, fent ugyancsak négy lakoszobát épületet említ. A konyha az udvarházzal szemben, külön épületben van, kő kemencével.

1677-ben a konyhát „destructá”-nak mondják.

1680. IV. 4-én „una curia elegans lignea duarum contignationum, scandularis, plancis cincta, in area spatiosa”-ként szerepel, de rossz, kirabolt állapotban.

Forráskiadványok. IV. II. 558–560.

1692-es urbáriális összeírásban előfordul: „Castellum Szinna. In oppido pariter Szinna vocato. Totaliter ex lignis commode extractum 2 contignationum.”

OL. U et C. Fasc. 84. n. 2. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

Rados 1815-ben újonnan épült udvarházat említ Szinnán.

Rados, 12.

SZITNYA (v. Hont vm. — CS. Sitno)

1602 e. V

Urbáriális összeírásban 1602-ből szerepel a vár 12 helyisége:

„In domo frumentaria, quae condam Capella existebat . . .

In domo penes dictam capellam . . .

In domo Drabanth haza dicta . . .

In domo, in qua pixidum pulveres servabantur . . .
 In domo Hozzu Palotha . . .
 In domo Filemile vocata . . .
 In domo Castellani . . .
 In Domo in qua solebat Dominus habitare . . .
 In domo pistoria . . .
 In domo Tavernicali . . .
 In domo Provisoris . . .
 In celario . . .”

OL. U et C. Fasc. 78. n. 12. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

SZOBOTICA (v. Zala vm. — J. Sobotica)

1670 e. K

1670-ben kelt urbáriális összeírásban szerepel Nádasdy Ferenc javainak összeírásában a szobotica kastély 19 helyisége:

„Az kapuköz boltos és mellette egy drabant ház,

Azon a kastél piarczában bemenvén vagyon egy szegletes bastaczka azontul egy szekérszin . . .

Az kastély szegletin . . . sáfárház, boltos . . . kinek közepén ki adó ablak, és kis pince . . .

Pincze felet van egy kis bolt . . .

Az kastél grádicsa alatt bemenvén a kastéli épületben, vagyon grádicz alatt két tömlecz forma kamorka . . .

Azokon belül boltos hosszú pitvar . . .

Azon belül egy kályhás szoba . . .

Azon belül egy bolt . . .

Ezen épületek mellett vagyon boltos . . . belül kálhás szoba és másik bolt . . .

A boltos pincén tul vagyon egy hosszú pusztá ház . . .

Azon szoba mellett azon renden van egy kis kalhas szobácska, fölötté padlás . . .

Azon belül vagyon egy bolt (fa armarium a falba építve és szükséghely) . . .

A grádicson fölmenvén felső contignatióban vagyon hosszú boltos pitvar, pitvar szabásu ház, kályhás szoba és a kapu fölött felső ház . . .

Kapu fölött nyári ház . . .

onét megh térvén az szines házban, abban szép maghos bolt . . .

Ezen belül hasonló bolt szoba . . .

Annak eleiben a pitvaron által menvén vagyon egy hosszú palota . . . azon palotában vagyon 5 ablak . . .

Palotán belül egy boltos szenyas ház és szükséghely,

Azon pitvar felé kis kályhás szoba . . .”

Felsorolja ezenkívül a kutat, konyhát, sütőszobát boltjával és a kertet.

OL. U et C. Fasc. 78. n. 42. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

SZOMBATFALVA (v. Fogaras vm. — R. Simbata de Sus)

1656 e. U

1656-ban fából épült szombatfalvi (alsószombatfalvi) udvarházat, előtte tornácot, ebből nyíló pitvart, az ebből nyíló „Alsó rend házak” között három lakószobát, pitvart írtak le.

Forráskiadványok. IV. II. 577—578.

SZOMOTOR (v. Zemplén vm. — CS. Somotor)

1676 e. U

1676. XII. 17-én kincstári összeírásban szerepel a fából készült, két lakószobás, két oldalkamrás és a női ebédlőt külön említő („uno triclineo pro Domina”), pitvaros udvarház leírása.

1678-ban az udvarház tetejét a vonuló katonák megrongálták. 1681-ben mint igen kényelmes udvarházat írják le, melynek ablak- és ajtózárait a lázadók elhordták.

Forráskiadványok. IV. II. 578—579.

SZULYÓVÁRALJA (v. Trencsén vm. — CS. Sul'ov-Hradná)

1594 U

Két vagy négy hengeres sarokbástyás, földszintes udvarház, melynek építése 1592—1594 között történt. Egyszerű, faragott kőkeretes ajtó az 1594-es évszámmal és stukkós ablakkeret.

Wagner, V., Výskum v okresoch Bytča a Považská Bystrica. P a M IV (1955) 29—31.

TÁLLYA (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

XVI—XVII. sz. U

1688-as urbáriális összeírásban, Tállya város főterén, a templom közelében udvarházat jegyzett fel az összeíró, melyet részletesen leír: „... in hujus oppidi major platea prope Templum exstat curia, pro parte minorum Terrestrum muro ad portam scandulis bene desuper tecta, circumdata. A parte orientali cum sit murus, ex parte ruinatus, spinis reffectus est... habet curia haec ad plateam (portam) unam bonam maiorem, paribus et minorem desuper scandulis bene tectas. In hac curia exstat palatium ex lapidibus ad orientem aedificatum, cuius pars ex parte plateae trabibus contignata et lacunata, desuper, cum eiusdem lacunar sive laqueram fractum sit, 2 columnae eidem laqueario subjectae sunt, continet haec magna domus fenestras maiores 5, extrinsecus ferro craticulatas. Fornax in ea non est, portam vero habet bonam... Fornax unius fenestrae ruinatus est, una solummodo columna tenente, alterius etiam fenestrae fornix saptus est per medium, in hac domo est una longa mensa... pavementum eius ex meris lapidibus extractum est. Atry hujus padimentum debile, cum sit tabulatum, est lacunar, pariter tabulatum, et contignatum eiusdem. In hoc atrio est etiam Clausula quaedam ex asperibus facta... Atry hujus fenestrae sunt duplicae craticulatae... est columna una, tenente ad fores; hujus atrii est palatium unum, cuius fores sunt duplicatae... Per hoc Palatium transitur ad unum interum Palatium, ad partem meridiei extractum... ex hoc Palatio porta una aperitur ad fornices... fornices positae in basi lapideae et erectae sunt fenestrae vero utriusque Palatii destructae. In hoc Palatio sursum erecti sunt gradue lignei, exstantibus interne cancellis (a parte curiae) pariter ligneis, quamvis iam fractis, tectum scandulis et villificatum sub Palatys istis sunt eonopolia 2 magna. In hac ipsa curia in septentrionem est unum Palatium inferius cuius lacunar trabeatum et lacunatum, continens fenestras 2, una densibus et crassis craticulis, altera vero solummodo crassis craticulis circumdata... Hujus Palatii janua duplicata pariter habens cardinem et laterales, sine lamina, padimentum calce perfusum fornax in palidea basi extracta, ex hujus Palatii atrio aditus est ad domum pistoriam...”

OL. U et C. Fasc. 82. n. 58.

1701-es urbáriális összeírás megemlékezik a tállyai Rákóczi-kúriáról. Eszerint nagy térségben nyugat felől ház, szoba, másik szoba és kamra zsindegyel fedve, ezután boltíves szoba következik, majd előcsarnok és tágasabb terem. A ház ajtaja előtt „porticus”, innen nyílik a pinceajtó. A ház végében kocsiszín kőből és istálló. Az előcsarnokból lépcső vezet az emeletre, itt is van előcsarnok, tágas szoba egyszerű kandallóval, másik szoba (ebben zöld kályha és bútorok, ajtó az árnyékszékre), az előcsarnokból még egy zsindegyel fedett szoba nyílik. — Az összeíró ezután így folytatja: „Azon részen más kő épület, mely elől kő botos gerendás, edgyik botnak három ablakai vas rostélyosak... Az felső contignatióra járnak fel edgy fá garádcson, mely eppület az udvar felől könyöklő orsós folyosón, melyrül járnak be az udvarb[a].”

OL. U et C. Fasc. 155. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.) — Uo. Fasc. 151. n. 15. — Adalékok V (1900) 73. — Genthon, II. 289.

TARCA (v. Sáros vm. — CS. Torysa)

1685 e. K

1685. II. 19-én Desőffy István elkobzott kastélyát említik.

Forráskiadványok. IV. II. 582.

TARCAL (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1635 e. U

1635-ös inventárium kivonatában Tarcalon emeletes házat írtak össze, mely alatt nagy pince van.

Makkai, 89.

1643-ban a tarcali házat részletesebben leírják. Ebből megtudjuk, hogy kőből épült, zsindegyezése romlott, a földszinten két szoba, pitvar és három „bolt” volt.

Uo. 93.

1648-ban azt jegyezte fel az összeíró, hogy a kúria fedele még mindig javításra vár; a háború idején kerítését is elhordták.

Uo. 96.

1688-ban az urbariális összeírás szerint: „Ibidem curia ampla, cuius tantum muri extant incinerationem a Turcis factum, sub qua curia sunt et nunc cellaria lapidea tria. Altera curia Zeleméri dicta, cuius ubi praecendis, tantummodo muri exstant, duarum contignationum, ex tribus fornicibus constans. Sub curia cellarium, ubi etiam tempore felici vinum dominorum terrestrium fluebat.”
Maksay, 777. — Forráskiadványok. IV. II. 582. — Genthon, II. 287.

TERJÁKFAVA (v. Sáros vm. — CS. Terjakovce) **1685 e. U**
1685-ben a Szemere-javak között említés „Curia lapidea bene accomodata”-ról.
Forráskiadványok. IV. II. 584.

TERNYE (v. Sáros vm. — CS. Terňa) **1685 e. U**
1685-ben Usz Gábor és fivére birtokai között említés „curia nobilitaris lapidea cum omnibus requisitis”-ről.
Forráskiadványok. IV. II. 584.

TIHANY (Veszprém m.) **1586—1587 V**
A tihanyi vár újjáépítésénél jelenik meg az egyetlen névről ismert magyar építész: Mesteri János.

Pataki V., A XVI. századi várépítés Magyarországon. Kny. Bp. 1932, 27.

TISZASZENTMÁRTON (Szabolcs-Szatmár m.) **1596 e. E**
1596. VII. 16-án összeírják a fa „castellum”-ot, külön felsorolva az ágyúk számát és fajtáját.
1718-ban egyszerűen mint „castellum”-ot említik, és mintegy 2000 forintra becsülik.

Forráskiadványok. IV. II. 586.

TOKAJ (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) **XIV—XVII. sz. E**

Az egykori erősség gazdag irodalmából idézzük I. Rákóczi György 1646-ban kelt levelét Zemplén vármegyéhez: „Minemü ártalmason kezdette az . . . hazunkban köbi keözött edgyik bastyaját, azt sok szóval kellene kegyelmeteknek megh irnunk, . . . Kit akarván megh orvosolnunk, arra nevez mind Belgiumbol, Velencebeől, sok költséggünkkel hozattuk mester Embereket, kik azt talállják fel, valamig az Tiszának sebessége azt a bástyát illy károsan kezdi érni, megh nem orvosolhatni . . .”

Kazinczy-lt. Sátoraljaújhely. Fasc. 229. n. 184. — Soós E., A tokaji vár története. Hadt. Közl. XIV (1913) 65. kk. — Adalékok IV (1899) 167. — Uo. VI (1901) 108. — Uo. XX (1914) 40.

Több nemesi kúria is volt Tokajban. Zömmel a XVII. században épültek.

1621-ben egy magyar nyelvű leltárban fordul elő a kisméretű „Udvarhasz kőből czinalt kett szobaiaival, kett oldal boltiaival, kett szoba között egi konihajavall es egi pinzeivel”.

OL. Lymbus III. Fasc. 5—6. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1644-ből részletes leírása talán ugyanennek a kúriának: ebben az udvarházban ebédlő palota, mellette levő szoba, szenes ház, udvarbíró háza, mellette alsó palota, kőgrádics melletti alsó üres ház, grádics felett a felső pitvar, ebből nyíló négy felső ház, táncoló ház.

Makkai, 377.

1672-ben Veres Mátyás újonnan épült tokaji udvarházát írják össze. Ez kisméretű, néhány szobás épület volt.

Forráskiadványok. IV. II. 587.

1688-ból a tokaji urbariális összeírás, mely leírja az ún. Zeleméri-házat, melyben két fűthető szoba („hypocaustum”), konyha és két kis szoba; az egész zsindeleyel fedve. Még több nemesi kúriát ír le, valószínűleg ezek inkább présházak, melyek a szőlőbirtokosok részére a szüret idején kényelmes lakást is biztosítottak. Többen palota van, és mindegyikben tágas, jó karban tartott („amplum et bene aedificatum”) pince szolgál a bor tárolására.

Maksay, 765. — Genthon, II. 302—305.

TOPORC (v. Szepes vm. — CS. Toporec) **XVII. sz. U**
A kisebb méretű, fallal körülvett kastélyt „kerek tornyok és bástyák ékítették”. Másik kisméretű kúria a kastély kertjében 1618-ból; ennek felirata magyar fordítás-

ban: „Nemes, Nemzetes és Vitézlő Görgey István úr, nemes lapispataki Segney Zsuzsánna asszonnyal, szeretett nejével magának, kedves gyermekeinek, hű barátainak öröme és mulattatására építette, állította és csináltatta. Kik mindnyájan dicsérik az Urat, 1618. március.”

1710-ben itt Görgey Zsigmond és Miklós birtokában fából épült udvarházat írnak le; „duobus cubiculis, tribus cameris, uno atrio, una culina ac duobus cellariis constans”.

Görgey i. m. — Forráskiadványok. IV. II. 588.

TORNA (v. Abaúj-Torna vm. — CS. Turna nad Bodvu) **1671 e. K—U**

1671-ben több összeírás is említi a várat és a fakúriát. Az elsőben boltozatos szobákról, palotáról, egy boltozott szobáról, mely azelőtt kápolna volt, és az „Araniás Bót”-ról írnak. Érdemes figyelni rá, hogy több török szőnyeg, falra való festett vászonképek, valamint néhány könyv is összeírásra került.

1682-ben a vár Keglevich-birtok: „Castellum commodum in oppido Torna muratum, muro cinctum, combustum, sed duo propugnacula scandulis tecta . . . stant. Castellum lapideum in oppido, muro et propugnaculis cinctum alias commodum habitationi, nisi quod tectum combustum sit, 2 tamen propugnacula denuo restaurata et tecta sunt, sub castello binae domus familiae.”

A kúriát fából épültnek, fapalánkkal kerítettnek mondják. Ez egy nagy lakószobából („egy Szép öreg ház”), oldalkamrából, „Kő Bót”-ból, pitvarból állt.

1693-ban a közben tönkrement házat építeni kezdték.

Forráskiadványok. IV. II. 591. — OL. U et C. Fasc. 82. n. 28. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

TÖLTSEK (v. Sáros vm. — CS. Tulčík) **1691 e. U**

1691-es urbariális összeírásban: „Castellum lapideum amplum et formosum[m] duar[um] contignation[um] commoda mansione . . . flor 2000.”

Ugyanitt másik, kételeletes kúria „ad formam castelli aedificata flor. 1200”.

OL. U et C. Fasc. 156. n. 12. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

TRENCSEN (v. Trencsén vm. — CS. Trenčín) **XVI—XVII. sz. V**

A középkori váron jelentős építkezések folytak a XVI. század végén. 1582. IV. 10-én gimesi Forgách Imre szerződést kötött Dániel kőművessel („cum solerti viro Daniele de Murariis”), aki készpénzben 1000 forintot kapott.

OL. Teleki-lt. (Nagyabláth.) 1582. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1565-ben Kölbél Benedek, 1583-ban Pietro Ferabosco mennek az omladozó, fedél nélküli trencsényi vár megtekintésére.

MM II (1927) 114.

1605. VI. 6-án Illésházy írja Bocskaynak Trencsénről: „Trincsen oly erős ház, hogy Magyarországon nem sok vagyon olyan Isztergamnál erősb, sok lövő szerszám is vagyon benne . . .”

TT (1878) 8. — Forráskiadványok. IV. II. 593—594.

TUSAÚJFALU (v. Zemplén vm. — CS. Tušice) **1676 e. U**

1676. XII. 7-én összeírják a „lázadó” Tussai Márton kételeletes, kőből épült udvarházát. A felsorolás szerint az épületben „atrio, hypocausto, duobus fornacibus inferiori in parte, in superiori contignatione sunt unum palatium hypocaustum unum”.

Forráskiadványok. IV. II. 594.

TÜRJE (Zala m.) **1597 e. K v. E**

1597-ben kelt urbariális összeírásban a türjei „castellum” leltára:

„1. Toronyban . . .

2. Az zobaban („egy oltár B. M. V.” és „crucificus reghi”)

3. Pince . . .

4. Klastrom . . .

5. Külső kapu . . .

6. Középső kapu . . .

7. Kis ajtó.”

OL. U et C. Fasc. 76. n. 17. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

ÚJFALU I.: BARTFAÚJFALU

- UNG DARÓC** (v. Ung vm. — SZU. Dravce) 1674 e. U
 1674. IV. 20-án kelt leltárban a homonnai urak jóságai között írják le a daróci kúriát, melynek érdekessége, hogy a nyitott tornácból („porticus”) lépcső vezet a házon kívül az emeletre. Ez a falépcső az emeleti tornácra visz, és a pitvaron („atrium”) át lehet bejutni a két lakószobás és két-két kamrás udvarházba.
 Forráskiadványok. IV. I. 105 (Daróc).
 1703-ban a daróci birtok újabb leltárában ismét közlik a fából készült udvarház leírását.
 Uo. 105—106.
- VÁGSELYE** (v. Nyitra vm. — CS. Šal'a) 1682 K
 1682. II. 23-án a magyar kamara levelezésében: „Informatio circa praetensae Architecti civilis Poseniensi (Rumpertus Insarthj) pro restauratione Castellii Sellienis in exolute penes Inlyctam Cameram adhuc haerentes.”
 OL. Kamarai lt. Expedithbuch der Königl. Hung. Cammer Teutschen Buchhaltere von I. IX. 1672. p. 52.
- VÁGVÁRALJA** (v. Trencsén vm. — CS. Považské Podhradie) 1631 K
 Két hengeres sarokbástya, kisméretű, egyemeletes kastély. A kapu fölött ket-tős címer. Építtette 1631-ben Balassa Simon és felesége. Felirat:
 ANNO MDCXXXI
 AEDIFIC. IV. HOC INCHOATVAT QU. DVOB.
 ANNIS COSVMATV ET ERREKTV. POSITIS FUNDAMENTU
 ET IMESIS SPECT. ET. M.G.G.I. BARONI
 SIMONIS BALASSA DE BALASSA-GYARMATH
 CV. CON HOVALI GEN. AC MAGNA DNA MAGDALENA
 GHICZI FIDE DEO ET SEMPER CONFIDE JEHOVAE
 QUIQUIE ANIMAM CURAT CORPUS ALITQU. TVVM.
 A kastély emeleti részének középső termében freskók, magyar nyelvű versekkel. Kéry Gy., Régi magyar verses felirat és régi falfestmények a vágváraljai Balassa-kastélyban. VU (1910) 804—805. — P a M IV (1955) 21. — Magy. Műv. Tört. I. 326, 356.
- VAJA** (Szabolcs-Szatmár m.) XVI—XVII. sz. VK
 Emeletes, pártázatos saroktornyos kastély, néhány csúcsíves faragású ablakkal. Kiepült a XVII. században.
 1554-ben említik először egy pörös ügyben, mint kúriát.
 Protocollum II. 6. 127. Nyíregyházi lt. — Genthon, II. 313. — Műemlékvédelem VII (1963) 73—74.
- VAJNATINA** (v. Ung vm. — SZU. Vojnatina) 1677 e. U
 1677-ben Szinnyey András özvegye birtokában leírják a kőből épült, egyszintű, kisméretű udvarházat.
 1680-ban az örökösök részére készült összeírásban „Domus lapidea commoda, recenter erecta, salta tecta, constans duobus hypocaustis et uno exiguo fornice in medio”-ként írják le a Szinnyey-féle házat.
 Ugyanekkor Vajnatinán még két, kisebb fa udvarházat is említenek. Ezek közül a Gyulaffy-féle még 1682-ben és 1689-ben is előfordul.
 Forráskiadványok. IV. II. 611—612.
- VARANNÓ** (v. Zemplén vm. — CS. Vranov) 1619 e. U
 1619. X. 28-án összeírják a varannói megerősített kúriát. Ebben lakóhelyiségek: „eöregyh Conyha . . . azból niló Camora szakácznak való . . . az azony házay . . . Egy eöregyh ház is egy nagy tornác . . . Azon bele! . . . Botth . . . Pitvar . . . ház . . . Ez ház mellett vadnak az nagy Palottak . . . alsó botos pitvar . . . zenes ház . . . Kys ház . . . Más feleül botos pitvar . . . Melette vagion eöregyh ház . . . Azon botos pitvarból lugas feleül nilik hozu ház . . . botth . . . Ez both felett vadnak palották . . . Pitvar . . . Az Pitvarból nilik egy feleül ebedelő ház . . . Más feleül vagion zenes ház . . . Azon beleül vagion az ur háza . . . Azon pitvarból nilik eöregyh palotta . . .”
 A kályhákat, kemencéket, ablakokat, kilincseket, zárat „ez mostani feltámadásban mind el rontottak az haiduk”.

Más leírásai 1711, 1712, 1721-ből; ekkor már részben helyreállították.

Forráskiadványok. IV. II. 605–608.

VÁSÁROSNAMENY (Szabolcs-Szatmár m.)

1614 K

1690-ben „olim formosum”-nak nevezik.

Forráskiadványok. IV. II. 621–622.

1693-ban a Kemény–Lónyay-javak összeírásában szerepel: „Castellum ruinatum ex lapidibus extractum cum 2 cellaria et circa circum nonnullis aedificiis desolatis lignis.”

OL. U et C. Fasc. 82. n. 12. (Müvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1752-ben Absolon Dániel magtalan halálával a kincstárra szállt. Az ekkor Ötves Alexandernél zálogban levő kastély leírása: „Castellum muro lateritio Anno 1614. ex fundamento extractum, nunc ruinatum, 3 contignationum, in quo habetur in suprema 3 cubicula desolata absque pavimento, in media 3 cubicula sub fornice, in inferiori 2 cubicula itidem fornicata, cum 2 cellariis fornicatis, circumcirca nonnulla exstant aedificia lignea in desolatu statu.”

Uo. Fasc. 82. n. 13.

VEHÉC (v. Zemplén vm. — CS. Vechec)

1679 e. K

1679-ben csak mint fallal körülvett kastélyt említik, melynek két emelete van.

1681. V. 18-án Bánchi Márton javai között azt írják az épületről: „... Castellum commodum erat, sed nunc destructum... In omnibus fenstris castelli dantur crates ferreas.”

Ugyanitt volt Vitányi Istvánnak is egy kőből épült, földszintes udvarháza.

Forráskiadványok. IV. II. 613–614.

VINNA (v. Ung vm. — CS. Vinné)

1690 e. U

1690. II. 6-án leírják a vinnai vár alatt levő udvarházat: „Castellum formosum muratum circumcirca muro cinctum, intime portam pendulam habens, in superiori contignatione unum palatium, Hypocausta ampla 4, cum domo pinsoria. Subtus autem cellaria 5...”

1700 körül „desertum”-nak írják le.

Forráskiadványok. IV. II. 615–617.

ZÁGOR (v. Kis-Küküllő vm. — R. Zagar)

1639 e. U

1639-ben kelt urbariális összeírásban szerepel egy boronából rótt régi udvarház pitvarral, hét helyiséggel. Az udvaron épülőben van egy új udvarház, melyet kőből Haller Péter kezdett építeni.

Makkai, 569.

ZALALÖVŐ (Zala m.)

1517 e. U

Csebi Pogány István tulajdonában 1517. VII. 15-én említés a Zala vármegyei Lövőn levő kúriáról.

Teleki-okl. 1517.

1628-ban a Nádasdyaknak volt Lövőn vadászháza vagy udvarháza.

OL. Nádasdy-lt. Számadások. 565/b. 1628.

ZALAVÁR (Veszprém m.)

1557 e. VK

1557. XI. 2-án kelt levelében Mezölaki Ferenc zalavári apát beszámol Csányi Ákosnak a zalavári várfal ledőléséről. Ez akkor történt, amikor Nádasdy Tamás átadta neki a várat: „... akoron az varat a folyoson megkerülünk egyetembe Kegelmanndel, mondam Kegelmanndek, hogh magas falban soha vikon rakasth nem látham, mynd az varnak nap anyzetrwl valo fala. Az uthan valo esztendebe eczer ismeg emlekeym K., hogh azon kywfal mynd megh haylot volna, valami kew labat kellene meleye rakatnom. Ismeg azt gondolom, miutha ezt rakthak az falath, meny eztendeve vagon, ha edig meg alotha ez vthan is meg alya, ez el mult nyarba is emlékezim K. Zalavárnak épilisirwl, hog ha Isten engedneye, az en Kegelmannd vram vthan azt az falt el hanyatnam keth vagh három anni temerdeken rakatnam. Az Basthiat is el kellene hannies nagy ioban temerdekek kőfállal meg rakni, mikoron ezek meg kyzylinek aztan eres lenne az var es az jewe eztendere zandikom az vala... hogh az nagh pinczet meg boltoztassam ez az belse kapu pitvarat.” De a tervet hiába csinálta, „nem az vekon kw fal, hogh en hanyasam el. Ez liel elew alamkoron fundamen-

tomából ky dwle. . . soha kw falnak kevesebb hitvan fundamentumat nem lat- ham, mynt ennek volt, ha Zent kyrak rakatha, tyztesség adassek neki, ha apathurak rakhatak volt, chak arnik volt, zem fyn veztes." Most azon lesz, hogy éjjel-nappal rakassa a palánkot és kikeletre „vgh rakathom meg, hogh lthylet napyaig el nem dyl, sem romol . . . Az varnak az theb kernyl valo falay nem filelmesek, jamborul van- nak azok az dologban." Csak a szentegyház sanctuáriuma és a felette való magas kőfal hasadozott.

OL. Múzeumi törzsanyag. 1557. XI. 2. (Múvt. Dok. Csop. gyűjtése.)

ZBORÓ (v. Sáros vm. — CS. Zborov)

XVII. sz. é. K—U

1634-es urbariális összeírás szerint a zborói kúriában volt: a fejedelem „veres” háza, a fejedelemasszony háza, ennek szenesháza, inasok háza, öreg palota, grádics-erkély. A fejedelemasszony háza alatt szoba benyíló kamrával, bodnárház, alsó „fenyő- palota”, itteni öreg pitvar, régi kertészház, sáfárház, ennek szenesháza, harmadik és negyedik sáfárház, ötödik sáfárház, konyha, sütőház, szakácsok háza stb. Az udvar közepén van az új templom. A kapu felett való ház, a kapu közötti drabantház, efelett egy kis szoba benyílóval, ezeknek tornáca és felettük padlás.

Szerepel még egy új kőház az udvaron, előtte fából rótt kis konyhaépület. A házban pitvar, egy nyugatról nyíló bolt ház, innen nyíló bástya, kelet felőli bolt, innen nyíló bástya, mosóasszonyok, ifjak, szabók háza, komornyikok háza, e ház bástyája, tárház. Továbbá, nyilván még ugyanebben az új kúriában: felső palota és pitvara, északi felső ház, bejárók háza, ebből nyíló bástyabolt, úrfiak, leányasszonyok háza, ebből nyíló bástya. Ezután a felső nagy palota, padlás, torony feletti középső ház, a torony felső háza.

Makkai, 113, 114.

Az 1641-es leltár lényegében az 1634-est ismétli, csak a templomra vonatkozóan közöl új adatokat, valamint a kapu végében újonnan épült két nagy helyiségből álló élésházat, pitvart, kamrákat említi.

Uo. 124.

1662-ben Szalai Pál prefectussága alatt tízhelyiséges fa udvarház épült Zborón.

Forráskiadványok. IV. II. 640.

1663-ban Rákóczi László a bártfai városi tanácstól levélben a zborói kastély építésé- hez kért gerendákat.

Atlasz M., Bardejov, Zborov és Bardejov-Kupele. H. n. é. n. — A kastély alaprajzát közli: Makkai, 98, 99. Más összeírásai: 1671, 1684, 1688, 1690. Ezekben: „Régi Udvarház ezen Castély Udvarában, ez még a Lengyel Vré volt” (kétszintes, pitvar, két kamra, két-két szoba). — Ugyanennek a régi épületnek az emeletén falépcső és néhány lakószoba, kamra, pitvar. Ezután leírják az „Uj házak”-at; itt tornác, kisebb és nagy szobák és hat kisebb helyiség. Valószínűleg más, ugyancsak az udvaron levő épület volt az „Alsó rend Házak” néven nevezett, melyben „Öreg Pitvar”, konyha, „Kőboltos” bástyák, „Páterek szállása. Keő boltos, az alja téglával rakott”, három boltozott szoba és bástyák. Az emeleten („Felső Contignatio”) „Öreg Pitvar”, „Ebédlő Palota”, „Boltos bástyásház”, másik szoba, „Szegelet, bástyás, boltos ház . . . Udvarló ház”, „A méltóságos Fejedelem azzon háza, boltos, az allya Téglával padimentomozott”, valamennyi lakószoba oldalfala kőből „rakott”, és padlójuk téglá. Ezután felsorolják az emeleten levő másik szobasort, mely a malom felőli oldalon van. A berendezés valószínűleg még Lorántffy Zsuzsánna idejéből. Itt a lakóhelyi- ség mellett említik a tornyot és a kapu felett levő nyári házat, melynek falai ugyan- csak kőből készültek; mennyezete festett, táblás. A kastélyon nyilván négy szeglet- bástya volt, mert azt írják: „Az Paloták negi szegletin lévő bástyás házak felső félagoriásan csinált épületi sindely alatt vagon . . .”

Forráskiadványok. IV. II. 641—645.

1711-ben felvett leltárban a kastélyt mint a német katonák által kirablott, tönkre- tett, romos épületet írják le.

ZEMPLÉN (v. Zemplén vm. — CS. Zemplin)

1667 Vármegyeháza

1667. IX. 22-én Dominicus Ursulinus olasz fundáló, „Nemes Zemblen Varmegyének

Zembleni hazanak epiteo mestere" nyugtatja, hogy nemes Boros János szolgabíró uram járásából felvett 20 forintot a „varmegye haza epulletire”.

Adalékok XXI (1915) 343.

1668. VI. 5-én kelt nyugtatóból megtudjuk, hogy Dominik Ursulin „alias: Fundalo” mecenzéfi kovácsoktól szerezte be a vármegyeháza építéséhez szükséges vasholmikát.

Uo. 344.

Ugyanakkor Kőfaragó György magyar nyelvű nyugtatójában azt írja: „az Nemes Zemlen varmegie hazaro valo koveket faragom”.

Uo. 345.

ZÉTÉNY (v. Zemplén vm. — CS. Zatin)

XVI. sz. K

1590-ben előfordul Telegdy Jánosnak öccséhez intézett levele keltezésében: „In Castro Nostro Zethen”.

Eckhardt i. m. 96.

1593-ban Telegdy János végrendeletében is szó esik Zétényről: „Annak felette zetennekis fele oczjeme uolna, fele Enjim, Es giermekjeme, zetennek kastelljanakis felit az oczjem nekem engette az ü rizeth az az totaliter enim az kastilj . . .”

Uo. 127.

1670-ben Bocskay Istvánné Török Kata javainak összeírásában szerepel: „In possessione Zétény Curia bona lignea et castellum dirutum reaedificare caeptum . . . flor 50.”

OL. U et C. Fasc. 82. n. 41. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1686-ban Klobusinszky Ferenc körfalak nélkül, négyszögben, emeletre újjáépítette a lerombolt kastélyt.

Adalékok IX (1904) 69, 109.

Az U-alakú kastély alaprajza, két sarkán kiugró, bástyaszerű rizalitokkal, egyszerű reneszánsz profilú faragott ablakokkal, a Bratislavai Műemléki Hivatal tervtárában.

ZNIÓVÁRALJA (v. Turóc vm. — CS. Kláštor pod Znievom)

1570 e. K

1570-es urbáriális összeírásban szerepel először a kastélyban: „Fornax limatarum fodularum nova I.”

OL. U et C. Fasc. 77. n. 11. (Művt. Dok. Csop. gyűjtése.)

1610-es összeírásban részletesebb leírás:

„Inventarium arcis Znio.

1. Sub porta arcis . . .

2. In cubiculo penes portam . . .

3. In superioribus habitationes (5 üvegablak, 210 könyv)

4. In domo pulveraria . . .

5. Culina . . .

6. Sub tecto . . .”

Uo.

1593-ból évszámmal jelzett, keresztboltozatos, stukkós mennyezetről emlékeznek meg. (Képe Torre 1897-ben készült rajzán.)

OMM. Magyarország. V. 436–447.

ZÓLYOMLIPCSE (v. Zólyom vm. — CS. Slovenská Lupča)

XVI—XVIII. sz. VK

A nagyméretű, szabálytalan alaprajzú, hosszas sokszögű udvart körülzáró várkastély egyik kőből faragott ajtókeretén felírás: „MARIA REGINA 1531”.

Egykor hat bástyája, egy kápolnája és 24 lakható helyisége volt. A középkori épület bővítése zömmel a XVI. században történt. Néhány kőkeretes ablak és ajtó XVI. és XVII. századi, érett reneszánsz ízlésű.

Egyik termében gazdagon faragott, megtört párkányú ajtókeret címerrel, és a párkányt tartó csigás gyámkövek között felirattal:

DOMINUS PROTECTOR

DEUS MEUS

PAUL. RUBI GAIL[us] A:C: [Arcis Comes]

ANNO: 1.5 7.3: JAR

Varju, 206–207. — Divald K., A renaissance építészet Zólyom vármegyében. M X (1911) 29–32.

1615-ben Trübel Gáspár volt a tulajdonosa, aki a templom oltárát megújíttatta pastofóriumot és fehérmárvány sírboltot készíttetett.

OMM. Magyarország. VI. Bp. 1900, 6. — Hajduch, J., Slovenské Hradý. Martin 1955, 152—154. — P a M VIII (1959) 74. — Vlas. čas. XIV (1965) 3. 134.

ZÓLYOMRADVÁNY (v. Zólyom vm. — CS. Radvaň) **XVI—XVII. sz. K**

Két régi kastélya közül az egyik 1600 körül épült. Ez négyszög alakú udvart körülzáró, emeletének sarkain bástyaerkélyes, nagyméretű épület; oszlopos loggiás folyosókkal az udvari homlokzaton. Az alaprajz után valószínű, hogy egykor négy, meglehetősen kiugró sarokbástyáját a XVIII. vagy XIX. században beépítették. Faragott díszű, egyszerű rusztikás kapuján Radvánszky névbetűi:

G R J C M.

1677.

Komlosová, M., Statný kaštieľ v Radvani. P a M IV (1955) 79.

1792-ben Bél Mátyás írja: „Radvanskiane gentis, a multis saeculis heredium quae hic duo castella habet.”

Bél, 83. — AÉ (1874) 260, 317. — Turul (1906) 162. — M XI (1912) 239. — Garas, 126. — P a M VII (1958) 157.

BIBLIOGRÁFIA

- Acsády I., Magyarország három részre oszlásának története. A Magyar Nemzet Története. Szerk. Szilágyi S. Bp. 1867
- Acsády I., Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században. Hadt. Közl. I (1902) 67. kk.
- Aggházy M., A barokk szobrászat Magyarországon. I—III. Bp. 1959
- Ágoston P., A magyar világi nagybirtok története. Bp. 1913
- Alszegehy Zs., Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig. Bp. 1914
- Alszegehy Zs., A XVII. század. Bp. 1935
- Angyal D., Késmárki Thököly Imre, 1657—1705. Bp. 1888
- Arányi L., Vajdahunyad vára. Pozsony 1867
- Architektura na Slovensku do polovice XIX. storiocia. Bratislava 1928
- Atlasz M., Bardejov, Zborov és Bardejov-Kupele. H. n. é. n.
- Auer János Ferdinánd pozsonyi nemes polgárnak héttoronyi fogságában írt naplója, 1664. Közzéteszi Lukinich I. Bp. 1923
- Ávedik L., Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája. Szamosújvár 1896
- Az Országos Levéltár közszemlére kitett okleveleinek jegyzéke. Bp. 1882
- B. Nagy M., A bethlenszentmiklósi kastély. Kelemen Lajos-emlékkönyv. București 1957
- Babotsay I., Tarczal város nótáriusának naplója. Adalékok VIII (1903)
- Bagossy B., A hajdani Szatmár vár helye, neve és keletkezése. Szatmár-Némethy 1907
- Bal J., Miképp szerezte meg Szepesvárárt a Csáky család? Közlemények Szepes vármegye Múltjából (1910)
- Bal J., Hain Gáspár lőcsei krónikája. Lőcse 1910—1913
- Bal J., Szepesvára története. A Szepesmegyei Történelmi Tárlat Évkönyve XIII. Lőcse 1914
- Balázs N., Krasznahorka várának története és kalauza. Rozsnyó 1928
- Balogh J., Eger vár története. Eger 1881
- Balogh J., A munkácsi vár története. Munkács 1890
- Balogh J., Nagy-Kanizsa város és vidékének hadtörténeti leírása. Nagy-Kanizsa 1896
- Balogh Jolán, Adatok Milánó és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez. Bp. 1928
- Balogh Jolán, A renaissance építészet Magyarországon. MM IX (1933)
- Balogh Jolán, Kolozsvár műemlékei. [Cluj] 1935
- Balogh Jolán, Renaissance művészet. Magyar Művelődéstörténet III. Bp. 1940
- Balogh Jolán, Kolozsvár műemlékei. Szépművészet III (1942)
- Balogh Jolán, Az erdélyi renaissance. I. Kolozsvár 1943
- Balogh Jolán, Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről . . . Kolozsvár 1944
- Balogh Jolán, Biró József: Erdély művészete. (Ism.) Századok (1945—46) 78—80
- Balogh Jolán, Vég-Várad vára. Kolozsvár 1947
- Balogh Jolán, A magyar renaissance építészet. Bp. 1953
- Balogh Jolán, A magyarországi négysarokbástyás várkastélyok. Művt. Ért. II (1954)
- Bánfi, F., Salve Varadino, felice. Corvina, N. s. III (1940)

- Bánfi, F., *Imago Hungariae nella cartografia italiana del rinascimento*. Roma 1947
- Bánfi Gy. naplója. Erdélyi Történelmi Adatok. IV. Kolozsvár 1872
- Barcsai Amant Z., Eger vár és város régi ábrázolásai, 1595—1900. I—II. Eger 1938
- Bárczi O., A hadügy fejlődésének története. I—II. Bp. 1895
- Bartholomeides, L., *Comitatus Gömöriensis Notitia*. Leutschoviae 1805—1806
- Bartoniek E., Magyar történeti forráskiadványok. Bp. 1929
- Bedy V., A győri székeskáptalan története. Győr 1838
- Beke A., Pázmány, Lippay és Eszterházy levelezése I. Rákóczy Györggyel. Bp. 1882
- Békefi R., A pásztói apátság oklevéltára, 1342—1812. Bp. 1902
- Békésmegyei oklevéltár. Bp. 1877
- Bél, M., *Hungariae antiquae et novae prodromus*. Norimbergae 1723
- Bél, M., *Compendium Hungariae geographicum* . . . 3. kiad. Posonii et Cassoviae 1779
- Belitzky J., Sopron vm. története. I. Bp. 1938
- Benkő K., Csik, Gyergyó és Kászón múltja és jelene . . . Kolozsvár 1853
- Berey J., Nagyecsed község hajdan oppidum . . . az ecsedi vár . . . története 1930-ig. Mátészalka 1937
- Berlász J., A Thurzó-birtokok a XVII. század első harmadában, különös tekintettel a jobbágy-ság gazdasági helyzetére. Bp. 1936
- Berzeviczy—Divald—Meller, A művészetek története. III. Bp. 1912
- Bethlen Miklós' Gróff ifjúkori életének, úgy Erdély ország akkori Történeteinek tulajdon magától Frantzia Nyelven való le-írása. Kolosvártt 1804
- Gróf Bethlen Miklós rabságában írt emlékiratai, imádságai (1704—1714). Kiadta Szádeczky Kardoss Lajos. Bp. 1923
- Bethlen Miklós gróf Önéletírása. Kiadta Tolnai Gábor. Bp. [1943]
- Bierbauer V., Bethlen Miklós az építész. Szépművészet III (1942) 141—143
- Birkás G., Egy elzászi nemes dunántúli utazása a XVIII. század második felében. Kny. Győr 1932
- Biró J., A bonchidai Bánffy-kastély. Cluj 1935
- Biró J., A geryeszegi Teleki-kastély. Bp. 1938
- Biró J., Erdély művészete. Bp. 1941
- Biró J., Erdélyi kastélyok. Bp. [1943]
- Biró, Jue, *La Hongrie et les Hongrois vus par les Français du 17 siècle*. Pécs 1939
- Biró V., Az erdélyi udvarház gazdasági szerepe a XVII. század második felében. Kolozsvár, ETI kiadványa
- Bitay Á., Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében. Kolozsvár 1926
- Bitay Á., Az alba-juliai r. kat. székesegyház és környéke. Gyulafehérvár 1936
- Bodor A., Magyarország helyismereti könyvészete. Bp. é. n.
- Bonbardi, M., *Topographia magni Regni Hungariae*. Bécs 1718
- Borbély A., Erdélyi városok képeskönyve 1736-ból. Erdélyi Tudományos Füzetek 161. sz. Kolozsvár 1943
- Borbiró V., A magyar ház tornáca. Építés—Építészet (1951) 1—2. sz.
- Bornemissza M., A nagy fejedelem szülőháza. Sátoraljaújhely 1941
- Borovszky S., Csanád vármegye története 1715-ig. Bp. 1897
- Borovszky S., Szendrő vára. Bp. 1908
- Borovszky S., Zemplén vm. és Sátoraljaújhely. Bp. é. n.
- Borovszky S., Borsod vármegye története. Bp. 1909
- Botgorschek, F., *Forchtenstein. Historisch-Topographische Beschreibung*. Wiener-Neustadt 1852
- Botka T., Rákóczi Erzsébet történetéhez. Győri Tört. és Rég. Füz. I (1861)
- Bóheim V., A Habsburg ház múkincsei. Magyar Múkincsek. I. Bp. 1896
- Bruckmann, Fr., *Epistola itineraria. Memorabilia Kesmarkiana. Wolfenbüttel* 1736
- Bruckner Gy., Szepes vármegye a kassai Rákóczi-kiállításon. Késmárk 1903
- Bruckner Gy., Renaissancekori erkölcsi állapotok hazánkban. Protestáns Szemle (1908)
- Bruckner Gy., Késmárk szab. kir. város műemlékei. Eperjes 1908

- Bruckner Gy., A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen, 1520—1745. Bp. 1922
- Bruckner Gy., A Thököly család késmárki magánföldesurasága. Pécs 1925
- Bruckner Gy., A késmárki céhek jog- és művelődéstörténeti jelentősége. Miskolc [1941]
- Bubics Zs., Magyarországi várak és városoknak a M. N. Múzeum könyvtárában létező fa- és rézmetszetei. Bp. 1880
- Bubics Zs., Magyarországi várak és városok. Bp. 1880
- Bubics Zs., Cornaro Frigyes velencei követ jelentései . . . Bp. 1891
- Bubics Zs., Eszterházy Pál Mars Hungaricus. Bp. 1895
- Bubics Zs.—Merényi L., Hg. Esterházy Pál nádor, 1635—1713. Bp. 1895
- Budinis—Mariani, Artisti italiani nell'estero. Gli artisti italiani in Ungheria. Roma 1936
- Bunyitay V., A váradi püspökség története. III. Nagyvárad 1884
- Čaplovič, P., Oravský zámok. P a M VIII (1959); Vlast. čas. XII (1963)
- Chalupeczky, V., Jiraskovo Bratislavo v dokumentoch. Slov. archiv sv. L., str. 94—95
- Chiesa, Fr., L'opera dei nostri artisti fuori del Ticino. Lugano 1928
- Chronicon Turcorum. Francofortii 1584
- Chyzer K., Bárta-fürdői emlékkönyv. Eperjes 1895
- Cordato, St., Io triumpho, das ist historische und chronologische Beschreibung des Königreichs Ungarn. Wien 1717
- Cori, N., Bau- und Einrichtung der deutschen Burgen in Mittelalter. Linz 1895
- Czeizel G., Nyitra múltja és a Nyitra vármegyei monográfia. Nyitra 1900
- Czobor B., Magyarország középkori várai. Századok XIII (1877)
- Czövek I., Somlyai Báthori István . . . Pest 1817
- Csabai I., Az erdélyi renaissance művészet. Bp. 1934
- Csabai I., Újabb tanulmányok az erdélyi reneszánszról. Szépművészet I—II (1940—1941)
- Csabai I., Erdélyi címerlevelek. Szépművészet I—II (1940—41)
- Csákvári A., Csongrád vármegye. Bp. 1938
- Csánki D., Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. Bp. 1892
- Csányi K., Az olasz művészet hatása a magyar művészetre. Bp. 1913
- Csatkai E., Sopron vm. műemlékei. Sopron 1935
- Csatkai E., A gróf Szapáry-kastély Bükön. Soproni Szemle II (1938)
- Csatkai E., Sopron megyei kastélyok. Soproni Szemle IV (1940)
- Csatkai E., Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1953
- Csorba T., A humanista Báthory István. Bp. 1944
- Csucsomai Ö., Az . . . Andrassy nemzetség történetére vonatkozó adatok gyűjteménye. Rozsnyó 1900
- Csucsomai Ö., A csíkszentkirályi és krasznahorkai gr. Andrassy nemzetség története. Rozsnyó 1902
- Deák F., Wesselényi Anna, özv. Csáky Istvánné életrajza és levelezése. Bp. 1875
- Deák F., Magyar hölgyek levelei, 1515—1709. Bp. 1879
- Deák F., Egy magyar főúr a XVII. században. Gróf Csáky István életrajza. Bp. 1883
- Deák F., Forgách Zsuzsánna, 1583—1632. Bp. 1885
- Dehio, G., Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Burgenland. Wien 1935
- Dehn—Rohlfser, Das Rathaus zu Posen. Jhb. der k. Preussischen Kunstsammlungen VII (1896)
- Demkó K., A felsőmagyarországi városok életéről a XV—XVII. században. Bp. 1890
- Demkó K., Lőcse város műtörténete rövid leírása. Lőcse 1896
- Demkó K., Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században. Hadt. Közl. XV (1914)
- Dénes F., A művészet és művelődés lelőhelyei Szepes megyében. Lőcse 1900
- Dercsényi—Gerő, A sárospataki Rákóczi-vár. Bp. 1957
- Desőfi I., Bártfai levelek. Sárospatak 1818
- Devecis, F., Die Burgruine von Trencsén. Trencsén 1904

- Dézi L., Halotti emlékvors Bethlen Elek fölött . . . Bp. 1895
- Divald K., A felsőmagyarországi renaissance építészet. Bp. 1900
- Divald K., A sárospataki vár. Bp. 1902
- Divald K., Eperjes templomai. Bp. 1904
- Divald K., Szepesvármegye művészeti emlékei. I—III. Bp. 1905
- Divald K., Makovica művészete. M VII (1908)
- Divald K., Weinhart János, XVII. századbeli kőfaragó. M VIII (1909)
- Divald K., A renaissance építészet Zólyom vármegyében. M X (1911)
- Divald K., Újabb adatok a felsőmagyarországi renaissance építésről. M XI (1912)
- Divald K., Trencsén vármegyei kutatások. MKÉ (1912)
- Divald K., A héthársi szent Márton templom. Bp. 1913
- Divald K., Felvidéki séták. Bp. 1925
- Divald K., Magyar művészettörténet. Bp. 1927
- Divald K., Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927
- Divald, K., Old Hungarian Art. London 1931
- Divéky A., Magyarország szerepe a lengyel renaissanceban. AÉ XXX (1910)
- Divéky A., Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. Bp. 1914
- Divéky A., Magyar—lengyel művészettörténeti adatok. Művt. Ért. (1953)
- Doby A., Egy dinasztia a XVI. századból. Adalékok I (1896)
- Doby A., Szirmay Péter végrendelete, 1659. Adalékok IX (1904)
- Domiani, G., Tommaso Rodari ed il Píascimento nella Valtellina. Periodico della Società Comense VI/XII. Como 1897
- Domján E., II. Rákóczi Ferenc fejedelem önéletrajza. A latin eredetiből fordította . . . Miskolc 1903
- Dongó Gyárfás G., Egy adat Csongrád vára XVII. századbeli történetéhez. TT (1898)
- Dongó Gyárfás G., Adatok a borsii Rákóczi-kastélynak külső történetéhez. Adalékok XVII (1912)
- Dornay B., Tata várának ún. „huszárvára”. Tata 1938
- Droppa J., Murány várának története. Bp. 1905
- Dudás Gy., Drugeth kincsek Homonnán. Adalékok XVI (1913)
- Éble G., A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája. Bp. 1897
- Éble G., A Dessewffyék. Bp. 1903
- Éble G., A nagykárolyi gróf Károlyi család leszármazása. Bp. 1913
- Eckhardt S., Az ismeretlen Balassi Bálint. Bp. 1943
- Eckhardt S., Két vitéz nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről. Bp. 1944
- Ehrenberg—Hampel, Firenzei János magyar és lengyelországi művei. AÉ XIII (1893)
- Ember Gy., Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp. 1946
- Engel, K., Monumenta Hungarica. Bécs 1809
- Entz G., A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig. Bp. 1937
- Entz G., Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance. (Ism.) Századok LXXIX (1945—46)
- Entz G., Harina (Herina) románkori temploma. Művt. Ért. I (1954)
- Entz G., Későgótikus udvarház Alsóörsön. Művt. Ért. III (1956)
- Eperjesy K., Kéziratos térképek Magyarországról. Szeged 1928
- Eperjesy K., A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke. Szeged 1929
- Eperjesy K., Csongrád megye helytörténeti kutatásainak feladatai. Szeged 1955
- Erdélyi A., Barcsay Ákos fejedelemsége. Bp. 1906
- Erdélyi Honismertető Egyesület Közlönye (1889)
- Erdély öröksége. II—V. Bp. é. n.
- Ermenzweig, W., Schloss Bernstein in Burgenland. Wien 1927
- Gr. Eszterházy J., Az Eszterházy család és oldalágainak leírásához tartozó oklevéltár. Bp. 1901
- Ethey Gy., Vágújhely története és a szomszédos várak. Nyitra 1926
- Ethey Gy., Vágvölgyi krónika. Komárom 1936

- Ethey Gy., A csejthei uradalom élete. Bp. 1943
 Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai. Kiad. Karácson I. Bp. 1904
- Faller J., Várpalota története az Újlakyak és Podmaniczkyek idejében. Veszprém 1936
 Faller J., Várpalota várának rövid története. Várpalota 1937
 Fata arcis Patak. [Írta Desewffy Sándor.] Temesvár 1901
 Fehér J., Győr megye és város. Bp. 1874
 Fehérpataki L., Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Bp. 1885
 Fekete L., Gyöngyös város levéltárának török iratai. Levéltári Közlemények X (1932)
 Fekete L., Budapest a török korban. Bp. 1944
 Fekete Nagy A., A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp. 1934
 Felső-magyarországi műemlékek és régiségek. Eperjes 1888
 Fényes E., Magyarországnak mostani állapotja statisztikai és geográfiai tekintetben. Pest 1836
 Ferenczi M., Hadadi br. Wesselényi István élete és naplója. Kolozsvár 1910
 Forgách J., Szalánczvár eredete és nevezetesebb eseményei. A latin eredeti után kiadják dédunokái. Mándok 1906
 Főglein A., XVI. századi közigazgatástörténeti adatok Zólyom vármegyéből. Századok LXVIII (1924)
 Fölker J., Mohács története. Mohács 1900
 Fraknói V., Pázmány Péter és kora. Pest 1868—1872
 Fraknói V., II. Lajos király számadási könyve. Bp. 1876
 Frankl V., Révai Ferencz nádori helytartó fiainak... iskoláztatása, 1538—1555. Bp. 1873
 Franz, A. R., Pressburg als Kunststadt. Wien 1914
 Frey, D., Das Burgenland. Wien 1929
 Frey, D.—Csatka, E., Österreichische Kunsttopographie. XXIV. Das Burgenland. Wien 1931
 Frey, D., Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. II. Österreich. Wien—Berlin 1935
- Gangel J., Rozsnyó műemlékei. Bp. 1942
 Garas K., Magyarországi festészet a XVII. században. Bp. 1953
 Gáspár P., Báthory István és Palestrina. Bp. 1935
 Gemelli Careri Gio. Francesco, Viaggi per Europa. II. Napoli 1704
 Genesich, Ch., Merkwürdigkeiten der königl. Freystadt Késmárk in Oberungarn. Caschau 1804
 Genthon—Lux—Szentiványi, Szabolcs megye művészeti emlékei. Kny. 1939
 Genthon I., Erdély műemlékei. Szépművészet I—II (1940—41)
 Genthon I., Gyula műemlékei. Szépművészet V (1944)
 Genthon I., Magyarország művészeti emlékei. 2. kiad. I—III. Bp. 1959—1961
 Gerece P., Magyarország művészeti emlékei. A műemlékek helyrajzi jegyzéke. Bp. 1906
 Géresi K., A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Bp. 1887
 Gerevich T., Erdélyi művészet. Magyar Szemle XXII (1934)
 Gerevich, T., L'arte ungherese nella Transilvania. Corvina, N. s. III (1940)
 Gerevich T., Erdélyi magyar művészet. Bp. 1940
 Gergely S., Teleki Mihály levelezése. I—VII. Bp. 1907
 Gerlach, St. d. Ä., Tage-Buch... Frankfurt a. M. 1674
 Gerő L., Magyar építészet. Bp. 1954
 Gerő L., Magyarországi várépítészet. 1. kiad. Bp. 1955; 2. kiad. Bp. 1968
 Gerő L., A siklósi vár. Bp. 1958
 Gindely A., Okmánytár Bethlen Gábor uralkodása történetéhez. Bp. 1890
 Gorové L., Eger városának története. Eger 1876
 Gottselig G., Korrajz régi nagyasszonyaink leveleiből. Szeged 1937
 Görgey Á., A toporczi és görgői Görgey nemzetség és a svábóczi és tótfalvi Sváby nemzetség történetéből. Igló 1909
 Görgey Á., A Görgeyek és a reformáció. Igló 1916
 Gromo, G., Compendio della Transilvania. Apulum 1934—35

- Güntherová-Mayerová, A., Dejiny a supis vytvarnych pamiatok. Oravy 1944
 Güntherová-Mayerová, A., Renesancné umenie na Slovensku. P a M IV (1955)
- Gyalokay J., Nagyvárad ostroma 1660-ban. Hadt. Közl. XII (1911)
 Gyalokay J., Rákóczi László. Hadt. Közl. XIV (1913)
 Gyalokay J., Erdély várai 1736-ban. Hadt. Közl. XXXVI (1935)
 Gyárfás I., A jászkunság történetéhez a XVI. és XVII. századból. Győri Tört. és Rég. Füzet. IV (1865)
 Gyulafi Lestár följegyzései, 1565—1605. Bp. 1881
 Gyulai R., Török világ Komárom megyében. Komárom 1894
- Habetin, J.—Beisetzer, A., Štátný kaštieľ vo Fričovciach. P a M IV (1955)
 Haeuffler, J. V., Buda-Pest, historisch-topographische Skizzen. Pest 1854
 Haiczl K., A régi érsekségi palota szent László kápolnája Pozsonyban. Bratislava 1933
 Haiczl K., A Kistapolcsányiak. Bp. 1934
 Haiczl K., Léva története a XVII. században. Léva é. n.
 Hajdúch, J., Slovenské Hradý. Martin 1955
 Hajnóczi R. J., Lőcse szab. kir. város levéltárának tartalomjegyzéke. Lőcse 1904
 Halavács Gy., Úti jegyzetei Szászsebes környékéről. AÉ XXVI (1906)
 Haller Gábor naplója. Erd. Tört. Ad. IV (1862)
 Heckenast G., A besztercebányai bányászfelkelés. Századok LXXXVI (1952)
 Hegyi J., Hazánk történelmi nevezetességű helyei és meglévő emlékei. Gyöngyös 1903
 Henszlmann I., Lőcsének régiségei. Bp. 1878
 Henszlmann I., Magyarország csúcsíves emlékei . . . Bp. 1880
 Henszlmann I., A topuszkói templomrom. AÉ I (1881)
 Herczog J., Újabb adatok Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna síremlékéről. Századok LVIII (1922)
 Herczog J., Adatok a hazai építészet XVI. századi történetéhez. MM I—II (1926); III (1927); V (1930)
 Herepi J., Bocskai Gábor egeri síremléke és mestere. Kolozsvár 1947
 Hidegpataky A., Sárospatak erődítése 1530-ban. Adalékok X (1905)
 Hochenhausen, N., Die alterthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen. Wien 1775
 Hofman, J., Stare umeni na Slovensku. Praha 1930
 Holub J., Istvánffy Miklós históriája hadtörténelmi szempontból. Szekszárd 1909
 Hóman—Szekfű, Magyar történet. III—V. Bp. 1935
 Honti R., Buda visszafoglalása (La Buda liberata). Kny. Bp. 1900
 Horváth D., Szalárdi János és Siralmas Krónikája. Századok LIX (1923)
 Horváth, H., Il rinascimento in Ungheria. Roma 1939
 Horváth M., Kismartoni regesták. TT X (1861)
 Horváth M., Magyar regesták. TT XI (1862)
 Horváth M., Fráter György. Bp. 1872
 Hromádová, L., Štátný Kaštieľ v Bytči. P a M IV (1955)
 Huelsen, Cr., Il libro di Giuliano da Sangallo Codice Vaticano Barberiano Latino 4424. Lipsia 1910
 Hunfalvy J., Magyarország és Erdély képekben. Darmstadt 1856
 Hunfalvy J., Magyarország és Erdély képekben. I—III. Darmstadt 1864
 Hunyadvármegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve. IX, XVI
- Ila B., A Thurzó család levéltára. Levéltári Közlemények X (1932)
 Ila B., Várpalota. Történelmi Statisztikai Közlemények (1957)
 Illésy I., Koháry István élete és munkái. Karczag 1885
 Illésy I., A mikófalvi Bekény család . . . Bp. 1902
 Ipolyi A., A besztercebányai egyházi emlékek története és helyreállítása. Bp. 1878
 Ipolyi A., Besztercebánya egyházi emlékei. Bp. 1878
 Ipolyi Arnold kisebb munkái. IV. Műtörténelmi tanulmányok. Bp. 1887

- Ipolyi A., Nyáry Krisztina. Magy. Tört. Életrajzok. Bp. 1887
 Irinyi I., Az Irinyi család levéltára. Szatmár 1902
 Istvánffy M., Magyarország története, 1490—1606. I—II. Ford. Vidovich Gy. Pest 1867—1871
 Iványi B., A márkusfalvi Máriássy család levéltára, 1243—1803. Lőcse 1907
 Iványi B., A gradecki Horváth Stansith család történetéhez. Közlemények Szepes vm. Múltjából. (1918)
 Iványi B., A... Teleki család gyömrői levéltára. Szeged 1931
 Iványi B., Eperjes szab. kir. város levéltára. Szeged 1931
- Jakab E., Kolozsvár története világosító rajzai. Budán 1870
 Jakab E., Az utolsó Apafy. Bp. 1875
 Jakab E., Kolozsvár története. Bp. 1888
 Jakab—Szádeczky, Udvarhely vármegye története. Bp. 1901
 Jakó Zs., Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején. Kolozsvár 1937
 Jakó Zs., A torockószentgyörgyi Thorotzkay család levéltára. Kolozsvár 1944
 Jakó Zs., A gyulai vártartomány urbariuma. Kolozsvár 1944
 Janota, J., Slovenské Hradý. Bratislava 1938
 Jászai P., A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest 1846
 Jedlicska P., Adatok Szomolány vára s uradalmának történetéhez. TT II (1879)
 Jedlicska P., Kiskárpáti emlékek. Eger 1891
 Jedlicska P., Adatok erdődi báró Pálffy Miklós, a győri hősnak életrajza és korához. Eger 1897
 Jedlicska P., Eredeti részletek a Pálffy család okmánytárához, 1401—1653. Bp. 1910
 Jekilius, E., Das Burzenland. III—IV. Kronstadt 1927—1929
 Jurkovich G., Besztercebánya múltjából. Besztercebánya 1906
- Kabdebo Gy., A renaissance építés kezdete Magyarországon. Bp. 1909
 Kádár J., Szolnok—Doboka vm. monográfiája. Deés 1901—1903
 Kádár J., Szamosújvár szab. kir. város, a vár és uradalom története. Deés 1903
 Kálnoki István naplója. Erd. Tört. Ad. IV.
 Kandra K., Szendrői regesták a XVI—XVII. századból. Adatok az egri egyházmegye történetéhez. I. Eger 1885
 Kápolnay I., Magyar várak a XVI—XVII. században. Ludovika Akadémia Közlönye (1874)
 Karácson I., Az egri török emlékirat a kormányzás módjáról. Eger vára elfoglalása alkalmával az 1596-iki évben írta Hasszán Elkjáfi (Molla). Bp. 1909
 Karácsonyi J., Békés vm. története. Gyula 1896
 Kardos T., A virtuális Magyarország. Magyar Reneszánsz Írók. Bp. 1934
 Kardoss M., Bethlen Gábor udvara. Bp. 1918
 Károlyi Á., Néhány történeti tanulmány. Bp. é. n.
 Károlyi Á., Fráter György levelezése, 1531—1551. Bp. 1881
 Károlyi Á.—Szalay L., Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Bp. 1882
 Károlyi J., Fejér vm. története. Székesfehérvár 1901
 Károlyi J., A trencsényi vár. Trencsén 1910
 Károlyi J., Oklevelek gr. Nádasdy Ferenc nádasladányi levéltárából. Bp. é. n.
 Kassay J., Szerencs város leírása. Adalékok XI (1906)
 Kazáry K., A jánosházi gr. Erdődy birtok és vár rövid története. Dunántúli Szemle VII (1940)
 Keczer Ambrus naplója. Mon. Hung. Hist. Scriptores XXXIII. Bp. 1894
 Kelemen L., Bethlen Gábor rendeletei Kolozsvár főbíráihoz a kolozsvári képirókról. M VI (1927)
 Kelemen L., A legrégebb magyar hímesoszlopok. Pásztortűz X (1924)
 Kelemen L., A fiádfalvi kastély és régi gazdái. Pásztortűz XI (1925)
 Kelemen L., A magyarfenesi báró Jósika kastély. Művészeti Szalon II (1927)
 Kelemen L., Erdélyi magyar mennyezetfestmények a XVII. századból. Művészeti Szalon III (1928)
 Kelemen L., A szárhegyi romkastély. Művészeti Szalon III (1928)

- Kemény János *Önéletírása*. Kiadta Szalay L. *Magyar Történeti Emlékek*. Pest 1856
- Kemény L., *Vármegyei közigazgatás. Történeti Közlemények*. Kassa 1913
- Kemény L., *Kassa város műemlékei*. Kassa 1917
- Kemény L., *A pozsonyi vár és váralja*. Pozsony 1933
- Kemény L., *Az érsekprímások alkotásai Pozsonyban*. Pozsony 1941
- Kerekes Gy., *Bethlen Gábor fejedelem Kassán, 1619—20*. Kassa 1943
- Kéry Gy., *Régi magyar verses felirat és régi falfestmények a vágváraljai Balassa-kastélyban*. VU (1910)
- Kiss E., *Pápa várának régi képei a 16. és 17. századból*. VU (1909)
- Knauz N., *A budai káptalan regestái*. TT (1863)
- Knauz N., *A Garam melletti szentbenedeki apátság*. I. Bp. 1890
- Komáromy A., *Adatok Csejthe történetéhez*. TT XXII (1899)
- Komáromy A., *Magyar levelek a XVI. századból*. Sárkány Antal levelei Nádasdy Tamáshoz. TT XXXIV (1911)
- Komáromy A., *Magyar Bálint kapitány életéből*. Hadt. Közl. XIII (1912)
- Komáromy M., *Gyula városáról és a hajdani Gyula várról*. Nagyvárad 1834
- Komlosová, M., *Statný kaštieľ v Radvani*. P a M IV (1955)
- Komoróczy Gy., *Nádasdy Tamás és a XVI. századi nagybirtok gazdálkodása*. Bp. 1932
- Komoróczy Gy., *A nagykereki kastély*. Műemlékvédelem IV (1960)
- Kopp I., *Erdély művelődése I. és II. Rákóczi György korában*. Kalocsa 1902
- Korabinszky, I. M., *Geographisch-historisches Lexicon von Ungarn*. Pressburg 1786
- Kovachich, M. G., *Indices Reales Historici . . . Tom. I. Index realia geographicotopographicus Budae* 1805
- Kovacovicová, B., *Umelečko historické pamiatky Zemplina*. Vlas. čas. X (1961)
- Kozakiewicz, St., *L' attività degli architetti e lapicidi Comaschi e Luganesi in Polonia nel periodo del Rinascimento fino al 1580. Arte e artisti dei laghi Lombardi*. II. Como 1959
- Kozáry K., *A jánosházi gr. Erdődy-birtok és vár rövid története*. Dunántúli Szemle VII. (1940)
- Könyöki J., *A középkori várak*. Bp. 1906
- Kővári L., *Erdély nevezetesebb családai*. Kolozsvár 1854
- Kővári L., *Erdély építészeti emlékei*. Kolozsvár 1866
- Közlemények Dunántúl történetéhez*. Székesfehérvár 1911
- Közlemények Szepes vármegye Múltjából, Lőcse* (1909—1919)
- Kracszenits Gy., *Csejte és környéke*. Vágújhely 1914
- Križán, M.—Križanová, E., *Kaštieľ v Hronseku*. Vlas. čas. XI (1962) 35
- Križanová, E., *Kaštieľ v Topolčiankach*. P a M III (1954)
- Križanová, E., *Kaštieľ v Haliči*. Vlas. čas. XIII (1964)
- Kubinyi M., *Bethlenfalvi gr. Thurzó Imre életrajza*. Bp. 1888
- Kubinyi M., *Thurzó Imre*. Bp. 1888
- Kubinyi M., *Árva vára*. Bp. 1890
- Kubinyi M., *A felsőkubinyi Kubinyi család*. Bp. 1902
- Kubinyi M., *Régi és új falfestmények az árvi várban*. Bp. 1906
- Lakos I., *Nagyvárad múltja és jelenjéből*. Nagyvárad 1904
- Lampérth G., *Régi magyar levelesláda*. Bp. 1923
- Lauterbach, A., *Die Renaissance in Krakau*. München 1911
- Lavagneno, E., *Gli artisti italiani in Germania*. Roma 1943
- Gróf Lázár M., *Erdélyi várak és kastélyok*. Kézirat az Erdélyi Múzeum Könyvtárában
- Lázár M., *A gróf Lázár családról*. Kolozsvár 1859
- Lechner J., *Tanulmányok a lengyelországi és felsőmagyarországi reneszánsz építésről*. Bp. 1913
- Lechner J., *A pártázatos reneszánsz építés Magyarország határai körül*. Bp. 1915
- Lechner J., *Szemelvények a reneszánsz építés Magyarországon és határai körül című művészettörténeti tanulmányból*. (Diss.) Bp. 1915
- Lechner J., *Renaissance építési emlékek Szamosújvárott*. Kny. Bp. 1917
- Leffler B., *A nyírbátori református templom*. AÉ XXXIII (1915)

- Lehel F., Magyar művészet a török világ idején. Bp. 1913
- Lehóczky T., Bereg megye monographiája. I—III. Ungvár 1881
- Lehóczky T., Munkács város új monográfiája. Munkács 1907
- Lehóczky T., A szerednyei vár. Hadt. Közl. XII (1911) 469
- Le Laboureur, N., Relation de voyage de la Reyne de Pologne et du retour de la maréchale de Guébriant par la Hongrie . . . avec un discours de toutes les villes et états par ou elle a passé. Paris 1647
- Leplod A., Az esztergomi vár története. Esztergom Évlapjai VIII (1936)
- Leskó I., Az egri vármegye történelméhez. Eger 1907
- Lichner, J., Stavebny Character mestských hradieb a opevneny za cias tureckého nebezpečenstva na Slovensku. Vlast. čas. XIII (1964)
- Littke A., Buda-Pest a török uralom korában. Bp. 1908
- Lojda J., Adatok Páczin és a páczini kastély történetéhez. Adalékok VI (1901)
- Lojda J., A br. Sennyey család levelestárából. Adalékok VI (1901)
- Lojda J., Újabb adatok Sennyey Pongrácz br. élettörténetéhez. Adalékok VI (1901)
- Łoziński—Miłobedzki, Monuments historiques d'architecture en Pologne. Varsovie 1967
- Lőcse sz. kir. város levéltára. Lőcse 1904
- Lukinich I., Az udvarhelyi vár története. Kny. Kolozsvár 1903
- Lukinich I., Keresdi báró Bethlen Ferenc. Kny. Bp. 1908
- Lukinich I., Az erdélyi hódoltság és végvárai. Hadt. Közl. XIII (1912)
- Lukinich I., Bethlen várának inventáriuma 1690-ből. Hadt. Közl. XIV (1913)
- Lukinich I., Az északkeleti várháborúk történetéhez, 1561—1563. Hadt. Közl. XIV (1913)
- Lukinich I., A bethleni gróf Bethlen család története. Bp. [1928]
- Lukinich I., Báthory István erdélyi fejedelem . . . emlékezete. Bp. 1935
- Lukinich I., A Podmanini és Aszódi báró Podmaniczky család oklevéltára. Bp. 1937
- Lukinich I., Erdély önálló állami élete. Bp. 1941
- Lukinich I., A podmanini Podmaniczky-család története. Bp. 1943
- Lux G., A borsi Rákóczi-kastély helyreállítása. Építészeti I (1941)
- Lux K., A selmecbányai óvár. Bp. 1915
- Lux K., A budai várpalota Mátyás király korában. Bp. 1921
- M. Orbán I., Marosvásárhely földrajza. Sárospatak 1943
- Madzsar I., Ernusz János és háza Budán. Századok (1918)
- Maggiorotti—Banfi, Le fortificazioni di Buda e di Pest e gli architetti militari italiani. Roma é. n.
- Magyar Múkiecsék. I—III. Bp. 1896—1901
- A Magyarországi Művészet Története. 3. kiad. Bp. 1964
- Majevski, A., Nedec, egy magyar vár Lengyelországban. Műemlékvédelem IX (1965)
- Majláth B., Maylád István (1502—1550). Bp. 1889
- Majláth B., Oklevelek Maylád István életéhez. Bp. 1891
- Makkai L., Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején. Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve. Kolozsvár 1943
- Makkai L., Erdély története. Bp. 1944
- Makkai L., I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Bp. 1954
- Makoldi J., Alsórákos várkastélya. M XII (1913)
- Maksay F., Urbáriumok, XVI—XVII. század. Bp. 1959
- Mályusz E., Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. Levéltári Közlemények III (1926)
- Mangold L., Hazai képeslapok repertórium. Századok XXXIV (1900)
- Marczali H., A magyar történet kútfőinek kézikönyve. Bp. 1901
- Márki S., Gróf Gyulai Ferenc naplója Rákócziáról. Kny. Déva 1913
- Márki S., A sarkadi hajdúk. Hadt. Közl. XXV (1924)
- Márki S., Gr. Gyulai Ferenc naplója, 1703—1704. Bécs 1928
- „Mars Hungaricus”. Kismartoni főlevéltár. Reposit. 85
- Mártonfalvy Imre emlékiratai, 1501—1585. Mon. Hung. Hist. XI/31. 1881

- Materialy do Architektury Polskiej . . . Lwow 1929 (Wydawnictwo zwiarku Studentow architektury politechniki Lwowskiej)
- Matunák M., Drégely és Palánk katonai szerepe a törökök alatt, 1552—1593. Korpona 1901
- Matunák M., Korpona várkapitányai. Korpona 1901
- Matunák M., Végheles vára. Breznóbánya 1904
- Matunák M., Érsekújvár második alapítása. Hadt. Közl. X (1909)
- Mednyánszky, A., Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn. Pesth 1844
- Mémoires historiques du Comte Bethlen-Niklos contenant l'histoire des derniers troubles de Transilvanie. I. Amsterdam MDCCXXXVI
- Menclová, D., Prehled vyvoje renesancni architektury na Slovensku. Bratislava 1934
- Menclová, D., Kaštieľ v Betlanovciach. P a M II (1953)
- Menclová, D., Bojnický zámok. P a M III (1954)
- Merényi L., Esterházy Miklós levelei. TT XXIII (1900)
- Merfario, G., I maestri comacini. Milano 1893
- Mihalik J., A márkusfalvi Máriássy család levéltára. MKÉ XII (1918)
- Mihályi E., Sopron renaissance és barokk korban épült házai. Sopron 1915
- Mikulik I., Magyar kisvárosi élet, 1526—1715. Rozsnyó 1885
- Mínsuchl, J. F., Neue und kurze Beschreibung des Königreiches Ungarn. Nürnberg 1664
- Mohl A., Török világ Kismarton vidékén. Sopron é. n.
- Molnár B., A homonnai várkastély . . . Adalékok XIX (1914) 15. kk.
- Monumenta . . . Erdélyi Országgyűlési Emlékek
- Moroni-Stampa, D., L'Architettura civile di Lugano . . . Società Ticinese per la protezione delle bellezze naturali ed artistiche. Lugano 1919, F. X.
- Möller I., Erdély nevezetesebb műemlékei. Bp. 1929
- Münnich S., Igló város története. Igló 1896
- Művészettörténeti Dokumentációs Központ Forráskiadványai IV. Urbaria et Conscriptiones. I—II. Bp. 1967
- Myskovszky V., Bártfa középkori műemlékei. I—II. Bp. 1879—1880
- Myskovszky V., Raguzai Vince sárosmegyei művei. AÉ VII (1887) 220. kk.
- Myskovszky V., A fricsi várkastély. AÉ VIII (1888)
- Myskovszky V., A Serédy-kápolna. AÉ IX (1889)
- Myskovszky V., A fricsi várkastély sgrafittói. AÉ XI (1891)
- Myskovszky V., Kassa város középkori és renaissance stílű emlékei. Kassa 1895
- Myskovszky V., Két ajtó a fricsi várkastélyban. MKÉ III (1909)
- Nác J., A Vértes vidékének történelmi műemlékei. AK XXII (1899)
- Nagy G., Zemplén vármegye a XVI. században. Sátoraljaújhely 1880
- Nemes János naplója. TT XXV (1902)
- Németh B., Történeti adatok Baranyavármegye múltjából. Pécs 1900
- Németh B., Szigetvár története. Pécs 1903
- Németh I., Kőszeg város műtörténetéből. Szombathely 1934
- Némethy L., Török mecsetek Budán. Bp. 1878
- Nógrád megye műemlékei. Bp. 1954
- Noszkay O., Oláh Miklós levelezésének művelődéstörténeti vonatkozásai. Érsekújvár 1903
- Novák L., Divény vára. Bp. 1917
- Oldelli, G. A., Dizionario storico-ragionato degli uomini illustri del canton Ticino. Lugano 1807
- Orbán B., A Székelyföld leírása. I—IV. Pest 1868—1873
- Ornstein I., A szamosmelléki várról. AÉ XVI (1896)
- Ortvay T., Pozsony utcái és terei. Pozsony 1905
- Pach Zs. P., Függetlenségi küzdelmeink a Habsburgok ellen a XVII. században. A Rákóczi-szabadságharc. Bp. 1951

- Pach Zs. P., Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Bp. 1952
- Palásthy P., A Palásthyak. Bp. 1891
- Pálinkás L., A reneszánsz Magyarországon. Bp. 1942
- Parádi N., Beszámoló a pécsi Tettyén 1957-ben végzett ásátásokról. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. Pécs 1958
- Pasteiner Gy., Az építészet I. Mátyás alatt. Budapesti Szemle (1893)
- Pasteiner Gy., Építészeti emlékek Felső-Magyarországon. Az Osztrák—Magyar Monarchia Írásban és Képben. Magyarország. V. Bp. 1899—1900
- Pásztor J., Hevesmegye várai. Gyöngyös 1933
- Pataki M., Rákóczi földje. Bp. 1939
- Pataki V., A XVI. századi várépítés Magyarországon. Kny. Bp. 1932
- Pataki V., Az egri vár élete. Eger 1934
- Patzak B., Palast und Villa in Toscana. I—II. Leipzig 1912
- Péczy P., A keszthelyi Festetich-kastély és belső berendezése. Bp. 1958
- Péter M., Lónyai Zsigmond, 1593—1653. Sátoraljaújhely 1902
- Petranu, C., Die Kunstdenkmäler der siebenbürger Rumänen. Cluj 1927
- Petranu, C., L'art roumain de Transylvanie. Bucarest 1938
- Petranu, C., Die Renaissancekunst Siebenbürgens. Südostdeutsche Forschungen VII (1939) Aug.
- Petri M., Szilágy vármegye monográfiája. I—IV. Bp. 1901—1904
- Petrivity-Horváth K., II. Rákóczi György veszedelméről. Erdély öröksége. V.
- Piker, I. B., Topographia magni regni Hungariae. Vienne 1750
- Pirhalla M., A szepesi prépostság vázlatos története. Lőcse 1899
- Plička, K., Slovensko. Martin 1949
- Podhradczky J., Eredeti két magyar krónika. Pest 1833
- Potemkin Ö., Sáros vm. leírása. Pest 1863
- Propper N. I., Magyar szokások és erkölcsök a XVII. században. Debrecen 1877
- Ptasnik—Friedberg, Cracovia Artificium, 1501—1550. Krakow 1936—37
- Puky A., Felsővadász. Történeti Közlemények. Kassa 1910
- Rácz K., Hollósvár. Lugos 1905
- Radocsay D., A magyar renaissance. Bp. 1959
- Rados J., Magyar kastélyok. 2. kiad. Bp. 1939
- Rados J., Magyar építészettörténet. Bp. 1961
- Radvánszky B., Erdélyi országgyűlési végzések. Győri Tört. és Rég. Füzet. IV (1865)
- Radvánszky B., Lakás és bútorzat a XVI—XVII. században. Bp. 1879
- Radvánszky B., Magyar családélet és háztartás a XVI—XVII. században. I—III. Bp. 1896
- Radvánszky B., Házi történelmünk emlékei. Udvartartás és számadáskönyvek: Bethlén Gábor. I. Bp. 1898
- Radvánszky B.—Závodszy L., A Héderváry család oklevéltára. I—II. Bp. 1909—1922
- Rákóczi-emlékkiállítás katalógusa. Bp. 1937
- Rappaport, P. A., A régi Oroszország hadmérnöki művészete. (Matyeriali i isszleceovanyija po Archeologii SzSzsZR.) Moszkva 1952
- Ráth K., Rákóczi Erzsébet emlékezete. Győri Tört. és Rég. Füzet. II (1863)
- Ráth K., A bodonhelyi erősített kastély Sopron megyében. Győri Tört. és Rég. Füzet. III (1865)
- Ráth K., A marcaltői régi kastély. Győri Tört. és Rég. Füzet. III (1865)
- Récsey V., Győr és Pannonhalma nevezetességei. Bp. 1897
- Relkovič N., A felsőmagyarországi alsó bányavárosok levele Mátyás főherceghez 1595-ben. TT (1911)
- Rettegi Gy., Emlékiratai. III. 1718—1767
- Ricci, C., L'Architettura del 500 in Italia. Torino 1923
- Rónai Horváth J., Magyar hadi krónika. I—II. Bp. 1895—1897
- Rosemann, H. R., Die deutsche Kunst in Siebenbürgen. Berlin 1934

- De Rossi, G. G., Teatro della guerra contro il Turco. Roma 1687
- Roth, V., Geschichte der deutschen Baukunst in Siebenbürgen. Strassburg 1906
- Roth, V., Beiträge zur Kunstgeschichte Siebenbürgens. Strassburg 1914
- Roth, V., Die deutsche Kunst in Siebenbürgen. Berlin—Hermannstadt 1934
- Rupp I., Magyarország helyrajzi története. Pest 1870
- Rúzsás L., Az egri vár gazdálkodása a XVI. században. Bp. 1939
- Sabol, E., Kastiel' v Markusovciach. P a M XIII (1959)
- Salamon F., Magyarország a török hódítás korában. Bp. 1885
- Sándor I., A kolozsvári farkas-utcai ref. templom régi sírkövei. Dolgozatok az EMM Érem- és Régiségtárából 1913
- Sárospataki Magyar Krónika. MDXXIII—MDCXV. Pest 1857
- Schermann, Ae., Geschichte von Lockenhaus. Pannonhalma 1936
- Schoen A., Nádasdy sárvári kincsei. Műbarát (1921)
- Scholtz B., Nagyvárad várának története. H. n. 1906
- Schuller, N., Urkundliche Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens von der Schlacht bei Mohács bis zum Frieden von Grosswardein. H. n. é. n.
- Schürer, O.—Wiese, E., Deutsche Kunst in der Zips. Brünn 1938
- Schweiger, S., Eine neue Reysbeschreibung ausz Teutschland nach Constantinopel. Nürnberg 1608
- Sebestyén, Gh.—Sebestyén, V., Arhitectura renașterii în Transilvania. H. n. 1963
- Sebestyén J., Válasz és megjegyzések Varju Elemérnek a Lukinich Imre: A bethleni gróf Bethlen család története című műve illusztrációiról szóló bírálatára. Századok LXIII (1929)
- Sebők L., Gyöngyös és vidéke. Gyöngyös 1880
- Sedlák, Fr., Z minulosti oravy. P a M VIII (1959)
- Segesvári Bálint krónikája. Erdélyi Tört. Adatok IV.
- Sammelweiss, K., Historische Geographie des Burgenlandes. Burgenländische Heimatblätter (1950)
- Sigerus, E., Siebenbürgisch-sächische Burgen und Kirchenkastelle. Nagy-Szeben 1901
- Sigerus, E., Vom alten Hermannstadt. Hermannstadt 1922
- Siklóssy L., Verancsics Antal mint műpártoló. Budapesti Szemle (1918) 174
- Sikura, J. St., Miestopisné dejiny Turca. Bratislava 1944
- Simplicissimus, Ungarischer oder dacianischer. Hg. von Dr. I. Chr. Setz. Leipzig 1861
- Singer Á., Palota város történetéből. Várpalota 1921
- Sokolowski, M., Die italienischen Künstler der Renaissance in Krakau. Repertorium für Kunstwissenschaft VIII (1885)
- Solmi, A., Il Rinascimento Italiano e l'Ungheria. Corvina VII (1928)
- Soós E., A munkácsi vár. Hadt. Közl. XI (1910)
- Soós E., A tokaji vár története. Hadt. Közl. XIV (1913) 1—2. sz.
- Soós E., A magyarországi várak történeti fejlődése. Bp. 1915
- Soós E., A tihanyi vár története. Bp. 1916
- Spriko, J., Umelecko historické pamiatky na Spisi. I. Architectura. Spišska Kapitula 1936
- Stegmann, C.—Geymüller, H., Die Architektur der Renaissance in Toscana. I—X. München 1885—1908
- Szabó A., Abaúj vm. és Kassa, 1670—1685. Tört. Közl. Kassa 1910
- Bártfai Szabó L., Ghimesi Forgách Ferenc várad püspök évkönyvei . . ., 1535—1577. Bp. 1904
- Bártfai Szabó L., A Hunt—Pázmán nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom 1910
- Bártfai Szabó L., Csáky oklevéltár. I—II. Bp. 1919
- S. Szabó J., Perényiek a magyar reformáció szolgálatában. Bp. 1923
- Szádeczky B., I. Apafy Mihály udvartartása. Bp. 1911
- Szádeczky K. L. (szerk.), Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz (1619—29). Bp. 1915
- Szádeczky L., Békés Gáspár. Bp. 1887
- Szádeczky L., Az Apafyak sírboltja és hamvai. Századok XLIII (1909)
- Szalay Á., Levelek a XVI—XVII. századból. Pest 1830

- Szalay Á., Magyar régiségek. Pest 1831
- Szalay L., Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Pest 1859
- Szalay L., Galántai gróf Eszterházy Miklós, Magyarország nádora. I—III. Pest 1863—1870
- Szamosközy I., Történeti maradványai. Mon. Hung. Hist. Írók. XXI. Bp. 1877
- Szamota J., Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 1054—1717. Bp. 1891
- Széchy K., Gróf Zrínyi Miklós. Bp. 1898—1902
- Szeghalmy Gy., Dunántúli vármegyék. Bp. 1937—1940
- Szegő P., Végváraink szerkezete a török betelepедéstől a tizenöt éves háború kezdetéig (1541—1593). Bp. 1911
- Szeibert J., Sárvár monográfiája. Szombathely 1926
- Szekfi Gy., Bethlen Gábor. Bp. 1929
- Szell F., A nagybesnyői Bessenyei család története. Bp. 1890
- Szendrei J., Tokaj várának hadi felszerelése 1649-ben. Ludovika Akad. Közl. (1888)
- Szendrei J., Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves orsz. kiállításon. Bp. 1896
- Szendrei J., Váraink rendszere. Hadt. Közl. I (1899) 86—87
- Szendrei J., Miskolc város története. Miskolc 1904
- Szerémi Gy., Emlékirat Magyarország romlásáról. Mon. Hung. Hist. Írók. I. Pest 1857
- Szilágyi F., Alsó-Fehér vm. történelme. Alsó-Fehér vm. monográfiája. Nagy-Enyed 1898
- Szilágyi I., Adalékok a magyarországi képzőművészek névsorához. TT III (1880)
- Szilágyi S., A Rákóczi család a XVII. században s a XVIII. század elején. Pest 1861
- Szilágyi S., Erdélyország története. I—II. Pest 1866
- Szilágyi S., Báthory Gábor fejedelem története. Pest 1867
- Szilágyi S., A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Bp. 1875
- Szilágyi S., A Báthoriak kora. (Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek II—III. kötetében.) Bp. 1876—77
- Szilágyi S., Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Bp. 1879
- Szilágyi S., Felsővadászi Rákóczy Zsigmond. Bp. 1886
- Szilágyi S., Gróf Kun Géza maros-németi levéltára. Bp. 1887
- Szilágyi S., A gróf Esterházyak családi naplója. Bp. 1888
- Szilágyi S., Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók a XVI—XVIII. századból. Bp. 1894
- Szirmay, A., Notitia topographica, politica in clyti Comitatus Zempleniensis. Buda 1803.—Ua. magyar nyelven: Adalékok X (1905)
- Szirmay A., Szatmár vármegye fekvése, történeti és polgári esmérete. Buda 1810
- Szmollényi N., A középkori Szeged műveltsége. Szeged 1910
- Szmcrcsányi M., A galánthai gr. Esterházy Károly egri püspök . . . Esterházy és a művészet. Eger 1926
- Szolnok-Doboka magyarsága. Szerk. Szabó T. Attila. Dés—Kolozsvar 1944
- Szongott K., Szamosújvár szab. kir. város monográfiája, 1700—1900. I—IV. Szamosújvár 1901
- Szongott—Vajna—Hodorean, A szamosújvári vár. Szamosújvár 1898
- Szontagh D., Az iglói és zabari Szontagh nemzetség származási története és oklevelei. Pest 1864
- Szontagh—Meskó, A felsőkubini Meskó család leszármazása és történeti emlékei. Bp. 1894
- Szőnyi O., Pécs műemlékei. MM (1929)
- Tabody J., Munkács múltja és jelene Magyarország történetében. Pest 1860
- Tafferer, P., Caesarea Legatio. Viennae 1762
- H. Takács M., A pácini kastély építéstörténete. Művt. Ért. I (1954)
- H. Takács M., A kékedi Melczer-kastély. Emlékkönyv Lyka Károly születésének 85. évfordulójára. Bp. 1954
- H. Takács M., A sárvári vár. Bp. 1957
- Takáts S., Műveltségi közlemények. Századok XLII (1908)
- Takáts S., Régi idők, régi emberek. Bp. é. n.
- Takáts S., Régi magyar kapitányok. Bp. é. n.
- Takáts S., A magyar múlt tarlójáról. Bp. é. n.
- Tarczai Gy., Régi magyar művészek és mesteremberek. Bp. 1901

- Gr. Teleki D., Egynéhány hazai utazások leírása. Bécs 1796
 Teleki Mihály levelezése. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1905—1906
 Tescher B., Visszapillantás a lykavai m. kir. kincstári uradalom múltjába. Liptószentmiklós 1918
 Thain I., Érsekújvár műemlékei. Érsekújvár 1932
 Thallóczy L., Csömöri Zay Ferenc, 1505—1570. Bp. 1885
 Thaly K., Thököly Imre leveles könyve. I—II. Pest 1866
 Thaly K., Késmárki Thököly Imre . . . naplói és emlékezetes írásai, 1686—1705. Pest 1868
 Thaly K., Thököly Imre naplói, leveles könyvei. Bp. 1873
 Thaly K., Irodalmi és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Bp. 1885
 Thaly K., Thököly Imre fejedelem 1691—1692-iki leveles könyve. Bp. 1886
 Thaly K., A székesi gróf Bercsényi család. Bp. 1887
 Thaly K., A br. Orlay és gr. Serényi család zábláthi levéltárából, 1566—1718. Bp. 1896
 Thirring G., Felsődunántúl. Bp. 1933
 Timon, S., Celebriorum Hungariae Urbium et Oppidorum Topographia. Tyrnaviae 1702
 Timon, S., Purpurea panonica. Tyrnaviae 1715
 Tolli, J., Epistolae Itinerariae. Amstelodami 1700, 1714
 Tolnai G., Régi magyar főurak. Bp. é. n.
 Tomasik, S., Denkwürdigkeiten des Horányer Schlosses. Bp. 1883
 Tombor I., Rómer Flóris útijegyzetei. Művt. Ért. (1954)
 Torma K., Hazánk. I. Bp. 1884
 Tóth E., I. és II. Apaffy Mihály fejedelemnek naplója, 1634—1694. Kolozsvár 1900
 Tóth S., Sáros vm. monográfiája. I—II. Bp. 1912
 Tóth-Szabó P., Nagyvárad az erdélyi fejedelmek és a török uralom korában. Nagyvárad 1904
 Tragar I., Vác vára és képei. Vác 1906
 Tragar I., Vác műemlékei és művészei. Vác 1930
 Tschischka, Fr., Kunst und Altertum . . . Wien 1836
 Tuhrinzsky K., Sárosvár története. Eperjes 1899
 Türk F., Eger vára. H. n. 1906
 Uhlyarik A., A szamosújvári magyar királyi javító-nevelőintézet leírása és története. Szamosújvár 1912
 Vadnai O., Magyar társadalmi és családi élet a XVII. század végén. Turócszentmárton 1914
 Vajda E., A vargyasi Dániel család. Bp. 1894
 Valló G., Győr ismertetése és tájékoztatója. Győr 1930
 Vályi Á., Magyar Országnak leírása. Pest 1796
 Várady F., Baranya múltja és jelene. Pécs 1899
 Varju E., Magyar várak. Bp. 1932
 Vătăşianu, V., Istoria artei feudale în ţările Române. I. Bucureşti 1959
 Végh Gy., Bozsok. Dunántúli Szemle (1944)
 Véghelyi D., A Ludányi nemzetség okmányai. Győri Tört. és Rég. Füzet. III (1865)
 Véghelyi D., A marcaltói régi kastély és az utolsó Marcaltövisiek. Győri Tört. és Rég. Füzet. IV (1865)
 Veress E., Déva vára és környéke Castaldo idejében. Kolozsvár 1896
 Veress E., Hunyadvármegye János király és Izabella királyné korában. Déva 1904
 Veress E., Kakas István életrajza. Bp. 1905
 Veress E., A bolognai Marsigli-iratok magyar vonatkozásai. Bp. 1906
 Veress E., Déva vára és uradalma I. Rákóczy György fejedelem idejében, 1630—1648. Déva 1906
 Veress E., Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd jelentései és térképei Budavár 1684—86-iki ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról. Bp. 1907
 Veress E., A Görgyeck egykori görögői várkastélya. Hadt. Közl. XIII (1912)
 Veress, E., Matricula et acta hungarorum in universitatibus Italiae studentium. Vol. I. Padova. Bp. 1915

- Veress E., A göncz-ruszkai gróf Kornis család anyakönyve, 1446—1917. Bp. 1917
- Veress E., Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek magyar- és erdélyországi adalékai. Fontes Rerum Hungaricarum. III. Bp. 1918
- Veress, E., Estratti de' relazioni de' ambasciatori e viaggiatori italiani sul Ungheria. Bp. 1920
- Veress E., Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek magyar- és erdélyországi adalékai (1576—1586). (Ism.) Századok (1922)
- Veress E., Gyula oklevéltára. Bp. 1938
- Veress E., Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. Bp. 1941
- Veress E., Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. I. 1557—1575. Kolozsvár 1944
- Veszely K., Az alvinczi plébánia. Magyar Sion I (1863) 361. kk.
- Vidi I., Szerémi György emlékiratainak művelődéstörténeti adatai. Bp. 1910
- Villányi Sz., Győr vár és város helyrajza, erődítése, háztelek és lakossági viszonyai a XVI—XVII. században. Győr 1882
- Vincze G., Felsővadásznak inventárium, 1631. április 15. TT I (1878) 925—940
- Visegrádi I., Zemplén vármegye déli részének műemlékei. Sátoraljaújhely 1908
- Visegrádi I., A kegyesrendiek sátoraljaújhelyi házikönyvtárának ismertetése. Adalékok XVI (1911) 254. kk.
- Voit P., Régi magyar otthonok. Szépművészet IV (1943)
- Voit P., Régi magyar otthonok. Bp. 1943
- Voit P., A szentbenedeki udvarház. Építészet III (1944)
- Wagner, V., Dejiny Vytvarného umenia na Slovensku. Trnava 1930
- Wagner, V., Vyvin vytvarného umenia na Slovensku. Bratislava 1948
- Wagner, V., Umelecké pamiatky Spiša. P a M II (1953)
- Wagner, V., Výskum v okresoch Bytča a Považská Bystrica. P a M IV (1955) 29. kk.
- Wagner-Rieger, R., Die Renaissancearchitektur in Oesterreich, Böhmen und Ungarn in ihrem Verhaeltnis zu Italien bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts. Arte e Artisti dei Laghi Lombardi. Como 1959
- Wallsdorf, K., Türkischer Landstürzter oder Neue Beschreibung der fürnehmsten Türkischen Stadts etc. H. n. 1664
- Weber, S., Zipser Geschichte und Zeitbilder. Lőcse 1880
- Weber S., Gradeczi Stansith Horvát Horváth Gergely és családja. Késmárk 1896
- Wenner, A., Ein gantz Reysebuch von Prag ausz bisz gegen Constantinopel. Nürnberg 1622
- Wenzel G., A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. Bp. 1882
- Willich, H.—Zucker, P., Die Baukunst der Renaissance in Italien. Wildpark—Potsdam 1914—1930
- Wortitsch, T., Das evangelische Kirchengebäude in Bistritz. Bistritz 1885
- Zachwatowicz, J., Architectura Polska. Warszawa 1952
- Zádor, A., La penetrazione delle forme Palladiane in Ungheria. Bolletino del Centro Internazionale di Studi d'Architettura A. Palladio VIII/2 (1966)
- Závodszy L., A Héderváry család oklevéltára. Bp. 1922
- Zeiller, Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn. Ulm 1666

MUTATÓK

MESTEREK NÉVMUTATÓJA

- Albertinus Antal építőmester (1572 Kanizsa) 153
- Alexius (Elek) mester, kőfaragó, fundáló (1506 Bártfa) 25, 114
- Andreas Italus, lapicida (1570 Nagybicse) 103
- Andreas mester, olasz kőfaragó (1554—1558 Hégykő, Sárvár) 148, 149
- Angelini, Natalis, bányavárosi építőmester (1572) 112
- Antal mester, kőfaragó, fundáló (1556 Léka) 210
- Anthoni „Maurer” (1567) Kassa 112
- Antonius kőműves (1554 Sárvár) 148
- Appiani, Galeazzo, olasz fundáló (1600 k. Lengyelország) 144
- Arconato János „Bauoffizier” (1574—1584 Kanizsa) 153
- Artz (Artzt) Ábrahám selmecebányai fundáló (1641—43 Osztróluka) 23, 121, 130, 225
- Asztalos Ferenc fafaragó molnár-asztalos (1638 k. Dés) 182
- Asztalos Mihály fafaragó molnár-asztalos (1638 k. Dés) 182
- Baldigara, Giulio és Ottavio, építészek (1569—1588 k. Kanizsa, Érsekújvár, Szatmár) 90, 153
- Baptista olasz kőműves (1556 Lakompak) 154, 156, 209, 210
- Bartoletto, Sebastiano (1663 u. Kismarton) 206
- Belga váreépítő (1640 k. Tokaj) 68, 224
- Benedek kőműves (végrendelkezik 1577 Kassa) 112
- Bernát mester, építész (Bernardo Magno?; 1550—1560 k. Sárvár, Érsekújvár, Győr, Kanizsa, Pozsony) 27, 148, 153, 229
- Bolla, Abundi, kőfaragó (1630—1647 Rohonc) 157, 161, 162, 223, 231, 232
- Bologna, Domenico da (1540 k. Szamosújvár, Alvinc [?]) 38, 168, 237
- Borbély Asztalos Péter faragó-asztalos (1638 Dés) 182
- Borsos János faragó-asztalos (1638 Dés) 182
- Butz, Antonio, kőfaragó (1640 Rohonc) 157, 162, 231
- Carlone, Carlo Martino és Antonio (1663 Kismarton) 206
- Conti, P. A., luganói szobrász (1647 Bük) 179
- Dániel kőműves (1582 Trencsén) 245
- Diószegi István kolozsvári fundáló mester (1617 Kisbun) 206
- Dominicus királyi építész (Domenico da Bologna?; 1540 Erdély) 38, 39
- Dominicus Magister, királyi építész (1553 Sárvár, Léka) 27, 148, 210
- Elek mester l. Alexius mester
- Felice da Pisa l. Pisa
- Ferabosco, Pietro, építész, festő (1512/13—1588 u.) 89, 152, 153, 245
- Ferenc mester, kőműves (1552—54 Hégykő, Sárvár) 27, 149
- Ferrari, Giulio, bakabányai superintendens (1578) 112
- Foltellina Jakab fundáló (Votellini Jakab; 1577 Poznań[?], 1560—1561 Szigetvár) 114, 241
- Franciscus királyi építész (1554 k. Sárvár) 148
- Franciscus lapicida Althenburgból (1559 Sárvár) 148
- Genga, Simone, fundáló (XVI. sz. vége Várad) 39
- Georgius murator (1570 u. Nagybicse) 103
- Goys, Antonio, dobbronaki kőfaragó (1647 Rohonc) 157

- Grazioli, Donato, fundáló (1589 k. Sárvár, Sopronkeresztúr) 148, 150, 234, 236
- Gucci, S., fundáló (1600 k. Lengyelország) 144
- Haller Gábor, Rákóczi György fundálója (1638—1639 Gyalu, Sárospatak, Székelyhida, Gyulafehérvár) 58, 59, 60, 66, 194, 206
- Hercules, Magister, murator (1557 Léva) 211
- Horváth Markó pallér (1596 Sopronkeresztúr) 150
- HRM festő (1653 Sárvár) 148
- Insarh, Rumpert (1682 Vágsellye) 246
- Jacob magister, II. Lajos festője (1526 e. Buda) 25
- Jakab kőműves (1630 k. Sárvár) 147, 148
- János olasz kőfaragó I. Pel
- Johannes architectus (1564 Kassa) 112
- Johannes Fiorentinus kőfaragó (1515 Gomba, Menyő) 31
- Johannes héflányi kőfaragó (1564—67 Nagyheflány, Sopron) 157
- Johannes Italus pozsonyi kőfaragó (1546 Sárvár) 147
- Johannes murator (1570 k. Nagybicse) 103
- Johannes pictor, II. Lajos festője (1526 e. Buda) 25
- Késmárki Kőműves Antal (1620 Kassa) 121
- Kner, Christian, festő (1640 k. Németújvár, Rohonc) 157, 223
- Kozma András pallér (1596 Kapuvár) 151, 201, 223
- Kőfaragó György (1668 k. Zemplén) 121, 249
- Kölbél Benedek fundáló, hadimérnök (1565 Trencsén) 245
- Kristóf kőműves (1630 Sárvár) 148
- Latorre, Carlo de, építész (1657 Rohonc) 162, 231
- Ladislau kőfaragó (1493 Egervár) 153
- Landi, Giovanni, fundáló (†1643; Szamosújvár, Sárvár) 54, 148, 234, 237
- Lapispataki Mihály fundáló (1668 Sátoraljaújhely, Céke) 121, 179
- László deák, fundáló (1647 Borosjenő) 177
- Lengyel Péter képmű (1670 Gyergyószárhegy) 12
- Lucchese, Filiberto, stukkátor (1641 Rohonc) 161, 231
- Lugano, Bernardo és Giovanni da I. Pel Bernát és János
- M. I. O. hadimérnök (XVII. sz. Léva) 211
- Magnus, Albertus, királyi építész (1577 Pozsony) 119
- Magnus (Magno), Bernardo, fundáló (Bernát mester?; 1550—1560 k. Pozsony) 89
- Magyari Benedek kőfaragó (1597 Homoródszentpál) 197
- Martinus lapicida (1519 Léka) 147, 210
- Mártonfalvy Imre deák (1581—1585 Pápa) 151—152, 227
- Mayr, Paul, augsburgi kőfaragó (1600 u. Vöröskő részére) 86
- Mesteri János építész (1586—1587 Tihany) 244
- Miklós kőműves (1630 k. Sárvár) 148
- Mikulin, Josephus a, murator (1570 k. Nagybicse) 103
- Milano, Niccolò da I. Niccolò
- Molnár Albert asztalos-faragó (1673 Szentbenedek) 45
- Nagy János Jakab főpallér (1614 Sárvár) 148, 234
- Neb András asztalos-faragó (1638 Dés) 182
- Niccolò da Milano (1526 Buda) 108
- Nicolai, Elias, szebeni kőfaragó (1630—1650 k. Keresd) 70, 71, 75, 177, 203
- Niuron da Lugano, Bernardo (Pel Bernát?; 1567 Krakko, 1591 Niemcza) 111
- Olasz kőfaragók (1559 Sopronkeresztúr) 148
- Orsolino, Pietro, fundáló (†1680 előtt; Kapuvár, Sárvár) 148, 151, 200, 234
- Pallas stukkátor (1695 Fraknó) 190
- Paulus lapicida (1519 Léka) 210
- Pel Bernát és János luganói kőfaragók és fundálók (1563—1582 Bártfa) 111, 112, 143
- Peruzzi, Baldassare (1481—1536) 26, 115, 118
- Peter „Maurer” (1567 Kassa) 112
- Petrus Italus, lapicida (1543—1563 k.; Beszterce, Lvov, Szamosújvár [?]) 37, 39, 114, 143
- Petrus kőfaragó (1493 Egervár) 153
- Pisa, Felice da (Felix), királyi építész (1552—1556 Huszt, Kassa, Sáros) 90
- Plenio, Pietro, kőfaragó (1560 Sárvár) 148, 234

- Pocabella, Andreas, lapicida (1570 Nagybecscse) 103
- Polath Jeromos győri „Bauschreiber” (1577 Kanizsa) 152
- Ponte, Bartolommeo de (1568 k. Szendrő) 90, 238
- Prato Vecchio Zsigmond (De), királyi fundáló (1552 Huszt) 90
- Raza, Battista, építő-fundáló (1628 k. Sárvár) 234
- Resch, Wolfgang, festő (1640 k. Rohonc) 157
- Ridolfi da Camerino, Domenico, fundáló (XVII. sz. vége Várad) 39
- Salaino (Scolaino) József fundáló (1572 k. Kanizsa) 153
- Sangallo, Giuliano da (1445—1516) 26, 118
- Schomberger György (1596 Kassa) 112
- Secco, Gianmartino, fundáló (1568 Szendrő) 90, 238
- Secco, Sallustio, fundáló (1571 Kanizsa) 153
- Serena, Agostino, velencei fundáló (1650 k. Radnót, Szamosújvár) 39, 40, 54, 68, 230, 234, 237
- Simon kőműves (1655 Rábapaty) 229
- Sorger Mihály fundáló (1623—1630 Frics) 125, 190
- Spazio, Giovanni, a pozsonyi királyi vár építőmestere (1532—1539 k.) 89
- Spazio, Pietro, kőfaragó (1560 k. Sárvár) 147, 148, 234
- Ssicha György Lukács hadimérnök (1593 Szendrő) 122, 238
- Suess Orbán királyi fundáló (1570 k. Győr, Komárom, Kanizsa) 90, 153
- Syröth, Kilian, milánói fundáló (1571—1601 k. Nagybecscse) 103, 104, 128, 206, 218
- Testa, Pietro, fundáló (1568 Komárom) 90
- Theti, Carlo, II. Mátyás hadimérnöke (1593 Szendrő) 118
- Thomas magister, újszandeci lengyel fundáló (1500 k.) 113, 114
- Thyran, Mathie, kőműves (1554 k. Sárvár) 148
- Tóbiás megyesi kőműves (1673—1683 Bethlenszentmiklós) 77, 78, 84, 175
- Tót kőfaragók (1559 Sárvár) 148
- Tóth István pallér (1614 Kapuvár) 151, 201
- Tripius, Johann Michael, aranyozó (1640 Rohonc) 157
- Ursulinus, Dominicus, fundáló (1677 k. Zemplén, Ibrány) 133, 248, 249
- Vedani, Alessandro (Sandrin), fundáló, kőfaragó (1555—1567 Sárospatak) 44, 89, 108, 233
- Venieri, Maurizio, fundáló (XVI. sz. vége Erdély) 39
- Vinzenz kőműves (1554 Sárvár) 148
- Walneri, Johannes, építőmester (1675 e. Sárvár) 234
- Waxsmann Márton eperjesi építő-festő (1640 k. Poprád, Frics) 121, 125, 126, 127, 190
- Xanthó mester, krakkói fundáló (XVII. sz. vége Likava, Árva) 143, 144
- Zoietta Benedek és György fundálók (1577 Kassa) 112

ÁLTALÁNOS NÉVMUTATÓ

- Absolon Dániel 247
 Acton generális 58
 Alaghy család 106, 108, 226
 Alaghy Ferenc 107, 226
 Alaghy Judit l. Mágócsy Andrásné
 Alaghy Menyhárt 106
 Alaghy II. Menyhárt, XVII. sz. 107
 Alvinci Éva 185
 Amadé Ádám 160, 214
 Amadé Antal 160, 214
 Amadé János 160
 Andrássy Péter 208
 Apaffy Gergely 192
 Apaffy Gergelyné Gerendi Erzsébet 192
 Apafi Mihály 44, 50, 69, 81, 83, 166, 183
 Apafi Mihályné Bornemissza Anna 135, 194
 Apafi Miklósné széki Teleki Anna 181
 Aszalay István 83, 189
 Ausztriai Margit, németalföldi helytartónő
 25
 Babotsay (Babocsay) Izsák 220
 Bakács Sándor 229
 Bakócz Tamás esztergomi érsek 25, 30, 236
 Bakyth Péter 195
 Balassa András, gyarmathi 213
 Balassa Menyhárt, gyarmathi 219
 Balassa Simon, gyarmathi 128, 246
 Balassa Simonné Ghéczy Magdolna 128, 246
 Balassa Zsigmond 178
 Balassi István, XVIII. sz. 186
 Banczi Márton 199, 247
 Bánffy család 23, 69, 81
 Bánffy Dénes 177
 Bánk Pál várnagy 36
 Bárándi Kasza Tamásné 29
 Baranyi Gáspár 186
 Barcsay Ákos 82
 Barcsay István 218
 Bárius László, bánfalvi 170
 Barkóczy család 133
 Barkóczy Imre 197
 Barkóczy László 240
 Barkóczy Lászlóné 83
 Bartakovics János 168
 Barthus 210
 Báthory András (1492) 24, 218
 Báthory András, XVI. sz. 219, 246
 Báthory család 24, 39, 42, 48, 50, 53, 55, 56,
 158, 184, 188, 189, 194
 Báthory Erzsébet 141, 201
 Báthory Gábor 4, 7, 51, 52, 53, 81
 Báthory (Báthori) István országbíró (1537)
 110
 Báthori István erdélyi fejedelem 37, 38, 45,
 46, 51, 60, 91, 187, 193, 238, 241
 Báthory Kristóf 39, 46, 51, 194
 Báthory Miklós, váci püspök, XV. sz. 223
 Báthory Miklós országbíró (1570) 219
 Báthory Zsigmond 40, 44, 47, 51, 182
 Báthory Zsófia 134
 Batthyány Ádám 157, 161, 162, 223, 231
 Batthyány család 34, 121, 122, 153, 157, 158,
 161, 163, 178, 183, 223
 Batthyány Ferenc 157, 160
 Batthyány Katalin 157, 223
 Baxai István 173
 Bebek család 238
 Bebek Ferenc 208
 Béli Pál 72
 Bene család 172
 Beniczky család 87, 130
 Beniczky Márton 130
 Beniczky Tamás 87, 130, 131, 166
 Beniczky Tamásné Mervald Katalin 87, 131,
 166
 Bercsényi Miklós 142, 179
 Bertóthy Ádám 173
 Bertóthy Bálint 125, 126, 190
 Bertóthy János 124, 190, 211, 222, 223

- Bertóthy Lajos 200
 Bertóthy László 170
 Bertóthy Mihály, XVI. sz. 194
 Bertóthy Miklós 190
 Berzeviczy család 16
 Berzeviczy Jeromos 173
 Berzeviczy Márton 102, 173
 Berzeviczy Zsigmond 174, 181
 Bethlen Borbála, bethleni 203
 Bethlen család, bethleni 23, 34, 40, 69, 70, 71, 72, 75, 203, 221
 Bethlen Elek, bethleni 48, 70, 71, 72, 73, 75, 174, 175, 203, 204
 Bethlen Erzsébet, bethleni 203
 Bethlen Farkas, bethleni (1549) 174
 Bethlen Farkas, bethleni, XVII. sz. 47, 57, 69, 72, 76, 177
 Bethlen Farkasné Kemény Anna 69
 Bethlen Farkasné Pálóczy Erzsébet 72
 Bethlen III. Farkas, bethleni 72, 73, 206
 Bethlen Ferenc, bethleni 69, 71, 168
 Bethlen Ferencné Kamuthy Zsuzsanna 70, 203
 Bethlen Gábor udvari kancellár (1757) 49
 Bethlen Gábor fejedelem, iktári 20, 28, 42, 50, 52, 56, 57, 59, 62, 63, 80, 81, 82, 122, 147, 167, 174, 187, 188, 194, 206, 229
 Bethlen Gáborné Brandenburgi Katalin 56, 60
 Bethlen. Gáborné Károlyi Zsuzsanna 55, 56
 Bethlen Gergely, bethleni 72, 73, 74, 174, 175, 183
 Bethlen György, bethleni 43, 71, 203
 Bethlen Györgyné Nagykarolyi Klára 43, 71, 203
 Bethlen István gubernátor, iktári 47, 54, 60
 Bethlen Istvánné Széchy Mária 54, 55
 Bethlen János, bethleni 48, 72, 76, 77, 79, 174, 175, 197
 Bethlen Jánosné Kállay Orsolya 48, 72, 175
 Bethlen János, bethleni, XVII. sz. 206, 221
 Bethlen László, bethleni 175
 Bethlen Mihály, bethleni 43, 203
 Bethlen Mihályné (később Bánffy Dénesné) Bornemissza Kata 76, 83, 174
 Bethlen Miklós kancellár, bethleni 7, 20, 44, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 126, 127, 172, 174, 194
 Bethlen Miklós, bethleni, XVIII. sz. 44, 45, 208, 209
 Bethlen Sámuel, bethleni 69, 70, 168
 Bethlen Sámuelné Nagy Borbála 69, 70, 168
 Bezegh György 95
 Bilkey Miklósné Semsey Julianna 176
 Bocskai István fejedelem 20, 52, 65, 169, 184, 220, 232, 245
 Bocskai (Bocskay) István, XVII. sz. 96, 139, 140, 169, 182, 227
 Bocskai Istvánné Török Kata 249
 Bocskay család 170
 Bocskay György (1572) 48, 184
 Bocskay Miklós 171
 Boer János, alsóvenicei 50
 Boer László, alsókománai 50
 Boer (Boër) Simon, XVII. sz. 167
 Boer Zsigmond, XVII. sz. 189
 Boer Zsigmondné 189
 Bogáthy család 40
 Bogáthy Gáspár 40
 Bogáthy János 40
 Bogáthyiné Bánffy Magdolna 40
 Bogdány László 178
 Bornemissza Benedek 95
 Bornemissza János, XV. sz. 160
 Boros János 249
 Borzási János 54
 Bosmányi család 212
 Bottyán János (1707) 236
 Caraffa Antal gróf 95, 141
 Castaldo generális 38
 Chaak Ferenc 240
 Chernel György 217
 Chernel Pál 202
 Choron András, devecseri 154, 182
 Choron Anna, devecseri 199
 Choron János, devecseri 32, 155, 198, 199
 Choron Margit I. Nádasy Kristófné
 Corvin János 38, 143
 Czobor Mihályné Thurzó Zsuzsanna 240
 Csáky Ferenc 219
 Csáky István 14
 Csanády László, XIX. sz. 220
 Csányi Ákos 247
 Csebi Pogány István 247
 Cserei János 181
 Cserei Jánosné, Judit 181
 Csomaközi István 202
 Dank István 92
 Desőffy István (1688) 243
 Dobai Gábor 181
 Dobay András 183
 Dobó Ferenc 233
 Dobozy András 231
 Dorffmeister István festő 149
 Drágffy család 185

Draheim, Wilhelm 168
Draskovich György bsboros 159, 187
Drugeth György, homonnai 141, 197
Drugeth János, homonnai, országbíró 141, 197
Drugeth Krisztina, homonnai 83, 240

Egerváry László 153
Egerváry Mihály, XV. sz. 234
Enyiczky család 175
Eödfönffy László 170
Erdélyi István, somkeréki, XV. sz. 31, 192
Erdélyi János, somkeréki (1515) 31
Erdélyi Miklós, somkeréki, XV. sz. 31, 192
Erdődy család 31, 32, 158, 165, 203, 208, 291
Erdődy grófné (Rákóczy Erzsébet?) 241
Erdődy Györgyné grófné, XVII. sz. 220
Erdődy Péter 198
Esterházy család 16, 23, 34, 100, 102, 104, 121, 122, 151, 153, 156, 163, 208, 240
Esterházy István, XVII. sz. 55, 209
Esterházy Julianna I. Nádasdy Ferencné
Esterházy László (1622) 206
Esterházy Miklós nádor 20, 104, 107, 121, 123, 154, 156, 157, 162, 163, 190, 195, 206, 209
Esterházy Miklósné Dersffy Orsolya (előbb Mágócsy Ferencné) 154, 155, 156, 209
Esterházy Miklósné Nyáry Krisztina (előbb Thurzó Imréné) 162, 190
Esterházy Pál nádor 34, 162, 235
Esterházy Pál Antal, XVIII. sz. 207

Faigel Péter 87, 98, 174
Faigel Péterné Probst Ilona 87, 98, 174
Fáncsy Imre 178
Farkas László 177
Fáy család 185
Fáy László 186
Fejérváry István nyitrai püspök 224
Fejérváry Ádám 239
Felix olasz kereskedő Budán 25
I. Ferdinánd 38, 89, 166, 219, 230, 240
II. Ferdinánd 28, 107
III. Ferdinánd 238
Festetich család 173, 205
Festetich Kristóf 205
Forgách (Forgács) András 179
Forgách (Forgács) család 24, 31, 192, 196
Forgách Ferenc 228
Forgách Gergely 24, 31
Forgách Imre 243
Forgách Miklós, XVII. sz. 170, 226
Forgách Miklósné (1671—75) 220, 226, 232, 240, 241
Forgách Simon (1598) 30, 196

Forgách Zsigmond 196, 219
Forgách Zsigmondné Pálffy Katalin 196, 197
Fóris család 169
Franciscus Ongaro, hangszerkészítő 220
Frangepán Kata I. Zrínyi Miklósné
Frangepán Péter 141
Freytag, Adam, matematikus 76
Fugger család 86
Fugger Mária, Pálffy Miklósné 86
Fuló Mária 192
Fuló Mihály 87
Fügedy István 191

Garai család 236
Gedeon Kelemen 196
Geréb László, vingárdi, erdélyi püspök 47, 67
Gerendi Péter 192
Gerhart György 205
Giczei Zsigmond 192
Goldmann, Nicolaus 77
Golopy Dorottya 31, 93
Golopy Gáspár 92, 93, 193
Gombos család 193
Görgey Benedek 22, 96, 193
Görgey család 16, 133
Görgey István 32, 180, 245
Görgey Istvánné Sennyey Zsuzsanna 245
Görgey Margit 180
Görgey Miklós, XVIII. sz. 245
Görgey Zsigmond, XVIII. sz. 245

Gyerőfi György (1632) 54
Gyöngyösi István 230
György rác fejedelem 230
Gyulaffy család 246
Gyulai Ferenc 166, 222
Gyurichkay család 209, 232

Habsburg-ház 14, 15, 23, 85, 86, 90, 121, 122
Hagymási Osvaldné, Katalin 207
Haller család 81
Haller Gábor 58, 59, 60, 66, 76, 193, 194, 206
Haller György 203
Haller Györgyné Kornis Anna 203
Haller István 57, 58, 185
Haller Péter 247
Hardegg Ferdinánd 20, 22, 92, 193, 220
Harinai Ferenc 195
Hasszán temesvári basa 93, 186, 217
Héderváry család 34
Héderváry (Hédervári) János 195
Henrik bán, XV. sz. 153
Herberstein család 86
Himfi család 236

- Homonnai III. György I. Drugeth
 Homonnai IX. János országbíró I. Drugeth
 Horváth család, palocsai 124, 222
 Horváth Ferenc 230
 Horváth György, palocsai 222
 Horváth János 202
 Horváth János prépost 222
 Horváth Mártonné Máriássy Zsófia 190
 Horváth Stansith család 105, 204
- Ibrányi Anna 193
 Ibrányi család 133, 193
 Ibrányi Ferenc 209, 226
 Ibrányi László 193
 Illenfeldt, Andreas 96, 193
 Illésházy Anna 198
 Illésházy család 121, 163, 245
 Illésházy István 221, 238
 Illésházy Istvánné Pálffy Katalin 238
 Imre deák 66
 Ipolyi Arnold 30
 Ispán Ferenc 216
 Istenmezey Györgyné Csató Zsófia 239
 Izabella királyné 36, 46, 89, 182, 194, 240
- Jánoky Gáspár 230
 János Zsigmond 46, 50, 51, 194, 237
 Joaneli László 222
 Jobbágy Dániel 162, 231
 Jobbágy Jeremiás 157, 223
 Joo Miklós 155, 199
 Justh A., necpáli 222
- Kálmánczay Pál 222
 Kálmánczay Pálné Joaneli Erzsébet 222
 Kálnoky István 81, 82, 235
 Kamuthy Farkas 70, 203
 Kamuthy Zsuzsanna I. Bethlen Ferencné
 Kanizsay család 210, 236
 Kanizsay Orsolya I. Nádasdy Tamásné
 Kapy Gábor 200
 Károlyi család, gr. 7, 34, 224
 Károlyi József, XVIII. sz. 220
 Károlyi Lancz László (1482) 220
 Károlyi László (1688) 135, 191, 230
 Károlyi Mihály 20, 22, 92, 193, 220
 Károlyi Sándor 220
 Katziáner János 89
 Kazáry Károly 98
 Kazinczy Ferenc 58
 Keczer Ambrus 136, 143
 Keczer András (1678—1711) 200, 202
 Keczer család 224
 Keczer Menyhért 139, 191, 210
- Keczer Menyhértné Máriássy Erzsébet 190
 Keglevich család 137, 245
 Kékedy Balázs 87, 128
 Kékedy Balázsné Szegedy Anna 87
 Kékedy család 87
 Kékedy Gáspár 87
 Kékedy Gáspárné Zwinger Magdolna 87
 Kékedy György 87
 Kékedy Kata I. Melczer Jánosné
 Kemény család 71, 247
 Kemény János fejedelem 53, 70, 75, 82, 133, 189
 Kemény Jánosné Lónyay Anna 131, 202, 215
 Kendefy János 166
 Kendy Ferenc 40, 41, 65, 215
 Kendy István 88
 Keőrössy István 65
 Kéréffy Sándor 197
 Keresztury Kristóf 45
 Kerthy Gergely 201
 Kéry család 155, 156
 Kéry János 155, 199, 200
 Kiniczky Miklós 202
 Kinizsy család 236
 Kinsky család 212
 Kistapolcsányi család 32
 Klobusinszky Ferenc 249
 Komjáthy Zsigmond 207
 Kornis Boldizsár 41
 Kornis család 41, 45, 68, 172, 197, 238
 Kornis Farkas 41, 91
 Kornis Zsigmond 41, 91, 197
 Kornis Zsigmondné (1573) 41
 Kosztolányi György 222
 Körösi György 185
 Kun István, rozsályi 217
 Kun család, rozsályi 232
 Kürthy Ferenc 230
- Labsánszky (Lapsánszky) Albert 167
 Labsánszky (Lapsánszky) János 167
 Lafrery, Anton 241
 I. (Nagy) Lajos király 195
 II. Lajos király 25, 157, 221
 Lázár András 47
 Lázár Ferenc, XVIII. sz. 58
 Lázár István 57
 Lázár János 47
 Lázói János püspök 25
 Lehóczky Ferenc 202
 Lengyel család, lengyeltóti 169
 Ligeti Antal festő 139
 Lippai János 155, 200

- Lippay család 136, 154
 Literátus Péter, hunyadi 165
 Lónyay András 29
 Lónyay Anna l. Kemény Jánosné
 Lónyay család 56, 107, 247
 Lónyay Zsigmond 55, 56, 168
 Lorántffy Mária 235
 Lorántffy Zsuzsanna, I. Rákóczi Györgyiné
 42, 63, 68, 167, 188, 205, 218, 233, 234,
 235
 Losonczy család 192
 Losonczy István 89
- Madocsányi Imre 198
 Mágócsy (Mágóchy) András 106, 107, 226
 Mágócsy Andrásné Alaghy Judit 106
 Mágócsy család 20, 33, 106, 108
 Mágócsy Gáspár 90, 218, 226
 Magyar Bálint 152, 195
 Malonyay család 166
 Manutius, Aldus 98
 Marczaltői Anna 161
 Marczaltői István 150
 Marczaltői Katalin 211
 Marczaltői Miklós 159, 161, 213, 214
 Marczaltői Miklósné Zay Anna 159, 214
 Mária királyné, II. Lajos felesége 25, 221,
 229
 Máriássy Ádám 129
 Máriássy András, XVIII. sz. 214
 Máriássy család 16, 129, 214
 Máriássy Erzsébet l. Keczer Menyhértné
 Máriássy Ferenc 129, 214
 Máriássy Gábor, XVIII. sz. 129, 214
 Máriássy György 214
 Máriássy Imre 129
 Máriássy István (1687) 194
 Máriássy Pál 129, 192, 214
 Máriássy Pál, XVIII. sz. 214
 Máriássy Zsigmond 129
 Máriássy Zsuzsanna 190
 Martinuzzi (Fráter) György 36, 37, 38, 39,
 44, 46, 50, 55, 71, 89, 168, 237
 Mátyás király 19, 25, 30, 32, 38, 147, 153,
 160, 206, 212, 236
 II. Mátyás 118, 196, 221
 Maylád István 38, 42, 49, 50, 187, 188, 207
 Maylád Istvánné Nádasdy Anna 49, 50, 189
 Maylád Margit 50
 Maylád Mátyás 49
 Mednyánszky Jónás 17
 Mehmed pasa 89
 Melczer család 18, 128, 133, 194, 198, 230
- Melczer István, XVII. sz. 198
 Melczer János 87, 128
 Melczer Jánosné Kékedy Kata 87, 128, 210
 Mervald Katalin l. Beniczky Tamásné
 Meskovics család, felsőkubini 186
 Mesteri György 215
 Mesteri János 215
 Metzner Ézsaiás festő 141, 228
 Mezőlaki Ferenc apát 247
 Mikó Ferenc 59
 I. Miksa 90, 91
 II. Miksa 218
 Milith Pál 186
 Miskolczy István 202
 IV. Mohamed szultán 239
 Molnár István 140
 Monoky Mihály 93
 More, Petro de Galacz 193
 Moré István 238
 Morocz család 55
 Musztafa basa 198
- Nádasdy Anna l. Maylád Istvánné
 Nádasdy család 18, 21, 34, 140, 149, 153,
 157, 160, 163, 183, 200, 201, 210, 227, 230,
 234, 247
 id. Nádasdy Ferenc, XVI. sz. 147
 Nádasdy Ferenc, a „fekete bég” 28, 34, 141,
 148, 150, 152
 Nádasdy Ferenc országbíró 141, 148, 149,
 150, 180, 227, 234, 242
 Nádasdy Ferencné Esterházy Julianna (Anna)
 141, 150, 234
 Nádasdy István (1686) 205
 Nádasdy Kristóf 153, 184
 Nádasdy Kristófné Choron Margit 153, 184
 Nádasdy Pál 123, 148, 149, 191
 Nádasdy Tamás nádor 21, 27, 34, 49, 120,
 146, 148, 149, 150, 151, 153, 158, 175,
 195, 198, 210, 216, 236, 247
 Nádasdy Tamásné Kanizsay Orsolya 27, 28,
 50, 141, 147, 150, 151, 158, 180
 Nagy Albert, sövényfalvi 44
 Nagy István, felsőbüki 179
 Nagymihályi György 29
 Nagymihályi János 29
 Némethy Ferenc 89, 240
 ifj. Neuhauser Ferenc nagyszeczeni festő, XIX.
 sz. 58
- Nyáry család 209
- Oláh Császár Miklós 154
 Oláh Császár Orsolya 154

- Oláh Miklós érsek 118, 154, 209, 228
Orlay család 212, 229
Orosz Pál 217
Osztrogh János 179
Osztroluczy Menyhárt 130, 225
Osztroluczy Miklós, XIX. sz. 130
Ottlik család, XVIII. sz. 186
Ozorai Pipó (Pipo Spano) 147
- Ötves Alexander 242
- Pákei Lajos 14
Palavicini, Sfortia 27
Pálffy család 16, 121, 163
Pálffy Miklósné Fugger Mária 86
Pálóczy, Antal 108
Pálóczy család 108
Parnas János 150, 236
Pathy Miklós 229
Pathy Zsigmond 211
Pathy Zsigmondné Marczaltói Anna 161, 211
Pázmány Péter 28, 136, 154, 163
Péchy Gábor 202
Péchy Gáborné Bornemissza R. 202
Péchy Gáspár (1673) 223
Pemphlinger István 90
Peredi, Benedek 230
Perényi család 21, 43, 49, 65, 71, 109, 111, 117, 224
Perényi Gábor 108
Perényi Imre, XVI. sz. 26, 89, 142
Perényi Imre (1633) 134
Perényi Mihály 109
Perényi Péter 44, 88, 89, 108, 110, 233
Perényi Zsigmond 134
Pethe prépost 198
Pethő Katalin, gersei 205, 229
Pethő Kristóf, gersei 225, 229
Pethő Sára, gersei 205
Pethő Zsigmond, gersei 205, 224
Petarca 94
Plathy család 170
Plathy Imre, nagypalugyai 170
Plathy Imréné Divék Anna 170
Podgiray Borbála 218
Pogrányi Bendek 166
Puky család 166
Puky Márton 166
- Ráday Pál 212
Radvánszky család 135, 250
Rákóczi Borbála 232
Rákóczi család 8, 24, 37, 39, 42, 43, 64, 119, 121, 129, 136, 142, 181, 205, 208, 218, 219, 240, 243
Rákóczi (Rákóczy) Erzsébet 137
I. Rákóczi Ferenc 142, 144
I. Rákóczi Ferencné Zrínyi Ilona (később Thököly Imréné) 142, 177, 230
II. Rákóczi Ferenc 10, 19, 69, 102, 129, 134, 171, 200, 208
Rákóczi György, XVI. sz. 182, 186, 187, 188, 194, 202
I. Rákóczi György fejedelem 7, 22, 28, 38, 50, 51, 52, 54, 56, 59, 60, 63, 66, 67, 68, 80, 82, 102, 110, 122, 128, 147, 154, 167, 170, 177, 180, 212, 213, 221, 224, 230, 233, 234, 244, 248
I. Rákóczi Györgyné I. Lorántffy Zsuzsanna
II. Rákóczi György 68, 82, 122, 203, 231
Rákóczy László (1678) 137, 200, 231, 248
Rákóczy Lászlóné Bánffy Erzsébet 206
Rákóczi Pál 170, 212, 213, 221, 240, 241
I. Rákóczi Zsigmond fejedelem 107, 110, 186, 212
Rákóczi II. Zsigmond, XVII. sz. 68, 69, 170, 216, 224, 233, 234
Rappach család 86
Rédey Ferenc (1621) 239
Répássy Mihály 186
Resch Farkas gráci festő 223
Réwai Ferenc 110
Rottál János 183
Rozgonyi család 236
Rubigaill, Paulus 86, 249
- Salm generális 152, 195, 227
Sámbokréty Balázs 137
Sámbokréty Boldizsár 109
Schwendi Lázár 238
Sebőd fia, János, hédervári, XIV. sz. 195
Semsey Kata I. Tárkányi Istvánné
Sennyey Albert, XVII. sz. 226
Sennyey család 107, 133, 193
Sennyey Ferenc 201, 211
Sennyey István 107, 210
Sennyey István, XVIII. sz. 226
Sennyey Pongrác 41, 44, 56, 193, 215
Sennyey Pongrácné 44
Serédi Benedek 133, 197, 198
Serédy Gáspár 89, 138, 235
Serényi András 212
Serényi család 229
Sforza, Bona, lengyel királyné 36
Sibrik család 18, 158, 160, 178, 179
Sibrik György 178

- Sibrik III. István 160, 178
 Sibrik Oswald 160
 Sibrik Oswaldné 160
 Sibrik Tamás 178
 Sombory Gergely 148, 210, 211
 Soós György 140, 227
 Sorge, Georgius, XVIII. sz. 168
 Spano I. Ozorai Pipó
 Stansith Horváth család 16
 Steinville generális 59
 Strassaldo generális (1659) 232
 Sulz generális 207
 Sükösd György 48, 69, 82, 168, 221
 Sváby család 33
- Szabó Pál 198
 Szakmáry György pécsi püspök 25, 37
 Szalai Pál 248
 Szapolyai I. Zápolya
 Széchényi György 153, 184
 Széchy család 158
 Széchy György 142
 Széchy Mária I. Wesselényi Ferencné
 Széchy Tamás 218
 Szegedy család 165
 Szegedy György 121
 Szegedy Zsófia I. Tárkányi Istvánné
 Székely Antal 17
 Szelepcsényi György esztergomi érsek 178
 Szemere család 244
 Szemere László 96, 182
 Szemere Pál (1641) 143, 238
 Szenczi Molnár Albert 129
 Szendrei János 241
 Szentiványi Tharnok Oswald 29
 Szerdahelyi család 176
 Szily Ádám 149
 Szinnyei Andrásné 246
 Szirmay Antal 141, 179
 Szirmay család 170
 Szirmay István 141, 228
 Szirmay Péter 141, 228
 Szokoli Musztafa 241
 Sztáray család 180
- Tapolcsányi János 109, 137
 Tárkányi Istvánné Semsey Kata 171
 Tárkányi Istvánné Szegedy Zsófia 171
 Telekdy család 28, 102
 Telekdy János 99, 100, 101, 225, 226, 239, 249
 Telekdy Pál 100, 239, 249
 Telekessy Imre 240
 Teleki család 15, 23, 81, 192, 218
 Teleki László, XVIII. sz. 192
- Teleki Mihály 76, 82, 83, 174, 192
 Teleki Mihályné 174
 Thököly család 16, 121, 136, 176, 181, 204, 212
 Thököly Imre 19, 93, 139, 142, 183, 201, 217, 218, 235
 Thököly Imréné Zrínyi Ilona (előbb I. Rákóczi Ferencné) 231
 Thököly István 139, 143, 204, 211
 Thököly Sebestyén 117, 204, 211
 Thököly Zsigmond 93, 134, 217
 Thury György 159
 Thurzó család 16, 34, 86, 98, 117, 121, 128, 137, 143
 Thurzó Erzsébet, Esterházyiné 104
 Thurzó Ferenc 103, 218
 Thurzó Ferencné Kosztka Borbála 103
 Thurzó György nádor 103, 104, 123, 130
 Thurzó Györgyné Czobor Erzsébet 103, 104
 Thurzó Imre 104, 122
 Thurzó János 240
 Thurzó Magdolna 87, 98
 Thurzó Máté 98
 Thurzó Miklós 98
 Thurzó Szaniszló 98
 Thurzó Zsigmond 98
 Thurzó Zsuzsánna I. Czobor Mihályné
 Tinódi Lantos Sebestyén 36
 Tomori Pál kalocsai érsek 42, 187, 188
 Torre 249
 Török Bálintné 152
 Triübel Gáspár 142, 250
 Tussai Márton 245
- Ujfalussy család 166
 Ujfalussy Sándor 183
 Ujlaki György 237
 II. Ulászló 25, 31, 32
 Unversagt család 195
 Usz Gábor 244
- Vághy János 201
 Vámos István 54
 Váradai család 70, 75
 Várdai (Wárdai) Pál esztergomi érsek 110
 Vay Ábrahám 193
 Vay Ádám 166
 Vay Ádámné Fekete Erzsébet 166
 Vay család 18, 92, 193, 203
 Vedani, Francesco de Patak 97
 Verancsics érsek 90
 Veress Mátyás 244
 Viollet-Le-Duc 94
 Vitányi István 247

Wasner matematikus 76
Weisspriacher család 199
Wesselényi család 56
Wesselényi Ferenc 19, 129, 142
Wesselényi Ferencné Széchy Mária 142

Zápolya család 236
Zápolya Imre (1470) 222
Zápolya János 36, 37, 38, 46, 230, 237
Závor István 185

Zay Ferenc 219
Zeleméri család 244
Zólyomi János 54
Zrínyi Ilona l. Thököly Imréné
Zrínyi Miklós 141, 150, 180
Zrínyi Miklósne Frangepán Kata 150
Zuthy János 232
Zwinger Magdolna l. Kékedy Gáspárné
Zsembery család 168
Zsigmond király és császár 230

HELYMUTATÓ

- Abucsa (R. Abucea) 165
 Ács 165
 Acsád 165
 Adony 166
 Adorján (R. Adrian) 166
 Ajnácskő (CS. Hajnáčka) 166
 Akli (SZU. Aklin) 166
 Algyógy (R. Geoagiul de Jos) 166
 Almakerék (R. Málincrav) 166
 Alsófügöd I. Fügöd
 Alsógyertyán (CS. Nižný Hrabovec) 166
 Alsókéked I. Kéked
 Alsókomána I. Komána
 Alsólápos (L. Łapsze Wyżne) 167
 Alsóméra 167
 Alsómicsinye (CS. Dolná Mičiná) 12, 23,
 26, 33, 87, 116, 121, 130—132, 145, 162, 167
 Alsóörs 24, 167
 Alsóporumbák (R. Porumbacu de Jos) 28,
 62—63, 80, 167, 187
 Alsórákos (R. Racoșu de Jos) 22, 69—70,
 167—168
 Alsósebes (CS. Nižná Sebastová) 168
 Alsósvidnik (CS. Svidnik) 168
 Alsószombatfalva I. Szombatfalva
 Alsózseber (CS. Žemberovce) 168
 Alvinc (R. Vințu de Jos) 13, 38—39, 47, 48,
 50, 71, 168
 Amsterdam 26
 Aranyosmeggyes (R. Medieșul Aurit) 22,
 46, 56—57, 69, 107, 113, 168—169
 Árva (CS. Orava) 123, 143, 144

 Bacska (CS. Bačkov) 139, 169
 Bajmóc (CS. Bojnice) 22, 115, 137—138
 Baktalórántháza 24
 Balatonlelle 169—170
 Balázsfalva (R. Blaj) 170
 Bánfalva I. Bánhorvát
 Bánhorvát 170

 Bánóc (CS. Bánovce) 170
 Bányka (SZU. ?) 170
 Barabás 170
 Baranów 144
 Bártfa (CS. Bardejov) 9, 25, 26, 111, 112, 113,
 114, 125, 143, 144
 Bártfaújfalu (CS. Bardejovská Nová Ves)
 170—171
 Battyán (CS. Bot'any) 171
 Beckó (CS. Beckov) 171
 Békésszentandrás 29
 Belatinc (J. Beltinci) 172
 Belényes (R. Beius) 172
 Bercel 172
 Beregdaróc (SZU. Dravce ?) 29
 Beregrákos (SZU. Rakosin) 63, 172
 Beregszász (SZU. Beregovo) 172—173
 Beregszentmiklós I. Szentmiklós
 Bertót (CS. Bertotovce) 132, 172
 Berzence 172
 Berzevice (CS. Brezovica nad Torsou)
 102—103, 106, 111, 113, 173—174
 Beszterce (R. Bistrița) 37, 38, 39, 43, 46, 53,
 82, 93
 Besztercebánya (CS. Banská Bystrica) 86,
 87, 113, 136
 Bethlenfalva (CS. Betlanovce) 22, 34, 47, 57,
 61, 87, 93, 95, 98—99, 101, 103, 110, 112,
 115, 117, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131,
 155, 174
 Bethlenszentmiklós (R. Sînmiclăș) 23, 26,
 45, 49, 76—81, 83, 126, 127, 132, 174—175
 Betlen (R. Beclean) 48, 72—75, 83, 175—176
 Bihardiószeg (R. Dioșag) 176
 Bocsárd (CS. Bočár) 176
 Bocskó (SZU. Velikij Bickov) 176
 Bodonhely 34, 153, 176
 Bodrogkeresztúr 176
 Bodrogszerdahely (CS. Bodrogserdahel') 176
 Bogdány (CS. Bogdanovce) 176—177

- Bologna 46, 97
 Boly (CS. Bol') 177
 Bonchida (R. Bontida) 23, 51, 177
 Bonyha (R. Bahnea) 26, 51, 72, 75—76, 79, 177
 Borosjenő (R. Ineu) 60, 178
 Borsi (CS. Borša) 177—178
 Bozók (CS. Bzovik) 115, 178
 Bozsok 22, 160, 164, 178—179
 Brunóc (CS. Brunovce) 142, 179
 Bucfalva (CS. ?) 179
 Buda 16, 25, 34, 37, 38, 40, 85, 113, 114, 120, 146
 Budamér (CS. Budimir) 179
 Buzita (CS. Buzica) 29, 116, 179
 Bük 179
 Céke (CS. Čejkov) 121, 179
 Csábrág (CS. Čabrad) 112
 Csáktornya (J. Čakovce) 102, 146, 179—180
 Csejte (CS. Čachtice) 141, 180
 Csenger 180
 Csepreg 147
 Cserhátsurány 180
 Csetnek (CS. Stítnik) 134—135, 180—181
 Csikrákos (R. Racul) 181
 Csikszereda (R. Miercurea Ciuc) 22, 26, 59, 181
 Csobaj 132, 181
 Darma l. Őrdarma
 Daróc (CS. Zdravce) 181
 Deméte (CS. Demjata) 95—96, 99, 117, 182
 Dés (R. Dej) 182
 Déva (R. Deva) 22, 54—55, 182
 Devecser 154, 182
 Diósgyőr 89
 Divékújfalva (CS. Diviacka Nová Ves) 183
 Doba l. Sömlyóhegy
 Dobó (CS. Dubovica) 132, 183
 Dobrafalva (A. Dobersdorf) 158, 183
 Dolha (SZU. Dovgoje) 183
 Dombó 183
 Döbröcköz 183
 Ebesfalva (Erzsébetváros; R. Ibaşfalău) 183
 Eger 17, 30, 88, 108, 139
 Egeres (R. Aghireş) 13, 44, 48, 184
 Egervár 22, 26, 27, 116, 145, 148, 153—154, 184
 Encs 184
 Enyicke (CS. Haniska) 162, 184—185
 Eperjes (CS. Prešov) 10, 28, 86, 95, 113, 127, 128, 134
 Erdőd (R. Ardud) 185
 Érsekújvár (CS. Nové Zámky) 26, 27, 90, 119, 122
 Esztergom 24, 25, 35, 50, 89
 Etrekarcsa (CS. ?) 135
 Fáj 185
 Farkasfalva (CS. Farkašovce Levkovce ?) 185
 Fehéregyháza (R. Ferihaz) 58, 185
 Fehérgyarmat 135, 185
 Felsőattrak (CS. Horné Otrokovce) 185
 Felsőbaranya (SZU. ?) 186
 Felsőkubin (CS. Višný Kubin) 186
 Felsőméra 186
 Felsőmicsinye (CS. Horná Mičina) 186
 Felsőozor (CS. Horné Ozorovce) 186
 Felsővadász 28, 110, 186—187
 Felsővenice (R. Veneția de Sus) 62, 187
 Felsővist (R. Viştea de Sus) 187
 Fertőrákos 159, 187
 Fogaras (R. Făgăraş) 26, 42, 46, 47, 49, 50, 53, 55, 79, 187—189
 Fony 189—190
 Fraknó (A. Forchtenau) 22, 27, 104, 162, 190
 Frics (CS. Fričovce) 47, 95, 106, 113, 121, 124—127, 128, 129, 145, 190—191
 Frigyesvágás (L. Frydman) 33, 95, 101, 103, 113, 115, 117, 124, 191
 Fügöd (Alsófügöd) 191
 Fülek (CS. Fil'akovo) 166
 Füzér 135, 191, 225
 Füzérradvány 191
 Gagybátor 191—192
 Garamolaszka (CS. Valaská) 23, 27, 145
 Garamszentbenedek (CS. Hronský Beňadik) 136
 Garany (CS. Hraň) 89, 192
 Gerendkeresztúr (R. Grind Kristur) 192
 Gernyeszeg (R. Gorneşti) 15, 23, 51, 192
 Gesztely 192
 Gice (CS. Hucin) 192
 Golop 22, 24, 31, 92—94, 99, 110, 117, 146, 193
 Gomba 24
 Gombosfalva (Gombosszentgyörgy; CS. Gombošovce-Svätý Jur) 193
 Görgényszentimre (R. Gurghiu) 38, 46, 60, 193
 Görgő (CS. Spišský Hrhov) 33, 61, 93, 95, 96—97, 101, 102, 115, 117, 193
 Gyalakuta (R. Gialakuta) 58
 Gyalu (R. Gilău) 37, 40, 41, 42, 51, 60, 65—68, 155, 193—194

- Gyergyószárhegy (R. Lázarea) 12, 33, 34, 47—48, 51, 57—58, 95, 113, 194
 Győr 27, 30, 147, 151, 153
 Gyulafehérvár (R. Alba Iulia) 25, 46, 53, 194
- Hájnik (CS. Hájniky) 33, 95, 99, 101, 117, 194
 Hangács 194
 Hanusfalva (CS. Hanušovce) 194
 Haraszt (CS. Chrast' nad Hornadom) 194—195
 Harina (R. Herina) 24, 48, 195
 Hasznos 89
 Hatvan 89
 Hédervár 33, 195
 Héflány (Nagyhöflány; A. Grosshöflein) 157, 195
 Hegyesd 195
 Hegykő 21, 149, 196
 Hertnek (CS. Hertnik) 196
 Héthárs (CS. Lipiany) 24
 Hidvégardó 30, 92, 196
 Holics (Gács; CS. Halič) 196—197
 Homonna (CS. Humenné) 141—142, 197
 Homoródszentpál (R. Pauleni) 197
 Huszt (SZU. Chust) 90—91
- Ibrány 133, 197
 Illésfalva (CS. ?) 133, 197
 Imreg (CS. ?) 133, 197—198
- Jakabfalva (CS. Jakubovany) 198
 Jákfalva 92, 128
 Jánosháza 22, 31—32, 198
 Jászberény 198
 Jászó (CS. Jasov) 198
 Jesztreb (Alsókánya; SZU. ?) 199
- Kabold (A. Kobersdorf) 23, 154, 155—156, 199—200
 Kanizsa 21, 26, 27, 147, 152—153
 Kapi (CS. Kapušany) 200
 Kapronca (CS. Koprivnica) 200
 Kapuvár 21, 27, 148, 150—151, 153, 200—201, 210
 Karakó 201
 Karcsa 107
 Karkó (R. Cărcău) 201—202
 Kassa (CS. Košice) 38, 87, 88, 90, 96, 112, 113, 117, 121, 127, 128
 Kaszaper 202
 Kászony (SZU. Kaszony) 133, 202
 Katona (R. Cătina) 202
 Kázmárk 202
- Kecserpeklény (CS. Kecerovské Pekl'any) 136, 202
 Kéked (Alsókéked) 17, 23, 26, 31, 75, 87, 95, 113, 116, 126, 127, 128—129, 145, 146, 162, 202, 204
 Kellemes (CS. Kelemeş) 88, 128
 Kerc (R. Cărța Săsească) 62, 202—203
 Kerékrét (CS. Okruhlé) 203
 Kerelőszentpál (R. Sînpaul) 22, 49, 56, 203
 Keresd (R. Criş) 21, 26, 34, 40, 42—44, 49, 51, 58, 70—72, 74, 78, 83, 115, 203—204
 Keresztfalu (CS. Križovány) 204
 Késmárk (CS. Kežmarok) 26, 97, 105, 115, 117, 204
 Kesző 34, 153
 Keszthely 204
 Királyfalva (CS. Král'ová) 205
 Királyhelmeç (CS. Král Chlmeç) 205—206
 Kisbun (R. Boiu Mic) 22, 55—56, 75, 206
 Kisfalud (Maroskisfalud; R. Miceşti) 54, 206
 Kismarton (A. Eisenstadt) 23, 104, 206
 Kisselmeç (CS. Štiavnik) 110—111, 115, 117, 206
 Kistapolcsány (CS. Topol'čianký) 32, 109, 114, 115, 138—139, 162, 206—207
 Kistárkány (CS. Malé Trakany) 30, 92
 Kisvárdá 207
 Kluknó (CS. Kluknava) 136
 Kolozsvár (R. Cluj) 14, 41, 43, 46, 48, 51, 66, 71, 82, 106
 Komána (R. Comana) 42, 49—51, 57, 80, 87, 207
 Komárom 90
 Komját (CS. Komjatice) 30—31
 Komjáti 207
 Kórodszentmárton (R. Croişinmărtin) 61—62, 207
 Koronóc 207
 Köpcsény (A. Kittsee) 156, 207—208
 Körmend 158, 162
 Körmöcbánya (CS. Kremnica) 86
 Körtvélyes (CS. Spišký Hrušov) 208
 Kőszeg 27, 158
 Krakkó 25, 39, 112, 113, 144
 Krasieczyn 144
 Krasznahorka (CS. Krásna Hôrka) 115, 208
 Kucsulád (R. Cuculata) 62, 208
 Kurima (CS. Kurimka) 208
 Küküllővár (R. Cetatea de Baltă) 13, 22, 44—45, 51, 75, 102, 132, 208—209
- Lacfalva (CS. Lackovce) 209
 Ladamóc (CS. Ladmovce) 209
 Lajosfalva (CS. Lajosová) 209

- Lakompak (A. Lackenbach) 154—155, 209
 Lánzsér (A. Landsee) 22, 156—157, 209
 Lapcsina (Tündérlak; J. Lapšina) 209
 Lapispatak (CS. Ploské) 20, 133, 210
 Legenye (Alsómihályi; CS. Michal'any) 210
 Léka (A. Lockenhaus) 21, 50, 147, 148, 151, 158, 210—211
 Lelesz (CS. Leles) 88
 Lengyelfalva (CS. Košická Polianka) 211
 Léva (CS. Leviče) 211
 Libetbánya (CS. ?) 86
 Licsért (CS. Ličartovce) 137
 Likava (CS. Likavka) 143, 144, 211
 Lipóc (CS. Lipovce) 211
 Locsmánd (A. Lutzmansburg) 161, 211
 Lovászpataona 153, 211
 Lőcse (CS. Levoča) 113, 129, 144
 Ludányhalászi 212
 Lugano 37
 Lvov 37, 39
- Macsola l. Mocsolya
 Magyarbél (CS. Vel'ký Biel) 212
 Magyarberéte (R. Bretea) 212
 Magyarbóly 212
 Makovica (CS. Makovica) 22, 142, 212—213
 Malacka (CS. Malacky) 162
 Marcaltó 22, 159—160, 213—214
 Márévár 24
 Márkusfalva (CS. Markušovce) 23, 26, 75, 113, 126, 127, 128, 129, 143, 145, 162, 214
 Marosillye (R. Ilia) 54
 Marosvécs (R. Brincovenești) 33, 41—42, 47, 51, 64—65, 72, 155, 214—215
 Meggyes (R. Mediaș) 49, 78, 84
 Menyő (R. Mineu) 24
 Mérges 34, 153
 Mesteri 159, 215
 Mezőbánd (R. Band) 215
 Mezőcsát 215
 Mezőgerebenes (R. Grebenișul de Câmpie) 59
 Mezőkamarás (R. Turda) 55, 215
 Mezőkászony (SZU. Kosino) 215—216
 Mezőörményes (R. Urmeniș) 42, 49, 60—61, 79, 80, 216
 Mihályi 34, 153
 Miklósfalva 150, 216
 Mikóháza 33, 135, 216—217
 Mislye (CS. Mislina) 217
 Mocsolya (SZU. Macsola) 217
 Mogoșoaia 101
 Mogyorósfalu (CS. Leskovec ?) 217
- Monaj 217
 Monok 31, 43, 92, 93—94, 99, 102, 115, 146, 217
 Munkács (SZU. Mukacsevo) 83, 90, 101, 116, 139, 163, 218, 226
 Murány (CS. Muraň) 27, 86
 Muraszombat (J. Murská Sobota) 218
- Naarden 26
 Nagybarcsa (R. Barcia) 218
 Nagybicse (CS. Bytča) 22, 23, 34, 98, 103—105, 106, 108, 115, 117, 144, 218
 Nagydobos 33, 109—110
 Nagyecsed 121, 218—219
 Nagyenyed (R. Aiud) 83
 Nagyhöflány l. Héflány
 Nagyida (CS. Vel'ká Ida) 109, 219
 Nagykálló 219—220
 Nagykapornak 220
 Nagykároly (R. Carci) 21, 22, 33, 116, 220
 Nagykereki 220
 Nagymajtény (R. Moftinul Mare) 136, 220
 Nagymihály (CS. Michalovce) 29, 33, 162, 220—221
 Nagyőr (CS. Strážky) 22, 47, 95, 97, 105, 115, 117, 221
 Nagysáros (CS. Vel'ký Šariš) 22, 221
 Nagyszarva (CS. Velká Sarva ?) 221
 Nagyszeben (R. Sibiu) 70, 75, 82
 Nagyszombat (CS. Trnava) 87, 128, 145
 Nagyteremi (R. Teremia Mare) 48, 221
 Nagyvárad (R. Oradea) 14, 24, 26, 38, 39, 41, 46, 53, 66, 232
 Nagyvarsány 222
 Nagyvitéz (CS. Vit'az) 222
 Nagyzablát (CS. Záblatie) 222
 Necpál (CS. Necpaly) 222
 Nedec (L. Niedzica) 124, 222
 Nemeskosztolány (CS. Zemianske Kostol'ani) 222
 Nemeskürt (CS. Nemecká) 222
 Nemesváralfa (CS. Zemianske Podhradie) 222
 Németújvár (A. Güssing) 22, 157, 223
 Niemcza 111, 112
 Nógrád 223
- Nyársardó (CS. Ražňany) 223
 Nyírbátor 17, 24, 26, 33
 Nyitra (CS. Nitra) 31, 90, 223—224
- Ófalu (CS. Opiná) 224
 Okolicsnó (CS. Okoličné) 27, 145

- Ónod 224—225
 Ósvacsákány (CS. Čakanovce) 225
 Osztroluka (CS. Ostrá Lúka) 23, 26, 33, 34,
 116, 121, 130, 145, 204, 225
- Órdarma (SZU. Jovro a Derma) 181
 Órhegyalja (Podhering; SZU. Podhering)
 28, 101—102, 116, 117, 225—226
 Örös 226
- Pácín 17, 26, 33, 43, 47, 48, 56, 69, 95, 102,
 106—108, 113, 115, 145, 162, 226
 Padova 46, 98
 Pálóc (CS. Pavlovce nad Uhom) 226—227
 Palota I. Várpalota
 Pápa 151—152, 227
 Parnó (CS. Parchovany) 139—140, 227—228
 Paszmos (R. Posmuš) 83
 Patona I. Lovászpataona
 Pazdics (CS. Pozdišovce) 23, 141, 228
 Pécs 24, 25, 26
 Peleske 154
 Petánc (Széchénykút; J. Petanjci) 160—161,
 228
 Pinkafő (A. Pinkafeld) 161, 228
 Pisa 26
 Podhering I. Órhegyalja
 Polyánka (CS. Blatná Polianka) 228
 Poprád (CS. Poprad) 97, 121, 127, 227
 Porrena di Casentino 94
 Porumbák I. Alsóporumbák
 Poznań 113, 114, 144
 Pozsony (CS. Bratislava) 23, 35, 86, 89, 90,
 96, 118, 119, 120, 145, 156, 228—229
 Pöstyénpuszta 29
 Pribislavec (J. Pribislavec ?) 229
 Putnok 229
- Rábakovácsi 229
 Rábapaty 229
 Rád (CS. Rad) 229
 Radnót (R. Iernut) 37, 39—41, 47, 51, 68—
 69, 229—230
 Radvány (Füzérradvány) 230
 Rahó (Rimarahó; CS. Hrachovo) 230
 Rakamaz 230
 Rakicsány (A. Rokytzan) 161
 Rákóc (CS. Rakovec nad Ondavou) 230
 Ráska (CS. Raskovce) 230
 Regéc 107, 230—231
 Rezi 153
 Rohonc (A. Rechnitz) 22, 161—162, 231
 Roskovány (CS. Rožkovany) 231
 Rozgony (CS. Rozhanovce) 134, 232
- Rozvágy (Nagyrozvágy v. Kisrozvágy)
 232
 Rozsály 232
 Rozsnyó (CS. Rožnáva) 232
- Salabina (CS. Žalobin) 232
 Salánk (SZU. Salanok) 232
 Sandomierz 144
 Sarkad 232
 Sárkány (R. Șercaia) 187, 232—233
 Sáromberke (R. Dumbrăvioara) 23
 Sáros (CS. Šariš) 90
 Sárospatak II, 13, 17, 21, 27, 28, 43, 44, 48,
 49, 64, 67, 68, 71, 78, 88—89, 98, 107,
 108, 114, 116, 117, 129, 233—234
 Sárvár 17, 21, 26, 27, 49, 50, 54, 64, 116, 119,
 147—149, 150, 151, 154, 210, 211, 234
 Sátoraljajúhely 121
 Sávnik (CS. Spišský Štiavnik) 28, 139, 235
 Segesd 34, 235
 Segesvár (R. Sighișoara) 43
 Selmezbánya (CS. Banská Štiavnica) 86, 111,
 171
 Sempte (CS. Šintava) 235
 Semse (CS. Šemša) 135, 235
 Sepsikőrőspatak (R. Valea Criștului) 81—82,
 132, 235
 Siena 98
 Siklós 17, 26, 27
 Somkerék (R. Șintercag) 31
 Somlyó 235
 Somlyóhegy (Doba) 235—236
 Sonkád 136, 236
 Sopron 158
 Sopronkeresztúr (A. Deutschkreutz) II, 23,
 27, 28, 49, 148, 149—150, 151, 155, 236
 Sóvár (CS. Solivar) 236
 Söjtör 151, 237
 Sümeg 237
 Svidnik (CS. Svidnik) 237
- Szalonak (A. Schlänig) 161, 231
 Szamosújlak 237
 Szamosújvár (R. Gherla) II, 22, 26, 27,
 36—37, 40, 46, 47, 50, 51, 53, 54, 68, 71,
 148, 237—238
 Szarvaskend 158, 162
 Szatmár (R. Satu Mare) 90
 Széchénykút I. Petánc
 Székelyhida (R. Sacueni) 26, 59, 60
 Székesfehérvár 89
 Szemere 143, 238
 Szendrő 30, 83, 122, 238
 Szentbenedek (R. Mănăstirea) 26, 45, 51, 238

- Szentgyörgy (CS. Jur pri Bratislave) 238—239
 Szentjob (R. Saniob) 239
 Szentmihály (CS. Svätý Michal pri Vahu) 239
 Szentmihályfalva (CS. Michal'any) 239
 Szentmiklós (Beregszentmiklós; SZU. Cínadievo) 13, 21, 28, 99—101, 102, 111, 116, 239—240
 Szentmiklós l. Miklósfalva
 Szepesszombat (CS. Spišský Sobota) 99, 113
 Szepesvára (CS. Spišský Hrad) 240
 Szepesvárálja (CS. Spišské Podhradie) 240
 Szerdahely l. Bodrogszerdahely
 Szerednye (SZU. Seredne) 83, 240
 Szerencs 89, 240—241
 Szigetvár 26, 114, 146, 147, 241
 Szilágysomlyó (R. Simleul Silvaniei) 45—46, 82, 241
 Szinna (CS. Snina) 241
 Szitnya (CS. Sitno) 241—242
 Szobotica (J. Sobotica) 242
 Szobotist (CS. Sobotište) 142—143
 Szobránc (CS. Sobrance ?) 90
 Szombatfalva (R. Simbata de Sus) 242
 Szombathely 159
 Szomotor (CS. Somotor) 242
 Szulyóvárálja (CS. Súľ'ov-Hradná) 105, 113, 116, 130, 204, 242
 Szymbark 145
- Tállya 110, 243
 Tarca (CS. Torysa) 243
 Tarcal 243—244
 Tarnów 144
 Tereske 24
 Terjákfalva (CS. Terjakovce) 244
 Ternye (CS. Terňa) 244
 Tettye (Pécs) 24, 25, 37, 40
 Tihany 244
 Tiszaszentmárton 244
 Tokaj 26, 68, 89, 90, 230, 244
 Toporc (CS. Toporec) 33, 97, 133, 244—245
 Torna (CS. Turna nad Bodvu) 245
 Töketerebes (CS. Trebišov) 89
 Töltzék (CS. Tulčík) 245
 Törösvár (R. Bran) 57, 72, 113, 164
- Trencsén (CS. Trenčín) 90, 245
 Tusafalu (CS. Tušice) 245
 Tündérlak l. Lapcsina
 Túrje 245
- Újfa¹ l. Bártfaújfalu
 Újszandec 113, 114, 143
 Ungdaróc (SZU. Dravce) 246
 Uzdiszentpéter (R. Sinpetru de Câmpie) 63—64, 215
- Vác 24
 Vágsellye (CS. Šal'a) 246
 Vágvárálja (CS. Považské Podhradie) 75, 105, 115, 116, 128, 130, 137, 145, 246
 Vaja 246
 Vajnatina (SZU. Vojnatina) 246
 Varannó (CS. Vranov) 246—247
 Varasd (J. Varasd) 146
 Várad l. Nagyvárad
 Várpalota 26
 Vásárosnamény 247
 Vacluse 94
 Végles (CS. Vegl'aš) 86
 Vehéc (CS. Vechec) 247
 Véke 134
 Vinna (CS. Vinné) 247
 Visegrád 17, 30
 Vízakna (R. Ocna Sibiului) 29
 Vöröskő (CS. Červeň Kameň) 27, 86, 90
- Wisnicz Nowy 144
- Zágor (R. Zagar) 247
 Zágráb 24, 153
 Zalalövő 247
 Zalavár 247—248
 Zboró (CS. Zborov) 248
 Zemplén (CS. Zemplin) 88, 248—249
 Zétény (CS. Zatin) 249
 Znióvárálja (CS. Kláštor pod Znievom) 249
 Zólyom (CS. Zvolen) 87
 Zólyomlipcse (CS. Slovenská Lupča) 86, 121, 142, 249—250
 Zólyomradvány (CS. Radvaň) 136, 250
- Zsibó (R. Jibou) 23

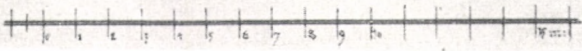
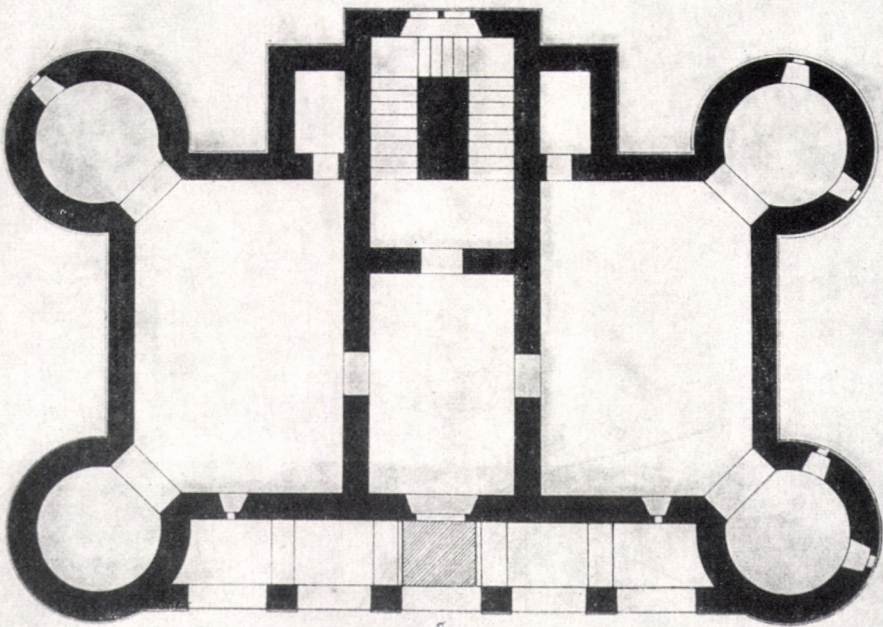
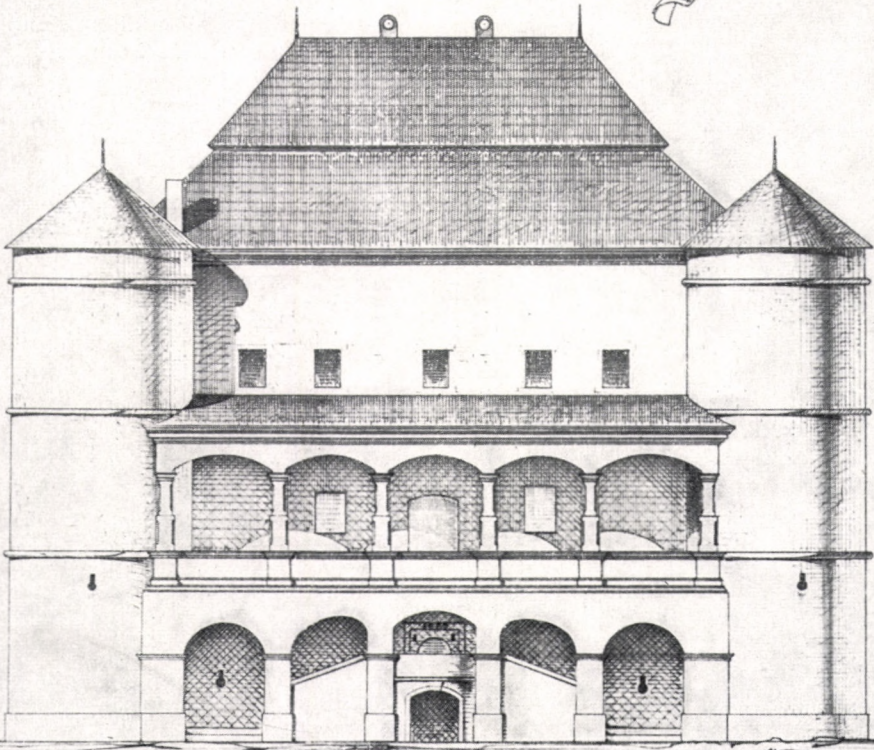
КÉРЕК

100

1. *Alsómicinye* — Dolná Mičiná. Volt Beniczky-kastély. Homlokzat és alaprajz

J. Miesinger, Holnom Urage.

bessestebamgat jara.

Miesinger

2. *Alsóicsinye* — Dolná Mičina. Kandallókeret (XVII. sz.), felette későbbi címert

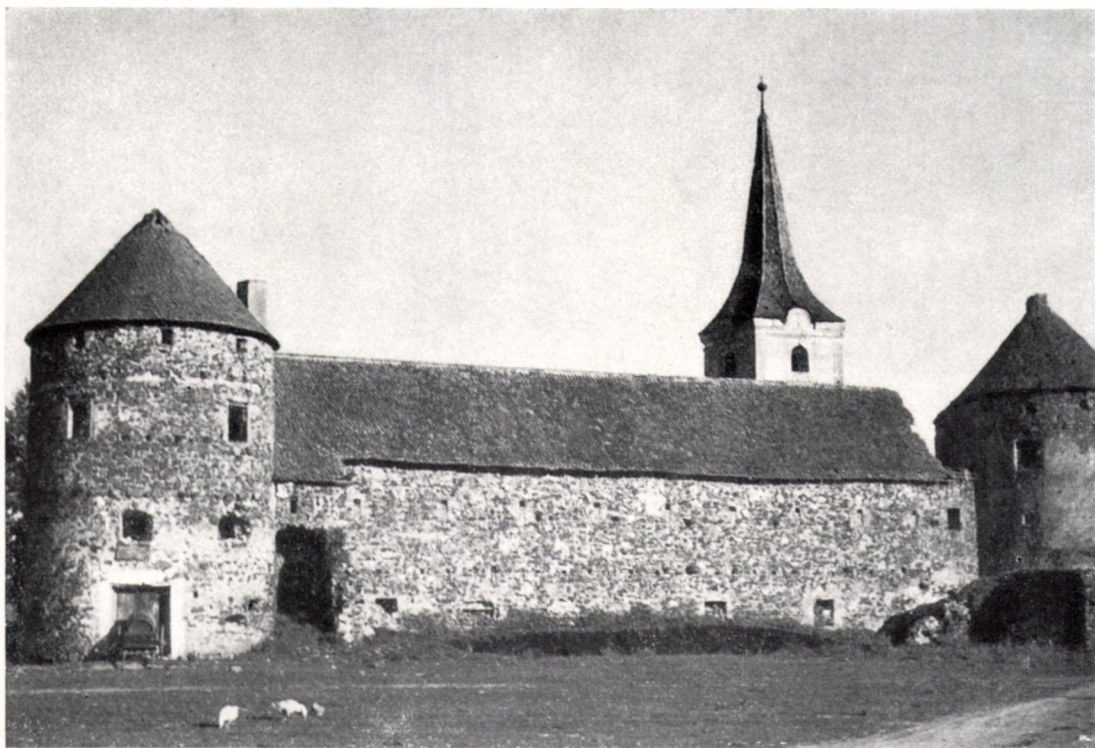
3. *Alsórákos* — Racoșu de Jos. Volt Sükösd—Bethlen-kastély. Szuroköntők és lőréssek (XV. sz.?)

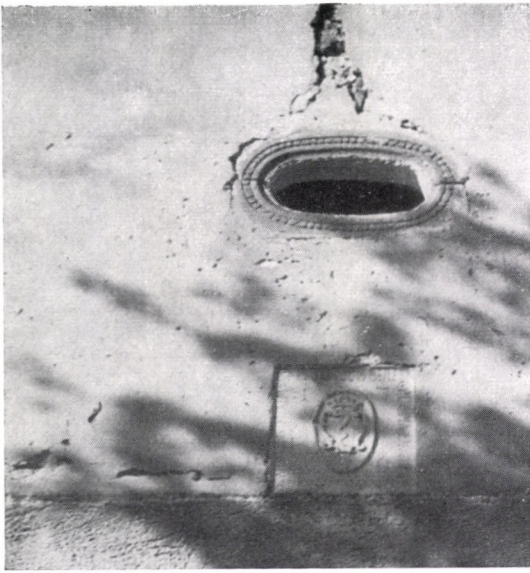

4. *Alsórákos* — Racoșu de Jos. Hátsó homlokzat és a két hengeres sarokbástya

5. *Alsórákos* — Racoșu de Jos. Oldalnézet két hengeres sarokbástyával

6. Alsórákos — Racoșu de Jos. Bethlen Sámuel címeres emlékköve (1700) és ovális korabaroakk ablaknyílás a fő-homlokzaton

7. Alsórákos — Racoșu de Jos. A Bethlen-címer (K. Sebestyén rajza 1927-ből, Lukinich monográfiája alapján)

8. Alsórákos — Racoșu de Jos. Stukkódísz (1700-as évszámmal), Bethlen Sámuel és felesége, Nagy Borbála címerével

9. *Alvinc* — Vințu de Jos. Volt Martinuzzi-várkastély. Főhomlokzat (1545 körül) és kapu-építmény (1733)

10. *Alvinc* — Vințu de Jos. Épületrészek és kapu oldalnézetből

11. *Alvinc* — Vințu de Jos. Udvari homlokzat

13. *Alvinc* — Vințu de Jos. Ikerablak és timpanonos ablak az udvari homlokzaton

12. *Alvinc* — Vințu de Jos. Ikerablak az udvari homlokzaton

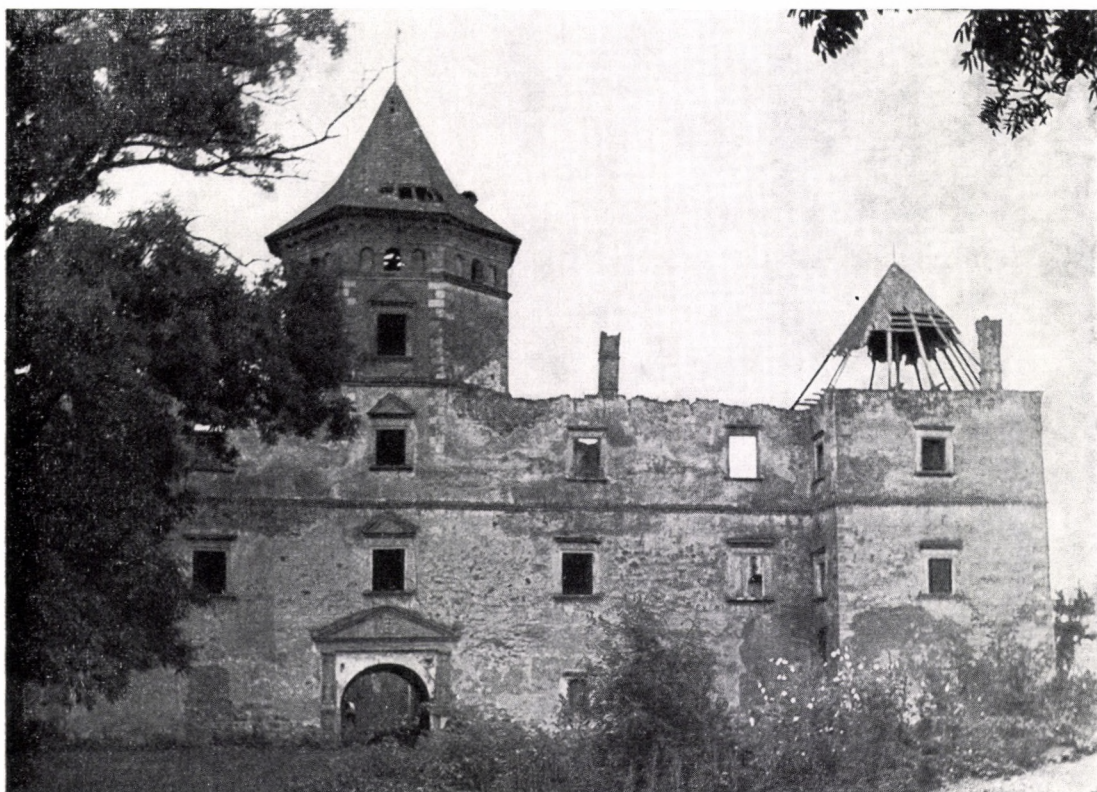

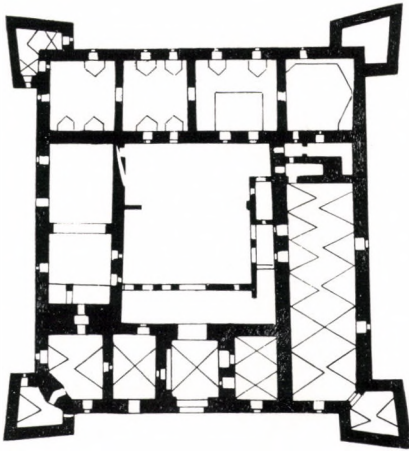
14. Aranyosmeggyes —
Medieșul Aurit. Volt
Lónyay-várkastély. Fő-
homlokzat az égés előtt

16. Aranyosmeggyes — Me-
dieșul Aurit. Udvarrészlet
fafolyosóval és a kapu-
toronnyal

15. Aranyosmeggyes — Medieșul Aurit. Főhomlokzat leégett tetőszerkezettel, kapu és kapu-
torony

17. Aranyosmeggyes — Medieșul Aurit. Alaprajz

18. Aranyosmeggyes — Medieșul Aurit. Kapu címerrel és felirattal (1630). A kapu talán még a XVI. századból

19. Aranyosmeggyes — Medieşul Aurit. Timpanonban angyalfejes koszorúba foglalt felirat, benne a Lónyay-címer (talán újrifaragva)

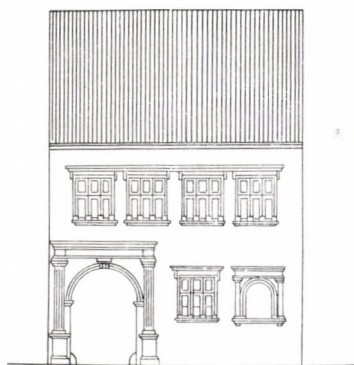
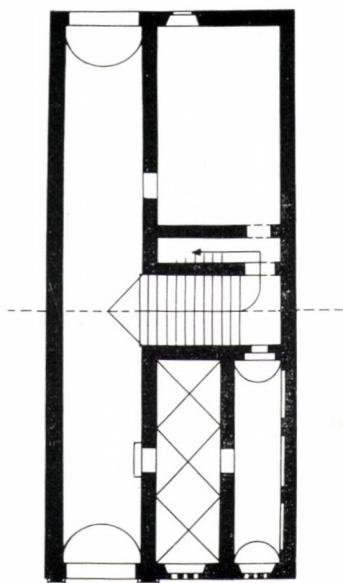
20. Aranyosmeggyes —
Medieşul Aurit. Rozet-
tás, timpanonos ablak-
keret (XVI. sz.?)

21. Aranyosmeggyes — Medieşul Aurit. Ajtókeret (XVII. sz.)

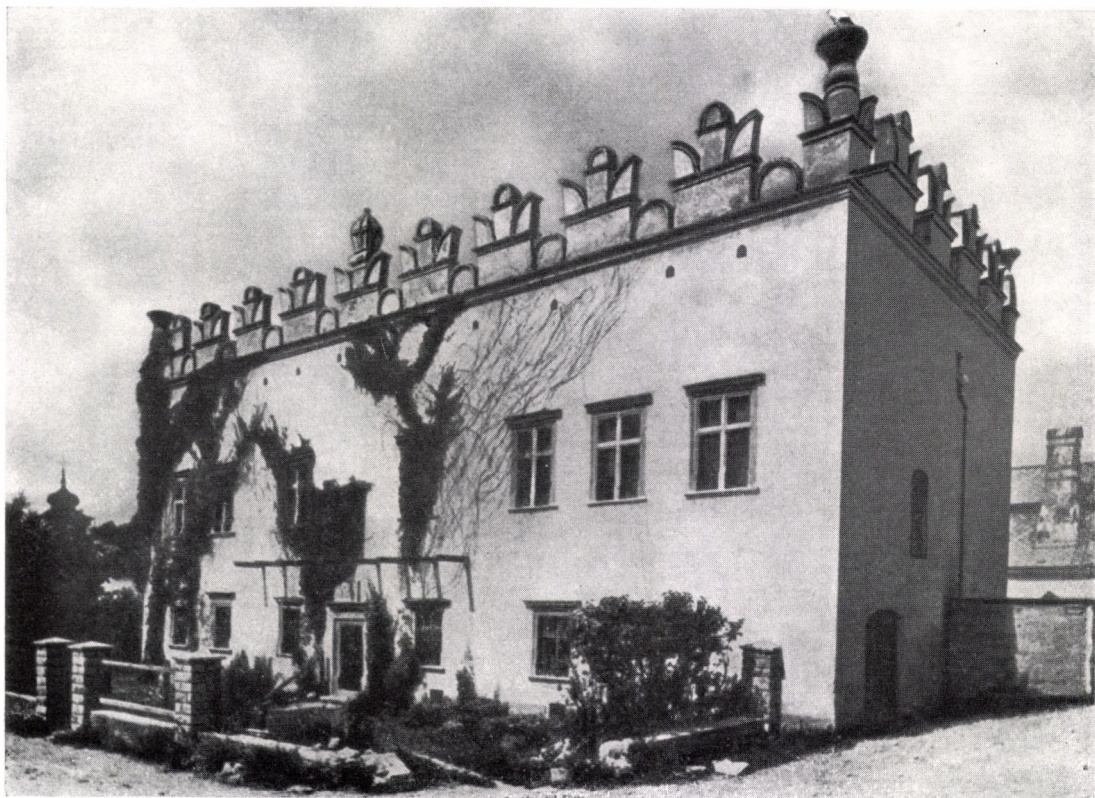
22. Aranyosmeggyes — Medieşul Aurit. Ajtókeret (XVII. sz.)

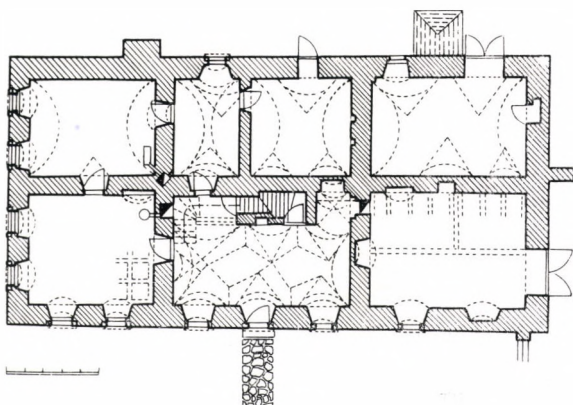
23. Beszterce — Bistrița. Polgárház alaprajza és homlokzata (1560—63 körül) (Petrus Italus de Lugano munkája?)

24. Besztercebánya — Baňská Bystrica. A volt Benicky-ház kapuja (XVII. sz.). Fellette a későbbi tulajdonos címere

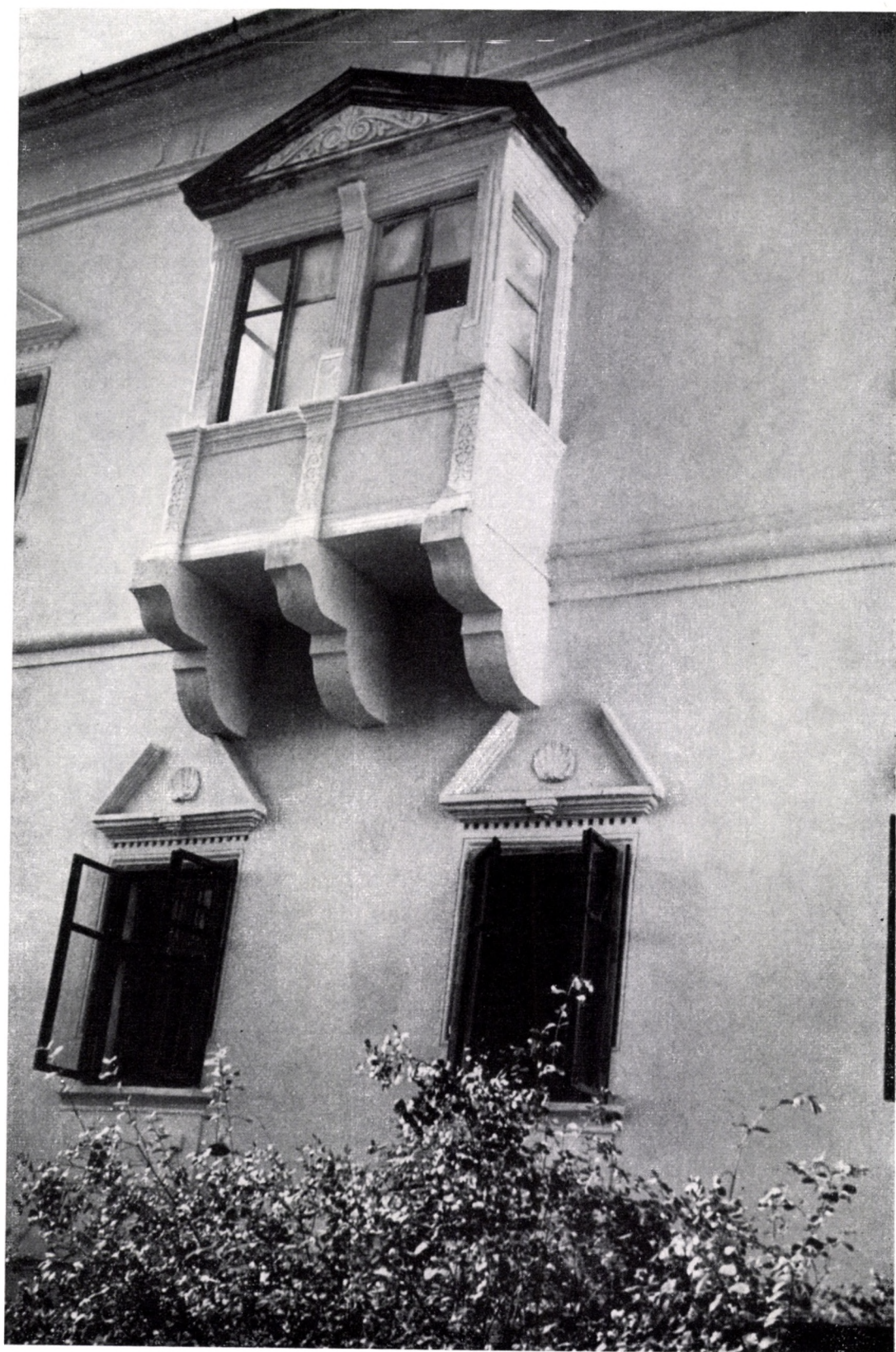
25. *Bethlenfalva* — *Betlanovce*. Volt Thurzó–Faigel-kastély homlokzata a rekonstrukció előtt

26. *Bethlenfalva* — *Betlanovce*. Alaprajz

27. Bethlenfalva — Betlanovce. Homlokzatrészlet a rekonstrukció után, 1568-as felirattal

29. Bethlenszentmiklós — Sínmiclăuş. A kapu faragott díszei

28. Bethlenszentmiklós — Sínmiclăuş. Volt Bethlen-kastély. Faragott erkély a homlokzaton (1667—1683 között)

30. Bethlenszentmiklós — Sínmiclăuş.
Loggiarészlet a déli szárnyon

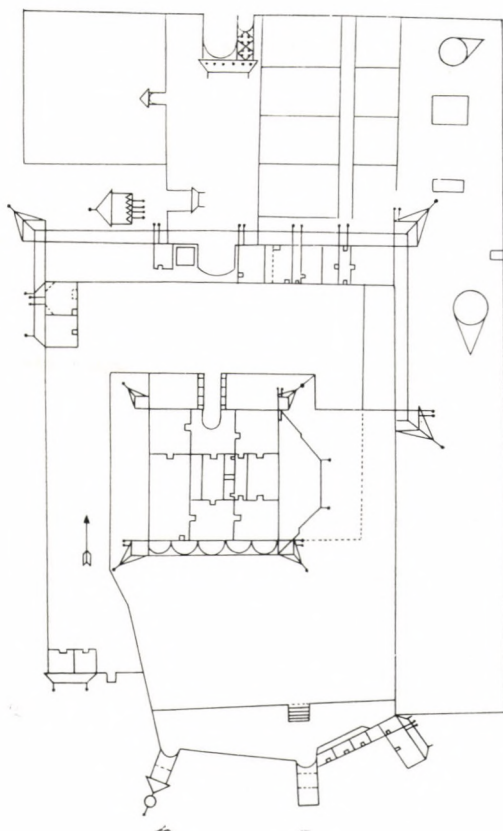

31. Bethlenszentmiklós — Sinmiclăuş. Az emeleti loggia részlete

32. Bethlenszentmiklós — Sinmiclăuş. Faragványok a loggia oszlopfőin

33. Bethlenszentmiklós — Sínmicläus. Az erődített kastély alaprajz-vázlata, 1765-ös felmérés alapján

34. Bonyha — Bahnea. Volt Bethlen-kastély. Homlokzati loggiája a XVIII. századból

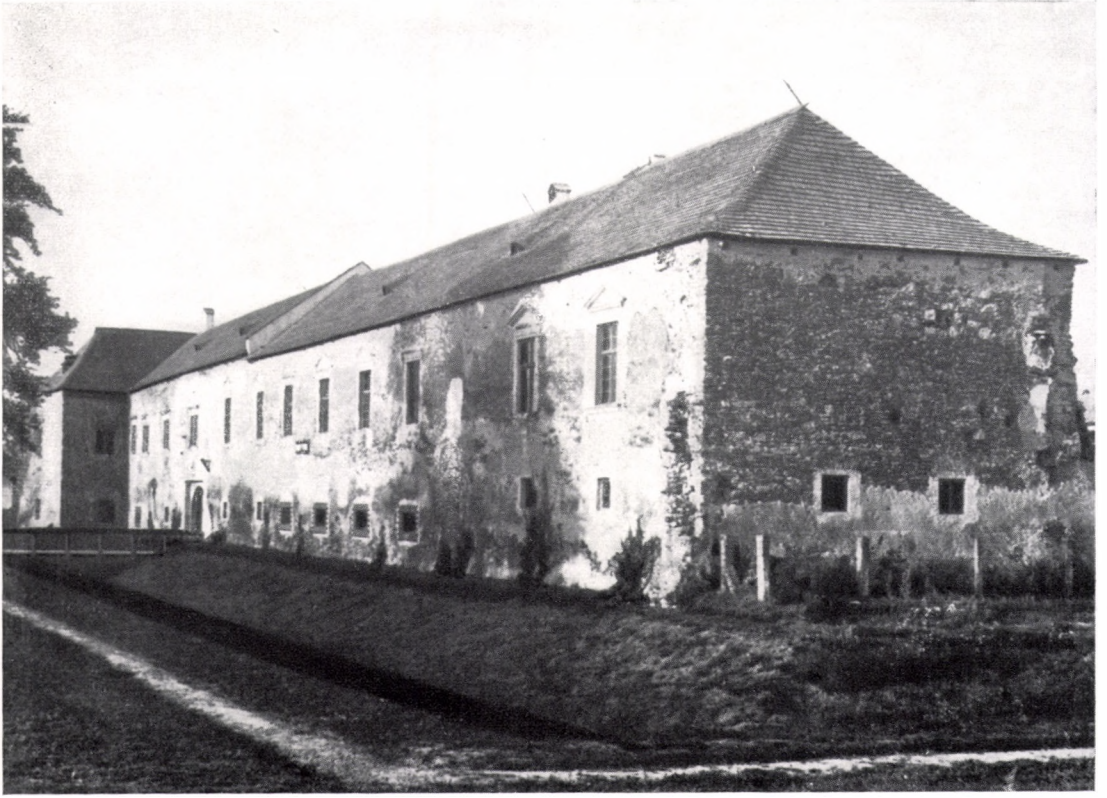

SPECTABILIS AC MAGNIFIC, HEROS VOLFGANGVS de BETHLEN, SERENISSÆ ISABELLÆ REGINÆ CONSILIARI, & PRIMA FVNDAMENTA HUIUS AEDIFICII JECIT CIRCA ANNUM DNI 1545.

K. S. O.

35. Bonyha — Bahnea. Feliratos emlékkő az 1545-ös építésről és az 1719-es átépítésről (Lukinich monográfiája alapján)

38. Borsi — Borša. Sarokrízalit és homlokzatrészlet faragott ikerablakkal

39. *Bozók* — Bzovik. Apátsági várkastély hengeres bástyája, és torony, fából készült hagymasisakkal (1945 előtt)

40. *Bozók* — Bzovik. Kiegett sarokbástya lőrészekkel és kőkeretes ablakkal

41. Bozók — Bzovik. Kapurészlet a Szelepcsényi-féle építést feljegyző címeres felirattal (1945 előtt)

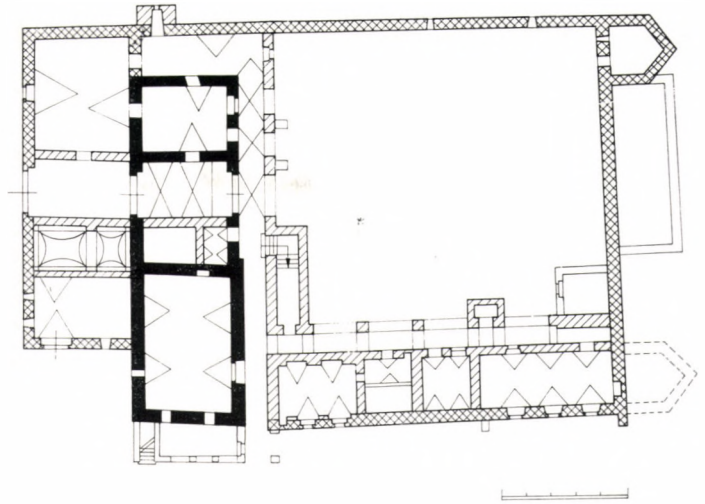
42. Bozsok. Volt Sibrik-kastély. A kapu (helyreállítás alatt)

43. Bozsok. Kapu és kibontott vizesárok (helyreállítás után)

44. Bozsok. Alaprajz

45. Bozsok. Kapubejárat és udvarrészlet

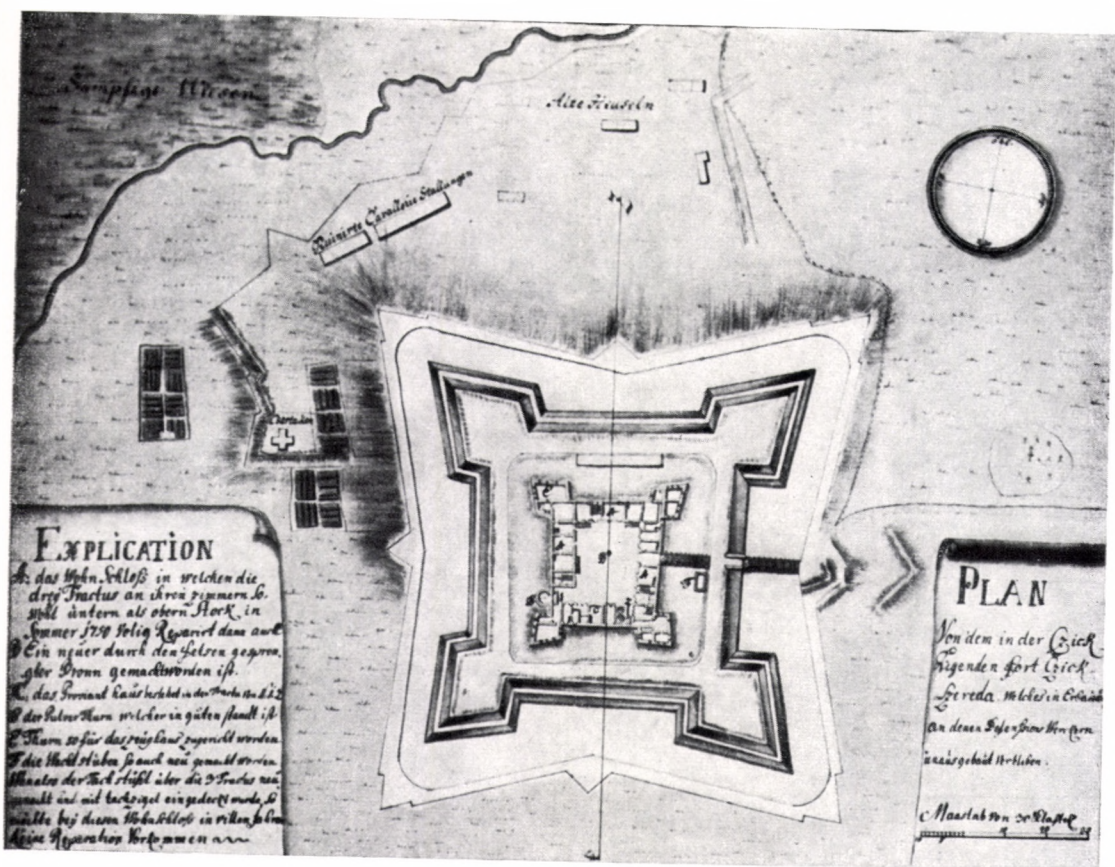

46. *Bozsok*. Folyosórészlet az udvaron

47. *Bozsok*. Kert felőli homlokzat

48. Csíkszereda — Miercurea Ciuc. A kastély és erődítés alaprajza a XVIII. századból

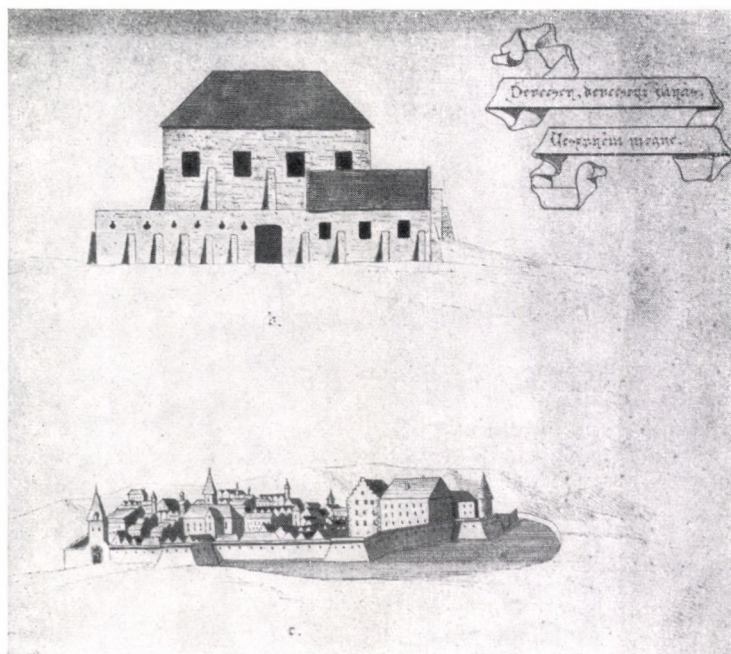
49. *Deméte* — Demjata. Volt Bocskay-kastély. Homlokzat és XVIII. századi kapu

50. *Deméte* — Demjata. Hátsó homlokzat a középkori (?) saroktoronnyal

51. Deméte — Demjata. Udvarrészlet az egykori pártázat maradványával

52. Devecser. Volt Choronkástély. Homlokzat és látkép (Könyöki J. alapján)

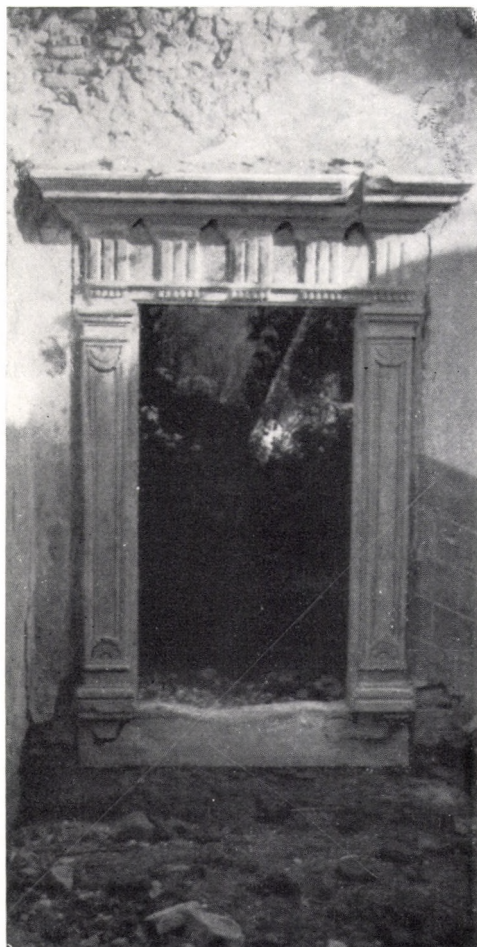
53. Devecser. A délnyugati szárny

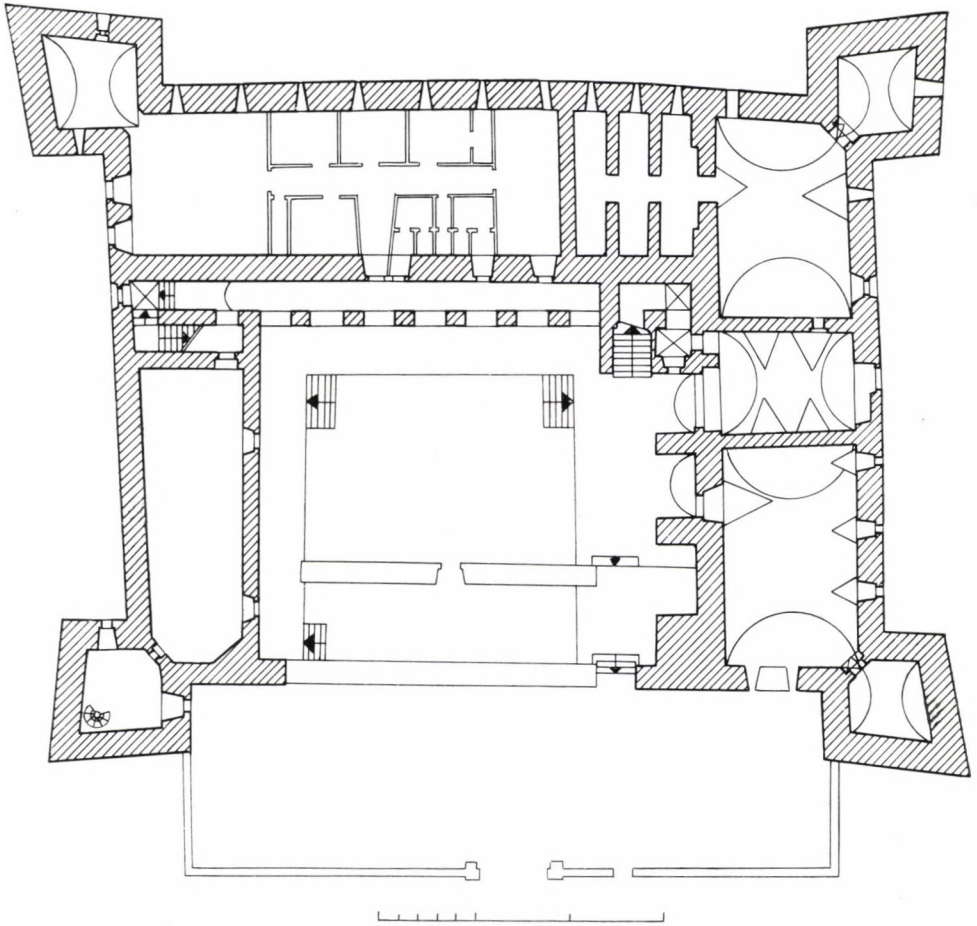

54. Egeres — Aghireş. Volt Bocskay-kastély. Faragott ablak (XVI. sz. vége)

55. Egeres — Aghireş. Ajtókeret

56. Egervár. Volt Egerváry—Széchenyi-várkastély. Alaprajz

57. Egervár. Emeleti folyosórészlet a kibontás előtt

58. Egervár. Földszinti folyosó a helyreállítás alatt

59. Egervár. Részlet a szegletbástyával és támpillérekkel (helyreállítás előtt)

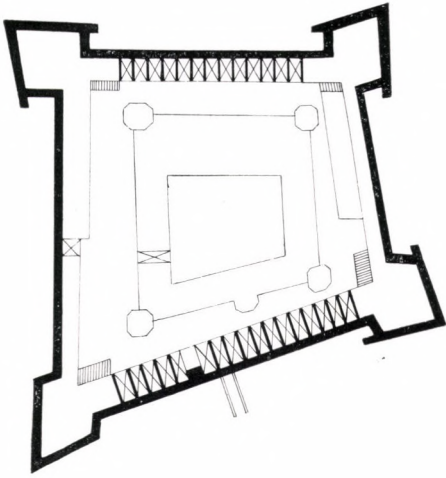
60. Egervár. Hátsó homlokzat

61. Fogaras — Făgăraș. A várkastély látképe a múlt században

62. Fogaras — Făgăraș. Várkastély és erődítésrészlet a szegletes bátyákkal

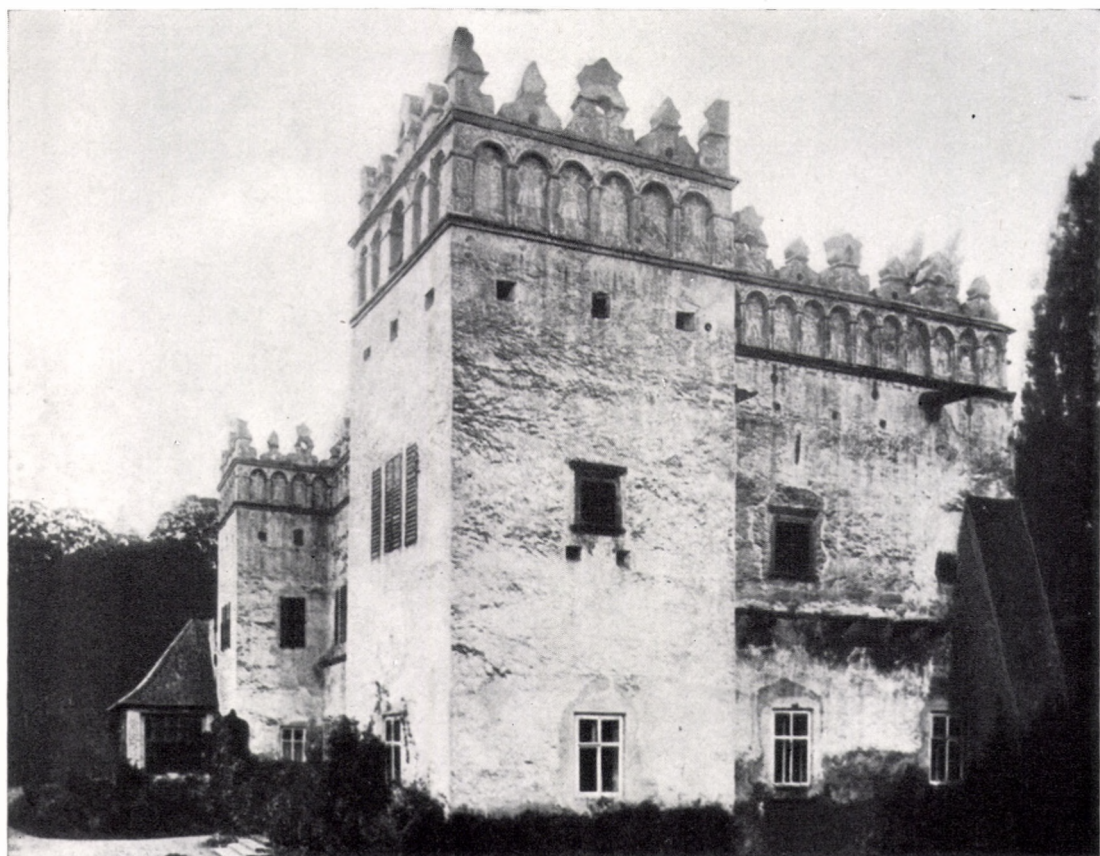

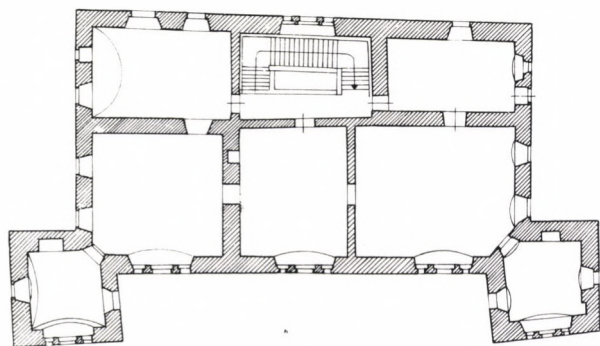
63. Fogaras — Făgăraș. Várkastély és erődítései, alaprajz-vázlat a XVIII. századból

64. Fogaras — Făgăraș. Pilléres loggiák az udvaron

65. *Frics* — Fričovce. Volt Bertóthy-kastély. Homlokzat (1623)

66. *Frics* — Fričovce. Alaprajz

67. *Frigyesvágás* — Frydman. A kastély homlokzata az egykori, 1918-ban lerombolt pártázzattal és faragott díszekkel

68. *Garamolaszka* — Valaská. Részlet a hengeres sarokbástyás udvarházból

69. *Garamolaszka* — Valaská. Hengeres sarokbástya részlete a hagymakupolával

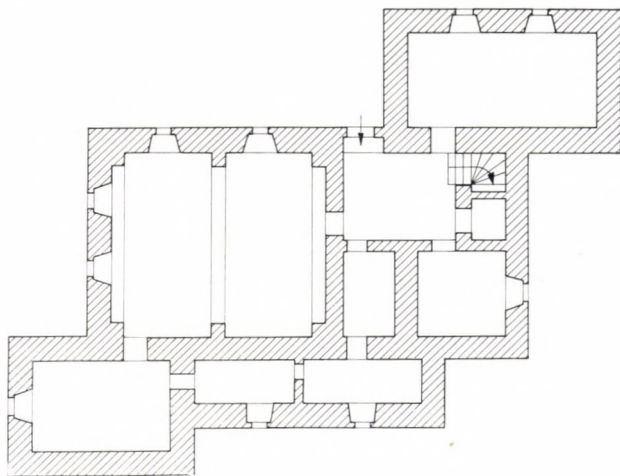

70. Golop. Az ún. ócska (volt Vay-) kastély homlokzati képe

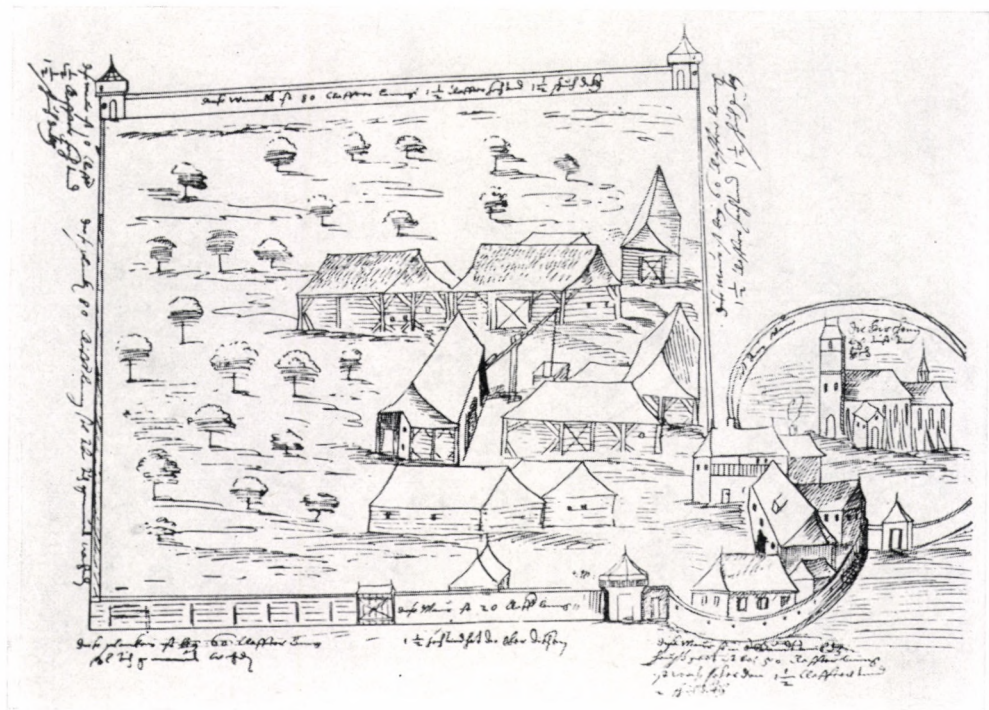

71. Golop. Bejárat az oszlopos előtérrrel

72. Golop. Alaprajz

73. Görgő — Spišský Hrhov. A volt Görgey-udvarház és kőfala vázlata (1583)

74. Gyalu — Giläu. A várkastély kapuja (átépítve 1877-ben)

75. *Gyalu* — Giläu. Befalazott gótikus faragvány a kapubejárat alatt

76. *Gyalu* — Giläu. Befalazott faragványrészlet a kapubejárat alatt

77. *Gyalu* — Giläu. Befalazott faragványrészlet a kapubejárat alatt

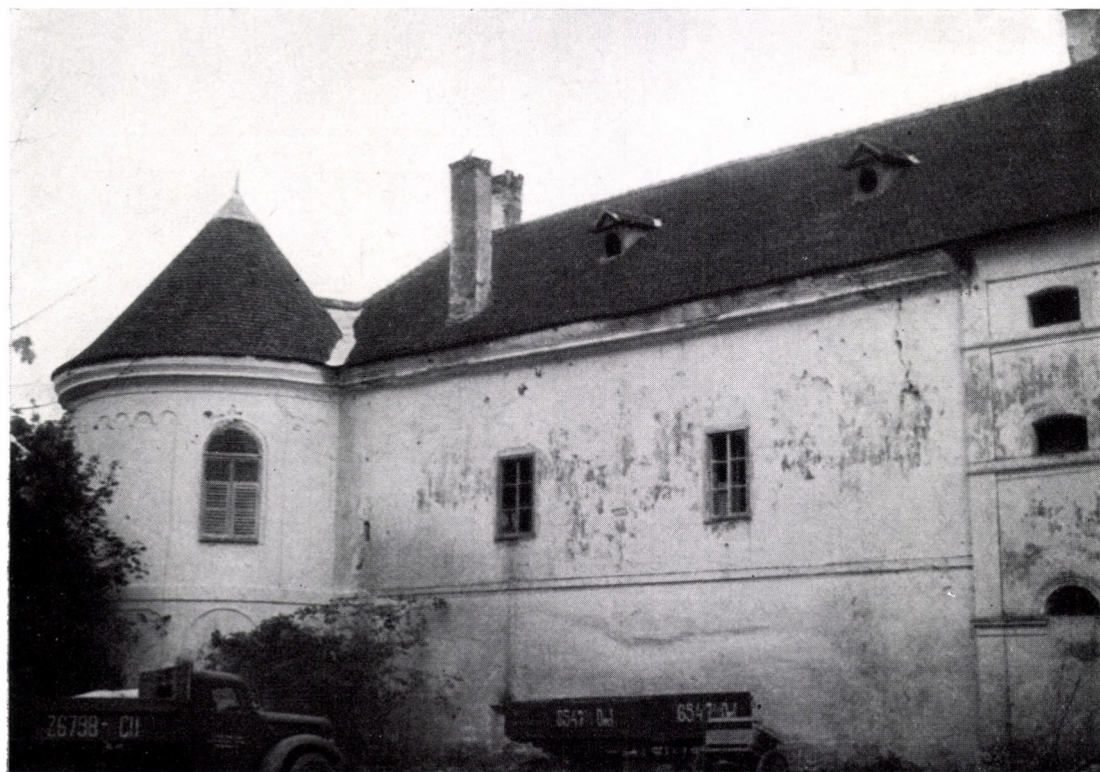
78. *Gyalu* — Giläu. Befalazott faragványrészlet a kapubejárat alatt

79. *Gyalu* — Gilău. A bal oldali homlokzat részlete

80. *Gyalu* — Gilău. A jobb oldali homlokzat részlete

81. Gyalu — Giläu. Részlet a főhomlokzatról az 1877-es átépítésből származó díszekkel

82. Gyalu — Giläu. A főhomlokzat bal oldali hengeres bástyája

83. Gyalu — Giläu. Oszlopos lépcső az udvar jobb oldali sarkában

84. Gyergyószárhegy — Lázarea. A volt Lázár-kastély romjainak látképe

85. Gyergyószárhegy — Lázarea. Edikulás faragvány, pártázat és stukkómaradványok, Lázár István címere és felirat

86. Gyergyószárhegy —
Lázareca. Pártázat maradványai a lőrészekkel

87. Gyergyószárhegy —
Lázareca. Szegletes bástya
timpanonos ablakkal

88. Gyula. A vár látképe

89. Gyula. Kőkeretes ablakok helyreállítás alatt

90. *Hájnik* — Hájniky. A volt Bezegh-kastély hátsó és oldalhomlokzata

91. *Hájnik* — Hájniky. Stukkómaradványok és ablak a hátsó homlokzat rizalitján

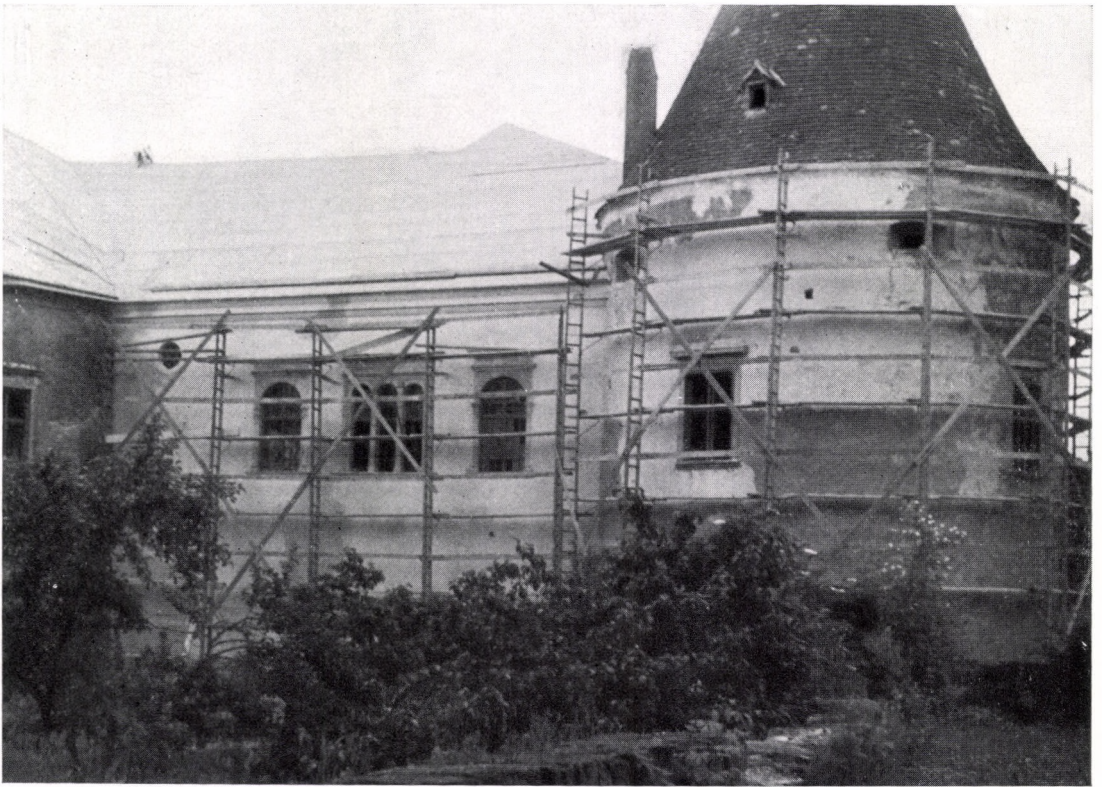

92. *Hájnik* — Hájniky. Szuroköntő és az egykori attika átépítése után készített ovális ablak a főhomlokzaton, a kapu felett

93. Jánosháza. Volt Erdődy-kastély. Saroktorony napórával (XVII. sz.)

94. *Kabold* — Koblod. Esterházy-kastély. Részlet a hengeres sarokbástyával és a kőkeretes ablakokkal (átalakítás közben, 1963)

95. *Kabold* — Koblod. Az udvar oszlopos-árkádós folyosójának részlete (XVI. sz.?)

96. *Kéked*. Volt Melcz-kastély. A régebbi (hengeres sarokbástyás) és az újabb (szegletbástyás) rész találkozása a bal oldali homlokzaton

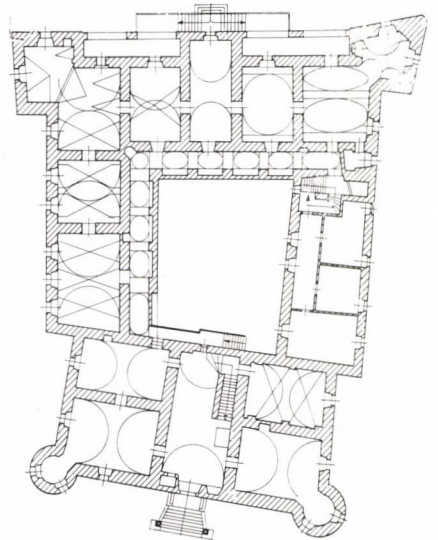
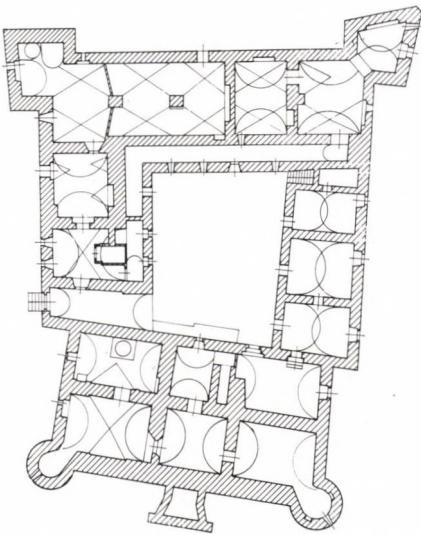

97. *Kéked*. Bal oldali homlokzat a hengeres sarokbástyával (1614 körül)

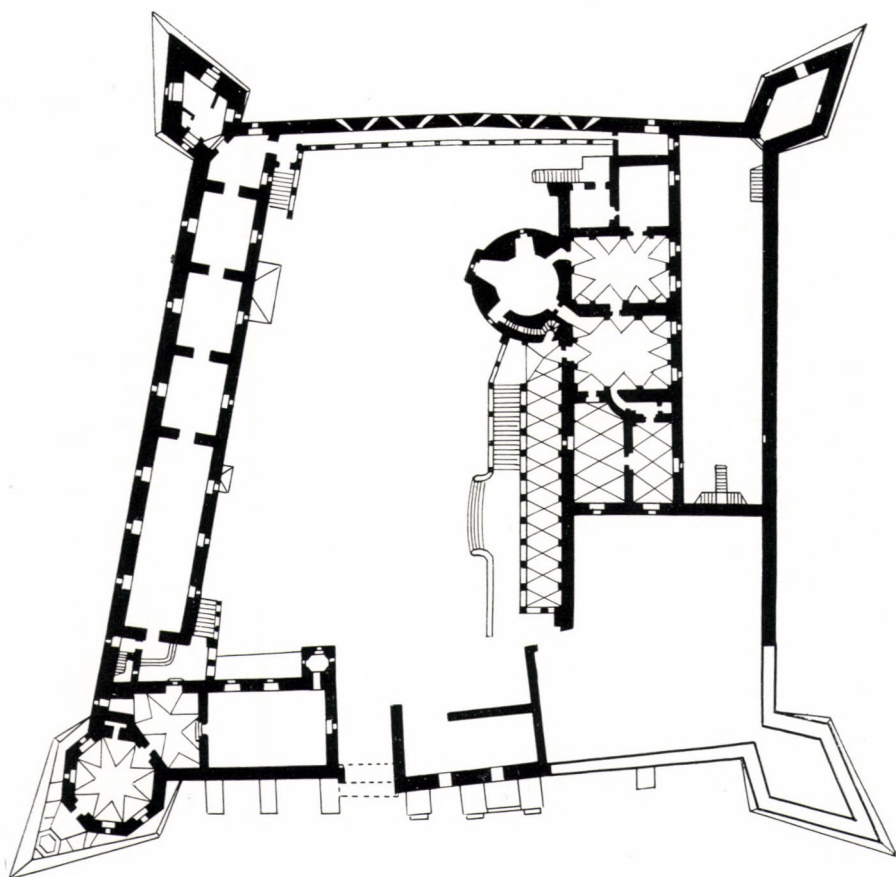

98. Kéked. A szegletbástyás kastélyrész romantikus átépítésű loggiája (XIX. sz.)

99. Kéked. A pince és földszint alaprajza

100. Keresd — Criş. Volt Bethlen-kastély. Emeleti alaprajz

102. *Keresd* — *Criș*. Timpanonos, kőkeretes ablak és kígyós Bethlen-címer a lakótornyon
(XVI. sz.)

101. *Keresd* — *Criș*. Lakótorny és oszlopos-loggiás épületrész csatlakozása

103. Keresd — Criș. Udvarrészlet az oszlopos-loggiás folyosóval (XVI. sz. közepe)

104. Keresd — Criș. Kőkeretes ikerablak rozettás dísszel (XVI. sz. vége?)

105. *Keresd* — Criș. Kőkeretes ajtó az udvar bal szárnyán, fent az eredeti, rövidebb szemöldök felirattal és címerrel

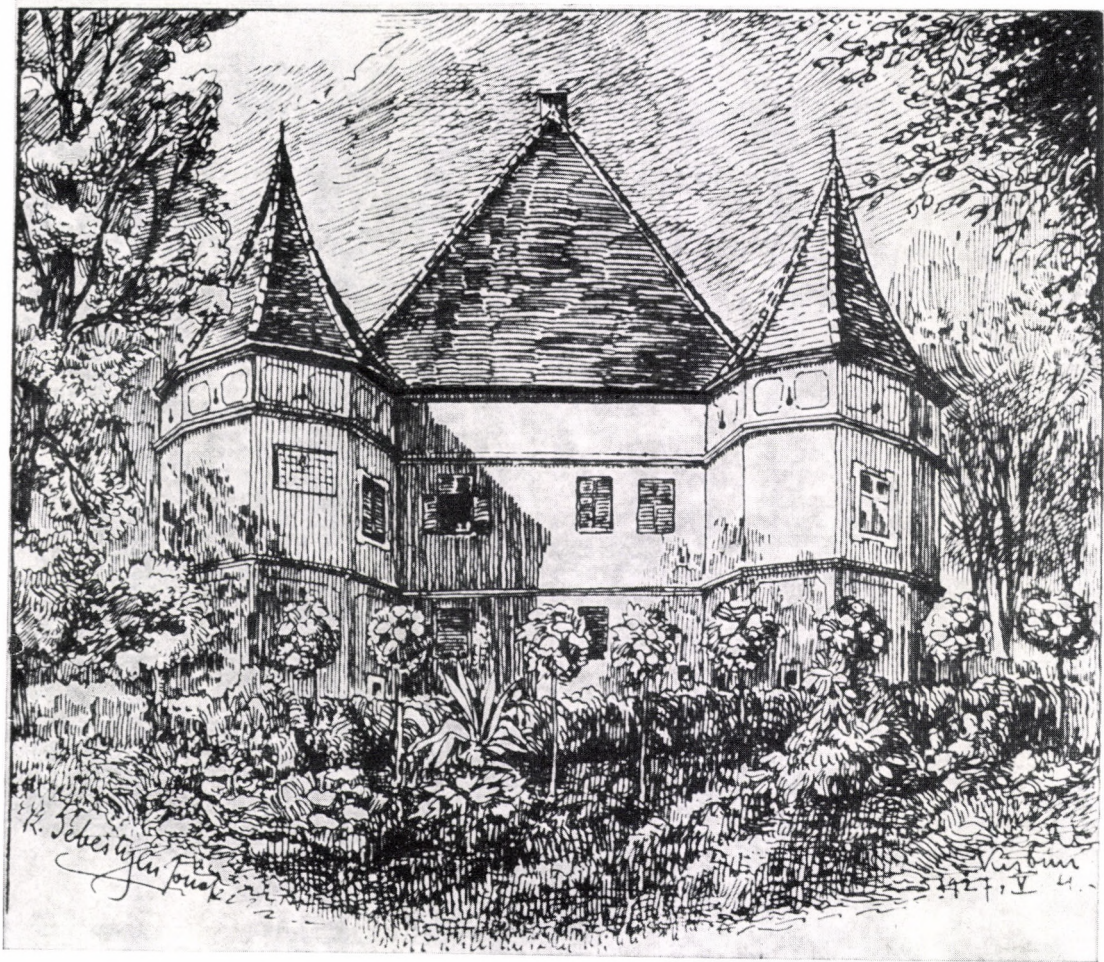

106. *Keresd* — Criș. Ablak az udvar bal oldali szárnyépületén

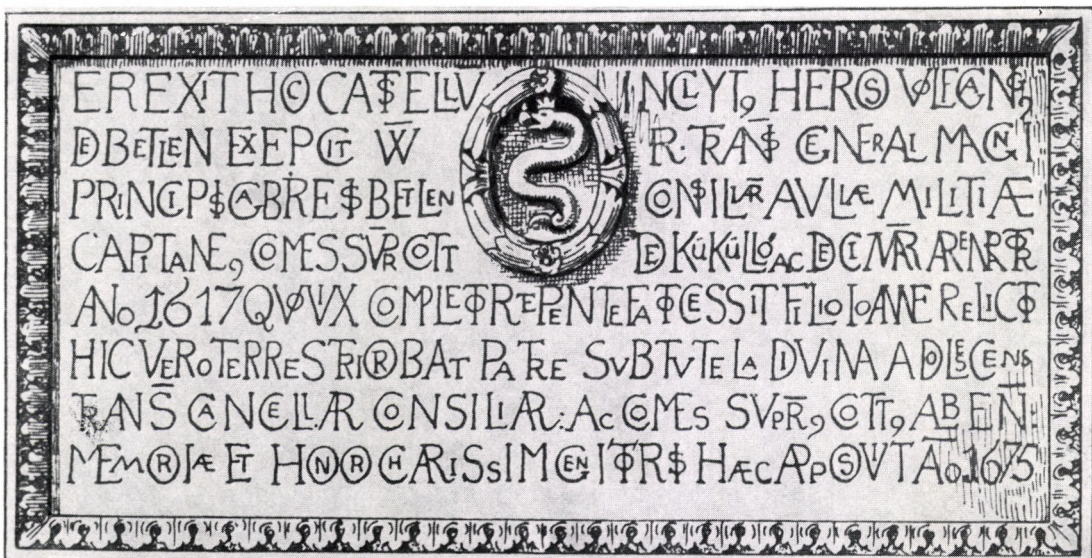
107. *Keresd* — Criș. A loggiás szárny előtti falrészbe befalazott, koszorúba foglalt címer

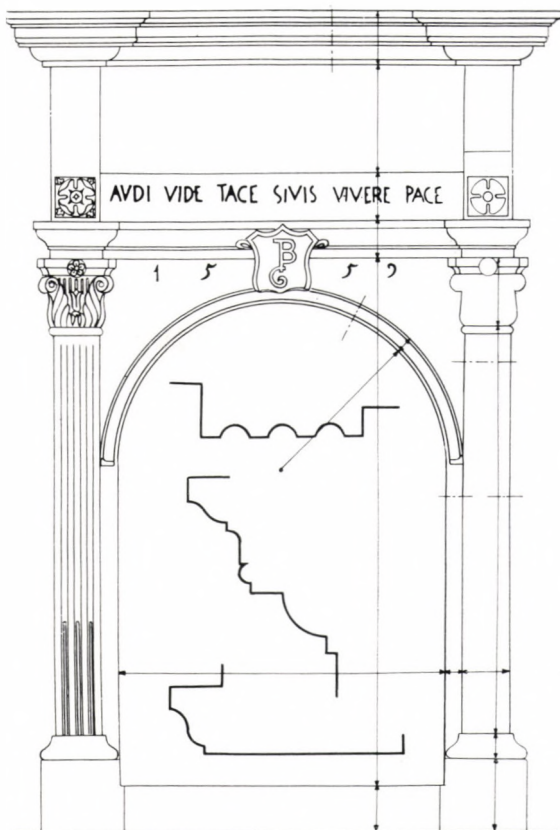

108. Kisbun — Boiu Mic. Volt Bethlen-kastély. A homlokzat rajza 1927-ből (Lukinich monográfiája alapján)

109. Kisbun — Boiu Mic. Feliratos kőtábla az 1617-es és 1675-ös építkezésekről

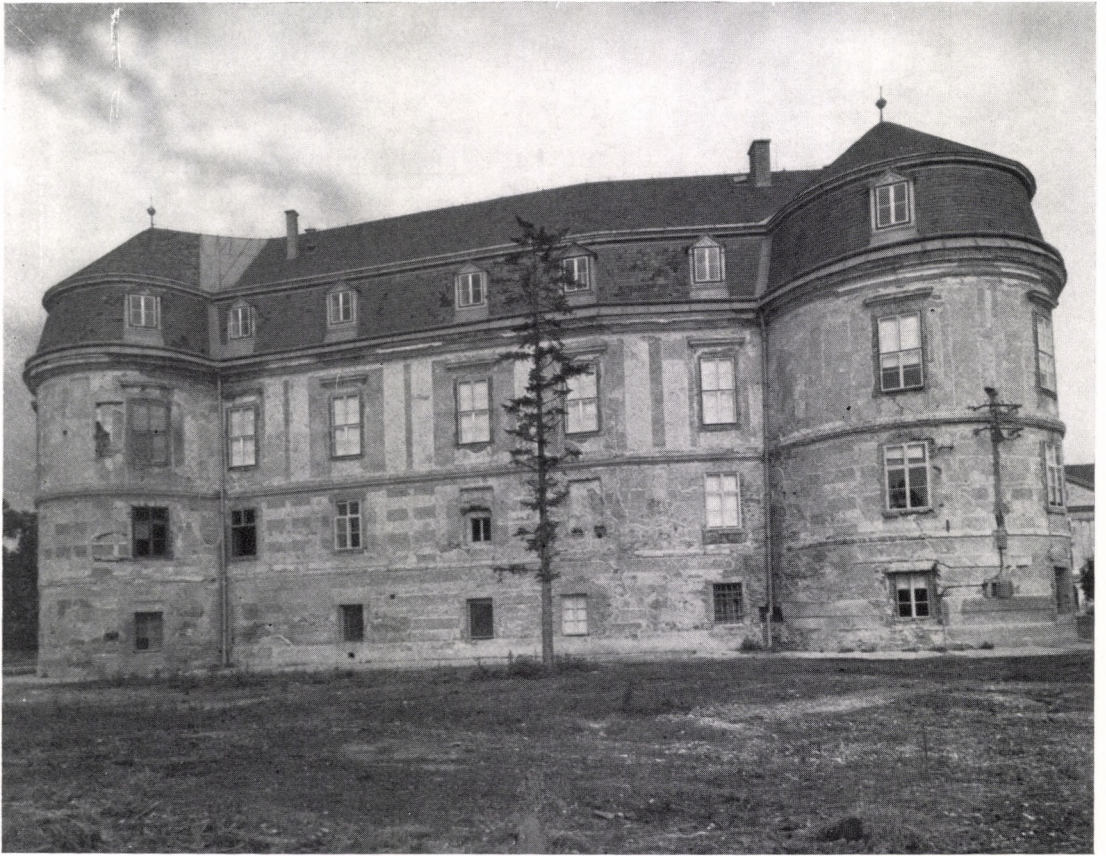

110. Kolozsvár — Cluj. Polgárház (Kossuth utca 32) címeres-kőkeretes ajtójának rajza felirattal, 1559-ből (Gh. és V. Sebestyén műve alapján)

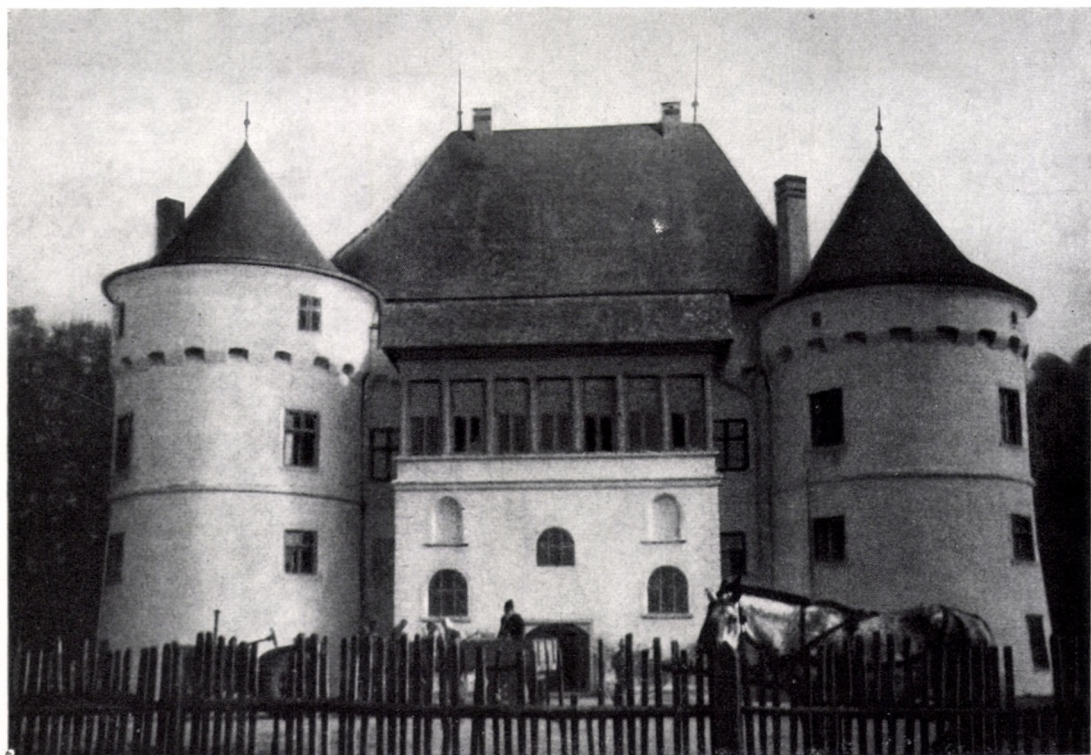

111. Kolozsvár — Cluj. A volt Pákei-ház ajtaja 1585-ből

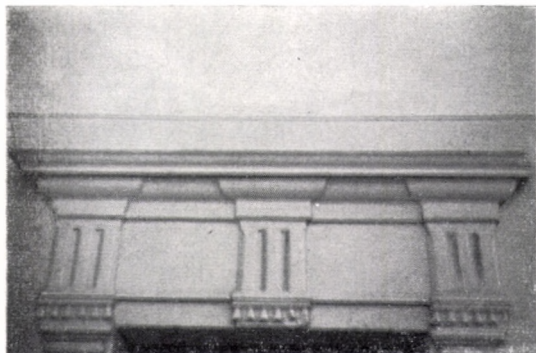

112. Kőrmend. Volt Batthyány-kastély. A hátsó homlokzat

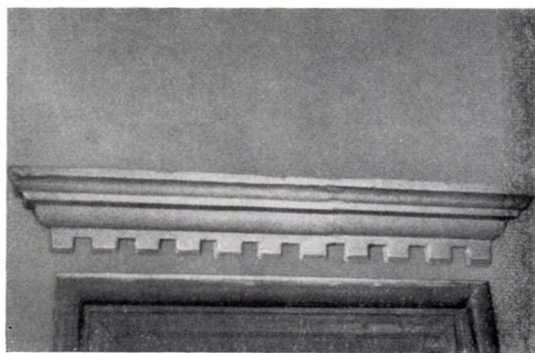

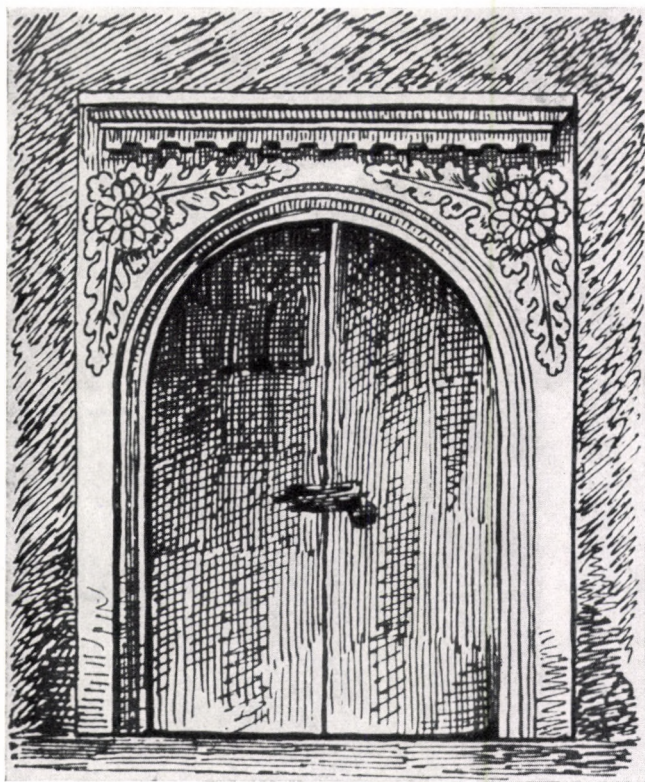
113. Küküllővár — Cetatea de Baltă. Volt Bethlen-kastély. A homlokzat (XVI. sz.) és a loggia (XIX. sz.)

114. Küküllővár — Cetatea de Baltă. Faragott ajtószemöldök guttás metópékkal (XVI. sz.)

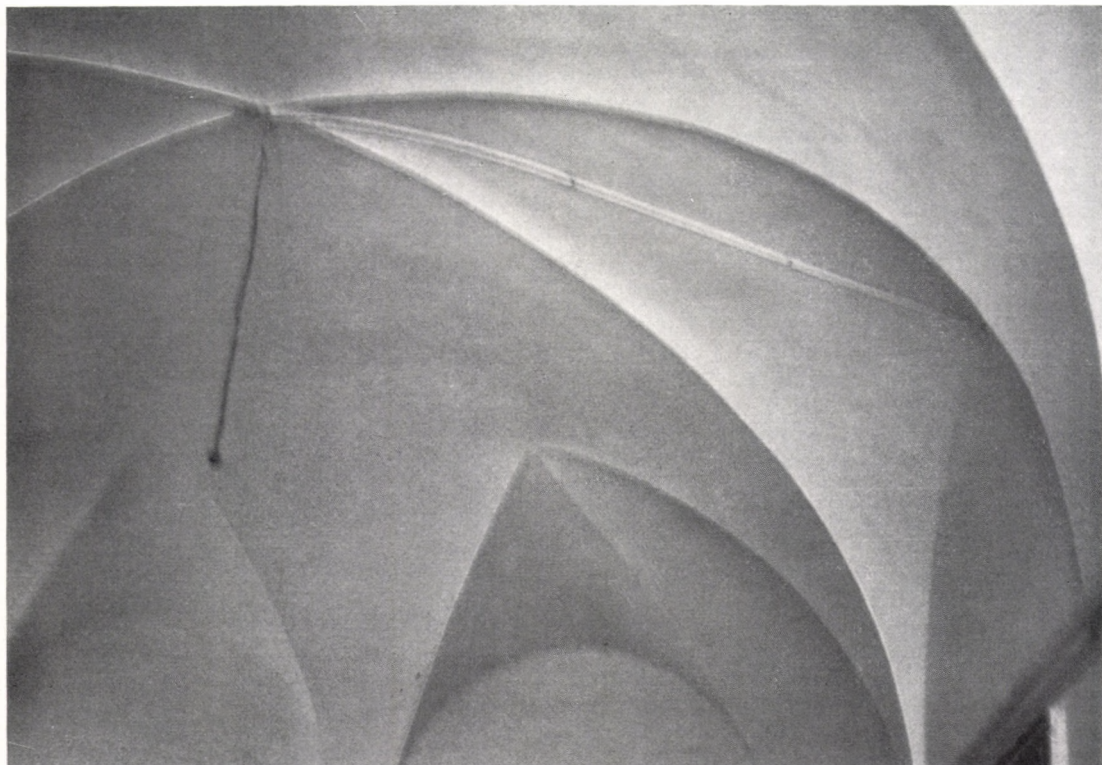

115. Küküllővár — Cetatea de Baltă. Guttás ajtószemöldök (XVI. sz.)

116. Küküllővár — Cetatea de Baltă.
A „pincetorok” faragott kőkeretes
ajtájának rajza 1927-ből (Lukinich
monográfiája alapján)

117. *Kükküllővár* — Cetatea de Baltă. Boltozat a hengeres sarokbástya-szobában

118. *Kükküllővár* — Cetatea de Baltă. Kerti homlokzat részlete, az 1773-as átépítést megőrkítő feliratos szobordíszsel

119. Küküllővár — Cetatea de Baltă. A feliratos szobordísz (1773)

120. Lakompak — Lackenbach. Esterházy-kastély. Az udvari homlokzat (1618 körül)

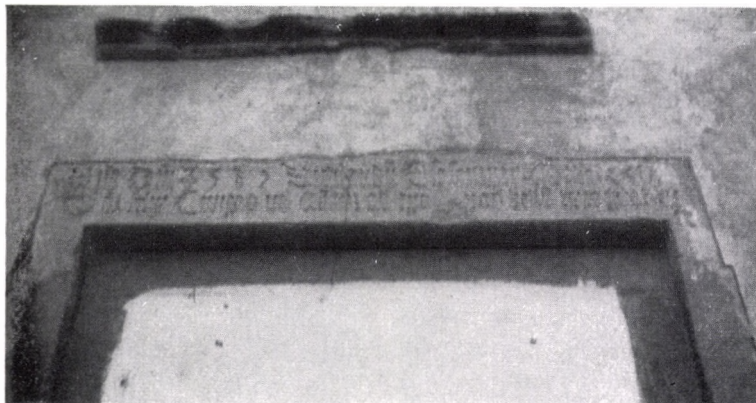

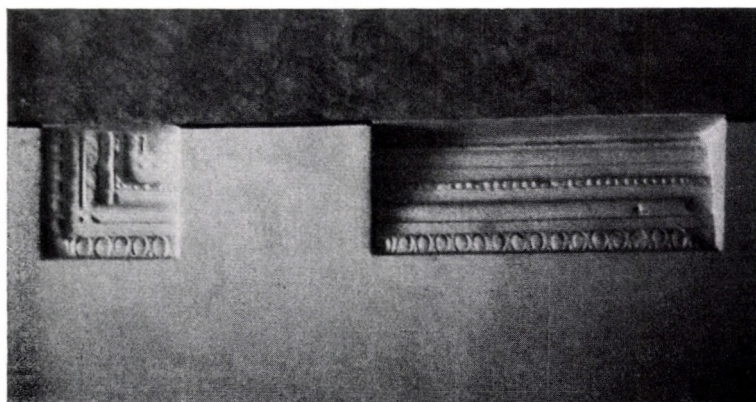
121. *Marosvéc* — Brincovenesti. A kastély hátsó homlokzata

122. *Marosvéc* — Brincovenesti. Bal oldali homlokzat, szegletbástya és az erkélyt tartó gerendák maradványai

123. Marosvécs — Brinco-
venești. Gótikus felirat
(1537) az egykori főkapu
felett

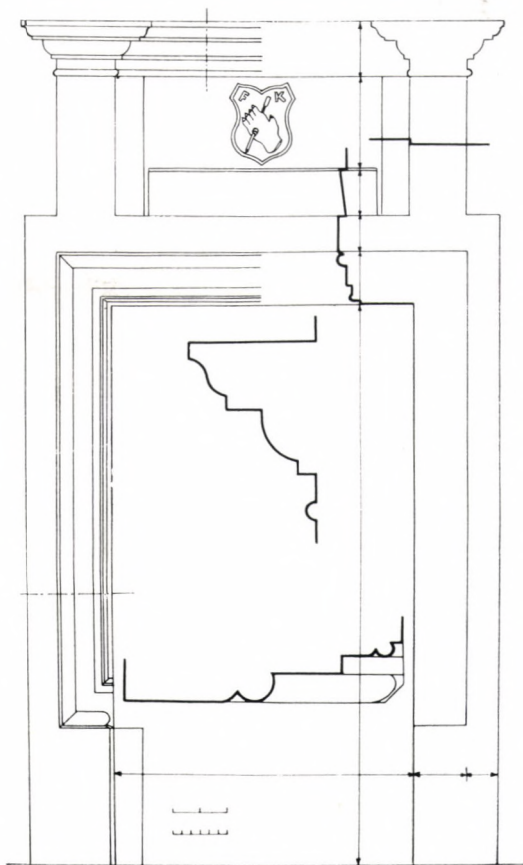

124. Marosvécs — Brinco-
venești. Ablakkeret töredé-
ke másodlagos elhelyezés-
ben (1537 körül)

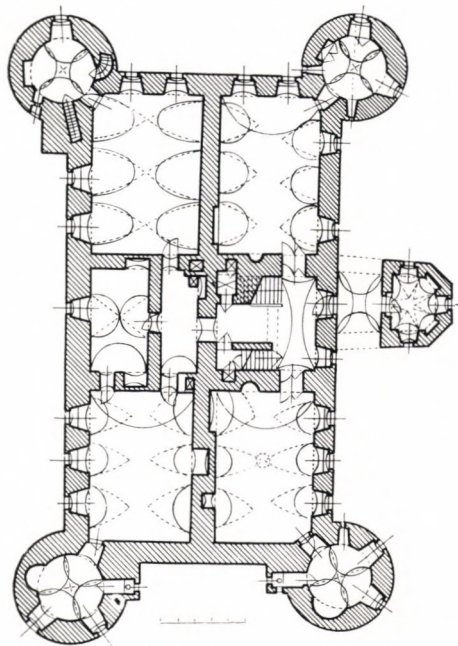
125. Marosvécs — Brinco-
venești. Kendy Ferenc cí-
mere (1555), az emeleti
folyosón befalazva

126. Marosvécs — Brincovenesti. A címeres ajtó rajza (Gh. és V. Sebestyén műve alapján)

127. Marosvécs — Brincovenesti. Boltozott terem korareneszánsz gyámkövekkel és faragott kőkeretes ajtóval

128. Márkusfalva — Markušovce. Volt Máriássy-kastély.
Alaprajz (1643 körül), mai alakja a XVIII. századból

129. Meggyes — Mediaș. Az ún. Fejedelmi palota árkádos folyosója

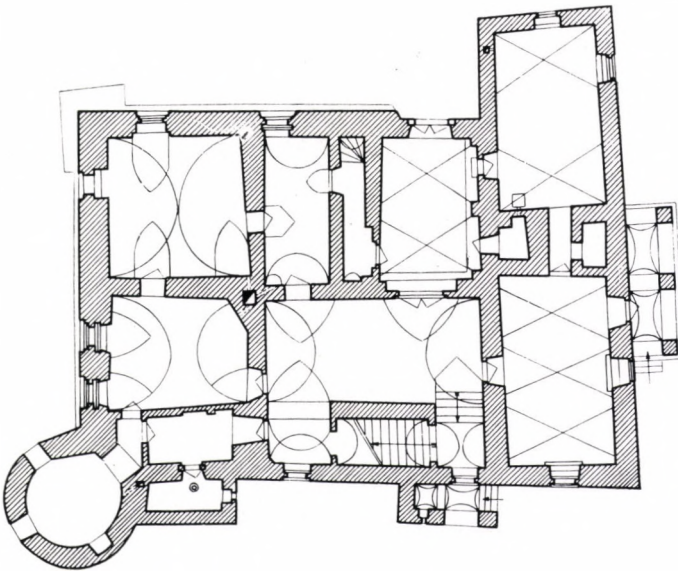
130. Meggyes — Mediaș. Az emeleti loggia

131. Mezőörményes — Urmeniș. Az udvarház homlokzata

132. Monok. A régebbi volt Monaky-kastély. A hátsó homlokzat a restaurálás közben

133. Monok. Földszinti alaprajz

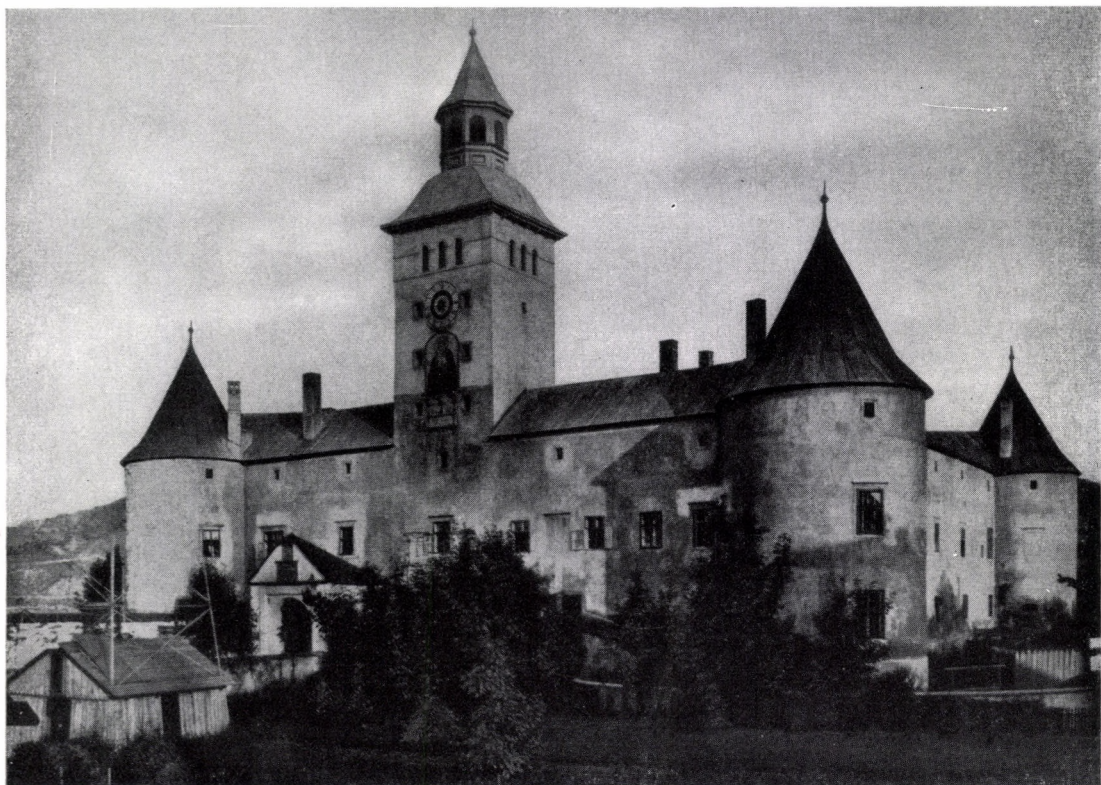
134. Monok. Az északkeleti homlokzat a helyreállítás után

135. Monok. Az emeleti pitvar a restaurálás alatt

136. Monok. A kapu (XVIII. sz.)

137. Nagybicse — Bytča. Volt Thurzó-kastély. Homlokzat a toronnyal (1571—75)

138. Nagybicse — Bytča. Hátsó homlokzat a hengeres bástyákkal

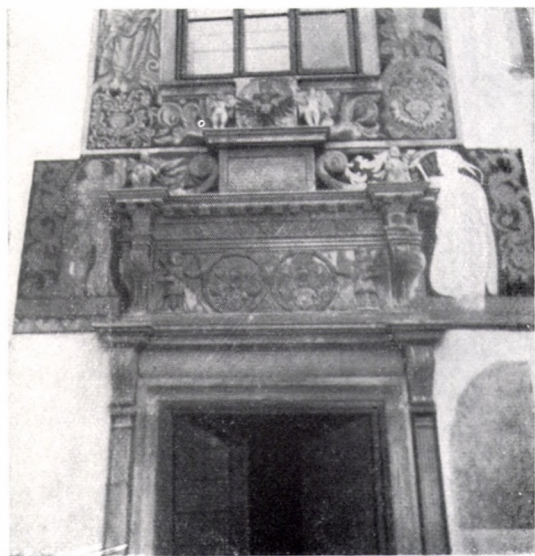

139. Nagybicse — Bytča. Udvari loggiák a stukkók maradványaival

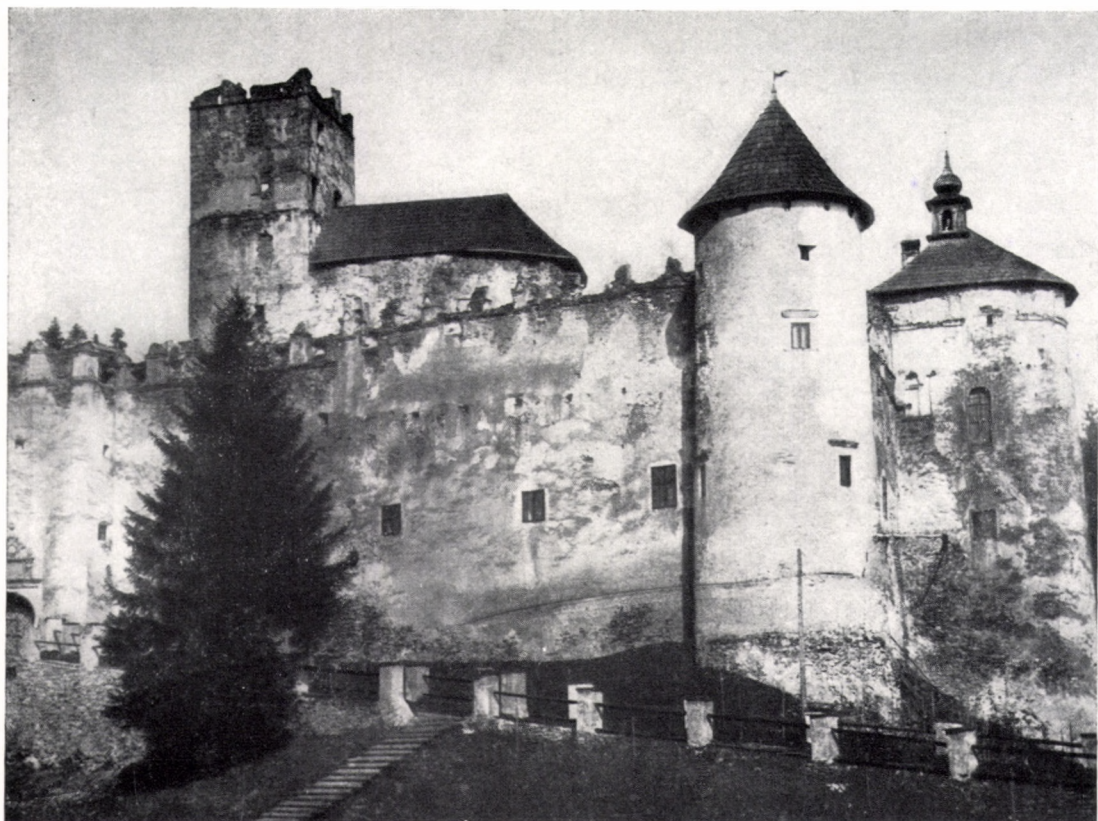
140. Nagybicse — Bytča. Az ún. nászpalota kapuja, és részlet a főhomlokzatról

141. Nagybicse — Bytča. Faragványok és stukkó-dísz az ún. nászpalotán

142. Nagyőr — Strážky. Pártázat a kastély hengeres bástyáján

143. Nedec — Niedzica. A várkastély bástyái, fent a pártázat maradványai

144. *Okolicsnó* — Okoličné. Az udvarház főhomlokzata

145. *Okolicsnó* — Okoličné. Az udvarház látképe a bástyaszerű sarokerkélyekkel

146. *Osztróluka* — Ostrá Lúka. Volt Osztroluczky-udvarház. A hátsó homlokzat a két hengeres sarokbástyával (1641 után)

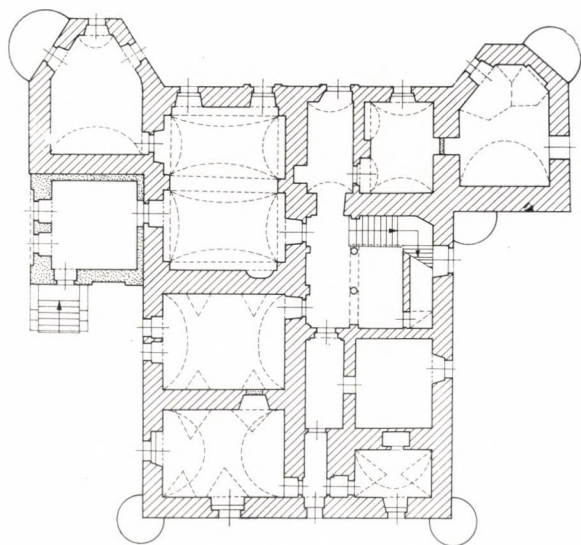

147. *Osztróluka* — Ostrá Lúka. Hengeres sarokbástya (helyreállítás alatt, 1968)

148. Pácín. Volt Mágócsy—Alaghy-kastély. Homlokzat a helyreállítás után

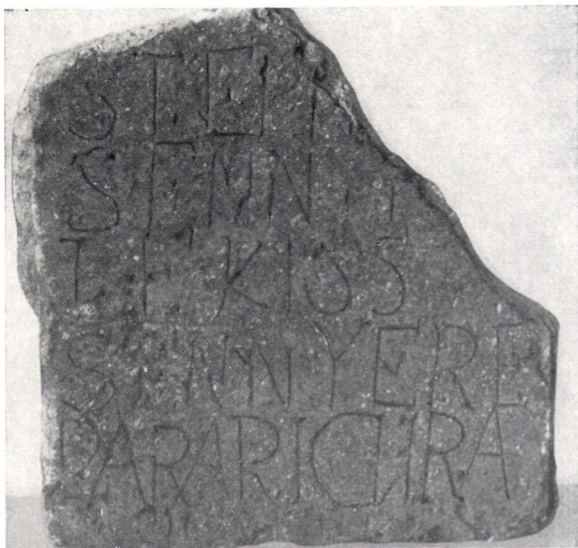

149. Pácín. Alaprajz

150. *Pácín*. Ajtószemöldök (1591) az emeleti folyosón, az új (XIX. századi) ajtó fölött

151. *Pácín*. Sennyey István átépítésére vonatkozó kőbevéssett felirat (XVIII. sz. 20-as évei)

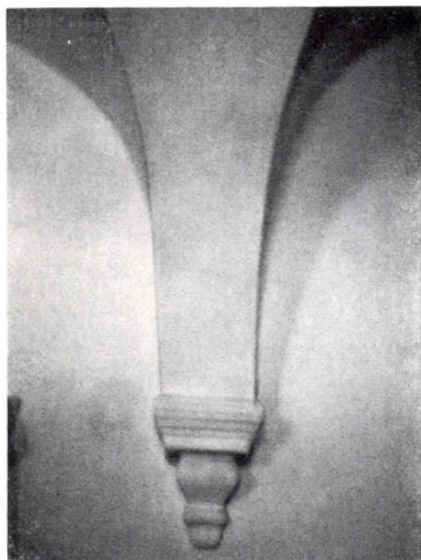
152. *Radnót* — Iernut. A volt Kornis—
Rákóczi-kastély látképe a Maros felől

153. *Radnót* — Iernut. Hátsó homlokzat a szegletbástyával

154a—b—c. Radnót — Iernut. XVI. századi gyámkövek

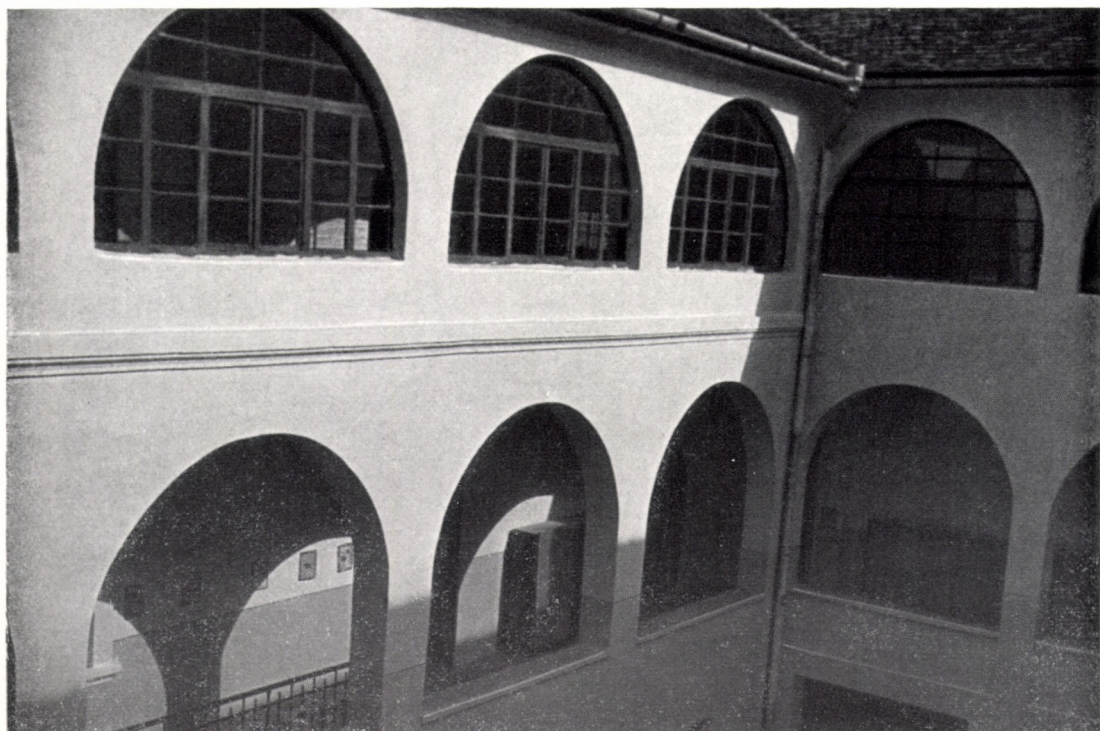

155. Radnót — Iernut. A kapu Agostino Serena velencei építész nevét megörökítő felirattal

156. Radnót — Iernut. A felirat

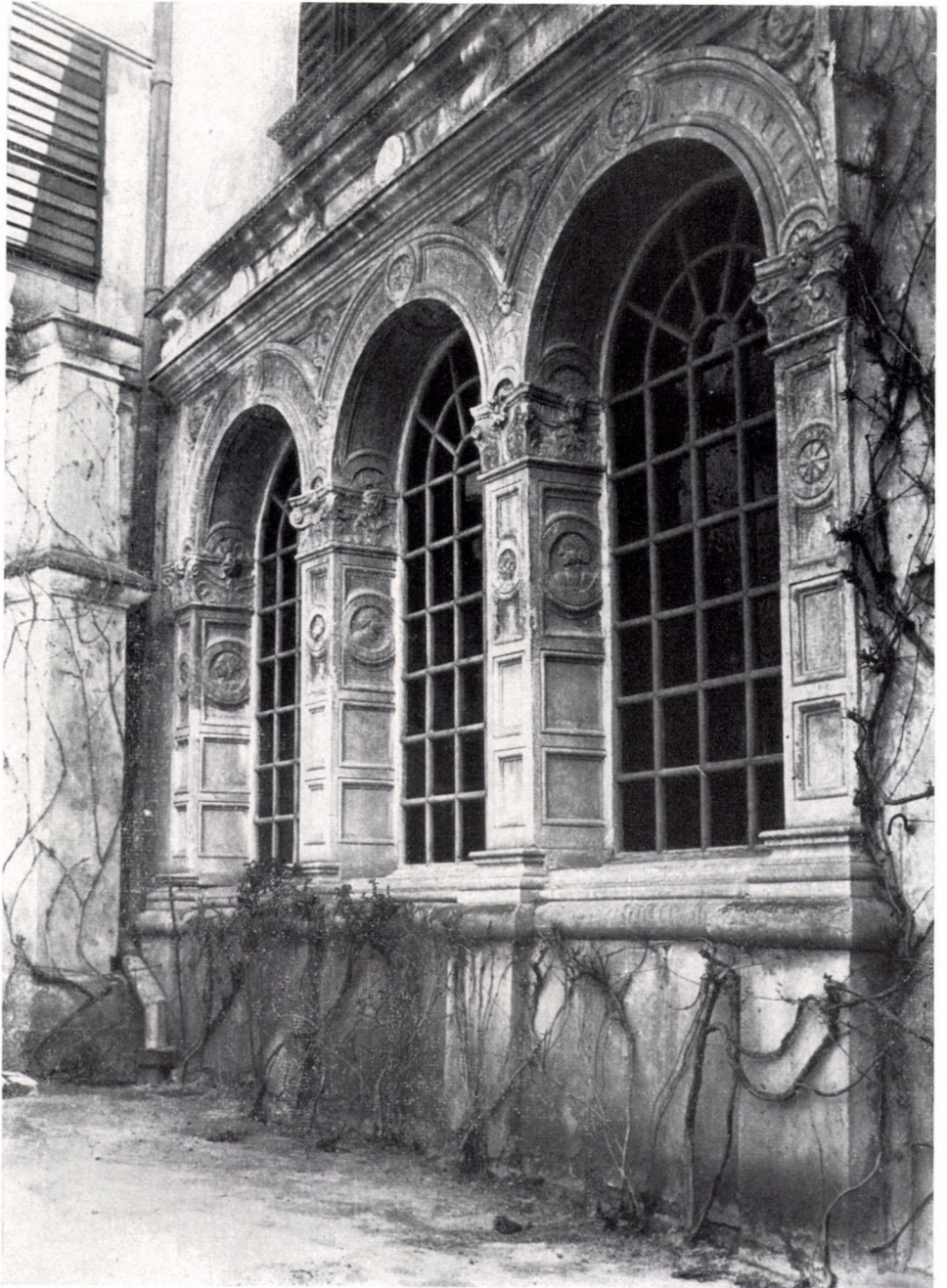
157. Radnót — Iernut. Helyreállított (1958 előtt) udvar a kibontott loggiás folyosóval

158. Sárospatak. A várkastély Perényi-loggiája (XVI. sz. közepe)

159. Sárospatak. A „könyvtár” udvar felőli faragványai

160. Sárospatak. Faragott ikerablak a vöröstornyon (XVI. sz. első fele)

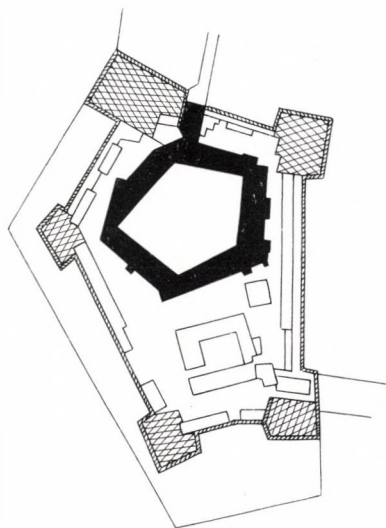
161. Sárospatak. A XVI. századi faragvány a kőtárban (a Perényi-szárnyól?)

162. Sárospatak. A vöröstorony kapubejárata

163. Sárospatak. A Lorántffy-erkély

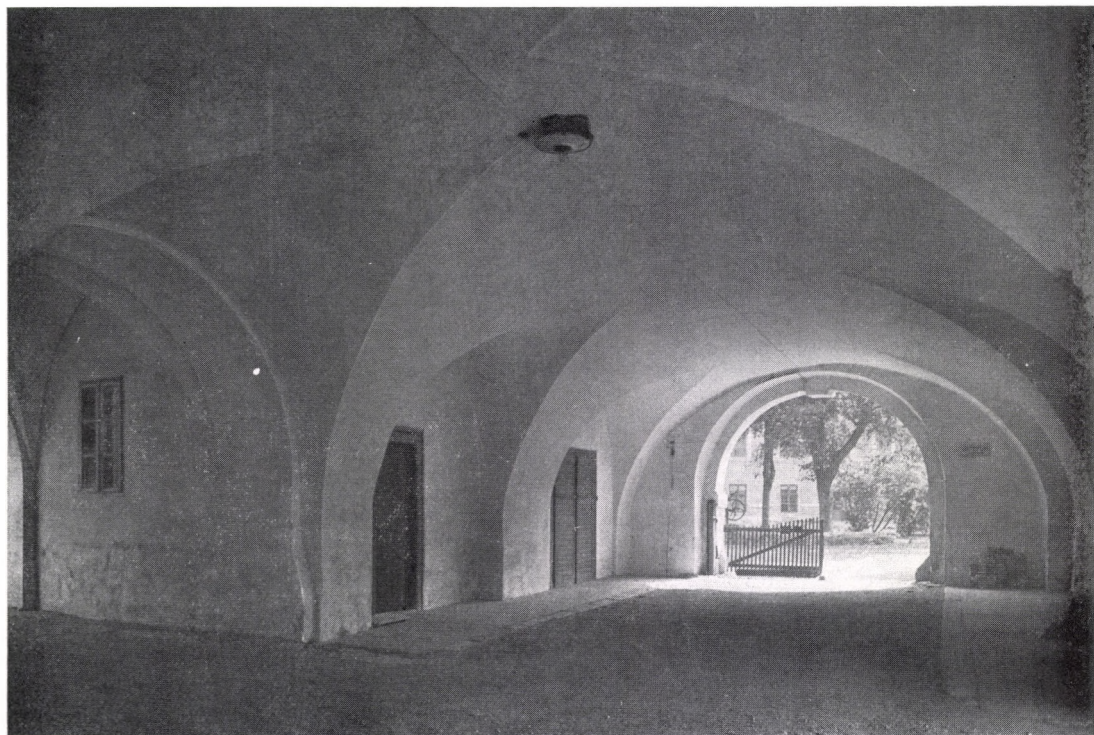

166. Sárvár. Az emeleti nagyterem, HRM mester (XVII. sz.)
és Dorffmeister falképeivel

164. Sárvár. Volt Nádasdy-várkastély. Alaprajz

165. Sárvár. Kapuépítmény és udvarrészlet

167. *Sávnik* — Spišský Štiavnik. Ligeti Antal festménye a várkastélyról (Eger, Múzeum)

168. *Sávnik* — Spišský Štiavnik. A várkastély fényképe (1918 előtt)

169. Sopronkeresztúr — Deutschkreutz. A Nádasdy—Esterházy-kastély rusztkás kapuja (XVII. sz.)

170. Sopronkeresztúr — Deutschkreutz. Az árkádos udvar részlete

171. Sopronkeresztúr — Deutschkreutz. Ajtókeret és gyámkő az udvari loggián (XVI. sz. első fele?)

172. Sopronkeresztúr — Deutschkreutz. Mérműves ablakok a kápolna-bátyán (XVI. sz. eleje?)

173. Sopronkeresztúr — Deutschkreutz.
Hátsó homlokzat a kápolna-bástya és a
bal oldali sarokbástya részleteivel

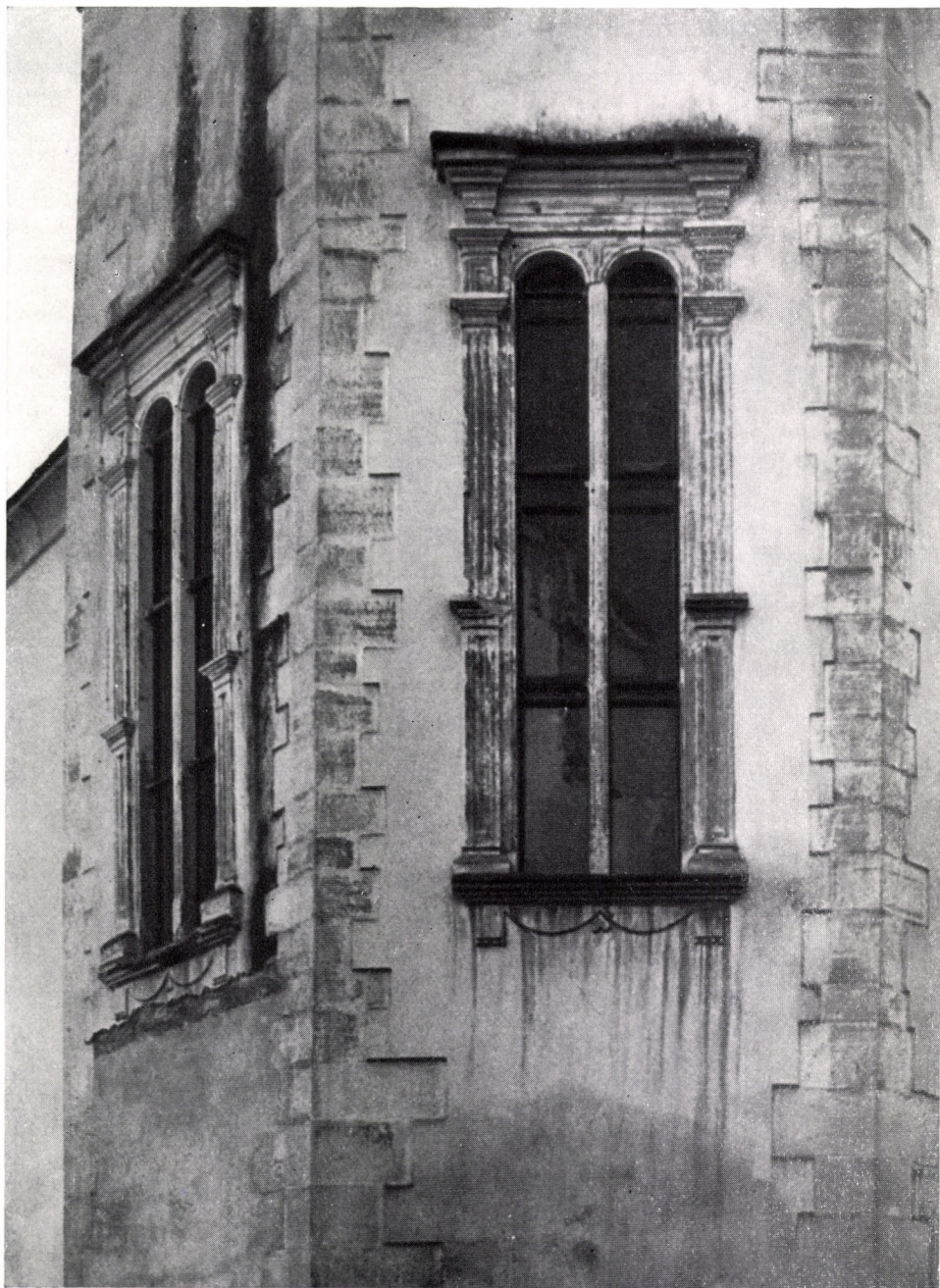
174. Szamosújvár — Gherla. Volt Martinuzzi-várkastély. Kapu Zápolya János befalazott
címerével (1540 körül)

176. Szamosújvár — Gherla. Zápolya János címere (jelenleg befalazva a kertre néző várfalba,
a sáncárok felett) ▶

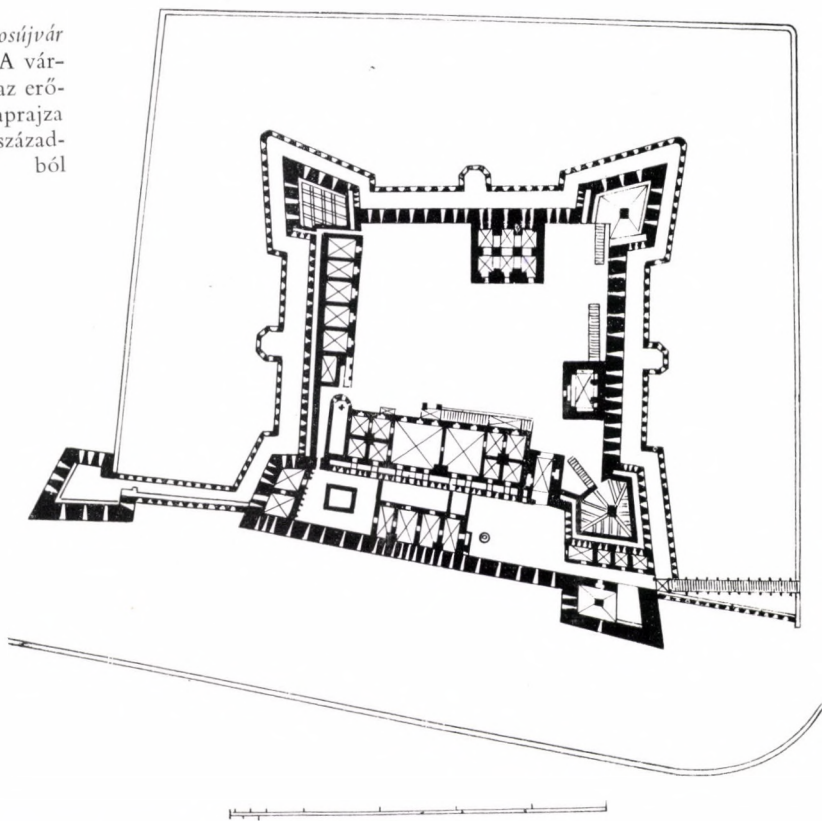
177. Szamosújvár — Gherla. Zápolya János címere (jelenleg a fegyház főbejáratánál el-
helyezve) ▼

175. Szamosújvár — Gherla. Ikerablakok a kápolna apsisában (1540 után)

178. Szamosújvár
— Gherla. A vár-
kastély és az erő-
dítések alaprajza
a XVIII. század-
ból

179. Szamosújvár — Gherla. Pentagon
bástya a várkastély erődítés-
rendszeréből

180. Szentbenedek — Mănăstirea. Volt Kornis-kastély. Bástya, kőkeretes reneszánsz ablakkal

181. Szentbenedek — Mănăstirea. Kaputorony az udvar felől

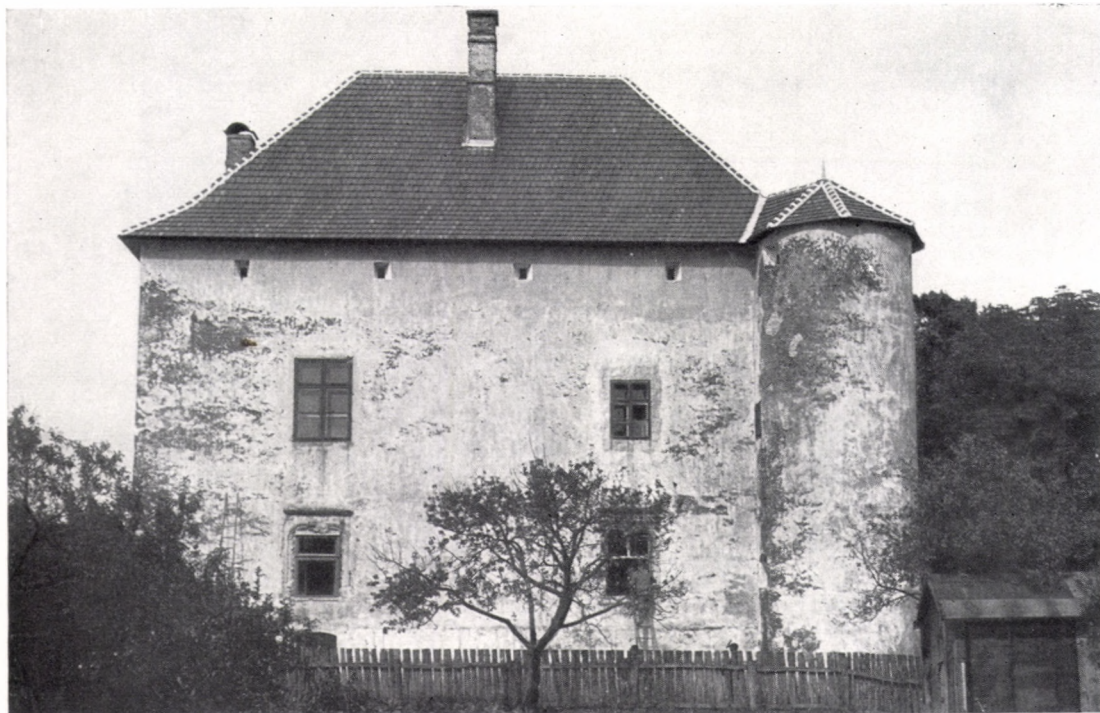

182. Szentbenedek — Mănăstirea.
Szegletbástya a hátsó homlokzaton

183. Szentbenedek — Mănăstirea.
Kaputorony az egyszarvúakkal

184. Szentbenedek — Mănăstirea.
Molnár Albert faragott faoszlopa
1673-ból a kastély lépcsőházában

185. Szentmiklós — Cindievo. Volt Telegdy-udvarház. Látkép a hengeres bástyával

186. Szentmiklós — Cindievo. Faragott ablakkeret-maradvány

187. Szilágysomlyó — Simleul Silvaniei. Volt Báthory-kastély. Homlokzat (1592)

188. Szilágysomlyó — Simleul Silvaniei. Kapu és udvarrészlet

189. Törösvár — Bran. A vár látképe a pártázatokkal

190. Törösvár — Bran. Udvarrészlet a loggiás folyosókkal

191. *Törösvár* — Bran. Fecskefarkú pártázat a tetőn

192. *Törösvár* — Bran. Hármas ikerablak az udvari homlokzaton

193. Uzon — Ozun. Az udvarház homlokzata a loggiával

194. *Vágvár* — Považské Podhradie. A kastély homlokzata a faragott ablakkal

195. *Vágvár* — Považské Podhradie. Oldalnézet a két hengeres sarokbástyával

196. Zólyomlipce — Slovenská Lupča. A várkastély hengeres bástyája, faragott ablakkeretekkel

197. Zólyomlipcse — Slovenská Lupča. Folyosórészlet

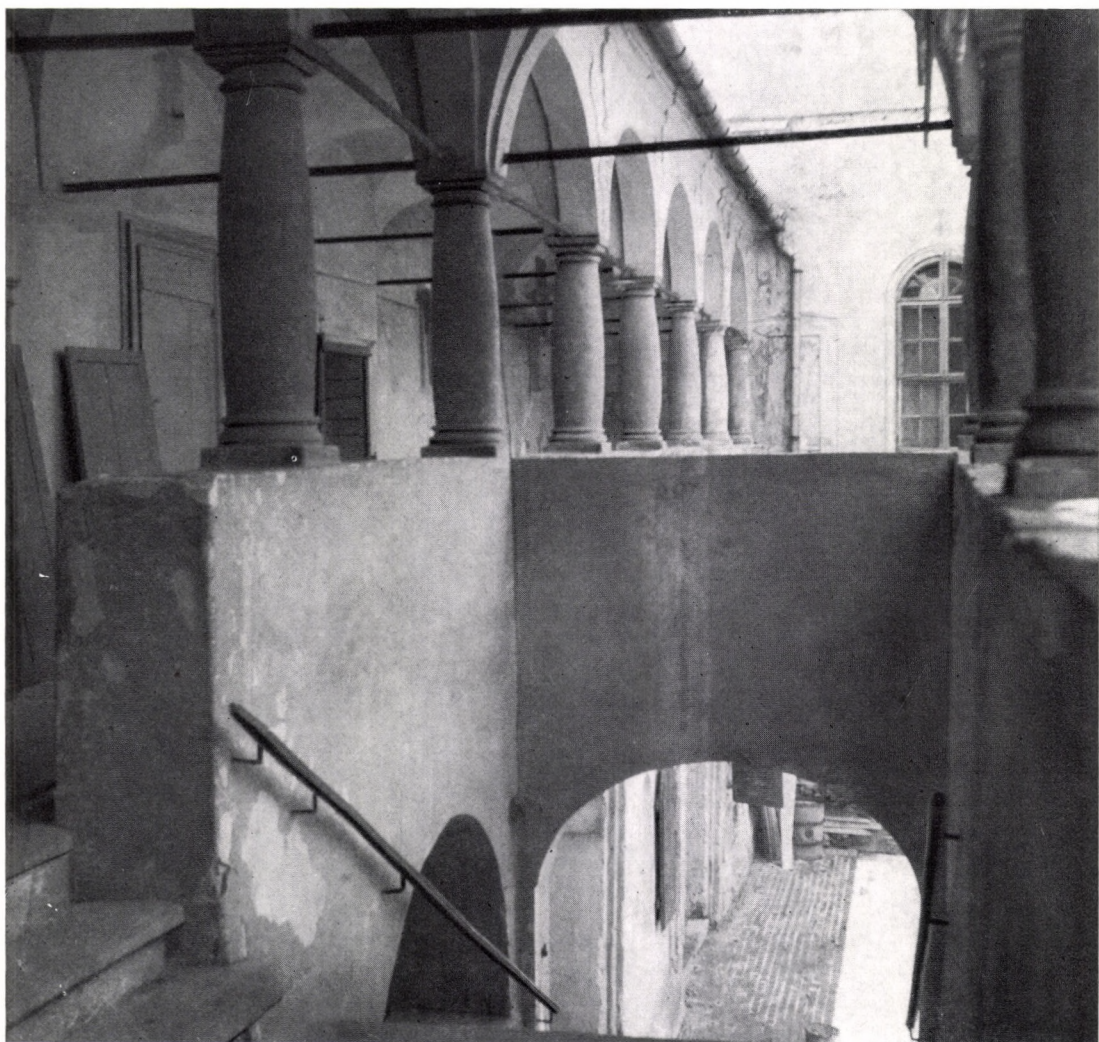
198. Zólyomradvány — Radvaň. A kastély átalakított hosszanti homlokzata

199. Zólyomradvány — Radvaň. Udvari loggiák (1600 körül)

200. Zólyomradvány — Radvaň. Udvari loggia részlete

201. Zólyomradvány — Radvaň. A kastély kapuja (1677)

202. Zólyomradvány — Radvaň. Ajtó az udvaron (XVII. sz.)

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Dr. Szucsán Miklós

Műszaki szerkesztő: Keleti Emilné

A burkoló- és kötésterv Bogdán Hajnal munkája

Terjedelem: 25,5 B5 iv Ak 270735

70.68823 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Ára: 95,— Ft

Az Akadémiai Kiadó gondozásában
jelent meg

ALEXANDER BERNÁT

A MŰVÉSZET

Válogatott tanulmányok. Válogatta
és a bevezető tanulmányt írta:

SZEMERE SAMU

426 oldal • Kötve 60,— Ft

SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM,
BUDAPEST. VÁLOGATOTT
FESTMÉNYEK A RÉGI KÉPTÁRBÓL

Összeállította

FIGLER ANDOR

10 oldal • 400 tábla • Kötve 85,— Ft

TOMBOR ILONA

MAGYARORSZÁGI FESTETT
FAMENNYEZETEK ÉS ROKON-
EMLÉKEK A XV—XIX. SZÁZADBÓL

216 oldal • 24 ábra • 50 tábla • Kötve
66,— Ft

RADOCSEY DÉNES

A KÖZÉPKORI
MAGYARORSZÁG FASZOBRAI

237 oldal • 30 táblán 309 fotó • Kötve
76,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

